

MAGYAR SZEMLE

Szerkesztőbizottság:
GRÓF BETHLEN ISTVÁN
elnök

SZEKFÜ GYULA
alelnök

JANUÁR

A Vatikán a népek között
A román változás

KATONA JENŐ
SZÁSZ ZSOMBOR

Az új városháza

KAFFKA PÉTER

A romániai földrengés

SIMON BÉLA

Az erdélyi magyar iskola
keresztútja

BÍRÓ SÁNDOR

A német-francia együttműködés

PARISIHNSIS

Chamberlain és Rothermere

MATHÉ ELEK

Iorga

GÁLDI LÁSZLÓ

Külpolitikai szemle

GOGOLÁK LAJOS

Magyar rádiófeladatok

KILIÁN ZOLTÁN

Szerkeszti
ECKHARDT SÁNDOR

BUDAPEST
1941

E szám ára 1.50 P

Boldog Újévet!

Az újesztendő első napján szeretettel köszöntjük barátainkat, munkatársainkat és olvasóinkat, akik immár tizennégy éve támogatják törekvéseinket.

Köszönjük megértő segítségüket s kérjük, erősítsék, fejlesszék tovább a Magyar Szemle Baráti Szövetségének tábort!

D O L G O Z Ó T Á R S A I N K

Katona Jenő a Jelenkor felelős szerkesztője . Szász Zsombor m. kir. kormányfőtanácsos, számos román vonatkozású cikkünk és Kincsestár-sorozatunk „Románia“ c. kötetének (28. sz.) szerzője; 1940. augusztusi számunkban jelent meg „Románok a párizsi békekonferencián“ c. tanulmánya . Kaffka Péter min. műszaki tanácsos a Fővárosi Közmunkák Tanácsánál, legutóbb 1938. januári számunkba írt . Simon Béla az Országos Földrengést Observatórium igazgatója . Biró Sándor a kolozsvári ref. kollégium tanára üt Máthé Elek kiskunhalasi ref. lelkész, külpolitikai író; múlt év júliusi számunkban az amerikai beavatkozás kérdéséről számolt be ÜF Gálai László egyet. m. tanár; ezt megelőzően 1940 decemberi számunkba írt üt Gogolok Lajos a Magyar Nemzet belső munkatársa, külpolitikai beszámolóink írója, „Csehszlovákia“ c. munkája Kincsestár-sorozatunkban jelent meg (29. sz.) . Kilián Zoltán a Rádióélet szerkesztője; legutóbb, az 1939 decemberi számban „Rádió és háború“ c. cikkét közöltük.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:

Budapest, V., Vilmos császár-út 26. Telefon: 128-786
A Magyar Szemle előfizetési ára egy évre magánszemélyeknek 9-60 P,
Jogi személyeknek 24.— P

FELKÉRJÜK MINDAZOKAT,

akiknek tagdíja vagy előfizetése az 1941. évre még nincs rendezve, szíveskedjenek erről idejében gondoskodni.

Csekkszámunk száma: 22.300

A VATIKAN A NÉPEK KÖZÖTT

AVATIKÁNNAK a népek közötti helyzetét, mai politikáját nem a napi törvényeken és változásokon át, hanem három kimagasló egyéniség: L. XI. Pius, XII. Pius és Luigi Maglione, a jelenlegi pápai államtitkár alakján kíséreljük meg bemutatni.

ACHILLE RATTIT, akit XI. Pius pápa néven jegyez majd a nagy pápák közé a világegyház történelme, másfél évvel ezelőtt a legnagyobb ember kötelességteljesítésből, Szent Péter örökéből hívta el Isten angyala az örökkévalóságba. A milánói Bibliotheca Ambrosiana egykori tudós könyvtárosa, a „könyvek városának elmélyedő, magános öre egyesült Achille Rattiban a szenvedélyes alpinistával, a Montes dei, Isten hegyei vándorával. A teoretikus, szemlélődő élet hordozója és a természet mély, bizalmas közelségében élő ember találkozott forró, eleven, aktív, mindig nagy tervekkel terhes egyéniségében. A pápa izzó, színes, mozgalmas lelkülete, tehetségének ez a mindvégig megőrzött alapjegye, mellyel oly szívesen dramatizálta a körülötte lévő életet, nagy retorikai alaptermészete, később a világegyház diplomáciájának iskolájába került. Itt azután a világtörténelem legrégebb és legtisztéletreméltóbb politikai iskolájában naponként érezhette és tanulmányozhatta az isteni és emberi elemeknek titokzatos, fenséges és tragikus egybeszővődését. XV. Benedek, a békepápa halála után innen került a pápai trónra, ahol minden idők egyik legvirharosabb szakában, majdnem két évtizeden át vezette Szent Péter hajóját.

Trónralépése egy világgégés után következett. A világháború után, amelynek ádáz harcaiban csődöt mondott a keresztény szeretet és békeakarát. Oly idők után, amikor még a felhőkből is vér permetezett alá, amikor az emberi örület vagy gonoszság testvérei csontjaiból emelte a gyűlölet halmait, mellyel a győztes a háború szörnyű apoteózisát, a legyőzött pedig csillagoltó sötétségben, mondhatatlan kínját panaszolta. XI. Pius pápa az irgalmas Szamaritánus szánó szeretetével nézett el a „megbékélt, keresztény“ Európa szenvedései felett. Ezzel a szánó szeretettel közeledett a Távolszeletem kigyuló bolsevizmus áldozataihoz, a világtörténelem legnagyobb materialista eretnkségeit új formában megújrazó társadalmi és metafizikai örület megnyomorítottjaihoz is. A cári ortodoxia végzetes összeszővödöttségében egyszerre elzuhant állam és egyház romjai fölött próbálta az egykori Rampollatervet megvalósítani, a régi keleti szkizma megszüntetését és a rettenetes áron megvásárolt történelmi lehetőség felhasználását.

Közben nyugaton is egymásután érezette hatását, illetve visszahatását a proletariátus kollektív, diktatórikus tömegforradalma. Az új cezarizmus rendszerei álltak elő, amelyeknek állami mindenhatóságával egy új VII. Gergely harca vált szükségessé. Amint valamikor Hildebrand, a savonai ács fia egy hatalmas lelki és szociális mozgalom, a cluny-i reform erőitől emelve szállt szembe a cézári egyeduralom hatalmával, akként kezdte meg az egyház belső, lelki és szociális reformját XI. Pius pápa. Mindenekelőtt ott, ahol az a leginkább szükséges és leginkább eredményes, az egyház örhelyein, a szerzetesrendeknél és, mint „Ad catholici sacerdotii“ encyklikája bizonyítja, a papság nevelésénél. A diktatúrás rendszerek közül az olasz fasizmussal, amelynek lánglelkű vezére rendszerébe bele tudta építeni az antik római, a renaissance, a risorgimento örökséget egyaránt, csakhamar békét kötött. A lateráni

békében az újraéledt római erő sasszárnya egybefonódott a keresztény ezeretet és kultúra galambszárnyával. Ez a béke egyszersmind megszüntette a pápák 1870, Róma elfoglalása óta tartó új avignoni fogságát.

Az ifjúság nevelése körül, melynek XI. Pius pápa legnagyobb enciklikája egyikét szentelte, volt ugyan még ezután is összeütközése a fasizmus gentile-i kultúrpolitikájával. De ezek a súrlódások mindinkább kiküszöbölödtek és XI. Piús pápa boldog büszkeséggel tekinthetett volna történelmi művére, ha ugyanakkor más tájakon ki nem robbant volna a vér és faj új materialista mithosza, melyet az ádáz rosenbergi antikrisztianizmus egyre fokozódó arányban élesztett a krisztusi tan letéteményesei ellen. Mexikóból véres üldözéseket jelentettek, a szovjetből az istentelenek mozgalmanak emberileg már érthetetlen örvongését, spanyol földről embertelen és kereszténytelen testvérharcot, melyben bármelyik győz, az ember — vész ... A világháború egyik legvéresebb, következményében talán legfenyegetőbb eredménye volt a dunavölgyi katolikus nagyhatalom, az osztrák-magyar monarchia szétrombolása. Ennek következtében zúdult rá keletről az oláh ortodoxia, délről a délszláv skizma, északról az aufklárista cseh huszitizmus Szent István birodalmának megmaradt darabjára, amelyet most már az új pogányság is mételgett. A katolicizmus teljesen visszaszorult itt a Duna völgyében éppen úgy, mint Európában ...

XI. Pius pápa valóban a religio depopulata-t látta maga körül, amikor tekintetét megherdozta fiain, akik atyai őrizetere bíztak. Annál büszkébben hirdethette az „Et alios vidi ventos“, még a nagy anglikán történetírótól, Macaulay-tól is megcsodált valóságát. De ugyanekkor tovább dolgozik a keresztény világ belső gyógyításának, megújulásának, felemelésének isteni művén. Egymásután jelennek meg nagy enciklikái, amelyekben majd a társadalom alapsejtjét, a családot, a házasságot veszi vizsgálat alá és orvosolja bajait, majd meg a polgári és közélet jelenségeit, a sajtót, a filmet stb. iparkodik a kereszténység szolgálatába állítani. És mindenekelőtt nagy szociális enciklikája, a lángeszű XIII. Leó „Rerum nova rum“-ának befejezése és kiegészítése, a „Quadragesimo anno“ bölcs bátorságú és megfontolt merészségű ércszavai. Egy korban, amidőn a nyomorúság óceánja körülözlőli szörnyű hullámaival a gazdagság fénylő szigeteit, amikor az emberek mérhetetlen tömegei nem hisznek már, mert nincs mit remélniük többé, minden idők legnagyobb és leggyötrelmesebb hitbeli és szociális aposztáziája idején, a nagy pápa át volt hatva az igazságtól, hogy a lelkek üdvözlésével, annak előfeltétele gyanánt, párhuzamosan kell megtörténnie szociális üdvözlésüknek. Enciklikája, mely a világot vérbe és lángba borító forradalmak eszelen iszonyata és köteleességükről megfeledezett „boldog birtokosok“ embertelen önzése között és fölött mutatja meg a kereszténység szociális igazságát, uralkodásának legnagyobb történelmi ténye és érdeme. A romlékony és álságos demokráciák és diktatúrák korában nem a demokráciában csupán a plutokrácia üzleteit fedő gazdasági szabadságot védi, hanem az emberi személyiség értékét, nem a tőke szabad rablását, hanem a lelkiismereti szabadságot.

Ez a tanítás, mely a genezáreti tavat övező ezüstös levelű olajfák alatt az élet megalázottjait és megszorítottjait tanító Krisztusarc szépségét, az őskereszténység heroizmusát, a cluny-i és clairvauxi reformok nagyszerű lendületét, a forradalmakat állító és háritó ferences mozgalom az umbriai hegyekből előviharzott csodáját idézi új alakban, még nem érkezett el hozzánk tettben és igazságban. A megcsúfolt isteni és emberi igazság szociális tanát meghirdető pápa, aki fehér ruhájában, Szent István koronájának meggömbült, de végleg el nem vesztett keresztjéről beszélve, minden őt látó magyar szem és szív el nem múló szeretetének tárgya maradt, már nem tudta a tant tette és életté váltani. Annyi év meg nem szűnő munkája és szolgálata után a megfáradt test leröpta a múlandóság adóját. De a lélek, Szent Péter

örökösének XI. Piusban soha egy pillanatra meg nem fogyatkozott, öröksége tovább él, tovább hat és elevenít utódjában is.

ELSŐ PÁPAI MEGNYILATKOZÁSÁBAN XII. Pius a békétől beszélt, mely az igazságból és a szeretetből származik. Szavait világszerte különbözőképpen értelmezték s azok a világsajtó, elsősorban a francia és olasz sajtó éles vitájának visszhangját verték föl.

Az a tétel, melyet a fasizmus vezére is egy alkalommal magáévá tett és mely szerint a keresztény vallási inspiráció egyesült a régi római cézári hagyománnyal és ilyképpen alakult ki — tisztán történeti szemmel nézve a római egyház szervezete és szellemisége, alig nyerhetett áradóbb szimbólumot az ősi római patrícius Pacelli-családnál és annak legnagyobb sarjánál. A római kuriális arisztokrácia tradíciója, a pápa konzisztórium ügyvédjének fiát azonban semmiképpen sem emelhetette volna a legmagasabb méltóságig. Bizonyára Eugenio Pacelli azok közé tartozik, akikre áll a klasszikus szó: „beati bene nati“, boldogok a jól születettek. De ha édesatyja, a híres Filippi doktor remélhette is, hogy az egyházi hivatást választó fia nagy dolgokra hivatott, ha gondos nevelés és művelődés, magától adódó kapcsolatok egyengethették is Eugenio Pacelli útját, az utat mégis ő maga járta meg rendkívüli tehetségével és akaraterejével!

A pápai Gergely-egyetem hallgatója, a Collegium Capranicense fiatal növendéke mindjárt tanulmányainak elvégezte után a rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának kötelékébe, az egyház külügyminisztériumába került. Ugyanakkor a pápai nemesi akadémián a diplomáciatörténet tanárává, majd az akkori bíborosállamtitkár, Merry del Val bizalmának legfőbb letéteményesévé lesz. Nemcsak szellemi, de általános emberi karakterológiai tulajdonságok biztosítják egy férfit a belső harmóniáját és annak mind teljesebb kifejlődését. A fiatal Pacelli birtokában volt ezeknek.

Az ifjú Sardes-i püspök, akit XV. Benedek pápa nunciusként Münchenbe küldött, az újkori történelem egyik legnagyobb feladatát vállalta magára: békét teremteni a világháború hadakozó felei között. Ezzel a feladattal és a megoldására fordított akaraterejével lép be Pacelli először a történelem világításába. 1917-et írtak. Amerika belépett az antant-hatalmak közé, a német nyugati hadsereg visszavonulása megkezdődött. Ugyanekkor Franciaországban is mélyszéles depresszió lépett föl az orosz forradalom kitörése miatt. A békekísérletnek volt némi esélye. A müncheni nuncius az akkori birodalmi kancellárral, Bethmann-Hollweggel, majd a főhadiszálláson II. Vilmos császárral is közölte XV. Benedek pápa békejegyzékét. Az igazságos kárpótlás, az általános leszerelés és a megengesztelődés szellemében való területi revízió béketervét terjesztette elő.

A béketerv, minden jogossága és embersége ellenére, elveszett a harcoló felek ádáz harcában és a nemsokára kitörő forradalmak iszonyata közepette Pacelli nunciusként alkalma lett bizonyítani, hogy a békeapostol fölülmúlhatatlan személyes bátorsággal tud helyt állani eszményeiért. Müncheni palotájába vörös hordák törtek be s „Rómába való visszahúzódásra“ akarták annak lakóját kényszeríteni. De Pacelli nundusban emberükre, egész férfiúra találtak. Itt vagyok, itt maradok — volt a diplomatapának katonás válasza és helyén maradt. A békeenciklika pusztába kiáltó szava azonban újra meg újra nyíló sebe, visszatérő gyötrelménye maradt a béke emberének. A Gondviselés aztán némi kárpótlásul megadta neki, hogy később a bajor konkordátumot, Münchenből Berlinbe költözve, az egész birodalomra kiterjeszthette.

Rómába visszatérve, ismét a béke művén dolgozott, öccse, Francesco segítségével, aki a pápai udvar megbízásából már régen közvetített a Vatikán és Quirinál között, létrejött a lateráni béke, a „conziliazione“, melyben az olasz lélek legnagyobb belső konfliktusa oldódott föl, a római labarum sasszárnyalása és a keresztény szeretet galambja egymásra

letek. Ezután Pacelli nemsokára átvette mesterének, Gasparri bíboros államtitkárnak örökét és teremtő optimizmusával egymásután hozta létre a német, jugoszláv, román konkordátumokat, a cseh *modus vivendi*, amelyek alig érthetők XI. Pius a keleti szkizmatikus ortodoxia összeroppanását számításba vevő terve nélkül.

E néhány adat és vonás bizonyítja, hogy XII. Pius valóban a béke, az igazságon és szereteten alapuló béke pápája. A Gregoriana-egyetemen néhai tanulótlársának, a német szociális katolicizmus későbbi apostolának, Sonnenschein Károlynak barátja, a Paravento-cikk megrázó intelmének írója, a bölcs bátorságú és megfontolt merészségű, annyszor feledett „Quadragesimo anno“ szociális pápai körlevél munkatársa nem is lehetett más. Ha valaki, ő tudja, hogy ma híveinek lelki üdvözítésével párhuzamosan kell megtörténni szociális üdvözlésüknek és hogy Istennek szinte materiális értelemben és kenyér alakjában kell megjelenni azok számára, akik nem hisznek, nem tudnak hinni az égiekben, mert itt alant nincs mit remélniök többé ...

De a lourdesi és lisieuxi beszéd elmondója, a merev, determinisztikus és ezért embertelen rasszizmus határozott és megingathatatlan ellenfele, a nagy nyugati nemzeteket és az Egyesült Államokat meglátogató pápai legátus tudja és vállalja Krisztus szegényei szabadságának, az isteni Igét bilincsbe nem verhető, meg nem köthető hatalommal szembeni értelmét és képviselését.

Az Egyházat a történelem során még sohasem sikerült diplomáciai művelettel átcsempészni a poklok kapuján, a reávaró kálváriás stációkon. Az *Ecclesia Militans* nem válhat *Ecclesia Diplomatians*-szá. Krisztus csodálatos szépségű jegyese semmiképpen, semmiféle politikának szolgálóleányává nem aljasulhat. A gyanakvó látásokra, gyanúsító hangokra, melyek elég meggondolatlanul vele kapcsolatban ilyesféléről beszéltek, melyek hamar rácafoltt magatartása! Ezek éppen olyan megfontolatlanok voltak, mint azok a bizonyos karikatúrák, melyeket egy időben egyes nyugati lapokban láthattunk, melyek legfeljebb tónusban különböztek az ellenfél hasonló karikatúráitól. Igazságszeretetlen alig. Mert csak akkor fedezték fel elődje, XI. Pius emberi nagyságát és bátorságát, s azt is csak azért, hogy annak utódját, „egykori eszközt“, helyzetének súlyosbodását félreismerve, meggyanúsítsák, pusztá diplomata-routiniemek rágalmazzák. Mily hamar elfelejtették egyesek Pacelli bíboros lourdesi és lisieuxi beszédét, melynél mélyebben és megrázóbban talán senki sem mutatta meg korunk minden politikai viszontagsága alatt lappangó és azokat létesítő tévedéseit. S mennyire szegyenkezniük kellett később, mikor látták könnyezni a pápát a háború miatt a Santa Maria Sopra Minerva-ban, a dominikánus rend anyatemplomában és küzdeni lapjában, üzeneteiben egyes szerencsétlen népek szabadi ágáért.

De a pápa különben is mindenkinek, a „bűnösökének is pápája, ő nem ismer, nem is ismerhet mássá damnata-t, eleve elkárhozásra rendelt politikai vagy szociális tömeget. Egyszer, még müncheni nuncius korában, egyik kedves híve, Dietrich von Hildebrand professzor megkérdezte, hogyan egyeztetni össze a diplomatapolitikus kényes feladatát a papi hivatás fenségével? „In mundo, séd non de mundo“, e világban, de nem e világról — hangzott ajkáról az evangélium szavaival a válasz. Valóban mindent megtenni a földön, azon a helyen, ahová Isten akarata állított, de soha nem feledni, hogy emberlétünk elomló árny, vízre írt szó, szélbepapott felevél csupán. Pacelli bíboros egész lényével, életével, felfogásával és cselekedeteivel ellentéte volt annak a torzképnek, amit Dosztojevskij az ortodoxiában hívő és meggyötört lángelméje a Nagyinkvizitorban az egyházfejedelemről

megrajzolt. XII. Pius pápa pedig — hiszen a földat roppant nagyságával együtt növekvő kegyelem ki nem oltja, inkább megnöve! a természetes erőket — az marad, aki Pacelli bíboros volt, akár a világ mindnagyobb részének tiszteletétől és szeretetétől övezetten, akár a pápaságnak azt a minden másnál fénylőbb és ragyogóbb diadémját viselve, mely — Lacordaire szerint — a méltósággal elviselt megpróbáltatás és szenvedés.

TÖBB MINT EGY ÉVSZÁZADA, hogy a nagy angol történétíró, Gibbon, leírta ezt az ónösszürke, téli hajnalt, amikor először Rómába érkezett. Rögtön megérkezése után a Fórumra sietett. A világtörténelem e páratlanul fenséges helyén, nagy csontmezején merengve, a hajnali ködben leszűrődött hozzá a Capitoliumról az Ara coeli templom szerzeteseinek hajnali zsolozsmája. A romokban heverő antik világ mély, dermedt csendjének és a keresztény középkor fölujjongó, diadalmas énekének ellentéte olyannyira szíven verte és megdöbentette, hogy — vallomása szerint — ez a kép, ez az élmény adta meg neki az első ösztönzést „A római birodalom hanyatlásának és bukásának okai“-ról szóló nagy művének megírásához.

A Forum romjai között, melyek akkor még Campo Vaccino-nak nevezetten, a romlás és pusztulás rendezetlen, siralmas képét nyújtották, villant elő leikéből művének kétes bizonyosságú tézise, mely szerint a kereszténység volt az, mely belülről kivájta, megőrölte és elbukatta az egykor büszke és erős antik impériumot.

A gibboni szemlélet kétes bizonyosságú érvényét azóta sokan, sokszor cáfolták. Elég talán vele szemben egy másik nagy racionalista vallástörténész, Harnack felfogását állítani, mely szerint viszont az egész római cézarizmus örököse, jogrendszerében és hierarchikus szervezetében, a római egyház lett. A római labarum fennszárnyaló sasmadara és a keresztény béke galambja találkoztak a milviói ütközet után a milánói edictumban, majd a középkori egyházban. E szerint a felfogás szerint, melyben nem kisebb szellemek osztoznak, mint az ortodox Dosztojevszkij vagy a fasizmus vezére, Mussolini, mindaz, ami az antik római világ maradék értéke volt, egyedül a kereszténység révén, annak segítségével került át a népvándorlás századain, melyek a félvilágot másik felére roskaszták s melyek alatt az egykor milliós lakosságú császári Róma alig volt nagyobb és népesebb egy időben a mai Vácnál...

A középkor, a nagy, dicsőséges, páratlan benső lelki egységű középkor sötétségéről ma már alig beszél más, mint az, akinek a kor sötétje helyett inkább csak a fejében honol sötétség. De elég a lateráni múzeum sárgán márványló szarkofágjai között egy magános séta, hogy a császárság fojtott, dermedt világának reménytelenségbe vesző hangulata után az ó-kereszténység mélye, üde, bizalmas, termékeny varázsát megérezzük. Itt sötét, sivár, nyomott arcok egy korból, amikor már a legbelső erkölcsi kötelékek meglazulnak, a társadalom alapsejtje, a család széthull, az apagyilkosság napirenden van s a gyilkos bűne tudatát, Tacitus szerint, a kétes vérazonosság mérsékli csupán. Nincs többé szabadság, csak ünneplő tömeg, nincs női szemérem és férfifüggetlenség, a limes repedezik és a feledett, betemetett múltra való emlékezés se nyújt már enyhületet. Amott az a Hit ünnepel, melynek Krisztusban egyformán édes élni és meghalni, mely újra egész férfiakat, Ambrust, Nagy Gergelyt, Leót teremt és megteremti a világtörténet legnagyobb szervezeti csodáját: a római egyházat.

S ennek hatalmas elsősorban nem roppant szilárdságú és rugalmasságú hierarchikus szervezetében, szerzetesrendjei világrészeket átfogó erejében, még csak nem is misszióiban, kánonjogi fegyelmeiben, hanem abban az egyszerű, tiszta, töretlen hitben van, mely valamikor e primitív szépségű

és áhitatú Jó pásztor-, hal-, angyal-szimbólumos műveket teremtette s ma is, évszázadok múltán, milliókat és milliókat roskaszt oda, ünnepelt tudósoktól szegény egyszerű, fejkendős falusi asszonyokig, a kétezer esztendővel ezelőtt kivégzett Názáreti szent sírja elébe... A maga világi hatalmát, a lelki hitbe és hatalomba gyökereztető, onnan szüntelenül megújító római egyház csodálatos szintézise ez és csak ennek világánál érthető igazán olyan férfiú életpályája, álma, akarata, márványhomlokú nyugalma és erélye, amilyen a pápai államtitkár: Luigi Maglione is.

Egyszerű családból, melyből az egyház utánozhatatlan érvényű, előítélet nélküiségében és eredményességében egyaránt imponáló demokráciájával — mint egykor ama savonai ács fia, Hildebrand, a későbbi VII. Gergely — emelkedett a bíboros államtitkári székbe, Nápolyból, délasz vérből ered. 1877-ben született, ma tehát hatvanhárom éves. Tanulmányai alatt a híres Collegium Capranicense növendéke volt, egy időben Eugenio Pacellivel, ifjúkori barátjával, a mostani pápával. A Collegium Capranicense a papi nevelőintézetek, „az egyház nagy üvegházai“ között Itália és a központi vezetés számára éppen olyan előkelő helyet foglal el, mint az egykori német-római birodalom részére a Loyolai Szent Ignácról alapított Collegium Germanico-Hungaricum. Ennek növendékei is a híres jezsuita egyetemre, a Gregorianára járnak tanulni filozófiát és teológiát, összesen akkor hét, ma nyolc évet. A kollégium mintegy eltérülhetetlen jegyet, pedagógiai „character indelibile“-t ad növendékeinek, amit oly szépen érzékelt a „semel Capranicensis, semper Capranicensis“ jelmondata. Luigi Maglione a filozófiai és teológiai doktorátus megszerzésén kívül az Apollinaren még egyházi jogi, az Accademia dei Nobili Ecclesiastici-n egyháztörténeti és diplomáciai tanulmányokat folytatott és vizsgákat tett, az utóbbi helyen Della Chiesa bíboros, a későbbi XV. Benedek pápa előtt.

Határozott vizsgatehetség volt, azok közül való, akiknél mindaz a rengeteg értelmi anyag, amit magukévé sajátítottak, állandóan jelen van, ugrásra készen, tudatuk küszöbén, páratlan lélekjelenléttel és biztonssággal. Ha ehhez hozzávesszük tanulmányai sokirányú jellegét, megállapíthatjuk a későbbi bíboros-államtitkár egyéniségének alapjegyét, átfogó egyetemességében és biztonságában, a nagy karmesterek lélektanához hasonlóan, egyszerre extenzív és intenzív erősségében. Egyházi pályáját gyorsan futja tovább. Miután a római Testaccio egyik plébániáján bepillantott a papi hivatás mindenkor elsődleges feladatába, no meg a római külvárosok nyomorába, úgyszólván egyszerre tölti be a Collegium Leoninumban a teológiai tanárságot, a Collegium Capranicense-ben a lelki igazgató nehéz posztját, amelyekhez csakhamar a diplomáciatörténet előadójának tisztje is járul az Accademia dei Nobili Ecclesiastici-n. Innen kerül be azután a rendkívüli ügyek kongregációjába, az Egyház külügyminisztériumába ...

A világháború vége felé küldetést nyer Svájcba. Azok közé tartozik, akik egész lélekkel figyelik és munkálják XV. Benedek pápának, egykori professzorának béketervét és mélységes fájdalommal észlelik oly hamar feledett békeencikliájának visszhangtalanságát. Most a helvét köztársaság rideg fővárosában legalább a kölesönös fogolykiváltást akarja Luigi Maglione, a pápa szándéka szerint, munkálni és előkészíteni egyszermind a Svájccal 1873 óta megszakadt diplomáciai kapcsolatok újrafelvételét. Mindkét feladatnak derekasan megfelel és 1920-ban ő lesz, negyvenhét év után először újra, a Szentszék berni nunciusa.

Mondanunk sem kell, hogy e hely akkor, a Népszövetség „virágkorában“, melyből különben az azóta alkotóitól is elejtett genfi szellem „bölcössége“ és „méltányossága“ a római Szentszék képviselőjét kihagyta, igen fontos örállomás volt. Nyolc évig marad Maglione Bernben s közijén elég alkalmat van megfigyelni Svájc igazi demokráciáját, munkálni a kisebbségek vallásszabadságát és látni az államhatalomtól rég eloldott katolicizmus belső erejét, saját lábán való járását és gyarapodását. E tanulságokkal lel-

kében kerül 1926-ban Párizsba, ahol mint nuncius 1936 júniusáig marad. Franciaország fővárosából, ahol a francia szociális katolikus törekvések iránt mély megértést, Verdier és Baudrillart későbbi bíborosokhoz őszinte barátságot, az új, egyszerre konzervatív hajlamú és reformakarátú fiatal francia katolikus irodalom iránt jóakaratot tanúsított, magával hozza „az egyház legidősebb leányának” szeretetét. De természetesen mi sem mutatja a bizonyos oldalról feléje röppenő vád teljes alaptalanságát jobban, — mely szerint „Bízom Istenben és Laval úrban” kijelentés blaszfemikus ostobasága közelíthette volna meg —, mint ama körülmény, hogy nunciaturájának idejére esik a veszélyes gallicista hagyományokat följújtó, azóta feloldozott, Action Française körének elítélése ...

Még mint párizsi nuncius, 1935. évben elnyerte XI. Piustól a bíborosi kalapot és Rómába való visszatérése után, mint kuriális kardinális, először a zsinati kongregációt, majd a keleti egyház kongregációját vezette. Ez utóbbi helyen már mintegy megérkezett mostani pozíciójának előlépcsőjéhez. A keleti egyház kongregációjának prefektusaként Luigi Maglione örököse és munkálója lett az egykori nagy Rampolla-tervnek. XIII. Leó uralkodásának idején, a német kultúrharc győzelmes befejezése után, Rampolla vezetése alatt a franciabarát irány került előtérbe, mely XIII. Leónak az államformákról való ismert megnyilatkozása után, a harmadik köztársaság politikájával párhuzamosan, az anglikán világ közeledését és az ortodox orosz skizma visszahódítását tűzte ki célul.

Az utóbbi terv is egész grandiózus voltában folytatódott a világháború után is. A kiváló jezsuita páter, majd érsek, a francia D’Herbigny vezetése alatt mindenekelőtt nagyszabású szellemi, lelki előkészítés indult meg, megfelelő vezetők kiképzésével, akik hivatva lesznek, amint tér nyílik, a nagy orosz néplélek rekrisztianizálására, s egyszersmind rekatoüzálására. A cárizmussal oly szorosan egybeforrott ceszaropapista orosz államegyház a cárral együtt bukott el. A pravoszláv lélek, amely azelőtt Dosztojevszkijnek az ortodoxiában meggyötört lángelméjével csak „a nagy inkvizitor“-t látta Rómában, most elárvult és gyám nélkül maradt. Magától adódott az egyház nagy missziója, mely most erre a területre utalta. Ez a keleti terv, mely egymásután teremtette elő a megfelelő intézeteket s kollégiumokat Rómában, befolyásolta a múltban és meghatározza ma is a Dunavölgy keleti részének egyházpolitikáját.

A Vatikán sokáig ragaszkodott egyébként itt is az egyházkormányzat történeti adottságához. Csak majdnem két évtized múltán szánta el magát a cseh modus vivendi megkötésére, mely ma, a viszonyok újabb változatával, természetesen maga is megváltozott. Róma nem csinál napi és pártpolitikát, nem csinál politikát népcsoportokkal sem. Általában óvatos és a világot nem kurta lélegzettel és araszos tekintettel méri. „Romae pedes non plumei, sed plumbei“, Róma lábai nem tollból, de ólomból valók — mondja a régi latin közmondás. Magukat katolikusoknak nevező pártok feladhatják, kompromisszumba oldhatják, sőt elárulhatják lényegüket, a Vatikán politikája ezt tudva és akarva soha sem teheti meg. S az idő mindig igazolja magatartását.

Amikor minden változékony és viszonylagos, a vatikáni politika hallgat és mozdulatlan. De céljait, etikai birtokállományának védelmét és növelését, ilyenkor is rendíthetetlenül munkálja. A cseh átalakulás igazán nem jelentett nagy veszteséget az egyháznak. Az elomlott cseh idényállam már eredetében antikatólikus, huszita szellemű volt s a cseh katolikusok, az akkor hozzájuk tartozó ruténnel egyetemben, alig érezhették otthonosan benne magukat. A tótok pedig, mint nemzetiség is, harcban állottak vele és semmi okuk sajnálni azt, mégha úgynevezett katolikus vezetőik mostani magatartása fölidézi is a szemlélődben a régi gúnyos mondást:

„Lex Romae promulgating in Germania disputatur, in Polonia dispensatur, et in ... non valet“.

A történeti valóságnak, a múltnak, a változhatatlan földrajzi helyzettől és az önmagára visszatérő népkaraktertől mindig megújrázó ereje iránt annyira fogékony katolikus gondolkodás aligha inaugurálhat más egyházpolitikát Luigi Maglione bíboros vezetésével, mint amilyen Rómáé Asztrik apát koronát hozó követségétől évszázadokon át megszákítás nélkül rendületlenül követett politika volt e földön. Anélkül, hogy a világokat ölelő egyházat csak magunknak követelnők, tudjuk, hogy itt a Duna völgyében, ahol valamikor római légionárius állt őrt, majd ahová áldott szerzetesek hozták el az üdvösség jelét, az egyház nem csinál, mint ahogy egyebütt sem népi-faji politikát, sőt még a történetiségre annyira fogékony katolikus lelki struktúra politikáját sem, hanem egyedül az igazságon alapuló béke politikáját igenli és mozdítja elő. Luigi Maglione bíboros is e jegyben dolgozik és tárgyal ma, folytatva azoknak dicsőséges sorát, akikről Fraknoi Vilmosnak „Magyarország összeköttetése a Szentszékkal“ című hatalmas három kötet megemlékezik.

MOST, AMIKOR ÉLET ÉS HALÁL pöre zúg és rohan a történelem, amikor a gyűlölet lett a törvény és a gyilkosság az erény, amikor tőlünk független rettenetes erők forgatják majd hatra, majd vakra a sors kockáját, természetesen mi magyarok semmiféle érzelmi állásfoglalással nem nehezítjük meg sorsunkat. A nemzeti lét látókörének peremén fölbukkanó minden jelenséget csak a hasznosság vagy a károság szempontjából ítélni tudjuk meg, érzelmeinket, szeretetünket a magunk fajtája számára tartogatva. De ez nem zárja ki, ellenkezőleg, szinte egyet jelent azzal, hogy mi, kik egyenlő erővel sóvárogjuk az igazságot és békét, a szükséges dinamikát és a termékeny nyugalmat, itt, a történelem viharsarkában, a keresztény magyar középkor hívő zárandokainak bizalmával és szeretetével nézhessünk „mindannyiunk édesanyja“, Róma felé. Rómát eleink egykor a Via Flaminiáról megpillantván, térdreborulva köszöntötték és mártírok véréből áztatott földjét csókkal üdvözölték. Róma felé nézünk, ahol felelősségének és hatalmának irtózatoss és fenséges terhével vállán a Hit őre, az örök Akarat tolmácsa, az Igazság és Kegyelem hordozója él, aki valaha ott megkoronázta Nagy Károlyt, feloldozta Henriket Canossában, fogadta V. Károlyt Bolognában, császárrá kente Napóleont Párizsban, aki „Isten szolgáinak szolgája“ és meglakta a mamertini börtönt Péterrel, elviselte VII. Gergellyel a száműzetést, VIII. Bonifáccal Anagni gyötrelmét, VII. Plusszal Fontainebleau megaláztatásait és csak nagyobb lett a szenvedés árnyékában.

S hatóköre ma nagyobb e hatalomnak, mint valaha. A kigyulladt világban a kereszténység és humanizmus most újra, talán végleges találkozóra indulnak. Régóta meggyőződésünk, hogy az igazi humanisták útban vannak, ha ugyan meg nem érkeztek már oda, a metafizika felé; hogy az emberiség legnemesebb szellemei mindinkább ráébrednek, hogy az igazi humánus a divinumra utal, hogy az ember nem elég önmagának ahhoz, hogy igazán ember legyen. Az örült sár csak úgy lesz istenarcú lény, ha hisz Benne, vagy legalább is vágyik a fény után, mely Isten arcáról mindannyiunk felé, kivétel nélkül minden ember felé sugárzik.

Nem lehet a kereszténység húsz évszázadát kitörölni, nagyszerű epikája és fölülmúlhatatlan etikája nem válhatik holtra a lelkekben. És az örökkévaló Isten és „hegyre helyezett városa“, a szellemi szabadság, a szociális igazság, az emberi szolidaritás menedékköve szikláján véres homlokkal zúzódik össze a jövőben is minden emberi elbizakodottság, gög és erőszak ...

KATONA JENŐ

A ROMAN VÁLTOZÁS

ROMÁNIA jelentékeny területi változásainak, Erdély, Beszarábia, Bukovina, és Dobruzsza elvesztésének közvetlen oka az állam kíméletlen, ¹ asszimiláló kisebbségi politikája volt, ami kérelhetetlenül maga után vonta Nagyrománia területi katasztrófáját. De a román változás nem állt meg a területi szétesésnél; nyomon követte egy véres belpolitikai átalakulás, mely egészen más irányba terelte és más kezekbe tette le az ország sorsát, mint ahogyan addigi államférfiai vezették. Ennek oka az, hogy Románia alkotmányjogilag és politikailag szervezetlen állam volt, melynek alkotmánya annyira idegen volt a közélettől, annyira semmi hatást arra nem gyakorolt, hogy túlzás nélkül mondható: Románia alkotmányos szervezet nélkül vegetáló ország volt. Míg más államban az állami szervezet, az alkotmány és a nép között van kapocs, a politikai életet az alkotmány szabályozza, a politikai élet megnyilvánulásai az alkotmány szabályaihoz simulnak — Romániában az alkotmány normái és a közéleti jelenségek között semmi összefüggés nem volt; az alkotmány a papíron volt, a politikai élet haladt a maga csavaros útjain. Egy ilyen állam vegetálhatott századokon át idegen, török fennhatóság, orosz és osztrák megszállás alatt; megkísérelhette az önálló állami létet szűk keretek között, de nem bírhatott egy több milliós, széles határok közötti államot fenntartani. Egy nagy-román állam számára hiányzott az alkotmányos szervezettség, mely életképessé tehetné: össze kellett, hogy ömöljék.

Nincs még egy állam Európában, melynek alkotmányos élete olyan sajtószerű körülmények között került szabályozás alá, mint Romániáé. Romániának a tizenkilencedik századig nincs alkotmánya. Könyvek, melyek a román alkotmány történetével, forrásaival foglalkoznak, tárgyalásuk szűkös anyagát az 1800-as évek kezdetén találják.

Miután a „barbár magyarok“ — kezdik a román alkotmánytörténészek — kiüldözték Erdélyből a dáko-románok egy részét, azok a tizenharmadik és tizennegyedik században két fejedelemséget, Valahiát és Moldovát alapították. De a következő századokban az állami életnek semmiféle szabályozásával nem találkozunk: a fejedelmek mindkét tartományban uralkodtak feljegyzetlen szokások szerint, írott nyom nélkül. A „domn“ kimondta akaratát, azt alkalmazta és büntetett: ez volt az alkotmány, melyről egy-egy megjegyzés esik a régi krónikákban. „A hatalmi ágak megoszlása“ — fűzi hozzá egyik román közjogász — „ebben az időben ismeretlen volt“.

Ez így tartott a tizennyolcadik századig, azzal a ráadással, hogy a fejedelemségek a tizenötödik századtól kezdve török szuverénitás alatt állottak s végeredményben fejedelem az lett és szabály az volt, akit és amit a szultán annak elismert. A fanarióta korszakban, 1710-től 1821-ig a fejedelmeket a szultánok is nevezték ki.

Ilyen alkotmánytalan állapotban érte meg a két fejedelemség a tizenkilencedik századot, mikor a nagyhatalmak, Ausztria, Oroszország és Törökország politikájának ütközőpontjába kerültek, állandó török fennhatóság, de néha osztrák és többször orosz megszállás alatt. Maguk az oroszok unták meg a két fejedelemség alkotmánytalan, rendezetlen állapotát s parancsolták meg egy alkotmány megszerkesztését, melyet orosz kéz tervezett és mely 1831-ben látott világot. Tervezője a fejedelemségek orosz helytartója, gróf Kisdeff tábornok, mint néhai Iorga írta, „nemes, széles látókörű ember volt, inkább tizennyolcadik századi szellemű politikai filozófus, mint katona“.¹ Az így létrejött alkotmány volt a híres „regulament organic“, mely, bár orosz

¹ N. Iorga: Geschichte des rum. Volkes, II. 252

kezdeményezésre jött létre, egy román közjogász szerint „nagy haladás volt a múltakhoz képest”.¹

A tizenkilencedik század első két harmadának eszmei és forradalmi erjedése kevés nyomot hagyott a román életben. A török fennhatóság ellen egyetlen megmozdulás nem kelt. Tudor Vladimirescu pandúr felvonulása erőltetett paraszti mozgalom volt s az 1848-iki bukaresti utcai csődületek — Riker amerikai történétíró szerint — inkább valami opera, mint komoly forradalom színét viselték.⁸

A következő évek a krími háború kora Európában és a francia befolyás kezdete volt Romániában. A párizsi kongresszus, mint az oroszok a harmincas években, szintén belebotlott a fejedelemségek rendezetlen helyzetébe s az 1858-iki párizsi konvenció revideálta az orosz regulamentet s azt európaibb formába öntötte. Így kapott Románia ismét nemzetközi forrásból származó idegen alkotmányt.

1859-ben a két fejedelemség Cuza Sándor fejedelem alatt egyesült. 1864-ben a fejedelem, tovább változtatgatván rajta, a konvenciót „Statut” névre keresztelte. Végre, mikor 1866-ban Hohenzollern Carol került a fejedelmi székbe, új, írott alkotmány készült; a „nemzet adta magának”, de megint idegenből szerezte: az 1830-iki belga alkotmányt másolta le. Többszöri foltozás után ez a törvény volt érvényben 1923-ig, mikor a „nagygyá” vált Románia számára új alkotmányt adott a törvényhozás. Új ugyan nem volt, hanem átalakított kiadása a hatvanhatodiknak, de a törvényhozók azt gondolták, hogy a megfoltozott régi is megfelel az új államnak és meggyarapodott népeinek. Nem felelt meg se régen, se most; sem a régi királyság románjainak, sem az új területek oláh és kisebbségi népeinek.

A rövid életű regulament, ha valami haladást mutatott is a múlttal szemben, nagyjában mégis a meglévő állapotok, a fejedelmek és a bojárok hatalmának a fenntartását szolgálta; kodifikálta az úr és paraszt elmúlt századokbeli feudális viszonyát, mely a tizenkilencedik században teljes virágában volt Romániában. Ezzel az alkotmányos renddel és alapj ival gyökeresen szakított az 1866-iki alkotmány. A századközép! román generáció, az ötvenes és hatvanas évek liberálisai meg voltak győződve, hogy az ország akkor lesz boldog, ha átveszik, úgy ahogy van, Franciaország és Belgium intézményeit. Kogálniceanu mondta 1859-ben: „Pontosan le kell másolnunk Belgium csodálatraméltó alkotmányát; nemcsak mi, hanem az idegenek is össze szokták hasonlítani országunkat Belgiummal; meg kell hogy érdemeljük, hogy kelet Belgiumának hívjanak.” Azokat a jogi fogalmakat és intézményeket tehát, melyek Európa nyugatán láttak napvilágot, egyszerűen átplántálták Romániába, a belga alkotmányt szolgálilag lemásolták, hogy megérdemeljék a kis Belgium elnevezést. Persze, a közvetlen lemásolásnak voltak előzményei, de szerves egészbe a hatvanhatos alkotmány foglalta.³

Nem sorolhatjuk fel a több mint 130 szakaszból álló alkotmány intézkedéseit. Szólnak jogegyenlőségről és a polgári szabadságot illető jogokról: a lelkiismereti, oktatási, gyülekezési és sajtószabadságról; osztálykülönbségek és kiváltságok eltörléséről: a tulajdonjog szentségéről, a lakás sérthetlenségéről és a halálbüntetés eltörléséről; a lelkiismereti szabadságról és esküdtszékekről. Lefordítja szöveget a belga alkotmány kijelentését, hogy az „állam minden hatalma a nemzettől ered” és szervezi az államhatalmak montesquieu-i megoszlása alapján a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmat. Csak Carol fejedelem erős akarata mentette meg a két kamara-rendszert és az uralkodó vétőjogát. Az eredeti alkotmány még a

¹ I. N. Stambulescu: Principii de drept constitutional, 29.

² T. Riker: The making of Roumania, 18.

³ Lásd. O. Filitti: Izvoarele constitutive dela 1866, originea democratiei romane.

cenzurra, kollégiumok szerinti választójogot kodifikálta, de későbbi változtatás bevezette az általános és egyenlő, közvetlen, kötelező, titkos és a kisebbségi elven alapuló választást és kiegészítette mindezt az a tévedés, hogy Romániában parlamenti kormányrendszer van. Romul Boila, a volt kolozsvári román egyetemen a közjog tanára, alkotmányjogában megmagyarázza, hogy mit értünk parlamenti kormányrendszeren, majd hozzáfűzi: „Nem képzelhető állam alkotmányos szervezetének normális funkciója parlamenti kormányzat nélkül: a román kormányzat jellege parlamentáris.“ Hogy az, vagy nem az, arról pár sorral alább szölok.¹

Ezek voltak „a román demokrácia eredetének forrásai“ mint egy jogtörténeti munka címében olvassuk.²

Egy különbség mindenestre volt az eredeti belga és az első román alkotmány között egyfelől és a „nagy“-Romániára vonatkozó 1923-iki alkotmány között másfelől. A két előbbi csak az állam területének osztatlan-ságáról és a határok változtathatatlan-ságáról szólt, míg az utóbbi az államról azt mondja, hogy „egységes nemzeti“ állam. Lehazudja azt, ami a valóság: Románia új alakulásában lakosságának 30%-a kisebbségi népekhez tartozott, tehát Románia nem nemzeti, hanem nemzetiségi állammá lett.

Ennek az alkotmánynak semmi köze sem volt a román néphez. Homlokzat volt, — mondta egy képviselő a bukaresti kamarában — mely mögött nem létezett épület. Alkotmány, közjogok, parlamentárizmus, mind fikció volt. „Minden hatalom a néptől ered“ — ez a nép pedig nyolcvan százalékban östermelő paraszt és némely vidéken ugyanolyan mértékben analfabéta, a legnagyobb nyomorban és tudatlanságban. Hogy az állami hatalom tőle eredt volna, fogalma sem volt róla, tehát gyakorlásával nem törődött. Ki is hitte, — írta Rádulescu-Motru³ — hogy az államhatalom letéteményese a parasztság lett volna, mikor nem volt Európában nép-reteg, mellyel a kormányzatok mostohábban bántak volna, mint a román kormányok a román paraszttal. Romániában — folytatja — a paraszttal mindig úgy bántak, mint a gyerekekkel: hátul a helye; a paraszt érdekei az ipar és kereskedelem után következtek; a paraszt iskolája a polgárokéi, a paraszt maga a hivatalnok mögött jött. A román paraszt hite az orthodox görög hit, az pedig a tradícióban gyökerezik s nem eszköze a nyugati értelemben vett haladásnak. Fedotov szerint az orthodox egyházakba a tizenkilencedik századig nyúlik be a patrisztikus felfogás. A román paraszt nem küzdött soha haladásért, sem nemzeti függetlenségért, sem alkotmányos szabadságért. Hóra és Kloska, Tudor Vladimiresu felkelései, az 1907-iki kései parasztlázadás mind kenyérgérből eredt. Az általános választói jogot sem ő maga vívta ki magának, hanem Bratianu liberális pártjától kapta ajándékba.

De az alkotmánynak a másik irányban, amelyet követett, sem lehetett jelentősége. Az 1866—1923-iki alkotmány polgári államra volt szabva: Romániában pedig nem volt középosztály. A tömeg, mely az állam substratumát alkotta, kívül maradt az alkotmányon s ezen az általános választói jog behozatala sem változtatott. Az a társadalmi és politikai osztály pedig, melyet az alkotmány felölelt, számbavehetően nem létezett. A román nép nem kapta meg magát állami szervezetében: az alkotmány nem volt a nemzet életének képe.

Ha valaki az 1866—1923-iki alkotmányt olvasva azt hiszi, hogy megismerte a román állam alkotmányos helyzetét, mérhetetlenül téved. Az az alkotmány dogmatikus és utánzó, a belga, vagy valamelyik más nyugat-

¹ *R. Boila*: Organizatia de stat, 535—36. lapon.

² *I. O. Filitti*: Izvoarele constitutive dela 1866, originele democratice romane.

³ *C. Rádulescu—Motru*: Ideologia statului roman, 12. lap.

európai állam életformáját mutatja. Ha valaki a román állam alkotmányos életét akarja megismerni, forduljon az élet realitásához, nézze meg, hogy az alkotmány által kimondott elvek, szervezett intézmények, hogyan jelentkeztek az életben: érvényesülnek-e, vagy csak egy darab papiros csakugyan az alkotmány? Nehány évvel ezelőtt írta az egyik lap: „Megszoktuk, hogy másoljunk és majmoljunk. Befogadtuk a demokráciát, parlamentarizmust, humanitarizmust, nemzetköziséget, de mindent rettenetesen elferdítve. Demokráciából csináltunk demagógiát, parlamentarizmusból protekcióvásárt, nemzetköziségből szervilizmust. Ha valamit magunkhoz kellett hasonítnunk, befogadnunk, sohase törődünk avval, hogy átgúrjuk saját sajátos román szellemünkkel, hanem megelégedtünk, hogy ráírtuk, hogy,nyugati' s hozzáadtuk saját keleti erkölcsünket. Mondhatja-e valaki, hogy a demokrácia csakugyan országunk talpköve volt? Mit jelentett a párt egyebet, mint egy-egy ember vagy egy-egy klikk uralmát? S a parlament, melyet mint a nemzeti önfegyelmzés, törvényes érzés és szabadság letéteményesét letaszították magas polcáról, hisztériás kitérések egyszerű színterévé lett.”¹

Abban az időben, mikor Ionéi Brătianu az 1923-i alkotmányrevíziót készítette elő, Constantin Stere, az utolsó évtizedek legkimagaslóbb, legesesebb, de egyszersmind Románia leggyűlöltebb államférfia, egy alkotmánytervezetet dolgozott ki, melynek indoklásában a következőket írta: Románia klasszikus példája egy országnak, mely megelégedett azzal, hogy lemásolja a parlamenti kormányzat intézményeit. A minta, a belga alkotmány tökéletes volt. Az 1866. évi román alkotmány is egyike volt a legelőrehaladottabbaknak Európában: általában deklarálta az összes személyes jogokat és szabadságokat, a közigazgatási decentralizációt s a helyi kormányzat függetlenségét. Szerencsétlenségre e polgári jogok, szabadságok és önkormányzat védelmére semmiféle garanciát nem nyújtott; következésképpen a román polgár minden eszköztől meg van fosztva, hogy az alkotmányba platonikusan garantált jogait és szabadságait megvédelmezhesse ... Az eredmény ismeretes. Nem szükséges, hogy részletesen leírjuk azt az alkotmányos kormányzatot, mely alatt a falvak, törvényen és jogen kívül hagyatva, a zsandár prédájául voltak odadobva, vagy ahogy a városokban akadálytalanul működhetett az alkotmányos garancia: a rendőri kínzás. A rezsím legszomorúbb eredménye azonban a közhatalom képviselőinek az a szomorú lelki világa, melyből kihalt a törvényesség érzetének legcsekélyebb szikrája. Mi értéke lehet a legjobb kormányzati szervezetnek, a legtökéletesebb parlamenti működésnek, ha a polgárok ilyenfajta elméletek uralma alatt kényyszerülnek élni, ha annak leglehetőlenebb alkalmazásával szemben nincsen védelmük. Ilyen rendszer alatt élnek a románok milliói hosszú évtizedek óta, a hatvanhatos alkotmány homlokzata mögött.”²

Stere az alkotmány lehetetlen alkalmazásairól beszélt, de még visszataszítóbbak voltak azok a jelenségek, az alkotmányos elvekkel és formákkal való visszaélések, azok semmibevétele, melyek különösen az első világháború óta megmélyezték a közéletet. Nem akarom az annyira ismert és annyiszor leírt tisztviselői korrupciót, az autonóm kormányzatok tönkretételét, a bíróságok megbízhatatlanságát s annyi mást újra tárgyalni. Csupán két példával illusztrálom a fentieket: az úgynevezett parlamenti kormányrendszerrel és a román közéletben állandóan hivalkodva emlegetett toleranciával.

Fennebb említettem: román közjogi munkák azt állítják, hogy Romániában a két alkotmány égisze alatt parlamenti kormányrendszer volt. Hivatkoznak arra tényre, hogy 1866 óta Romániában két párt, a konzervatív

¹ „Drama politicianismului“ a *Porunca Vremii* 1938 április 4. számában.

² C. Stere: Ante-proiect de constituție, întocmit de secpa de studii a partidului parănesc. Cu o expunere de motive de C. Stere.

és a liberális létezett, melyek, mint Angliában, egymást váltogatva vették át a kormányzatot, tehát mutatják a parlamenti kormányzat jellegzetes 'vonását. Ennek a román pártváltakozásnak azonban a legtávolabbi vonatkozása sem volt a parlamenti kormányrendszerrel. Parlamenti kormányrendszerben a kormányok a parlamenti többségből kerülnek ki s annak bizalmából léteznek vagy távoznak, amint azt elveszítik. Az uralkodó köteles a többségi párt kötelékéből hívni elő a kormányt, vagy házfelosztatással alkalmat adni a parlamenti többség megszerzésére. A Romániában történt kormányváltásoknak mindezekhez a kardinális jellemvonásokhoz soha sem volt semmi közük. Amit Romániában a „sistema rotativa“ néven hívtak, az valami egészen más volt, mint a pártok nyugateurópai váltógazdasága.

Romániában a pártok változásának intrika, lejárt becsület, az uralkodó pártnak feneketlen korrupcióban való elmerülése volt az oka. A kormány, lia mégoly hatalmas parlamenti többség állt is a háta mögött, lemondott, mert kimerült a korrupcióban, a visszaélésekben, a favoritizmusban, érezte az ország undorát erőszakos, törvénytelen kormányzásával szemben s lehullott, mint a rothadt gyümölcs a fáról, mint a megtelt pióca a beteg testről. Követte a kormányon a másik párt, mely a bukott párt elnézésével vagy korrupcióval és csendőr-terrorral többséget választott magának és kormányzott, míg az előzőhöz hasonló helyzetbe nem került s vagy lemondott jószántából, vagy menesztette az uralkodó. Mikor 1922-ben lemondott az Avárescu-kormány, Madgearu, az ellenzék egyik vezére mondta: „Nem mi buktattuk meg, hanem saját bűnei.“ S ez ismétlődött meg a Brătianu-kormányok, a másik Avárescu, a Iorga és a többi kormányváltás alkalmával. Románia történetének hatvanhat óta tartó korszakában egyetlen kormányt sem buktatott meg a parlament s egyetlen következő kormány sem alakult a parlamenti többség köréből. Nem volt a román kormányváltásokban a parlamenti kormányrendszer elveinek a leghalványabb vonása sem.

Eppen ilyen valótlanág a türelmesség nimbusza, melyet Románia saját feje fölé festett. A tolerancia nem jogi fogalom, alkotmány nem tudja kodifikálni, de alapja a két nagy alkotmányos elvnek: a polgári és vallási jogegyenlőségnek.

Az 1866-i alkotmány tárgyalása alkalmával egyik képviselő, I. Strat, a következőket mondta: „Mikor az egész világ lángban áll, mikor száz- és százezrek küzdenek egymással hőségben, hidegben, mikor hitbéli okok miatt az apa a fiát, a fiú apját gyilkolja — egy ország van a világon, mely a legbarbárabb ősidőktől kezdve századokon keresztül egyetlen egy vallási üldözés esetét nem mutatja: s ez az ország Románia.“

Ezt olvasva, — eltekintve attól, hogy 1866-ban, kivéve a rövid osztráporosz és az olasz háborúkat, melyeknek egyike sem volt vallásháború, a világ nem állott lángban — Strat, mikor Romániát a legtoleránsabb állammul tüntette föl, elfelejtette, hogy a régi fejedelemségek és a világháború előtti Románia Európának etnikailag és vallásilag leghomogénabb területe volt, csaknem vallási és faji kisebbségek nélkül, tehát intoleranciára nem is volt alkalom. Strat mégis emlékezhetett volna Gonosz István vajdára, aki azt mondta az örmény katolikusoknak: „legyetek románokká és ortodoxokká“ — és karóba huzzattá őket. Maga az alkotmány pedig, melynek tárgyalásakor Strat ezeket mondta, az ortodox egyházat uralkodó állam-egyházzá tette és eltiltotta a vegyes házasságokat.

Csaknem szóról szóra ugyanazt, amit Strat 1866-ban, mondta az 1923-i alkotmány tárgyalásakor Miron Christea, a pátriárka: hogy a román a világ legtürelmesebb népe. Mondta akkor, mikor az országban javában folyt egy egészen középkori színezetű vallásháború, mit a domináns ortodox egyház indított a római katolikus és görög katolikus egyházak ellen,

prozelitizmussal, templomok elvételével. 1924-ben a görög katolikus románok manifesztumot bocsátottak ki, melyben a következők álltak: „Követeljük, hogy szellemi nyugalmunk ne zavartassák folyton s az ortodox gyűlölködő és széthúzást okozó munkája ne részesüljön állami támogatásban, hanem mint országunk és fejünk érdekeit veszélyeztető akció nyomassák el. Nekünk semmi elfogadható okunk nincs, hogy elhagyjuk hitünket s ünnepelesen kijelentjük hogy tántoríthatatlanul ragaszkodunk őseink hitéhez s készek vagyunk akár életünk feláldozásával is megvédelmezni azt.“ A román intolerancia legkárosabb eredménye mindenesetre az erdélyi római katolikus státus tönkretétele volt, mely a magyar kisebbség történetének egyik legtragikusabb fejezete.

Ilyen volt az alkotmányba foglalt jogegyenlőség papíron és az életben.

Most néhány szót kell hogy szóljak egy nevezetes dokumentumról, mely minket erdélyieket, nagyon közelről érint s melynek sorsa az alkotmány érvényesülésénél is jobban mutatta a román opportunizmus durvaságát. A gyulafehérvári rezolúciókat értem.

A rezolúciók lényege röviden az, hogy a monarchia összeomlása után a román nagytanács, a „maré sfat“, 1918 december x-re „nemzeti nagygyűlést“ hívott Gyulafehérvárra, ahol párezer román elfogadott egy kilenc szakaszból álló határozati javaslatot: a rezolúciókat. Első szakasza kimondta Erdély únióját a királysággal; a második a megnagyobbodott román állam megszervezéséig autonómiát tartott fenn Erdély számára; a harmadik szakasz „az új állam szervezésének alapjául szolgáló alapelveket“, jogegyenlőséget a kisebbségek számára, autonómiát az egyházaknak, „tisztá demokratikus uralmat“ követelt az államban, radikális földreformot s hasonlókat. A többi szakasz fellengző frázis.

A rezolúciók a bukaresti törvényhozás elé kerültek, mely törvénybe iktatta azoknak első szakaszát az únióról. A többiről nem vett tudomást. Mik tehát a rezolúciók? Állami törvényt kétségtelenül csak első szakaszuk alkot az únióról. Tényleg a regátiak az első szakaszt is megtagadták.

1925 tavaszán Bratianu, mint miniszterelnök, jelentette ki a szenátusban: „Tévedések elkerülése végett egyszersmindenkorra tisztázni kell, hogy a román állam, a román nemzet integritása nem Gyulafehérvár eredménye; Gyulafehérvár kétségtelenül fontos az egyesülés történetében; de az alap, a valóság, mely ezt az integritást megteremtette: az 19x6-1 szövetségi szerződés, mit 800.000 katona vére pecsételt meg.“ Azaz M. Djuvara egyetemi tanár jogi formulázásában: Erdély nem csatlakozott Romániához, az egyesülés nem két egyenrangú állam között jött létre, hanem Románia terjesztette ki szuverenitását olyan területekre, melyekre történeti alapon joga volt. Az egyesülés alapja nem a gyulafehérvári únió, hanem annexió. Erdélynek tehát semmi joga sincs autonómiát kötni ki.¹ Természetes következménye volt e felfogásnak a tényleg beállt helyzet: a rezolúciókban követelt autonómiát megszervezték ugyan, de másfél év múlva, mielőtt a revideált alkotmány elkészült volna, Bukarestből feloszlatták.

A harmadik szakaszban kikötött feltételekre néha hivatkoztak. Az alkotmány revíziója előtt megjelent alkotmányjogában Boila azt írta, hogy a rezolúciókat „a román állam jövődő megszervezésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni, azok alkotmányjogi forrást alkotnak.“³ Dissescu, az alkotmányjavaslat előadója is kijelentette előadói jelentésében, hogy „mi elfogadtuk a rezolúciókat s megkötöttük kezünket, hogy olyan alkotmányt csinálunk, mely Gyulafehérváron alapul.“³ Ügy látszik nem felejtették el, de az alkot-

¹ Af. Djuvara a „Democratic“ 1921 februári számában.

³ R. Boila: Drept constitutional roman, 27. lap.

³ Proiectul constituțiunii: Raportul d.-iui senator C. G. Dissescu, 39. lap.

mány szerkesztésénél senki se vette figyelembe. Maniu Gyula, akinek nagy része volt létrejöttükben, szintén kijelentette egy előadásában, hogy a harmadik szakaszt „meg kell tartani“. De amikor kormányra jutott, nem tartotta meg. Gyulafehérvárt azt mondta, hogy „mi nem akarunk elnyomottakból elnyomókká lenni“, de tíz év múlva, mikor kormányra jutott, minden lelkiismeretfurdalás nélkül nyomta el a kisebbségeket.

A párizsi békekonferencián Brătianu szemérmetlenül mint tételes jogszabályra hivatkozott a rezolúciók kisebbségi határozataira, azt állítva, hogy a román állam ezzel már méltányosan és véglegesen rendezte kisebbségi jogviszonyait: kisebbségi szerződésre nincs szükség. De otthon nem tudott rólok semmit. Nyilvánvaló a nagy összevisszaság, az őszinteség hiánya, a nyers opportunizmus, mellyel a helyzetekhez mérten hivatkoztak a rezolúciókra, amit mind betetőzött a jelen évi (1940) vasgárdista ünneplése annak a Gyulafehérvárnak, melynek terein kijelentette a rezolúciók nyolcadik szakasza: „A nemzetgyűlés hálójának és csodálatának ad kifejezést a szövetséget hatalmakkal (értsd: Anglia és Franciaországgal) szemben, melyek egy évtizedek óta háborúra készülő ellenséggel szemben folytatott nagyszerű és makacs küzdelmek árán megmentették a civilizációt a barbarizmus (értsd: Németország) karmai közül.“

Rădulescu-Motru egyetemi tanár „a román állam ideológiájáról“ szóló munkájában azt mondja: „A román állam tökéletes ellentéte alkotmányának; hazugságra azonban nem lehet egy nép jövőjét felépíteni, az egyszer véget kell hogy érjen.“ Nem ő az egyetlen, aki konstataulta, hogy 1866 óta kis és nagy Románia hazugságon épült fel egyformán, azért nem volt egyelőre jövője sem az egyiknek, sem a másiknak.

Hogy a most ismét idegenből importált kormányzati elvek és formák mennyire fognak illeni az új Romániához, azt nem tudjuk. De az igazság logikája mindenestre ugyanaz: ami hazugságon épül, az összeomlik.

SZÁSZ ZSOMBOR

AZ ÚJ VÁROSHÁZA

AZ ÚJ VÁROSHÁZA ügyében felmerült viták indokolttá teszik, hogy a Magyar Szemle is foglalkozzék ezzel a kérdéssel, mert mindig figyelemmel kísérte a főváros rendezésének főbb állomásait és különösen olyankor lépett előtérbe tárgyilagos bírálatával, amikor különböző egyoldalú vélemények zavarták össze a közönség Ítéletét.

Az új Városháza építése olyan kérdés-csoportot foglal magában, ahol egyrészt a városi polgárság jelentős vagyonának felhasználásáról van szó, másrészt dönteni kell egy olyan városrész kialakításáról, ami nemcsak az utcaképet befolyásolja, hanem a város belső szerkezetére is kihat és hosszú időn át több generáció életkörülményeit fogja érinteni. Természetesnek és egészségesnek kell találnunk ezért, hogy sokan foglalkoznak a gondolattal és különböző felfogások különböző megvilágításba helyezik a kérdést.

Ahhoz, hogy önálló és mégis tárgyilagos véleményt alakítsunk ki ebben a közérdeklődést kiváltó vitában, előbb szükségünk van olyan támpontokra és irányelvekre, amelyek szigorú levezetésekén keresztül átfogó és tudományos alapokon szűrődnek le. Az így kielemezett irányelv szűkíti a megoldások és lehetőségek körét, de nem annyira, hogy tág teret ne biztosítson az egyéni felfogásoknak. Érmek a rövid eszmefuttatásnak tehát az a célja, hogy ismer-

tesse mindazokat a körülményeket, melyeket a mai városrendezési tudomány ebben a kérdésben mérvadónak ítél.

Tudjuk, hogy a főváros pár hónappal ezelőtt tervpályázatot írt ki a Városháza átalakítására. A pályázat lényege a következő volt. A mai Városháza területén lebontásra kerülnek az összes épületek, kivéve a Városház-utcai részt, amely műemlék-jellegű. A lebontások révén felszabadult területen kell elhelyezni az új Városházát és a városi közüzemek székházait. Az új építkezés kapcsán a Károly király-utat ki kell szélesíteni. A lezajlott pályázat eredményéből megállapítható volt, hogy a Városháza kibővítése és az üzemi székházak elhelyezése egy olyan új épület felépítését jelenti, amely kb. két és félszer akkora területet foglal el, mint a régi Városháza megmaradó része és annak 3 emeletével szemben 9 vagy 10 emeletes. Nyilvánvaló, hogy a megmaradó műemléki rész el fog törpülni a hatalmas épületkolosszus mellett. Végeredményben az építkezés gigantikus mérve volt az, ami felrázta a közvéleményt és egymás után jelentek meg cikkek, értekezések és hozzászólások az új Városháza felépítésének kérdéséhez. Ezek közül fel kell említenünk bárcziházi Bárczy István gondolatát, aki az új Városház helyét a Ferenc József-híd és Horthy Miklós-híd között a Dunaparton jelöli meg, főleg városképi szempontokat hangoztatva. Árkay Bertalan pedig az Erzsébet-híd és a Ferenc József-híd közötti Dunapart városképét kívánja az új Városházával megjavítani. A múltban felvetődött gondolatok közül szintén csak a lényegesebbeket említsük fel. Hoepfner Guidó az Erzsébet-térre kívánta emelni az új Városházát, tornyával az Andrássy-út tengelyében, Vargha László pedig a Károly király-út másik oldalán, a Madách Imre-tér közelében tervezte az új Városháza és egyéb középületek csoportját. Vágó László az újlipótvárosi Dunaparton képzelte el az új Városházát. A Magyar Mérnök- és Építészegylet egy ankét keretében akarja összegyűjteni az elgondolásokat, hogy abból leszűrje a helyes megoldások eredményét.

Véleményem szerint az egyenként igen érdekes gondolatokat mindaddig nem lehet összehasonlítani és tárgyilagos képet készíteni róluk, amíg nem tisztázzuk előzetesen, hogy melyek azok a szilárd pontok, melyekhez a mérlegelés során igazodnunk kell. A következőkben megállapíthatjuk azokat az irányelveket, amelyek eddig a középületek elhelyezésében mérvadók voltak.

Az öntudatos városrendezés eddigi történetében háromféle általános vezérszempontot találunk a középület elhelyezésére vonatkozóan. Kezdetben, a múlt század második felében a szépészet, a századfordulón a pénzpolitika, míg a közelmúltban a közlekedési követelmények adták meg a vezérlő szempontokat. Az építészetben elterjedt cél- és okszerűségi irányzatokkal párhuzamosan, időben kissé elkésve, hasonló törekvések mutatkoztak a városrendezésben. A mai modern városrendezés minden téren a célszerűségi szempontokat ismeri el elsősorban, így a középületek elhelyezésénél is; a közlekedést, pénzpolitikát és a szépészetet a célszerűségi szempontok alá rendeli. Ezt a megállapítást vegyük az első kiinduló pontnak és vizsgáljuk meg egy kissé alaposabban.

Mit jelent a célszerűség az elhelyezésben? Az építészetben a célszerűség az épület használhatóságát jelenti a falakon belül. A városrendezési célszerűség viszont abból áll, hogy az épületet igénybe vevő közönség teljessége legkönnyebben és legegyszerűbben tudja az épületet megközelíteni. Vizsgáljunk meg egy példát: határozzuk meg egy létesítendő iskolának a legcélszerűbb helyét. Egy nagyobb körzetet kell tüzetes vizsgálat alá venni, lehetőleg az egész várost. Az egyes iskolák bizonyos számú tanuló befogadására vannak méretezve. A laksűrűségi statisztika segítségével meg tudjuk állapítani, hogy a tanulóknak ez a száma mekkora körzeten él. Ez a terület jelenti az iskola hatókörzetét. Az egyes iskolák hatókörzeteit a város térképén megfelelő nagyságú körökkel ábrázolni tudjuk. A körök között kimaradó részek jelentik azt a területet, amelynek lakossága nem rendelkezik megfelelő távolsággal

iskolával. Nyilvánvaló, hogy a körök között lévő legnagyobb terület igényli leginkább az új iskolát és hogy ennek az új iskolának legcélszerűbb elhelyezése a kimaradó terület mértani középpontjában van. A Városháza hatókörzetét lényegesen egyszerűbb megállapítani, mert hiszen az egyenlő a város közigazgatási területével. Sokkal nehezebb azonban a Városháza hatókörzetének célszerűségi középpontját meghatározni. A Városháza akkor van célszerűen elhelyezve a városban, ha ez nemcsak a mértani, hanem a laksűrűségi és a közlekedési súlypont közelében fekszik. A célszerűségi középpont meghatározása mérnöki feladatnak nevezhető, mert hiszen a mértani középpont, a laksűrűségi középpont és a közlekedési legfőbb gócpont számszerűen meghatározható. Mielőtt ezt a középpontot meghatároznók, gondoljuk még át, hogy milyen egyéb szempontokat kell majd az elhelyezésnél figyelembe venni. A Városházának több évszázadon keresztül kell teljesítenie a reábizott feladatokat, tehát nem elég, ha a célszerűségi középpontot a mai város életében határozzuk meg, hanem meg kell állapítanunk azt is, hogy ez a középpont a jövőben milyen változásoknak lehet kitéve. A célszerűségi középpontnak a jelenben és a jövőben való meghatározása után kell, hogy számításba jöjjenek azok az irányelvek, amelyek a múltban vezérszerepet játszottak, tehát a közlekedés, a pénzügy és a városkép szépsége. Mind a három alárendelt szempontnál ugyanúgy kell eljárunk, mint a helymeghatározásnál, vagyis nemcsak a jelenre, hanem a jövőre is kell gondolnunk.

Ezek után próbáljuk megállapítani a jelen városának célszerűségi középpontját. Amint mondtuk, ez három részből áll, területi, laksűrűségi és közlekedési középpontokból. Ez a három különböző helyre kerülő pont háromszöget alkot a város belsejében és ennek a háromszögnek a belsejében, valószínűleg a mértani súlypontjában található a Városháza célszerű helye.

Budapest jelenlegi területének mértani középpontja a Szabadság-tér déli felére esik. A mai laksűrűség középpontja a Royal-szálló és a Magyar Színház közötti területre. Közlekedési középpontja kevésbé határozható meg matematikailag, mint az előbbieket, azonban a távolsági főforgalmi utak irányát is figyelembe véve, megállapítható, hogy a főváros forgalmi középpontja az Apponyi-tér környékére esik. Ha ezt a három középpontot mint háromszöget képzeljük el, akkor megállapíthatjuk, hogy a mai Városháza jó helyen fekszik.

Vizsgáljuk meg ezek után, hogy ez a célszerűségi középpont a jövőben milyen mozgásnak lesz kitéve. Vizsgáljuk meg elsősorban területileg. A közigazgatási határok megváltoztatásának a kérdése már nagyon sokszor szőnyegen forgott, de még máig sem vagyunk tisztában azzal, hogy egy általános változás, Nagy-Budapest kialakítása a fővárosra és környezetére előnyös volna-e? Bármiképp változnék meg azonban a városnak közigazgatási területe, mindenkor figyelembe kell venni, hogy a város egyensúlya emiatt lehetőleg fel ne bomoljék. Mint ahogy az eddig tervbevett nagy-budapesti határ kialakítása a mértani középpontot lényegesen nem is mozdítaná el. Nem így állunk azonban a laksűrűségi középponttal. A laksűrűségeket a jövőben többféle szempont befolyásolhatja. Egyik az az általános törekvés, hogy lakások céljára mindinkább igénybe veszik a jó levegőjű budai részeket. Ez nyilvánvalóan azt fogja eredményezni, hogy a laksűrűségi középpont keletről nyugat felé mozdul el. Ősi városrendezési törvény az, hogy a folyammenti városok a vízfolyás elleni irányban fejlődnek. Ösztönös törekvés ez, melyben az emberi természet keresi a tisztább és nem szennyezett víz környezetét. Ugyanígy keresi azt a környéket is, ahonnan a jobb levegő áramlik a város felé. Mind a két tétel azt bizonyítaná jelen esetben, hogy Budapest a jövőben a vízfolyás ellen északra, illetve az általános szélirány felé, észak-nyugatra fog fejlődni. Ezt az elméletet alátámasztja és megerősíti az a tény, hogy Óbudán az új híd építésével újonnan szabályozott,

ma még igen ritkán beépített területek várnak betelepülésre. Mindazonáltal ezekkel a szempontokkal ellentétben nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a város lakosságának zöme a munkahelyek felé húzódik, már pedig a gyár- és iparvidék délkeletre való telepítésével számolnunk kell azzal, hogy a lakosság is ebben az irányban keres majd újabb lakóhelyet. Az újabb sűrű lakótelepülésre pedig úgy a VIII., mint a IX. kerület külső részeiben, valamint a még be nem épített lágymányosi részeken bőven van tér. Ha ezeket a szempontokat figyelembe vesszük, azzal a kissé szubjektív megítéléssel, hogy a gazdasági szempontok mindig hatásosabban érvényesülnek, nyugodtan megállapíthatjuk azt, hogy a laksűrűségnek dél felé való vándorlása valószínűbb.

Hasonló szempontok irányítják a közlekedési gócpont megváltoztatását is. Az ipari- és gyárvidék forgalma dél felé kell, hogy húzódjék, az e célra kijelölt övezetek irányában. A személyforgalom terén a ma még igen elhanyagolt állapotban lévő Kelenföldi pályaudvarnak gócponttá való kiépítésére kell gondolnunk, legvégül pedig arra, hogy a Ferihegyi-repülőtér és a hozzávezető építés alatt lévő gyorsforgalmi út és délfelé tereli a forgalmi közép-pontot.

Ezek után megállapíthatjuk, hogy a mai városháza helye a jövőben is meg fog felelni és amennyiben mégis más helyre épülne, az csak attól délre, vagy délnyugati irányban képzeltető el célszerűen.

Vizsgáljuk meg ezek után az alárendeltebb szempontokat, a közlekedési, pénzügyi és szociális kérdéseket. Előbb azonban még egy új fogalommal kell megismerkednünk: a pozitív hatókörzet fogalmával. A negatív hatókörzet vizsgálatánál megállapítottuk, hogy melyik helyen célszerű a középület elhelyezése. A pozitív hatókörzet ezzel szemben azt a területet jelenti, ahol az új középület felépítése mélyreható változásokat fog előidézni a közlekedési téren, a telekértékekben és a városképben. Amint tehát a közlekedés, pénzügyi és szociális kérdéseit vizsgáljuk a jövőben, akkor tulajdonképpen a pozitív hatókörzetet állapítjuk meg és ebből vissz következtetés útján egy újabb szilárd pontot nyerünk a középület helykijelölésénél.

A közlekedés vizsgálatát két részre kell bontanunk, a forgalmi és a várakozó-helyek kérdésére. A Városháza esetében a helyi forgalmi kérdés egyszerű. A mintegy 80 m-re kiszélesített Károly király-út és a Vilmos császár-út a várható forgalmi követelményeknek a jövőben is meg fog felelni. Az üzemek székházaival bővített Városháza azonban távolabbi forgalmi következményekkel is jár, ami a szabályozási tervek módosítását, vagy gyors keresztülvitelét teszi szükségessé. Így a tervezett középületsorozat sürgetőn a Berlini-tér megoldását, az Andrássy-út belső torkolatának kialakítását, a Deák-tér és a Dunapart forgalmi kapcsolatának megteremtését és kihatna a belső körút, Rákóczi-út és a Kálvin-tér kialakítására is. Általában megállapítható, hogy a tervezett középületsorozat nélkülözhetetlenné tenné a Vilmos császár-út és a Kiskörút alatt lefektetendő földalatti gyorsvasút megépítését.

A várakozóhelyek jó megoldása is nehéz feladat volna az adott esetben. Nem vehetjük számítási alapul a mai forgalmi követelményeket, mert hiszen a jövőben kétségtelen fejlődésre kell számítanunk. Tapasztalat szerint 15—20 év alatt ér hozzánk a kisebb amerikai városok fejlődési periódusa. Ezekben a városokban manapság hasonló méretű középület előtt 4000 várakozó kocsira számolt területet. Amennyiben mi nem biztosítanánk hasonló várakozóteret, akkor a következő nemzedéket állítjuk megoldhatatlan, vagy igen költséges kérdések elé. Félős, hogy ha ma szűkkeblűen oldjuk meg a kérdést, akkor a jövőben kényszerrendszabályokhoz kell majd folyamodni, egészséges megoldások helyett. Amerikában, a tíz millió lakosú Pennsylvánianak pár-százezer lakosú fővárosában, Harrisbourg-ban hasonló tömegű középületsorozatot építettek, mintegy két évtizeddel ezelőtt. Nem számoltak a jövő forgalmi kívánalmaival. Ma már a környező utcák nem bírják a forgalmat levezetni és nincs megfelelő számú várakozóhely sem. Ahhoz

a nem kívánatos megoldáshoz kellett tehát folyamodni, hogy a különböző ügyosztályokon a hivatalos órákat másképp osztották be. A hivatalok nem 9-kor kezdődnek, hanem 8—11-kor és délután 5 helyett 4—7 között fejeződnek be. Így a csúcsforgalmakat 3 órára szórták szét. Az előrelátás hiánya miatt a forgalmi kérdések türehető rendezése érdekében a közönségnek vállalnia kellett az ezzel a rendszerrel járó kényelmetlenségeket. Hasonló rendszabályokhoz kell majd nyúlnia a következő nemzedéknek, ha ma nem gondoskodnánk megfelelő várakozóhelyekről. Jelen esetben még az a veszély is fenyeget bennünket, hogy a jövőben a közlekedési követelmények az Erzsébet-tér kertjét már teljes egészében várakozóhellyé alakítják át. Kocsitárolás szempontjából a városközi teleknek kétharmadrészét szabadon kellene hagyni az esetben, ha az egyharmadrész tízemeletes irodaházakkal épülne be. Még ez esetben is valószínű, hogy a jövőben földalatti várakozóhelyeket kellene létesíteni, ami mindezt a világon megbukott, mert kényelmetlen.

Látjuk ezek szerint, hogy a forgalmi kérdések vizsgálatánál a mai Városház helye nem bírja el egy középületcsoport felépítését, hanem csak a Városháza modernizálását és kibővítését. Mint kétségtelen tény állapítható meg, hogy a beépítés mérvének csökkentése a felvetődő közlekedési problémákat is csökkenteni fogja. Meg kell most vizsgálnunk közlekedési szempontból, mit jelentene, ha a Városházát nem a jelenlegi helyén építenék fel. A negatív hatókörzet vizsgálata alkalmával megállapítottuk, hogy az új Városháza jelenlegi helyétől célszerűen csak délre, illetve délnyugatra helyezhető el. Ennek következtében csak két felvetett gondolattal foglalkozunk, mégpedig a Gellértheggyel és a Műegyetemmel szemben lévő pesti Dunapartra tervezett elgondolásokkal. Mind a két esetben a forgalmi kérdések megoldása a dunaparti főközlekedési útvonalra kell, hogy támaszkodjék. A kisebb körzet forgalma és a mögöttes területek bekapcsolása város szabályozással megoldható. Mind a két javasolt hely mögött ugyanis elavult városrészek állnak, amelyek újraépítését éppen egy új középületcsoport tudná megindítani. A régi Városháza helyén felépülő középületcsoport a közlekedési problémákat fokozza és olyan megoldásra váró feladatokat teremt, amelyeket önmagukban kell megoldani. A Városháza áthelyezése esetén a közlekedési kívánalmak kielégítése összefonódik a nagy város szabályozási problémákkal, tehát a forgalmi kívánalmakat a pozitív hatókörzet ereje szerinti szabályozással lehet megoldani. Ezenkívül az áthelyezett Városháza pozitív hatókörzetében a főváros forgalmi rendszerét is átalakítja és ezzel módot ad arra, hogy az új forgalmi góc elterelő hatásával a túlterhelt és nem szélesíthető útvonalaknál a forgalom enyhítését idézzük vele elő.

A pénzpólitikai kérdések vizsgálatán felületesen kell áthaladnunk, többféle szempontból. A részletes és általános vizsgálat külön és ennél lényegesen terjedelmesebb tanulmányt tenne szükségessé. Az egyes kiragadott részek vizsgálata pedig téves következtetésekre adna alkalmat. Az ideális megoldást az ezidőszertint rendelkezésre álló anyagi erőktől függetlenül kell megállapítani. A mostani anyagi lehetőségekhez igazítani évszázadokra kiható létesítmények megoldását lehet tetszetős és reális, de sohasem okszerű és indokolt. A város anyagi lehetőségei aránylag a világ gazdasági politikájával együtt gyorsan változnak. Ami ma pazarlás és illúzió, a jövőben kisszerű és túl szerény lehet. Viszont ami ma gazdaságosnak látszik, lehet, hogy a jövőben tékozlásnak bizonyul. A pénzpólitikai kérdések vizsgálatánál tehát, ahol a nem szakértő leginkább véli megtalálni a szilárd pontot, amihez igazodni kell, ott találjuk a legtágabb lehetőségeket. Papíron be lehet igazolni, hogy a tervezett épületcsoport máshová helyezése 10—20, vagy 100 milliós többletkiadást jelent, de ugyancsak igazolható, hogy a pozitív hatókörzetben lévő városrendezési erők révén ezt a többletkiadást jövedelemmé lehet átformálni. Szakszerű és helyes megoldás egy átfogó és

tudományosan megindokolt program alapján azt a részletet megcsinálni, amire az anyagi lehetőség módot ad. Az anyagi kérdések vizsgálata annál kevésbé nyújt határozott bírálati alapot, mivel felbecsülhetetlen értékekkel és szerteágazó eredményekkel kellene számolni. Ez azonban már beletartozik a harmadik kérdéscsoport, a szépzésművészeti szempontok vizsgálatába.

A szépzésművészeti szempontok mérlegelésénél külön kell tárgyalnunk a hagyományt és a monumentalitást. A régi városházi részhez hozzáépített új városházi rész szépzésművészeti bírálatának tradicionális alapon, a műemlékek megbecsülésén és kiemelésén kell nyugodnia. Jelen esetben ez kétségtelenül ütközik az új rész monumentális, kiemelkedő hatásával. Általános megállapítás, hogy a beérkezett pályatervek szerint az üzemi székházakkal bővített Városháza önálló, monumentális, kiemelkedő létesítmény volna s ebben az esetben a műemléki rész szakszerűségi szempontból súlyosan kifogásolható helyzetbe kerülne. Azon a helyen, ahol megőrizni való akad a múltból, ott óvatosan kell bánni a hozzáépítés tömegeivel és méretezésével. A régi városházi rész finom, alárendelt és tapintatos kibővítése kitűnő alkalom volna egy művészi teljesítményre, a műemléki rész kiemelésével egy patinás új városház felépítésére. Egy határozott példa indokolja és megerősíti ezt a felfogást, ez a példa pedig a székesfehérvári városháza átépítése. Pár évtizeddel ezelőtt már készen állottak a tervek arra, hogy a lebontandó régi székesfehérvári városháza helyén felépítsék szecessziós stílusban az új monumentális városházát. Szerencsére akkor nem volt rá elég fedezet, az építkezés elmaradt és a műemlék-jellegű városházát nem rombolták le és nem is építették agyon. Így vált lehetővé a közelmúltban artisztikus, finom városházátépítés és bővítés, amely nemcsak a városnak büszkesége, hanem az egész országnak értéket jelent.

A szépzésművészeti kérdések vizsgálata határozottan szilárd pontot nyújt abban az értelemben, hogy műemlékhez nagyobb tömegű épületcsoportot hozzáépíteni az építészeti törvények megsértése nélkül nem lehet. Amint egy olyan épületcsoport építéséről van szó, amely lényegesen meghaladja a rendelkezésre álló műemlék-jellegű épületek tömegét, akkor már új városkialakító erőkként állunk szemben. Azt is városzépzésművészeti alaptörvénynek ismerjük el, hogy egy önálló városrész kialakítására alkalmas épületcsoportot vagy egy új városrész létesítésére, vagy egy régi városrész megszüntetésére kell felhasználni. Városszépzésművészeti irányelvként kell megállapítanunk azt is, hogy a középületeket ma már nem szokták egy helyre csoportosítani, mivel ezt a város egyetemes szépsége minden esetben megsínyli. A középületek pozitív hatókörzete van hivatva arra, hogy a különböző városrészeket széppé, érdekessé és idővel rendezetté tegye.

Az a kérdés, hogy egyes üzemek székházai milyen különböző városzépzésművészeti problémákat oldhatnának meg a maguk helyén, valamint hogy a tervezett dunaparti megoldások közül melyik lenné városképileg előnyösebb, már olyan kérdés, ami egyéni hozzászólás kifejtését igényelné, pedig ez jelen sorainkkal kapcsolatban nem célunk. Célunk csak az volt, hogy szigorú okfejtésekkel a további viták tárgyilagosságát és a helyes megoldás kiérlelését mozdítsuk elő.

Míg szerkesztőségi és nyomdai okokból a novemberben megírt fenti cikk csak most lát napvilágot, azalatt az abban megemlített mérnökegyeleti ankét lezajlott. Az ankét végén Sándy Gyula, volt műegyetemi tanár felszólalt s mint a Mérnök- és Építészegylet egyik legrégebbi tagja, kijelentette, hogy ilyen értékes, színvonalas akciója a Mérnökegyeletnek még nem volt. Tudatában annak, hogy az egylet nagyon kevés kivétellel a világ legrégebbi mérnökegyesülete, nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy egész rendkívüli, még külföldi érdeklődésre is számottartó kari megmozdulásról van szó. Bár valószínű, hogy a Magyar Szemle külön cikk keretében

fog ezzel a mozgalommal foglalkozni, mégis nem lesz érdektelen a dkk alap gondolatával kapcsolatban egyes részletekre rávilágítani.

Véleményem szerint a cikk nyújt valamit, amit az anketon — annak természeténél fogva — nélkülözniünk kellett: a léptékhelyességet. Az egyes előadások kitűnően, magas színvonalon világították meg a kérdést egyes szempontokból, csak a különböző szempontok egymáshoz viszonyuló értékéről nem kaptunk összefoglaló előadást. Utolsó előadásban Magyary Zoltánt hallottuk, aki a közigazgatás célszerűségének szempontjait tartotta egyedül döntőnek és mérvadónak. Kijelentette, hogy a Városház építése építési feladat, de az elhelyezése nem város-tervezési, hanem csak közigazgatási és matematikai kérdés.

Tekintve, hogy gondolatmenete cikkünkkel egyezően indul, — félreértések elkerülése végett — pár szóval ki kell, hogy térjünk rá. Magyary Zoltán sokkal pontosabban kifejtette a város-súlypont kérdését, mint azt a cikk keretében tettük, azonban egy szót sem szólt arról, hogy ezek a súlypontok állandóan változnak, hogy mozgásukban bizonyos törvényszerűség van s hogy pályájuk sorsa összefüggésben van és irányítható a városrendezés által. Abban a percben, mikor a mozgásuk kutatásába vagy irányításába fogunk, már nem a közigazgatás célszerűségének tudományáról van szó, hanem városrendezésről, amit a cikk keretében igyekeztünk kifejteni. Magyary Zoltán nagy tudással és felkészültséggel tartott előadásán a megérzést kiküszöbölte, illetve az érzést logikájának szigorú és pontos szítáján szűrte keresztül, ellentétben úgyszólván az összes többi előadóval, akik a tudásukat szűrték keresztül szubjektív érzéseiken. Leginkább megérzett ez az átszűrés Kriszta Pál előadásán, aki a kérdés pénzügyi részét fejtegetve, bebizonyította, hogy a dunaparti megoldások legdrágábbika sem kerül többbe, mint a jelenlegi Városház lebontásra ítélt területének értékesítése. Számításának adatai bizonytalanok, éppúgy mint Petrovác Gyulának hasonló számítás alapján kihozott 100 milliós többletköltsége. A 100 milliós különbséget kitevő ellentétes nézetek a cikkünk pénzügyekre vonatkozó részének igazolására szolgálnak. Az, hogy a jobbik megoldás 20—30 millióval többbe kerül, az ebben a kérdésben nem számít. Ha ennek a városnak a polgársága tabáni viskók kisajátítására, homályos célért több, mint 30 millió jó koronát tudott áldozni, akkor a Városháza építésénél nem szabad, hogy megtorpanjon egypár millió különbségért, a legjobb megoldás érdekében.

Az anyagi kérdések gazdaságossá tétele, a szükséges eszközök előteremtése és a munkamenet sorrendjének évezredekre való eldöntése a városrendezés feladata. Az új Városház elhelyezésének kérdése, közigazgatási célszerűsége és pénzügyi szempontból való elbírálása is egy magasabbrendű, az önkormányzat jogainál sokkal magasabban fekvő városrendezési feladat.

A mémőkegyleti anket megállapította, hogy ennek az országos jelentőségű kérdésnek elvi eldöntésére a Fővárosi Közmunkák Tanácsa volna hivatva és ilyenirányú pályaterv kiírására fel is kérte.

Az anket bevezető előadásán vitéz Szerényi Zoltán, a polgármester álláspontjának tolmácsolója, kijelentette ezzel szemben, hogy a Városháza terveihez a Fővárosi Közmunkák Tanácsa már hozzájárult. Itt éppúgy, mint az anketon tettem, ki kell jelentenem, hogy a Közmunkatanács az új Városháza építéséhez, vagy elhelyezéséhez még elvben sem járult hozzá, már azért sem, mert azt nem is tárgyalta. A Károly király-úti városházi rész átépítésének kérdésével kapcsolatban megállapította a szabályozási vonalat, de még ennek az eldöntése előtt is szükségesnek tartotta nagyobb kiterjedésű terület szabályozására egy nyilvános tervpályázat kiírását.

Joggal feltételezhető, hogy az új Városháza elhelyezésének kérdésében a Közmunkatanács széleskörű — a fővárost és környékét is figyelembevevő — tervpályázat kiírása és elbírálása után fog dönteni, hogy ebben a kétségtelenül országos jelentőségű városrendezési kérdésben a szakembereket is megnyugtató döntést hozzon.

KAFFKA PÉTER

A ROMÁNIAI FÖLDRENGÉS

NOVEMBER 9-ről 10-re virradó hajnalban, 2 óra 39 perc 7 másodperckor heves földrengésre riadt fel a román főváros lakossága.

Rövid percek alatt riadt, hiányosan öltözött emberekkel teltek meg az utcák, azok pedig, akiket az első rémület lakásuk gyors elhagyásában megakadályozott, ajtófélfák vagy nagyobb bútorok alatt kerestek oltalmat a magasból hulló törmelék halálos sújtása ellen. Sajnos, nem mindenkinek sikerült magát idejében biztonságba helyeznie, a kivezényelt mentőcsapatok újságjelentések szerint 1000 holttestet emeltek ki a romok alól.

Romániában a rengés nagy kiterjedésű területen okozott tetemes épületkárt, e terület északkelet-délnyugat irányú, hosszabbik átmérője 350, az erre merőleges, rövidebbik, 200 kilométer. A károk arányaira jellemző hogy Bukarestben rombadőlt a Carlton-szálló épülete, igen sok lakóház, használhatatlanná vált számos középület, köztük templomok, az igazságügy-minisztérium, az Opera, a Nemzeti Színház palotája. Nagy a pusztulás még Panciuban, Tecuciban, Bárladban, Fogamban, Galacban, Bráilaban és Buzáuban, valamint a Prahova völgye néhány helységében; helyenként a földben nagy hasadékok keletkeztek.

Brassó belvárosában sok ház megrongálódott, Nagyajtán ledőlt tíz kémény, megrepedt mindkét templom tornya. Sepsiszentgyörgyön a Mikó-kollégium épülete szenvedett igen nagy károsodást; a helyenként beszakadt mennyezet összerombolta a belső berendezést. Ugyanitt megsérült a Városháza, a református templom, a törvényszék, néhány iskola és számos lakóház. A lakosság legnagyobb része felriadt álmából, egyesek annyira megrémültek a szokatlanul erős földmozgástól, hogy a szabadba menekültek. Nagyborosnyón a vasútállomástól nyugatra 700 méterre, egy kb. 1.5 km hosszú vonalban megrepedt a föld és iszapvulkánok törtek fel; a falu házairól a kémények zöme leomlott, erősen megrepedezett a református papi lak és község-háza. Zágóban a faházakat kivéve, majdnem minden épület megsérült, az iskola emeleti része, a templom tornya megrepedt. Maksán a templom fala megrepedt, ezenkívül három téglapépület fala sérült meg. A templom lezuhant, súlyos dísztornya annak tetőzetét átütötte, orgonáját és karzatát megrongálta. Kovásznán a kár az első, futólagos becslés szerint, 150.000 P; a megsérült 28 ház közül egy emeletes teljesen tönkrement, az iskolaépület emeleti része hasonlóképp sokat szenvedett. Kézdivásárhelyen több ház, közöttük a gimnázium, a katolikus templom, a vigadó épülete megrepedezett, két gyárkémény felső része ledőlt. Versecen ingaórák megálltak, a városi szivattyútelep 15 m magas kéményének felső része megsérült. Orsován számos ház fala repedt meg, sok kémény dőlt le.

Okládon, Olasztelken, Köpecen, Csikszeredán már jelentéktelen a károsodás. Csupán egy-egy kémény dőlt le, helyenként fal, főképpen a vakolat repedt meg. A lakosság körében nagy ijedelmet okozott a kora hajnali órákban kipattant heves földmozgás.

Marosvásárhelyt hasonlóképpen a legtöbb alvó felébredt a rengés pillanatában s megijedve látta, hogy súlyos csillárok is nagy lengésbe jöttek, képek helyükről kimozdultak. Székelyudvarhelyen a békésen alvók hatalmas recsegés-ropogásra riadtak fel, sokan a szabadba menekültek. Ingaórák megálltak, egyes házakon jelentéktelen vakolatrepedések támadtak. Gyergyószentmiklóson, Maroshévízen csak azok nem vettek észre semmit a földmozgásból, akik nagyon mélyen aludtak. Karánsebesen észlelőnk lámpája heves mozgására lett figyelmes.

A Marosvásárhely—Maroshévíz vonaltól a Szeged—Szarvas—Püspökladány—Debrecen—Nyíregyháza—Fehérgyarmat—Nagybánya városokig ter-

jedő területen már jóval gyöngébb volt a földmozgás. Így Kolozsvárott még az emeleten alvók közül is csak egyesek ébredtek fel, ajtók, ablakok zörögtek, egyes ingaórák megálltak. Nagyváradon ágyában ébren fekvő észlelőnk, lassú, hullámzó mozgást érzett, mások lámpák lengését figyelték meg, akik azonban mozogtak, semmit sem vettek észre. Nyíregyházán néhányan álmukból is felriadtak, egyes ingaórák meg is álltak. Békéscsabán a még ébren levők kilincszőreire figyeltek fel, egyesek felriadtak s ijedten állapították meg, hogy lámpáik lengenek. Szegeden hasonlóképpen, főleg az emeleten tartózkodók köréből származnak a rengésre vonatkozó megfigyelések, amelyek ingaórák megállásáról, ajtók zörgéséről emlékeznek meg.

Rendkívül nehézé teszi az érezhetőségi határ megállapítását az a körülmény, hogy a rengés olyan időre esett, amikor a lakosság tekintélyes része mélyen aludt. Nagy általánosságban a Tisza vonalától nyugatra a földmozgást csak azok vehették észre, akik abban az időben történetesen ébren voltak s a megrázott terület külső határán Husztot, Kassát, Budapestet, Székesfehérvárat és Mohácsot találjuk. Az elég nagyszámú pesti jelentésekből az tűnik ki, hogy a mozgást főleg azok vették észre, akik magasabb emeleten tartózkodtak és még ébren voltak, itt érzékenyebb szerkezetű ingaórák álltak meg, lámpák néhány centiméter tágasságú lengésbe jöttek. Akik földszinten laktak, vagy a rengés időpontjában mozogtak, főleg pedig az alvók, nem vettek észre semmit.

Az október 22-én 7 óra 37 perckor kipattant előrengés Sepsiszentgyörgyön, Köpecen, Nagyborosnyón, Kézdivásárhelyen egészen jelenték télén épületkárt is okozott, egy-egy kémény ledőlt, fal — főleg pedig vakolat — megrepedt. Oklándon, Olasztelken, Papolcon, Kovásznán, Sósmezőn, Csíkszeredán, Korondon, Gyergyószentmiklóson általánosan érezhető volt.

Utórengést november 11-én kettőt is éreztek, 4 órakor Kovásznán, 7 óra 35 perckor pedig még Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön is megfigyelték a gyöngé földmozgást. A többi utórengés már nem volt olyan erős, hogy hazai területen megfigyelhették volna; Bukarestben a rengést követő első 14 napon 27 utólökés nyugtalanította a lakosságot. Ezek közül az említésre méltóbbak 10-én 17 óra 41 perckor, 22 óra 42 perckor, 11-én 7 óra 35 perckor, 13-án 17 óra 51 perckor, 14-én 15 óra 38 perckor, 19-én 21 óra 28 perckor, végül 23-án 15 óra 50 perckor történtek.

A főrengést az Országos Földrengési Obszervatórium budapesti készülékei november 10-én 2 óra 40 perc, 23 másodperckor jelezték, a készülék legnagyobb kitérése meghaladta a 150 millimétert.

A földmozgás fészke Focșanitól nyugatra, a Vrancea-hegység vidékén volt, a fészek földrajzi összerendező! az északi szélesség 45, 8, a keleti hosszúság 26, 7 foka, a fészekmélység 150 km.

AZ ILYEN ERŐSEBB FÖLDRENGÉSEK mind tektonikus eredetűek; azoknak a lényegükben titokzatos, belső erők működésének köszönik létrejöttüket, amelyek napjainkban is a Föld arculatának, külső képének megváltoztatásán munkálkodnak. E hegyképző erők által létrehozott változások végeredményben két alapelemre: gyűrődésre, illetve vetődésre vezethetők vissza. A meggyűrt rétegsor váltakozva mint nyereg (antiklinális) a magasba emeltetik, illetve mint teknő (szinklinális) a mélybe jut. Vetődés és áttolódás csak úgy jöhet létre, ha a kéreg előzőleg eltörik, így egyik kéregdarab a másikhoz képest eltolódhassék. Az időrendi sorrendet tekintve, a gyűrődés megelőzi a törést, s amikor egy réteg tovább már nem gyűrődhet, akkor veszi munkába azt a töréses elmozdulás. Különben kitént az is, hogy a gyűrődés és törés ellentétessége látszólagos, a gyűrődés nem más, mint

molekulárisán végbemenő törés és a részecskéknek a parányi vetők mentén való és rákövetkező eltolódása.

A gyűrődés és törés rengéskeltő szerepét érdekesen világítja meg az alábbi összehasonlítás. A rengések 0.4 százaléka esik az ókori tönkhegyekre (mint az Ural, Kap-hegység, Ausztráliai alpok, Appalachok), 1.4 százaléka az ősi masszívumokra és táblákra, 2.7 százaléka a beszakadás folytán létrejött medencékre, 3-6 százaléka a törésektől nem szabdalt harmadkori gyűrű-hegységekre (Pyreneusok, Alpok, Himalája tartoznak ide többek között), 22 százaléka a rögös vidékekre, 24 százaléka azon harmadkon gyűrű-hegységekre, amelyeket fiatal törések szabdalnak (ilyenek, hogy csak Európában maradjunk, az Apenninek, a Balkán és a Dinári hegységek), 41 százaléka a mélytengeri árkokra és ezek közvetlen környezetére. Még szembe-tűnőbbé válik a törések és vetődések rengéskeltő szerepe, ha a kiváltott rengések erősségét is tekintetbe vesszük.

Ennek megfelelőleg Románia területén is a törésvonalak mentén sorakoztak fel a rengésfészkek. Ilyen rengéskeltő „élő” törésvonalak a Kárpátok keleti oldalát, a Prut és Dnyeszter alsó folyását szabdaló vonal, valamint a bolgár tábla hatalmas északi szegélytörése. A nevezetesebb rezgésfészkek ezek mentén Rámnicu-Sáraton és Búzaim kívül Iași, Olteni^a, Cálárai, végül Brăila.

Sokat vitatott kérdés, mi az oka végeredményben az európai földrengéseknek? Hosszú időn át a harmadkori alpi gyűrődést tekintették a rengéskeltő tényezőnek, míg Sieberg beható vizsgálataival ki nem mutatta, hogy az az oldalnyomás, amelyet a süllyedő földközitengeri rög, mint egy hatalmas méretű ék kifejt, hozza létre Dél-Európában a vetők mentén a rezgéseket kiváltó kéregmozgásokat. Az alpi gyűrődés rengéskeltő szerepe ezzel szemben alárendelt jelentőségű. Észak-Európában ugyanezt a szerepet a süllyedő északitengeri rög tölti be. Mivel Észak-Európa földje jóval szilárdabb, mint földrészünk törésektől szabdalt déli részéé, a kéregfeszültségekkel szemben jelentősen nagyobb ellenállást is fejt ki, következésképp földrengést tevékenysége lényegesen kisebb, mint amazé. Hogy a viszonyokat számadattal is jellemezzem, Észak-Európa évi kereken 290 földrengésével szemben áll Dél-Európa 970 földrengése.

A Kárpátok ívének évi 15 földrengése közül minden két évben három, a Havasalföld évi hét rengéséből minden két esztendőben egy erősebb, azonban olyan nagy károkat okozó rengés, mint a folyó évi november 10-i, ritka, utoljára 102 évvel ezelőtt volt e vidéken, amikor is kiváltképpen Rámnicu-Sárat és környéke szenvedett. 1864 augusztus 14-én, valamint 1892 október 14-én a bolgár tábla szegélytörése mentén pattant ki hatalmas földrengés. Az előbbi alkalommal Cálárai, az utóbbinál Ölteni {a és Giurgiu környéke szenvedett igen nagy károkat. Szerencsére, a közelmúlt rengései közül az 1929 november i-i, az 1938 július 13-i, valamint a már említett 1940 november 22-i pusztításának arányaiban a november 10-it nem érte el.

A ROMÁNIAI FÖLDRENGÉS mindenestre intő jel mindazon országok számára, ahol az erős földrengések előfordulnak, de ritkák. Nem szabad feledni a történeteket, hanem okos előrelátással mindent meg kell tenni a rengéskárok lehető csökkentésére. Mert a földrengéstan tudományos tapasztalata szerint ott, ahol földrengés volt, annak legalább hasonló erősségben való megismétlődésére számítani kell. Továbbá, a rengéskárok nemcsak a földmozgás hevességétől függenek, hanem más olyan tényezőktől is, amelyeknek káros hatását ki lehet küszöbölni és a rengésektől fenyegetett vidéken az emberélet lehető kímélése, a nemzetgazdaságot fenyegető károsodás csökkentése érdekében feltétlenül meg is kell előzni.

Az egyik ilyen tényező a gondatlan építkezés; nemcsak azon bírói megtorlásért kiáltó esetekre kell itt gondolnunk, amikor nem az előírt minőségű anyagot használták fel az épület elkészítéséhez, amikor természetesen nem az építető javára „megtakarítják“ a betont, silányabb téglát használnak, — közbevetőleg említem, ilyesmit sejtet a Carlton-szálló tragédiája, amely a szó szoros értelmében romhalmazzá változott, mikor mellette hatalmas épületek sora maradt sértetlen — hanem azokra az esetekre is, amikor a kémény és a gerendák kötése nem elég szilárd, a tető túlságosan nehéz s a helyéből lezuhanó épületrész összerombol mindent, ami útjába került, átszakítja a tetőt, tönkrezúzza a belső berendezést, szétnyomja a falakat.

A másik tényező az altalajnak a rengéshatások erősségét növelő befolyása. A szilárd sziklára települt vékony kavics-, homok- vagy agyagrétegen, mindenféle egykori mocsaras talajon, kiszáradt tófenéken főképpen a rezgések hatására bekövetkező egyenetlen süppedés következtében jóval többet szenvednek az épületek, mint a nem mállott, szilárd sziklán. Mivel pedig a víznyújtotta igen sok előny folytán az emberi települések előszeretettel választják a folyóvölgyeket, amelyeknek vékony, fiatalkori laza takarója növeli a rengés erősségét, igen tekintélyes az e révén előálló károsodás. Igen szemléltetően mutatták e tétel helyességét a közelmúlt idők erősebb földrengései, így többek között az egy év előtti törökországi is, amikor a vékony jelenkori takarókra települt városrészek romhalmazzá váltak, míg a szilárd sziklára épültek nagyobb károsodás nélkül állták ki a veszedelmet.

Ezért olyan vidéken, ahol erősebb földrengésre számítani lehet, a települési helyek, különösen pedig az életfontosságú közüzemek telkének kiválasztásánál a szeizmológus tanácsa feltétlenül kikérendő. A rengéskárok lehető csökkentése érdekében különben, ha az építkezési altalaj megfelelően van megválasztva, a mi viszonyaink között a viszonylag drága, ám ennek megfelelően a rengéslökésnek ellentállóbb vasbetonépítkezés a fontos közüzemekre szorítkozhat, míg a lakóházak elegendő biztonságot nyújtanak akkor is, ha téglából épültek megfelelő, jól kötő habarccsal. Elengedhetetlen azonban, hogy az épületrészek összekötése elegendő szilárd legyen, a tető ne legyen a falak teherbírásához képest túlságosan nehéz és a tetőszerkezet jól egybe legyen kapcsolva a falakkal.

Az orosz földrengési szolgálat, miután a legutóbbi európai területváltozások révén a Szovjetunió is határos lett a Kárpátokkal, a megújuló kárpáti földrengésekkel kapcsolatban külön megfigyelőhálózat kiépítését határozta el. Lemberg, Csemovic és Kisenev van kiszemelve sajátos rendeltetésű obszervatóriumokul. E szeizmikus hálózat létesítése nemcsak a vidék földrengést gócainak pontosabb kijelölését, a kipattant rengések fészekmélységének meghatározását van hivatva elvégezni, hanem a felületi hullám szóródásának tanulmányozása révén többek között a kárpáti redők vastagságának kérdését is eldöntheti.

Amint a földrengés nem ismeri el akadályul a földmozgás tovaterjedésében az országhatárokat, úgy a földrengéskutatás is csak abban az esetben lehet eredményes, ha az érdekelt nemzetek közös erővel, egységes terv szerint látnak hozzá a kitűzött feladat megvalósításához. Ennek a feltétlenül szükséges együttműködésnek intő példája a november 10-i romániai földrengés, amelynek fészke a magyar-román határ közelébe, megrázott területe részben magyar, részben román területre esett, úgyhogy a rengés megfigyelési anyagának feldolgozása csak összehangolt, együttes munkával lehetséges. Ugyanígy az orosz földrengést szolgálat sem valószínűsítheti meg a maga elé kitűzött, a fentiekben vázolt célt a magyar és a román szolgálat közreműködése nélkül.

Földrendési szolgálatunkat egyébként is mind a Felvidék, mind Erdély egy részének hazatérése új feladatok elé állította; hogy ezeknek a felfokozott kívánalmaknak eleget tudjon tenni, és hogy általában a nemzetközi viszonylatban a jelenben és jövőben is megállhassa helyét, elsősorban a magyar állam, másodsorban az érdekelt közületek és ipari vállalatok részéről felszerelésének korszerűsítésére jelentős egyszeri anyagi segítségben, utána pedig megfelelő összegű állandó támogatásban kell részesülnie.

Feltétlenül szükséges, hogy az intézet a főváros nagyforgalmú belső területéről külön épületbe, amolyan külső városrészbe helyeztessék át, ahol a forgalmi rezgések nem zavarják a készülékek feljegyzéseit. Jelenlegi helyén a budapesti műszerek épügy regisztrálják a nehezebb teherautók, villamosok keltette rezgéseket, mint a földrendés által létrehozott földmozgást. Éppen a közeli rengések szeizmogrammjának elemzését nehezíti meg, egyes esetekben pedig lehetetlenné teszi ez a zavaró tényező, mivel a természetes és mesterséges eredetű mozgásfeljegyzések megkülönböztetése semmi módon sem lehetséges. Kívánatos továbbá, hogy a műszerfelszerelés kiegészítettessék vertikális szeizmográf-fal, valamint a közeli gyenge földrendések szeizmogrammját szolgáltató, legalább ezerszeres nagyítású, kis lengésidőjű, különleges földrendésjelzővel. Tervszerűen továbbfejlesztendő a vidéki földrendési obszervatóriumok hálózata, ezek között is elsősorban a hazatért kolozsvári földrendési obszervatóriumunkban indítandó meg a munka, hiszen jelenleg mind a hazatért, mind a túlnan maradt Erdélynek ez az egyetlen obszervatóriuma. Milyen kár, hogy a november 10-i romániai földrendés kolozsvári szeizmogrammját felszerelés híján nem kaphatjuk meg és még nagyobb kár, hogy az utórendésvizsgálatokban sem vehetett részt kolozsvári intézetünk. Amint ez a legutóbbi romániai földrendés esete is meggyőzően mutatta, igen helyes elgondolás és feltétlenül továbbra is fenntartandó a decentralizáció rendszere, mert a műszerfelszerelés megfelelő kiegészítésén kívül egyedül ez biztosíthatja, hogy a déleuropai földrendések regisztrálása szempontjából rendkívül kedvezően elhelyezkedő magyar földrendési obszervatóriumok a külföldi szakkörök részéről munkája iránt minden alkalommal, a november 10-i földrendéssel kapcsolatban is megnyilvánult érdeklődésnek hagyományaihoz híven eleget tehessen.

Azonban mindezek az intézkedések hiábavalók volnának, ha nem történék gondoskodás megfelelő számú szeizmológus kiképzéséről és az intézetnél való alkalmazásáról olyan javadalmazással, hogy joggal élethivatásnak tekinthessék pályájukat. A földrendéstannak, ennek a gyakorlati szempontból is mind nagyobb jelentőségűvé váló tudománynak egyik hazai egyetemünkön tanszéke, de még csak magántanára sincs. Így az egyetemről kikerült fiatalság földrendéstani előadást nem hall, szeizmológussá képzése csak az Országos Földrendési Obszervatóriumban történhet. Legalább két-évi munkálkodásra van szüksége egy az egyetemről kikerült matematikai-fizikai tanulmányokat végzett fiatalembernek ahhoz, hogy az intézetben használható legyen. Magától értetődően ennek a többletmunkának csak akkor látja értelmét, ha a hivatásul választott pálya biztosítani tudja megélhetését; azt, hogy anyagi gondoktól függetlenül, kizárólag tanulmányainak élhessen. Csak ebben az esetben lehet arra számítani, hogy a kiválóbbak igyekeznek bejutni ebbe a munkakörbe, ellenkező esetben pedig csupán azok, akik rossz tanulmányi eredményeik és használhatatlanságuk miatt másutt, így elsősorban az állami állásoknál jobban javadalmazott ipari elhelyezkedésnél szóba sem jöhetnek. Már pedig ez az állapot sem a tudományos kutatásnak, sem az államnak nem érdeke.

Az az érdeklődés és megértés, amelyet a megújuló kárpáti rengések a földrendési kutató munka iránt ébresztettek, remélni engedni, hogy a magyar

földrengekutatás egészséges továbbfejlődését megakasztó tényezők: a felszerelés fogyatékosága és a személyzethiány hamarosan kiküszöbölhetőek lesznek. Erre annál is inkább szükség van, mert a korszerű földrengekési szolgálat nemcsak a természetes eredetű földmozgások, a rezgések károkozása ellen veszi fel a küzdelmet, hanem a mesterséges rezgések — üzemi gépek, teherautók, vasutak mind-mind rezgéskeltő tényezők — káros hatását is közömbösíteni igyekszik. Más oldalról pedig az építkezési altalaj kiválasztására egészen újszerű eljárást alkalmazva védi meg a nemzetgazdaságot minden, a tudomány mai fejlettsége mellett más elkerülhető károsodástól. A földrengekutatás támogatása tehát nemcsak nemes cselekedet, hanem egyúttal gyümölcsöző befektetés is.

SIMON BÉLA

AZ ERDÉLYI MAGYAR ISKOLA KERESZTÚTJA

A MAGYAR FELEKEZETI OKTATÁSÜGY sorsát meghatározó román iskolapolitika négy korszakra osztható. 1. Az átmeneti korszak (1918-tól 1922-ig). 2. Az első visszaszorítás kora (1922-től 1933-ig). 3. A második visszaszorítás kora (1933-tól 1938-ig). 4. Az új rendszer iskolapolitikája (1938 után).

1. Az átmeneti korszak első két esztendejét az ú. n. Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) működése határozta meg. Ennek a Nagyszebenben székelő román szervnek az volt a feladata, hogy az egykori magyar területeken lerakja a román uralom alapjait. Egymásután vette át a köz- és állami élet kérdéseinek irányítását. A közoktatásügy vezetése Braniş'e Valér kezébe került. A háború előtti románság emez ismert vezére a gyulafehérvári határozatok szellemében próbálta a magyarság és a többi kisebbségek oktatásügyét irányítani. Hivatalbalépése után mindjárt kijelentette, hogy a kormányzat a kisebbségi oktatást az egyházak útján akarja biztosítani.

Ennek megfelelően megengedte, hogy a magyar egyházak mindenütt új felekezeti iskolákat állítsanak fel, ahol ezt szükségesnek látják. Az új iskolák felállítására és elismerésére nézve az egykori magyar törvények intézkedéseinek megtartását kívánta. Elrendelte a román nyelv tanítását, majd pedig a román nemzeti tárgyak — földrajz, történelem és alkotmánytan — bevezetését. Ez utóbbiakat egyelőre a felekezeti iskolák növendékei anyanyelvükön tanulhatták.

Am a szebeni Kormányzótanács 1920-ban megszűnt és a közoktatásügy vezetését a bukaresti központi kormány szakminisztere vette át. A kormány miniszterelnöke Avarescu marsall volt, közoktatásügy minisztere pedig P. Negulescu. Az új kormány egészen más szempontok alapján folytatta az oktatásügy irányítását. Így a román iskolapolitika egyre távolabb került Braniş'e megértő felfogásától. Az iskolaügy vezetői kezdték hangsúlyozni, hogy a magyar állam által fenntartott magyar tannyelvű iskolák előnyösebbek a magyarság számára, mint az egyházak iskolái. A román kormány iskolapolitikájának ez a fordulata már 1920-ban észrevehető volt, de a teljes változás 1922-ben következett be. Anghelescu Constantin első minisztersége alatt az iskolapolitika egészen szembe fordult a felekezeti iskolákkal és minden módon visszaszorítani igyekezett őket.

Az új politikának természetesen új alapelvei voltak. A románság vezetői úgy látták, hogy csak az állami iskola szolgálhatja megfelelően a román állam nemzeti érdekeit. Ennek az állásfrontnak első képviselője a már említett Negulescu miniszter volt, aki megindította a tárgyalásokat az erdélyi román felekezeti iskolák államosítása érdekében. A román egyházak vezetői méltatlankodva utasították vissza az első kísérleteket. Ekkor Negulescu megtagadta az államsegélyre vonatkozó kérések telje-

sítését. A román felekezeti iskolák tanítói erre nagygyűlést hívtak össze és azon határozatilag fordultak a minisztériumhoz, kérve az iskolák államosítását. A kérdést 1921 november 3-án minisztertanács vette tárgyalás alá. Goga kultuszminister előterjesztésére a minisztertanács bizottságot küldött ki, melynek az volt a feladata, hogy előkészítse az államosításra vonatkozó törvényjavaslatot. A javaslat el is készült, de az Avarescu kormány hirtelen bekövetkezett bukása miatt nem kerülhetett szavazás alá. Később azonban Angheliescu minisztersége alatt mégis megtörtént a román egyházak elemi iskoláinak államosítása.

A magyar felekezeti iskolákat szintén ez a veszedelem fenyegette. A románság vezetői éppen azért tartották veszélyesnek őket, mert ismerték a román felekezeti iskolák magyar uralom alatt kifejtett munkásságát. „Az erdélyi román felekezeti iskolák nagy szolgálatait senki sem tagadja, — írja Popa Lisseanu, a közoktatásügyi minisztérium egyik vezetőembere — de éppen e nemzeti téren tett szolgálatok kényszerítenek arra, hogy megszüntessük a felekezeti iskolát... Az a meggyőződésünk, hogy a kisebbségeknek a felekezeti iskolák fenntartására vonatkozó követelése éppen a központosítással ellentétes törekvésnek tulajdonítható . . . Nem akarunk idegen erősségeket nemzeti államunk belsejében.“

E gondolkozás képviselői előtt a magyar felekezeti iskolákkal szemben követendő politikájukban két út állott: vagy egyszerre megszüntetik az Összes felekezeti iskolákat, vagy pedig az állami iskolák szaporításával és a felekezeti oktatásügy fejlődésének megbénításával a minimumra csökkentik a magyar egyházak nevelő hatását. Főleg külpolitikai okok hatása alatt a román kormány ez utóbbi megoldást választotta. Ettől fogva kevés ingadozással valamennyi közoktatásügyi miniszter ezt a célt próbálta megvalósítani: erősíteni az állami és gyengíteni a felekezeti iskolákat.

2. A magyar felekezeti iskolák visszaszorításának korszaka Angheliescu első minisztersége alatt kezdődött meg. Ez a már azóta fogalommal vált, magyargyűlöletéről hírhedt orvos 1922 tavaszán vette át a közoktatásügy vezetését, mikor a Brătianu Ionéi elnöksége alatt álló liberális párt kormányra jutott. Angheliescu négy esztendő tevékenysége alatt a magyar felekezeti oktatásügy helyzete gyökeresen megváltozott. A húsz éves román iskolapolitika vezetői közül senki sem tett annyit az állami iskolák erősítése és a magyar felekezeti iskolák elnyomása érdekében, mint ő.

Első intézkedéseivel a magyar felekezeti iskolák tanerőinek és tanulóinak helyzetét nehezítette meg. Anyagi lehetőségek elvételével és bizonyos iskolai jogok megszüntetésével a magyar felekezeti iskolákat más kisebbségek (mint pl. a németek) iskoláival szemben hátrányos helyzetbe szorította. Majd kiadta az egyházak iskolai önkormányzatának elvonására vonatkozó rendeleteit. Ahol az egymást követő rendeletek valamelyikét azonnal nem hajtották végre, a büntetés az iskola bezárása volt. Ilyenformán egyetlen esztendő alatt nehány száz iskola kapui zárultak be. A megmaradtak számára pedig Angheliescu kiadta legsúlyosabb intézkedését, mely 100.088. és 100.090. szám alatt elrendelte, hogy a felekezetek elemi és középiskoláiban Románia földrajzát, történelmét és alkotmánytanát kizárólag román nyelven kell tanítani.

E románosító rendelkezés ellen az iskolafenntartó magyar egyházak teljes erejükkel tiltakoztak, de minden eredmény nélkül. Angheliescu ment tovább a maga útján. 1924-ben megszavaztatta az új elemi iskolai törvényt, melynek legfontosabb intézkedései ugyancsak a románosítást szolgálják. A törvény által létesített óvodák nyíltan bevallott célja az, hogy „a kicsinyeket visszavezessék az ősi (azaz román) nyelvhez“. Ez az indoklás főleg a székelyföldi lakosságra vonatkozott, melyről Opreanu Szabin éppen ekkor bizonygatta, hogy annak 50%-a román eredetű. Ugyancsak a székelyek közti románosítás céljából állította fel a törvény 159. §-a a hírhedt kultúr-zónát. Ez valamennyi székely megyét magában foglalja és a régi királyságból

alkalmazott román tanítók munkáját e területen különleges jutalmakkal honorálja. A kultúrznóra vonatkozó említett paragrafus tulajdonképpen csak törvényesítette azt, amit Anghelescu 40.771—1924. számú rendeletével már azelőtt bevezetett. A különleges intézkedés célja az, hogy „a vegyes lakosságú zónában a román oktatás intenzitását növelje“.

Valóban az új elemiiskolai törvény nagy lendületet adott a románosító „kultúrmunkának“. Mindenütt megkezdődött az egyre fokozódó nyomás a román állami iskolák felállítása érdekében. Ennek egyik következménye természetesen a magyar felekezeti iskolák újabb háttérbe szorítása lett. Az elemi iskolai törvény 7. §-a kimondta, hogy a közoktatásügyi minisztérium „az illető lakosság anyanyelvének megfelelő tannyelvű iskolákat fog létesíteni“. Ezek az iskolák legtöbb helyen azzal a kimondott céllal alapftattak, hogy a szóbanforgó faluban már meglévő iskolát megfojtsák. És bizony sok helyen elérték ezt a célt, különösen a magánoktatási törvény megszavazása után.

A felekezeti iskolák önkormányzatának az ú. n. magánoktatási törvény adta meg a kegyelemdőfést. Ebben a törvényben Anghelescu — Iorga román történetíró szerint — „három különféle törvényt olvasztott egybe: a magán-, a felekezeti és a kisebbségi oktatás törvényét. Még pedig azért, mert nem szereti a felekezeti oktatást és még kevesebb vonzalmat érez a kisebbségi iskolák iránt; ha valahol felekezeti iskola van, oda ön egy állami iskolát akar tenni. Kérdem: kinek a részére? Sem nekem, sem önnek, hanem az illető község lakosainak. Hát miért nincs joguk az iskolájukért fizetett adójuk révén arra, hogy maguk határozhassanak: milyen iskolát kívánnak?“ (1925 dec. 7. kamarai beszéde.)

A magánoktatási törvény tárgyalása alkalmával a magyar egyházak vezetői kétségbeesett kísérletet tettek iskoláik régi jogainak megvédésére. Midőn látták, hogy a kérelmezés, bukaresti deputációzás mit sem használ, közös beadványban a Népszövetséghez fordultak. A Népszövetséget azonban a román kormány Apponyi egykori törvényeinek meghamisított szövegével félrevezette s így a panasznak nem volt gyakorlati eredménye. A törvényt lényegtelen módosításokkal megszavazták és a hivatalos „Monitorul Oficial“ 1925 dec 22-i számában közzölték is.

Ez a törvény a felekezeti iskolákat a magániskolák közé süllyeszti. Ilyen magániskolát felekezetek, hitközségek és magánosok létesíthetnek előzetes miniszteri engedély alapján. A közoktatásügyi minisztérium felügyelete és ellenőrzése alatt állanak. A hatóságok az iskolafenntartók kikapcsolásával egyenesen az iskolának küldik rendeleteiket. A magániskolákba magántanulók nem vehetők fel. Párhuzamos osztályok felállítása csak külön miniszteri engedéllyel lehetséges. Tanító és tanár alkalmazásához ugyancsak személyre szóló, előzetes miniszteri engedély szükséges. A magániskolák semmiféle oklevelet nem adhatnak ki. Könyveiket, naplóikat elsősorban román nyelven kell vezetniük. Alapítványokat, segélyeket, vagy adományokat a minisztérium előzetes beleegyezése nélkül nem fogadhatnak el. Az alapokat és felhasználásukat a miniszter ellenőrzi.

A magániskolák tanítási nyelvét az iskolafenntartó határozza meg. De ha a magániskolába román származású szülők gyermekei járnak, akkor a tanítási nyelv a román. A zsidók iskoláiban a tannyelv román vagy héber, az elismert római katolikus szerzetesrendek által vezetett iskolák tanítási nyelve csakis a román lehet. Bármilyen az iskola tanítási nyelve, a románok története és Románia földrajza csak román nyelven tanítható elemi és középiskolákban egyformán.

Ha a magániskolák a törvény minden feltételét teljesítik, nyilvánossági jogot kaphatnak. Ebben az esetben a tanulók évvégi vizsgáikat az iskola

tanítószemélyzete előtt teszik le. Nyilvánossági jog nélküli iskolák növendékeit az állami iskolák tanerei vizsgáztatják.

A felekezeti oktatásügy 1925 utáni helyzetét lényegében mindvégig az ismertetett magánoktatási törvény határozta meg. Ám ez a helyzet 1925 óta is egyre rosszabbodott. A magyar felekezeti középiskolák fejlődését leginkább akadályozta a nemzeti tárgyak román nyelvű tanítására és az érettségire vonatkozó rendelkezés. Különösen súlyos helyzetet teremtett az 1925 márc. 7-én szentesített ú. n. érettségi-baccalaureatusi törvény.

Ez a törvény a középiskolák növendékeit tulajdonképpen két nagy vizsga letételére kötelezi. Az elsőt a IV. osztály elvégzése után kell letenniük, mint V. osztályos felvételi vizsgát. Ezt másképpen abszolváló vizsgának, vagy kis érettséginek is nevezik. A vizsga tárgyai a román nemzeti tárgyak és francia, vagy számtan. A vizsgabizottság tagjai az iskola tanárai, akik a miniszter által kinevezett kormánybiztos elnöksége alatt románul vizsgáztatnak. E vizsga sikeres letétele nélkül az V. osztályba senki sem vehető fel.

Az érettségi vizsgát a VIII. osztály növendékei egy idegen, a miniszter által kinevezett bizottság előtt teszik le. A bizottság tagjait az állami iskolák tanárai közül nevezik ki valamelyik nagyobb városban. Minden bizottság egy egyetemi tanár elnöke alatt vizsgáztat. A szóbeli és írásbeli vizsga tárgyai: román nyelv és irodalom, román történelem, Románia földrajza és alkotmánytana, egy modest nyelv és két természet-tudományi tárgy, melyet a kisebbségi iskolák jelöltjei szabadon választhatnak. A kisebbségek e két utóbbi tárgyból anyanyelvükön felelhetnek, míg a többi tárgyakból románul kell felelniök.

E törvények később egyre súlyosabb intézkedésekkel módosultak. A módosítások lassanként még azokat a lehetőségeket is megszüntették, melyeket a magánoktatási törvény itt-ott biztosítani látszott a felekezeti oktatásügy számára. A magánoktatási és érettségi törvény végrehajtása rengeteg visszaélésre és rosszindulatú magyarázatra vezetett. Bizony a gyakorlat alaposan rácsáfolt Iorga Miklósnak Párizsban tett nyilatkozatára a magánoktatási törvényt illetően. „Ellensége voltam és vagyok a magánoktatási törvénynek, mert ellensége vagyok a formáknak, melyek izgatnak és nem használnak. Biztosítok mindenkit, hogy Anghelescu iskola-rendszere sohasem fog átmenni a gyakorlatba . . .” (Adeváru, 1926 márc.)

Ezzel szemben az Anghelescu rendszere nemcsak hogy átment a gyakorlatba, hanem valójában alapja lett a további iskolapolitikának. Ezt az iskolapolitikát 1926-tól 1933-ig a sűrűn váltakozó kormányok közoktatásügyi miniszterei az Anghelescu által lerakott alapokon vezették tovább. Még ha némelyikükben megvolt is a jóakarát egy megértőbb szellem érvényesítésére, a román közvélemény ellenállása megakadályozta az Anghelescu-vonaltól való eltérést. Így járt Petrovici, az Avarescu-kormány közoktatásügyi minisztere, sőt később maga Iorga is. Az érettségi vizsgára vonatkozó újabb módosítások a felekezeti iskolák növendékeit megfosztották attól a joguktól, hogy a nem nemzeti tárgyakból anyanyelvükön vizsgázhassanak. Mikor Iorga 1931-ben miniszterelnök lett, olyan javaslatot tett a képviselőházban, mely szerint a román nyelv és irodalom kívül az érettségi vizsga összes többi tárgyaiból anyanyelvükön vizsgázhatnak a jelöltek. Ám a képviselőházi bizottság nemcsak hogy elvetette ezt a javaslatot, hanem még az Anghelescu-törvény intézkedéseit is megszigorította. Az új szöveg szerint „ezekben a tárgyakban a tanuló egyidejűleg használhatja az iskola tanyelvét is.” Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a tanárok jóakarától függött az anyanyelv használatának megengedése, tehát legtöbbször nem került sor rá. Az előretörő román szélsőséges mozgalmak hatására ugyanis egyre kevesebb jóindulat mutatkozott meg a kisebbségekkel szemben. Vajda „numerus valacibus” mozgalma, a vasgárda eszméinek terjedése napról-napra növelte a minden áron való románosítás híveinek számát.

Ilyen körülmények között következett be 1933 őszén a liberális párt kormányra jutása, mely Anghelescut ismét a közoktatásügy élére állította.

3. Anghelescu második négyéves uralma a felekezeti iskolák újabb visszaszorítását és elnyomását eredményezte. 1933-tól 1937 végéig a romániai magyar felekezeti oktatásügy helyzete elérte a mélypontot. Anghelescu saját régi törvényeinek módosításával újabb és alig elviselhető csapásokat mért a felekezeti oktatásra.

Az elemi iskolai törvény módosítása alkalmával a székelyföldi kultúr-zónát újabb 10 évre meghosszabbította; a módosított középiskolai törvény által pedig az érettségi vizsgát még nehezebbé tette. Az 1934 június 27-én megjelent végrehajtási utasítással az anyanyelv használatát teljesen kiküszöbölte az érettségi vizsgáról. Ugyanakkor a kisebbségi tanerőket újabb nyelvvizsgára kötelezte. A középiskola IV. osztálya végén szokásos felvételi vizsgát — az ú. n. kis érettségit — kivette a felekezeti iskolák tanárainak kezéből s állami tanárokból álló bizottság elé kényszerítette a tanulókat. Ugyanakkor valamennyi állami hatóságát mozgósította annak érdekében, hogy minden községben román tannyelvű állami iskola épüljön. Ez közvetve nagyon sok felekezeti iskola bezárását vonta maga után, mert a román elemi iskolai törvény szerint az iskolaépület felépítése és fenntartása a község lakóit terheli. Most már, ahol volt felekezeti iskola, azt ott az új állami iskola így vagy amúgy elsorvasztotta, minthogy a község nem tudott két iskolát fenntartani.

Csakhamar sokak előtt úgy látszott, hogy a felekezeti iskolák napjai meg vannak számlálva. A nemzeti kizárólagosság eszméje egyre nagyobb hatást gyakorolt a román tanügyi körökre. Román tanító- és tanáregyesületi közgyűlések évről-évre nagyobb türelmetlenségtől áthatott javaslatokat hoztak a felekezeti iskolák ellen. 1936 április 17—19-én Temesváron, a román középiskolai tanáregyesület közgyűlése, Anghelescu miniszter jelenlétében, határozottan követelte a felekezeti oktatás eltiltását. „Feltétlenül szükséges, — mondja a határozat — hogy a jövő nemzedékek nevelésének feladata csak románokra bízassék. Hasonlóképpen azt gondolja (t. i. a közgyűlés), hogyha a kisebbségek gyermekei Romániában akarnak élni, neveltetésüket román tanároknak, román szellemben és román nyelven kell végezniük“ (Rev. Generala a Invătămantului, 1936, 151 lap.)

Valóban e sovíniszta szellem hatása egyre végzetesebbnek látszott az iskolapolitikában. Négy év alatt sok felekezeti iskola bezárult s a megmaradtak kezdtek ijesztően elnéptelenedni. Ha a liberális párt 1937-ben meg nem bukik, Anghelescu valószínűleg végpusztulásra juttatta volna az egész felekezeti oktatásügyet. De 1938 elején bekövetkezett a rendszerváltozás. Románia 1938-ban új alkotmányt és új kormányrendszert kapott. Az új rendszer iskolapolitikája pedig a külpolitikai helyzet változása miatt kezdett megértőbb magatartást tanúsítani a felekezeti iskolák iránt.

4. Az 1938-as rendszer iskolapolitikája egy-két kérdésben szembe fordult az Anghelescu által képviselt eljárással. Így pl. a gyermekek nemzeti-ségének meghatározását a szülőkre bízta, holott azelőtt mindig a román hatóságok döntöttek a származás kérdésében. Visszaállította azt a régi eljárást, mely a magánoktatási törvénynek megfelelően a középiskola IV. osztálya végén előírt felvételi vizsgát az illető iskolák tanáira bízta. De a legnagyobb nehézségeket nem szüntette meg. A felekezeti iskolák helyzete némileg javult. Am az iskolapolitika alapja még mindig az Anghelescu-féle magánoktatási törvény volt. A felekezeti iskolák tanulói elemiben és középiskolában egyaránt román nyelven tanulták Románia földrajzát, történelmét, valamint a román irodalmat. Az érettségi vizsga jogát sem kapták vissza a felekezeti középiskolák. Az iskolapolitika szemmel láthatólag a látszat és a

félmegoldások híve volt. Minden alkalmat megragadott a kisebbségek iránti megértő szellemének hangsúlyozására. De nem tudta, vagy nem akarta megérteni, hogy Angheliescu rendszerének teljes felszámolása nélkül a kisebbségek számára tett minden nyilatkozata üres. Angheliescu rendszerének és szellemének egészen el kellett tűnnie ahhoz, hogy a felekezeti oktatás helyzete lényegesen javuljon.

HÚSZ ÉVEN ÁT A MAGYAR felekezeti oktatásügy helyzetét elsősorban a már ismertett román iskolapolitika határozta meg. Emellett azonban más tényezők is közreműködtek a helyzet alakulásában. Így pl. az iskolafenntartó egyházak anyagi lehetőségei, a hívek öntudata és áldozatkészsége, a tanerők nehézségei szintén befolyást gyakoroltak a felekezeti oktatásügy fejlődésére.

Az iskolák. Az impériumváltozás alkalmával Erdély legtöbb elismert történeti egyháza ú. n. iskolafenntartó egyház volt. Az egyház iskolafenntartó jogát és kötelezettségét azonban nem egyformán értelmezték. A református és unitárius egyházak vezetőinél a múlt század második felében a liberalizmus hatására meggyengült az iskolafenntartásra vonatkozó vallási meggyőződés. Ennek következtében sok református és unitárius elemi iskolát átadtak az államnak. Az átadás legtöbbször magánjogi szerződés alapján történt, melyben az iskolaépület tulajdonjogát az egyházak fenntartották maguknak. Rendszerint kikötötték a magyar tannyelvet, valamint azt is, hogy az átadott iskolában olyan vallású tanító legyen, aki az iskola-tulajdonos egyházközség kántori teendőit is elvégezhesse. Ez a helyzet az elemi oktatás terén alakult ki. Középiskoláit mindenik tanító egyház fenntartotta és kiadásait bizonyos államsegély mellett saját vagyoni erejéből fedezte.

Midőn a románok átvették a közoktatásügy vezetését, az összes magyar állami iskolákat román állami iskoláknak nyilvánították. Így azok a református és unitárius iskolák, melyeket annak idején ezek az egyházak átadtak a magyar államnak, most a román állami közoktatás keretébe vették be. A két egyház vezetői Braniste nyilatkozatára támaszkodva a magyar állammal kötött egykori szerződéseiket felbontottaknak tekintették és a szóbanforgó iskolaépületeket visszakérték. A Kormányzótanács azonban rövid habozás után e kéréseket visszautasította és a kérdéses iskolaépületeket lefoglalta. Így a ref. egyház 170 iskolát, az unitárius 38-at veszített, mert ezeknek az iskolaépületeknek kérdését mind a mai napig nem rendezték.

Ezek után nem volt más hátra, mint új épületeket bérelni vagy építeni az újonnan létesített felekezeti iskolák számára. Még pedig nemcsak az elemi, de a középiskolák számára is. Mert a kormányzat különböző ürügyekkel sok helyen elvette az újonnan létesített iskola épületét, sőt gyakran a régi iskolák is áldozatul estek. A kolozsvári ref. egyház Magyar-utcai iskolaépülete, az aradi, máramarosszigeti és szatmári római katolikus főgimnázium épületei így jutottak román kézbe. Ez utóbbi intézeteket azzal az ürüggyel vették el, hogy azok királyi katolikus jellegűek voltak, tehát nem tisztán katolikusok.

A református, római katolikus és unitárius egyházak vezetői az új állam első évében elhatározták, hogy lehetőleg minden egyházközségükben felekezeti iskolát állítanak fel. E nagyjelentőségű elhatározáskor már tudtak ugyan a készülő agrárreformról, de remélték, hogy az egyházi és kulturális célú alapítványok birtokai a kisajátításkor más elbírálás alá esnek. Ebben a reményükben alaposan csalódtak. A három magyar egyház birtokainak nagy részét már 1919-ben ú. n. kényszerbérletbe vették a románok, később pedig kisajátították. A kisajátítás méreteire jellemző, hogy az új uralom alá került magyar egyházak összes birtokainak

84.50 %-át elvették. Az iskolafenntartásra szolgáló birtokokat még annyira sem kímélték, mint az egyházi célú alapítványokét. Így az Erdélyi róm. kát. Státusnak kizárólag iskolafenntartásra szolgáló 26.538 holdnyi birtokát 87.74%-ban, az unitárius egyházét 90.23 %-ban, a ref. középiskolákét helyenként még magasabb arányban sajátították ki. A nagyenyedi ref. kollégium 10.884 hold birtokából 8137-et, a kolozsvári hasonló jellegű intézmény 1521 holdjából 1440-et vettek el. A református egyház gyülekezeteiből és kollégiumaitól elvett birtokok valóságos értéke a kisajátítás pillanatában 368 millió 846 ezer 778 lej volt, vagyis meghaladta a negyedmilliárdot. A kisajátított óriási értékű birtokokért 19 millió 666 ezer 812 lej kisajátítási árat állapítottak meg, amit államkötvényekben is csak hosszas utánjárásra adtak meg. Az államkötvényeket 40—50%-os veszteséggel lehetett értékesíteni.¹ A ref. egyház becslését véve alapul, a Romániához csatolt egykori magyar területek magyar egyházai a kisajátítás alkalmával mintegy 2 milliárd 200 millió lej értékű birtokot veszítettek.⁸

Midőn az egyházak emez irtózatossága nyilvánvaló lett, az újonnan felállított iskolák tekintélyes része súlyos válságba jutott. Pedig csak az 1919—20. iskolai év folyamán a három magyar egyház 403 új elemi iskolát, (319 ref., 61 róm. kat., 23 unit.), 33 polgárit, 7 főgimnáziumot, 7 felsőkereskedelmi iskolát, 4 tanítóképzőt és 1 tanárképzőt szervezett. Anyagi és román iskolapolitikai okok miatt pár év múlva ez az iskolák legnagyobb részét bezárták. Az új középiskolákat Anghelescu 1922—23-ban záratta be, az elemi iskolák egyrésze már azelőtt áldozatul esett a román tanfelügyelők buzgóságának.

Miután az egyházak birtokait elvették, államsegélyre vonatkozó kéréseik pedig süket fülekre találtak, csak egy megoldás lehetősége maradt az anyagi kiadások fedezésére: a hívek önkéntes adója. 1922 július 30-án mintegy 400 község küldöttei Segesváron iskolaügyi kongresszust tartottak. Az egyházak vezetőinek jelenlétében a kongresszus elhatározta az iskolák fenntartására szolgáló egyetemes egyházi adó bevezetését. Ezt az adót eleinte fejenként 30 lejben állapították meg és közös megegyezéssel valamennyi egyházközség szószerűen ugyanazon a vasárnapon hirdették ki. A hívek eleinte elég kedvezően fogadták az iskolafenntartásra létesített új adó hírét. A néppel együtt élő és gondolkozásukat ismerő papoknak sikerült őket meggyőzniök az új áldozat parancsoló szükségéről. De amint a román állam gazdasági politikája érezhetőbb lett, ugyanúgy növekedtek meg az új adó beszédésének nehézségei. A községi és közbirtokosság] birtokok kisajátítása és a magyar lakosság túladóztatása rohamosan lefelé taszította a magyarságot az egyre fokozódó szegénység lejtőjén. Ez volt egyik oka sok felekezeti iskola bezárásának. Hat év alatt, 1920-tól 26-ig, a ref. egyház 188 elemi iskoláját zárták be. A másik két egyháznál kisebb volt a bezárt iskolák száma, de ezek az egyházak kevesebb új iskolát állítottak is fel.

A felekezeti iskolák másik nagy nehézsége a nyilvánossági jog megszerzése volt. A magánoktatási törvény értelmében a felekezeti iskolák nyilvánossági jogot kértek, miután a törvényes rendelkezéseknek eleget tettek. Sajnos, e kéréseket illetékes helyen a legnagyobb rosszakarattal kezelték. A betérjesztett iratok gyakran „eltűntek“, vagy pedig elégtelenségnek bizonyultak. Egy-egy tanfelügyelői jelentés elég volt ahhoz, hogy a nyilvánossági jog ügyének elintézése évekig tartó halasztást szenvedjen. Kérni és középiskolák egyaránt sokat vesztek ez eljárás miatt. Négy-öt esztendőbe telt, amíg az életbenmaradt középiskolák megkapták a nyilvánossági jogot. 1940 elején, a magánoktatási törvény kiadásának 15-ik esztendejében a ref. egyház 114 elemi iskolája nyilvánossági jog nélkül volt. A nyilvánossági jog nélküli iskolák növendékeit pedig az állami iskolák román tanítói vizsgáztatták, a leszegényedett magyar szülőket súlyosan terhelő yizsgádfj ellenében.

¹ L. Az erdélyi ref. egyh.-ker. Igazgatótanácsának jelentése 1935.

² L. Dr. Sulyok—Fritz: Erdélyi magyar évkönyv, 1930, 72 L, ahol összesen 314.331 hold nagyságú egyházi birtok kisajátítását közük. A ref. egyház becslése holdanként átlag 7000 lej értéket vesz alapul.

Az 1933-tól 1937-ig terjedő ú. n. második elnyomó korszakban volt legnehezebb a nyilvánossági jog elnyerése. Ez idő alatt egyetlen iskola sem kapta meg ezt a jogot. A legtöbb kérés válasz nélkül maradt, vagy minden indokolás nélkül visszautasított. Am annál több intézkedés történt a meglévő iskolák ellen. Valamennyi egyház súlyos veszteségeket szenvedett. A különböző iskola-bezárási esetek közül különösképpen kiemelkedik a gelencei katolikus iskoláé. Ennek a három tanteremmel, tanítói lakással és mellékhelyiségekkel rendelkező iskolaépületét Háromszék megye prefektusa mondvascsinált ürüggyel lebontatta és anyagát elárvereztette. Ilyen és ehhez hasonló esetek ellen tiltakozott a róm. kat. egyházmegyei tanács közgyűlése 1936-ban, mikor is a következő határozatban fejezte ki felháborodását: „A közgyűlés mélyeséges fájdalommal és megdöbbenéssel értesült egyes alantas hatósági személyek tekintélyt romboló, közrendet veszélyeztető és törvénysértő túlkapásairól, melyeknek nyilvánvaló célja a hitvallásos elemi iskolák lassú eltorzítása.”¹

El kell ismerni, hogy 1938 után a helyzet némileg enyhült. Az 1938-as rendszer enyhébb iskolapolitikája következtében a református, róm. kat. és unitárius egyházak több iskolája nyilvánossági jogot kapott. Néhány új iskola megnyitása is lehetővé vált. 1940 tavaszán egy régóta fájó református iskolasérelmet orvosolt a minisztérium, midőn a csombordi gazdasági iskolának megadta a nyilvánossági jogot. Hasonlóképpen jó hatást keltett az elemi iskolák tanítói számára adott csekély államsegély is.

Új típusú intézmények voltak a gazdasági iskolák. Létesítettük a magyar falvak gazdasági nevelésének szempontjából óriási jelentőségű volt. Legelőször az unitáriusok állítottak fel ilyen Székelykeresztúron. Azután következett a reformátusok csombordi iskolája. A katolikusoknak Radnóton és Kézdivásárhelyen volt hasonló jellegű intézményük. Ezekben az iskolákban a falvak gazdalegénei közül jövő tanulók földművelésre és állattenyésztésre vonatkozó ismereteket tanultak. Az internátussal egybekötött iskolák két éven keresztül nagyszerű alkalmakat szolgáltattak a falvak leendő gazdáinak gyakorlati és elméleti nevelésére. Az innen kikerülő képzett gazdafiúk hatása örvendetes volt a falvak gazdasági, kulturális és vallásos életében. Évenként mintegy 200 falusi ifjú nevelése vált így lehetővé.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy az elmúlt 20 esztendő leforgása alatt a román uralom alatt élő magyarság egyre fokozódó áldozatkészséggel járult hozzá a felekezeti iskolák fenntartásához. Minél nagyobb volt az iskolák elleni nyomás, annál jobban megnyilvánult a hívek ragaszkodása. Rendkívül tanulságosak ebből a szempontból az Erdélyi Ref. Egyházkerület Igazgatótanácsának jelentései, melyekben az iskolaügyről a többi egyházak nemű beszámolóihoz képest viszonylagosan a legrészletesebb adatok és kimutatások vannak. Ezekből az adatokból kiderül, hogy az egyházközségek hívei iskoláikra éppen akkor áldoztak a legtöbbet, midőn Anghelescu második elnyomó korszaka alatt a legnagyobb nyomás nehezedett rájuk. Ez adatok alapján a román uralom alatt élő egész magyarság az elmúlt 20 esztendő alatt hozzávetőlegesen becslés szerint csak az elemi oktatásügyre kerekén egymilliárd lejt fordított. És ennek az óriási összegnek legnagyobb része a hívek filléreiből, önkéntes közmunkájából és adományaiból tevődött össze. A hivatalos jelentések bizonyosságot tesznek erről. 1935-től 1937-ig 21 egyházközségben kérték új tanerő felállítását, 5 egyházközség pedig új iskolanyitási engedélyért folyamodott. Ám a minisztérium a kérések legnagyobb részét indokolás nélkül visszautasította. Az 1939-es jelentés hasonló tényekről számol be. Eszerint két év leforgása alatt 33 új iskola megnyitására vonatkozó kérést

¹ L. A róm. kat. egyházmegyei tanács jegyzőkönyve, 1936, 32. 1.

utasítottak el és csupán 5 új iskolát engedélyeztek. 25 iskola kapott engedélyt¹ új tanerő felállítására. A jelentés szavai szerint: „Egyházközségeink figyelmé számtalan helyt a felekezeti iskola felé fordult, új hitvallásos iskolát akarnak, meglévő iskolájukat pedig több tanerőssé fejleszteni. E célból áldozatokat is örömmel vállaltak. Új iskolák építésére, új tantermek beállítására, jelentősebb átalakításokra az elmúlt két év alatt —pénzben és közmunkában — 46 község hívei összesen 8,452474 lejt áldoztak. Milyen beszédek e számok! Mennyi keserűség járt a nyomában, mikor aztán a nehéz időkből tett nagy erőfeszítés után nem kapott a megépült iskola megnyitási engedélyt! “ A magyar iskolák kálváriája mérhetetlen sok gondot okozott a fenntartó szervezeteknek. De a tanárok és tanulók szenvedései és küzdelmei még nagyobbak voltak. Erről más alkalommal szeretnék legalább némileg megközelítő képet nyújtani a szabad magyar földön felnövekedett olvasónak.

BÍRÓ SÁNDOR

A NÉMET-FRANCIA EGYÜTTMŰKÖDÉS

EZERKILENC SZAZNEGYVEN OKTÓBER VÉGÉN, Loir-et-Cher megyének egyik kis vasúti állomásán a megszállt területen fogadta Hitler Adolf, a nagy német birodalom vezére a 80 éves marsaik, az 1916-i verduni győzelem hőst, sok francia reménységét. Az 1919. évi békeszerződések óta már sok szenzációs német-francia találkozó zajlott le a montoire-sur-le-Loir-i előtt. Emlékezzünk itt a híres locamói paktumra (1925 október), amikor Luther kancellár találkozott a harmadik köztársaság minisztereivel, a híres thoiry-i megbeszélésre Genf mellett, mely Briand és Stresemann között folyt le két évvel később, majd arra a látogatásra, melyet Pierre Laval tett Brüning kancellárnál Berlinben, 1931-ben ... Ezen megbeszélések egyike sem volt olyan fontos, mint a montoire-i, egyes hírlapok nézete szerint. Viszont ami a beszélgetés lefolyását illeti, csak feltevésekre vagyunk utalva s így nem kíséreljük meg, hogy haszontalan fejtegetésekre bocsátkozzunk olyan kérdésekről, melyeket a legfőbb érdekelték titokban akarnak tartani. Ehelyett jobbnak látjuk, hogy a találkozás után kiadott hivatalos közleményhez tartjuk magunkat. Ez a közlemény igen lakonikus, de azért nyíltan megmondja, hogy mind a két államfő felismerte a győztes és a legyőzött, vagyis a megszálló német hatalom és Franciaország közötti együttműködés szükségességét, holott ugyanakkor Franciaország több mint felében a megszálló hadsereg kormányzása alatt áll.

Ezt az együttműködést korábbi beszámolóinkban (Magyar Szemle 1940 november) mi is feltétlenül szükségesnek jeleztük, de tulajdonképpen miben áll? Milyen mértékű legyen? Milyenek lehetnek jelenlegi körülményei, módozatai? Ezek mind olyan kényes, nehezen megoldható problémák, melyekre nézve a franciák az agg marsall személye és műve iránt érzett tiszteletük mellett sincsenek egy véleményen. A montoire-i beszélgetés után kiadott közlemény pedig nem világosít fel róluk. De hiú lett volna remélni, hogy ezt a felvilágosítást ez alkalommal meg is kapjuk.

Ily körülmények között joggal kérdezheti az ember, hol tartunk tehát a német-francia együttműködés terén? Ha mérleget állítunk fel, a mérleg aktívájára írhatjuk fel a repatriálások egyik csoportjának befejezését, a vasúti és közúti hálózat helyreállítását, a megszállt és szabad területi övezet közti

¹ Igazgatótanácsi jelentés 1937—39-ről, 76—77 l.

levelezés javulását, valamint azokat a berlini ígéreteket, melyek szerint a svájci területen tartózkodó francia hadifoglyok hazamehetnek és bizonyos németországi hadifogoly-kategóriák feltételes szabadságot kaphatnak. Passzívára kell írunk a párizsi diákzavargásokat és a százezernyi lotharingiai francia kitelepítésével okozott izgalmat. Alábbiakban megkíséreljük a mérleg részletezését, miközben minden érzelmi mellékzöngét mellőzni igyekszünk.

Az 1940 júliusi Franciaország egy bontási üzemhez hasonlított. Mindenütt fölszántott utak, elrombolt hidak, fölrobbantott alagutak, bedugult csatornák, mihez járult a sok millió menekülő nagy nyomora, kik közül sok ezren kitartottak autójuk kormányánál az utolsó csepp benzinig, mások fölkapaszkoztak biciklijeikre, vagy kis tolókosít húztak, melyre sebtében összekapott holmijukat rakták fel. Mindenki vonszolta maga után feleségét, gyermekeit, elaggott hozzátartozóit; sokan áttörhetetlen akadályokba ütköztek, mások elvesztek az egymás hegyén-hátán halmozódó járművek szövényében. De azért több százezer párizsi és párizskömyéki ember és talán még nagyobb számú pas-de-calais-i bányász, valois-i földműves, sampányi szőlőmunkás, Rouen-vidéki gyári munkás, mindenféle rendű-rangú hivatalnok átevic kélt valahogy a boldognak hitt szabad zónába, a megszálló csapatok elől menekülve. Ebben a szabadnak mondott övezetben néhány megyének a lakossága egy hét alatt megháromszorozódott, egy hónap alatt megötszörözött, úgyhogy rövid idő múlva az inség minden téren beállott...

Szerencsére nyár volt és az idő általában kedvezett. De a menekültek vagy a szabad ég alatt háltak, vagy köröskörül nyitott fészerekben és ami a legnagyobb baj volt, szegényes anyagi forrásaik mihamar kiapadtak. Még ott is, ahol a lisztkészletek elégségesek voltak, nem volt elég pék, hogy megsüsse a szükséges kenyérmennyiséget. A menekülők különben sokszor hosszú gyaloglás után értek céljukhoz, lyukas cipőtalppal, megdagadt lábbal és semmi lehetőségük nem volt arra, hogy új cipőt vagy új fehérműt szerezzenek. A francia államnak száz meg százmillió frankot kellett arra költenie, hogy ezt a bolyongó lakosságot táplálja, mely rövidesen teljesen képtelen volt arra, hogy saját szükségletét ellássa. A bajt még tetézte az, hogy a languedoc-i, limagne-i és Lyon-vidéki síkságoktól, valamint a Földközi-tenger partjától eltekintve a szabadon hagyott rész nem valami gazdag terület: itt terülnek el a Causses sivár fennsíkjai, a Cévennes mély völgyei, az Alpok nagy, fátlan sivár sziklavidékei. A nagyobb városokban található néhány lakást valósággal megostromolták, s ha nem volt lehetősége annak, hogy minden menekülőt fedél alá lehessen juttatni, még kevésbé lehetett mindnyájuknak munkát szerezni, mert hiszen az ország legnagyobb részében a közlekedés teljesen lehetetlenné vált.

Így hát elkerülhetetlennek mutatkozott a német-francia együttműködés a célból, hogy ezeket a bujdosókat hazajuttassák. A tilos övezetet, melyet korábbi cikkünkben B2-vel jeleztünk, nem számítva, valamennyi leszerelt katona és menekült, aki ezt kérte, november vége felé már visszamehetett otthonába. Általában csak azok maradtak vissza a szabad zónában, akiknek sikerült valami foglalkozást találni, vagy akik elég pénzzel rendelkeznek és nem kell szorongva gondolniok a holnapra. Különvonatokat állítottak be, melyek száma hétről hétre növekedett, az autótulajdonosoknak üzemanyagot juttattak s így többmillió ember hazatérhetett családi tűzhelyéhez. Ez a megfordított irányú exodus nagyjában rendezett viszonyok között történt, míg a júniusi eszeveszett menekülés valóságos elemi csapás képében folyt le.

Mivel az emberek és járművek ellenőrzése rendkívül szigorú a demarkációs vonalon, ez a hazatérés kétségtelenül lehetetlen lett volna a megszálló hatóságok jóindulata nélkül.

Ugyanez történt a vasúti és közúti hálózat helyreállítása körül. Nyilvánvaló, hogy a megszállt övezetben a német csapatoknak is elsődrendű stratégiai szükséglete volt ez a javító munka. De a demarkációs vonal mintegy a közlekedési hálózat ütőereit vágta ketté és bizonyára lehetetlen lett volna a szabad övezetben is a romok eltávolítása és az utak megépítése a megszállt területi szerveknek szinte folytonos közreműködése nélkül. Ne felejtsük el, hogy igen sok vasúti hidat romboltak össze a mögöttes területen és hogy a német hadsereg előőrsei június 25-én Andance-ig jutottak el (Ardèche megye) a Rhone völgyében, sőt Chambéry közvetlen szomszédságáig Szavojában, holott a jelenlegi demarkációs vonal sokkal északabbra húzódik. Már pedig éppen a közben lévő területen volt a legnehezebb a háborús pusztítások nyomainak eltüntetése. A kijavításhoz szükséges gyárak és üzemek legtöbbször pedig a megszállt területre esik s így itt sem volt elkerülhető az együttműködés.

A megszálló hatóságok tevékeny és megértő közreműködése nélkül sohasem lehetett volna a vasúti vonalakat sem üzembe helyezni. A párizsi Gare de Lyon-t csak október elején lehetett a közönség számára újra megnyitni, holott mindenki tudja, hogy a főváros és Délkelet-Franciaország közötti forgalomnak ez a kiindulópontja. Azelőtt ennek a forgalomnak vagy a Gare d'Austerlitz (Vichy—Clermont felé) vagy a Gare de l'Esten át (Dijon—Lyon felé) kellett lebonyolódnia. Képzhetjük, mennyi késést okozott ez a túlterhelés I S képzeljük hozzá, hogy a vasutaknak a katonai megszállás igényeit és a túlszűfolt városok lakosságának élelmiszer-szükségletét is el kellett látnia...

A fegyverszüneti szerződésben nem volt kifejezetten szó a postai forgalom megszüntetéséről a megszállott és a „szabad“ övezet között és a posta csakugyan egész július havában tűrhetően működött. Lehetett Párizsból Lyonba írni, Bordeauxból Toulouseba és megfordítva, sőt a külföldre is. De aztán augusztus elsején a megszálló hatóságok váratlanul teljesen megszüntették a postaforgalmat s ez az állapot egészen október 8-ig tartott, sokmillió francia kétségbeesésére.

Bizonyos, hogy nehéz volt a megszálló hatóságoknak olyan cenzúrát megszervezniük, mely millió meg millió levelet és lapot képes lett volna átvizsgálni, hogy így megakadályozza a katonai természetű tudósítások átszivárgását. De a francia családok háborgó érzésekkel gondoltak mindazokra, akik ezt az elviselhetetlen helyzetet előidéztek, amiből némi rész a vichy-i kormányra is jutott, melyet tehetetlenséggel vádoltak ebben a kérdésben.

Bármily népszerű len bizonyos körökben Pierre Laval, a kabinet alelnökét meleg érdeklődés fogadta, mikor szeptember végén Vichybe hazatérve kijelentette, hogy sikerült könnyebbítéseket kivívnia a két övezet közti levelezés dolgában. És csakugyan ma már egy kis rés támadt a két övezet elválasztó kínai falon, vagyis a demarkációs vonalon. S míg a megszállt (nem tilos!) területről Belgiumba, Németországba, Hollandiába, Olaszországba lehet levelezni, némi érintkezés lehetősége fennáll már újabban a „szabad“ és a megszállott terület között is.

Itt meg kell különböztetnünk a családi és a kereskedelmi levelezés ügyét. A családtagok közti levelezés továbbra is tilalmas. Ellenben létesítettek egy külön típusú levelezőlapot, melyen a kétféle övezeten tartózkodó családtagok üzeneteket válthatnak egymással. A nyomtatott szövegben szerepelnek azok a szavak, melyek a családi életben előforduló eseményekre vonatkoznak: haláleset, sebesülés, fogságbaesés, születés, betegség, pénz- vagy élelmiszerhiány, foglalkoztatás ilyen meg ilyen üzemben, vizsgái eredmény, iskolai beiratkozás. Tilos minden nem családi vonatkozású közlés és tilos bármit is a sorok közé írni. Ez az irányított levelezés keserves gondokat

okoz az egymástól messze esett hozzátartozóknak. Ha, Istennek hála, sem haláleset, sem betegség, sem fogságbaesés nem érte, mit is írjanak a lakonikus szövegezésű rovatba? Mégis meg van engedve, hogy jó egészségükről adjanak számot, sőt ugyanezt ismerősökre nézve is megtehetik és még marad két sor, ahol szabadon lehet képzeletük csapongását követni. Ez kevés volna Madame de Sévignének vagy Madame du Deffandnak, de mégis sok egy szegény 1940-i menekültnek! Végre is talán egy másik lélek vigasztalódik meg rajta ... A szükség különben leleményessé tesz és azért mert kissé szabatosabban kell magát kifejeznie, mint a fiatal Werthemek vagy Chateaubriandnak, a levélíró gyöngédsége és szerelme mégis átüt a szavakon ... A postaiszaggatóság különben nem felejtette ki a nyomtatványból a „Baisers“ szót sem, közvetlenül az aláírás elé helyezvén azt. S ha az érzelmek kissé tompítottabbak, ott van a szintén hivatalosan engedélyezett „Affectueuses pensées.“ kifejezés is, mely csak aláhúzásra vár ...

Annyi bizonyos, hogy a családi levelezőlapok intézménye nagy vívmánya a kormánynak. A közönség valósággal megrohamozta az elárúsítóhelyeket és ma mindennap millió meg millió ember tölti ki ezt az újfajta űrlapot, mert hiszen a lényeges dolgokat el lehet így is mondani a távoli kedveseknek.

A kereskedelmi és ipari levelezés a kamarákon keresztül bonyolítható le néhány hét óta, bár igen szigorú ellenőrzés mellett, sőt a két övezet közötti áruforgalom is megindult. Azzal, hogy az egész forgalom a kamarákon keresztül bonyolódik le, a regionális szervek különös szerephez jutottak és nem kevésbé örvendetes, hogy ily módon a kisebb vállalatok, melyek most nagyobb mennyiségek szállítására is vállalkoznak, olyan tarifakedvezményekhez jutottak, aminek azelőtt csak a nagyvállalatok kaptak meg.

Végül Scapini, Szajna megye képviselője és francia követ legutóbbi berlini útjáról visszatérve azt a szenzációs kijelentést tette, hogy a Svájcban internált francia katonák, sőt a német fogolytáborokban élő francia katonák egy része — a négy kiskorú gyermeket ellátó apák és a családfenntartó legidősebb fiúk — hazatérhetnek tűzhelyeikhez. Ezzel le is zártuk a vichy-i kormány aktív mérlegét, mely, mint látjuk, egyáltalán nem megvetendő eredményekkel dicsekedhetik. Bár a német táborokból hazatérők csak feltételes szabadságot kapnak és különben sem igen lesznek nagy számban, mégis minden francia hálás ez eredményért és őszinte szimpátiával nézi a kormány törekvéseit.

S most nézzük az érem másik oldalát.

1940 november 11 az 1918. évi fegyverszünet 22-ik évfordulója volt. A szokásos ünneplések természetesen elmaradtak: Pétain marsall azonban elment a Clermont-Ferrand-i katedrálisba imádkozni a hősi halottakért. Az ünnepi requiemen az államfő az egész ország gyászát tolmácsolta.

Párizsban, ahol az egyetemi élet — legalább részben — újra megkezdődött, a hatóságok eleve minden ünnepi megnyilatkozást megtiltottak november 11-ére, de nem tudták megakadályozni, hogy a diákok össze ne gyűljenek az Ismeretlen Katona sírjánál az Arc de Triomphe alatt, hogy áhílatosan üljék meg a gyásznak és reménynek ezt a napját. Ha a diákság csak erre szorítkozott volna, a nap minden baj nélkül zajlott volna le. De a francia diákok, sajnos, sokszor követnek el meggondolatlanságokat. Ilyesformán nagy tömeg lepte el az Avenue des Champs-Élysées-t és ott a jelen körülmények között helytelennek és meggondolatlannak minősíthető tüntetést rendezett.

Nehéz tudni, mi történt azután. A szűkszavú hivatalos közleményekből csak az derül ki, hogy a megszálló hatóságok türelmüket vesztvén, a tüntető tömeget erőszakkal oszlatták fel. Egyesek szerint csak sebesülések történtek. Néhány vezető letartóztatásba is került, másokat munkatáborba küldtek.

Másrészt az Université rektorának, a köztiszteletben álló Roussynak el kellett hagynia helyét; rövidesen követte az Université főtitkára is. A felsőiskolákat, egyetemeket bezárták, de mindenki reméli, hogy karácsony után a Sorbonne újra megkezdheti előadásait. A közoktatásügyi miniszter, Ripert felutazott Vichyből a fővárosba, hogy beszéljen a diákok fejével. Egy bizonyos: az egyetemről minden politizálásnak el kell tűnnie és remélni lehet, hogy ez ügy körül minden rendbe jön a méltóság és emberiség kára nélkül.

A párizsi ügy miatti izgalom alig ült el, amikor megjött a lotharingiai franciák kitelepítésének híre. A kitelepítés körülményeit a magyar közönség a német hivatalos jelentésekből ismeri. De a francia közvélemény ezt is az együttműködés számlájára írja és szorongó szívvel kíséri honfitársainak sorsát.

Ilyesformán a német-francia barátkozás legmeggyőződésebb hívei: Flandin, Bergery, Marcel Déat, Montigny és Jacques Doriot sem tagadják az együttműködés nehézségeit. De az 6 véleményük szerint jobb, hogy bizonyos események már megtörténtek, mert a jövőben a közreműködésnek ezek sem állnak már az útjába.

Pedig a túlságos optimizmus nincs igazolva e téren. Viszont a százszázalékos pesszimistáknak sincs igazuk. Peyrouton belügyminiszter bejelentése, hogy az államfő a legközelebbi jövőben Versailles-ba költözik, azt bizonyítja, hogy a roppant nagy nehézségek ellenére is a kooperáció eszméje némi tért nyer. Még meg nem erősített hírek szerint a diplomáciai képviseltek és a külföldi sajtótudósítók továbbra is Vichyben maradnának. Ilyen körülmények között Pétain marsallnak sokszor kell majd XIV. Lajos rezidenciája és a híres francia fürdőhely között utazgatnia.

De ezzel egyszersmind helyreállna a központi kormány és a megszállt területek közötti kapcsolat, melynek hiánya miatt a marsall több ízben panaszkodott. Itt is a jövő hozza meg a választ! „Qui vivra verra“, mondjuk, mint előző beszámolómnak végén.

PARISIENSIS

CHAMBERLAIN ÉS ROTHERMERE

A BRIT POLITIKÁNAK és közéletnek két jól ismert alakja és jelentős személyisége halt meg a közelmúltban, Arthur Neville Chamberlain, volt miniszterelnök és Lord Rothermere. Kortársak voltak, mindkettőn hetvenkettedik évükben jártak haláluk idején. Neville Chamberlainnek Magyarországgal vagy bármilyen magyar vonatkozású ügygel, tudomásunk szerint, semmi kapcsolata nem volt. Nyilvános jellegű megnyilatkozást Magyarországról vagy a magyar politikáról az 1938. év őszi nemzetközi válság parlamenti vitája közben tett egy vagy két futó és jelentéktelen megjegyzésétől eltekintve, soha nem hallottunk tőle. Más vezető helyet betöltő brit államférfiről sokszor köztudomású volt, hogy baráti köréhez milyen külföldi államférfiakat vagy diplomatákat lehet számítani. Így—hogy csak egy példát említsünk — Sir Samuel Hoare, volt külügyminiszter, jelenleg madridi nagykövet, csehországi kapcsolatai jól ismertek voltak. Chamberlainnek, mielőtt a miniszterelnöki székbe került volna, külpolitikai érdeklődése úgyszólván semmi nem volt. Nemzetközi politikai és diplomáciai körökben, mégis mint németbarátot tartották számon. A nevéből készített francia szójáték: „J'aime Berlin“, sokáig járt közkezen. A németek iránti rokonszenvének

magyarázata sokak szerint az volt, hogy féltestvére, Austen, egyike volt a legelvakultabb francia-barátoknak és mivel a fiatalabb, magát mindig elnyomottnak érző Neville bátyját különösebben sohasem szerette, főként Austen köztudomású franciabarátsága bírta volna arra, hogy több megértést vagy éppen rokonszenvet érezzen és mutasson Németország és a német politika iránt.

Lord Rothermere az 1914—18-as világháború végén vállalt és rövid ideig viselt miniszterségétől eltekintve, tevékenyen nem vett részt a brit politikában. De nagyszerű politikai érzékkel bíró újságíró és üzletember volt. Lapjai és lapvállalatai révén véleményének könnyen szerzett nagy publicitást. Magyarországgal és a magyar ügygel 1927-ben ismerkedett meg először és hazánknek haláláig hűséges barátja lett.

NEVILLE CHAMBERLAIN atya, Joseph és testvérbátyja, Austen mellett mindvégig sokkal szürkébb és jelentéktelenebb egyéniségnek látszott és valószínűleg az is volt. A sors iróniája, hogy minden nagy brit államférfi legfőbb életcélját, a miniszterelnökséget mégis neki sikerült elérnie.

Neville feltűnően későn jutott be a politikába. Bátyja, Austen mindössze hat évvel volt nála idősebb, de míg Neville csak az 1918-as háborús általános választásokon, ötvenedik életéve küszöbén jutott be a parlamentbe mint szülővárosa, Birmingham Ladywood nevű kerületének képviselője, Austen, ami a Viktoriánus-kor végén valóságos csodaszámba ment, még harminc esztendősen sem volt, amikor az East Worceshire nevű kerület képviselőjeként került be az alsóház tagjai közé és még Gladstone jelenlétében mondotta el szűzbeszédét.

Atyjuk kedvence az első házasságából származó Austen volt. Joseph Chamberlain a század végének ez a legtehetségesebb haladó szellemű konzervatív politikusa, a tory demokrácia néven ismert politikai irányzat megteremtője, 1892-ben, amikor az ülésteremben az apának maga Gladstone sietett szerencsét kívánni a fiú szűzbeszédének sikeréhez, még a jövő ígérete volt. Komoly esélyei lehettek, hogy ha Gladstone távozásakor a liberális párt uralma a brit politika okos váltógazdasága révén a konzervatív pártra száll át, a miniszterelnökséget ő nyeri el. A reményeségekből nem lett semmi. Az edvárdiánus években, a század elején a mindig elegáns megjelenésű, az életet élvezni tudó világfi, Joe Chamberlain lassan kiöregedett a politikából és mindenkitől elfelejtve, nyolcvanodik életévéhez közel, nem sokkal az első világháború kitörése előtt halt meg.

Neville Chamberlain ezeket az éveket teljes ismeretlenségben töltötte el szülővárosában, Birminghamban és itt a városi politikában vett élénk részt, sőt a város lord mayorja is volt az első háborús években. Az országos politikába sem bátyja jóvoltából került be, hanem a városi politikában végzett munkájának eredményeként, mint az egyik birminghami kerület képviselője. Azt talán nagybefolyású és az akkori miniszterelnök, Lloyd George kegyeit különösképpen élvező bátyjának, Austennek köszönhette, hogy a koalíciós háborús kormányban kisebb miniszteri rangot és hivatalt kapott, de amikor a háború után Lloyd George koalíciója drámai körülmények között szétrobbant, a két testvér a kormánybukás következtében két részre szakadt konzervatív párt két külön táborához csatlakozott. Austen volt a konzervatívok közt annak a csoportnak a vezére, amely a pártban körömszakadtáig harcolva kitarzott Lloyd George mellett. Majd amikor kenyértörésre került a sor és a Lloyd George-kormány bukása után 1922 októberének utolsó napjaiban Bonar Law alakított kormányt, nem voltak hajlandók támogatni az új miniszterelnököt hanem sértett önérettel a „pusztaságba vonultak“, helyzetüket ezzel a bibliai ízű kifejezéssel határozva meg, amint az különben

jól megfelelt az angol politikai hagyományoknak. Neville annál hűségesebben kitartott Bonar Law és az akkor már gyógyíthatatlanul beteg miniszterelnök leghűségesebb munkatársa és leendő utódja, Stanley Baldwin mellett.

Ez az elhatározás döntő fontosságú lett Neville Chamberlain életében. Igaz, hogy továbbra is szürkén, a háttérben kellett maradnia. Bonar Law, majd Baldwin egymást követő kormányaiban két elég jelentéktelen miniszteri állást töltött be, előbb postaügyi, majd egészségügyi miniszter lett. Tehetséges és becsvágyó bátyja egyelőre még mindig nem engedte érvényesülni, Baldwinnal, a hatalom birtokosával mind ő, mind duzzogó társainak nagyobb része megbékélt. Ekkor került a másik letört és a kudarc elviselésére képtelen, örök miniszterelnökjelölt, Lord Curzon utódjaként Austen Chamberlain a Foreign Office, a brit külügyminisztérium élére. De hiába volt a csillogó tehetségű és becsvágygal teli idősebb testvér minden erőlködése, az út a miniszterelnöki székhez továbbra is zárva maradt előtte, míg szürke és jelentéktelen öccse, Neville, a párt vezére, Baldwin iránt mutatott hűsége révén, ha hosszú várakozás után is, de el tudta érni a Chamberlain-család két nemzedéken át áhítozva kívánt célját, a miniszterelnökséget.

Első fontos megbízását Neville Chamberlain akkor kapta, midőn az 1931 őszen kirobbant veszélyes politikai válság lecsendesedése után alakult nemzeti kormányban az akkor még csak a háttérben meghúzódó, de a valóságos hatalmat féltékenyen magának tartó Baldwin kívánságára, mint kincstári kancellár vette át a pénzügyek vezetését. Március végén, április első felében elmondott költségvetési beszédei évről-évre a brit belpolitika legkiemelkedőbb eseményei voltak. Lassanként mindinkább kifejlődő államférfiúi nagysága mind nagyobb és nagyobb megbecsülést szerzett neki. Majd mikor a konzervatív párt által szívesen úgy sem tűrt MacDonaltnak a stresai konferencián elkövetett és menthetetlen külpolitikai bodása miatt sürgősen távoznia kellett és 1935 júniusában Baldwin vette át a miniszterelnökséget, Neville Chamberlain lett a miniszterelnök legfőbb bizalmas embere, ha kellett, helyettese is és, ami mindennél többet jelentett, kiszemelt utóda. A Downing street két egymás mellett fekvő, szerény külsejű palotájában, a 10. és a 11. számú házakban, a miniszterelnök és a kincstári kancellár hivatalos lakóhelyén, ez a két ember, mint teljesen egyforma iskolázottságú politikus és hűséges jóbarát, intézte az Egyesült Királyság és a Birodalom ügyeit a külső és a belső politika olyan veszedelmes válságai között, mint az abesszfn háború, VIII. Edwárd lemondása és a spanyol polgárháború.

Baldwin VI. György megkoronázása után nyomban távozott. Így azután hosszú várakozás után, kitartó hűségének jutalmaképpen, minden küzdelem nélkül jutott örökségül a miniszterelnöki szék 1937 május utolsó napjaiban az akkor hatvannyolc éves Neville Chamberlainre.

Majdnem pontosan három esztendeig viselte Neville Chamberlain a miniszterelnöki tisztséget. Azt a szerepet, amelyet ez alatt a Brit Birodalom és az egész világ további sorsára végzetes három esztendő alatt betöltött mérhetetlen hatalommal, de ugyanolyan nagy felelőséggel járó hivatali helyén, ma még nem lehet világosan látni és merészség volna felette ítéletet mondani. Annyi bizonyos, hogy a megegyezésnek, a sokat emlegetett appeasement'-nek, a német igények kielégítésének a politikája Anglia szempontjából teljes kudarccal végződött. Mivel pedig Angliának és szövetségeseinek, Franciaországnak az első háborús tavaszon elszenvedett rettenetes katonai veszteségei világosan bizonyítják, hogy felelős helyén Chamberlain a „si vis pacem para bellum“ bármilyen ősrégi, de úgy látszik, mégsem elévült szabályához sem tartotta magát, a katonai felkészülésben való vészes lassúságot pedig még akkor sem tudta kiküszöbölni, amikor a múlt év áprilisától kezdve a Németországgal való háborús összeütközés minden jel szerint elkerülhetet-

lennek látszott, sőt a háború már meg is kezdődött: ezeknek a megmagyarázhatatlan mulasztásoknak elmarasztaló ítélete alól felmentést alig kaphat. Nagyon keveset változtat ezen a tényen, hogy saját nemzetének közvéleménye a halála alkalmával történt megemlékezésekben emlékét mulasztásainak vétké alól mentesíteni akarta.

Neville Chamberlainnek az a kezdeményezése, amellyel 1938 őszén sikerült neki, ha csak egy esztendőre is, elhalasztani a már akkor kikerülhetetlennek látszó, újabb európai háborút, mégis a legcsodálatosabb teljesítmények közé tartozott, amelyet államférfi valaha is végzett, nem csupán saját nemzete, hanem Európa valamennyi népének érdekében. A hírközlítés hatásaiban utólérhetetlen új eszközhöz, a rádióhoz majdnem határtalan és korlátozatlan nyilvánossága révén ennek a három felvonásban — Berchtesgaden, Godesberg, München — lejátszódó világtörténelmi drámának minden új jelenését, rádiókészülékeik mellett visszafojtott lélegzettel leste két világrész, Európa és Amerika megszámlálhatatlan százezrei. A minden nappal fokozódó világitgalmak középpontjában, rövid két hétre még a nagy diktátorok népszerűségét is elhomályosítva, kezében kopott, öreg esernyőjével Nagy-Britannia hatvankilenc esztendő miniszterelnökének, szikár, külső megjelenésében a legegyszerűbb polgárnál semmivel sem jelentékenyebb alakja állott. Bátor és becsületos kezdeményezését alig néhány hónappal később keserű kiábrándulás, majd alig egy évre rá, a háború kitérőrekesor teljes kudarca követte. A legmagasabb polcig eljutott pályafutásának a teljes politikai és államférfiúi bukásig elérése végéig még gyötrelmesebbé tették utolsó heteit és hónapjait, amikor testi erőit lassan felőrölte régóta kínzó betegsége, a köszvény, jómódú és színtelen, angol középosztályhoz tartozó polgárok jellegzetes kórja.

LORD ROTHERMERE és testvérbátyja, Lord Northcliffe a múlt század végén és a század elején Anglia leggazdagabb és legbefolyásosabb laptuladónosa és üzletembere volt. Lord Rothermere vagy amíg a Lordok Házának tagja nem lett, Harold Sidney Harmsworth, 1910-ben bárói, majd 1914-ben viscount-i címet kapott. A háború vége felé a két fivért Uoyd George, akihez szoros baráti kapcsolatok fűzték mindkettőjüket, meghívta a háborús kormány tagjai közé. Lord Rothermere rövid ideig tartó miniszterségéhez nagyjelentőségű alkotás emléke fűződik: 1918 áprilisában, mint első légügyi miniszter, Ő vetette meg a jelenlegi brit légi haderő, a Royal Air Force alapját.

A háború utáni években, különösen amikor bátyja halála után a Daily Mail is Lord Rothermere tulajdonába ment át, a National Review című havi folyóirattal együtt az ő lapjai képviselték a legerőteljesebben franciabarát és a leghevesebben német-ellenes álláspontot. Az ilyen elnevezésekre mindig hajlamos angol közvélemény a National Review-nek és Lord Rothermere lapjainak ezt a különös elnevezést adta: Hats Off to France Press — Le a kalappal Franciaország előtti-sajtó.

Akkori titkárának és legbizalmasabb munkatársának, Ward Price-nak társaságában 1927 késő tavaszán tett közép-európai utazása, közelebről pedig néhány napig tartó budapesti tartózkodása nagyjelentőségű fordulatot hozott Lord Rothermere élete utolsó szakaszában. Budapesti benyomásairól írt nagyszabású cikkét „Hungary's Place on the Sun“ címmel a Daily Mail 1927 június 21-i száma közölte. A cikk a hamarosan jeligévé lett „Igazságot Magyarországnak!“ — Justice for Hungary! — alaptételből kiindulva ismertette az angol olvasóközönséggel a magyar revíziós gondolat alapvető tételeit és Lord Rothermere sajátos igazsága és pártatlansága tudatában vitatkozni sem hajlandó modorában állította fel tételét, amelynek értelmé-

ben a békeszerződések asztala mellett érthetetlen és okatlan igazságtalansággal sújtott Magyarország igazságos igényeinek kielégítése, beleértve a területi igényeket is, egész Európa adóssága, de egész Európa érdeke is.

A nevezetes cikk magyarországi és külföldi visszhangjáról, közvetlen és közvetett hatásáról felesleges volna ezen a helyen írni. Lord Rothermere alig két-három évvel ennek a cikknek a megjelenése után lapvállalatainak vezetésétől visszavonult, de a magyar ügyet véges-végig szívén viselte. Lapjai, közöttük első sorban a Daily Mail, Magyarország ügye és igazságos igényei iránt az angol nagyközönség érdeklődését továbbra is ébren tartották.

Magyarországra nevezetes cikkének megjelenése után több, mint tizenegy évvel később látogatott el újra, 1938 őszén, az első bécsi döntés utáni hetekben. A magyarság minden rétege meghatódott ragaszkodással vette körül. Ahogyan altkor nálunk fogadták, ahol csak megfordult, több volt, mint ünneplés. Elment a kassai bevonulás felejthetetlen ünnepségére és a tiszteletére rendezett egyik ünnepi lakomán Budapesten arról beszélt, hogy hite szerint a felvidéki területek visszatérése csak első részlete egy ezután következő hosszú sorozatnak és hogy ő bizonyosra veszi, hogy még többször is ellátogathat Magyarországra az 1938. év őszi ünnepnapokhoz hasonló és a magyarságnak még több, még nagyobb, de mindvégig változatlanul megérdemelt örömet szerző alkalmakkor.

Jóslata, mint olyan sok más esetben, ezúttal is hamarosan valóra vált, de még egyszer már nem tudott hozzánk ellátogatni. Egészségi állapota is rosszabbodott és a nemzetközi helyzet son volt alkalmas újabb látogatásokra. Az 1938. év őszén tett látogatásának emlékére írta meg és adta ki 1939 nyarán „My Campaign for Hungary“ című könyvét és ebben a könyvben állított saját maga maradandó emléket a magyar ügyért tett szolgálatai emlékének.

Lord Rothermere emlékeztet a magyarság, a mi rá nézve idegen nemzetünk igazságos érdekében végzett önzetlen szolgálatáért, minden időkben az el nem múló hála érzésével fogja megőrizni.

MATHÉ ELEK

IORGA

MIKOR GYLKOSAI összekuszálták gondosan ápoltságú hosszú szakállát és golyóktól átjárta robusztus testét az országúti árok sarába taszították, bizonyára eszükbe sem jutott, hogy nemcsak a Vasgárda egyik elszánt, meg nem alkuvó ellenségét tették el láb alól, hanem egyszersmind Románia történetének egy immár lezárt korszakát ölték meg. Mert ma, amint dicstelen halállal eltűnő alakjára tekintünk, határozottan érezzük, hogy Iorga több volt, mint történész, költő, szónok, irodalmi vezér és politikus: erényeivel és hibáival, képességeivel és fogyatkozásaival egész korszakot testesített meg. Talán azért is kellett így elbuknia, mert ő volt a legláthatóbb, a legfeltűnőbb képviselője egy, a mai román politika szempontjából valósággal halálra ítélt eszmevilágnak.

Közel hetven évet élt és kétségtelenül magával sodró, hatalmas temperamentumával mintegy félszázadot harcolt át Románia történetének abból a még látszólag sem nyugodt korszakából, amely I. Károly futóhomokra épített és megoldatlan problémák hullámverésében ingadozó királyságától a mai tengelybarát Antonescu-éráig ível. Nagy idő ez a félszázad, különösen itt, Délkelet-Európának ebben a nyugtalan viharsarkában, ahol évszázadok óta szinte történelmi szükségszerűség a belső bizonytalanság, a hintapolitika s az események lázas egymásra torlódása. Nagy idő ez a román tudomány

történetében is: a modern román tudomány, úgy amint ma áll előttünk, tulajdonképpen ebben a korban alakult ki. Próbáljuk tehát Iorga alakját a román fejlődésbe beleállítani s így igazolni azt a tételt, melyet e megemlékezés első soraiban felállítottunk.

Milyen volt az a román egyetemi élet, amelyből a fiatal Iorga elindult? Egykori tanárának, Xenopolnak, a kiváló román történetírónak visszaemlékezései ez irányban elég jó környezetrajzot nyújtanak. Mindenesetre bizonyos, hogy Iorga már romániai egyetemi tanulmányai-ból merített bizonyos ösztönzéseket. Egyik tanára az erdélyi származású Densusianu Áron volt, aki Moldva egyetemi városában, Jászvásáron (Iasi) erőteljesen képviselte az erdélyi triász latinus-humanisztikus orientációját. Alighanem Densusianunak tulajdonítható, hogy Iorga is eredetileg klasszika-filológiával kezdett foglalkozni; e tudományág felé bizonyára a római-román összefüggések rajongó csodálata is hajtotta s talán már ekkor felcsillant bizantinológiai érdeklődése is. Csakhamar azonban a történelem szeretete felülkerekedett: mint mintakép, a tudós és korához mérten valóban európai színvonalú Xenopol Densusianunál valóban sokkal többet nyújthatott. Személyi okok is közrejátszhattak az irányváltásban: Iorga másfél évi egyetemi tanulmányok után — a rendes három év helyett — már licenciatús lett, s ezt a szabálytalanul korai vizsgát amennyire pártolta Xenopol, annyira ellenezte a rendszerető, pedáns Densusianu. Xenopol azonban már ekkor nagy jövőt jósolt két kiváló tanítványának: Iorgának és Cuzának. Iorgát különösen oly sokra becsülte, hogy az ő kezdeményezésére tanárai a „magna cum laude“ eredménnyel sikerült „licence“ után tanítványuk tiszteletére még bankettet is rendeztek. Xenopol franciás műveltségű és általában véve a neolatin világért, a neolatin testvériségért rajongó tudós volt s az ő támogatásával kapott Iorga előbb Olaszországba, majd Párizsba állami ösztöndíjat. Párizsban különösen francia történelmi problémákkal foglalkozott: hatalmas kötetet írt Philippe de Mézières-ről, mellyel elnyerte az Ecole des Hautes Etudes oklevelét. Ez volt az első lépés a franciaországi páratlan hírnév s a sorbonne-i díszdoktorizálás felé ...

Ugyanezen években — mint egykor a Rankét és Fichtét hallgató Kogălniceanu — megfordult Iorga Németországban is, tehát gondja volt arra, hogy egyoldalúan franciás műveltségét minél szélesebb európai orientációvá alakítsa át. Ekkor még teljesen a tudománynak élt s ennek a koncentrációnak hamarosan meglett a gyümölcse is: hűszegynéhány éves korában már a bukaresti egyetemen a közép- és újkori történelem tanára lett. Ez a karriér azonban — bármilyen gyorsnak tetszik is — mégsem alakult egészen simán: mikor Iorga az egyetemi katedra elnyeréséhez szükséges versenyvizsgán szerepelt, a bírálóbizottság azt a kifogást emelte, hogy szárazon ad elő, nincsen szónoki tehetsége s volt aki éppen ilyen retorikai külsőségek miatt egy másik, azóta teljesen feledésbe merült vidéki történetészt ajánlott...

A versenyvizsga mindenesetre nagy hatással lehetett a páratlan ambíciótól és személyes becsvágytól fűtött ifjú professzorra: nem véletlen, hogy — amint Petrovici Emil bukaresti filozófus megállapítja — éppen a most következő években, 1900—1903 közt alakult ki Iorga tünevényes és ellenséget-jóbarátot egyaránt lenyűgöző elokvenciája. Egyszerre divat lett, valóságos látványosság Iorga-órara járni, s a hallgatóság évenként meg-megújuló lelkes tömege a szaktudósból egyszerre általánosan ismert nemzetnevelőt formált. Alighanem maga Iorga is ekkor már szinte csak ugródeszknának tekintette egyetemi katedráját a népszerűség nagyobb távlati felé. Elvitathatatlan éleselméjűséggel és sokoldalúsággal vetette magát bele a román politika és szellemi élet forgatagába, s nagyszerű tömegpszichológus létére egyszerre meglátta azokat a problémákat, amelyek nemcsak növekvő megalomániáját elégítették ki, de a nemzete sorsát irányító erőket is a legmélyebben felkavarták. A tömeg nagy, kollektív indulatait leste el Iorga s ezeknek sodrán emelkedett egyre magasabbra.

Az első kérdés, melyet Románia akkori zűrzavarából kiragadott, az irredentizmus problémája volt. Már lezajlott a hírhedt memorandum-per, valamennyi vádlott rég kegyelmet kapott s már csak üres frázisként beszéltek fizetett rétorok a magyar börtönök mélyén sínylődő románok

szenvédeiről. Valahogy ennek az izgatásnak hangja is elhalkult: a memorandum-por háttérben lappangó és külföldön is nagy sikereket elérő „Liga Culturală“ ekkor a hanyatlás éveit élte át. Iorga most egyszerre az egész kérdéskomplexumot a maga jólismert dinamizmusával ragadta meg: tanulmányutat tett a magyarországi románság között, mindenütt bátorított, segített, tanácsokat osztott — Pesten Goga és barátai, a „Luceafarul-kör“ tagjai úgy járultak eléje, mint a megváltás apostolához — s minden eszközzel azon volt, hogy lelkileg összeforrassa a Kárpátok külső és belső lejtőjén élő románságot. Népies propagandafüzetek ezreivel árasztotta el Erdélyt, de legtöbb kiadványának a vámbhatóságok megtévesztése végett hamis címe volt; 400 lapos, irredenta célzatú román történelme például a következő címen került át a határon: „A burgonyatermesztés új módszere“ (magyarból fordított munka). A Liga működése egyszerre valóságos újjászületését érte meg, s a prófétai hévvel szónokló Iorga kategórikus imperativusként állította fel az eszményt: az összes románoknak nemcsak kulturális, de politikai egyesülését. Hiába tiltakozott egy-egy józanabb erdélyi román, mint például maga Slavici is egyik Iorgához intézett levelében az ellen, hogy a rendezett európai viszonyokhoz szokott Erdélyt az okirályság balkanizmusa, zűrzavara és kétes erkölcei árasztják el, az efféle őszinte hangok jóformán ki sem halasztottak a pénzügyileg pompásan alátámasztott propaganda harsogásából.

Iorga mindamellett kultúrpolitikus is maradt: tudatosan kereste azt a kulturális alapot, amelyen egy nevezőre hozhatja majd a Kárpátokon inneni és túli románok művelődését. Ez az alap nem lehetett a regáti művelt körök franciássága, mely Erdélyben teljesen hiányzott s helyette legfeljebb egy magyaros-németes beállítottság létezett. Volt azonban egy mélyebb magában az etnikumban gyökerező kapocs: a népi kultúra közössége minden „dákorumán“ vidéken. Ebből az elgondolásból ered Iorga irodalmi Programja: a híres „sámánatoriszmus“ melynek neve — s egyszersmind Iorga folyóiratának címe is — Vlahutá román költő „Sámánatorul“ (A magvető) című költeményéből, ebből a Victor Hugo és D. Annunzio-ízű programversből származik. A „sámánatoriszmus“-ban kezdettől fogva volt egy kis ellentmondás: a román nép kultúrája tudvalevőleg a pásztorkodásban s nem a földművelésben gyökerezik s most — tipikusan a termékeny havasalföldi róna szemléletével — mégis a földműves, a röghöz kötött paraszt lett a népi kultúra szimbóluma. Iorga népi talajból akart tehát magas színvonalú műköltészetet sarjadoztatni s ebben a törekvésében segítségére voltak kora költői is: Vlahutá, Coşbuc, Goga, akik mind a költő politikai és nemzeti elhivatottságának hitét vallották és szembehelyezkedtek Maiorescu elvont elefántcsonttorony-esztétikájával, mely a politikai költészetet, mint lényegében költőieden valamit, a múzsák birodalmából egyszerűen kiközösítette. Ebben a korszakba esik Iorga költői és társadalmi szerepléseinek csúcspontja is: a „Sámánatorul“ verseit, drámáit közli s közvedenül az 1907-i véres parasztlázadás előtt emlékezetes beszédben lázít a bukaresti arisztokrácia léha életmódja, felületes nyugati kultúrája s a szociális problémák iránti nemtörődömsége dien. Iorga tehát — bár még nem fdelős kormányzati tényező — maga az deven közvélemény, egy egész korszak szócsöve és legfőbb irányító tényezője.

Emellett azonban a tudományos tevékenység irama sem csökken. Egészen a világháborúig, sőt később is Iorga a történelmi dokumentumok, források, oklevelek, levelezések egész tömegét adja ki; sorozatai, mint a „Studii si Documente“, egész polcokat foglalnak el, s ha e forrásközlések nem is a filológiai akribia csúcsteljesítményei, azért mégis használhatók, sőt sok szempontból nélkülözhetetlenek. Használhatók Iorga e korszakban írt részlettanulmányai is, melyek sokszor forráskiadványai előszavát képezik s

ekkortájt jelenik meg legjobb s aránylag legtárgyilagosabb szintézise, a német nyelvű „Geschichte des rumänischen Volkes“ (1905). Nagy irodalomtörténeti összefoglalásai is ekkor indulnak meg, s bár kritikai elveit a „poésie pure“ hívei zavarosaknak, kiforratlanoknak, homályosaknak találják, mégis sok érdekes adatra bukkanunk irodalmi áttekintéseinek szinte végtelen áradatában. Mert már ekkor kezd Iorga stílusa s egész előadásmódja valóságos folyamdá dagadni: a tények egyszerű közlése már ebben az időben folyton el-elmerül az oda nem tartozó s bizonyos lelki fegyelmezetlenség folytán fel-felbukkanó asszociációk sodrában. Ennek ellenére bizonyos, hogy ez a Iorga, századunk első tizenöt évének Iorgája hatalmas lépéssel vitte előre a román múlt megismerését, s ezzel irodalmi síkon adott népi programjához mintegy történeti alapvetést teremtett.

Iorga eddigi működését — kissé nagyon is realiztikus szóval — „belterjesnek“ nevezhetjük. Publikált ugyan idegen nyelven is, de azért erejének javát mégis csak a belső regenerációra, a nemzeti egység kialakítására fordította. Egyszerre azonban beköszöntött a világháború s a románok 1916-ban már nem térhettek többé ki a belépés kötelezettsége alól. Azóta közismertté vált az a titkos szerződés, mely belépésüket belpolitikailag indokoltta tette, s mely egész Erdély, sőt a Tiszamellék ígérését tartalmazta. Ezt a politikai igényt azonban mégis jónak látszott külföldön megfelelő áltudományos propagandával alátámasztani. Ekkor, 1916-ban írja Iorga: „Most vettem észre, hogy a külföld a román kérdésben teljesen tájékozatlan.“ Megkezdődik tehát a „felvilágosító“ munka, mely Nagyrománia megalakulása után a hadizsákmány megtartása érdekében tovább folytatódik, s ez a tevékenység Iorga működésének második korszaka: az, amikor mindenáron tetszetős kirakatot akar teremteni a román múlt balkáni történeiséből s tárgyilagosságát, sőt ténytisztelét is mindinkább kiszorítja a megfelelő elrendezés, a „prezentáció“ problémája: immár minden a „csomagolástól“ függ s a román szempontokat lehetőleg a nyugati országok ízlése és érdeklődése szerint kell bemutatni. Ez a kirakatrendezési gond lényegében véve Iorga tudományos tevékenységének menthetetlen süllyedésével jár; a nemzeti elfogultság, a rétori szenvedély minden felülkerekedik s jóformán minden oldalról felénk kiált a iorgai szállóige: „Mit törődöm én az igazsággal, amikor a hazámról van szó!“ A nagy nemzetmentés belső ellentétei persze maguk a románok előtt is mind nyilvánvalóbbá lesznek: az újabb román történetírás (C. C. Giurescu) módszeresebb szemléletével, józanságával nyílt szembehelezkedést jelent, s hiába szórja Iorga profétikus átkait az újítókra, mindinkább egy már lezárt kor önmagát túlélt képviselőjét látják benne. S éppen akkor rendül meg a hit a bámulatos iorgai termékenység belső értékében, amikor egy szorgalmas bibliográfus Iorga munkáinak pusztá címeit két hatalmas kötetben adja közre. A román fiatalság is mind szkeptikusabb; két év előtt Rómában, a Román Intézetben megálltam egy fiatal román történésszel a Iorga munkáival borított polcok előtt. „S vájjon mindebből mi fog megmaradni?“—kérdeztem szinte önkénytelenül. A román ifjú egészen csöndesen, minden szenvedély nélkül ennyit mondott: „A forráskiadványokon kívül egyéb aligha ...“ Ezt a szkepszist sajnos Iorga legújabb, monumentális román története is igazolta: roppant terjedelme ellenére — tíz vaskos kötetből áll — sokkal súlytalanabb mint a kétkötetes „Geschichte des rumänischen Volkes“. Egyébként ez is kirakat: francia fordítása a párizsi világkiállítás román pavillonja részére készült.

Ebben a világháború utáni korszakban Iorga természetesen lán-golóan franciabarát volt: minden évben több előadást is tartott a Sorbonne-on s nem egyszer több órás szónoklatai úgy, amint azokat a maga bőbeszédűségével franciául rögtönözte, szó szerint megjelentek francia folyóiratában, a „Revue du Sud-Est Européen“-ben. Minden előadásán ott ült az első sorban gépirónője és zajtalanul dolgozó írógépen jegyezte az Örökkévalóság számára a legnagyobb román rétor minden szavát.

Ebbe a periódusba esik Iorga leghevesebb magyar vonatkozású polémiaja is; az, amelyet Domanovszky Sándor budapesti professzorral ennek németül megjelent magyar történelme miatt folytatott. A vita termékeny

volt: Domanovszky francia nyelvű terjedelmes munkában — amelyet Iorga válaszában hiába akart pamflettá törpíteni — a tárgyilagos, adatszerű történetírás nevében megírta Iorga munkásságáról az első őszinte kritikát. Adatait, a felsorolt tévedések döbbenetes tömegét maga Iorga sem cáfolta meg, hanem ahelyett a személyeskedés és a sértett önérzet patétikus frázisaihoz folyamodott. Egyben pedig kifejtette az ő történetírásának elvi alapjait is; eszerint őt mindig három szempont vezette: a dokumentumok „emberi értékelése“ („découvrir le sens humain“), a történelmi analógiák keresése s végül ama „társadalomtörténeti logika“ kibogozása, mely szerinte mindenütt egyforma. Hogy e három elv mit ér a gyakorlatban, azt már Domanovszky viszontválaszában eléggé megmondta.

Ez a polémia, valamint a régebbi irredenta-tevékenység okozta, hogy Iorgát Magyarországon a kérlelhetetlen magyargyűlölő szerepében képzelték el. A halála alkalmából írott nekrológok is ebből az elgondolásból sarjadtak. A tárgyilagosság kedvéért meg kell azonban állapítanunk, hogy Iorgának kétségtelenül voltak magyarbarát gesztusai is: nem egy erdélyi iskolának az ő miniszterelnöksége adta vissza a nyilvánossági jogot, s mindenki meghatottsággal olvashatja azt a nekrológot, amit a „Neamul Románesc“-ben Bitay Árpádról írt. Az is tény, hogy a Goga költészetében megnyilvánuló magyar hatást a román irodalomtörténészek közül elsőnek Iorga emelte ki. Volt tehát benne bizonyos hajlandóság a magyar-román együttműködésre, de persze ő ezt csak a trianoni statusquo alapján tudta elképzelni.

Ma már mindez a múlté. S emlékezetemben most felmerül egy kép. öt éve láttam Iorgát utoljára. A párizsi Bibliothèque Nationale nagy olvasótermének vastraverz es árkádjai boltozódtak hórihorgas alakja fölé, amint titkárok és tanítványok seregétől körülvéve könyvek óriási halmazait hordatta maga elé, s közülök egyet-egyet sebtében fellapozva innen is, onnan is kiírogatott egy-egy évszámot vagy egy-egy rövid adatot. Ezt a különös szemezgetést szemfényvesztő gyorsasággal, nagy sebbel-lobbal végezte, és közben állandóan magyarázott áhítatosan köréje seregülő kíséretének. Ma úgy érzem, már szimbólum ez a benyomás: Iorga fölé ekkor még a kisantantnak és a Népszövetségnek nemzetközi szerződésekből, győztes fölényből és „sécurité“-mitoszból kovácsolt vastraverzei ívelődtek s ő ebben a gigantikusra méretezett, időtállóknak hitt kupolacsarnokban végezte azt, amit pillanatnyilag a legjobbnak hitt: rendezte a kirakatot. Azóta a csarnok összedőlt és maga alá temette eszmevilágának legjellegzetesebb képviselőjét is. Egy korszak lezárult, de Románia alatt még tovább reng a föld. S miközben a német tankcsapatok Mihály király előtt díszlépésben vonulnak el, jut egy golyó Iorga gyilkosainak is.

GALDI LÁSZLO

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az olasz-görög háború — Hitler és Európa egyesítése Anglia ellen — Angol-amerikai szolidaritás — A bécsi paktum és Magyarország — A román belzavarok — Magyarország és Jugoszlávia — A balkáni helyzet megnyugvása — A libiai-egyiptomi háború — Hitler új beszéde

NOVEMBER KÖZEPÉNEK nagy eseménye Mussolini beszéde volt a szankciók ötödik évfordulóján. Kiemelte, hogy ez a nap az, melyen az új európai rend először győzött a demokráciák és a plutokráciák fölött; hangoztatta Anglia háborús felelősségét, Olaszország és Németország teljes egyetértését és békeakarátát; figyelmeztette a fasisztákat a további kitartás és győzelmi akarat szükségességére, ellene fordult mindennemű, netalán még a fasiszta pártba is befurakodó pacifizmusnak s különös nyomatékkai hangsúlyozta, hogy a háborút provokáló görögöket az olasz erő előbb-utóbb meg fogja semmisíteni. Az olasz politika most teljesen a görög háború jegyében állott. Olaszország sokak előtt meglepően ható balkáni akciójával különleges jelentőséggel hangsúlyozta európai szerepét, mely a természetes olasz léttér, a Balkán és a Földközi-tenger keleti medencéje felé fordult most, amikor Németország viszont egymaga folytatott érdekes megbeszéléseket Franciaországgal. Mussolini nyilvánvalóan ezekre a megbeszélésekre is gondolt, mikor kiemelte, hogy a francia kérdésben nem lehet határozat Olaszország nélkül s hogy Olaszország semmikép sem mond le Franciaországgal szembeni igényeiről. Mivel pedig most a francia helyzetben bizonyos stagnálás mutatkozott, ezért volt szükség a balkáni olasz hatókör tényleges kiterjesztésére, illetve Görögországgal szembeni fokozására. Ezzel a lépésével Olaszország elébe akart vágni az angolok akcióinak a Földközi-tenger keleti területein s így akart hasznos szolgálatokat hozni a közös tengelypolitikának. Az olasz erők Albániából áttörtek Görögországba, csakhamar azonban a hadszíntér ismét Albániába terelődött vissza s az olasz csapatok védelembe szorultak a szokatlanul nehéz terepen és az időjárás nehézségei közepette a görögökkel szemben, akiket, úgy látszik, nagy angol légi és szárazföldi erők is támogattak. Német részről ezzel kapcsolatban utaltak arra, hogy az angolok balkáni fellépésükkel csak el akarják terelni a figyelmet Anglia tényleges veszedelméről és szorult helyzetéről. Ugyanez a felfogásuk az olasz politikusoknak és publicistáknak is, akik a nehéz albániai harcok között változatlan hittel hangoztatják Olaszország teljes végső győzelmét, mialatt a görög csapatokkal az olaszok nehéz harcokat vívnak az albániai Argirokastro, Podgradec és az adriai parton fekvő Santi Quaranta kikötője körül, mely utóbbit az olasz közlemények mint tulajdonképpen jelentéktelent festenek. A görögök oldalán akcióba lépett angol szavatosság hatóereje természetesen nem csökkentheti a nagy német támadásokat London, az angol fegyverkezési ipar középpontjai, elsősorban Coventry és Sheffield, majd Birmingham, utóbb Bristol, Southampton kikötői ellen. Német részről e pusztító erejű légitámadásokkal kapcsolatban Anglia teljes coventryzálásáról beszélnek. Ugyanekkor a német tengerallatjárók újra akcióba léptek és érzékeny veszteségeket okoztak az angol hajózásnak. Anglia így egyre jobban sürgeti az USA segítségét. Nem mintha ez a segítség eddig is nem erősítene az angol ellenállást, melyet német részről már hosszabb ideje értelmetlennek és céltalannak tartanak. De a harc folytatásához Angliának szüksége van a segítség fokozására. A két angolszász nagyhatalom politikai és gazdasági összezárkózása a háború következtében egyre nyilvánvalóbb.

Az angol-amerikai szolidaritással szemben Hitler úgy lép fel, mint az európai egység hivatott képviselője, akinek elsőrendű hivatása, hogy az európai egység megteremtésével, az európai hatalmak csoportosításával teljesen kizárja a kontinensről az angol befolyást. Az amerikai politikával szemben a német politika nem egyszer hangsúlyozza teljes érdektelenségét, mintegy európai Monroe-elvet kívánván maga számára Amerika, mint egy Európától idegen hatalom részéről. Ennek a gondolatnak szolgálatában állanak Hitler és a német vezető politikusok élénk tárgyalásai a különböző európai államok képviselőivel. Franciaország vezetői, különösképpen Laval miniszterelnök, többször jártak a német megszállás alatt levő Párizsban, ahol ismételten érintkezettek a német vezetőkkel. Némileg gyors kommentárok e megbeszélésekből olyan következtetéseket vontak le, melyek szerint küszöbön áll Franciaország csatlakozása az új európai renchez, amit Pétain-Laval autoritativ kormánya nyilvánvalóan megkönnyített volna. E kormánynak azonban igen nagyok belső és külső nehézségei. Belülről számolnia kell a különféle ellenzéki mozgalmakkal, elsősorban a felújult kommunista szervezkedéssel. A nagy franciaországi diáktüntetések, a különféle kisebb-nagyobb hivatalnokok felfüggesztése, professzoroknak katedráikról való eltávolítása, a megtelt várbörtönök mind arra mutatnak, hogy a francia társadalom nem nézi éppen békésen kormánya irányzatát. Viszont Pétain-Laval rendszere azt hitte, hogy autoritativ és készséges hajlandóságával megmentheti a megmaradt Franciaországot és modus vivendit teremthet a megszálló hatalommal. Pétain és Laval rendszerének emellett azért is nehéz a helyzete, mert hiszen Németország most nagy következetességgel építi ki nyugati határvonalának pozícióit és eközben természetesen nem veheti figyelembe a Versailles! francia határok sérthetlenségét. Elzász és Lotharingia ügyis régen német népi területnek számítanak. A német vezetés innét rövid úton igen hamar eltávolította, kitelepítette a francialakosokat. Richelieu örökségét így akarja megszüntetni a mai Németország, így akarja befejezni a harcot a rajnai határvonalért Franciaország és Németország között, megszilárdítván telepítő akcióival a német népi határvonalakat. Mindehhez hozzájárul az állampolgárságtól megfosztott és lefokozott De Gaulle tábornok afrikai tevékenysége. Pétain kormánya Weygand tábornokot küldötte Afrikába a gyarmatbirodalom egységének megóvására. Weygand töretlen híve a francia integritásnak és híve Pétain kormányának, szemben áll De Gaulle törekvéseivel. Hivatása nem az akció, hanem a konzerválás. Ez azonban igen nehéz még ennek a nagy, tragikus és dicsőséges katonának is, mivel De Gaulle akciója a középafrikai francia gyarmatokon sikerrel járt és ezeket a Churchill-lel való megállapodás alapján egyetlen egységbe foglalta össze az angol Dél-Afrikával, majd utóbb Egyiptomba ment és ott vett részt az olaszellenes angol-egyiptomi-emigráns francia akciók szervezésében.

Mialatt a nagyon nehéz helyzetben lévő Pétain tábornagra a mai Franciaország bizalommal tekint, annál nagyobb belső elégedetlenség kísérte Laval belpolitikai módszereit. Sokan nem felejtették el Lavalnak többszöri változásait, átállásait és különösen a nagy royalista teoretikus, Charles Maurras Pét inre igen ható csoportja volt ellene. Pétainnel szemben, hírelt, Laval egyéni utakat követett és sokan azzal vádolták, hogy teljes hatalomrajutása érdekében hajlandó lenne még a Pétain elleni fellépésre is. December közepére így került nagy belpolitikai válságba Franciaország: Pétain felfüggesztette Laval működését és helyére Flandint nevezte ki külügyminiszterré. Német részről Lávait tartották a mai német-francia kapcsolat legfontosabb támaszának. Abetz nagykövet Pétainnel fel is lépett Laval érdekében s rövid idő múlva Pétain rendszere rehabilitálni kényszerült a németek bizalmát, úgy látszik, korlátlanul bíró Lávait. Később német részről

elismerték, hogy e változás, e válság csak francia belpolitikai jelentőségű volt. De Németország azért biztosítékokat kíván a legyőzött Franciaországtól, melyek nyilván elsősorban területiek lesznek.

A tengely jelenlegi nyugati politikáján tehát most az európai kontinens megszervezésének, Anglia kizárásának gondolata uralkodik. Ebben a politikában Németország érdekelt elsősorban. Hiszen most Németország birtokolja Anglia és Európa nyugati határterületeit. Német részről rosszalólag említik meg, hogy az angol bombázás nem kíméli az északfrancia, belga és holland területeket, a nem is oly régen Angliával szövetséges népek földjét. A német rendszer most különlegesen hangoztatja e területek régi germán fontosságát. Németország vezetésével a germán népek most új egység felé közelednek — ez a német-északi politika vezéreszméje. Belgiumban új erőre kapott a flamand-mozgalom, Hollandiában a német újjáépítési akciókkal és Seyss-Inquart rendszerével együtt fellendült a nemzeti szocialista mozgalom, Norvégiában az eddigi kísérletek után Quisling politikája uralkodik kizárólagosan és Dániában is egyre többet jelentkezik a nemzeti szocialista átalakulás igénye. Flandria és Hollandia éppen úgy a Birodalom előterületei lettek újra, akárcsak Luxemburg vagy Elzász-Lotharingia. Német részről élesen elítélik azokat a holland és belga intellektuális és polgári köröket, melyek nem értik meg az új idők szellemét és még mindig visszasóvárognak a régi törpe államiság után, ahelyett, hogy megértenék népük és országuk nagy germán hivatását a Birodalommal való egy ességben. A nagy átrendezési munka, ahogy Németország fellép a nyugateurópai kis országokban, természetesen elemi része az új európai átalakításnak.

Ezt az új európai fejlődést német és olasz felfogás szerint délkelet felől fenyegeti veszély. A görög háború állapota arra a megújult belátásra bírta a német intéző köröket, hogy az angolok újra délkelet felől kísérik meg netán a német rend megdöntését. A német politika tehát arra törekszik, hogy kizárja Angliát a Balkánról. A német politika aggodalommal figyelte így Törökország magatartását, mely nem tágitott az angol szövetség mellől. A bolgár politika a görög háború kezdő szakaszában, élénk hajlamot mutatott a balkáni kérdésekben való erőlyesebb fellépésre, az égíri tengeri bolgár tengeri kijáró megvalósítására. Ez a bolgár szándék természetesen aggodalomra készítette Törökországot, mely ezúttal is az angol szövetségre hivatkozott. A bolgár politikával szemben bizonyos közös lépések következtek ekkor jugoszláv és török oldalról, melyek barátilag igyekeztek békét teremteni Bulgáriával való viszonyukban. Törökország egyben azonban mozgósításra is kényszerült a háború állása és lehetőségei miatt a török-bolgár határon. A német politika ezekben a fenyegető jelekben az angol akciók kezdetét látta és mindent elkövetett, hogy a saját felfogása szerinti béke, a háborútól való távolmaradás, illetve a tengelyhatalmakkal való gazdasági és politikai együttműködésre bírja rá a keletközép-európai és balkáni államokat.

A Cianoval és Sunerrel való megbeszélések után pár nappal Ciano és Ribbentrop Bécsbe utaztak. Ugyanekkor meghívták Bécsbe Teleki magyar miniszterelnököt és Csáky külügyminisztert. A hivatalos német és olasz beszámolók szerint nagyjelentőségű tanácskozások keretében történt az összejövetel, mely Magyarország hivatalos külpolitikájának és a tengelyhatalmaknak teljes egyetértése jegyében folyt le. Ilyen külsőségek között csatlakozott Magyarország a szeptemberi német-olasz-japán hármass egyezményhez. A magyar csatlakozás Magyarország és a tengelyhatalmak politikai kapcsolatának szellemében történt. A német sajtó és politika úgy ünnepelte ezt a csatlakozást, mint az első lépést az új európai rendnek a tervekben túlmenő kikristályosodása felé. Magyarország csatlakozása nem irányul senki

ellen, hangoztatja a magyar nyilatkozat; Magyarország és a tengelyhatalmak kapcsolata békés és építő jellegű. Német és olasz részről emellett kiemelték bizonyos hadi jellegű közösséget is. Magyarország csatlakozása után Szlovákia és Románk is csatlakozott az egyezményhez. Német részről ezzel kapcsolatban hangsúlyozták, hogy ily módon a Kárpátok medencéje és Németország kapcsolata megfelelő formában beilleszkedik az új európai rendbe. Bulgária csatlakozásáról is beszéltek. Hiszen a nagy német diplomáciai tárgyalások egyik érdekes pontja volt Borisz bolgár király és Hitler találkozása. Utóbb német részről kijelentették, hogy Bulgária csatlakozása későbbre marad. Majd nem sokkal ezután igen jelentős szovjet-orosz diplomaták tárgyaltak Szófiában Borisz királlyal és a bolgár-szovjetorosz kapcsolatok megszilárdultak, sőt bizonyos pozitív jelleget is öltöttek. Ezzel egyidőben enyhült a bolgár-görög és a bolgár-török feszültség s Papén volt kancellárnak, a kiváló ügyességű német diplomatának a balkáni és török kérdésekben már nem igen lehetett lényegesebb dolga, hiszen a Balkánon már kész és békés helyzetet talált akkorra, mikorra kilátásba helyezett akcióját várta Törökország irányában a diplomáciai közvélemény. Mindenesetre Papén sokat várt fellépésének pozitív eredménye is volt; Németország rokonszenvvel fogadná és fogadja, ha Bulgária és Törökország között olyan megemtamadási szerződés következik, mely kizárja idegen bázisok létesítését ezen államok területein.

Mialatt külpolitikai tekintetben a Balkánon megnyugvás következett, ezalatt az éppen nemrég német szférába került Romániában véres események játszódtak le. Az uralmat magához ragadott Vasgárda szélső szárnyai nagy vérengzés közepette Codreanu rehabilitálásának és új díszes temetésének időpontjában sorra kiirtották Károly király rendszerének összes vezető egyéniségeit; több mint kétezer ember esett a vezető román rétegekből a vérengzés áldozatává. Antonescu tábornok államvezető csak nehezen tudott úrrá lenni a szenvedélyeken, míg a hadsereg segítségével sikerült a rendet helyreállítania. A politikai szenvedélyek fokozott figyelemre készítették a Romániával határos államokat. A Vasgárda uralmával egy időben fellángolt az Erdély felé irányuló román irredentizmus is, a bécsi döntés ellen felelős és vezető román államférfiak, elsősorban Antonescu és Horia Sima részvételével heves tüntetések voltak, melyeket a bécsi döntést megteremtő államok kétségtelenül nem láthattak szívesen. Ilyen körülmények között egyedül a német tancsapatok jelenlétének és tekintélyének köszönhető, hogy a belső rend végleg fel nem bomlik Romániában. A német tancsapatok több nagy szemlén mutatkoztak be a román társadalom előtt. Majd pedig egy rendkívül mély hatású gazdasági szerződést kötött egymással Románia és Németország, mely a német gazdaságnak vezető szerepet biztosít a román gazdaság újjáépítésében, a román nyersanyaglehetőségek kihasználásában. Németország így a maga részéről mindent elkövet a balkáni helyzet megszilárdítására. Ha pedig vannak még vitás pontok itt, ezeket is tisztázni igyekeznek.

Jugoszlávia magatartását hosszabb ideje figyeli érdeklődéssel Németország. A tartózkodó és óvatos jugoszláv politika azonban elkerül mindent, ami bevonhatná országát a mostani európai háborúba. A görög háborúval kapcsolatban olasz részről dicsérettel emelik ki Jugoszlávia tartózkodó és korrekt magatartását. A bécsi szerződés után ismételten híre járt, hogy Jugoszlávia is beilleszkedik az új európai rendbe. Jugoszlávia kétségtelenül helyes érzékkel veszi észre az európai politika változásait, szükségleteit azonban mindenkor saját jövőendő érdekeihez szabja. Így a jugoszláv kormányzat hosszabb ideje került minden elhatároló lépést. Örvendetesen fejlődött hosszabb ideje a magyar-jugoszláv viszony s tekintettel a magyar

hivatalos külpolitikának és a tengelynek kapcsolataira, jugoszláv részről is úgy találták, hogy ez az út járható úgy Jugoszlávia, mint a tengely államai részéről. Magyarországot tehát úgy tekintik Európában, illetve kiváltképp Németországban a bécsi paktum után, mint a tengely exponensét Jugoszlávia felé. Amennyiben a magyar-jugoszláv viszonytal kapcsolatokban valamely más kommentárok láttak napvilágot, mint például az, hogy itt független és külön blokkalakulásról van szó, német és olasz részről erősen szembeszegülnek ezekkel az állításokkal, bár ugyanakkor hangsúlyozzák másfelől azt is, hogy a magyar-jugoszláv viszony ügye elsősorban a két állam dolga. December elején ilyen légkörben került sor a magyar külügyminiszternek a jugoszláv kormány meghívására történt belgrádi látogatására. Jugoszláv részről itt kiemelték a két nép barátságát, egymásraultaltságát, a két állam népének emberi közösségét, rokon természetét, szabadságvágyát és hasonló kommentárok hangzottak magyar részről is a magyar-jugoszláv barátkozás elé. Az így megkötött magyar-jugoszláv örök barátsági szerződés egyik jelentős és pozitív jelensége az új európai diplomáciának. Nyilvánvaló, hogy e szerződés értéke kedvezőbb körülmények között majd még jobban megmutatkozik. Német és olasz részről is igen szívesen fogadták a szerződést, mely végleges megnyugvást teremt Keletközép-Európa igen fontos területein.

Mialatt magyar-jugoszláv és keletközépeurópai viszonylatban pozitív irányban történnek lépések a béke felé, a görög-albán-olasz fronton tovább tart Jugoszlávia szomszédságában a háború. Hatása természetesen Olaszországban is érezhető. A hivatalos fasiszta pártpolitika jobbszánya, élén a mértékadó Farinaccival, hevesen szembefordul az olaszországi fecsegőkkel, pletykáló és rémhírtérjesztő uracsokkal, Párizs felé vágyakozó divatos úrihölgyekkel és leszámolást sürget az ilyen zavaró és pacifista elemekkel. Ezek a hangok az olasz sajtóban a háború kiéleződésével egyidejűleg egyre szaporodnak és egyre komolyabbak, sürgetőbbek. Farinacci nagy hírnévre tett számonkérő megnyilatkozása nagy szemrehányásokkal illeti az albán offenzívával kapcsolatban az olasz nagyvezérkart is, melyet elhamarkodott lépésekkel vádol. A fokozódó olaszországi háborús hangulatnak egyik eredménye lett, hogy lemondott Badoglio tábornagy, az olasz nagyvezérkar főnöke, az abesszíniái győző, Addisz-Abeba hercege és véle együtt a tengerészeti vezérkar főnöke is. Helyükre fiatalabb fasiszta erők kerültek.

Olaszország földközi-tengeri háborúja azonban nem maradhat elszigetelve. Hiszen a görög-albán-olasz háború szembetűnő alkalmat adott az angol tengeri hadviselésnek és légierőnek, hogy szert tévén görög és albán pozíciókra, közelebb kerüljön Olaszországhoz. Berlin és Róma szerint az ilyen kisebb jelentőségű hadi fordulatok azonban semmiképp sem érinthetik a háború végső kimenetelét, a tengely teljes győzelmét. Sőt, ezek szerint az olasz és német nézetek szerint London politikája csak azért folyamodik most a balkáni és keletföldközi-tengeri akció fokozásához, mert így akarja elterelni a figyelmet azokról a nagy veszteségekről, amelyeket a német bombázás okozott.

Ugyanez a felfogás Rómában és Berlinben arról az új angol hadműveletről is, melynek színhelye az egyiptomi-olasz líbiai sivatagi határ és a Földközi-tengernek egyiptomi és líbiai partvidéke. Itt az angolok Egyiptomban levő erejük nagy részét latba vetették és Sidi-El-Barrani és Sollum vidékén döntést provokálhattak az olaszok ellen, egyben nyugatabbra, Líbia felé tolván át a hadszínteret. A sivatagi kilométerek ilyen változása azonban Róma szerint nem változtat a harc kimenetelén, sőt az angolok éppen azért támadnak itt Afrikában, mert itt érzik legközvetlenebbül az olasz birodalom erejét. Németország és Olaszország egyébként is igen nagy figyelmet fordít

Anglia közelkeleti törekvéseire. Élénken figyeli az angol politikának azokat a szándékait, melyek az arab világot akarják feltüzelní az olaszok és németek ellen. Eden közelkeleti útját ebből a szempontból ítélik meg Berlinben és Rómában, képmutatásnak jellemezvén az angol külpolitika és hadviselés arabbarát törekvéseit. Ugyanígy figyelik az Irakban történő angol csapatmozdulatokat, melyek nyilván Francia-Szíria sorsával kapcsolatosak.

Miközben a háború állása ilymódon nagyjában változatlan maradt, Hitler ismét szükségesnek tartotta, hogy szóljon a német közvéleményhez. December 10-én tartott nagy beszédét a munkássághoz intézte. Háborúját úgy jellemezte, mint a szegény emberek, a szegény nemzetek háborúját a plutokrata-kapitalista világ ellen. Egész beszédét áthatotta a szociális hangulat. A német vezér e vonatkozásban új színben jelentkezett és politikájának újabb értelmet adott. Beszéde azért annyira jelentős, mert éppen a munkássághoz intézte azt, a munkásság vágyai és szájaíze szerint, mert hiszen ebben a háborúban a munkásság kitartásáé a legnagyobb szerep. A német politika is ezért tulajdonít olyan jelentőséget a munkásságnak, hiszen a háború csapásait leginkább a munkásság érzi meg.

GOGOLAK LAJOS

MAGYAR RÁDIÓFELADATOK

KELET-MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY egy részének visszacsatolásával hazánk hamarosan elérí a 600.000-es rádióelőfizetői létszámot. Ez a létszám elég tekintélyes, de a tizenhárom és fél millió lakossághoz mérten még mindig csekély. Eddig a havi szaporulat körülbelül 6000 előfizető volt az erdélyrészi visszatérés előtt. Nyilvánvaló, hogy ezt a szaporodást fokozni kell. Az országnagyobbodás a rádiózás terén is új és megvitásra érdemes feladatokat tűz a magyarság elé. E tennivalók részben a szervezésre és terjesztésre, részben a műsorszerkesztésre és a műsoranyag megalkotására vonatkoznak.

A szervezés terén első és talán legérdekesebb kérdés, hogy kell-e hazánkban önálló vidéki állomás s ha igen, hol, milyen jellegű és mennyi? Kétségtelen, hogy kiemelkedő vidéki városok nagy örömmel, hatalmas becsú vágygal gondolnak önálló műsorú saját rádióállomásra. Volt idő a műsorszóró rádiózás történetében, midőn ezt a vágyat Európaszerte buzgón és sűrűn teljesítették. A „helyi adó“ korszaka volt ez, melyben még sok detektoros. vevőkészülék mellett csak a helyi, vagy körzeti adó jó vételére alkalmas lámpás készülékek adták a többséget. A távolsági vevők, a kis és nagy szuperek azonban ezt a helyi, körzeti jellegű rádiózást alaposan megváltoztatták. A nagy- és óriásadóállomások elszaporodása kiemelte a rádióhallgatók legnagyobb részét a körzeti vételből; a rövid-, közép- és hosszúhullámra egyaránt beállítható új vevőkészülékek már nem is országos, nem is világ-részi, hanem úgyszólván az egész földkerekségre szóló vételi lehetőséget nyújtottak. A helyi, körzeti stúdió így elvesztette korábbi jelentőségét. Az önálló vidéki műsorok mindjobban háttérbe szorultak; előbb csoportokba vonták össze őket a németeknél, franciáknál, olaszoknál és angoloknál egyaránt, majd egyszerűen két főműsört teremtettek, ami lényegében két párhuzamos országos műsört jelent. Nem lesz érdektelen itt megemlíteni, hogy az olaszok meg az angolok a most folyó háborúban már csak hullámhosszakkal és nem városnevekkel jelölik műsoraikat. Mindebből azt a meg-

állapítást vonhatjuk le, hogy Budapest II. 100 kilowattra emelése nálunk nemcsak a teljes párhuzamos műsorok kérdését oldja meg, hanem arra is világos feleletet ad, hogy önálló vidéki műsorokra a mi kis országunkban nincs semmi szükség. Kellenek új közvetítő állomások olyan helyeken, hol a két nagyadó vétele nem lesz megfelelő, mert hiszen a teljes besugárzás velük sohasem lehetséges, egyes területek mindig megkívánnak kisebb közvetítő adókat. Ha az egyik nagyadó Budapesten, a másik valahol Debrecen táján kerül működésbe, a hangbesugárzásban sikerül elérni a legkedvezőbb helyzetet.

Feltűnő jelenség, hogy az emberek még a rádió korában sem szokták meg a távolságok eltűnését. Lépten-nyomon olvashatunk és hallhatunk vélekedéseket különleges helyi kultúrákról, melyeknek önálló műsorú rádió-állomás kell a regionalizmus hívei szerint. A megszállt országrészek visszakerülése felszította megint e régebbi törekvéseket, melyek külföldi példákra nálunk is mutatkoztak tíz évvel ezelőtt. A műsorszóró rádiózásban akkortájt burjánzottak mindenütt az úgynevezett „sajátos“ helyi kultúrák, bő tájszólás-irodalommal és tájszólás-dalköltéssel. Ez a rádiókorszak valósággal tenyésztette a tájszólás-írókat és különös örömet lelte abban, hogy valamely országzugban néhány aüig-alig értett tájszólás-költészeti terméket, helyi szokást felfedezhetett. Nálunk az ország kicsisége ellenére is akadtak ilyen óhajások régebben; az ország megnagyobbodásával ismét fel-felüti fejét ez az elkülönülő szellem. A fejlődés során az államok politikai és gazdasági vezetése egyre központosuk, a helyi színezetű kultúrák viszont mindjobban öntudatosodtak és önálló műsorú állomásokat követeltek. A törekvés tagadhatatlan sikerekkel járt, de virágkora csak rövid ideig tartott. A jól vezetett, mindenre ügyelő központi rádióműsor csakhamar felszedte az értékeesebb műsorszámokat s a rádioregionalizmus összezsugorodott. Így lenne nálunk is, hiszen vidéki helyi kultúráink lélekzete igazán nem futja napi tizenhétórás műsorokra. A rádióállomás nem olyan helyi jellegű, mint valamely királyi tábla, hadtestparancsnokság, vagy akár egyetem is, melyet úgy „kap“ a város. Meggyőződésem és rádiófigyelői tapasztalatom szerint két párhuzamos központi műsor a magyarság minden rádió útján közvetíthető értékét felölelheti távolságra, helyre való tekintet nélkül. A mai hangrögzítő berendezések sokfélesége és tökéletessége, a távbeszélővonalak sűrűsége a helyszíni közvetítések dolgában is legyőz minden magyarországi távolságot. Természetes azonban, hogy a két párhuzamos műsornak minden igyekezetében országosnak kell lennie. Rádióvezetésünk dicséretére megállapíthatjuk, hogy az országossá váló emelkedést meg tudta valósítani eddig is, a budapesti előfizetők egy részének mereven helyi lelkiülete ellenére.

Nem lehet eléggé hangsúlyoznom, hogy mezőgazdasági népességünk elsomorítóan csekély mértékben rádiós. A közhit ellenkezik ezzel az igazsággal, azt hirdeti, hogy a falvak teli vannak rádiósokkal, mert hiszen a falu életének egyhangúságában hatalmas áldás a rádió. E helytelen közhitből temérdek téves következtetés fakad a műsor körül. A kedvezőtlen helyzet javulását sokan a mindjobban előrehaladó villamosítástól várják, de ez sem hoz elegendő eredményt. Ha például valamely villamossal ellátott faluban ipartelep is van, úgy az ipartelep munkásai ötvenszer-hatvanszor rádiósabbak, mint a közvetlenül mellettük lakó, gyakran náluknál sokkal jobb módú földművesek. Közkeletűen az előfizetési díj nagyságával szokták a mezőgazdasági foglalkozásuk csekély rádióarányát magyarázni. „Borzasztó sok a falusi embernek a havi kettőnegyven!“ — mondják lapok és beszélgetők. Csakhogy a 7.9%-nyi mezőgazdasági rádióarányomban benne van minden mezőgazdasági foglalkozású ember, azaz a földbirtokos is! Általában a rádióelőfizetési díj körül mutatkozó jelenségek rendkívül

érdekesek minden társadalomfigyelőnek és lélektanudósna; érdemes róluk elmondanom néhány megfigyelésemet, melyek persze semmikép sem akarnak hivatalos megállapításokként feltűnni, csupán az én egyéni rádióközírói meglátásaim. Naponta nyolc fillérbe kerül a rádióelőfizetés; a legszegényebb ember is eldohányozza, vagy elfröccsözi ennek a többszörösét naponta. Rádióra sok a napi nyolc fillér, dohányra, fröccsre meg se kottyán. Mondhatnók úgyis, hogy művelődésért sok, élvezeti cikkekért többszörösét sem nehezményezik. Persze, — hangzik az észrevétel — mert a rádióért egyszerre kell harminc nap nyolc fillérjét lefizetni! Igen ám, de így van ez az újságok előfizetési díjánál is és itt senkisé meg haragszik érte. Ahogy nem tiltakozik senki amiatt, hogy a lapok ára a csökkentett terjedelem ellenére is ugyanaz maradt. A csökkentett rádióműsornál meg visszakövetelik a pénz egy részét. E teljesen következtelen lelki tünetek betetőződnek azzal, hogy a rádióelőfizetési díj leszállítását gyakran követelik a lapokban, ugyanakkor a vevőkészülékek hatalmas áraitól, arról, ami a rádió terjedésének hasonlíthatatlanabbul nagyobb akadály, mélységesen hallgatnak, mert a rádiógyárak és cégek jó hirdető. A felszólalók tájékoztatlansága oly nagy, hogy még azt sem tudják, négyszázezer előfizetőig a díj fele az államé, fele a rádiótársaságé, négyszázezertől felfelé pedig 80% az államé, csak 20% a rádiótársaságé.

Ismétlem, hogy ez a sok tény a rádióközíró egyéni megfigyelése s érdekes társadalomlélektani jelenségsor megvilágítása. Olyan néplelki jelenségekről számol be, melyek a kisebb bajt látva, nem veszik észre a nagyobb, a háromszámjegyű készülékárakat. Mindez együttesen nem jelentéktelen lelki gátlás a magyar rádiózás fejlődésében, amire az írónak kötelessége rámutatni. Esményi persze az volna, ha rádió, könyv, lap egy egész óra fillérékért hozzáférhető lehetne minden szegény embernek. Nem képzelhető olyan igazi rádióember, aki ne akarná minél több családban megszólaltatni a rádiót. Ez a cél, de mennyien vannak, akiknek a néprádió is megfizethetetlen!

A visszatért lakosság Kelet-Magyarország és Erdély részem egyértelműen és lelkesen tanúságot tett arról, hogy a műsor jó és magyar. Lehetne itt az egyéni szempontokból, helyesebben „felpontokból“ való jószágról vitatkozni, hiszen az egyéni ízlés és szükséglet emberenként változó; a rádió azonban a legnagyobb magyar kollektív intézmény és eredményei csak a nemzet nagy tömegei szempontjából mérlegelhetők. A bevonuló honvédséget több helyen köszöntötték azzal, hogy eddig a magyar lelket, a magyar világot egyedül a rádió jelentette számukra.

Ez az elismerés a műsorszerkesztést még mélyebben, még lobogóbban magyar műsorokra kötelezi. A műsorszerkesztés azonban mit sem tehet alkotó szépírók, alkotó zeneköltők és alkotó tudósok nélkül. Az alkotó magyar erők fokozott erkölcsi és anyagi elismerése ezért a magyar rádió fejlesztésének fő feladata. Eddig, rádiótörténeti okokból, az előadóművészek erkölcsi és anyagi elismerésén volt a nagyobb hangsúly. Az előadó művész igen fontos és nagyon is becsülendő tényező, de nemzeti kultúrát még nem teremt, rádióműfajt nem alkot. Tehetetlen szócső szerzők nélkül. Nincs elegendő magyar zeneszerzőnk, nincs elegendő rádióírónk. Mi a nemzet élete szempontjából nem az állomások szaporítását, nem az előfizetési díj leszállítását tartjuk fő rádiós feladatnak, hanem a teremtő munkát.

A 21 órakor záró magyar rádió műsorát rajta kívül álló okokból egy ideig csökkentette. A köztudatban e csökkentés még mindig a megrövidítettség érzését kelti, lépten-nyomon halljuk, hogy napi három órával kevesebb műsort kap az előfizető. E panasszal ellentétben az az igazság, hogy a magyar rádió az eddig adógépkarbantartásra fordított szünetidőket tölti ki most műsorrall;

és pedig reggel meghosszabbította a zenét több mint félórával (a régebben szokásos öt lemez helyett ma tizenkét-tizenöt lemezt ad), 15 óra 20 perctől 16 óra 10 percig pedig csaknem minden esetben élő zenészekkel (azaz nem géppenél) szórakoztató és tánczenét iktatott műsorába. Átlagban ez a meghosszabbítás körülbelül 85 perc, vagyis a panaszolt műsoridőcsökkentés fele. A még hiányzó másfél órát Budapest II. műsorának jelentékeny bővítése adja ki: Budapest II. most naponta 17 óra 15 perctől 21 óráig, vagyis három óra negyvenöt percnyi időt át folytonosan ad műsort, az esti főműsoridőben tehát állandóan kap a közönség két párhuzamos műsort, ami korábban, a „csökkentés“ előtt nem volt meg. Budapest I. háromórás megrövidülése az elmondottak alapján kipótolódtól a lehetőségek szerint, a közönség műsoridőben számottevően nem rövidül meg többé. A műsorzárás időpontjáról a rádió nem tehet, azt el kell viselnünk. Érdekes különben, hogy korábban különösen a vidékiek sokszor hangoztatták, hogy a dolgozó ember kilenckor-féltízkor lefekszik, mert kora reggel már felkel, tehát számára a későesti műsor olyan, mintha nem is volna; ne tegyenek ezért neki való műsorszámot kilenc utánra.

Az átmeneti 21 órás zárás örvendetes eredményekkel járt a műsor rádiószerűsítése terén. Amit műsorszakemberek már régóta szükségesnek tartottak: az egyes műsorszámok idejének megrövidítése, a hangképszerszerűség a színházi, hangversenytermi és felolvasóasztali szellem helyébe, az időszerű műsorszámok szaporítása most végre bekövetkezett. Bizonyos ortodoxia fejlődött ki önkéntelenül is eddig, ezt a korai zárás szétrobbantotta. Ügyesen és feltétlenül rádiószerűen oldotta meg a magyar rádió az Operaházból való közvetítések ügyét: hangrögzítéssel összevonja a lehallgatott operát, csak a csillogó, zeneileg hatásos részeket adva a rádióközönségnek. Az önálló rádióirodalom és művészet nyereségére kiemelődött a magyar rádió a szimpla közvetítőgép szerepe felé haladó süllyedésből; ma mindent meg kell írni, hangművészeti formába át kell önteni, mielőtt a hallgató füle elé bocsátják, nincsen idő a színházak, hangversenytermek nem rádiós, kényelmes berendezéseire. A közönség a végső számadásban így csak nyert, nemhogy veszített volna. De korszerűségben, rádiósabbá válásban nyert a rádióvezetés is.

KILIÁN ZOLTÁN

ORVOSTUDOMÁNYI KUTATÓÜZEM

A MAGYAR KUTATÁS a XIX. században és e század világháború előtti éveiben számos irányt adó és maradandó eredménnyel gazdagította az orvostudományt. Semmelweis felfedezését elég említenünk. Mihalkovics Gézának az agy fejlődéséről írt monográfiája ma is idézett forrásmunka, főleg az angol nyelvterületen. Fodor József mutatta ki, hogy a vér a beléjutott kórokozó baktériumokat meg tudja ölni. Högyes Endre neve összeforrott az egyensúlyozó szervre vonatkozó modern ismeretekkel, amellyel hogy a Pasteur-féle veszettség elleni oltásnak általa kidolgozott módosítása évtizedekig sokfelé alkalmazásban volt. Tangl Ferenc az anyagforgalom élettanát gazdagította alapvető eredményekkel. A kórtan egyik legfiatalabb, a filtrálható kórokozókra vonatkozó fejezetében nap nap után esik szó az „Aujeszky-féle betegségről”. Nagy része volt Schaffer Károlynak e fejezet egyik közkeletű eszméjének kidolgozásában, amely szerint egyes filtrálható kórokozók az ideg-elemek mentén képesek szétterjedni a szervezetben. Schaffer és Jendrassik Ernő munkássága az átöröklődő idegbetegségek tanát termékenyítette meg; Jendrassiknak a reflexekre vonatkozó nézetei annyira átmentek a köztudatba, hogy felfedezőjükre már nem is szokott hivatkozás történni.¹ Buday Kálmán érdeme egyes fertőző betegségek kóroki tisztázása és Krompecher Ödön nevével jelölik meg a rák egy sajátos fajtáját. Bókay Jánosnak a bárányhimlő és övsömör kórtani összefüggésére vonatkozó nézetei évtizedek óta foglalkoztatják a szaköröket. Nagyobb területen ösztönzött nemzetközi állásfoglalásra Stiller Bertalan asthenia-tana. Lenhossék Józsefnek számos adatát átvette az idegrendszer szövettana és fia, Lenhossék Mihály szintén ezt a területet gazdagította igen fontos eredményekkel, de a szövettan számos más fejezeteiben is a vezető egyéniségek közé tartozott. Ma is elő büszkeségünkben, Korányi Sándorban tisztelik világszerte a vesebetegségekre vonatkozó modern kórélettani kutatások megindítóját. Kis nemzetünk büszke lehet ennyi kiemelkedő egyéniségnek ilyen jelentős érdemeire.

¹A tudományos munka eredményének ezt a legelőkelőbb sorsát, az elszemélytelenedést, szépen jellemzi Ramón y Cajal, a nagy spanyol idegkutató: „A tényei, melyek eleinte egy emberhez voltak kötve, elvesznek az általános tudós óceánjában. Ennélfogva a részletmunka, melyet még az ember illata járt át, minden szentimentalizmusból megtisztul és a gyűjteményes munkálatok elvont iskolaépületébe kebelezetnek be.” (Cajal, Regeln und Ratschläge zur wissenschaftlichen Forschung, 3. Aufl. 1939, Reinhardt, München, 143. 1. Németre ford. Miskolczy D.)

¹Órá is áll a fenti Cajal-idézet.

A szervezésben és a nemzetközi kapcsolatok kiépítésében mutatkozó hiányok azonban ennek a korszaknak emlékéen is zavaró nyomokat hagynak. Hőgyes alapvető labyrinth-munkái a szerző életében csupán magyarul jelentek meg és a felfedező érdemeit csak évekkel halála után vitte be a nemzetközi tudományos köztudatba a tanítvány Sugár Márton által megindított irodalmi harc. Más magyar meglátásokkal is megtörtént, hogy a végső eredményekig való kidolgozásuk hazai földön megrekedt és idegenben történt. Ezt nem azért említem meg, mintha helyeselném azt a tudományos szentimentalizmust, amely oly sokszor panaszozja, hogy nem méltatják külföldön eléggé munkánkat, elveszik eredményeinket stb., hanem — ha kihatnak is a gyógyító tevékenységre — főleg a laboratóriumi munkából adódtak. Ebből a szempontból is lépést tartottunk a nagy népek haladásával, amelyet az orvostudományban a gyakorlati tevékenységnek leíró és kísérletes megalapozása jellemez. Ez az idestova százéves irányzat vezetett arra, hogy az orvosi tevékenység egyre jobban összekapcsolódott a laboratóriumi kutató munkássággal.

Azt sem tagadhatjuk, hogy a felsorolt kiváló eredmények bár magyar tudósoktól való, de sokszor külföldi légkörben végzett munkálataikból származtak. Tudjuk, hogy Semmelweis felfedezése Bécsben történt, Mihálkovicss említett vizsgálatait Strassburgban végezte, Lenhossék Mihály munkásságának legszebb eredményeihez nagyrésztben tízéves svájci és németországi munkálkodása során jutott.

A bevezető felsorolásból a nemszakember is észreveszi, hogy kiemelkedő eredményeink jórészt nem közvetlenül a betegágy mellett való megfigyelésből, hanem — ha kihatnak is a gyógyító tevékenységre — főleg a laboratóriumi munkából adódtak. Ebből a szempontból is lépést tartottunk a nagy népek haladásával, amelyet az orvostudományban a gyakorlati tevékenységnek leíró és kísérletes megalapozása jellemez. Ez az idestova százéves irányzat vezetett arra, hogy az orvosi tevékenység egyre jobban összekapcsolódott a laboratóriumi kutató munkássággal.

Hogy kórismeretünkhöz mennyire vesszük igénybe a laboratóriumi, köztudomású s ezért erre nem is térek ki. Érdemes azonban röviden utalnunk arra, hogy milyen uralkodó szerephez jutott a laboratóriumi „elméleti munka“ a legnagyobb jelentőségű gyakorlati gyógyító eljárások kialakulásában. Ha áttekintjük az utolsó húsz évnek e téren tett haladását, könnyen meggyőződhetünk róla. A paralysis progressiva maláriakezelése, mint tapasztalati alapon éles analysissel kiépített eljárás, szinte egyedül áll a laboratóriumból az életbe átmert nagy felfedezésekkel szemben. Szinte teljesen az élettani és kémiai laboratóriumoknak köszönhetjük a cukorbeteg inzulinkezelését és szintén élettani kísérleti munkák vezettek a vészes vérszegénység májkezelésének felfedezésére. A kísérleti kórtan és kémia összefogása alakította ki a szifilisz- és a coccus-fertőzések modern gyógyító eljárásait. A vitaminok és hormonok tana csak akkor tudott kilépni gyermekcipőiből, midőn kiterjedt kémiai és élettani vizsgálatok tárgyává lett. Az agysebészet azokban a műhelyekben alakult ki, ahol meglátták és tisztázták anatómiai és élettani problémáit, míg ugyanakkor az empirikus sebészek tanácstalanul állottak e terület előtt.

A kísérleti módszerek jelentőségének felismerése tehát egyre jobban háttérbe szorítja az empiriát mind a betegágy mellett, mind az elméleti orvostudományokban. De az intuíció jelentősége is megváltozott, mert tudományos módszerek alakultak ki, amelyeket mesteremberhez illő szorgalommal kell elsajátítanunk. Ismeretüket semmiféle ötletgazdagság vagy az összefüggések meglátásának semmiféle kitűnő érzése sem pótolhatja.

A fejlődés a tudományos kutatóra új feladatokat rótt: az egyre jobban szaporodó ismeretanyag és a mind szövevényesebbé váló technika megtanulásának szükségességét. Másrészt azonban ez a változás nyitott

lehetőséget arra is, hogy közepes egyéniségek megfelelő szorgalom és megbízhatóság mellett megfelelő feladatokat találjanak a tudományos munkában. Sőt, legyünk őszinték, minden tudománynak vannak olyan, elsősorban fegyelmezettséget és türelmet kívánó területei, amelyek művelését szinte nehéz összeegyeztetni nagyobb szellemi önállósággal és mozgékonyssággal.

Az egyes kutató elé meredő óriási tudományos anyag és a kutatási technika differenciálódása vezetett ezek szerint arra, hogy az orvostudomány fejlődése a nagy egyéniségek kezéből sok tekintetben kutatóüzemekbe menjen át. Így van ez a többi természettudományokban, de részben a szellemiekben is. Az ebből adódó nem kis nehézségeket éppen a szellemi tudományok egy kiváló képviselője, Max Dvofák bécsi műtörténész szavaival világíthatjuk meg legszebben. Ő az 1918-as összeomlás utáni félévének megnyitó előadásában a tudomány válságáról beszélt s ennek okát a tudományos munka túlságos mechanizálásában jelölte meg. Panaszkolta, hogy a kiemelkedő kutatók száma gyérül és helyüket egy tudós kaszt foglalja el, amely pályáján elsősorban a mindennapi kenyeret keresi. Ha jut is a mai kutatóüzemben minden normális tehetségű ember számára munkaterület, mégsem szabad veszni engednünk azt az eszményt, hogy a kutató első kelléke a hivatottság. Az orvosi kutatásban is örökérvényűek a nagy művészettudós szavai; „Ha a tehetségtől eltekintünk, három dolog szükséges, hogy a tudományos kutatói pályára adjuk magunkat. Első helyen áll az idealista lelkeség. Aki a tudományt a karriér szempontjából műveli, sohasem kapja meg azt a szabad tekintetet, azt a belső függetlenséget, melyre egyedül lehet jóltevő és vezető befolyást felépíteni. A tudomány bizonyos határig mindig áldozat és lemondás. Továbbá szükséges még az általános műveltség... Ez magától értetődőnek látszik, azonban egyáltalán nem az... Harmadszor tárgyi tudás és tárgyi készség is kell. Ezen nemcsak az anyag pontos ismeretét kell értenünk, hanem a tudományos módszerek birtoklását is.”¹

A tudományos munka kollektivizálódása természetesen minden országban olyan módon folyik le, amint a nemzet lelki alkata s ettől függő társadalmi szerkezete megszabja. Nem csoda tehát, hogy az orvostudományi kutatóüzem először a nagy kollektív érzékű, kitűnően szervező és szervezhető birodalmi németiség között alakult ki már a múlt század utolsó évtizedeiben. Melegágya az egyetemek orvosi intézetei voltak, de hamarosan otthonra talált számos egyetemen kívül álló kórházban is. Közvetlen a világháború előtt pedig az államon kívül a társadalom is kiterjesztette reá figyelmét és anyagi gondoskodását. Megalakultak a kutatóintézetek és a nagyipari vállalatok tudományos laboratóriumai.

Sokban hasonló úton követte a németeket — a nagy társadalmi és szellemi különbségeik ellenére is — az Észak-Amerikai Egyesült Államok orvostudománya. Ennek magyarázatát ott is az igen fejlett kollektív szellemben és az amerikai nagyipar áldozatkészségében találhatjuk.

Angliában és a latin államokban az individualista szellem hátráltatta az átalakulást ebben az irányban. Angliában csak az 1920-as években eszméltek arra, hogy a kutatás szervezetlensége és a tudományos munkának elégtelen anyagi és társadalmi méltánylása kritikus állapotba juttatja az angol orvostudomány fejlődését. A már 1912-ben alakult

¹ Dvorák, M.: Geschichte der italienischen Kunst im Zeitalter der Renaissance. I. 1927, Piper, München, 6. 1.

Medical Research Council ekkor lépett erélyesebben akcióba és az állami költségvetésben olyan tételre — az 1920-as évek elején évi 160.000 font sterlingre — tudott szert tenni, hogy a helyzet néhány év alatt lényegesen megváltozott. Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy az utolsó 15 év számos angol orvostudományi felfedezése e nélkül az intézmény nélkül nem jött volna létre.

A magyar orvosi kutatóüzem kialakulása lényegében a háború utáni évekre esik és ezen a téren a példát néhány kiemelkedő tudósunk adta, akinek sikerült személyes vonzóerejével lelkes, tudományszerető fiatal gárdát gyűjtenie maga köré, esetleg még olyan szakmában is, ahol anyagi kilátások nem kecsegtették a munkatársakat.

A magyar orvosi kutatóüzemet nem egy vonása megkülönbözteti a mintául szolgáló nyugati államokban kialakult típustól. Ennek magyarázata a nálunk megkésett kezdeményezésben, másrészt pedig az ország anyagi helyzetében rejlik.

Hazánkban a kutató munka sokkal nagyobb mértékben van kötve az egyetemhez, mint a legtöbb nyugati államban. Nyugaton részben társadalmi, részben állami támogatással alakultak az egyetemektől teljesen vagy részben független kutatóintézetek, így Németországban a Kaiser Wilhelm-Institutok, Amerikában a Rockefeller Intézet. Ezek személyzetére nem hárul tanító munka, úgyhogy idejüket teljesen az önálló tudományos kutatásnak szentelhetik. Ezzel szemben az egyetemhez kötött tudósoknak, így a magyar kutatóorvosoknak is, részt kell vennie az oktatásban, sőt hivatalos szempontból ez a főfeladata. Hogy helyes-e ez, arról világszerte sok szó esik. Azt hiszem, ez is azok közé a problémák közé tartozik, amelyeket egységesen soha és sehol nem fognak megoldani, hanem a mindenkori személyi és helyi viszonyok szerint, esetenként. Bizonyos, hogy a teljesen egyetemhez kapcsolt rendszernek épügy vannak előnyei és hátrányai, mint a másinak. Hogy csak néhányat említsünk: a tanszék rendszeres és programúhoz kötött előadásai kétségtelenül túlnagy mértékben veszik igénybe a tanárt, az elméleti intézetekben a demonstrációk, a klinikákon pedig a betegágy melletti munka a segédszemélyzetet. Másrészt azonban „docendo discimus“, az előadások arra készítetik tartójukat, hogy szakmája egész területén áttekintést szerezzen és a haladást figyelemmel kísérje, ami a kutatómunkát is feltétlenül elősegíti. A hallgatókkal való foglalkozás megtanít arra, hogyan lehet gondolatokat más számára érthetővé tenni, a betegágy nem enged bennünket elszakadni az élettől.

Megjegyzendő, hogy a két rendszer szembeállítására annyiban nem egészen helyes, mert azokban az államokban is, ahol vannak kutatóintézetek, az egyetem nem szűnt meg az önálló tudományos munka otthona lenni és az egyetemi tanár megválasztásánál mindig a tudományos érdem elsősorban irányadó. Mert mindenütt elismerik azt, hogy a főiskolai oktatás igazi célját, az önálló gondolkodásra való nevelést, kiváló kutató egyéniségek szolgálhatják a legjobban. Szakiskola szintjére az orvosi kar egy fejlett egyetemen sem süllyedt le.

Hazánkban oktató munkától függetlenítt orvostudományi kutatóintézet nem működik. Az egyetemeken kívül az alapjában véve

gyakorlati célokat szolgáló orvosi intézmények egész sora eredményes kutatómunkát végez, mindenekelőtt az Országos Közegészségügyi Intézet, mely például legutóbb a Rockefeller-Alap influenzakutató programjába kapcsolódott be.

Vegyészeti és gyógyszeriparunk a világháború utáni évekre eső örvendetes fejlődése folytán ezek laboratóriumai egyre kiterjedtebb értékes tudományos munkát ígérnek.

A tudományos tevékenységnek az egyetemi intézethez való kötöttség — legalább is nálunk meghonosult formájában — két szempontból nem kedvez. Az intézet jellegét ugyanis egy-egy szakmának a tanítási célok, illetőleg tudományos módszerek szabta körülhatárolása, tehát nem a kutatási problémák természetében rejlő elvek adják meg. Ezen kívül pedig az intézetek kifejezett önállósága nem kedvez a határterületek művelésének. Más módon történt az elkülönítés az északamerikai kutatóintézmények egy sorában, ahol a problémák természete szabta meg az intézet munkakörét. Egy intézetben egyesülnek azok a kutatók, akik egy bizonyos tárgykört a legkülönbözőbb oldalról és eszközökkel képesek megközelíteni, ilyen módon döntve le az egyes ember számára a módszer és az ismeretanyag által szűkre szabott korlátokat. Nagyjából így van ez különben Észak-Amerika tanítással foglalkozó intézeteiben is, ahol a szakmák egyesítése nagyobb „department”-ekben kétségkívül megfelel az oktatás követelményeinek is, gondoskodik azonban egyszersmind arról, hogy lehetőleg sok speciális tudománynak legyen önálló képviselője.

A kutató munkának az egyetemhez való kapcsoltsága okozza, hogy nálunk anyagi alapját elsősorban az intézetek állami költségvetési dotációja alkotja. Ezenkívül hozzájárul a kutatómunka támogatásához az Országos Természettudományi Tanács, valamint a Széchenyi Tudományos Társaság, mely a gazdasági élet anyagi támogatását juttatja a különböző természettudományi szakmáknak. Orvosi intézeteink egész sora élvezte éveken keresztül a Rockefeller-Alap dologi támogatását s általánosan ismeretes, hogy ez a nagyszerű intézmény a világháború utáni magyar kutató-nemzedék számos tagjának külföldi továbbképzését tette lehetővé.

A háborút követő nehéz viszonyok teszik érthetővé, hogy nálunk a személyi támogatás nagyobb mértékben áll előtérben, mint a gazdagabb államokban. Vallás- és közoktatásügyi kormányzatunk belföldi kutatási ösztöndíjakat ad a fizetési álláshoz nem juttatható tudományos kezdőknek, ami pedig a társadalom áldozatkészségét illeti, báró Kornfeld Móric éveken át segítette a fiatal orvosi kutatónemzedéket ösztöndíjakkal s nagyszabásúan támogatja az orvosi kutatómunkát Esterházy Pál herceg ismeretes adománya.

Az anyagi helyzet a kutató gárda személyi kiválogatódását olykor hátrányosan befolyásolhatja. Az 1920-as évek elhelyezkedési nehézségei közepett előfordulhatott, hogy az a kis darab kenyér is, amelyet a tudományos munka juttatott, az igazi hivatás érzése nélkül is tudományos pályára csábított egyeseket. Ma a helyzet az ellenkező végletbe csapott: az elhelyezkedés a gyakorlati pályákon megkönnyebbedett s félő, hogy majd az efféle előnyökre való tekintettel a fiatalság sok rátermett tagja nem meri vállalni azt a lemondást, amelyet a tudományos pálya megkíván. Nem lehet tagadnunk azt sem, hogy külsőségekre oly nagy súlyt helyező társadalmi légkörünk sem kedvez a tudományos pályaválasztásnak.

Pedig — eltekintve attól a bittől, hogy nemzetünk a tudomány lerén is komoly teljesítményekre hivatott — sok reális mozzanat is

szól amellet, hogy a magyar orvosi kutatómunka fejlesztése minden kísérletet és áldozatot megérdemel. Minden nemzet tudományos munkáján megérzik a nemzeti egyéniség s ma, amidőn a kis nemzetek sorsa egyre kétségesebb lesz, méltán kérdezhetjük, vannak-e olyan tulajdonságaik, amelyek tudományos tevékenységüknek külön szint és jelentőséget adnak? É helyt nem akarok azzal a kérdéssel foglalkozni, hogy nemzeti sajátosságaink milyen bélyeget nyomnak tudományos teljesítményeinkre, csupán utalok arra, hogy erre a kérdésre különösen a világháború idején több jeles tudósnk igyekezett a maga szakmájában megfelelni. Elvileg hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a kis nemzetek munkáját különösen értékessé teheti eklekticizmusuk. A nagy vezető nemzetek kutatóinak figyelme sokszor kimerül abban, hogy a saját országukban, illetve nyelvterületükön folyó munkát kísérik figyelemmel. Sajnos, a nemzeti hiúság bizonyos gyarlóságaitól sem tudják magukat mentesíteni. Mindnyájan látjuk szakirodalmunkban, milyen sokszor nem veszi észre egyik nemzet fia a másik eredményeit, sőt hogy fűződik egy-egy felfedezés nemzetek szerint más-más nevekhez. A kis nemzet tudósa tárgyilagosságát ilyen dolgokban könnyebben meg tudja őrizni, csak figyelemmel kell kísélnie több világnyelv szakirodalmát. Persze, ez a követelmény maga is súlyos feladatokat ró reánk mind anyagilag, mind munkában.

Köztudomás szerint a magyar orvostudomány a múlt század végéig erősen függött a bécsi iskolától, majd pedig túlnyomóan német-birodalmi befolyás alá került. A többi nagy nemzetekkel a szorosabb tudományos érintkezés csak a világháború után alakult ki és elsősorban a magyar állam, valamint számos külföldi intézmény, mindenekelőtt a Rockefeller-Alap nyújtotta utazási ösztöndíjaknak köszönhető.

Ma a legnagyobb európai nemzetek körében a viszonyok nem kedveznek az orvosi kutatómunkának. Ha igaz is az a szállóige, hogy az orvostudomány haladásában sokat köszönhet a háborúknak, ez érthetően csak az aktualitásokra vonatkozhat. A napi kérdésektől független munkát a hadviselés csak gátolhatja. A mi kis nemzetünket még nem érte el az új világégés. Ha a nehézségek nálunk is szaporodtak, — a fiatal nemzedék katonai szolgálata, anyagiány, nemzetközi kapcsolatok lazulása révén — mi még mindig aránylag kedvező helyzetben vagyunk. Céltudatos munkateljesítményeinket és nemzetközi tudományos tekintélyünket ilyen körülmények között gyarapíthatja. Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy a skandináv orvostudomány nemzetközi helyzetén, amely mellesleg mondva a mienknél mindig sokkal előkelőbb volt, a világháború alatti semlegesség sokat emelt. Manapság látjuk, aránylag minő mértékben növekszik a német szakfolyóiratokban a külföldi — talán elsősorban a magyar — szerzők közlései által igénybe vett hely. Ilyen körülmények között az orvosi kutatóműhelyek továbbépítése megér minden lemondást az egyes és minden támogatást az állam és társadalom részéről. Imponderabilis eredményei mellett gazdasági hasznot is várhatunk tőle, mert eredményei kihatnak a népegészségügyre, a mezőgazdasági és ipari termelésre.

KÖRNYEY ISTVÁN

ÚJ VILÁGGAZDASÁGI TERVEK

A VERSAILLES-I RENDSZER bukása nemcsak politikai téren jelentette az új kor hajnalhasadását, hanem gazdasági síkon is újabb elméletek kerültek ezzel a megvalósulás állapotába. Azok az eszmék, amelyek véres csatájukat vívják, nemcsak politikai, hanem igen jelentős mértékben gazdasági tartalommal is telítve vannak és a döntés után természetesen a győztes elképzeléseinek megvalósulása elől ledőlnek a gátak és így az új Európában új gazdasági eszmék előtérbe jutásával kell számolnunk.

Tévedés volna azt hinni, hogy a nemzeti szocializmus hét év előtti uralomra jutásakor már teljesen kialakított gazdasági nézőpontokkal rendelkezett volna, bár kétségtelen, hogy ezek alapfeltételeit éppen úgy magában hordozta, mint azt a lendületes feszítőerőt is, amely a rendszer fejlődésével egyidejűleg a gazdasági elképzelések átalakítását hozta magával. De tévedés volna azt hinni, hogy a jövő világgazdasági rendszer minden részletkérdése már előre meg volna állapítva, vagy hogy ezt papiroson Schacht, Funk vagy más német gazdasági szakértő éppen most gyártaná a maga elképzelései szerint. A német törekvések sokkal inkább a valóság síkján szoktak mozogni, mintsem hogy hosszú időre előre készített tervekkel számolnának, amelyek azután a megvalósíthatatlanság kódéba vesznének.

Aligha várja tehát bárki az alábbi szerény tanulmánytól azt, hogy pontosan körvonalazza a németek világgazdasági elképzeléseit, vagy éppen azok esetleges hatásait is szemügyre vegye. Sokkal inkább helyesnek mutatkozik ismertetni azokat a világgazdasági elgondolásokat, amelyeket a nemzeti szocializmus tanaiban felvázol és amelyek személytelenül vagy elvonatkoztatva az összes lehetőségek kialakításához szükséges alapokat adják.

A nemzeti szocializmusnak a világgazdasági rendszer hibáival és hiányaival foglalkozó vizsgálatai egyhangúan megállapodnak abban, hogy a világgazdasági válság a földi területek teljes birtokbavételével kezdődött. A technika korában élünk s különösképpen a közlekedéstechnika szédületes fejlődése a rendelkezésünkre álló földi területek összezsugorításához vezetett. Történelmi példák bizonyítják, hogy egy világbirodalom határai legfeljebb 40 napi járóföldre terjedhetnek ki. A technika fejlődésével odaértünk, hogy ma már az egész elérhető világ 40 nap alatt kényelmesen megközelíthető.

Áz emberiségre nézve az a tudat, hogy a Föld zárt terület és már teljes egészében birtokunkban van, rendkívül kényelmetlen, mert azt jelenti, hogy ezen a zárt területen kell berendezkednünk és hosszú-hosszú időn keresztül nem számíthatunk újabb területek birtokbavételére, holott a hódítás évszázadokon keresztül a népi törekvések legfontosabb rúgója volt. Kényelmetlen ezenkívül az a tudat is, hogy a világ fölötti uralom ma már csak akkor jelenthet újabb előnyöket, ha nem engedjük magunk felett a technikát uralkodni, hanem magunkat tesszük a technika urává.

Az antik világgazdasági rendszerek vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a kultúrának önálló, tehát nemzeti alapjai lehetnek, de ezek között állandó kölcsönhatás is elképzelhető. Semmiesetre sem nyomhatja azonban rá az egész világgazdaságra egy nemzeti kultúra bélyegét. Ez természetesen a német szakirodalom nézete. A németek szerint az angolok sajátos elgondolása mindig a „pax britannica“ volt, egy egyetlen angolra festett világkultúra, amely a Népszövetség jellegébe burkoltan világgazdasági tartományokra osztja a Földet.

Kétségtelen, — állapítják meg a nemzeti szocializmus közgazdái — hogy a világ különböző tájai között együttműködésre van szükség. Miért fejlődött a technika olyan hatalmasan, ha az emberi szervezés nem tudná előnyeit felhasználni és a termelés tökéletesítésének szolgálatába állítani? A közlekedés korszakalkotó munkája következtében a távolságok megszűntek és ezzel az ó- és középkor kis államrendszerei is a múlté lettek. A német vámközösség életrehívója a postakocsi meg-

szünzte volt, mert a vasút elvesztette volna összes előnyeit, ha a sűrű vámhatárokat fenntartják. Ma, a repülőgép korában, joggal várhatjuk a gazdasági élettől, hogy követi a technika haladását és egyelőre egy egész Európára, de később az egész Földre kiterjedő gazdasági együttműködés alapjait rakja le. Természetesen a versailles-i rendszer mellett ezt aligha lehet elképzelni, hiszen ennek gazdasági hatásai éppen a vámhatárok szaporodásában jutottak kifejezésre és a gazdasági együttműködésnek mind erőteljesebb megakadályozásában.

A nemzeti szocializmus közgazdái szerint a világgazdaság fogalmának ki kell szélesülnie olyan méretűvé, aminőt eddig fel sem fogtunk. A „Grossraumwirtschaft“ fogalma ide tartozik már, bár ez egyelőre még csak szűkebb körben igyekszik megteremteni azt a rendszert, amelynek azután az egész világra egyformán érvénybe kell lépnie.

A teljesítmény növelésére irányuló törekvések, amelyek a kapitalizmus ösztönzésére alakultak ki, a területi munkamegosztáshoz vezettek. Ennek kellett volna az első „Grossraumwirtschaft“-nak lennie, állapítják meg a német írók, ha politikai holterhei nem lettek volna. A kapitalizmus szerintük azt hirdette, hogy az árut ott kell bevásárolni, ahol az a legolcsóbban szerezhető be. Ebből következett, hogy Ausztrália csak gyapjút, Brazília csak kávé, Argentína csak marhahúst és Kanada csak búzát termelt és szállított azoknak az iparosállomoknak, amelyek viszont meghatározott iparcikkeken kívül mást nem gyártottak.

A területi munkamegosztás helyes is lett volna, ha politikai eszközök fel nem borítják a világkereskedelem zavartalan folyamatát, aminek következtében Ausztrália kénytelen volt a gyapjú-útburkolatot felfedezni, Brazília tengerbe öntötte kávéját és a kanadai farmerek tönkrementek, mert nem tudták értékesíteni búzájukat. Ez a rendszer tehát csak akkor lett volna helyes, ha egyetlen világuralom alatt állt volna a lakott Föld minden része. Minthogy azonban éppen az az alaptétel, hogy egyetlen nemzeti kultúra nem nyomhatja rá bélyegét az egész világra, a rendszer teljesen csődöt mondott.

A nemzeti szocialisták szerint a legolcsóbb beszerzésre való törekvés oda vezetett, hogy a hazai nyersanyagforrások kiaknáztatlanok maradtak. Kipusztultak Európában a juhnyájak, mert a juhtenyésztés Ausztráliában olcsóbb volt és kiszorult a kender- és lentermelés, mert erre olcsóbb munkacserét nyújtott Ázsia. A németek által hirdetett új gazdasági felfogás szerint a különböző bajok forrása az, hogy ha Európa államainak lenne, kenderre, gyapjúra volt szüksége, idegen földrészekhez kellett fordulnia, amelyek egyeduralmukat kihasználva olyan árpolitikát űztek, amivel az életet megnehezítették. A németek szerint így az olcsóbb és gazdaságosabb termelés minden előnye a közvetítő kereskedelem nyereségében jutott kifejezésre és az az álmkép, hogy a világ nagyszerűen megszervezett önálló műhelyekké osztódik fel, semmivé foszlott. Borzalmas megrázkódtatás következett be, amikor nyersanyaghiány és nyersanyagbőség dúlt a világ két különböző felében és embermilliók pusztultak el egyrészt azért, mert termelésüket nem tudták eladni, másrészt mert ehhez a fölös termeléshez nem tudtak hozzájutni. És ez akkor következhetett be, amikor a technika fejlődése következtében a szállítás kérdése olyan számot nem tevő faktorrá zsugorodott, aminek aligha lehet befolyása már a földi javak egyenlő területi elosztására.

A német szakmunkák szerint a múlt században kialakult és ma már levitézett világgazdasági rendszer megrázkódtatása tulajdonképpen a világháborúval, az angol „blokád“-dal kezdődött. Igazi hatását azonban csak a háború után fejtette ki, mert a győztes hatalmak gazdasági vonatkozásokban a háborút 1924-ig folytatták. A szabad kereskedelem álarca alatt „blokád“ állott fent, írja pl. Fried és Európa nagy része

nem juthatott azokhoz a nyersanyagokhoz, amelyek termelőhelyét a kapitalista világrendszer más földrészen jelölte ki. A népek közötti belső feszültség mindinkább kiéleződött és a párizskörnyéki békék csak fokozták a surlódásokat. A Föld egyes országai kénytelenek voltak földni természetes önállóságukat, míg más államok saját erőforrásaik fokozottabb feltáráásával igyekeztek belső szükségleteiket kielégíteni.

Érdekesen mutatnak rá a német szakmunkák arra, hogy ezek a surlódások oda vezettek, hogy nemcsak az ipari államok tértek át a mezőgazdálkodásra, hanem az agrár- és nyersanyagtermelő államok mesterségesen iparosodtak. Természetesen ezek a törekvések ritkán álltak meg az önállóság határainál, hanem túlmentek azon és új piacokat kerestek. Így Svédország fakivitel helyett cellulózé- és papírkivitelre törekedett, amivel megindította az angol munkanélküliség folyamatát. Ha a fogyasztás minden vonalon fokozható lett volna, akkor nem keletkeztek volna bajok. A Föld egésze azonban már ismeretes, újabb fogyasztó piacokat megnyitni Anglia sem tudott. A növekvő termelés számára pedig egyedül akkor találunk piacot, ha a népi életszintet növeljük és fokozzuk a szükségletek mennyiségét.

Amikor a nemzeti szocializmus nemzetgazdái ezekben a jelenségekben látják a világgazdasági káosz minden csiráját, világos, hogy törekvéseik ezeknek megszüntetésére irányulnak. Nincsenek meghatározott eszközeik, bár igen nagy súlyt helyeznek arra, hogy a kapitalizmus átállíttassék. Rámutatnak azonban arra, hogy a kapitalizmus átállítását, mint fogalmat, óvatosan kell kezelni. A kapitalizmus nem fog a nemzeti szocialista rendszerben sem megszűnni, aminthogy újabban a bolsevista felfogás mellett is életre kelt, mert a proletárok ma már takarékönyvekkel rendelkeznek.

A kapitalizmus átállítása inkább annak a küzdelemnek és versenynek megszüntetésére irányuló törekvésben jut kifejezésre, amely a nagy nemzetek között — károsan — kialakult. A nemzeti szocializmus gazdasági tanai szerint az új megoldás csak egy olyan egységes együttműködés lehet, amely nagyobb gazdasági egységeket magában foglal és ilyen módon megszünteti azokat a káros következményeket, amelyek az együttműködés hiányából vagy az összmunkálkodás megteremtéséből saját hasznot biztosítani akaró törekvésekből származnak. A németek egy teljesen új organizációjú világgazdaság felépítésére törekvesznek. Az egyes termelő és fogyasztó piacok közötti kapcsolatok zavartalanságát és a sima érintkezést kell csak biztosítani ahhoz, hogy ennek előnyeiről megbizonyodhassunk. Természetes, hogy ez az új rendszer csak akkor lehet hasznos, ha a termelésben egy nagyobb szervezetű munkamegosztás jut érvényre. Ezt igyekeznek most a németek kialakítani és politikai befolyásukat ebben az irányban kívánják latba vetni. Az elgondolás nem mutatkozik éppen rossznak; bár természetesen a valóságban még nem ismerjük lehetőségeit.

A német gazdasági körök elképzelése szerint ma már, amikor a kontinens életében Anglia aktív részvételével nem kell számolni, nincs akadálya a „Grossraumwirtschaft“ kialakításának. Ennek első kísérlete Délkelet-Európára terjed ki, de rövidesen következnie kell annak a fázisnak, amelyben egész Európa, Ázsia és legalább is Észak-Afrika, de valószínűbb, hogy egész Afrika vennének részt. Az új világ kerülne most már szembe az óvilággal, ha Anglia úgy látná, hogy Kanadából és Ausztráliából folytatja a harcot a németek ellen. Ez a harc azonban nem politikai tanokért, hanem ennek a tannak gazdasági tartalma miatt folyik. A harc esetében az U. S. A. kerülne érdekes helyzetbe: ipara, kivitelre dolgozó termelése megakad, mert az óvilág önállósítja magát és nem törődik a tengerentúli hatalmakkal.

A nemzeti szocialista rendszer a kapitalizmusban nem lát olyan ellenséget, mint a bolsevizmus. Csak a tőke szerepét akarja megnyirbálni, mert nem ismeri el termelő erőnek. Szerinte csak a természet és a munka termel,

a tőke szerepe másodlagos. Megszünteti tehát a tőke indokolatlan magas hasznát és megakadályoz minden nyereszkeskedési szándékot. Szerinte a termelés minden haszna a munkást illeti, a tőke csak mérsékelt részt kap belőle. A nemzeti szocializmus elmélete szerint a gépi termelés fejlődése nem azért következett be, hogy a tőkés haszna növekedjék, hanem azért, hogy kisebb megerőltetés mellett is megfelelő életmódot biztosítson az embernek.

Az ortodox pénzügypolitikusok szerint a német szakköröknek különös fogalmaik vannak a pénz értékéről, a közületi finanszírozásról stb. Az aranyfedezet nélküli márka mai árfolyamalakulása azonban ellentmond ennek és úgy látszik, hasznosabbnak mutatkozott a pénzt termelésre felhasználni, mint az állambankok trezorjaiban őrizni, miközben a gazdasági élet nyomasztó munkanélküliségben szenved.¹

A nemzeti szocializmus nemzetgazdái a tőkét úgy magyarázzák, mint ami betolakodott a természeti adottságok és a munka közé. A tőke szerintük a termelés folyamatában egyszersmind technikai és gazdasági szerepet kíván betölteni. Azt mondják, a kapitalizmus gondolkodásmódjára jellemző, hogy a tőkét bizonyos vonatkozásokban a technikával egyenrangúnak képzeleli. Természetesen különösen azt kárhoztatják, hogy a tőke nemzetközi kapcsolatai révén politikai faktorrá lett és így a tőkések akadályozták meg pl. azt, hogy nyersanyagban szegény országok pótanyagok gyártására rendezkedjenek be, politikai függetlenségük biztosítása céljából. A tőke ilyen akcióit fokozta az is, hogy ezzel újabb tőkebefektetéseket szabadított fel és lehetővé tette már befektetett tőkék jobb kamatozását.

Érdekesen vázolják, hogy a kapitalizmus mérhetetlen nyereségfokozása végső fokon nemcsak az ember, hanem a természet kizsákmányolásához is vezetett. A tartományokra osztott termelő világ ki akart mindent aknázni, amit csak lehet. Így pusztultak ki erdőségek mérhetetlen területeken és alakultak át ezzel klímák és földrészek. Ez a politika nem egyedül a nemzeti szocialista felfogás szerint tarthatatlan, mert ismert dolog, hogy éppen Roosevelttel indított hadjáratot az ellen, hogy Amerika erdőségeit oktanul pusztítsák. Száz év alatt 4-2 millió négyzetkilométerről 1.9 millió négyzetkilométerre csökkent az erdők kiterjedése és ha Roosevelttel nem vet gátat, akkor pár évtized alatt ázsiai homoksvivatagok alakulnak ott, ahol ma virágzó élet van Amerikában.

A nemzeti szocialista nemzetgazdaság szerint rossz politika a természetet gyárüzemnek tekinteni és legfeljebb nemzeti parkokban megőrizni az utókor számára. Nem tűrheti tovább a szerves elgondolásokon felépült világgazdaság, — mondja pl. Fried — hogy a négereket mint olcsó munkaerőket szállítsák el tömegesen Afrikából és közben homoksvivatagok alakuljanak ott, ahol egykor a római birodalom éléskamrái voltak. Milyen hatalmas erőfeszítésekre lesz szükség, amíg ez a terület szerepét újra tőkéletesen betöltheti...

A nemzeti szocializmus diktálta gazdasági felfogás és törekvés mindez ellen óhajt küzdeni. Ennek érdekében képzelel el azt, hogy hatalmi súlyánál fogva nagy területek összmunkálkodását szervezi meg. Aligha lehet célja ezzel nemzeti kultúrájának ráerőszakolása idegen népekre és nem kívánhat ezzel gazdaságÜg sem jobb helyzetbe kerülni. Óvatosan kerülnie kell annak látszatát is, hogy a nyersanyagokat termelő államok kizsákmányolása volna célja. Ez a gyanú úgyis sokszor felmerül ellene, de valószínűleg alaptalanul. Elképzelhetetlen egy olyan tartós békekorszak, amelyből valakinek több előnye származhatnék, mint a másiktól. Ez újabb ellentéteket váltana ki és ismét nehézségek keletkeznének. Ezért keresniük kell a hatalmasoknak inkább azt a megoldást, amely mindenki számára fellendülést biztosíthat a természeti erők helyesebb kiaknázása, a termelés jobb megszervezése révén.

Rámutatnak arra, hogy hatalmuk biztosítása esetén meg akarják teremteni a zavartalan munka biztosítását. Meg kívánják becsülni a munkát és a természetet. A németek szerint a szabad kapitalista világgaz-

¹ Wagemann: Wo kommt das viele Geld her? Düsseldorf, 1940.

daság 1929-ben megszűnt. Azóta a német gazdasági élet önállóan gondolkodhatok és ennek a nemzeti szocializmus sajátos gazdasági tartalmat is ad. Ennek a gondolkodásmódnak eredménye kifejezésre is jut már.

Vizsgáljuk csak, mit tettek eddig? A harmadik birodalom nem egészen egy évtized alatt függetlenítette magát a nyersanyagpiacoktól, ugyanekkor megteremtette kivételes erejű hadseregét. Megépítette autóúthálózatát, amelynek segítségével a jövőben még korszakalkotó forgalmi berendezéseket valósíthat meg. A szociális problémák megoldásával pedig rendezték a leg-
 égetőbb emberi nyomorkérdéseket.

Éles vitáikban sokszor állítgatják, hogy ezzel szemben Anglia a szudáni gyapotültetvények magasabb osztaléka érdekében dolgozott csak és amíg a világ fiatal népei csodálatos alkotásokat végeznek, addig az angolok megelegszenek a kis üzletek hasznának fokozásával.

A német gazdasági tervek az emberiség számára jobb korszakot kívánnak kiépíteni. Ma még nem lehet bírálatot mondani erről a munkáról, mert eredményei ismeretlenek. Egyelőre csak azt látjuk, hogy egyre kevesebb akadály áll az új tervek keresztülvitele előtt és mind szélesebb alapon veheti kezdetét a munka. Az a tény, hogy az új felfogás a munka értékét sokkal magasabbra helyezi, önmagában megnyugtatónak látszik, úgyszintén annak is örülhetünk, hogy fokozni kívánja a népi életszintet. Az elgondolás esetleges hátrányai még nem látszanak és bízunk kell abban, hogy ilyenek nem is lesznek. Az átmenet zökkenői mindenesetre kellemetlenek lehetnek, de talán remélhetjük, hogy sikerülni fog ezen munka kereteiben hazánk és népünk jobb jövőjének alapjait is lerakni.

RUISZ REZSŐ

MAGYAR TANÁROK ÉS TANULÓK ROMÁNIÁBAN

AZ ERDÉLYI MAGYAR felekezeti iskolák tanulóinak életét csak az tudja elképzelni, aki közelről látta, vagy részletesen tanulmányozta. Már a beiratás is valóságos akadályverseny volt. Felekezeti iskola tanulója nem mindenki lehetett, aki akart. Romániában ugyanis a szülők iskolaválasztói jogát nem ismerték. Az 1924-es elemi iskolai törvény 8. §-a szerint „azon román származású állampolgárok, akik anyanyelvüket elfeledték, kötelesek gyermekeiket csakis román tannyelvű nyilvános, vagy magániskolában taníttatni.“ De kik a „román származású állampolgárok?“ Azok, akiről a román iskola tanítója vagy a román tanfelügyelő állította. Mondhattak a szülők bármit, elővehették a 200 esztendő magyar nemeslevelet — mindez mitsem használt a tanító vagy tanfelügyelő meggyőződéssel szemben. Innen származott a magyar felekezeti iskolák egyik legsúlyosabb nehézsége: a névelemzés. Hogy ezen a téren micsoda önkényeskedés volt, arra rengeteg példa van az iskolafenntartó egyházak jelentéseiben és a magyar sajtóban. A magyar gyermekek egyik legszörnyűbb félelme az volt, nehogy ki-névelemezék őket a felekezeti iskolákból. Mert a román tanfelügyelők örömmel használták fel ezt az eszközt a magyar felekezeti iskolák elszorítására. Legtöbbet veszített emiatt a róm. kat. egyház. Roinán eredetűeknek nyilvánították pl. a Borbáth, Farkas, Kovács, Kádár, Beke, Molnár, stb. székely családok gyermekeit. A legnagyobb port Borcsa Gergely Csíkszeredái kat. főgimnáziumi tanár leánykájának esete verte fel. Ezt a gyermeket Ghircá tanfelügyelő kiutasította a felekezeti iskolából, mire az apa a közok-
¹ Fried: Wende der Weltwirtschaft. Leipzig, 1939.

tatásügyi miniszterhez nyújtott beadványában tiltakozott az eljárás ellen. Egyúttal a miniszteri rendeletet perrel támadta meg a felebbviteli bíróság előtt. Hivatkozott 1700-ban kelt nemeslevelére és az alkotmányra. A feljebbviteli bíróság Borosának adott igazat, úgyszintén a legfelsőbb román bíróság is, melyhez az előbbi fórum ítéletét a közoktatásügyi minisztérium megfelelőzte. A magyar közvélemény joggal remélte, hogy az elvi jelentőségű ítélet hatására a jövőben kevesebb névelemzés lesz. De bizony a lélekrablás vígan folyt tovább.¹

Ezekből az esetekből látható, milyen óriási nehézségeket kellett néha legyőzni, míg egy magyar gyermek előtt megnyílt a felekezeti iskola kapuja. Persze a legnagyobb nehézségek ott állottak elő, ahol az állami iskola megakarta fojtani a felekezetiit. Erre alkalmat nyújtott a törvénynek az a rendelkezése, mely a felekezeti iskolába való beírást a román állami iskola tanítója előtt való jelentkezéshez kötötte.

Az előírás szerint a szülőknek szeptember 1.—10. között be kell jelenteniük az állami iskola igazgatója vagy ennek megbízottja előtt, hogy gyermekeiket a felekezeti iskolába akarják járattatni. E nyilatkozatról az illető igazgató elismervényt, ú. n. dovadá-t állít ki, mely nélkül a felekezeti iskolába egyetlen tanulót sem lehet beírni. 15 év alatt e dovadá hiánya nagyon sok tanulót az állami iskolába kényszerített. Mert mi történt? A román iskolapolitika alakulásának megfelelően ez irat megszerzése néha könnyebb, gyakran azonban nehezebb lett. Szeptember i-én pl., az őszi munkák legsürgősebb időszakában megjelentek a szülők az állami iskolában a beíratáshoz szükséges dovadá-ért. Hosszú várakozás. Egyszer csak kilép az igazgató — mondjuk Ionescu úr — és keréketört magyarsággal kijelenti: csak másnap tart hivatalos órát. A szülők morogva távoznak. De nincs mit tenniük, másnap újból elmennek az igazgatóhoz. Az beengedi őket. Alikor az első szülő megmondja gyermeke nevét és azt, hogy felekezeti iskolába akarja íratni, az igazgató hirtelen ránéz és azt mondja: adjon erről írásos, románul írt nyilatkozatot. Persze a szülők egyrésze ezt nem láthatta előre. Így a következő napon ismét csak megjelennek Ionescu úr előtt, most már kész nyilatkozattal, amit mással kellett megíratniuk, mert ők nem tudnak románul. — De most újabb nehézség áll elő. A nyilatkozaton nincs bélyeg. Már pedig a miniszter úr — 1934-ben vagyunk — „152.110. 50. sz. alatt kiadott rendeletével a nyilatkozatot kérvény, a dovadá-t bizonyítványt bélyegkötelezettséggel sújtotta.“² A szülők rohannak hát a boltba és bélyeget vesznek. Mire azonban visszatérnek, Ionescu úrnak „halaszt-hatatlan“ dolga akadt, bezárta az ajtót. Ilyenformán még egy nap rángya a bejelentésre. Mikor már a szülő azt hiszi, hogy minden rendben, bizony még hátra van az esetleges névelemzés. Hat napot töltött el a legsürgősebb őszi munkák kellős közepén gyermeke beíratásának engedélyezésével s akkor esetleg ki-névelemzik a felekezeti iskolából!

Ámde minden rosszban van valami jó is. Így a falusi atyafiak megtapasztalták, miképpen, hogyan kell előkészíteni Ionescu úrnál a bejelentést. Ezért a következő szeptember elején előre megírt és felbélyegzett román nyelvű nyilatkozatot visznek magukkal. Csodák csodája! Az igazgató úr rögtön beengedi őket és elveszi tőlük a nyilatkozatot. Közben a barátságos fogadtatás hangulatában egyikük megjegyzi: milyen kedves volt a tiszteletes úr, hogy megírta nekünk a kérést. Ezt hallva Ionescu úr visszadobja a nyilatkozatokat s felhívja a szülőket: írják meg saját maguk, ott rögtön előtte az újat, mert különben nem állítja ki a dovadá-t. Mire a szülők egyrésze káromkodva otthagyja Ionescu urat s feléje se megy többet az állami iskolának. A vége az, hogy elmulasztja a határidőt s gyermeke állami iskolába kerül. De a jelentkezésnek más folytatása is van. Egyszer csak beidézik a járásbíróságra, mert Ionescu úr feljelentette „hatóságellenes magatartásért“. A tiszteletes úr szintén tapasztalhatja az állami igazgató úr kezének hosszúságát, amint azt az 1937-es ref. kerületi közgyűlésre készült igazgatótanácsi jelentés megállapítja: „Több helyen lelkeszeink ellen eljárást indítottak állami iskola elleni

¹ L. Magyar Kisebbség, 1935, 475 l.

² L. Ref. egyh.-kerületi Igazgatótanács jelentése 1933—35-ről, 72 l.

igazgatásért, ha híveinket útba igazították, vagy tanácsolták gyermekeiknek a hitvallásos iskolába való beiratkozásuk iránti eljárásra.¹

Más alkalommal a dovadá megszerzése azért vált lehetetlenné, mert az állami iskola igazgatói az előírt időben egyáltalán nem tartózkodtak a faluban. Csak szept. 11-én érkeztek vissza, mikor már a határidő lejárt s így a gyermekek kimaradtak a felekezeti iskolából. A sok visszaélést az iskolafenntartó hatóságok mindig jelentették a minisztériumba, de onnan csak a legkritikább esetben kaptak választ.

Végre az új rendszer iskolapolitikája 1938-ban egy rendelettel orvosolta ezeket a sérelmeket. A tanfelügyelőséghez küldött rendelkezés egyedül a szülőket ruházza fel a nemzetiség megállapításának jogával. Az állami iskolák igazgatói szept. 1.—xó. között kötelesek az iskolai irodában tartózkodni, hogy ott átvehessék a nyilatkozatot és kiállíthassák a dovadát. Az okmányok bélyegmentesek. Az iskola hivatalos órái reggel 8—12-ig és d. u. 4—6-ig tartanak. „Az iskolaigazgatók, illetve helyetteseik nem utasíthatják vissza a nyilatkozatok átvételét, ha a törvényes rendelkezéseknek megfelelőek és a törvényes időben adatnak be.”^a

A felekezeti elemi iskolák tanulóinak száma az ismertetett okok együttes hatása alatt évről-évre csökkent. Az aránylag legpontosabb református tanügyi jelentések adatai megdöbbentően bizonyítják ezt a következményeiben oly nagy jelentőségű folyamatot. Ezek szerint 1920-ban 70.462 ref. tanköteles gyermek közül 43.151, azaz több, mint 60% járt ref. felekezeti iskolába. 1930—31-ben 63.200 közül 25.633, — 1934—35-ben 70.218-ből 23.396 — 1936—37-ben 73.211-ből 22.163 — 1937—38-ban 73.482-ből már csak 21.807 és 1938—39-ben 73.610-ből 21.781 tanuló járt magyar tannyelvű felekezeti iskolába. Körülbelül ugyanez az arány a kat. és unit. tanköteleseknél is. Az erdélyi kat. tankötelesek száma 1938—39-ben 51.367 volt; ebből azonban csak 14.897 járt katolikus felekezeti iskolába. Ami más szóval azt jelenti, hogy a magyar egyházak iskolaköteleseinek csak mintegy 20—25%-a járhatott felekezeti iskolába, — a többiek kénytelenek voltak román tannyelvű állami iskolába járni. Ott pedig szörnyű sors várt rájuk. A tanítás román nyelven történt. A legkisebb hibáért üttették-verték őket a nyelvüket nem értő ókirályságból származó tanítók. A kultúrzónás tanítók tipikus képviselőjének tekinthető a köröndi iskola Bota nevű igazgatója, akinek durva tettelegességei miatt a Magyar Párt képviselői többször interpelláltak a kamarában. A sok panasz megvizsgálására Anghelescu C. Stan vezérfelügyelőt küldötte ki. Ennek jelentését a miniszter 87.974—1934. szám alatt közölte az interpelláló képviselővel. „Ioan Bota — írja a jelentés — nemcsak a törvényben meghatározott büntetéseket, hanem testi fenytést is alkalmaz. S ami még szomorúbb, túllép minden mértéket a büntetések alkalmazásában, ütlegelve egyes tanulókat egészen a munkaképtelenségig.” A miniszter ígéretet tett Bota elhelyezésére. De erre csak három év múlva került sor.

El lehet képzelni ezek után, milyen jó érzés volt a magyar tanulóknak olyan iskolákba járni, ahol az efféle esetek ismeretlenek voltak. A felekezeti iskolákban a magyar tanítók atyai szeretettel bántak velük. A legtöbb tárgyat magyarul tanulták, kivéve a román nyelv, földrajz, történelem és alkotmánytan anyagát. Ez utóbbi tárgyak óraszámában azonban igen nagy részét betöltötte az órarendnek. E tárgyak román nyelven való tanítását sajnos, az 1939 május 27-én megjelent új elemi iskolai törvény is fenntartotta. A tanulóknak e rendelkezés teljesítése irtózatossá munkát jelentett. De helyzetük még így is könnyebb volt, mint az állami iskolákba járó magyar gyermekeké, akiknek minden tárgyat románul kellett tanulniuk.

A magyar egyházak középiskoláiban némileg hasonló volt a helyzet. A létszám itt is állandóan fogyott az évek folyamán. A ref. egyház középiskoláiban a tanulók száma 20 év alatt majdnem 75%-kal csökkent. 1920-ban a ref. középiskolák tanulóinak számba 8230 volt. 1923-ban már csak 5838, 1926-ban 3139, 1930-ban 2427, 1934-ben 2516, 1937-ben

¹ L. Igazgatótanács jelentése 1937, 72—73 l.

² L. Magyar Kisebbség, 1938, 447—448 l.

2635, 1938-ban 2603, 1939-ben 2634. A létszámcsökkenéshez itt gyakran anyagi és előmeneteli okok is hozzájárultak. Az állami középiskolák növendékei sok helyen kevesebb tandíjat fizettek. Az abszolváló vizsgát saját tanáraik előtt tehetők le. Mivel eleitől kezdve román nyelven tanultak és beszéltek, nyolc év alatt folyékonyabban elsajátították az állam nyelvét, mint a felekezeti iskolák növendékei. Ezért nagyon sok szülő szívesebben küldte gyermekét az állami iskolába.

A felekezeti középiskolák lassú elnéptelenedését a minisztérium különleges politikája idézte elő. Zsidó vallású vagy keresztény, de más nemzetiségű vagy más felekezeti magyar tanulót nem volt szabad a felekezeti iskolába beírni. E legutóbbi feltételt időközben eltörölték. De nem törölték el a névelemzést, mely itt éppen úgy dühöngött, mint az elemi iskolákban. Ezenkívül hosszú időn keresztül az állami szolgálatban lévő magyar tisztviselőknek hivatalvesztés terhe alatt tilos volt gyermekeiket magyar középiskolába adni, ami szintén sok keserőséget okozott.

A magyar középiskolai tanulók legsúlyosabb gondjai a kis- és nagyérettségi, valamint az elhelyezkedés nehézségei voltak. Az érettségi vizsgák eredményei 15 éven át legtöbbször nem a tanulók valóságos felkészültsége, hanem az iskolapolitika iránya szerint alakult. Leggyengébbek voltak Anghelescu első és második uralma alatt. 1925-ben a vizsgára jelentkező magyar tanulók 73.3 %-át buktatták el, 1934-ben 80.83 %-át, sőt a marosvásárhelyi ref. fiúfőgimnázium vizsgára jelentkező 19 tanulóját mind megbuktatták. A nagyenyedi ref. kollégium 14 tanulója közül egyetlen egy, a kolozsvári ref. kollégium 23 növendéke közül négy tudott csak érettségi bizonyítványt szerezni.¹

A magyar középiskolák növendékeinek legnagyobb része a középosztályi tisztviselő, szabad foglalkozású vagy iparos- és kereskedőrétegeiből került ki. A falusi réteg sokkal kisebb arányban szerepelt, mint várható lett volna. Ennek az volt az oka, hogy az iskolafenntartó egyházak vezetőségének társadalomszemlélete nem sokat változott. Alaposan átgondolt, központból irányított és a tehetséges paraszti származású gyermekek kiválogatását célzó elképzelésnek nem találjuk nyomát az egyházak tanügyi jelentéseiben. E téren egyes intelligens tanítók és lelkészek kezdeményezése mutat bizonyos irányú fejlődést. Mikor aztán az egyszerű székely szülőktől származó Márton Áron került a gyulafehérvári róm. kat. egyházmegye élére, ő nyíltan lándzsát tört e felfogás mellett. Az egyházmegyei tanács 1939-ben tartott kolozsvári közgyűlésén kikelt az ellen, hogy a középiskola a helyzetüknél fogva tehetősebb, de csekély képességű ifjak menhelye legyen. „Kisebbségi sorsban... a középszerűek rászabadítása a vezetőhelyekre nemzeti veszedelmet jelent.“ A kisebbségi fiúknak az életben kemény harcot kell folytatniuk a megélhetésért s ezenkívül közösségi munkát is kell vállalniuk. „Mind a két igény tehát egyaránt azt sürgeti, hogy felkutassuk, kiválasszuk és tervszerű gondozásba azokat vegyük, akikben a legtöbb tehetség mutatkozik.“²

Márton Áron róm. kat. püspök megnyilatkozása valószínűleg kedvezőbb kilátásokkal biztat az ezutáni kiválogatást illetőleg. Ennek eredménye azonban attól függ: vajjon mennyire értik meg a tanítók és tanárok e kérdés öriási jelentőségét.

A FELEKEZETI OKTATÁS belső helyzetének kialakulását a már ismerttetett okok mellett a tanítók és tanárok munkája, sajátos helyzete és képességeik határozták meg. Az erre vonatkozó források és adatok egyöntetű elismeréssel beszélnek róluk. Az elmúlt 20 év alatt kétségtelenül ők voltak a magyar kultúra végvári katonái. Mint egykor a török ellen hadakozó végvárak vitézei, úgy küzdöttek a magyar kultúra, a magyar nyelv érdekében. Könnyük és gyakran vérük hullásával, nyomorú-

¹ L. Ref. egyh.-ker. Igazgatótanács 1935-i jelentése, 60 l.

² L. Egyházmegyei tanács 1939-es közgyűlési jegyzőkönyve, 5. l.

ságosan, minden fizetés nélkül — saját, gazdagabb bajtársaiktól gyakran lenézve és megvetve végezték évről-évre nehezebb munkájukat. Rongyos és kopott ruhában, gondok alatt roskadozó vállakkal hordozták helyzetük szent szégyenét, mely 20 éven keresztül vádolta a román iskolapolitikát és a magyar társadalom tehetősebb rétegét. Ha a falvak rétege volt a magyarság tartó-pillére, akkor bizonyára a felekezeti tanítók és tanárok voltak azok, akik a magyar kultúra néha már-már kialvó tüzét áldozatukkal táplálták. „A magyarság soha elég elismeréssel nem fizethet azoknak a tanítóknak, kik ily fizetés mellett is becsületesen teljesítették kultúrmunkájukat“ — írta Nagy Károly ref. püspök 1921. évi jelentésében.

A tanítók és tanárok száma ugyanolyan hullámzást mutat, mint az iskoláé és tanulóké. Az erdélyi ref. egyházkerületben 20 év alatt 1920—1940-ig a tanítók száma 896-ról 530-ra és a tanároké 291-ről 221-re csökkent. A római katolikus és unitárius iskolák tanerőinél hasonló okok hasonló jelenségeket idéztek elő.

A tanítók és tanárok — illetve tanítónők és tanárnők — munkáját nagyon megnehezítette anyagi helyzetük. Minthogy az egyházak birtokait az állam elvette, a tanítói fizetések fedezése az egyházközségekre, a tanároké pedig az egyházegyetemre hárult. Az állam nemcsak hogy elzárkózott a tanerők állami segélyezésétől, hanem anyagi helyzetüket egyes intézkedéseivel még rosszabbá igyekezett tenni. Megvonta a felekezeti iskolák tanerőitől — de csak a magyar nemzetiségűdtől — a vasúti kedvezményt. A középiskolák javára rendezett gyűjtéseket „elvi“ okokra való hivatkozással eltiltotta. A régebben szolgáló magyar tanerők állami nyugdíjigényét először egyáltalán nem, később is csak évekig tartó utánjárás nyomán ismerte el. Míg a román iskolák tanítói és tanárai, mint köztisztviselők, valamennyi állami intézménynél — vasúton, fürdőkön stb. — nagy kedvezményeket élveztek, a nyomorult fizetésű felekezeti tanítók és tanárok mindezekből ki voltak zárva.

Érthető ezek után, ha a tanítók és tanárok egész erejüket nem tudták munkájukba fektetni. Különösen a családostanerők helyzete volt elképzelhetetlenül szomorú. Szabad idejük legnagyobb részét arra kellett fordítaniok, hogy valamilyen hasznot hajtó mellékfoglalkozást végezzenek. A falusi tanítók gazdálkodtak, kertészkedtek és méhészkedtek. Bizony még így sem telt mindennap háromszori étkezésre. A férfi tanerők legtöbbször megbirkóztak a nehézségekkel, noha az első években havonta 1500 lejből — kb. 50 pengőből — kellett megélniük. De a tanítónők helyzete egyenesen tragikus volt. Ők nem gazdálkodhattak, nem szánhattak és nem mehettek az erdőre fáért. Sokkal kevesebb mellékfoglalkozás volt alkalmas nekik, mint férfi-kollégáiknak. Az egyházközségek gyakran pontatlanok voltak még a kicsi nyomorult fizetések kiadásában is, ezáltal a legszörnyűbb helyzetbe kényszerítették — elsősorban a fiatal lányokat. És sokan járták az orvosi rendelőket, mert viruló fiatalságukat derékban törte ketté a tüdővész.

Az idősebb tanítók és tanárok tekintélyes része végigharcolta a világháborút. 30—35 éves fővel, a háborúban kapott lelki és testi sebekkel tértek vissza az iskolai katedrához. Volt köztük olyan, aki egy térképpel a kezében szökött haza a roppant orosz birodalomból. Visszatérésük után be kellett illeszkedniök a román állam kereteibe. Anghelescu mindjárt első minisztersége alatt román nyelvvizsgára kötelezte őket. Már öszülő fejjel, a háborúból visszatért emberek idegességével kellett hozzáfogniök egy idegen nyelv tanulásához. Nagynehezen letették a vizsgát, mire a minisztérium elismerte diplomájuk érvényét és rendes tanári alkalmazásukat. De az első román nyelvvizsgát második, sőt harmadik is követte. Míhelyt az inspektor megállapította, hogy valamelyik tanerő nem tud jól románul, azonnal tan-

folyamra, vagy nyelvvizgára rendelte. Legutóbb 1934-ben volt nyelvvizsga. 50—55 éves tanítók és tanárok, őszhajú nagyapák és nagyanyák állottak vizgára. Visszagondoltak diákkorukra és keserű megadással ültek be a szűk padokba, mert a vizsga elmulasztását Anghelescu 1934-es törvénye a tanítási engedély megvonásával büntette. És bizony volt bukás is elég szép számmal. De a sok közbenjárásra, — beszéltek, hogy a vizgabizottságok egyetemi tanár elnökei is szégyenkezve kérdezték az őszhajú „jelölteket“ — Anghelescu meglegedett azzal, hogy a vizsgán elbukottakat az okiráltságba rendelte tanfolyamra. Nyári pihenésük oda volt, de legalább állásaikat megtartották.

A román uralom alatt végzett fiatalabb tanerőknek más nehézségeik voltak. Az idősebbeknek legalább az ifjúkoruk volt szép. Magyar nyelven végeztek; jó elhelyezkedési lehetőségek nyíltak számukra. Ifjúságuk boldogabb emlékeiből — mint gyökerekből — erőt és kitartást meríthettek. A fiataloknak mindez nem adatott meg. Ifjúságukat az összeomlás tragikus eseményei árnyékolta be. Az iskolában küzdöttek a román nemzeti tárgyak nehézségeivel. Igaz, könnyebben megtanulták az állam nyelvét, mint idősebb kartársaik, de elhelyezkedésük annál nehezebb lett. Még a tanítók aránylag könnyebben el tudtak helyezkedni, mert véglegesítő vizsgájukat saját tanáraik előtt teheték le. Ám a tanároknál ez a kérdés sokkal tragikusabb formában alakult ki.

A román iskolapolitika a fiatal tanárok számára egészen különleges helyzetet teremtett. Végleges tanítási engedélyüket egy ú. n. capacitate-államvizsga letételéhez kötötte. A vizsgát három évenként rendezték meg, egyetemi és középiskolai tanárokból álló bizottság előtt. E vizsga nélkül az állam csak ideiglenes, évről-évre szóló tanítási engedélyt adott a tanároknak. Így tehát az egyházak is csak egy-egy évre választották meg őket helyettes tanári minőségben. Minden évben át kellett élniök a bizonytalanság idegörlő pillanatait: vajjon vissza választják-e Őket? Ennek a helyzetnek súlyos következményei voltak, nemcsak a tanárok életében, hanem az iskola munkájában is. Hiszen a helyettes tanárok az elmúlt iskolai évben az erdélyi felekezeti középiskolák összes tanárainak több mint 55%-át képezték.

A helyettes tanárok iskolai és anyagi helyzete sokkal súlyosabb volt mint a rendes tanároké. Ha a rendes tanárok a magyar középosztály proletárjai voltak, akkor a helyettesek bátran tekinthették magukat a rendes tanárok proletárjainak. Különösen azok a helyettes tanárok jutottak kétségbeesztő helyzetbe, akik családot alapítottak. Már pedig sok ilyen eset volt, hiszen 5—10 évi helyettes tanárság után is hiábavalónak látszott a véglegesítés reménye. Így hát nem vártak tovább a családalapítással. De minden szabad idejüket nyomorult fizetésük pótlására kellett felhasználniuk. Az iskolák külön díjazással járó tisztségeibe csak rendes tanárok választottak. A helyettes tanárok tehát sem erre, sem korpótlékra nem számíthattak. Fizetésük átlag 40, néha 50%-kal volt kisebb, mint az ugyanakkora családdal rendelkező rendes tanároké. E tekintetben a három egyház közül az unitárius mutatkozott a legmegértőbbnek, mert régebb idő óta szolgáló helyettes tanárait egyháziilag véglegesítette és anyagilag a rendes tanárokéval egyenlő elbánásban részesítette. 1937-ben a ref. helyettes tanárok is hasonló elbánást kértek az Igazgatótanácstól. Ám e testület előterjesztésére a kerületi közgyűlés a helyettes tanárok kérését elutasította. Nehéz helyzetüket csupán annyiban méltányolta, hogy a családosoknak 8 évi szolgálat után egy korpótléknak megfelelő személyi pótlékot engedélyezett, de ezt is csak bizonyos megszokottsággal.

A helyettes tanárok a tanári testületeken belül rendszerint a rövidebbet húzták. Véleményük, meggyőződésük nem igen érvényesült. Néha egyene-

sen lehetetlen is volt véleményüket eredményesen képviselni. Az 1937-ben alakult Ref. Tanári Értekezlet eredeti alapszabályait az Igazgatótanács csak azzal a módosítással hagyta jóvá, hogy az Értekezlet vezetőségébe és tisztikarába helyettes tanárok nem választhatók. Pedig az alapszabályok szerint ugyanazt a tagdíjat fizették, mint a rendes tanárok. Az Értekezletnek kötelezett tagjai voltak s a határozatok is egyformán kötelezték őket.

Természetes, hogy a helyettes tanárok mindent megtettek a nyomorúságukat okozó capacitate-államvizsga sikeres letétele érdekében. Törekvésük 1935-ig egy pár esetben sikerült is, elsősorban az ének, zene és más, kevésbé fontos tárgyaknál. Hz is csak akkor, ha a bizottság tagjai közül valamelyik ismerte a jelöltet. Ám 1935 után a vizsga letétele egyre nehezebb lett. A román iskolapolitika napról-napra nagyobb teret engedett a román tanárok szélsőséges törekvéseinek. Ezek a tanárok 1936-ban, a már említett temesvári kongresszuson, nyíltan követelték a nem-román tanerők eltávolítását és a közoktatás teljes románosítását. A román tanáregyesület egyik vezető egyénisége, Valeriu Grecu pedig az 1937-es capacitate-meghirdetése alkalmából az Universul hasábjain (1936 dec. 5.) fordult a vizsgáztató tanárokhoz, kérve őket, hogy „egyetlen kisebbségi tanárt“ se engedjenek át a vizsgán. Ezek után egészen logikus volt az, hogy 1938 elején a Goga-kormány egyenesen el is tiltotta a kisebbségi tanárokat a capacitate-vizsgára való jelentkezéstől. Ez az intézkedés az ú. n. nemzeti tárgyakra vonatkozott (román nyelv, történelem, földrajz, alkotmánytan) és a kormány bukása miatt nem került végrehajtásra.

A fiatal tanárok a fenti nehézségek miatt jutottak szörnyű helyzetükbe. Ez a helyzet majdnem egészen lehetetlenné tette sajátos értékeik megnyilvánulását. Pedig az egész erdélyi magyar társadalomnak szüksége lett volna arra, hogy az öregedő, régi tanárok mellett a fiatalok is hallassák szavukat a szellemi életben. Mert a két nemzedék gondolkozásában lényeges különbségek vannak.

A tanárok többségét képező fiatalok gondolkozása és munkásságának szelleme természetesen más, mint az idősebbeké. Ez utóbbiak a háború előtti magyar világban nőttek fel. Gondolkozásuk az 1918 előtti korban alakult ki, tehát sok racionális és liberális elem van benne. Magyarság-szemléletük a háború előtti korszaké: a paraszti és munkástömegek helyzetének mélyebb átérzése hiányzik belőle. Kötelességüket a régi magyar tisztességgel és pontossággal teljesítik. Az 1918 után kezdődő új egyházi mozgalmakba nem sokan tudtak közülük beleilleszkedni.

A fiatalok a román uralom alatt, más körülmények között nőttek fel. Az egyházak belső megújulását előkészítő ifjúsági keresztyén mozgalmakba nagyrészkül már eleitől kezdve bekapcsolódtak. Ennek megfelelően gondolkozásuk egyházasabb; kevésbé racionális, mint idősebb kollégáiké. Sok tekintetben éppen emiatt türelmetlenebbek. A román kisebbségi politika miatt magyarság-szemléletük befelé fordult, mély és feltétlenül szociálisabb, mint az idősebbeké. Nagyrészkül átment valamely szociális mozgalom hullámverésén és az ebből származó tapasztalattal a magyarság fogalmába szervesen beleillesztik a paraszt- és munkástömegeket is. Ezt a lelkipolyamatot elősegítette az Ady—Szabó Dezső—Móricz triász hatása, mely elhatározó befolyással volt a romániai fiatal magyar nemzedék lelki arcának kialakulására. Sajnos, a pontosság és a kötelesség minden körülmények között való abszolút teljesítése szempontjából a fiatalabbak egy része messze elmaradt az idősebbek mögött. Ez a magatartás kétségkívül bizonyos lelki törésnek és kiábrándulásnak volt a következménye.

Természetesen ez a megállapítás nem lehet abszolút érvényű, minthogy semmiféle lelki és társadalmi jelenségre vonatkozó megfigyelés nem az. De a felekezeti oktatásügy tanerőinek két kategóriáját nagy általánosságban ezek a vonások jellemzik.

A felekezeti középiskolák fejlődését 1930 után a fiatalabb tanárok munkássága határozta meg. Idősebb kollégáik 75—80%-a egyre közelebb ért a nyugdíjhoz. A fiatalabbak helyzete viszont egyelőre megoldhatatlannak

látszott. A két egyház főhatóságai, kétségtelenül az iskolák nyilvánossági jogának féltése miatt, az egyházi véglegesítéshez is követelték az államvizsga letételét. A fiatalok elismerték ugyan, hogy az állam ehhez köti az állami véglegesítést, de kívánták legalább egyházi véglegesítésüket és az egyenlő anyagi elbánást, minthogy az állam ebbe nem szólt bele. A kérdés megoldása óriási jelentőségű lett volna az egész oktatásügyre nézve. Hiszen a tanítás és nevelés munkájához lendület és teljes lelkielőzáró szükséges. Ez pedig egyre többükön hiányzott, mert a nyomorult fizetés kiegészítése érdekében minden idejüket mellékkereseti lehetőségek felhasználására fordították. S ami még ennél is veszélyesebb jelenség volt: a fiatal tanárok egyre nagyobb mértékben kezdtek elveszíteni nemcsak az állami politika megértésébe, de saját egyházi hatóságaik jóindulatába vetett hitüket is. Ennek a jelenségnek pedig beláthatatlan következményei lehettek volna az egész erdélyi magyarság jövőjére nézve.

A FELEKEZETI OKTATÁSÜGY szellemét a román rendelkezések és az iskolafenntartó egyházak célkitűzéseinek együttes hatása alakította ki. A román tanügyi rendelkezések szerint az iskolai oktatás célja jó román állampolgár nevelése és az egyéniség kialakítása, elemi és középfokon egyaránt. A felekezeti iskolákban ez a cél hallgatólágyan oda módosult, hogy itt magyar anyanyelvű és műveltségű román állampolgárokat nevelnek. A tanítás nyelvét, módszerét, anyagát és mennyiségét az állam, — a lélekformálás mikéntjét pedig az egyházak sajátosan vallásos, magyar műveltségi alapon érvényesülő szelleme határozta meg. Ez a kettős cél húsz év alatt az iskolapolitika és a közszellem változásainak megfelelően néha elég jól, máskor kevésbé fért meg egymással. A dolog természeténél fogva mindig van egy bizonyos feszültség az állami és egyházi iskolák nevelési céljai közt. Egészen természetes, hogy Romániában ez a feszültség még nagyobb volt, mivel itt nemzetiségi vonatkozásokkal is súlyosbodott. Azonban Anghelcsu két elnyomó korszakát kivéve, e feszültség aránylag elviselhető volt.

Hogyan érvényesült a román állampolgári nevelés a felekezeti iskolákban? Elsősorban a román nyelv és az ú. n. nemzeti tárgyak román nyelvű tanítása által; másodsorban pedig a többi tárgyakba felvett román vonatkozások hangsúlyozásával. Aki a romániai helyzetet ismeri, az tudja, mit jelent ez. Elemi és középfokon egyaránt a román nyelv és irodalom óraszámát volt a legnagyobb. Elsősorban ezt és a többi nemzeti tárgyat kellett a legnagyobb buzgalommal tanítani. Miniszteri rendelet szerint az órarendben reggel 8—n-ig kellett elhelyezni őket. Az ellenőrző inspektorok elsősorban e tárgyak tanítását ellenőrizték. Ezeknek tanítási eredménye, vagy eredménytelensége képezte a felvett jegyzőkönyv legfontosabb részét. És az összes vizsgákon — kis és nagy érettségien egyaránt — ezek a tárgyak szerepeltek.

E tárgyak román nyelven való tanítása egyike volt a felekezeti iskolák, legnagyobb keresztjeinek. Anyaguk is óriási volt. A román nyelv- és irodalom tankönyve a középiskolák alsó tagozatán átlag 200—300, felső tagozatán pedig 5—600 lapra terjedt. A történelemé és földrajzé 250—300-ra. Az anyagban megnyilvánuló szellem legtöbbször ellenséges, sőt nem egyszer határozottan magyarelles volt. Megtanulása nemcsak irtózatot erőfeszítés, hanem külön lelki tortúrát is jelentett. Ugyanígy lelki kényszer érvényesült a magyar nyelven tanított más tárgyak román vonatkozásainál. A világtörténelmi anyagban is minden eseményt a románokkal kellett kapcsolatba hozni. A román-magyar vitás kérdéseket, — a kontinuitás, a román felkelések stb. — a hivatalos román felfogásnak megfelelően kellett

tanítani. A latin nyelvben a román kiejtés szabályai érvényesültek. Cicerót pl. az erdélyi magyar gyermek Csicserónak olvasta. A román állampolgári nevelésnek az állam által meghatározott anyaga, módja és szelleme egyaránt a magyar tanulók testi és lelki visszaszorítására vezetett.

Ennek a visszaszorító hatásnak feloldására a felekezeti iskolák tanerői mindent megtettek. Az ifjúsággal való megértő bánásmód, tanulási nehézségeik megkönnyítése és különösen az évről-évre jobban elmélyülő vallásos nevelés megnövelte a tanulók lelkierejét. Bátran állíthatjuk, hogy a felekezeti iskolák növendékei minden téren a több és jobb eszméinek, a minőségi javulás szükségességének naponként hangoztatott elvi légkörében nőttek fel. Megtanulták iskolában és életben egyaránt, hogy csak akkor lehet a jövőt illetőleg reményük, ha többet és jobbat képesek nyújtani, mint az állam által dédelgetett román tanulók. Éppen ezért gyakori jelenség volt a jobb tanulóknál a kérdések elmélyülő kutatása. A felekezeti középiskolák jó tanulói szélesebb és mélyebb műveltségűek, mint a háborúelőtti ugyanilyen korú ifjak voltak. Természetesen a kétnyelvű iskola nehézségei miatt magyar műveltségük, főleg történelmi tudásuk hiányos, magyar helyesírásuk általában gyenge. De aki közülök alkalmat talált a magyar történelem otthon való tanulására, — ez az iskolában lehetetlen volt — az mélyen és alaposan, nagy szeretettel merült el benne. Illúzióktól mentesen látta a magyarságot és annak múltját.

Mindez a felekezeti iskolákkal kapcsolatban vigasztaló jelenség volt a románosító politika kikerülhetetlen hatása mellett is. Ezen a szellemen, mely tehát kisebbségi volta mellett is magyar és keresztyén volt, az állampolitika napról-napra újabb erőszakot követett el. De az eredmény nagyon hasonló ahhoz, amit Iorga Miklós egy 1925 december 7-én elmondott beszédében megjósolt a magánoktatási törvénnyel kapcsolatban: „Hiszik önök, — kérdezte többek között — hogy hamarosan el fog jönni az idő, mikor itt egy nyáj és egy pásztor lesz? Ugyanazt a nyelvet beszélve és ugyanattól a szellemtől áthatva? Amikor olyan elemekről van szó, amelyek az évszázados német és magyar civilizáción átmentek? Hiszik-e önök, hogy ezek az emberek mindent levetkőznek, amivel egész sor elődeiknek tartoznak? ... A terrorizált emberi lélek, amely egy irányban halad, szívében gyűlölettel érkezik meg a neki erőszakkal kitűzött célhoz és gyűlöletét nem az erőszakkal érezteti, hanem az illető — különben minden tiszteletet és szeretetet megérdemlő céllal szemben. Ez lélektani törvény. Ez alól nincs kivétel. Elhiszik-e, hogy a románok története jobban fog ízleni, ha olyan nyelven kényszerítik annak megtanulását, amelyet az illetők nem értenek meg? ..”¹

Iorga véleménye magában foglalja az egész erőszakos románosítás hiábavalóságát. Ideje lenne már, hogy húsz esztendei próbálkozás után ezt végre azok a román hivatalos tényezők is megértsék, kik ma Erdély másik felében a magyarok dolgait intézik.

BÍRÓ SÁNDOR

¹ L. Jancsó Benedek: „Az elszakított magyarság közkutatásügye“ 98 l.

KITŰNŐEK ISKOLÁJA

ZILAHY LAJOS egy éve fejt ki szóban és írásban azt a gondolatot, hogy a magyar közélet számára előre kell gondoskodni vezetőkről, akiket a tehetséges ifjak soraiból kell kiválasztani. Legutóbbi rádió-előadása már „A gondolat a megvalósulás felé” címet viselte. Úgy látszik, valóban lesz valami belőle. Ebből az alkalomból szólok hozzá a kérdéshez.

Zilahy Lajos eszméi között legmeggyőzőbb az a tétel, hogy a magyar tehetséget fel kell használni a nemzet jövőjének építésére. Ez különben alaptétele is. Tehát a tehetséget olyan helyre kell állítani, ahol feladatokat kell megoldani, és pedig olyanokat, melyeknek megoldásához éppenséggel kiváló tehetség szükséges. E gondolat — mint ahogy Zilahy is mondja — külföldön több helyütt megvalósult és ő maga is idéz ilyen, a gondolat megvalósítását szolgáló külföldi intézményeket.

Zilahy gondolatát írásaival és előadásaival terjesztette és a köztudatba belevitte. A kérdést illetőleg ez igen jelentős mozzanat és pedig azért, mert ez a gondolat egészen más, mint amit eddig a tehetségesek nevelése körül megformuláltak. Eddig ezt a kérdést maguknak a tehetségeseknek a szempontjából nézték. Arról volt szó, hogy jó, ha a tehetséges egyén kifejtheti magát, ha erőit érvényesítheti, kívánatos rá nézve, hogy fejlődése kiteljesedjék és alkotásban kifejezhesse magát, hogy szunnyadó lehetőségei kibontakozhassanak stb.

E felfogásnak a háttere tisztán lélektani. Ahogy a lélektani szempontok mind nagyobb teret kaptak a neveléstudományban, mindinkább kialakult a tehetségesek sajátos nevelésének ez a beállítása. A köztudatban pedig — amennyire nálunk ilyen kérdések a köztudatba egyáltalában átmennek — ez a kérdés szinte mint jótékonyági tárgy szerepelt. Hallottuk, hogy a tehetségeket fel kell karolni, pártfogolni kell őket, jót kell velük tenni úgy, hogy adottságuknak megfelelő lehetőséget kapjanak fejlődésre és alkotásra. Ilyen jótékonyági beállítás mellett aztán azt láttuk, hogy a tehetségeket ugyan senki soha fel nem karolta, a magyar élet vagy elment mellettük közömbösen, amíg véres verítékkel ki nem verekedték helyüket, ahol dolgozni tudtak, vagy éppenséggel üldözte és elgáncsolta őket, ahogy az régi gyakorlat volt — legutóbb erre Kodály mutatott rá Tótfalusi Kis Miklóssal kapcsolatban¹ — és emiatt talán többen hullottak el, mint amennyien a közönyön keresztül tudták verni magukat.

Az alaptétel azt is magában foglalja, hogy tehetségekre a nemzetnek szüksége van. Tehát tekintet nélkül arra, hogy magának a tehetségnek is jót tesz-e a pártolás, a nemzetnek van szüksége rája. Ez már nem lélektani, hanem nemzetpolitikai szempontot jelent, a nemzet szellemi erőivel való gazdálkodás szempontját. Ez pedig sokkal komolyabb dolog, mint az egyes emberrel üzött jótékonyág dolga. Ez azt jelenti, hogy nem a tehetségeknek van szükségük a nemzetre, — bár ez is igaz — de elsősorban a nemzetnek van szüksége a tehetségekre. A nemzetgazdaságtani szempont a neveléstudományban is megjelent. A nemzetnevelés — ami külföldön most jött divatba, nálunk pedig jóideje ismeretes gondolat, ahogy Imre Sándor megalkotta — magában foglalja a tehetségeknek a nemzet céljaira való kiművelését is. Tehát a neveléstudományban is változott a kérdés tartalma, most már nemcsak lélektani vonatkozásban szerepel. Épp így kell a közgondolkodásban is változnia és ezt hatásosan szolgálja Zilahy Lajos működése. Most tehát a gondolat másképp áll elénk, most a tehetséget nem egyéni vonásnak tartjuk többé, hanem nemzeti közkincsnek, becses értéknek, olyan birtoknak, melyet a nemzet érdekében óvni és gondozni kell. Ettől a gondolattól most már méltán lehet várni a tehetség megbecsülését és támogatását.

¹ Magyar Szemle, XXXIX. 334. lap.

Az alaptételből vonja le Zilahy azt a további gondolatot, hogy a tehetségeket külön kell nevelni, éppen azért, hogy a nemzet céljaira felhasználhassuk őket, vagyis a tehetségek nevelését intézményesen kell megoldani. Zilahy külön nevelésen nem azt érti, hogy a tehetségek felsőbb oktatása külön intézmény keretében, e célra felállítandó egyetemen folyjék, hanem csak azt, hogy ezek a kiválasztottak a rendes egyetemi pályafutásuk mellett — külön intézmény keretében élve és dolgozva — sajátos vezetésben, irányításban részesüljenek és az egyetemi tanulmányok kiegészítéseképpen ettől az intézménytől speciális képzést kapjanak, a budapesti báró Eötvös József Collegium mintájára. A külön-nevelés követelményét az alaptételből vezeti le Zilahy. De míg az alaptételt, — hogy t. i. a magyar tehetséget fel kell használni a nemzet jövőjének építésére — fenntartás nélkül elfogadhatjuk, a külön-nevelés tételével kapcsolatban több megjegyzést tehetünk. Vonatkoznak ezek elsősorban a külön-nevelés intézményes megoldásának szükségességére, másodsorban a nevelés rendszerére.

Van-e szükség arra, hogy a tehetségeket külön neveljük? Vájjon mi jobb, ha kifejlesztjük őket és aztán nincs alkalmuk tehetségük érvényesítésére, vagy ha külön semmit sem teszünk fejlesztésükre, de van alkalmuk az érvényesülésre? A túlon túl világos konklúzió azonban mégsem zárja ki a külön-nevelés szükségességét, csak utal egy feltételre, amittől függ, hogy érdemes legyen a tehetségek nevelésével foglalkozni. Ez a feltétel a tehetség érvényesülése s azért ez még előbbrevaló kérdés, mint magának a tehetségnek nevelése. A feltétel a közélet milyenségében gyökerезik. Ha e tekintetben a mi viszonyainkat nézzük, akkor azt kell mondanunk, hogy előbb voltaképpen a közéletet kellene kinevelni, mielőtt tehetségeket nevelnénk a közéletnek, mielőtt tehát a közélet a tehetségeket megérdemelné. Ilyenféle gondolat már megjelent a „Kitűnőek Iskolája“ körüli polémiákban. Mi itt tulajdonképpen a hiba?

Ismeretes, hogy a magyar közgondolkodás mindig nevezetes volt arról, hogy a tehetséget nem vette észre, vagy ha észrevette, teljes közömbösséget tanúsított iránta. A magyar közgondolkodás ugyanis az egyéniséget sem veszi számba kellően. Sorsunk csodálatos iróniája ez és egyike azoknak az ellenmondásoknak, melyek között nemzetünk szelleme vergődik, mert hiszen a magyar ember éppenséggel egyéniség és nem tömegegyén. Mindenki maga egyéniség, sáncokkal körülvett vár, de azért a másik egyéniségét nem látja meg, nem foglalkozik vele, nem tartja tiszteletben. A magánüzemek, Forddal az élükön, az embereket a nekik való helyekre állítják, mert a haszon kényszerítő szükséglete kívánja ezt, de meg kell nézni a magyar közhivatalokat, ahol nincsenek ilyen egyéni utilisztikus szempontok, mennyire nem szempont az sem, ki mire való, milyen hajlama van és milyen munkát tudna legjobban végezni? Valóban, a közélet szellemének ily értelmű megváltoztatása volna a legelőbbre való kérdés.

Míndez azonban nem jelenti azt, hogy most már a tehetségek külön nevelésének gondolatát el kell vetni. Inkább gondolkozzunk azon is, milyen legyen e nevelés módszere, iránya, tartalma. Több külföldi államról is tudunk, hol ez a nevelés sajátos intézmények keretében folyik. Egyik külföldi államban óriási arányokat ölt a tudomány népszerűsítése, összefüggéseiktől megfosztott egyes eredmények naiv alkalmazására vezet sokszor ez a tudomány-népszerűsítés és az a hit, hogy az ú. n. tudományos módszerek, jól-rosszul ellesett törvényszerűségek alkalmazása csalhatatlan haszonnal jár a közösségre. Pszichikai téren is úgy akarják alkalmazni az eljárásokat, mint a gyártás terén és a tehetséges egyénekből kiszámított hatások alapján fabrikálják a közélet vezetőit. Egy másik államban a tehetségesek nevelését nem lélektani, hanem politikai alapon szervezték meg.

Itt arra esik a hangsúly, hogy a kiválasztott egyének már kora ifjúságuktól kezdve olyan légkörben éljenek, mely az uralkodó politikai rendszer feltétlen vállalását és áthasonítását biztosítja. A rendszer szellemébe való beleélés, az általa követelt lelkiület kifejlesztése e nevelés programja. Mindkét államban a tehetségek nevelésére rendelt szervezet az irányítás alapelveire épít. A fejlődésnek minden mozzanatra kiterjedő szigorú irányítása — ez a cél. Minden hatásnak a visszahatása előre ki van számítva, mérve, adagolva. De ebből a racionális és ökonomikus szervezetből az egyén kimarad, mert az ilyen szervezet csak az általánosot és nem a sajátosat gondozza, tehát tömegek magasabb színvonalra emelésére alkalmas ugyan, de az egyéniség és ezzel együtt a tehetség fejlesztésére kevésbé. Az egyéniséget vagy tehetséget, ennek egyszeri természete miatt nem lehet ugyanis tömegből leszűrt, racionális törvények szerint alakítani. Az egyént vagy tehetséget csak irracionális, vele együtt állandó mozgásban lévő, sugallatait megérező, lelki világába magát beleélő nevelő erő viheti előbbre. A magyar ember pedig, mint előbb is mondtuk, inkább egyéniség, mint tömeg. A tehetség pedig kétségtelenül egyéniség. A magyar tehetség tehát, mondhatjuk, duplán egyéni. Hogy lehetne a magyar tehetségeket mechanizmusok segítségével irányítani, vagyis olyan értelemben nevelni, hogy t. i. előre kiszámított hatásokkal előre kiszámított eredményeket érzünk el? De nem is lehet ez célunk, mert hiszen nekünk egyéniségek kellene. A tehetségektől mi azt várjuk, hogy a köz életét emeljék alkotásaikkal, saját sugallataikat követve, sajátos utakon járva, szellemük irracionális parancsai szerint, így volt ez mindig mindenhol, amikor az élet még nem volt megszervezve, besoztva, kiterelve. A lángelmék belső törvényeik szerint alkottak és nem külső szükségletek szerint. Az élet így, megengedjük, egyenetlen maradt, de ugyanakkor megmaradt a szellem szabadsága. A szellem pedig csak szabadsága birtokában tud alkotni és nem tűri a nivellálást sem, mert csak erupciókban él.

De ez megint nem jelenti a tehetségek külön nevelésének elvetését, csak a cél és módszer kérdésének felvetését. Csak arról van szó, hogy ha a tehetségek nevelését intézményessé tesszük is, e nevelésnek nálunk másnak kell lenni, mint máshol. Nálunk különösen személyhez szólónak kell lenni és nem a tömeghez, s azért a nevelő személye szinte fontosabb is, mint az egész rendszer. Azt mondtuk, hogy a tehetségek nevelése a közgondolkodás átalakulásával kezdődik, de most mondhatjuk, hogy folytatódik azzal, hogy a tehetség-nevelőnek is tehetségesnek kell lenni. Tehetségesnek kell lenni általában és azon felül különös hajlammal kell bírnia arra, hogy beleélje magát neveltjének sajátos szellemi világába. Innen merítve az útmutatást, képes lesz őt olyan irányban vezetni a szellemi erőfeszítésre, mely e sajátos világnak megfelel és amely irányban a legmesszebbre tud haladni és a legmagasabbra emelkedni. Az ilyen nevelésben vagy vezetésben azonban több a sugallat, mint a szkéma, mert a nevelő olyan feladatokat lát szemé előtt, amilyenek felé esetről-esetre mutat neveltjének egyénisége és tehetsége.

Maga a nevelés folyamata a tehetségesek kiválasztásával kezdődik. Itt nyilván a lélektan tudományának kell előlépnie és megmutatni a hozzá való módszereket. Mi még igen hátra vagyunk e téren és nem igen rendelkezünk eredeti kutatásokkal. De rendelkezünk egy lángelme víziójával, ahogy az a falanszter társadalmában a szelekciót elénk vetíti. Látjuk, hogy szigorú, exakt alapokon állva, mint sikkad el a szellem, az egyéni lélek. A lángelme útmutatása óva int bennünket valamely szelekció-mechanizmustól, amit különben könnyen át lehetne venni külföldi példákból. Arra int bennünket, hogy a tudományos kutatással a tehetségben azt célozzuk, ami benne az eredeti, mert hiszen a tehetség éppen eredetiségénél fogva tud alkotni. Csak az alkot, akinek kifejeznievalója van; ami új, az természete

szerint formálódásra, kifejezésre törekszik. Eredeti tudományos módszert kell kialakítanunk, miáltal meg tudjuk ragadni az egyéni lélek sajátosságát és minőségét és nem elégedhetünk meg azzal, hogy az egyént bizonyos racionális szkémák tekintetében vizsgáljuk meg; már pedig ezt jelentik a ma divatos intelligencia- és más tesztek, vagyis kísérleti pszichológiai próbák.

A tehetségek nevelésének irányítását Zilahy szerint egy bizottságra kell bízni. A bizottság-eszme megint olyan betegség, ami benn van a magyar levegőben. Bizottságot álltunk ott, ahol egy emberre kellene a felelősséget ruházni. A kultuszminiszter, mikor bizottságot javasoltak a Nemzeti Színház igazgatója mellé, helyesen mondta, hogy egy ember álljon vagy bukjon az intézménnyel. Érdemes lenne kutatni, hogy ez a bizottságozás milyen lélektani gyökerekből táplálkozik. Vájjon erkölcsi erő hanyatlását jelenti-e, hogy a felelősséget egy ember nem bírja hordozni, vagy a bizalom hiányát, amit ellenőrzéssel kell pótolni, vagy a munkaerőben való megfogyatkozást, minthogy a bizottságrendszer a legalkalmasabb a munka nem-végzésének leplezésére gyűlések és jegyzőkönyvek segítségével, melyek a munka látványát keltik; a bizottság a drámai együttesnek és ezzel együtt a történetnek a gondolatát sugalmazza, holott sokszor — mint a rossz drámákban — a nagy személyzet mellett sem történik semmi.

Nem kormányzó-testület kell a tehetségek neveléséhez, hogy megkösse a felelős ember kezét, hanem szakértők kelljenek. Zilahy a bizottság tagjaiul a közélet, politika, irodalom stb. kiválóságait javasolja. Az illetők kiválóságához bizonyára nem fér kétség, de hol van a pszichológus és a pedagógus? Hogy lehet a kitűnőek nevelését két ilyen szakember nélkül megoldani? Már a kiválasztás is feltétlenül szakembert kíván és éppen így a vezetés kérdéseibe is bele kell szólítaniok. Ha pedig a közigazgatási és közgazdasági pályák felé kell irányítani a tehetségeket, mint ahogy Zilahy mondja, akkor még ilyenféle szakembereknek is részt kell venniük a tehetségek vezetésében.

Zilahy tervezetvázlatában a bizottság elnökül a mindenkori magyar miniszterelnököt ajánlja. Evvel megint egy ismerős magyar gyakorlat tűnik szemünkbe. Tipikus baja a közéletnek, hogy mindig arra rakunk terhet, akinek már száz nyomja a vállát és mindig a pompa a fődolog: mindig a legdíszesebb és legmagasabb helyekre folyamodunk az elnökségek betöltésekor.

Zilahy az egyik alkalommal Szegeden tartott beszédében azt mondta, hogy csak akad nyolc férfi, akire, mint bizottságra, rá lehet bízni a kitűnőek nevelését. Valóban, bizonyára akad nyolc ilyen ember. Csak a nemet illető megszorítást nem fogadhatjuk el. Zilahy bizonyára nem célzattal tette, mert hiszen az is benne van a magyar levegőben, hogy a nők szellemi szempontból nem számítanak. Csak azért, mert e sorok írója is nő, nem tartja kényesnek, hogy erre a kérdésre is kitérjen. Idézheti ugyanis a lélektannak objektív megállapításait. Egyik szerint a nőnek éppen azért, mert kevésbé racionális a habitusa, jobb az emberismerete, mint a férfinak. Ez a vonás a jellem- és temperamentumbeli vonások felismerésénél lehet segítségre. Másik szerint kiválóan női vonás az intuíció, melynél fogva az egyén könnyen bele tudja magát élni mások lelkiségébe. Ennélfogva érzi, mi valakiben a különös érték és milyenféle hatások kelljenek valaki egyéni tehetségének fejlődéséhez. Ez magánál a tehetség nevelésénél tenne jó szolgálatot.

Ha már lesz „Kitűnőek Iskolája“, akkor természetesen arra kell törekednünk, hogy minél jobb legyen. Erre azokat, akik csinálják, a kormányzó úr nagy adománya is kötelezi. „Ha valamit egyáltalában érdemes csinálni, akkor azt jól érdemes csinálni“. A kezdeményezés érdeme azonban kétség-telenül Zilahy Lajosé.

BARANYAI ERZSÉBET

FÁK ÉS HÁZAK

EZ ÉV NYARÁN a Kossuth Lajos-utca képe megváltozott: a Székesfőváros Útépítési Ügyosztálya eltávolította a fákat, megszüktette a gyalogjárókat és így lényegesen megnövelte a kocsiforgalom úttestét, amire azért volt szükség, mert az utolsó években a járműforgalom itt rendkívül megnövekedett. A közvélemény egy része, egyebek között a sajtóban is megjelent nyilatkozatok szerint is, nem értett egyet ezzel az intézkedéssel és zokon vette, hogy a fák kivágásával a főváros megváltoztatta a Kossuth Lajos-utca megszokott, kissé romantikus képét. Ez az eset indította arra, hogy a Magyar Szemle olvasóközönsége elé tartsam azokat a főbb szempontokat, amelyek városokban — főként nagyvárosokban — a növényzet szerepét megszabják és megvilágítsam azt a kapcsolatot, mely a növényzet és az épületek között fennáll.

Hogy a növényzetnek a mi klímánk alatt a magyar városok képeiben fontos szerepe van, az minden vitán felül áll. Egyrészt a magyar éghajlat alkalmas arra, hogy városainkban nagyobb mértékben műveljék a növényzetet és evvel a városképet szépítsék, másrészt a túlmeleg magyar nyárban a lombzat árnyékképző, nedvességtartó, sőt szükség esetén az út porát felfogó tulajdonságainál fogva egyenesen szükséges és egészséges. Végül a városok lakói, akiknek nagyrésze vidékről szivódott fel, szeretik a növényzetet. Ezért a magyar városok képeiben már régóta nagy szerepet játszik a fásítás, szemben oly országokkal, ahol a városok belsejében fára kevesebb szükség volt, fekvésükkel összefüggő éghajlatuk, valamint hagyományos beépítési rendszerük következtében. Ilyenek pl. a magasabb fekvésű alpesi városok; ezeket sűrű erdőségekkel benőtt hegyek övezik s így friss, párás levegőjük növényesítés nélkül is biztosítva van. Ilyenek az olasz városok is, amelyek egy része szintén jó levegőjű hegyeken, sokszor hegyek tetején fekszik, mint védelmi okból a középkorban keletkezett városok majdnem mindegyike, avagy tenger partján, ahol szintén erős és állandó légjárás tisztítja a fátlan és kövezett utcák és terek levegőjét.

Teljesen más ezekhez képest Magyarország, de főként a Magyar Alföld helyzete, ahol se hegyek, se tengerek nincsenek, sőt a folyóvíz is kevés; környező erdőségekről alig lehet beszélni és a városok jó levegőjüket egyedül bőséges fásítással és kertesítéssel tudják biztosítani. Innen van, hogy az alföldi városok utcáit mindkét oldalon úgyszólván teljesen eltakarják a magaslombú fákat, amelyektől a házakat alig lehet látni; az utca itt nem is olyan, mint egy kétoldalt zárt homlokzati síkkal határolt útvonal, hanem mint egy sűrű fásor, amely alól itt-ott kibújnak a házak homlokzatai. Így Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Békéscsaba, Gyula stb. utcái kevésbé városias benyomásúak, mint a felvidéki vagy nyugatmagyarországi városok. Ezek a fák árnyékban tartják a lakásokat a sokszor tropikus hőségű nyári hetek alatt és védik az utcai szobákat az út porától, bár ez utóbbi rendeltetésük ma már, hál. Istennek, alárendelt jelentőségű lett, mert az útburkolatok fokozatos kiépítése folytán a vidéki városokban is a hagyományos porfellegek ma már többnyire csak az idős emberek emlékezetében élnek.

Amiden tehát elismerjük, hogy a városok fásítása helyes, sőt úgy esztétikai, mint gyakorlati és egészségügyi okoktól a magyar városképben nélkülözhetetlennek véljük, mégis szükségesnek tartjuk, hogy a városok fásításában, illetőleg növényekkel való ellátásában bizonyos gyakorlati és esztétikai rend teremtsék, mert amennyire helyénvaló és szükséges a városoknak növényzettel való kialakítása, annyira helytelen az esztétikai és gyakorlati megfontolások nélkül történő rendszertelen és minden áron való növényesítés, mert ha rossz helyen alkalmazzák és helytelenül hajtják végre, felesleges, zavaró lehet és a városképet elrontja.

Abból ugyanis, hogy a fa és növény önmagában véve szép, még nem következik, hogy bárhova, bárminő környezetben és akárhogy szabad fát ültetni.

A nagyvárosok központjainak, a cityknek magas házfalakkal szegélyezett keskeny és üzletsoros utcáiba egyáltalában nem illik a fasor. Itt a forgalom útjába esik és csak kényszeredetten teng a növény, mert napot a magas házak miatt alig kap, porral és benzingőzzel telik meg, nem nő, nem lombosodik szépen, hanem elsatnyul. A cityk utcáinak levegőjét sokkal jobban lehet karban tartani a szomszédságukban létesített, összefüggő, dús lombú parkokkal, amelyeknek kialakítására a városrendezők ma már nagy mértékben törekszenek. A városok belsejének háztömegeit nagy és egységes zöld parkszigetekkel kell megszakítani és ezeket egymással ugyancsak parkosított utakkal kell összekötni, miáltal a nagyvárosokban összefüggő „zöld hálózatrendszer“ képződik. Ide kell gyűjteni a növényzetet és talajjavítással, öntözéssel, gondozással a lehető legnagyobb mértékben ápolni, hogy mentői bujább legyen és mennél több jó levegőt árásson a környező növénytelen háztömbökbe, amelyek levegőjének megjavítását az ilyen parkozott terek jobban szolgálják, mint az öt-hatemeletes házak tövében a járdákba ültetett fák.

Sajnos, Budapesten ilyen közparkunk kevés van; némileg pótolják őket a budai hegyek, amelyeknek erdős oldalai felől jövő északnyugati szél elég jól javítja a város levegőjét mindaddig, amíg gondoskodunk arról, hogy a fásított budai hegyek ne épüljenek be oly sűrűségben, hogy fái áldozatul essenek.

Városi belső utcáiban fákat csak akkor kell ültetni, ha az utcák annyira szélesek, hogy rajtuk jobb- és baloldalon egy-egy fasor kényelmesen elfér, vagyis a házaktól kellő távolságra helyezhetők el. Így fásításra alkalmasak a széles útvonalak, mint a Nagykörút, a belső körút, az Andrassy-út, a külső Üllői-út stb., valamint kisebb utcák is, ha a kocsiforgalom oly szerény, hogy az úttestnek nem kell szélesnek lennie.

A fák kellő távolságra álljanak a homlokzattól, ne vegyék el a háztól a levegőt, a napot és ne sötétítsék el főként az alsó emeletsorokat, amire sok rossz példa látható. Így a számos példa között ismertebbek a Döbrentei-tér északi oldala, a Margit-rakparton a belső fasor, ahol szorosan a falsík mellé ültetett, helyenként tetőmagasságú fák lombjai egészen nekifeksznek az ablakoknak; avagy az üllőiúti orvoskari egyetem központi épületei, azután a Verebélyklinika előkertje, ahol ennek egyik részét valóságos eltömi az épülethez tapadó fák.

A nagyforgalmú városi utak mentén a házak tövébe ültetett fák sok helyen még akkor sem adnak kedvező benyomást, ha egyébként kellő hely volna is részükre, mert számos helyen rosszul nőnek, csenevésznek, kopottak, valóságos műfáknak látszanak. De nem is egyenletesek; egyik kisebb, másik nagyobb, egyik lombosabb, másik betegebb; egyesek kimaradznak közülük. Csúnya az Üllői-út fasora, a Károly király-úté, helyenként a Margit-körúté, a Kálvin-téré. Ha ily helyeken a fák nehezen terebélyesednek, jobb volna inkább a járda mellett gyepsávokat ültetni virágokkal, vagy helyenként alacsony növésű cserjékkel, ami a szemet jobban nyugtatja, mint azt több vidéki városban, így Székesfehérvárott és Kaposvárott ki is próbálták.

A főforgalmi útvonalak házsorai tövében álló többnyire satnya fák kedvezőtlen megjelenését még nagy mértékben elősegítik azok a minden esztétikai ízlést megcsúfoló „védő-létesítmények“, amelyeket a fák törzse köré építenek, többnyire vasrácsból, sőt ezeket idővel bádoglemezekkel övezték körül szegletes vagy hengeres alakban, hogy a bádoglemezekre reklámokat fessenek, avagy hirdetések ragasszanak.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa a Székesfővárossal karöltve már megindított ellenük egy akciót, amelynek első eredményeképpen a belső Andrassy-útról a Vilmos császár-út és Opera között a közelmúlt-

ban leszedték a bádogyűrű-reklámokat. Kérjük azonban a reklámlemez-irtás könyörtelen folytatását. Nehezen érthető ezenkívül, miért van az utcai fák tövében sok helyütt köralakú vasrács, amelybe az utcai járókelők elhasznált villamos- és autóbusszjegyeket és cigarettavégeket dobálnak, ahonnan azokat igen körülményes dolog kiszedni: ezek a rácsok tulajdonképpen szemégyűjtő kosarak.

A házak elé ültetett fák sok esetben indokolatlanul takarnak el olyan homlokzatokat, amelyeknek részben a városkép érdekében, részben olykor a homlokzat építőművészi tulajdonságainak érdekében látszaniok kellene.

Így a budai Dunapartot a Lánchíd budai hídfője és a Fiume-szálloda között nyugodt homlokzatsor szegélyezi, amelynek háttérét a Várhegy lombos lejtője alkotja. Előtte magas fasor áll, amely önmagában igen szép, de azon a helyen zavar, mert felette az említett házsornak úgyszólván csak a főpárkánya látszik ki, viszont a házsor Önmagában is jól szegélyezné a Dunapartot.

A budai várbazár, amely alapján véve homlokzati effektus végett készült, csak akkor érvényesülne a pesti Dunakorzóról, ha a budai Dunaparton az előtte elhúzódo fasort eltávolítanák, amely azt Pestről nézve most teljesen eltakarja s amivel egy igen átgondolt, szép képet veszítünk el. Ybl Miklósnak egy másik építészeti mesterműve a mellette lévő Várkert-kioszk; szép oszlopsoros loggiája ma már teljességgel élvezhetetlen, mert egészen körülötték a fák. Érthető, hogy rendeltetése folytán szükséges volt körülötte árnyékot adó fákat ültetni, de azért valamilyes rendet mégis csak kellene itt létesíteni és legalább közvetlen környezetét kellene kiszabadítani a sűrű fák közül.

A főváros egyik legsikerültebb tere, az Eucharisztikus Kongresszus óta igen értelmesen átalakított Hősök-tere, amelyen az ott rendetlenül álló fákat eltüntetve megkapóan egységes és nagyhatású teret kaptunk, ahol a Múcsarnok és a Szépművészeti Múzeum nemes homlokzatai a megérdemelt módon érvényesülnek. Kár, hogy a Szépművészeti Múzeum homlokzatának hatását még mindig rontja a közvetlenül előtte ötletszerűen meghagyott két facsoport, amely zavarja az épület ritmusát. Egy akadémikusán klasszikus homlokzat elé ugyanis nem lehet új szabad csoportosításban fákat helyezni, úgy amint azt egy romantikus épületcsoportnál lehetne, ahol még festői hatás is állhat elő.

A városokban, főleg azok reprezentatív helyein a fákat és épületeket egymással összhangba kell hozni, mert ezek csak együttesen adják meg a térhatást, hisz mindkettő egyformán térképző elem. Egységesen kell tehát megállapítani a fák és a homlokzat viszonyát, előre meggondolva a belőlük adódó összhatást, nem pedig úgy, hogy először az építész megépíti a homlokzatot s utána arra és a környező térhatásra való tekintet nélkül a tulajdonos, vagy a hatóság elülteti a környező fákat.

Példa erre a pesti Vigadó tere, amely az eredeti elgondolást ma már teljesen eltorzított alakban mutatja. A Vigadó előtt ugyanis egységes benyomású beépítetlen térségnek kellene lenni, egy kölemezekkel burkolt „piazzának“, háttérben a Vigadó homlokzatával lezárva; a térnek a Dunakorzó esztétikai központját kellene alkotnia és úgy a pesti Dunaparttól, mint magáról a Dunáról megkapó benyomást adnia. Ehelyett a Hangli-kioszknak és egyéb összetákolt kávéházi rekvizitumoknak betelepítésével a tér egységes hatása megszűnt, a magasnövésű fák pedig a térséget betömték s így a Vigadó homlokzata alig érvényesül. Úgy a közeli, mint a régebbi múltban számos városrendezéssel foglalkozó építőművész indított már mozgalmat a Vigadó-tér rendezésének érdekében és készített terveket, amelyek során több alternatívában megoldotta a kávéház elhelyezését is — így például egyebek között igen szerencsésen a két oldalsó épület aljában árkádok alakjában — de sajnos, eredménytelenül. Meg kell itt jegyeznem, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa annakidején a Hangli részére az építési engedélyt kifeje-

zetten csak ideiglenes érvénnyel adta meg, érezvén már akkor is, hogy a Vigadó-térnek nem lehet végleges megoldása az, hogy közepét egy kávéházzal beépítsék. Minél előbb szükség volna ennek a szépen elgondolt, de idők folyamán feledésbe ment elgondolásnak helyreállítására.

Gyakori esete a hibás növényesítésnek a túllüktetés, ami főként kertés lakóházakkal kapcsolatban fordul elő és onnan ered, hogy a fiatal fák elültetése alkalmával nem vetnek számot a későbbi terebélyesedett alak hatásával, amikor a fák teljesen benövik a ház környékét s viszont kívágni sajnálják őket.

A házak növényesítésének másik módja a homlokzatoknak növényzettel való bevonása, amely újabban feltűnő módon terjed. E tekintetben a helyzet az, hogy bizonyos homlokzatoknál, bizonyos mértékű növényzettel való befuttatás helyes, sőt továbbmenőleg: lehet homlokzatokat már eleve úgy megtervezni, hogy meghatározott részük meghatározott módon növényzettel legyen befuttatva, amikor is a befutó növényzet festőién egészíti ki a homlokzat képét. Főként alkalmas ez kertés lakóházakra, megfelelően átgondolva nagyobb épületekre is.

Ezzel azonban merő ellentétben áll az az elv, hogy „a növényzet mindig szép, bárhol legyen, csak azért, mert növény”, s e szerint a meglévő homlokzatokra a lakó, vagy tulajdonos, vagy ha az középület, gondnok, vagy igazgató, mindennemű előzetes esztétikai megfontolás mellőzésevel egyszerűen rábocsát sűrűn növő ampelopsist, ami kezdetben diszharmoniót teremt a homlokzat eredeti koncepciójával, később pedig teljesen láthatatlanná teszi a homlokzatot, miután azt a növényzet a járdától a tetőcsatornáig sűrűn bevonja.

A homlokzatok befuttatásának esztétikus módja az, hogy előre megfontolva, megállapítjuk a befuttatandó felületeket és a befuttatás mértékét. Ez a terv azonban ne a könnyen futó ampelopsissal készüljön, mert ez a növény, ha egyszer megeredt, rövid évek alatt feltartóztathatatlanul bevonja az egész homlokzatot, hanem csakis vezetett élő fel-futóval, így gliciniával, poligonummal, klematisszal, stb., amelyek részére a falba gondosan beépített drótokat, avagy lécrácsokat, treillageokat kell előkészíteni, mivel biztosítjuk, hogy csak ott és csak annyit fog felfutni, ahol és amennyit akarunk.

A homlokzatoknak ampelopsissal való és sok helyen látható teljes befuttatása, amelyeknél éppen csak az ablaknyílások vannak kivágva, túl-hajtott és helytelen; vannak azonban esetek, amikor ez az eljárás határozottan vétkes, ha t. i. szép és értékes architektúrára futtatják fel, amelyet így a szem elől teljesen eltakarnak.

Ybl Miklós egyik legszebb művének, a renaissance stílusban tervezett felsőmargitszigeti fürdőépületnek a homlokzataiból már éppen csak a középső bejárati szakasz látható, a többi mind a felismerhetetlenségig sűrűn be van növe; ha valakit érdekelne, hogy milyenek e homlokzatok, úgy az illetőnek a Székesfővárosi Múzeum gyűjteményében Yblnek ide vonatkozó terveit kellene kikeresnie. Pedig ezen a helyen igazán nincs szükség bezöldítésre, hisz az épületet gyeppázsit veszi körül és hatalmas fák övezik.

Egy másik példa a városligeti Történelmi Csarnok, közismert néven a vajdahunyadi vár épületcsoportjának esete, amelyet néhai Alpár Ignác, nagytehetségű építőművésznünk tervezett a millenniumi kiállításra avval a rendeltetéssel, hogy bemutassa rajta a történelmi Magyarország legszebb építészeti alkotásait. A különböző magyar városokból vett egyes jellegzetesebb épületrészek mesteri kapcsolatban csoportosulnak benne; így a középkori, gótikus vajdahunyadi vár tornya és lovagterme, a csütörtökhelyi kápolna szentélye, a segesvári vártorony, a román stílusú jáki templom kapuépítménye, a renaissance eperjesi Rákóczi-ház, a barokk gyulafehérvári vár részletei stb., amelyeknél a lényeges éppen az, hogy a közönség az egyes építményeknek építészeti részleteit láthassa. Sajnos, éppen ez, vagyis ami

miatt készült, lesz hovatovább mind kevésbé lehetséges, mert a falakra feleresztett ampelopsis az egész épületcsoportot el fogja borítani. A gazdag tagozású jáki templomrész rövidesen alig lesz látható, épúgy számos más fontos építészeti részlet is eltűnt a szemünk elől, kivált a keleti homlokzaton, amelyet majdnem teljesen ellepett a felfutó növényzet. Amellett itt a túl közeli fák sem engednek jó távlati rálátást. Ha egyes nagyobb sík felületeken, mint a tornyoknál, vagy a bejáró kapuzatnál egy kisebb mértékű felfuttatás festői és indokolt is, megengedhetetlen ott, ahol építészeti részeket takar. Elvégre meg kell adni az értékes épületeknek azt, ami őket megilleti, vagyis, hogy láthatók legyenek és megérdemelt módon érvényesülhessenek, valamint a közönségnek is azt, amihez joga és igénye van, hogy a művészi homlokzatokban gyönyörködhessek.

A már tárgyalt Várbazár középső szakasza mentén álló két széles és ballusztrádokkal szegélyezett lépcsőzetet az ampelopsis teljesen eltakarja, ami az épület egységét széjjelszakítja, hiszen az oldalsó pavillonokat a középső loggiával összekötő homlokzati szakaszok kiestek, mivel azok teljességgel láthatatlanok. Ezt feltétlenül ki kellene tisztogatni, annál is inkább, mert felette a Várhegy lombos oldala fekszik.

A homlokzatok teljes elfedése ampelopsissal egy esetben indokolt és ez az, ha vele ízléstelen és rossz homlokzatokat tüntetnek el, amire sajnos, bőségesen van alkalom. Csodálatosképpen ilyenek előtt a legritkábban talá-lunk takaró növényzetet.

A növényzet és az épületek között fennálló és az iméntiekben említett többrendbeli diszharmoniók kijavítása sokszor pillanatnyilag nem népszerű. A közönség nehezen válik meg az utcák és terek megszokott képétől, még ha az hibás is. A hozzá való ragaszkodás azonban nem annyira téves esztétikai meggyőződésből származik, mint inkább megszokásból, amelybe azután belemagyaráznak esztétikai támasztékokat. Főként nagy nehézségekkel találkozunk akkor, ha növényzet eltávolítására kerül a sor, amikor is a közönség hamar kész a felzúdulásra és sokszor türelmetlenül hangoztatja felfogását: „megint pusztítják a fákat“; „ami kevés fa még megmaradt a fővárosban, azt is kivágják, mikor minden zöld foltot meg kellene becsülnünk, ami van“; „fákat kivágni vétek“ stb.

Ez a kérdés, mint minden egyéb, csak tárgyilagosan intézhető el és különbséget kell tenni a növényzetnek oktalan és jól meggondolt eltávolítása között. Amíg az előző magától értetődőleg megbocsáthatatlan vétek, addig, ha az a városképek egységes és művészi kialakítása érdekében megfontoltan történik, előre kitérni nem lehet és nem szabad benne, egyoldalúan nézve a dolgot, a növényzet „meg nem becsülését“ látni.

A jó építésznek a növényzet nemcsak igaz barátja, de segítőtársa is, mert homlokzati és térkompozícióiban azt, mint fontos elemet használja fel, harmóniába hozva vele épületét.

Az igazi építész épülete megtervezésénél a növényzettel, mint esztétikai tényezővel minden esetben számol, akár van már a telkén növényzet, akár nem. Ha igen, akkor — természetesen, ha az meghagyást érdemel, vagyis értékes növényzet — a lehetőség szerint egyenesen belőlük indul ki a tervezésnél és nemhogy a fákat az épülete elhelyezése kedvéért kivágná, de egyenesen a fákhoz illeszti az épületét, hogy épület és fák egymást kiegészítve, harmonikus összképet adjanak. Így állnak elő a legszebb képek, amikor az elkészült ház mellett már ott áll a hatást kiegészítő terebélyes homlokzatú fa. Ha pedig nincs a telken növényzet, akkor az épülettel együtt megoldja annak elrendezését is, számolva azzal, hogy a két elem egymást majdan harmonikusan egészíti ki. Ebben a munkában az építész és a kertész a legnagyobb mértékű érdekközösségben áll egymással.

Ugyanez vonatkozik nagyobb városképek kompozícióira is, amelyeknél az összhatásra tekintet nélküli, ötletszerű és kizárólag önmagáért, többnyire utólag készülő növényesítéssel szemben az épületeknek és a növényzetnek esztétikai rend és előzetes tervszerű meggondolás alapján kell egymást kiegészíteniük, mert csakis ebben az esetben alakulhat ki a magas színvonalú városkép.

KOTSIS IVAN

A REGÉNY BOMLÁSA

AZ ÍRÓK MONDANIVALÓJÁNAK külső formája, amit műfajnak szokás nevezni, nem véletlen járulékos, nem hiú köntös a gondolatok testén. A műforma is a kor szülötte, alakján a nagy koralakító erők munkálkodnak s époly lényege az irodalomnak, akár a belső tartalom. Nem véletlen, hogy a regény lett napjaink jellegzetes műformája; legfőbb dicséret gyanánt szinte azt mondhatjuk róla, hogy írástudó korunkban a bujkáló irodalom utolsó menedéke. A líra önként visszavonult és kevesek magánügyévé szűkült; az eposz vagy a ballada kihalt és a színpadokon legfőljebb ritka vendégként tűnik fel az irodalmi értékű dráma. A közönség regényt olvas.

A műfajoknak ez az elcsenevészesedése annál csodálatosabb, mert hiszen az olvasók száma a közelmúlt évtizedekben egyre nőtt és a belátható jövőben további növekedéssel biztat. De az új közönség már nem a régi széplelkekből áll, akik gonddal válogatták olvasmányaikat és akik számára élményt jelentett a betű. A kalandregények milliós közönsége bizonyítja, hogy az olvasás megszűnt szellemi művelet lenni és csupán társadalmi jelenség lett. A kifutófiú ötperces várakozások szünetében, lámpaoszlopnak dőlve vagy tömött villamoskocsikban szorongva falja kalandregényét és körmével megkarcolja a helyet, ahol abbahagyta. A felületes olvasási technika nem csupán a proletártársadalomnak, a filléres kalandregények legfőbb fogyasztójának a sajátja. Az intelligencia sem válogatja ma már szabad elhatározásából vagy személyi ízlése szerint könyveit. Egyéni kívánsága legfőljebb abban mutatkozik, hogy tanulni vagy szórakozni akar és a modern regény divatos, könnyű formáját adja mindkettőnek.

A tulajdonképpeni válogatást az olvasó helyett a divat végzi el, ez a bonyolult, de mégis szabályokra járó társadalmi jelenség, amely egyes regényfajtákat kiragad, a népszerűség és a közkedveltség csúcsaira emel, nem esztétikai, hanem kizárólag társadalmi szempontoknál fogva s később, ugyanezen okból, feledésbe taszít. Ilyen divat a ponyvairodalmon belül a kalandregény s a literatura magasabb síkján többfajta is akad belőle. Az orvosregény az angolszász társadalmaknak abból az orvostiszteletéből fakadt, ami az Ó gyarmatosító történetükből és a testi egészséget módfelett tisztelő életszemléletükből észszerűleg következik, de ami magyar földön mindig kissé idegen maradt, minálunk csak fordításokban jelentkezett s ért el könyvsikert: önálló alkotásra már nem futott a hatás erejéből. A repülő-történetek sikerét megmagyarázza korunk technikai érdeklődése s a légiháború lenyűgöző, rémítő lelki hatása. Ebből a fajtából már az ügyes magyar repülők kezéből is kaptunk néhány érdekesen megírt könyvet, amit közönségünk örömmel fogadott, de ezek inkább az emlékiratok, mint a regények közé sorolandók. Mégis a népszerűség palmáját minden orvosi, repülő, önéletrajzi vagy paraszti-népies regénnyel szemben a történeti életrajz-regény viszi el.

Vonzó ereje bizonyonnyal érthető. Itt egyszerre összetalálkozik a közönség kettős kívánsága: a szórakoztatás és a tanítás. Az olvasó egyszerre s együtt érezheti, mint bővül ismeretköre a regény nyomán s

mint szórakozik a múlt változatos sorsú életét nyomon követve. Egyébként is az emberiség történelme valami mély és lenyűgöző vonzást gyakorol a lélekre, amiből a történelemtudomány évezredek óta meríti soha ki nem apadó erejét. És mindezen felül még egy előnye van a társadalmi regénnyel szemben: az emberiség múltjának a vizsgálata, az elmúlt emberi harcok, bukások és diadalok szemlélete örökös előrehaladásról tanúskodik legalább is a műveltség terén és ezzel olyan megnyugtató optimizmussal, olyan felfokozott életérzéssel tölti el a szemlélőt, amit baljós korunkról, háborúkkal nyugtalanított földrészünk jelenéről alig lehetne elmondani.

A múltnak erre a lélekösztönző hatására céloz Harsányi Zsolt is legújabb történeti életrajz-regényének már a címében is. (Harsányi Zsolt: Élni jó. Rubens életének regénye. Singer és Wolfner kiadás.) Ma, amikor a tömegek elbátortalanodnak és csüggedeznek, ez a világbizás már önmagában is a siker záloga. S ahol ez nem lenne elég, ott a szerző egyénisége támogatja a sikert.

Harsányi Zsolt ma a legnépszerűbb magyar írók egyike, kinek munkáit mindenütt fellelhetjük a vidéki úrilakokban. Szava tekintély; országrészek, társadalmi osztályok igazodnak utána. Sokoldalú egyéniségének bizonyára az a mintegy 24 kötetes történeti regénysorozat lesz legmaradandóbb alkotása, amelyben előbb a magyar múlt változatos korszakainak hőseit, utóbb az európai kultúra tarka sorsú nagyságait vette tollára. Ezek során érkezett el most Rubens életéhez, akinek tisztos polgári alakja és monumentális, életerőtől duzzadó festészete olyan hálás témát nyújt mindenfajta írónak. Harsányi négy újabb vastkos kötetet szentel neki.

Az életírásban, amint azt már előbbi regényeiben megmutatta, biztos gyakorlattal rendelkezik. Szigorúan az időrendet követi; ez alkalommal is a származással kezdi s a végrendelettel fejezi be Rubens Péter Pál tökéletes karrierjét. Ez ama két végpont, amit az érdeklődés emberi életünknek kiszab: egy tudós műtörténész vagy nagyközönségtől idegenkedő szakember sem határolhatná el tárgykörét ennél lelkiismeretesebben. A két határ között pontos egymásutánban mondja el az író az eseményeket, szigorúan követve az évek és hónapok rendjét; nincs benne oktalan ugrás, nincs szertelen kalandozás; az író képzelete nem akarja megelőzni az idő valóságát: mindenben a hites életrajzhoz tartja magát.

Pedig modern regényművészetünk ugyanekkor állhatatos harcban áll az idővel és Proust vagy Huxley a legbámulatosabb műfogásokat alkalmazza, hogy emberi emlékezésünket az időkategória rabbilincseiből felszabadítsa. Ennek a harcnak még alig az elején állunk s így csodálatos lehetőségeket rejt a jövőre; csak az elbeszélő találékonyságától függ, hogy milyen szépségeket hoz ki belőle. Harsányi azonban önfeláldozóan lemond az ilyen műfogásokról; lemond a képzelőerő leggyönyörűbb feladatáról: az egyéni kompozícióról és lelkiismerete, amely biztos tudásanyagot akar nyújtani az olvasóknak, kitaróan megőrzi a tiszta és könnyű képzeteket nyújtó időbeliséget.

Csakhogy az időromboló új irodalom a mélylélekrajz különös finomságait teremtette meg. A lélek, levette időbeli kategóriáját, szinte meztelenül, szabadon látatja bensejét: gyermekkori benyomások emléke, kicsiny és nagyobb tettek rúgója egyaránt tudatosodik; az egyén és a külvilág közti határ ismét eltűnik, akár lelki fejlődésünk kezdetén, a gyermeknél, akár a természeti népek világában s oly csodálatos titkok, rejtett érzemények pattannak ki, hogy megismerésükre dobogni kezd a szív. Így van ez a modern társadalmi regényben, de másképp a történetiekben. Hiszen itt a történeti látásmód, amely tisztelettel s kissé mindig távolról hajol meg a múlt idők nagyjai előtt, nem engedélyezi a túlságos közellétet: nyomban

szobrot gyúr alakjaiból, mielőtt még emberré válhattak volna. Csupán külsőleges lélekábrázolást adhat, nem többet, mint amennyivel egykor Jókai dolgozott.

Rubens Péter, a nagyravágyó festőnövendék, megérkezik a művészet nagy tanulóföldjére, Itáliába és első velencei reggelét íme, így festi le Harsányi: „Gondosan felöltözködött, ami nem volt könnyű, mert ruhatárából hiányzott a velencei hőséghez mért felszerelés, de fegyelmezettsége folytán inkább szenvedett egész nap a kábító melegtől, sem-hogy illetlen hiányossággal öltözködjék. Mikor elkészült és haját, bajszát, szakállát különös gondossággal rendbehozta, leült reggelije mellé. Azt maga szokta beszerezni előző este: hazajövet az utcán jó sok gyümölcsöt vásárolt s azt éjszakára vízbe tette. Ez volt főétkezése, a reggeli gyümölcs, ebben nem igyekezett mértékletes lenni, úgy jóllakott, mint a duda. Most még szájöblítésre és egészséges, erős, fehér fogsorának ápolására szánt néhány percet/. A sok apró és külsőséges vonás az emberi élet mindennapiságát tükrözi; de ugyanúgy hiányzik belőle a lélek, mint ahogy az olajnyomat is hűtlenül adja vissza a nagy művészek dús színű képeit.

Bizonyos, hogy Harsányi elmarad a mai kor lélekábrázolási követelményeitől. Hogy hősei valóban élő alakok, azt csupán az ő szavára vagy a lexikonok megerősítő adataira hihetjük el. Lapjairól épp az hiányzik, ami egy leírt személyt élő alakká valósít: a személyiség varázsa, a gondolatok és tettek elhithető ereje, a léleknek az az örökös nyugtalan villódzása, ami az életet adja. Az alakok — és mily sok alak járul elénk a négy hatalmas kötetben — nem mozognak és nem változnak, csak egymást váltogató történelmi pózokban tűnnek fel, szinte azokra a száz év előtti színpadainkon még divatos tablókra emlékeztetve, ahol a színészek gondos beállításban, mozdulatlaná merevedve állnak meg néhány percig, hogy azután a közönség tapsai közt, az összecsapódott függöny mögött új helyzetet foglaljanak el. Így Rubens is majd becsvágyó festő, majd jó fiú, gondos családapa, élelmes üzletember, derék polgár, de mindez nem egyszerre, hanem egymásután, szinte a fejezet követelményei szerint. És ezeket az általános emberi tulajdonságokat, amiket élőkről és holtakról oly gyakran el lehet mondani, sehol egyetlen egyéni szül nem élénkíti; nincs személyes indulata, egyéni öröme vagy magányos bánata, nincs különleges jótulajdonsága vagy visszatartó rossz tulajdonsága, amely millió embertársától megkülönböztethetné és távolabbi rokonságát egyképpen jól ismeri. S ha leírja kormányzói kihallgatását, nem feledkezik el a művész öltözetéről sem. „Mint udvari festő eskütétellel tartozott — fűzi a szavakat Harsányi. — Le is tette Salinas kegyelmes úr, öfensége titkos tanácsosa kezébe. Ez alkalomra illendően kiöltözködött: világosbarna díszruhát csináltatott, nyakában szélesen kihajtott fehér csipkegallérral, hozzá magastetejű kalapot és narancssárga selyemharisnyát. Az eskütétel után kihallgatáson jelent meg a főhercegi pár előtt, ezért feltette az aranyláncot is, amelyet tőlük (!) kapott.“ S ha Rubens a Walpurgis-templommal oltárkép festésére szerződik, szorgalmas életírója nem feledkezik meg az áldomásról és annak áráról sem: „Az áldomás megtörtént — számol be a szerző, — a számla

Pedig Harsányi nem takarékoskodik a jellegzetes részletekben. Ezer apró megjegyzésben osztja gazdag tudásának kincseit. Felemlít minden csekélynek látszó adatot, ami a kortörténész számára csak érdeklődéssel bírhat: Rubens ruházatát, étrendjét, műhelyét, házat, közelebbi és távolabbi rokonságát egyképpen jól ismeri. S ha leírja kormányzói kihallgatását, nem feledkezik el a művész öltözetéről sem. „Mint udvari festő eskütétellel tartozott — fűzi a szavakat Harsányi. — Le is tette Salinas kegyelmes úr, öfensége titkos tanácsosa kezébe. Ez alkalomra illendően kiöltözködött: világosbarna díszruhát csináltatott, nyakában szélesen kihajtott fehér csipkegallérral, hozzá magastetejű kalapot és narancssárga selyemharisnyát. Az eskütétel után kihallgatáson jelent meg a főhercegi pár előtt, ezért feltette az aranyláncot is, amelyet tőlük (!) kapott.“ S ha Rubens a Walpurgis-templommal oltárkép festésére szerződik, szorgalmas életírója nem feledkezik meg az áldomásról és annak áráról sem: „Az áldomás megtörtént — számol be a szerző, — a számla

amelyet a templom alapja fizetett, kilenc forintot tett ki, mert a plébános sem vetette meg az ételt-italt, a világi urak a magok antwerpeni étvágyával még kevésbé.“

Nem képzelhetünk el olyan részletet e gazdag művészetből, ami az olvasó előtt rejtve maradna. Sőt, a mű még ezen is túlhalad, kissé eltér főhőse sorsától és kisebb történelmi kirándulásokra vállalkozik, amelyek azonban Harsányt íráskészsége mellett inkább az általános érdeklődést emelik, semmint a könyv szerkezetét rontanák. Így következik egymásután, az életeseemények sorába beszöve, egy-egy rövid előadás Gergely pápa naptárreformjáról, az uralkodóházak rokonai kapcsolatairól, a politikáról és főként, több apró részre osztva, a korszak jóformán teljes műtörténetéről. Számol olvasóinak ismeretkörével s gondosan elmagyarázza, mi a puttó és mi a triptichon; a korszak történetében járatosabbaknak pedig még több érdekességet nyújt. Nem lehet olyan ismerőse az olvasónak az 1600-as évekből, Richelieu, El Greco vagy Bethlen Gábor, akinek nevével az 1200 lap valamelyikén ne találkozónék; nincs fejezet, ahol az olvasó ne üdvözölhetne valamilyen a történelemből ismerős nevet és nincs hőse annak a korának, akiről valamilyen érdekes művelődéstörténeti apróságot meg ne tudnánk. S Harsányi mindezt oly lelkiismeretességgel nyújtja elibénk, hogy a tudományos olvasó sem tud benne több tárgyi tévedést összebogarászni, mint amennyi minden tudományosan fémjelzett munkában is megbocsátható. Ezeknek az olvastára az életbizalom érzete mellett még egy másik érzés urhodik el az olvasó lelkén, hogy, íme, Harsányit olvasva szemmel láthatólag művelődik, ismeretköre fejezetről fejezetre haladva egyre tágul; sőt, szinte egy élvezetesen megírt, olvasmányos és lekötő lexikont forgat ujjai között, amire egyébként a munka méretei is utalnak.

De a dicséretes adathalmaz mellett — s ezt szükséges megjegyez-nünk — a kor lelkét mégsem tudja az író megragadni; a korszak lényegét, a műveltséget termő flamand társadalom csodálatos alkatát, amely a még középkori Európa szélén racionális gondolkodásmódjával máris az új korra készen állott; a protestantizmus és a racionalizmus harcát, az olasz reneszánsz és a flamand vallásosság ellentétét egyképpen nem tudja megértetni. Az igazi, mélyreható korszakábrázolás, a tulajdonképpeni törté-nész-munka már hiányzik a négy kötetből; mint a nagy lexikonok, Harsá-nyai is megelégszik az események külső taglalásával s a mélybe nem hatol. Korszakábrázolását nem lehet felszínesnek nevezni, annál sokkal szorgal-masabb búvárlója az adatoknak; de ugyanúgy csak külső rajzát szolgál-tatja az elmúlt időknek, mint egykor Voltaire tette XIV. Lajos vagy XII. Károly korát írván, vagy mint a háború előtti nagy tudományos kiadvány-sorozatunk, a Magyar Történelmi Életrajzok számos kötetében történt.

Egyetlen jelenségből nem szabad egész folyamatokra következtetni, a túlzott általánosítás talán igazságtalanná teszi a kritikust. Csakhogy Harsányi regényét nem tekinthetjük egyedi alkotásnak, sőt inkább típus-nak: egy elterjedt és sikeres regényfajta híres típusának. Ezért nem lehet túlzott általánosítás, ha hozzákapcsolódva, mintegy bizonyító példán, a modern regény némely jellegzetes tulajdonságát fejtjük ki.

A divat-regény, amelyhez a történelmi életrajz-regény tág csoportját is sorolhatjuk, nem semmisíti meg a művészi alkotás lehetőségét, de mindenetre megnehezíti. Az olvasó hasznossági szempontból veszi kezébe termékeit és a művészetben mindig él az önmagáért-valóság igénye, majd-nem azt mondhatná róla, hogy haszontalan. A tömegnek ez az igénye veszedelmes a műfajra és hatása máris meglátszik irányán. Ezekből a modern divat-regényekből lassanként kioldódik minden esztétikai elem; az egyéni alkotás, a cselekmény bonyolítása, a különös és izes ötletek immár

nélkülözhetők az író számára. A divat-regény kész skémákat állít a tollforgatók elé és elég ezeket kitölteni, bizonyos meghatározott szóhalmazokkal kitölteni, hogy máris közönségsikerre számíthasson a szerző. Nem az író képzeletvilága, tehetsége adja meg műve súlyát, hanem társadalmi elfogadhatósága, a beléje öltött tudásmennyiség, a belőle kikandikáló tanulási haszonlehetőség.

A regény tehát minden téren eltávolodik a szépprózai műfajok régi hagyományaitól, hogy helyette a tudományos prózához, az érdekesítően megírt tájékoztató irodalomhoz közeledjék. Bonyolult világunkban annyi az égető probléma s a polgár örvend, ha a regény könnyedségével megírt felvilágosító munkák a gyarmati orvosok küzdelmeiről, a repüléstechnika hőseiről vagy a későreneszánsz művészettörténetéről nyújtanak megbízható tájékozódást. S ha a sok kihalt irodalmi műfajra gondolunk, a haladó drámára vagy az idejét vesztett lírára, szinte természetesen ébred bennünk az a gondolat, hogy a szépirodalom, a mi korunk szemében, majdnem értelmét vesztett írásfajta. Pusztulni látszik, egyre hátrább szorul, idegen elemekkel telítődik és helyet ad annak az új írásformának, amely a sikert arató ifjak göggyével hódít a szellem birodalmában: a népszerűsítő tudománynak.

Irodalomellenes korban élünk és a szépirodalmak hanyatlásának egyik utolsó mozzanata: a regény bomlása. A képzelet szabad játéka, a forma kötöttsége, a poétika szabálya, az irodalmaknak a mágia korából magával túl szálait földrészünk felé, itt higgadt le legkorábban európaivá a szónak megállapodott, polgári értelmében. Nem véletlen, hogy itt épült ki legfontosabb ipari és kereskedelmi városa, Barcelona, hiszen Katalónián keresztül áramlott felé francia, német és olasz tájakon keresztül a mindannyiunkkal közös európai szellem.

KÓSA JÁNOS

A KÉT FRANCO

A SPANYOL FÉLSZIGETNEK Janus-arca van. Egyfelől, keleti partvidékeiről a Földközi-tenger felé néz, közvetlen szomszédságban érzi itt maga mellett azt az Európát, amelynek szerves kiegészítő része ez az európa-afrikai beltenger, innen fűzi és fűzte évszázadokon keresztül szálaít földrészünk felé, itt higgadt le legkorábban európaivá a szónak megállapodott, polgári értelmében. Nem véletlen, hogy itt épült ki legfontosabb ipari és kereskedelmi városa, Barcelona, hiszen Katalónián keresztül áramlott felé francia, német és olasz tájakon keresztül a mindannyiunkkal közös európai szellem.

A Janus-arc másik fele a végtelen és mérhetetlen óceán felé néz. Ha valaki megáll a nyugati partokon, akkor Európát inkább maga mögött érzi; amit előtte lát, az a messzeség, a titokzatos, ami felderítésre vár. A sejtelmes és végtelenbe nyúló víztükör, amely csábít és csalogat, a kaland, amely megepezdül a vérben. Amíg odaát, Keleten, zártabb világba torkollik az élet, hamarabb lehiggad az ember, józanabb és tárgyilagosabb lesz, több érzéke fejlődik a gyakorlati kérdések iránt és mindez talán kényelmesebbé, de szürkébbé is teszi az életet: addig itt nyugaton mindig szem előtt van a nyugtalanító titokzatosság, a hívogató óceán. Odaát mindezek tetejébe még termékenyebb a föld, gazdagabb a talaj, kiki megtalálja a maga boldogulását ott, ahova őseinek emléke köti. Az az ember azonban, aki megáll a nyugati szirtfokon, maga előtt a végtelen vízben korlátlan lehetőségeket, távoli, ismeretlen, csalogató kalandokat sejt; de ha visszatekint és körülnéz szülőföldjén, erdőket lát, amelyek nem az övei, szántóföldeket, ahol kétszeresen nehéz munka mellett is csak sovány termést remél, szüknek érzi a területet, ahol, ha elszaporodik, megélni sem tud.

A nyugati spanyolok vérében mindig van valami a nyughatatlan bolyongóból, a vállalkozó szellemű kalandorból, az elszánt utazóból és az odahaza nyugtát nem lelő kivándorlóból. Fantaszták és ábrándosak jám ha kell, hihetetlenül munkabírók tudnak lenni, erre kötelezően kényszerítik is őket a mostoha földrajzi viszonyok és a népsűrűség. De mindig túl tudnak tekinteni hétköznapi gondjaikon, mert állandóan szemük előtt van a tenger, ez az út, amely a reménykedésbe vezet, amelyen oly könnyű elindulni, hogy azután már a Sors és a Gondviselés intézze a továbbiakat. Vannak népek között is bolyongó természetűek, akik szinte az állandó népvándorlás lelki világában fejlődnek. Ezek termelik ki a legnagyobb utazókat, a legvakmerőbb felfedezőket, világot körülvetorlázó hajósokat, messze földeket bejáró szent hithirdetőket és távoli földrészeket végigzúszmányoló kegyetlen kalózokat. Ezeknek földje mindig szegény, lelkük mindig reménységekben, álmokban és fanatikus hitben gazdag és mindig ott kísért életükben a csábító és csalogató messziség, amelynek kapujában, az óceánnak partján készülnek az életre.

Ez a lelki rokonság kapcsolja össze az íreket, a portugálokat és a nyugati spanyol partvidék lakóit, elsősorban is Galícia tartományát és annak szülőtteit, a gallégókat. Hajósaik a múltban az elsők között voltak, akik a földgolyó legtávolabbi pontjait is felkeresték, a jelenben pedig Ők azok, akik évről évre óriási tömegekben vándorolnak el szülőföldjükről, hajszolják, keresik a szebb jövőt a tengeren túl. Nyugtalanok és törtetőek, akik nehezen találják meg helyüket, akik nem szeretnek megbékélni, lelkükben örök lázadók és forradalmárok, de ha egyszer rátaláltak életük hivatására — bányamunka Amerikában vagy hithirdetés az indiánok között —, akkor olyan céltudatosan, szívósan és hittel tudnak dolgozni, mint talán senki más. Legfőbb erejük éppen ez a hit, amely nem retenti vissza őket a kalandtól, az utazástól, a vállalkozástól és ez a hit igen sokszor pótolja azt a hiányt, amely a gyakorlati élet követelményeitől elválasztja őket.

A spanyol félsziget északnyugati sarkában fekszik Galícia, az a tartomány, amely talán leginkább őrizte meg a spanyol egységen belül sajátos, különálló egyéniségét. Hiszen még nyelve, ez a gallégo nyelvjárás is merőben elüt a spanyoltól, olyannyira, hogy voltaképpen nem is annyira tájsházolás, mint inkább külön nyelv. Közte és a portugál közt sokkal több a hasonlatosság, mint például a kasztíliai hivatalos spanyol nyelvvel. Ilyen lágyan és dallamosan sehoh nem beszélnek az ibériai félszigeten; a gallégo szavai, mondatfűzései lírára termettek. Nem véletlen, hogy annyi kitűnő költőjük van.

Van egy szavuk, amelyet semmiféle nyelvre nem lehet lefordítani, amelyet magyarázni is fölötte nehéz. „Tengő morrinnya“: morrinnyát érzek. Mit jelent ez? Valami különös és nehezen kibogozható keveréke ábrándozásnak, szomorúságnak, vágyakozásnak és lemondásnak, könny is, mosoly is, nem lehet pontosan elmondani, hogy mi, csak annyi bizonyos, hogy az embernek ilyenkor nehéz és csordultig tele a szíve megsejtett, de kifejezhetetlen, lappangó, de nem kirobbanó ellentétéktől. E szónál jobban semmi sem fejezi ki az egész gallégo irodalomnak alaphangját és ösztönös ősforrását, ez az egy fogalom tömören megmondja azt is, hogy ki és mi a gallégo ember. „Tengő morrinnya“: valamit szeretnék csinálni, jó volna elutazni, valami nincs rendben, de azért mégis szép az élet, szomorúnak lenni jó és mégsem találok nyugtomat... Ez a „morrinnya“ Galícia lelke, azé a földé, amelyet évről évre egyre többen hagynak el, mert ellenállhatatlanul hívja őket a kaland, de amelyet Észak- és Dél-Amerikában és a világ egyéb más tájain életük végéig mindig keservesen visszasírnak.

Amikor a mai Spanyolországról van szó, akkor az ott történeteket nem lehet megérteni a spanyol nép mai vezérének, a Caudillónak, Francisco Franconak ismerete nélkül; Franco pedig igazi szülőtte ennek a galíciai partvidéknek, amelynek kikötővárosában, Fenolban látta meg a

napvilágot. Galíciai ember éppen úgy, mint ahogy messzire visszamenően családja is odavaló; szinte természetes ezek után, hogy ősei közt oly sok a tengerész, a hódító, a férfias kalandokat kereső utazó, ő is ott nőtt fel az Atlanti-óceán kapujában, a városban, amely egyfelől a hegyre kapaszkodik, másik oldalon pedig a katonai kikötőbe torkollik, ahol indulásra kész hajók kéményei füstölögnek naphosszat.

Az apa, Don Nicolas Franco y Salgado Arango, katonatiszt és a katonai pályára neveli mind a három fiát, a legidősebbet, Nicolast, a középsőt, Ramont és a legfiatalabbat, Franciscot. Az elsőszülött gyermek pályafutása a szokott csöndes mederben folyik, életében nincsenek különösebben figyelemre méltó mozzanatok. Viszont a két másik testvér, Ramon és Francisco nem csupán elhatározó szerepet játszanak hazájuk történetében, de pályafutásuk átszövi ezeket az újabb esztendőket, amelyek igen sok szenvedés, állandó változás, könny és vérözön nyomán végül is kialakítják az újjászülött spanyol állam mai formáit.

Ramon és Francisco között két esztendő korkülönbség van, az előbbi 1890-ben, az utóbbi 1892-ben született. Így tehát úgyszólván egyszerre indul meg katonai pályafutásuk, amely egymástól nagyon eltérően alakul. Francisco, a későbbi Caudillo, kezdetől fogva dédelgetett gyermeke a szerencsének. A tengerészeti katonai iskolába került egészen fiatal gyermekkorában, de szándékát rövidesen megváltoztatta, mert úgy találta, hogy inkább a szárazföldi szolgálat felel meg egyéniségének. Tizenöt éves korában iratkozott be az úgynevezett Gyalogsági Akadémiára, amely katonai előiskola és amely a toledói Alkazárban helyezkedik el. A sors különös és jelképes játéka, hogy éppen itt kezdte el katonai tanulmányait, ahol később, hosszú esztendők múlva, az ő zászlaja alá sereglő kadétek ejtik ámulatba a világot hősie ellenállással.

Mint fiatal hadnagy kerül ki a toledói Alkazárból Francisco, aki előbb szülővárosában, Ferrolban teljesít szolgálatot, majd parancsnokai a párizsi Hadi Akadémiára vezénylik, hogy ott további alapos kiképzést nyerjen. Franco itt, Párizsban, a legkitünőbb katonák előadásait hallgathatja, a stratégia tudományára az a Pétain marsall oktatja, akit a francia kormány Franco uralomra jutása után, éppen e régi kapcsolatokra tekintettel küld nagyköveti minőségben Madridba.

Amikor Franco Párizsból hazatért, ez az időpont egybeesett Berenguer tábornok új vállalkozásával. Berenguer, aki később Primo de Rivera diktátor halála után került annak örökébe, olyan nehéz politikai helyzetbe, hogy minden jóindulata mellett csak siettetta a köztársasági forradalom kitörését és a monarchia összeomlását: ez a katonának oly nagyszerű Berenguer 1912-ben fogott a spanyol gyarmati hadsereg újjászervezéséhez. Abd-el-Krim, a marokkói rif-kabil vezér, már évek óta legyőzhetetlenül nyugtalanította Spanyol-Marokkót, az ott állomásozó spanyol haderő elégtelennek és tehetetlennek bizonyult vele szemben. Berenguer elhatározta, hogy önkéntes jelentkezőkből — regulares-eknek hívták őket — elit-csapatot alakít, hogy azután fokozott erővel kezdjen az afrikai tartomány békéjének helyreállításához. A jelentkező önkéntesek közt az egyik legelső Francisco Franco volt, az egészen ifjú hadnagy.

Éz az afrikai hadszíntér a maga állandó változatosságával, rendkívüli fáradalmaival, de páratlan katonai és harcászati lehetőségeivel a legnagyobb mértékben megfelelt Franciskonak, aki egyik hőstettét a másik után hajtott végre. Soron kívül előlép; 1914-ben, 22 éves korában már százados. Franco a világháború alatt is tovább harcol és verekszik a lázadó törzsekkel. 1916-ban egy ütközet folyamán oly súlyosan sebesül meg, hogy már nem igen bíznak felépülésében. Erős szervezete azonban végül is felülkerekedik, nagynehezen meggyógyul, de alig szabadul ki a kórházból, máris visszahelyezteti magát afrikai csapatához. Feljebbvalói azonban másképp döntenek és Oviedóba vezénylik.

A nyughatatlan vérű, tevékenységre, háborús kalandokra, idegen világ élményeire szomjúhozó harcos azonban nem találja helyét a békés világban. 1920-ban kezdik megszervezni a spanyol idegenlégiót. Franco nyom-

ban meglátja a lehetőséget, amely ismét visszavezérelheti az afrikai hadszíntérre, tüstént bekapcsolódik az előkészítő munkálatokba. 1 is éri célját, 1920-ban megint Afrikában tűnik fel, mint az idegenlégió parancsnokának, Millan Astray ezredesnek számysegédje. Az elkövetkező évek újra szüntelen és szakadatlan harcokban telnek el. Az afrikai spanyol hadszíntér egyre inkább kiszélesedik, a háború mind elkeseredettebbé válik, San Jurio tábornok maga vezeti a hadjáratot, amelyből döntően veszik ki részüket Franco legionistái. ők szabadítják föl egészen fiatal parancsnokuk vezérlete alatt 1922-ben a bekerített és szorongatott Melilla városát, ami olyan nagyszerű haditény volt, hogy Franco megkapja érte a második legmagasabb katonai kitüntetést, egyben pedig 30 éves korában őrnaggyá lép elő. Ugyancsak ő foglalja vissza 1924-ben Xauen városát, amely alkalmából olyan csapást mér Abd-el-Krimre, a rif-kabil vezérre, hogy ez francia területre kényszerül menekülni. Ezáltal válik lehetővé a közös francia-spanyol hadjárat a berber törzsek ellen, amelyeket végül is 1926—27-ben vertek le végérvényesen. A marokkói háborút nagyrésztben az döntötte el, hogy Franconak sikerült Alhucemasnál partra szállni és onnan bekerítő támadását megindítani. Ennek elismerése fejében megkapta a legmagasabb spanyol és francia katonai kitüntetést, egyben pedig 32 éves korában tábornokká léptették elő.

Miközben a fiatal testvér ilyen ragyogó pályafutást vív ki magának aránylag rövid idő alatt és sikert sikerre halmoz olyan területen, amely szinte napról napra alkalmat ad újabb hőstettek: a két évvel idősebb Ramon egyre inkább úgy érzi, hogy méltánytalanul háttérbe szorul, őt is ugyanaz a tettvágy fűti, mint testvéröccsét, Franciscot, de érzi, hogy elmarad mögötte és ez az érzés aztán lassan valóságos féltékenységi szenvedéllyé hatalmasodik el benne. Mint szürke csapattiszt a többi között, sarokba állítva figyeli, amint öccse a ranglétrán fokról fokra halad előre, nevét győzelmei egyre ismertebbé teszik, irigykedve látja, hogy Francisco a gyarmati csapatoknak valóságos bálványképe. ő is öccse példáját kívánja követni, új feladatokat keres, hogy kielégíthesse mind mohóbb becsvágyát: hogy róla is tudjon a közvélemény, őt is ünnepeljék. Ezért helyezteti át magát a repülőkhöz. Hamarosan az ország legkitűnőbb pilótája lesz, rajta is beigazolódnak gallégo fajtájának alapvető jellemvonása: türelmetlen, nyugtalan, lázadó mindaddig, amíg tehetsége számára meg nem találja a kibontakozás lehetőségét. De ha már ez megtörtént, akkor minden tudásával és erejével belefekszik megtalált hivatásába és átlagon felüli eredményeket ér el.

Ramon mellé azonban soha nem szegődött olyan szorososan a szerencse istennője, mint ahogy Franciscot dédelgette. Hiába küzdi fel magát a legjobb katonai repülők sorába, még mindig csak őrnagy, mikor öccsét már a király személyesen lépteti elő tábornokká.

Még többet, még nagyobbakat akar cselekedni, mindenáron arra vágyik, hogy a közérdeklődés homlokterébe kerüljön, hogy elérje, sőt meghaladja öccse pályafutását, hogy bámulja hazája és az egész világ. Vakmerő lépésre határozza el magát, összeáll egy repülőkapitánnyal, egy hadnaggyal és egy mechanikussal, ezek társaságában a „Plus-ultra“ nevű Dornier vízirepülőgépen Cadizból elindul, hogy Las Palmas és a Cap Verde-szigetek érintésével Brazíliába, előbb Fernando de Noronha-ba, majd onnan Pernambuco és Rio de Janeiron keresztül Buenos Airesbe repüljön. A bátor kísérlet a legnagyobb mértékben sikerült. Akkoriban a repülés a mai állapotokhoz képest még gyermekcipőben járt és Franco ezt a közel 10.000 kilométeres utat alig 70 óra alatt tette meg. Bizonyára élete legboldogabb napjai voltak, amikor hazatért Dél-Amerikából és lelkesedéssel ujjongó országa

mint nemzeti hőst fogadta és ünnepelte. Fürdött a dicsőség fényében, boldogan fényképezte magát, nyilatkozatokat adott, élvezte a sikert és a szerencsét. A sors azonban úgy akarta, hogy rövidesen újabb csalódás érje. 1929-ben ismét nagy feladatot tűzött maga elé: New-Yorkba akart repülni. Közben azonban gépe elromlott és kénytelen volt a nyílt tengeren leszállani. Nyolc és fél napig hanyódott a hullámokon használhatatlan motorokkal, amíg végre egy angol hajó kimentette. Hiába fogadta az ország közvéleménye balsikere ellenére is ünnepekkel és elismeréssel: ez a kudarc fájó sebként égette amúgy is érzékeny lelkét. Nem sikerült az, amit bátyja megvalósított: nem maradhatott tovább a nemzet hőse. Kitört tehát belőle a gallégo vér másik végletessége — felcsapott kalandornak.

Itt kezdődik Ramon Franco politikai tevékenysége, amely több ízben keresztezi öccsének, Francisonak útját. A benne tomboló türelmetlenség nyomban szerencsétlenül végződő repülőútja után robban ki. Megvádolja a spanyol légügyi főnököt, hogy pusztá féltékenységből elrontotta repülőgépét elindulása előtt. Ezzel kapcsolatban olyan súlyos fegyelmi sértéseket halmoz, hogy parancsnokai kénytelenek őt, aki tegnap még nemzeti hős volt, kéthónapi börtönre ítélni. Büntetését nem tölti ki, mert Alfonz király addigi, a repülésügy terén szerzett érdemeire való tekintettel kegyelmet ad neki. De Ramon a királyi kegyelmet az ítélet után már megalázzónak tartotta: ettől a perctől kezdve Ramon Franco uralkodója és a monarchia ellenségeinek sorába szegődött. Ezekben az időkben már lassú erjedésben forr az elégedetlenség a királyság ellen, sőt a hadsereg körében is mutatkoznak a bomlás első tünetei. Ilyen áramlatok dobják felszínre Ramon Francot, aki katonai forradalmat szít a spanyol repülők körében, rajtuk keresztül akarja kikiáltani a köztársaságot. Az előkészületekről tudomást szerez Francisco Franco tábornok, aki csapataival körülveszi a repülőteret, ahol az összeesküvők gyülekeznek és személyesen tartóztatja le testvérbátyját. Itt zajlott le az első tragikus találkozó a két fivér között, amikor nyílt ellenségként áll egymással szemben uralkodójának hű, dicsőséggel, hatalommal és kitüntetésekkel övezett tábornoka és az örökké elégedetlen forradalmár, a lázadó repülő-örnag.

Ramon Franco csak hajdani nagy népszerűsége megmaradt visszafényének köszönhetette, hogy nem ítélték halálra, de így is súlyos fogház-büntetést mértek ki rá, amelyet a madridi katonai börtönben kezdett meg. A király 1930-ban újra megkegyelmezett neki, mire Franco, akit már a legféktelenebb bosszúvágy és elkeseredés fűtött, azonnal a madridi katonai repülőter tisztjei között kezdett tevékenykedni és csakugyan sikerült is neki felkelést szítania. A kormánynak katonaságot kellett kivezényelnie, tűz alá vették a repülőteret, ahonnan Ramon Franco az utolsó pillanatban tudott csak megmenekülni s repülőgépen Portugáliába szökni. Ettől kezdve nyíltan a kommunizmus hitvallói közé állt.

Az 1931-es esztendő mélyreható változások kezdetét jelentette Spanyolországban és egyben sorsdöntően avatkozott mind a két testvér életébe. Ramon Franco nyomban a királyság bukása és a köztársaság kikiáltása után hazatért Madridba. Legelső dolga volt, hogy bosszút álljon bátyján, a királyhű tábornokon, akit börtönbe csukattott, majd népbírószág elé állított. Ez a jobbadán szedett-vedett egyénekből összeállított bíróság Marokkóba számúzta Francisco Francot, az ország egyik legjobb katonáját, aki 1927 óta, amióta Marokkóból hazatért, Primo de Rivera leghűbb munkatársa és a saragossai katonai akadémia parancsnoka volt. Francisco két évig élt rendőri felügyelet alatt, de a kiváló egyéniség segítségét a köztársasági Spanyolország sem tudta nélkülözni. Amint a kormány kebelében a legelső árnyalati jobbratolódás jelentkezett, máris kinevezték a Baleári-szigetek katonai főparancsnokául. Mint kötelességét mindig teljesítő katona, szívesen fogadta el ezt a politikamentes megbízatást, viszont visszautasította a pillanatnyi sikerrel inkább kecsegtető felkérést, hogy lépjen fel képviselő-

nek. Hiába biztosították megválasztását, elhárította magától ezt a feladatot, mondván, hogy katoná volt egész életében, az is akar maradni és semmi kedve nincs a politikához.

Amikor 1934-ben az asturiai kommunista lázadás kitört s azzal fenyegetett, hogy már akkor vérbe és lángba borítja az egész spanyol félszigetet, a kormánynak ismét Francisco Francohoz kellett fordulnia, aki régi derék katonáinak, a marokkói légionáriusoknak élén rövid idő alatt leverte a forradalmat. Ez alkalommal már másodszor álltak egymással szemben Ramon és Francisco. Miközben Francisco lenyűgöző egyénisége pár év alatt nélkülözhetetlenné lett a köztársaság ideje alatt is, Ramon az új uralomnak éppen annyi bajt és kellemetlenséget okozott, mint a királyságnak. 1931-ben nagy reményekkel eltelve tért haza portugáliai száműzetéséből, vezető állást is kapott a hadügyminisztériumban, de az örök forradalmárt nem elégítette ki a békés és rendszeres munka; sietve csatlakozott a köztársaság egységét robbantani akaró katalán szeparatista mozgalomhoz, holott eddig sem politikában, sem személyes vonatkozásban semmiféle köze vagy kapcsolata nem volt Katalóniához. De forradalom nélküle, úgy látszik, elképzelhetetlen lett volna. Ezen kívül is annyi személyi zavart keltett a minisztériumban, hogy már 1931-ben újra kitették állásából. Attól kezdve mindenütt ott volt, ahol keverni lehetett a kártyákat. Az ő vezetése alatt robbant ki 1936-ban az asturiai bányászforradalom is, amely kommunista célokot tűzött maga elé. Ismét testvéröccse, Franco tábornok, ágyúztatta és verte le ezt a megmozdulást, amelyért Ramon bizonyára keservesen lakolt volna meg, ha közben nem sikerül megint csak megugrania. Újra repülőgépen szökött meg és így vergődött át Amerikába, ahol csöndben tartózkodott mindaddig, amíg meg nem valósult régi álma: a spanyol kommunista vörös uralom.

1936 februárjában, tehát nyomban az asturiai lázadás után került a népfront uralomra Spanyolországban, ezzel pedig megkezdődött a félsziget bolszevizálása. Az Azana-kormány Ramon Francot amerikai katonai attasénak nevezte ki, Francisco pedig félretette, azaz a Kanári-szigetek parancsnokságát bízta rá, ahol a tábornok úgy élt, mint valami fogoly. Ami ezek után történt, már túlnő a személyes kérdésen, Francisco Franco további élete már szerves része a spanyol történelemnek. Amikor a Kanári-szigetekről repülőgépen titokban eltávozott, útja egyenesen régi dicsőségének színhelyére, régi barátai és hű katonái közé, Afrikába vezetett. Aki annyi győzelmet aratott a rif-kabilok fölött légionáriusai élén, most innen, az afrikai partokról indította meg a könyörtelen és elszánt harcot országának vörös kormánya ellen. Az az út, amely a tetuani garnizonból Madrid elfoglalásáig vezet, közismert; az a tevékenység, amelyet Francisco időközben, mint hadvezér, majd azóta mint Caudillo, politikus és államfő kifejtett és folytat ma is, kitörölhetetlenül véste nevét a spanyol történelembe. Szerencsétlen, nyughatatlan vérű bátyja, aki nem volt érces egyéniségű hős, de annál színesebb jellemű kalandor, halálával sok mindenért megbűnhődött, sokat kiengesztelt. Röviddel Francisco Franco mozgalmának megindulása után elhagyta Amerikát és bűnbánóan jelentkezett öccsénél, kérve, hogy a spanyol nemzeti hadsereghez csatlakozhassák. Francisco megbocsátott, Ramon pedig igyekezett kiérdemelni a bizalmat. Vitathatatlanul nagy pilótaképességét, egész bátorságát, lázas szenvedélyét ebbe a szabadságharcba fojtotta, rettegett és ismét legendás hírű hőse lett a szomorú emlékü spanyol polgárháborúnak, immár — életében először — öccsének oldalán. 1938 októberében indult el utolsó repülőútjára, amelyről többet nem tért vissza.

NELLER MÁTYÁS

OLASZORSZÁG HÁBORÚJA

MIKOR OLASZORSZÁG a múlt év nyarának elején fegyverhez nyúlt, sokan úgy vélték, hogy ezt azért tette, nehogy elkéssék a nagy mérkőzésben való részvételtől. Ha azonban szigorúan katonai alapon vesszük az események menetét, az olasz beavatkozás más körvonalakban tűnik fel előttünk. Az egész kérdést talán így szövegezhettük: a német fegyveres erő Franciaország leterítésével 1940. évi hadi teendőinek csak kisebb részét végezte el, amennyiben a vele szemben álló szövetség gyengébb tagjával számolt le, a főellenség: Anglia még töretlen harci akarat-tal állt készen a küzdelem folytatására. Ez továbbra is veszedelmes ellenfél maradt. Az angol földi hadsereg ugyanis tűrhető veszteséggel úszta meg a flandriai katasztrófát. Az angol légi haderő is aránylag keveset szenvedett a rövid május-júniusi hadművelet alatt. Az angol hajóhad pedig a földi hadsereg sikeres átmentése után épen, megnövekedett öntudattal állt készen a további harcra. Mindebből következtet, hogy a német fegyveres erőre még igen nehéz feladat vár: Anglia legyűrése.

A röviden így vázolható hadászati helyzetben vállalta az olasz haderő azt a kevésbé hálás feladatot, hogy beavatkozásával jelentékeny angol földi, légi és tengeri haderőket vonjon el az angol szigetország védelmétől és ekként megkönnyítse Németországnak még 1940-ben várt vállalkozását Anglia ellen.

Messze vezetne annak taglalása, hogy milyen külpolitikai és milyen világnézeti vagy más alapja volt az említett hadi feladat vállalásának. Ezért csak arra szorítkozunk, hogy a feladat elvégzésének nehézségeit érintjük.

Mindenekelőtt állapítsuk meg, hogy Olaszország hadereje nagyságánál és felfegyverzetségénél fogva a sikerre való jogosult reménnyel vállalkozhatott a feladat elvégzésére. Földi (fehér) hadereje az anyaországban 19 és Líbiában 2 hadtestbe összevont 51 sorhadbeli és 14 különleges (gépesített, alpesi, gyors és líbiai) elsővonalbeli hadosztályra rúgott. Ezenfelül annyi benszülött csapattal rendelkezett, amennyi megfelelt a mi szervezetünk szerint Líbiában 2 sivatagi és Abesszíniában (Kelet-Afrikában) 15 hegyi dandárnak. Az olasz hadszervezeti különlegességnek számító feketeinges milícia 25 hadosztályt kitevő erővel támogathatta a hadilábra állított földi haderőt. Tájékozásul szolgáljon, hogy Abesszíniának az olasz haderő szerény hányadát igénylő meghódításában már 7 ilyen feketeinges hadosztály vett részt.

Megemlítendő még, hogy Olaszországnak bőséges kiképzett tartaléka van ahhoz, hogy új hadosztályokat állítson fel. Ezért beszélt a Duce többször is 8 millió olasz katonáról, mint Olaszország haderejéről. Nem ismeretes, hogy a jelen különleges háborúban mennyi új olasz hadosztály alakult. Bizonyos következtetésekre nyújtanak lehetőséget azonban az alábbi adatok, melyek a világháborúra mennek vissza. 1915-ben az olasz haderő a háborút 38 gyalog és 4 lovas hadosztállyal (1,100.000 főnyi harci létszámmal) kezdte. 1916-ban felállított 36 új ezredet (gyalogsági erőben 9 hadosztályt) és 26 alpesi zászlóaljot, már 1917-ben további 18 ezreddel szaporította haderejét. Annak ellenére, hogy az 1917 őszen megvívott 12 isonzo-i csata után az olasz fővezérlet emberhiány miatt kénytelen volt 49 ezredet és 20 alpesi zászlóaljot felosztatni, a világháború végén a 62 gyalog és 4 lovas hadosztályra tagozott olasz haderő még mindig 3 millió főt számlált. Azóta Olaszország népessége megnövekedett. Hozzávetőleges számítás szerint ma kereken 100 hadosztállyal vonulhatna ki.

Az olasz hajóhad szinte kizárólag a világháború után épült, kiválóan elismert, vagy pedig összesűrített egységekből áll. Egységeinek összes tonnatartalma múlt év nyarán 657.000 tonnára rúgott, szemben az angol hajóhad

2 millió tonnájával, amihez azonban megjegyzendő, hogy az angol haditengerészet jelentős részét az angol anyaország körüli északi hadszíntér, valamint az óceáni hajóforgalom biztosítása veszi igénybe, és így az olasz hajóhadnak a Földközi tengeren tevékeny szerep betöltésére volt alkalma.

A korszerű olasz légi haderő a beavatkozás pillanatában bizonyára számlálhatott 3000 gépet.

Katonai erőben tehát számszerűleg nem volt és nincs is hiány.

Kevésbé kedvező azonban Olaszország földrajzi helyzete éppen a jelentékeny hajóhaddal bíró Angliával szemben. Hosszú tengerpartjának (csak az anyaországé közel 8000 km!) megbízható védelme sok katonai erőt és hadianyagot igényel. A Líbiával való összeköttetését a fölényes erejű angol hajóhad könnyen elvághatja, de legalább is állandóan zavarhatja. Mikor fegyvert fogott, már jelentékeny angol hadsereg állt a Líbiával szomszédos Egyiptomban, amellyel szemben Libia megvédeése nem tartozott az egyszerű hadi feladatok közé. A keletafrikai összeköttetés abban a pillanatban megszűnt, mikor Angliával hadi állapotba került. Az angoloknak módjukban volt három oldalról is, Szudán, Kenya és Brit Szomáli felől megtámadni ezt a gyarmatot.

Nem éppen kedvező helyzetben kellett tehát az olasz haderőnek a kezdetben említett feladatából kifolyólag támadó módon fellépni. Angol erőket ugyanis csak támadással vonhatott magára.

A vázolt nehézségek ellenére Olaszország jól indult. Az angol hajóhadat, az olasz légi flotta tevékenysége Málta ellen arra készítette, hogy kiürítse a Földközi-tenger középső részét és annak két végén, Gibraltár és Alexandria kikötőjében helyezkedjék el. Az angol hajóhadnak ez a visszahúzódása Olaszország közeléből lényegesen enyhítette az olasz partokat fenyegető veszélyt. Elismeréseméltó az is, hogy az olasz hajóhad rajai gyakran elhagyták biztos kikötőiket és több ütközetben is megmérkőztek az angol hajórajokkal. Ami a földi hadműveleteket illeti, Líbiából egy olasz hadsereg betört Egyiptomba és mintegy 100 km-nyi előnyomulása során megszállta Sidi-el-Baranit. Olasz-Kelet-Afrika 15 dandámyi védőrségének részei erélyes támadással meghódították Brit Szomáliát, egyben pedig sikeres előretöréseket intéztek Kenyába és Szudánba. Röviden: az olasz haderők a háború első hónapjaiban igen élénk és tagadhatatlanul sikeres tevékenységet fejtettek ki.

Az ősz beálltával Olaszország haderői kiterjesztették működési körletüket a Balkán félszigetre is. Jelentős olasz erők — két erős hadtestre tagozva — vonultak fel azalbán-görög határra. Majd pedig Olaszország jegyzékben tudatta Görögországgal követeléseit, amit a görög kormány feje minden további tárgyalás mellőzésével, meglehetősen meglepő módon, hadüzenetnek minősített. Ezután a katonai szakkörök azt várták, hogy az azonnal teljes erővel meginduló olasz támadás elsöpri a szembehelyezkedő görög csapatokat és hogy az olasz hadosztályok még 1940-ben bevonulnak Athénbe és ugyanakkor bolgár kézre kerül Szaloniki.

Sok szó esett azóta arról, hogy nem lehetett volna-e a Görögország elleni háborút elkerülni? Erről lehet is vitatkozni. A kérdésre adandó felelet megszövegezésénél azonban mindenesetre számításba kell venni azt, hogy Görögország már ez angol-német háború kitörése óta nem volt semleges. Magatartásánál fogva ugyanis Anglia oldalán álló, de egyelőre nem hadviselő államnak kellett tekinteni. A nemzetközi életben a „nem hadviselő” fogalom csak a jelen háború folyamán jött divatba. A régi nemzetközi jog csak hadviselőket és semlegeseket ismert. Az utóbbiakat jóindulatúaknak és közönyösöknek minősítette. Természetesen a semlegesek minőségük tiszteletfenntartását csak akkor igényelhetnék, ha egyik hadviselőt sem pártolták túlságo-

san a szembenálló fél rovására. Ennek lényegileg abban kellett megnyilvánulni, hogy a semleges ne fokozza békében megvolt kereskedelmi kapcsolatait vagy forgalmát a hadviselők valamelyikével, vagyis ne szállítson neki többet, mint békében.

A Jelen háborúban azonban a semleges államok más megítélés alá estek. Élet-halálharcról lévén szó, a hadviselő felek az ellenségeskedések kezdete után bizonyos idő múlva azt kezdték mérlegelni, hogy egyik vagy másik állam semlegessége kinek használ vagy árt. Ha nem származott káruk a szomszédos állam semlegességéből, vagy ha a semleges állam elég erős volt ahhoz, hogy semlegességét megvédje, akkor azt tiszteletben tartották. Ha azonban a semlegesség az ellenfélnek használt, iparkodtak a dolgon változtatni. Így például Hollandia és Belgium semlegessége a kellő biztonságot nyújtotta a Maginot-vonalnak a német megkerülés ellen, ami nagyon kapóra jött a hadászatiag védekező francia-angol hadseregeknek, de annál súlyosabban érintette a német haderőt, mert arra kényszerítette volna, — ha a dolgokba belenyugszik — hogy arctámadást intézzen a Maginot-vonal ellen. Továbbá: Belgium, Hollandia, Dánia és Norvégia hosszú és széles várfal gyanánt terpeszkedett ki Németország és Anglia között, fedezve utóbbit a német légi és tengeri támadások ellen, minthogy a felsorolt kis államok légi terét a német repülőgépek nem repülhették át, kikötőit a német hajók nem használhatták s végeredményben a német erők csak egyetlen irányból — a német öbölből — juthattak ki az Angliát övező tengerre, illetve az angol légi térbe. Mindez meglehetősen leegyszerűsítette az angol védőrendszabályokat. Az angol szigetország tehát elegendő biztonságban érezhette magát, míg a partjaival szemben fekvő országok jóindulatú semlegesek voltak. Ez a helyzet — ha állandósul — biztosította volna Németország ellenfeleinek azt az időt, amely szükségesnek látszott, hogy elhanyagolt felfegyverzetségükön változtassanak, bizonyos idő múlva elérjék, majd túlhaladják a német felkészültséget, amikor is támadásba mehetnek át.

Ilyen vagy hasonló megfontolások bírhatták a német hadvezetőséget arra, hogy az Anglia és Észak-Franciaország irányában fekvő szomszédos semleges államok területének megszállására tegyenek az illetékes helyre javaslatot, nehogy a helyzeti német katonai előnyök veszendőbe menjenek.

Sok tekintetben hasonló helyzet állt elő a Földközi-tengeren. Görögország angolbarát, nemhadviselő volta alkalmat nyújthatott volna Angliának, hogy Görögországra támaszkodva az egész Balkánt csatasorba állítsa a tengelyhatalmak ellen, ami ezeket új arcvonal kialakítására kényszeríthette volna. Az elsősorban érintett balkáni államok kereken 56 milliónyi lélekkel és hozzávetőlegesen 5 millió főnyi haderővel szaporították volna a tengelyhatalmak ellenségeinek számát. Ennek megakadályozásán felül még sok minden egyéb látszott kívánatosnak feltüntetni az olasz balkáni vállalkozást. Így például Görögország megtámadásával újabb angol haderőket lehetett a Földközi-tenger mellékére rögzíteni. A görög kikötők elfoglalásával Anglia elvesztette volna egész sorozatát azoknak a jó támaszpontoknak, amelyekről eddig légi és tengeri vállalkozásokat intézett az olasz anyaország és Libia katonai céltárgyai ellen. Bizonyos szerepet játszott az olasz elhatározásban Albániának, mint a Görögország ellen tervezett hadművelet kiinduló helyének olasz birtoklása, aztán a görög hadsereg katonai értékéről elterjedt kevésbé hízelgő vélemény, végül pedig az a tapasztalat, hogy jelen háborúban és a közvetlenül megelőző válságos időszakban Anglia még egyetlen pártfogoltját sem tudta idejében támogatni, ahogyan ezt az angol segítségben bízó államok esetében Abesszíniától kezdve Csehszlovákián és Lengyelországon át egészen az Északi-tenger és a csatorna mentén elterülő kis államokig láthatta a világ. A felsorolt körülmények kétségtelenül megkönnyí-

tették azt az olasz elhatározást, hogy erélyesen lépjenek fel Görögország ellen, tekintet nélkül arra, hogy ezzel ellenfelei számát szaporítja, különösen mikor a legjelentősebb ellenfél, Anglia eddig nem sok erőt tanúsított: erélyes olasz támadásra feladta Brit-Szomalit, Kenya északi határsávját, néhány fontos határmenti pontot Szudánban, aztán Egyiptom néhány nyugati helységét.

Ezek után már megállapíthatjuk azt a kérdést, hogy mi volt a görög hadisikerek oka?

Mindenekelőtt az idejében érkezett angol segítség. Aztán, hogy Görögország egyetlen arcvonala összpontosíthatta haderejét, mert Bulgária nem fogott fegyvert, továbbá hogy Görögország haderőinek felvonulása természetesen gyorsabb volt, mint az olasz haderőké, amelyeknek át kellett hajózni Albániába és a partról hosszú gyalogmenetekben a görög határra vonulni, végül, hogy a görög hadvezetés felismerte és erélyesen kihasználta azt a kedvező helyzetet, amely neki alkalmat nyújtott arra, hogy a mérkőzés kezdetén túlerővel lépjen fel. A meglepő görög támadás az első időben nyilvánvalóan csak két olasz hadtestben (IX. és XI.) összefoglalt 6—8 hadosztályra ütközött és már ezért is sikeres volt. A görög haderőről egyelőre csak annyit tudunk, hogy teljes ereje sorhadbeli csapatokban 13 hadosztályra és még számos másodvonalbeli hadosztályra tehető és hogy ennek az erőnek zöme, támogatva angol légi és földi haderőkkel, intézte a támadást.

Nemcsak az olaszokat, hanem az egész világ katonai szakértőit meglepte a régebbi háborúiban meglehetősen kevés harc szerencsével dolgozó görög hadsereg szereplése. Az olasz támadásra a görögök ellentámadással válaszoltak. Az északi szárnyon az olaszok Korica (Korcsa) vidékének feladására kényszerültek. Térveszteségük eddig mintegy 40 km-re tehető. A déli szárnyon a görög területre mintegy 20 km-re behatolt olasz csapatok elvesztették ezt a területnyereséget és ezenfelül még körülbelül 40—50 km széles albán határsávot is kiűrtettek. Egy sikeres olasz ellentámadás azonban még mindig lehetséges.

Valami hasonló történt Észak-Afrikában is. Az ottani hozzávetőlegesen 10—12 hadosztály erejű olasz hadseregnek támadni kellett, hogy az angolokat helyhez rögzítse. Az első támadó hadművelet meglepte az angolokat. Feladtak mintegy 100 km mélységű tengerparti területet Sidi-el-Baranival együtt. Ez az olasz megmozdulás bírta azonban az angolokat arra, hogy az Indiában, Ausztráliában és Új-Zélandban újonnan megszervezett csapataikat ne az anyaország védelmére, hanem Graziam tábornagy hadserege ellen alkalmazzák. Így alakult ki az angol túlerő. A főlényes erejű angol hajóhad pedig gondoskodott arról, hogy erősen zavarja az összeköttetést az olasz anyaország és Libia között s ekként megakadályozza a líbiai olasz hadsereg kellő megerősítését. Különös előnyt nyújtott az angoloknak, hogy a bőségesen rendelkezésükre álló üzemanyagnál fogva páncélos hadosztályokat vethettek latba, míg az olaszok üzemanyagnál fogva főleg gyaloghadosztályok alkalmazására kényszerültek, amelyek természetesen nem lehettek a páncélosok egyenrangú ellenfelei.

A hadjárat további fejleményeit azonban csak találgatni lehet. Jelen közlemény befejezésének idejében érkezett a hír, hogy angol páncélos erők már a Bardiatól több mint 100 km-re fekvő, megerősített és védett Tobrukon túl is megjelentek. Bizonyára az olaszok még nincsenek abban a helyzetben, hogy akár ellentámadással, akár kiterjedt védőállás foglalásával változtassanak a dolgok menetén. Egyelőre csak képlethetetik az angol előnyomulást. Ennek sikeréről még nem lehet nyilatkozni. Az bizonyos, hogy a távol-ságok még az angol páncélos csapatok számára is igen nagyok: Tobruk-tól Cirenaiica fővárosáig, Bengáziig. 400 km. De még ha Cirenaiica egészen,

sőt ha egész Libia is angol kézre kerülne, a lényeg az marad, hogy sok angol erő sok ideig foglalkozzék a hódítás és megszállás munkájával és hiányozzék más, fontosabb helyről.

Egyáltalában mind az albániai, mind a líbiai hadiesemények csak akkor bírhatnának nagyobb — a jelen két világrészre kiterjedő háború sorsát befolyásoló — hadászati jelentőséggel, ha meghoznák a lehetőséget a Földközi-tengeren és mellékén ma méfő működő angol tengeri, légi és földi haderők nagy részének más hadszíntéren való alkalmazására, vagy pedig ha az angol-görög hadisikerek hatása a másik oldalon erkölcsi téren érezhetően nyilvánulna meg. Míg ez nem történik meg, nem bírhat jelentőséggel az, hogy az afrikai sivatag egy darabja vagy a kietlen albán hegyvidék bizonyos része gazdát cserélt.

Persze mindez csak olyan hadtudományi megállapítás, amelynek csak feltételesen van értéke. Más kérdés ugyanis, hogy a hadiesemények mennyire érintik a csapatok harci kedvét és harci akarátát. Maga a közkatona rendszerint nem érti meg, hogy milyen hálátlan, bár szükséges hadászati színjáték néma, de hatásos szereplője volt. Még az értelmesebb altisztai és alantos tisztai rétegekben is könnyen verhet gyökeret az a nézet, hogy a háború hálátlan feladatait kevesebb véráldozattal és területvesztéssel kellett volna megoldani. A hadi manőverek iránt érzéketlen hátország mindig győzelmeket akarna és ha az előnyomulás helyett hátrálást lát, bűnbakot keres. Így esett ennek a törekvésnek áldozatul Badoglio tábornagy, a diadalmas abesszinai hadjárat hőse, aztán a hajóhad vezérlő tengernagya, az albán arcvonalon működő hadsereg parancsnoka kétízben is és két hadtest parancsnoka. De elvégre a bűnbakkeresésnek is van jogosultsága. Ugyanis a hadvezér egyik főkelléke a hadiszerecsse. Ha hiányzik ez a kellék, más személlyel kell pótolni.

Fejezzük be fejtegetéseinket a következő megállapítással: a hátrálás természetesen nem öröm sem a hadvezérnek, sem a seregnek, de azért egyik sem jelent katasztrófát, sőt még balesetet sem, ha a csatátérnek az ellenség kezébe való átengedése és a még olyan kiadós visszavonulás is egy jól átgondolt haditerv végrehajtásából elkerülhetetlenül adódik. Ilyenkor a csapat bizalma a vezetésben nem rendül meg. A lényeg csak az, hogy nem szabad többet kockáztatni, mint amennyi a hadi cél elérése érdekében feltétlenül szükséges. Az igazi baj csak ott kezdődik, ha a kockázat felülmúlja a kellő mértéket.

JULIER FERENC

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A német-angol küzdelem — Amerika Anglia oldalán: Roosevelt tervei Anglia megsegítésére — Hitler és Churchill beszédei — Az afrikai olasz-angol háború Németország Olaszország oldalán — Németország és a francia belpolitikai válság — A balkáni helyzet

AMOSTANI KÜLPOLITIKAI IDŐSZAKBAN változatlanul tartottak a nagy német légi támadások London és az angliai városok ellen. A német hivatalos felfogás úgy jellemezte ezeket a támadásokat, hogy azoknak megtorlás jellegük van, válaszképpen az angoloknak német városok, kórházak, templomok elleni támadásaira. E légi támadások során London számos része rombadőlt, elsősorban a City szenvedett súlyos károkat. Félhivatalos olasz vélemények e támadások elviselésével kapcsolatban elvitatják a hősi magatartást az angol polgári lakosságtól. Ugyanekkor a német hadviselés akcióba léptette tengeralattjáróit is, melyek súlyos károkat okoztak az angol polgári és kereskedelmi hajózásnak, akárcsak a hajókarakánok ellen intézett légi támadások. Ilyen körülmények között az angol ellenállást végsőkig folytatni akaró Churchill-kormánynak segítség után kellett néznie s a segítség készen kínálkozik Amerikában és Roosevelt elnök politikájában. Már a háború kezdetén nyilvánvaló volt, hogy egy új angolszász faji és politikai szolidaritás van kialakulóban. Ennek oka egyfelől a német nemzeti szocializmus bizonyos fokú faji hatása az angolszász népek közösségére, másfelől pedig az a „világnézeti” kapcsolat, mely a demokrácia eszméi jegyében összekapcsolja az angolszász nemzeteket,

Anglia meg-megújuló segélykérései nem találtak süket fülekre Amerikában. Lord Lothian washingtoni brit nagykövet váratlan halála előtt még egyszer felrázhatta az amerikai közvéleményt. Roosevelt elnök ellenzéke attól tart, hogy az Anglia iránti fokozott amerikai érdeklődés végül is háborúba sodorja az Egyesült Államokat. Az elnök köztársasági ellenzéke arra utal, hogy Amerikának az európai ügyekbe való bárminemű beavatkozása kellemetlen kihatásokkal lehet Amerikának úgy atlanti-óceáni, mint csendes-óceáni világhelyzetére. Amerika eddig békés hatalom volt s flottáján kívül nem rendelkezett olyan fegyvernemmel, amely döntően és elhatározóan szállhatna szembe az európai helyzet adottságaival. Ugyanezeket a szempontokat említi Amerikával szemben a tengelyhatalmak félhivatalos sajtója is, mely gyakran és szívesen ad hangot Roosevelt elnök ellenzékének. Ezekkel a nézetekkel szemben Roosevelt politikájának hívei az amerikai ipar nagy kapacitására utalnak. Roosevelt elnök, akinek eddigi egész gazdaságpolitikájában az ipar szervezése, rendszabályozása volt a főmotívum, most mindent elkövet, hogy az amerikai ipar kapacitását Anglia szolgálatába állítsa és hogy a polgári ipart gyors átalítással hadiiparrá alakítsa át.

Roosevelt politikáját az a felfogás hatja át, hogy Anglia Amerikáért is harcol. Anglia harca — így fejtette ki ezt az elnök többször beszédeiben és megnyilatkozásaiban s ezt Németországban is körülbelül ugyanígy mondják — a demokrácia küzdelme a diktatórikus és totalitárius hatalmak ellen. De azt is mondja, hogy Anglia Németország elleni küzdelme védi egyben az Egyesült Államokat is. Amerikában — ahogy ezt a német és olasz félhivatalos sajtó észrevette — az elnök megnyilatkozásai nyomán valósággal gyűlöletig fokozódott a tengelyhatalmak elleni hangulat. Roosevelt terve Anglia megsegítésére szakít a kérdés fizetési megoldásával. Ehelyett a termelés került előtérbe. Az elnök szerint Anglia teljesítőképességének megerősítése Amerika legjobb védelme. Az amerikai és az angol védelem szempontjából pedig a legfontosabb a hajóépítő és a fegyverkezési üzemek termelésének fokozása. Az elnök szembeszállt azzal a felfogással, hogy változtassák meg

a semlegességi törvényt és nyújtsanak hitelt Angliának. Ehelyett sokkal jobb megoldás, ha Amerika átveszi az angol megrendeléseket és azokat amerikai megrendelésekké alakítják át. A háború végén Angliának nem kell majd a kölcsönöket visszafizetnie, hanem az áruszolgáltatásokat árukkal egyenlítheti ki. Az elnök felfogása szerint Amerikát nemcsak Anglia, hanem a demokráciák arzenáljává kell átalakítani. Az elnök környezete mindent elkövet, hogy Amerika egész hajóparkja, ipara Anglia rendelkezésére álljon. Az elnök mindvégig kitart amellett, — már csak az amerikai közvéleményre való tekintettel is — hogy elkerüli a háborús beavatkozást. Angliában viszont máris úgy beszélnek Amerikáról Roosevelt beszédei, üzenetei után, mintha Anglia szövetségesei lennének az Egyesült Államok. Hiszen az elnök különös nyomatókkai jelentette ki, hogy Amerikának oda kell adnia minden nélkülözhető hadianyagát, hogy Amerikának Anglia megsegítésében félre kell dobnia minden üzleti szempontot. Az Egyesült Államoknak a lehető legmagasabbra kell fokoznia nemzetvédelmét, teljes támogatásban kell részesítenie a támadókkal szemben állást foglaló népeket és Amerika sem etikai, sem más szempontból nem ismerhet el olyan békét, melyet a támadók diktálnának. Ezek az elnök politikai alapelvei. Az Angliának nyújtandó segítséggel együtt Amerika a legmagasabbra igyekszik fokozni nemzetvédelmi készségét. Roosevelt elnök korlátlan felhatalmazást kért s az óriási arányú amerikai fegyverkezés optimizmussal töltötte el Angliát.

Mialatt a német haderő be-betört Anglia légitérébe, azalatt az angol hadvezetés Afrikában tevékenykedett. A görög-albán-olasz fronton a kedvezőtlen terep és a rossz időjárás miatt nem alakulhatott ki olyan döntés, mely a tengelyhatalmak, illetve Olaszország balkáni szándékait fedhette volna. Az albániai harcokkal egyidőben az egyiptomi angol haderő akcióba kezdett. Anglia Egyiptomba összpontosította ereje javát és most nagy nyomással szorította ki az egyiptomi határok közül az oda előretört olasz sereget. A Wawell tábornok vezetése alatt folyó hadműveletek eredménye Sollum, Sidi Barrani, majd pedig a kirenaikai Bardia és Tobruk elfoglalása lett. Olasz részről hangoztatják, hogy Olaszország egyedül állott szemben az angol világbirodalommal, másfelől pedig az angol előhatolás folyamán az olasz katonák tanúságot tehetnek ingathatatlan hősiességükről.

A földközitengeri helyzet alakulása különben arra bírta az olasz kormányzatot, hogy visszarendelje a német erők mellett Anglia ellen harcoló repülőhadtestét. Németországban pedig ismételten kijelentették, hogy Olaszország ügye egyben ügye Németországnak is. Sőt csakhamar nagyobb német légikötelések érkeztek az olasz haderő támogatására. Ezek a német osztagok Szicíliában foglaltak állást és innét akarnak elhatározó hatást gyakorolni egyfelől a földközitengeri angol hajózásra, másfelől a máltai angol bázisokra. Olasz részről különös éberséggel reagáltak Churchill angol miniszterelnök évszázó beszédére, mely heves támadást intézett Mussolini ellen s igyekezett elválasztani az olasz nép érdekeit a Duce személyétől és politikájától, úgy tüntetvén fel ezt, mint a béke egyetlen akadályát Anglia és Olaszország között. Olasz részről kiemelik a teljes egységet a Duce és az olasz nép között, ami különben nagy tüntetésekben is kifejezésre jutott az olasz városokban. Ugyanilyen figyelemmel kísérték Olaszországban az amerikai háborús politikát is s olasz publicisták és félhivatalos helyek több ízben figyelmeztették Amerikát azokra a veszedelmekre, melyek reá várakozhatnak egy háborús politika következtében. A politikai újesztendőnek egy másik elsőrendűen fontos és érdekes eseménye volt Hitler vezér és kancellár újévi beszéde. A beszéd a Gondviselésre hivatkozott, majd éles támadást intézett Anglia, de különösen az angol kapitalista társadalom ellen, újra ismertette a német béketörekvéseket, majd meggyőzően jelentette ki, hogy Olasz-

ország harca Németország harca is. Hitler beszédének középpontjába a szabadságot állította s ezzel a megnyilatkozással kapcsolatosak azok az Amerikához intézett német megjegyzések, melyek szerint Németország nem törekszik világalalomra és egyáltalában nem akarja megtámadni az amerikai földrészt.

Németország ily módon változatlanul kitart azon felfogása mellett, amely szerint tőle kell következnie az európai újjárendezésnek. Az Amerika, Anglia, valamint a Balkán iránti fokozott figyelem nagy tevékenységre készítette a német politikát, mely külön eredményként könyvelhette el, hogy Oroszországgal új és tág keretű kereskedelmi szerződést köthetett. Az európai politikai színtéren azonban Németország mellett egyre nagyobb nyomatókai szeretne megjelenni, — ahogy azt az előzőekben is láthattuk — Amerika. Az amerikai politika európai szándékaival szemben Németország az európai Monroe-elvet hangoztatja. Különös figyelemmel tekint most Németország Franciaország felé, mely felé érdekes kapcsolatokat keres mostanában az amerikai diplomácia. A francia-német kapcsolatok pozitív zálogának német körökben Lávait tartották. Lávaitól eredt az az új politikai rendszer, mely szakított a nagy forradalom hagyományaival és Pétain vezetése alatt autoritativ irányban szeretné vezetni a francia politikát. Laval személye volt annak a politikának legfontosabb támasza, mely levonva a mai helyzet következményeit, teljesen Németország mellé akarta állítani Franciaországot és nem vonakodott volna az angolelles francia hadüzenettől sem. Németország és Olaszország most kibontakozó földközi-tengeri érdekei szempontjából a francia partok, kikötővárosok elsőrendű fontosságúak. Lávairól azt tartották, hogy készségesen hajlandó engedni a németek óhajainak. Ugyanekkor azonban Laval politikai múltja és jelenlegi viselkedése miatt rendkívül népszerűtlen volt a francia társadalom köreiből. Sőt nem riadt vissza, nyilvánvalóan, a Pétain elleni lépésektől sem. Így kezdődött a meg nem szállt Franciaország belpolitikai válsága. Pétain december közepén eltávolította Lávait kormányából és helyére miniszterelnökkhelyettesnek és külügyminiszternek Flandint nevezte ki. Flandin a jobboldali francia politika érdekes személyisége, aki nem riadt vissza annak idején annak hangoztatásától, hogy Franciaországnak meg kell egyeznie Németországgal, sőt — mint a francia nagytőke egyik vezető alakja — szívesen létrehozott volna egy német-francia ipari együttműködést. Figyelemreméltó, hogy — bár a vichy-i kormány több ízben kiemelte, hogy a kormányváltás nem változtat a német-francia viszonyon — Németország nem nézte közönyösen Laval bukását. A francia belpolitikai válság körülményei különben is olyanok, hogy Németországot jogos figyelemre gerjeszthették. A német politika nagy gonddal figyelte Weygand tábornagy afrikai működését is és nem kerülte el figyelmét az sem, hogy nagyobb francia csapattesteket küldöttek át Toulonból és Marseilleből Afrikába Weygandhoz. Ugyanekkor a francia flotta is kifutott a Földközi-tengerre, majd meg elhagyva az északafrikai támaszpontokat, áttette telephelyét az Atlanti-óceán francia partjaira. Németország részéről így vált szükségessé, hogy Otto Abetz párizsi nagykövet tisztázza Pétainnel a belpolitikai helyzetet. A németek azt tartják, hogy a francia nép minden vágya a Németországgal való együttműködés, viszont egy belpolitikai klikk ezt minden áron zavarni akarja. Azt is rossz néven vették a francia belpolitikától, hogy nem szakított teljes éberséggel a régi rendszer embereivel és hogy a régi rendszer politikai bűneinek kivizsgálására alakult törvényszék munkája korántsem halad előre. A német nagykövet mindent elkövetett a Laval-kérdés megoldására. A válság azonban tovább húzódott és Laval áttette székhelyét a német megszállás alatt lévő Párizsba, ahol Femand de Brinon nagykövettel, régi hívével együtt tevékenykedik a német-francia viszony

irányításában. Laval munkásságának meg is lett volna az eredménye; Pétain Vichy-ből, Laval Párizsból jövet a demarkációs vonalon találkozott s állítólag tisztázták a „félreértéseket“. Még mindig kérdéses Laval jövődöbeli szerepe; erről még nincsenek pontos híreink. Azonban még mindig kétséges, milyen helyzetet foglal el a mai Franciaország a földközi-tengeri politikában? Előbb-utóbb Németországnak kétségtelenül szüksége lesz a francia partvidékek valamilyen formájú igénybevételére. Nem is annyira német, mint inkább olasz félhivatalos helyeken érezhető ez az igénylés. Mialatt német részről nem egy esetben megnyerő látszatú kezelésben részesül Franciaország, azalatt az olasz félhivatalos sajtó változatlan élességgel képviseli az olasz igényeket s ismételtető támadja Pétain rendszerét, kiemelve, hogy a mai Franciaország tulajdonképpen semmiben sem szakított a régi rendszer politikájával.

Németország másik tevékenységi területe a Balkán. Német részről éppen úgy, mint a balkáni államok részéről a béke zálogaként méltatták a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződést. Ugyanekkor nem került el Németország figyelmét a romániai belső állapotok alakulása sem. Magyarország is nagy gonddal figyeli a romániai állapotokat, hiszen nem lehet érdektelen az ottani magyarok sorsa iránt. Németország balkáni politikája pedig szükségessé teszi a német tancsapatok megerősítését, melyek a balkáni német túlsúly biztosítása mellett nyilvánvalóan német szempontból javára vannak a romániai belső helyzetnek is. Németország most, hogy Anglia egyfelől Kirenaikában, másfelől az albán fronton eredményeket akar elérni, nagy gonddal figyeli a balkáni angol erőfeszítéseket. Törökország új jelentőségre tett szert s az angol hadvezetés több tényezője folytatott a török vezetőkkel fontos tanácskozásokat. Ugyanekkor szóba kerül a bolgár kérdés is. Filov bolgár miniszterelnök egészségi okokból Becsbe utazott, majd találkozott Ribbentrop német külügyminiszterrel. Ugyanekkor bolgár részről határozottan cáfolták azt, hogy bolgár területen német csapatok lennének. A bolgár miniszterelnök pedig beszédet mondott, melyben körvonalazta Bulgária helyzetét. Német részről ezt a beszédet professzorosnak, akadémikusnak jellemezték. Szovjetorszoország, mely különösen jelentős figyelemmel kíséri a román eseményeket, szintén állást foglalt a bolgár ügyben, mégpedig állítólag pozitív értelemben. Mialatt a balkáni feszültség enyhülésével kapcsolatban a tengely diplomáciájának Spanyolország felé való fordulásáról beszélnek, azalatt német részről kijelentették, hogy az orosz álláspont Berlinben nem keltett meglepetést. Törökország minden eshetőségre készen, tráciai határát nagyszámú katonasággal rakta meg, azonban utóbb — nyilvánvalóan a nemzetközi helyzet helyes mérlegelése alapján — Bulgária és Törökország között olyan megállapodás jött létre, mely szerint mindketten visszavonják a határról katonai erőiket. Az is igaz, hogy ezt a hírt utólag hivatalos helyről megcáfolták.

Bizonyos csak annyi, hogy 1941 tavaszán igen fontos, talán döntő események fognak történni. Ezt mind a németek, mind az olaszok vezére is kijelentette. A krónikás természetesen nem láthat a jövőbe és a hadvezetőségek szándékaiba, bár kétségtelen, hogy az események ma nagyobb súllyal nehezednek a Földközi-tenger medencéjére, mint az olasz-görög háború kitörése idején.

GOGOLÁK LAJOS

„MILYEN A MAGYAR?“

RÓNAY JÁCZINT MAGYARSÁGKÉPE 1847-BŐL

E ZERNYOLCSZAZNEGYVENHÉT január 1-én a győri „Vaterland“ a magyar érzelmű közönség kívánságára „Hazánk“ cím alatt magyarul jelent meg. Noisser Richárd, a főleg kereskedelmi irányú lap tulajdonosa, Kovács Fái orvos és író barátjának engedte át a szerkesztést s az első magyar nyelvű szám már Petőfi egyik költeményével dicsekedhetett. A pesti írói gárda mellett a helybéli bencés tanári kar is élénk részt vett a lap szépirodalmi részének kitöltésében. A filozófia lelkes fiatal tanára, Rónay Jácint a negyedik számtól kezdve folytatások hosszú sorában a magyar nemzet jellemét boncolgatja „Milyen a magyar?“ címmel. A cikkeket később a fontosabb európai nemzetek jellemrajzával, a férfi és a nő s a különböző életkorok lélektani jellemzésével kiegészítve „Jellemisme“ címen foglalja kötetbe még ugyanazon évben. Az Akadémia levelező tagságával tünteti ki érte a tudós papot.

A rendkívül érdekes könyvből bennünket most az a 70 oldalas tanulmány érdekel, melyben Rónay a magyar nemzet jellemrajzát adja. Kétségtelen, hogy előtte már a nagy Bél Mátyás óta is számos magyar történész, statisztikus, író, költő, pap, tanár, mérnök és politikus nézett szembe a fontos kérdéssel, de az is bizonyos, hogy a tudós geográfus óta senkisémm fogott hozzá ilyen készültséggel és ily nagy szempontgazdagsággal a nemzeti jellem megvilágításához. Rónay az első, aki nem valami más kérdés kapcsán nyúl a témához s való, hogy senkisémm volt előtte ennyire tisztában a feladat méreteivel, jelentőségével és lehetőségeivel.

Rónay Jácint 1814-ben született Székesfehérvárott, mint Leit-zinger Domokos és Farkas Juliánna fia. Szülei kívánságára a bencés-rendbe lép. Tanulmányai elvégzése után a szemlélődő hajlamú ifjút felettesei Győrben a filozófia tanítására szemelik ki. Az 1848-as események őt is kiragadják tudós foglalatosságai közül, tevékeny részt vesz a mozgalmakban, a szabadságharc idején népszónokká nevezik ki. Világos után hamarosan futnia kell és Boroszlón át Londonba menekül. Itt tanítással tartja el magát, szabad idejében pedig embertannal és földtan-nal foglalkozik. 1866-ban sikerül hazatérnie. Egymásután akadémiai titkár, képviselő, majd osztálytanácsos a kultuszminisztériumban. Magas megbízás folytán Rudolf trónörökösnek ad történelmi leckéket, majd petfíg Mária Valéria nevelését vezeti. 1889-ben hal meg, mint püspök.

A korabeli magyar filozófiai törekvésekhez képest (Hetényi—Szontagh magyar nemzeti filozófiája, az egyezményes vagy „harmonisztikus“ rendszer) ő is azon a nézeten van, hogy a bölcsélet száraz elvonásokból nem fejlődhetik s igazán jelentőssé csak akkor válik, ha belehatol a gyakorlati életbe. Ezért a leggyakorlatiasabb résznek, a lélektan tanulmányozásába mélyed s 1844-ben a Tudománytár már „Mutatvány a tapasztalati lélektan köréből“ címen közöl tőle hosszabb tanulmányt. Ugyancsak a lélektan körébe vág Jellemisme című kötete is, mely címében az angol, francia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő-férfi és az életkorok jellemzését ígéri lélektani szempontból.

A nemzet-jellemzéseket általános megjegyzések vezetik be, melyek főleg arra a két összefüggő kérdésre igyekeznek megfelelni, egyrészt, hogy honnan vehetjük a nemzetek jelleméhez az adatokat, másrészt, hogy milyen tényezők hatása alatt jön létre a nemzeti jellem (jellem nem erkölcsstant, hanem lélektani értelemben véve). A kor német történet-filozófiája, főleg Herder hatott itt Rónayra.

„A nemzetek jellemét leginkább izlési, értelmi és akaratbeli műveltségükből lehet megismerni. Az élet külön korait nemzeteknél is fel-találjuk.“ A népek őskorát nevelési kornak nevezi, melyben csak a zene és a költészet fékezi őket. Herdert idézi a népi zene nemzetjellemző mivoltára. Hasonló erőt tulajdonít a népdalnak is s a továbbiakban bőségesen támaszkodik is a népköltészetre. Már megjelentek a Kisfaludy Társaság kiadásában a „Népdalok és Mondák“ első kötetei s mi szépen

hangzik a népi realizmus korában, hogy Rónay a népdalban keresi a magyar nemzeti jellemvonásokat: „Akarjuk ismerni a nemzeteket, figyeljünk zenéjükre, keressük fel költőit; de ne azokat, kik az idegent túlbecsülve, eltorzítják a nemzeti sajátságokat. A népköltőt, magát a dalló népet keressük s a nemzet jellemét századok után is feltalálándjuk. Nemzeti zenénkben s legújabbán összegyűjtött népdalainkban ki nem ismer kelet népére?”

A nyelvnek is nagy fontosságot tulajdonít s a „nyelvében él a nemzet” mondást helyesen nem politikailag, hanem lélektanilag aknázza ki. — „A képzelet rokon a földdel, mely alattunk elterül, a természettel, mely virul vagy szomorog körülünk, a hegyekkel, melyek körülvesznek; rokon az éggel, mely bennünket bétakar. És amilyen a képzelet, olyan a nemzet szelleme — jelleme.”

Miután így a természeti körülményeknek, éghajlatnak és tápszereknek a nemzetek sorsára, illetve jellemére tett befolyását kellő részletességgel elemezte, felveti Rónay a nagy kérdést, mely szerintünk ma is egyik legégetőbb pontja a magyar nemzeti jellem kutatásának: „vájjon hol, melyik néposztálynál kell leginkább keresni a nemzetjellem fővonásait?” A feleletet csak gondos mérlegelés után adja meg. „A hatalmasoknál? ezek kevés kivétellel mindenütt ugyanazok. A magasabb műveltségűeknél? ezek, kivált oly nemzetnél, hol a nagyobb rész még mindig hátra van, idegen műveltséget utánoznak... Fővárosokban? ezek ütereit ugyan a nemzeti életnek, de nem tiszta forrásai a nemzet jellemének ... A nemzetek jellemét nem kell ugyan egyeseknél, vagy kizárólag bizonyos néposztályoknál keresni, annyi azonban kétségtelen, hogy legtisztább forrását a népnél találándjuk: hol az érlelmi gondok nem hagytak időt elkorcsosodásra, hol kéjelgés a nemzet külső, eredeti típusát nem emészté fel, hol ferde műveltség, s az idegennek vak utánzása nem oltá ki a nemzeti érzeményeket és szokásokat.”

A magyar jellemzését is általánosságok vezetik be, melyek az ország éghajlatára és fekvésére vonatkoznak: Magyarország Európa kicsiben, oly változatos, épp ezért lakói testalkatra és jellemre nézve igen különfélék. A magyar általánosan középtermetű. „A csontos kiálló homlokot, mélyen fekvő, tüzes, igéző szemeket, vastag szemöldöt, tömött bajuszt, horgadt sasorrt, élénk arcéit és barna színt tán nemzetünk eredeti ismérveinek lehetne mondani.” Ez az arckép arra vall, hogy talán mégis az úri osztály bizonyos típusa lebegett a szeme előtt...

Ezután a nemzetünkben uralgó „nedvalkatot” igyekszik meghatározni. S itt meglepően szembehelezkedik a közvéleménnyel. „A közvélemény búskomornak, sírva-táncolóknak mondja a magyart, kinek még dalait is neme a keservnek rezzi által. Valóban nem tudom, miként jöheténk e pityergő hírbe... Andalgó nemzeti zenénkől és dalainkól kedélyességet (Gemüthlicheit) következtetek, s nemzeti táncunkból mindent előbb kihoznék, mint búskomorságot.” Szerinte nem helyes az a megállapítás sem, mintha a sors csapásai keserítették volna el a nemzet génuszát, mert hisz más nemzetek is vérzetek eleget, ő a vérmes — epés nedvalkatot látja uralkodónak, „hajdan úgy látszik az epés volt, jelenleg a vérmes túlnyomó.” A „Mutatvány a tapasztalati lélektan köréből” megfelelő fejezete felvilágosít bennünket, hogy „epés“-en cholericus-t, „vérmes “-en pedig sanguinicus-t kell értenünk. Ugyanott a vérmes temperamentum sajátosságai is össze vannak gyűjtve, de felsorolásuk ismétlés lenne.

Bölcs Leó őseinkről sok jót és sok rosszat ír. Az apák vétkeit azonban minden nemzet fiaira reá lehet olvasni. Súlyos harcokban eltelt ezer esztendőnk mégis erős bizonyítéka annak, hogy érünk valamit: „ily nemzet pulya nem lehet, mert a pulya nemzet csakhamar érdemlett sorsnak veszni indul.” Nemzetjellemező elődei szokásához híven Rónay sem akar kitérni a szellemes formulákban való sommás jellemzés elől, melyen a korabeli fizio-

gnomónia egész jelbeszédje felismerhető: „A magyarnak magas, szögletes homloka szép lelki tehetségekre mutat, mélyen fekvő, tüzes szeme lángoló képzeletre és elmeélre, görbedt sasorra, büszkeségre és uralgáskorra, kiálló, erős állcsontjai dacra, a kifejtett felsőajkak jóízlésre, az alsók élvvággyra, az erős, rövid nyak erélyre, rendiden bátorságra, a széles mell életerőre, nagylelkűségre.“ Pszichológus önérzete azonban tiltakozik a kérdésnek ilyen rövid úton való elintézése ellen s hamarosan az aprólékos vizsgá-lódáshoz kezd.

„A magyar kedélyes s vajjon kit lehet kedélyesnek nevezni? Kedélyes ember szerintem az, kinél könnyen szívre hat minden és szívből fakad minden, ki ha pártol, ha szeret vagy gyűlöl, lelkesedéssel teszi azt, ki ha fellép, hideg, közönyös nem is lehet, kit könnyebb meggyőzni szívre — mint észreható okokkal, ki jobban szeret érzelegni, mint szemlélődni“. Bizonyítékul mindjárt a daloló népet hozza fel: „Ha ajkai dalra nyílnak, feihevül érzelve, örömeiben felriad vagy andalogva búsong fájalmában, milyen a dal tartalma; de legyen ez víg vagy komoly, a magyar dal szívből fakad s érzeménydús mindig“. A nemzeti tánc is előkerül (tudjuk, Berzsenyinek is van egy szép költeménye a „Táncok“-ról, melyek a népek lelkét játszi ecsettel festik): „Ki nem látja nemzeti táncunkban az érzelmi könnyűséget, hirtelen fellobbanó indulatosságot, fesztelen szabadság szeretetét, bajnoki lelkesedést, nemzeti büszkeséget s a mindig áradozó, mindig hullámzó kedélyt?“

„A kedélyesség“-nek vannak ugyan gyengéi, de végre mégis csak örvendhetünk neki. Sorsunk sokszor az enyészet örvényéhez ragadott már, „de a magyarnak van szíve! és szíve és lelkesedése az elhatározó pillanatban mindig megmenté“. Az elhirült „szalmatűz“, e nemzeti fűszer mégis igen hamar kifárad s magába omlik és semmikép nem elegendő, hogy a nemzetiség fáján ízes gyümölcsöket termeljen. Nemcsak hevíteni, biztatni kell e nemzetet, hanem példával tetteleg kell fellépni előtte. íme Széchenyi István „példával lépett fel a haladás pályáján és nézzünk körül, mi óriás léptekkel haladott azóta — egyet említek — nemzeti nyelvünk“. A legnagyobb magyar szelleme ihleti a következő képet is: „nemzetünk ezer évvel idősb azolta s azt hiszitek elvénhedett? óh, nem! ifjú erővel, fiatal tüzrel lelkesedéssel lép ki a síkra“.

„A magyar indulatos. Szívét a legparányibb benyomás megingatja ... De érzeményei mint a víz síma tükre szünet nélkül változnak s heves indulatai öntözökben hamvadnak el“. — A félelmet nem ismeri e nemzet, ezért lehetett védőbástyája Európának. A nemzeti vitézség dicséretére idegen és honi írók sorakoznak fel véleményükkel. Majd színes kaleidoszkópban következnek a magyart jellemző érzelmi sajátságok. Mind megannyi pompás, pontos megfigyelés.

A magyar „szereti a fényt és csillogást, tanúsítja ezt fényes nemzeti öltözetünk s keleti fényűzésünk, mely nyomorink közepeit sem távozott soha hazánkból. Emellett büszke a magyar, született nagyságos úr ... szeret uralgani és uraltatni... a cím és hivatalok mindig fontosán szerepelt nemzeti életünkben ... Nem alacsony pénzsomj... hanem a véle született büszkeség... üzik szüntelen és élesztik szívében a hivatalok“.

Szemérmesnek mondják a magyart s bármint legyen is a dolog, bizonyos, hogy ebben a tekintetben felette áll sok műveltebb nemzetnek. Nézzünk azonban végig — hív fel Rónay — „terjedelmes káromkodást szótárunkban s kérdésre aligha leend kedvünk“. (Decsy Sámuel a Pannóniai Féniks érdemes szerzője a magyar nyelv változatos tökéletességei iránt való felbuzdulásában 1790-ben még ugyancsak dicsekszik, hogy „egy nemzet

sincs az ég alatt, mely cifrábban s rettenetesebben tudna a magyarnál káromkodni“ s viszont, hogy „az ellenség senkitől sem retteget úgy, mint a sok adtát-teremtettét szóró magyar huszároktól“.)

Az általános meggyőződés a komoly méltóságot nemzeti sajátságaink között szinte első sorba helyezi. Szerzőnk nem fél szembehelyezkedni a közvéleménnyel ezen a kényes ponton. „Kerestem én e komoly méltóságot vígalmainkban, kerestem minden színű gyülekezeteinkben és gyűléseinkben, kerestem mindenütt; de helyette zajt, ingerültséget, szilaj indulatosságot, mindent legázoló... vagy lelkesedéssel mindent felkaroló heves, keleti népet leltem mindenütt“. Széchenyi szellemét érezzük ismét közel, midőn arról beszél, hogy nem is szeretné, ha komoly, közönyös, ábrándokba elmerült nemzet volnánk, mert ez a vénség jele szokott lenni, „pedig az Istenért, nekünk még nem szabad elaggani, hiszen alig éltünk!“

Hibáit nem szívesen ismeri el a magyar, nem bánkodik felettük. Itt is Széchenyi mutatott új utat szózatával: „A hibákat magunkban keressük s egyesüljünk!“ Mivel önmagával rendesen elégedett, a magyar másokra nem irigy, szívesen nem csodálkozik s olykor „a hideg részvétlenség és közönyösség“, ezek a keleti sajátságok is erőt vesznek a lelkén „és tán éppen e keleti közönyösség, a munkátlan pangás, a henyélni szeretés és másra támaszkodást hajlam szülék azon balhiedelmet, miszerint a magyar komoly, méltóságos, higgadt vérű nemzet“. Haragja hirtelen, s első kítőrése vészes, mert a magyar bátor, elszánt s így első fellépte mindig erélyes; de viszont hamar meg is békéi.

A magyar szeretet ünnepelni. Öröme ilyenkor csakhamar a „széles kedvig“, vagy „kicsapongó örömig“ emelkedik. A magyar jószívú, öröme csak úgy teljes, ha közölheti mással. Az egyszerű nép is, ha egyetlen hízóját levágja, a félfalut vendégül látja belőle, s másnap talaja már éhezik. A magyar vendég-szeretete nem ismer határt s jó adag könnyelműséggel is jár. A vendégeskedés sok család vagyonát tette már tönkre: „szegény magyarok csupa jószívúségből és nagylelkűségből egymást felfalják“. Pedig mennyit magasztaltuk magunkban századokig a vendégszeretetet, mint egyik legszebb nemzeti vonásunkat. Dóczy József földrajzíró szerint (1830) ez „a legdicsebb nemzetek érdemes rangjára“ emeli a különben „tudományi és miveleti szempontból“ elmaradott magyarságot.

A magyar hiszékeny, mert egyenes szívű és becsületes. Rajongó képzelete könnyen reményei túlzó birodalmába emeli, de „mint minden tüzes képzeletű ember, igen sokszor pusztá képleteivel beéri. Ha éber, reményei üzik el borúit. Ha elszenderül, mi sokszor történik, reményei ringatják, és ha álmodik, oly édesen álmodik, hogy szinte fél az ébredéstől“.

Az elébb Rónay más oldalról nézve szigorú bírálatban részesítette a dédelgetett nemzeti sajátságot, a vendégszeretetet; most kibékíti olvasóit és oldalakon át bő idézeteket közöl külföldiektől s a többi népek vendégszeretetét méri a magyaréhoz. Csípős megjegyzést tesz a szellemi élet iránti részvétlenség kapcsán: „Ha az érkező vendég szegény, az angol komoly elmélyedésében észre sem veszi, az orosz nincs honn, a francia nyájasan mosolyog, de sürgős foglalkozása van, a német szánja, a magyar segíti, vagy kezét nyújtva bajtársnak nevezi. — Ha a vendég tudós, az angol azt kérdezi, hány kiadást értek munkái? A német, hány tudós társaságnak tagja? az orosz, hány jutalmat, vagy rendet nyert már? a francia, hányszor volt szabadelműsége miatt elzárva? és a magyar? már a küszöbön azt kiáltja: nem szoktam előfizetni!“

Viszont a magyar nem fősvény, nem takarékos, fényűzésre mindig van pénze, kivált ha ünnepélyeinek nemzeti színt adhat. Bőkezű adakozó, de csak akkor, ha nagylelkűségére és nemzetiségére hivatkoznak. „Mondd a magyarnak, hogy a 7942 lányi magas lomnici szirttetőn kutat kell fűrni, s mondd, hogy a nemzetnek ebből nagy haszna leend és nagy-

lelkően nyújtandja pénzét anélkül, hogy utóbb kérdezné mi sikerrel használtattott?“ A jelen korszak azt mutatja, hogy nemzeti felvirágzásáért kész a magyar minden áldozatra.

Az utánzaskór is egyike a honi szenvedélyeknek: Az idegent szívesen majmoljuk, „irodalmunkat, társalgásunkat, divatunkat idegen szellem lengi által s még életkérdéseinkben is idegennek van elsősége.“

Népdalainkból magyarázza most a szerelmes magyar természetét. Úgy látja, hogy inkább az érzéki szerelem köti le, de a hűséget és becsületet nagyra tartja.

A fesztelen szabadság szeretete mindig erősen lobog a magyar szívben. Kényszerítést nem szeret, korlátokat csak kény tetve tűr. „Parancsnak hódolni nem szeret, de hajt szép szóra, ha kéri mindent megtesz, ha dicsérik mindent elhisz.“ Sajnos, a hízkelkedést meg is szokta s az egyenes szó rosszul esik neki.

Hazáját igen szereti a magyar és süllyedő korszakai után elszántsággal és erővel mindig fenntartá a hazát az örvény szélén. „Szereti a magyar királyát is, egy atyai intés, egy bizalmas szó tőle s Érte minden honfi karja készen áll.“

„Az utánzaskórral kissé talán ellentétesen hangzik az ősi szokások szeretete. De hisz nálunk annyi az ellentmondás, hogy szinte ezt is fel lehetne venni jellemünk ismérvei egyikének.“ (Ezt a francia nemzetjellemzésekből is láthatjuk.) Az ősi szokások tisztelete sokszor már gátolja a haladást, de a múltban őrizője is volt a nemzeti sajátosságoknak. Ezek közt mindenkor első helyen állt a büszkeség s itt is a nemzeti büszkeség. Széchenyi nyomán Rónay sem a múltban keresi a büszkeség érdemleges okát, hanem a jövőben. „A jövő az, mire büszke a magyar. Férfikorunkat soha nem értük el még s nagyok még soha nem valánk.“

A szerepléskór a fellendülő politikai életben nagy szerepet játszik. „S a legjobb szándék mellett is meg kell vallanunk, hogy sokan serdülő honfiaink közül, nem annyira hazafiságból, mint hiúságból karolják fel a haladás zászlóját.“

Az érzelmi sajátosságok letárgyalása után szellemi tehetségeinkre tér át szerzőnk. „A magyarnak valamint érzelme, úgy értelme is könnyű felfogású, a legkisebb benyomás megingatja s mivel a tárgyak közös és sajátos jegyeit hamar megkülönbözteti, fogalomképzése gyors. ítélete éles, mely ha érdekelte, a legbonyolultabb viszonyokban könnyen felleli magát s hamarabb határoz mint az óvatos német, vagy a dolgok lényegét kutató angol; de esze nem oly mély, mint az imént érintett nemzeteké“.

Ismét népdalainkra és keleti képes beszédünkre hivatkozik, midőn a nemzetünkben rejlő költői tehetségről beszél. Nem mintha dús képzeletével alkalmatlan lenne a magyar a „szigorúbb tudományokra“. Ezt ugyan sokan szeretnék szomszédaink közül reánkbizonyítani s mint minden magyar, ki e kérdést érinté, Rónay is hévvel védi meg nemzetét a méltatlan vádaskodás ellen. Nyelvünk eredeti, gyökszavakban dús, széphangzású, lágy: még elleneink sem tagadhatják, „hogy oly nemzetben, mely a magyar nyelvet sajátjának mondja, pulya, tehetlen s tudatlanság homályát szerető lélek nem lakozhatik“.

„Hát mért maradtunk el a pályán?“ merül fel a nagy kérdés, melyhez annyi magyar töprengés tapad évszázadok óta. Az örökös harc volt a főök, ez kétségtelen. De Rónay nem elégszik meg, mint oly sokan szinte még ma is, e könnyű magyarázattal. „Az idők mostohák voltak igaz, de ne feledjük, hogy míg nemzetünk egyrésze elleneink igája alá görbédéit, a másik addig önszenvedélyei bilincseit hordá s mindig másokat okolva, önmaga sietteté veszté“. Az öntüzeiben oly hamar elhamvadó magyar lelkesedés bizony részes benne, hogy rövid, fényes korszakok után a műveltség bosszú időre ismét sirba szállt. „Egyes lángeszű férfiak tűntek fel a legdurvább századokban nálunk is, de elszigetelt, egymástól távol eső tünevények valának ezek s életre ható, maradandó nemzeti irodalmat nem „alapíthatának“.

Most minden átmenet nélkül (az ok valószínűleg az első, folytatásokban való közlés) az egyes társadalmi osztályokat vonultatja fel előttünk Rónay.

A főnemesség szerepét rendkívül fontosnak látja a múltban r „az ő lelkesedése és hidegsége volt hévmérője míveltségünknek, haladásunknak“. Keleti fényűzés, pazar bőkezűség, nagyravágyás és uralgás jellemző hajdan § részben még ma is a főnemességet. Ellenszegülési hajlamról, dacról is bőven beszélnek történeteink. De legszomorúbb korszaka az volt e vezető osztálynak, midőn elidegenedett hazájától. Itt is Széchenyi fellépte változtatta meg a helyzetet.

„És most nyúljunk a darázs-fészekbe“: ezzel a jellemző fordulattal kezdődik a magyar nemesség rajza. „Katoná volt a magyar nemes, ha hazatért, babérjain pihent s a keleti mítsem tevés örömeit élvezte“. Míveltsége alacsony volt: „a könyv papnak, a művészet taliánnak, a kézimívek németnek, a földmívelés parasztnak való“, így okoskodtak nemeseink... Midőn a rendes katonaságot hozták be, a béke malasztos Őlében nemeseink pártokra szakadoztak. „Egyik része hivatalt keresett s ha talált, viselte azt, míg kedve tartá vagy erszénye bírta, a másik a csatatérről rögtön visszavonult ősi fészékébe, pipáit megtöltetni parancsoló, elmélkedett a régi jó időkről és leste bodor füst fellegein keresztül az ébredező hazát“. A szegény nemes az ármálist, a hajdani nagyság egyetlen emlékét, mestergerenda alá rejté s az ekeszarvához nyúlt“. Nézd, amott kullog az ekeszarva után, külsején szegénység, arcán nyomor barázdái látszanak, de szemeiből elégülés sugárzik, mert a magyarnak nem sok kell arra, hogy elégtül vagy boldog legyen. Ha közéletes, alázatosan tisztelend, de tűzz süvege mellé tollat, mondd neki: restauráló lesz s nem ismerensz többé reá: odahagyja házát, családját, veszni engedi gazdaságát és siet öröm-ittasan a tisztújítási csatatérre“.

A birtokos nemes otthona is kevesebbet, nyilvános szereplése pedig többet mutat, mint amije van. Lakása, bútorzata, életmódja izlés és kényelem nélküli, de ha nyilvánosság elé lép: „mennyi zaj, mi könnyelmű pazarlás, keleti fényűzés tűnik itt fel“.

„A komoly nemesi méltósággal s a keleti mítsem tevés hajlamával sajátserű ellentétben tűnik még fel a nemesek közti örök civódás. Így volt ez már hajdan és így van napjainkban is. A per és patvar véreben van már nemzetünknek, pere van minden magyar nemesnek és a patvarián keresztül kell menni minden magyar nemes ifjúnak, hogy ügyvéd lehessen. Minden magyar nemesifjú született ügyvéd. Európában együttvéve aligha van annyi jogtudós, mint magában magyar honban!“

A demokrata politikai légkörben mások is így beszélnek a magyar nemesről. Gondoljunk pl. Petőfi Magyar Nemesére és Pató Páljára, vagy Arany Fülemiléjére.

Az idegen származású polgárságra csak néhány történeti megjegyzés világít rá, hogy annál nagyobb helyet kapjon a magyar nép. Ennek kedvenc foglalkozása a földmívelés, melyet elég helytelenül még mindig elmaradott, keleti módon űz, a régi kontár gazdálkodástól nyomnyit sem tér el, iparra, kereskedelemre nem hajt. „A százados alárendeltség, anyagi és szellemi függés földművelőinknél nemét az ellenszenvnek és bizalmatlanságnak szülé azok iránt, kiktől függött. Földesurának, bár sok megváltozott, még most is kötve hisz, tanácsát, javításait még akkor sem hajlandó követni, midőn azokat sikerdús eredményekben látja maga előtt. Mi az úrnak jövedelmez, nem járja az meg a szegény parasztnak“. Mintha csak Berzeviczy Gergely szavait hallanók...

„Nemzetünk legeredetibb fájának“ „a puszták és vadon fiait“, a pásztorokat tartja Rónay: „feltaláljuk ezeknél nemzetünk sajátosságait, eredeti tisztaságban, még az annyira általánosnak mondott keleti, komoly méltó-

ságot is jobban, mint bárhol. Valódi Attila-faj, miként nemrég valaki mondd, pogány termés, ki még az eleven ördögtől sem fél!“ A csikós, juhász és kanász nép életével ismerkedünk meg. A fiatal bencés pap meglepően sok színes mozzanatot és érdekes adomát ismer a puszták népéről.

A Széchenyi-tanítvány nem fejezheti be művét anélkül, hogy a magyar nőről ne szólna. „Honszeretet, hűség és háziasság legfényesebb erényei a magyar hölgynek.“ Hadd kapjunk ismét ízelítőt az összehasonlító nemzetisméből. „A magyar nő élénk, mint a francia, de nem oly könnyelmű. Házi mint a német, de nem oly takarékos. Heves, mint a spanyol, de szenvedélyeiben nem oly kitartó. Ha szeret, nem oly féltékeny s ha féltékeny, gyűlölségében nem oly kérlelhetetlen, mint az olasz nő. A spanyol nőt büszkeség, a németet közvélemény, az angolt becsület, a magyart házi boldogsága fékezi fellobbanó indulataiban, vagy kitörő szenvedélyeiben. A spanyol nő férjének szépségét félti, az olasz szeretetét, a francia hírét, az angol hitelét, a német életét, és a magyar? a magyar nő férjének hivatalát félti.“

A sok jó mellett nem hallgathatja el Rónay a nők közt divatozó nagyravágyást, vagy mint ő mondja „szerepcserét“. „A városi kapásnő a magyar tutyit, takarítót, állás főköttöt, a kurta derékot immár szegyenli, neki csipkés, szalagos főköttő és hosszú, fodros ruha kell. Mivel a pórnő így öltözködik, a középosztályú nő csak nem maradhat meg a régi mellett. Fejére tollas kalapot biggyeszt, a nagykendőt selyemköpeny váltja fel, s ki elébb csak tenyerével tartá fel a nap égető sugarait, most fejecskéje felett napernyő sallangos bojtjait lengeti a kacér szellő. Lehet-e csodálni, ha az ekként kétségbeesésig zaklatott „noblesse“ szinte kivágyik köréből s jől-rosszul utánozza fokokonként a magas, magasabb és legmagasabb osztályokat.“

Rónay Jácint fiatalkori művét sajnálatosan elfeledte az utókor. Még olyan részletes összefoglalás sem emlékezik meg róla, mint Hermann Ottó „A magyar nép arca és jelleme“ c. könyve 1902-ből. Ezért tartottuk érdemesnek a feledés homályából kiragadni e könyvet ma, amikor a nemzetkép tisztázásán annyi érdemes író és tudós fáradozik. Talán sikerült e sovány kivonattal is érzékeltetni valamit abból a gazdag és értékes anyagból, amelyet a kiváló bencés dolgozata a magyar jellem ismeretéhez összehord. Az egyes magyar történelmi osztályok rajza a reformkor társadalmi életébe engedett bepillantást, az egész pedig megmutatta, meddig jutott el népünk az önismeret útján a szabadságharcig. Elmondhatjuk, hogy szinte minden lényeges vonást megtalálunk már Rónaynál, melyet ma népünkről el szoktak mondani. A fogalmazás, a kifejezés lehet más, de a lényeg már aligha. Csak mintha a kép színezete volna ma borúsabb, tragikusabb.

Rónay pontos megfigyelő és szívesen időzik a részleteknél, az egyes vonásokat nem áldozza fel valamely előre kitervelt egység kedvéért s nem igyekszik egy vagy néhány tulajdonságból mint gyökérből levezetni a magyar jellem összes sajátságait. Forrásairól már szoltunk. Főleg a megfigyelés s a gondos, reális lélektani boncolgatás szolgáltatják anyagát. De szívesen és sok helyt támaszkodik a magyar népdalra és népnyelvre s kedvvel szövi át szövegét a kor költőitől vett idézetekkel. E mellett a kor tudománya, történetírása, a külföldi szerzők véleményei s a herderi történetfilozófia elvei mind nyomot hagytak sorain.

Főleg azonban Széchenyi nagy egyéniségének fénye világítja be a lapokat. Az ő szellemében nem hízkelni akar nemzetének Rónay Jácint. Hanem hibáira igyekszik rávilágítani. Tükröt tart eléje, hogy rossz tulajdonait, a megindult nagy nemzeti fellendülés akadályait levetkezhesse. De Széchenyitől veszi át magyarságképe biztató lényegét is: fiatal nemzet vagyunk, melyre még nagy jövő vár! S e jövőnek záloga, így ki nem mondva, de mégis tisztán kivehetőleg, a magyar parasztság, amely ezen első modem, teljes magyarságkép legfontosabb vonásait is szolgáltatta.

LAJOS

KÖZVETETT VÁLASZTÁS

A MINISZTERELNÖK által ismételen is bejelentett alkotmányreform keretében fölmerült a közvetett választás gondolatának erősebb érvényesítése. A parlamentarizmus kifogásolható tüneteinek kiküszöbölésére — úgy látszik — indokoltnak tartják, hogy az ország képviselőháza tagjait vagy legalább a tagok egy részét ne a választójogosultak közvetlenül válasszák, hanem közvetve, nevezetesen a törvényhatósági bizottságok és az érdekképviselések közvetítésével. A most említett szervezetek tehát mint választótestületek, a testületek tagjai pedig mint elektorok szerepelnének az országgyűlési képviselőválasztásokon. Nem lehet kétséges, hogy a közvetett választás behozatala a jobb kiválasztást, tehát a képviselőház színvonalának emelését lenne hivatott biztosítani.

Az alkotmányreform ezen egyik vezető gondolatának nyilvánosságra jutása óta a politikai és a szaksajtó hasábjain is ismételen megbeszélés tárgyává tették a közvetett választás kérdését. Úgy érezzük tehát, nem végzünk felesleges munkát, amikor ezt a problémát a maga történeti kialakulásában és elméleti jelentőségében megvizsgáljuk.

A közvetett választás rendszere nem új gondolat és nem is kipróbálatlan. A francia forradalmi korszakban egymást gyorsan váltó alkotmányok ismételen (1791, 1795) kísérleteztek vele és erre a példára elterjedt más államokban is. A tudományos élet is foglalkozott a kérdéssel és a politikai kézikönyveknek hosszú időn keresztül állandóan visszatérő tárgya volt. Természetesen nincs helyünk itt arra, hogy a közvetett választás indokoltságára nézve külföldi és hazai írónál megnyilvánult véleményeket kimerítően ismertessük. Nem látszik azonban feleslegesnek, hogy legalább két olyan külföldi és két olyan magyar írónak a véleményére mutassunk rá, akik az ebben a kérdésben kialakult közfelfogást a legteljesebben foglalták össze és domborították ki.

Benjamin Constant „Principes de Politique“ címmel 1815-ben kiadott művében annak ellenére határozottan a közvetlen választás mellett foglal állást, hogy ez a közvetlen választás a francia forradalom óta elvesztette hitelét. Szerinte nem igaz az, mintha a nép képtelen lenne jól választani. A választógyűlések kivetkőztettek a választást tulajdonképeni természetéből. Megszűnik az a lelkesedés és delejes áram, amely a legjobbak kiválasztására vezet; helyette az irigység és a semmirevalóság érvényesülőlyan közészerűségek jutnak felszínre, akik a nép szavazatát soha el nem nyernék. A közvetlen választás biztosítja egyedül a helyi érdekek kellő figyelembevételét, a nép és az országgyűlés közvetlen kapcsolatát. A képviselő a közvetlen kapcsolat révén sokkal jobb közege kerülete nézeteinek s erősebben érzi a felelősséget; ez megint a különféle társadalmi osztályokat közelebb hozza egymáshoz. A közvetlen választás ad a képviselőnek valódi erőt és eredeztet gyökeret a közvéleményben. Közvetettség esetén a nép elveszti bizalmát azon hosszú út miatt, amelynek tekervényein szavazata elváltozik vagy elcallódik.¹

John Stuart Mill „A képviselői kormány“ címmel 1861-ben kiadott munkájában külön fejezetet szentel a két fokú választás problémájának. Szerinte a közvetett választási rendszer kialakítására az a szándék

¹ Megjelent magyarul »Az alkotmányos politika tana« címmel Perlaky Sándor fordításában, Pest 1862. 45—62 11.

vezetett, hogy kissé tompítsák a népérzelem szabad nyilvánulását. A szavazatjogot sokaknak adják, de kényszerítik őket aránylag kevesek közbenjárása által gyakorolni; ezekről a kevesekről feltételezik, hogy őket a nép szenvedélyei kevésbé izgatják, mint a tömeget. Feltételezik, hogy a választottak válogatott testületé értelemre és jellemre felette áll a rendes választói színvonalnak és ennek következtében e testület választása gondosabb, értelmesebb és felelősségteljesebb lesz, mint a tömeg választása. A nép szavazatának egy közbeeső testületen való átszúrását azzal is elfogadhatóan lehet indokolni, hogy kevesebb belátás és ismeret szükséges annak megítélésére, szomszédaink közül kik képesek a parlamenti tagot jól megválasztani, mint magának a képviselőnek a kiválasztására.

Mill szerint azonban az említett feltételezések a gyakorlatban nem érvényesülnek. Ha ugyanis a választó csak közvetve szavazhat, elvész a főhaszon, amiért a szavazatot kapta; nem fejlődik közszellem és érdeklődés. A közvetítő személy kijelölésére ugyanolyan intelligencia kell, mint a közvetlen választáshoz; ha ez az intelligencia megvan, a választó magára a képviselőre is szavazhat, — ha nincs meg, a közvetítőt sem tudja jól kiválasztani. Rendszerint az ősválasztó már úgy szavaz, hogy az elektor meghatározott személyre adja szavazatát, ebben az esetben azonban a közvetítés felesleges. Példa erre az amerikai elnökválasztás, ahol az elektorokat kötelezettséggel választják meg. A közvetett választás rendszere legfeljebb akkor mutathat fel eredményt, ha az elektorok más megbízást is kapnak és főfunkciójuk nem a képviselőválasztás. Ilyenkor ugyanis a kiválasztás nem aszerint történik, hogy az elektor kire fog szavazni, hanem hogy alkalmas-e tulajdonképeni hivatásának ellátására; példa erre az Unió szenátusának választási módja. Angliában a közvetett választás nem indokolt; a helyi tanácsok semmi kezességet nem nyújtanak a parlamenti jelöltek jobb kiválasztására és azonfelül ez a rendszer a helyi tanácsokat eltereli eredeti céljuktól és politikai testületekké alakítaná. A közvetett választás csökkenti a kapcsolatot a parlamenttel és a képviselő felelőségét; több lesz a cselszövény és ha kevés az elektor, könnyebb lesz a veszesztegetés.¹

A magyar irodalomban Eötvös József báró foglalkozott a kérdéssel „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra“ c. hatalmas munkájának 1854-ben megjelent első kötetében. Szerinte a közvetett választás indoka, hogy a képviselők választása pártküzdelmekre szolgál alapul s e küzdelmek a választójog kiterjesztése esetében a köznyugalmat zavarják. Azonfelül a nagy tömegekről nem is lehet feltenni, hogy a képviselő helyes kiválasztásához szükséges tulajdonságokkal rendelkeznek. Minthogy pedig a választójog korlátozására a jogegyenlőségbe ütköznék és minthogy a nép könnyebben kijelölheti a bizalmát bíró egyéneket, célirányosnak látszik a közvetett választás. Megmenti a népfelség elvét és elkerüli az általános választójog veszedelmeit. A választás nem veszélyezteti a köznyugalmat és jobb színvonalat eredményez.

Azonban Eötvös szerint a parlament színvonalának emelését jobban érhetjük el, ha ezt a célt nyíltan bevalljuk és a választójogot a műveltebbekre korlátozzuk; mert veszélyes a néppel elhitetni, hogy több joga van, mint amennyit neki gyakorlatilag engedünk. Különben a közvetett választás felhozott indokai nem is állják ki a higgadt megfontolás próbáját. Választási izgalom közvetett választásnál is előállhat, de megfelelő rendszabályokkal — pl. a körzetenkénti titkos szavazással — ezt a veszélyt a közvetlen választásnál is el lehet kerülni. A közvetett választás a közönségben könnyen közönyt fejleszthet és ez többet árt, mint a választási izgalom. A közvetett választásnál az országgyűlés feloszlata által a népre való appellálás majdnem lehetetlenné válik. Az sem igaz, hogy aki a képviselő személyének a kijelölésére nem alkalmas, alkalmas lenne oly férfiak megnevezésére, akikre a választást bízni akarja. Alig lehetne elkerülni az utasítást és így a közvetett választás eredménye a közvetlenével azonos lesz. Ha viszont a községi eljárások lennének az elektorok, ez a községi igazgatás terhére válna. A közvetett választás nem biztosítja a cenzusos választásnak azon előnyét sem, hogy a vagyonosabb és a művelt réteg jusson a parlamentbe. A népfelség elvének megmentése a közvetett szavazásnál csak látszat; nem képes elhitetni a néppel, hogy az országgyűlés az Ő igazi képviselője. Az eredmény

¹ Megjelent magyarul Jánosi Ferenc fordításában, Pest 1867. 188—197. lapok.

vagy a teljes érdektelenség, vagy a közvetlen választásnak még nyomatékosabb követelése. Ezért a közvetett választás mindig csak átmenet lehet a közvetlen választáshoz vagy eszköz az abszolútizmushoz. A nép ugyanis gyakorlati hatalmat akar és nem az eszme megmentését.¹

Hasonló véleményen van Concha Győző. Politikájának 1894-ben megjelent I. kötetében kifejti, hogy a közvetett szavazati rendszer azt igazolná, hogy nincs minden polgárnak elég tehetsége az állami akarat általános irányának megjelölésére. Azonban az egyes polgár szerepe az általános akarat létrejöttében úgyis minimális; közvetett választásnál ez a szerep még jobban megcsökken; lefokozódik az emberi méltóság, megszűnik az egyenlő érvényesülés, az egyéni érdek védelme a szavazat útján. Minthogy a polgár elég erősnek érzi magát, hogy az állami akarat általános irányára befolyjék, az elektorok választásából is ezen irány felett kíván döntenit; ennek következtében az elektorok csak a polgárok akaratának lesznek a passzív csatornái és a közvetett választás rendszere csak berendezéssé válik a tömeges választások megkönnyítésére (Politika I. köt. 1907.).

Az ismertetett tanokat nagyjában átvette a későbbi magyar irodalom is, amire nézve csak Eötvényi Nagy Olivér (A választójog problémái 1907) és Balogh Arthur (Az állam tudománya I. kötet 1909.) munkáira utalunk.

A közvetett választás körül kifejlődött irodalmi harc eredményét a következőkben foglalhatjuk össze.

A közvetett választás mellett elsősorban az az érv szól, hogy a polgárok egy része kisebb képességű és nincs elég tehetsége a képviselő helyes megválasztására; nagy tömegek nem tudnak jól választani. Ezért lenne helyes az olyan berendezés, amely szerint a tömegek csak elektorokat választanak s a kiválasztott, tehát intelligensebb elektorok szavaznak a képviselőre. Azonban ezzel szemben felhozzák, hogy vagy elég intelligens maga a választó s akkor képviselőt is választhat s a közvetítés felesleges; vagy nem elég intelligens, akkor elektort sem tud választani. Az elektorok jó kijelöléséhez ugyanis semmivel sem kell kisebb intelligencia.

Az előbbivel rokon az az érv, hogy az intelligens ösválasztó legalább az elektorra adott szavazat által kíván a politika irányára befolyjni; ily esetben azonban az elektor az utasítás szerint szavaz és a közvetítés felesleges. Ha pedig az ösválasztó nem elég intelligens és valóban nem politikai irányra, hanem csak az elektorra szavaz, a közvélemény nem jut kifejezésre.

Másrészt igaz ugyan, hogy a közvetett választással meg lehet menteni az általános választójog elvét és a népszuverénitás gondolatát, azonban ezzel szemben megsemmisül vagy minimumra csökken a polgári befolyás, s a választás kivetkőzik eredeti jellegéből és formasággá lesz. Igaz az is, hogy a közvetett választás mérsékli a túlzott pártküzdelmeket és a demagógiát, csökkenti a választási izgalmat, jobban biztosítja a köznyugalmat, egyszerűsíti a választás lebonyolítását, de viszont a néperzelem nem jut elég megnyilvánuláshoz, s ezért a nép elveszti a választás iránti bizalmát, részvétlenség és közöny fejlődik ki benne.

Közvetett választásnál talán a választás eredménye értelmesebb és színvonala jobb lesz, de megszűnik a választóközönséggel való kapcsolat, az azzal szemben való felelősség, a helyi érdekek érvényesülése, a képviselőház elveszti a közvéleményben rejlő gyökerét és ezzel tekintélyének alapját. A közvetett választás nem is vezet mindig a legjobbak kiválasztására; hiányzik ugyanis ehhez az a lelkesedés, amely csak közvetlen választásnál van meg. Az elektorok útján való szavazásnál már sokszor másodrangú szempontok, irigység, cselszövés érvényesülnek s a választásból gyakran középszerűségek vagy értéktelen elemek kerülnek ki győztesen. A közvetett választás meg-

¹ Báró Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. I. kötet 2. kiadás, 1870. 325. és köv. lapok.

hamisíthatja a népakaratot, ha a képviselő olyan csekély szótöbbséggel megválasztott elektorok szavazatával nyeri mandátumát, akik mögött nem áll a választók többsége. Végül a közvetett választás szemfényvesztésre dolgozik, látszat-jogokat ad, sérti a jogegyenlőséget; ezért csak alacsony színvonalú társadalmakban s csak átmetileg tartható fenn.

Felhozható még, hogy ha a közvetett választást önkormányzati közigazgatási testületek tagjai ejtik meg, ez politikát visz az illető testületek életébe és ezzel romlik a közigazgatás. A népre való apellálás lehetősége pedig közvetett választásnál lehetetlenné válik.

Amint az elmondottakból meg lehet állapítani, a tudomány álláspontja a közvetett választásra nézve egyértelműleg kedvezőtlen. Az írók jóformán kivétel nélkül a közvetlen választás rendszere mellett foglaltak állást. A közvetett választás gondolatától a gyakorlat is eltért; szórványos kísérletek után a képviselőház megszervezésnél mindenütt a közvetlen választás rendszerét fogadták el és a közvetett választás csakis a felsőház megszervezésénél szerepel egyes államokban.

Nevezetesen közvetett választással építették fel a felsőházat elsősorban a szövetségi szerkezetű államok; így Svájc, az Amerikai Unió és más amerikai államok, a háború előtt Németország és Ausztria is. De a közvetett választás rendszerét alkalmazták a felsőház megszervezésénél egyes nem szövetségi szerkezetű államok is, nevezetesen Franciaország, Belgium, Svédország, Dánia, Románia és Magyarország. Utóbbi államokban a közvetett választást úgy valósították meg, hogy a felsőházi tagok választását vagy a nép által választott elektorokra vagy a tartományok, megyék képviselőtestületeire, kivételesen az alsóházra bízták.

A közvetett választással a felsőháznál elért tapasztalatok nem mondhatók kedvezőtleneknek; sőt ellenkezőleg, a közvetett választás mindenütt a felsőház tagjainak jobb szelekcióját, a ház nagyobb megfontoltságát és mérsékeltbb irányát biztosította. Ha azonban a felsőháznál a közvetettség ilyen eredményeket mutat, nyilvánvaló a gondolat valószínűsége, hogy a képviselőháznál is lennének előnyei. Ennek következtében nem is tudjuk teljességgel osztani a régebbi irodalomnak azt az álláspontját, amely annyira egyértelműleg a közvetlen választás mellett jutott kifejezésre.

Mikor a világháború után a főrendiház átszervezése napirendre került és e sorok írója többekkel együtt javaslatba hozta a főrendiháznak a törvényhatóságok és érdekképviseltek választottaival való kiegészítését,¹ e gondolat ellen többen szót emeltek. Ezek közé tartozott már ismertetett álláspontjánál fogva Concha Győző is.

Concha Győző szerint az 1921. évi főrendiházi reformjavaslat a francia szenátus alakítására emlékeztet. Ott azonban 1875-ben valóban alig kínálkozott más megoldás, azonfelül ott a megyei képviselőket a községi képviseltek kiküldöttséivel kiegészítették. „Jövőben a megyei és városi közösségek élete az országos és a maguk partikuláris igazgatásának önkormányzati kezelésében állhat csak.“ A közigazgatás jósága a legfontosabb; a törvényhatóság a cselekvő közigazgatásnak legyen az orgánuma. „Az törvényhatóságoknak felsőházi tagok választására jogosítása azonban őket a tett, a cselekvés mezejéről elvonná s a politizálás, a parlamenteskedés törvényes szervezeteivé tenné.“ A két feladat ellátását nem lehet összeegyeztetni; a közigazgatás érdeke pl. kis taglétszámot kíván, a felsőházi tagok választásánál pedig nem lehet kis testületre szorítkozni. A politizálás elvonja a törvényhatóságot tulajdonképeni feladatától és a közigazgatást elvonná eredeti hivatásától.²

¹ A főrendiház reformja (Katolikus Szemle 1922); A főrendiház felállítása (Magyar Kultúra 1925).

² Concha: A főrendiházi reformjavaslatról. Jogállam, 1921. évf. 241. lap.

Amint a fejlődés megmutatta, Conchának aggályai túlzottak voltak. Mégis szükségesnek tartottuk ismertetni véleményét és megfontolásra ajánlani szempontjait abban a tekintetben, vajjon helyes lenne-e a másik kamara választásánál is a közvetett választás rendszerére áttérni?

Ha a képviselőház jelenlegi színvonala kívánivalót hagy maga után, ennek a bajnak a megszüntetésére a legegyszerűbb út kétségtelenül egyrészt a választójog korlátozása, másrészt a többes szavazati rendszernek (pluralitásnak) a behozatala. Ma már általánosan elismerik, hogy az állampolgári jogegyenlőség nem egyenlő jogi helyzetet jelent, hanem lehetőséget az egyenlő érvényesülésre. Nincs tehát az állampolgársági jogegyenlőség szempontjából semmi akadálya olyan választójogi feltételek megállapításának, amely feltételek eléréséből egy állampolgár sincs teljességgel kizárva. Az értelmiség és az érdemesség ilyen feltételek; ha ezeket foglaljuk a választójog alapjaként jogszabályba, senkivel szemben sem követünk el igazságtalanságot és megvalósítjuk azt az egyedül józan álláspontot, hogy az állam ügyeibe mindenki a hozzáértés arányában szólhasson hozzá, tehát az egyes választópolgárok esetleg különböző arányban. Vissza kell térni ahhoz a régi magyar szervezési elvhez, amelyet már Werbőczy említett és amely szerint a szavazatokat nem számolni, hanem mérlegeim kell. érvényesítői kell azt a régi, de ma megint rendkívül divatos és elismert elvet, amely szerint az állam életét a tekintély alapjára kell építeni és a kiválóbbak vezető szerepét intézményesen biztosítani.

A törvényhozói színvonal emelésének a közvetett választás útján való elérése kétségtelenül kerülő útnak (korrekciónak) minősül, amelyet nem árt igénybe venni, amelyre azonban egyedül építeni a törvényhozó testület mindkét házát könnyen kelthet bizalmatlanságot, népszerűtlenséget és közönyt.

A törvényhatósági bizottságoknak képviselőválasztó testületté nyilvánítása több szempontból is aggályosnak látszik. Ma a törvényhatósági bizottságok a napi politikától távolabb álló felsőháznak tagjait választják; még pedig nagy időközökben és kis számban. Ha ugyanezek a törvényhatósági bizottságok az országgyűlési képviselők választására is jogot kapnának, ezzel a politikai élet olyan alapsejtjeivé lesznek, amelyből a politikát többé alig lehet kirekeszteni. Hogy pedig ez a napi politika a törvényhatósági közigazgatásra nem gyakorolna előnyös hatást, az nem lehet kétséges. Már Concha rámutatott arra, hogy a közigazgatás érdekei a törvényhatósági bizottsági taglétszám leszállítását indokolják, míg a képviselők választása inkább a taglétszám emelése mellett szólna. De ennél tovább megyünk. Közigazgatási szempontból rendkívül előnyös, hogy a törvényhatósági bizottságban ma a nép által választottakon felül jelentékeny számban vannak benn a nagyobb vagyonuak, az érdekképviselések, a vallásfelekezetek képviselői, az örökös tagok, a törvényhatóságok tisztviselői és a törvényhatóság területén működő állami hivatalok vezetői. Ha azonban a törvényhatósági bizottság, mint képviselőválasztó testület szerepelne, abból a nem demokratikus elemeket ki kellene rekeszteni, mert hiszen hogy vegyenek részt a nép képviselőinek a megválasztásában olyanok, akik nem a néptől kapták megbízásukat?

A nemzet képviselét tevő országgyűlésnek az alsófokú önkormányzati testületekre való ráépítése önkéntelenül is a szovjet tanácsrendszerére emlékeztet, amely szerint a községi képviselők küldötteiből alakul a járási tanácsa, a járási tanácsok küldötteiből a kerületé, a kerületi tanácsok küldötteiből a tartományi tanács és így tovább: az ország, majd a szövetség képviselői; e felépítés szerint e tanácsok gyakorolják a jogalkotás, igazgatás és bíraskodás hatalmát is. A szovjet-rendszer azonban az államélet olyan

primitívebb állapotát állítja vissza, amely az államhatalmak elválasztását nem ismeri, illetőleg tudatosan elveti s ily módon akar minden hatalmat a nép kezében összpontosítani. A törvényhozó testületnek teljesen a közigazgatási rendeltetésű önkormányzatokra való ráépítése tulajdonképp szintén közeledés lenne a közigazgatási és politikai munka elválasztásában megnyilvánult fejlődés megtagadásához. A magyar állampolgárnak a községi, törvényhatósági és országos választójog elvileg lehetőséget ad arra, hogy a községi képviselőtestületet, a törvényhatósági bizottságot és az országgyűlést teljesen eltérő rendeltetésűeknek megfelelően külön-külön szervezhesse meg, ami kétségtelenül magasabb fejlődési fokot jelent, ha az említett választójogok mindegyike arra méltó polgárok javára van megállapítva. Ebből a szempontból erősen indokolható olyan álláspont, amely szerint a helyi választójog szélesebb körű lehet az országosnál.

Nagyon megfontolandónak tartom a közvetett választás ellen azt az érvet is, hogy közvetett választás esetében a képviselőház feloszlásának lehetősége rendkívül megcsökken. Ha ugyanis az országgyűlési képviselőket kizárólag a törvényhatósági bizottságok és érdekképviseletek választják, semmi értelme nincs az új választás elrendelésének, mert hisz ezek a testületek nyilván újra ugyanazon személy felé fordulnak bizalmukkal. A feloszlásnak tehát az összes törvényhatósági bizottságok és kamarai szervezetek feloszlásával kellene együttjárni, hogy a választási eredmények módosítását vonja maga után.

Tudjuk jól, hogy a feloszlás az állami élet nehéz helyzeteiben sokszor az egyedüli megoldás, amely az államfő részére az állam hajójának helyes irányba terelését biztosíthatja. A feloszlás lehetősége egyúttal eszköz arra, hogy a parlamentben szereplő pártok egyoldalú pártérdekeik feladására kényszerüljenek, a néppel való kapcsolatot helyreállítsák és tevékenységüket a közérdeknek megfelelő irányba tereljék. Ha ennek az eszköznek a lehetősége nem áll többé az államfő és a kormányzat rendelkezésére, a valódi parlamentáris kormányzat feltételei csökkennek és talán gyakran nem marad más megoldás, mint a közérdeket figyelmen kívül hagyó, a fejlődés iránt érzéketlen országgyűlés teljes mellőzése.

Az elmondottak alapján a magam részéről nem tartanám helyesnek, ha az országgyűlés képviselőháza is kizárólag a közvetett választás rendszere alapján lenne megszervezve. Egyrészt ez a rendszer a felsőház megszervezésénél kellő mértékben és eredményesen kapott szerepet, másrészt ennek a rendszernek a képviselőháznál való kizárólagos alkalmazása könnyen vezethetne arra a helyzetre, hogy az egyik ház csak a másiknak megismétlése lenne. Végre a közvetlen választás kikapcsolása mind a két háznál valóban alkalmas lenne kiváltani a fentebb ismertetett hátrányokat, különösen a nemzet és országgyűlés kapcsolatának meglazulását és ezzel az országgyűlés tekintélyének megcsökkenését.

EGYED ISTVÁN

AZ USA GAZDASÁGI EREJE

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK igen fejlett gazdasági organizmusának legfőbb helyzeti előnye az, hogy két óceán között fekszik, s az, hogy csak két szárazföldi szomszédja van. Az Atlanti-óceán és a Csendes-óceán, valamint a kanadai és mexikói szomszédság olyan fölünyes sztratégiai előnyt jelentenek számára, amelyet 0.2-es nyomáshányaddal fejezhetünk ki, vagyis az Únió szárazföldi szomszédainak lakosságszáma jóval kevesebb, mint az Únió lakosságszáma (30 millió, illetőleg 130 millió.)

Az Únió gazdasági tere három nagy tájvidékre bontható: az Appalachok, a Kordillerák s a közöttük fekvő Mississippi tájvidékére. És ez a nagyvonalúság nagyterületűséggel is párosul. Az Únió, Alaszkát beleértve, több mint 9 millió km² területtel rendelkezik. Ez majdnem akkora, mint Európa, s Alaszka nélkül is kontinens-nagyságú, hiszen Ausztrália csak 7.6, az Únió pedig így is 7.8 millió km². Ez a nagyterületűség pedig elsőrangú gazdasági fontossággal bír, mert ennek az óriási területnek a benépesültsége semmiképpen sem áll arányban a terület ellátó képességével. Ma még csak 130 millió ember él ezen a területen, holott Alois Fischer számítása szerint Észak-Amerika — Közép-Amerika hozzászámításával — a mai 177 millió ember helyett 800 milliót tudna eltartani, s így nyilván az Únió felvevő képességét európai arányúnak vehetjük, mert 400 milliót biztosan eltarthatna.

Igen érdekes ennek a nagy gazdasági térnek a mintegy szemeink előtt lejátszódó rohamos növekedése; Amikor a 13 állam 1776-ban kimondta a függetlenségét, az Únió még csak „atlanti partiállam“ (egypartú állam) volt, 1819-ben már „golfállam“ (kétpartú állam) lett, elérvén a Mexikói-öblöt; 1848-ban pedig a Csendes-óceán partjára kijutva, „óceánközi transzkontinentális“ — hárompartú — állammá vált. 72 esztendő alatt tette meg tehát ezt a roppant területi fejlődést, 845.000 km²-ből kiindulva érte el a mai 9 millió km² nagyságot s lobogójának 13 csillaga idővel 30-ra, majd egy-egy teritóriumnak állami rangra emelésével 1910-ig már 48-ra szaporodott fel. Az elmúlt 1940. esztendő óta, amikor Ha wait is államnak ismerte el, már 49 csillag villog az USA lobogóján.

Az Únió gazdasági terét a jól tagolt part és a felszín változatos domborzata jellemzi. Különösen az északkeleti partvidék változatos tagoltságú. Jó kikötők tárják fel a mögöttes tájakat, az itt keletkezett nagy iparvidék számtalan tengeri kapuval nyílik az Atlanti-óceánra. Jól tagolt a hatalmas ország északnyugati sarka is Kanada határán. A mögöttes Oregon állam gabonájának, valamint a fának és faanyagoknak csendesóceáni kapuit találjuk itt. És az Únió felszínplasztikájának a három nagy tájvidéken belül is oly sok egyéni vonása van, hogy az Appalachok, a Mississippi tájvidék és a Kordillerák övét gazdasági tájegységekre bonthatjuk. Az egyes tájak életlehetőségeinek eltéréseit a klíma, a hidrográfiai viszonyok, a talaj és növényzet szabják meg. Az Appalachok tájvidékén feltűnik az ellentét az északi és a délatlanti gazdasági tájegység között. Az északatlanti tájegység az Únió nagy iparvidéke, amely igen eleven kereskedelmi életet él Európával. Az Appalachok óriási szénkészlete, nyugati peremének gazdag petróleumforrásai s a keleti perem vízienergiája megteremtették az Únió erőből duzzadó ipari életét. Tőle északra, az ország északkeleti tájegysége, csak szénatermeléssel szerepel. Csapadékos, hűvösebb táj ez a kanadai szomszédságban. Egészen más a délatlanti tájegység. Ültetvényes kultúra földje ez, ahol az igen fontos gyapoton kívül még cukorrépát, rizst és déligyümölcsöket termelnek. Ez a táj volt az igazi hazája a rabszolgaságnak a szecessziós háborúig, mikor is az északi államok győzelmével a Délen is megszűnt a rabszolgaság. A délatlanti tájegység gyapotöve, az ú. n. „cotton belt“ folytatódik délen a Mexikói-öbölmenti tájegységben. Feljebb, a Mississippi mentén, most már a gyapotkultúrát a búza és a

kukorica kultúrája váltják fel. A kisebb, nyugatmississippi tájegység a nyári búza termelési öve, míg a nagyobb, a Missuri—Mississippi—Ohio-medence északibb helyzeténél fogva a téli búza és kukorica nagy éléskamrája. Különösen termékeny a Missuri—Ohio-folyóktól északra eső ú. n. „drifted area“, vagyis glaciális morénatáj. Megint megváltozik a táj gazdasági képe, amint a Nagytavak-menti tájegységre érünk. A szénatermelés és igen fejlett tejgazdálkodás öve ez. Párosul ezzel a Felső-tó vidékének nagy vasércgazdagsága, nagy vasiparával és kohászatával. Ismét más a táj gazdasági élete, amint elhagyjuk a Mississippi tájvidékét s a Kordillerákhoz jutunk. A peri-tábla és a Kordillerák belső magas tájai már csapadékban szegények s ezért legelőgazdálkodás folyik itt, emellett azonban bányászat és kohászat is, hiszen itt a peri-táblán van az Ünió legnagyobb szénterülete. Colorado ezüstje történeti emlékeket idéz fel bennünk; Montana bányakincsei rendkívül gazdagok. Van azonban ennek a nagy nyugati tájvidéknek három olyan gazdasági tájegysége is, amely egészen más gazdasági életlehetőségekkel rendelkezik. Montana államtól nyugatra a Columbia-folyó platótája jelentős búzatermelő vidék. Ez az oregoni éléskamra a Nyugatnak számottevő gazdasági értéke. Amint azután a Csendes-óceánhoz közeledünk, az Üniónak észak- és délpacifikus tájegységét látjuk magunk előtt. Az északpacifikus tájegység erdő-, széna- és legelőgazdasági élete merőben ellentétes a délpacifikus tájegység szubtrópusi kultúrájával, ahol a déligyümölcs és a bor termelése foglalkoztatja az egykori aranyláztól zsbongó Kaliforniát.

A gazdasági organizmus másik szerve, a gazdálkodó népesség, igen nyomósán esik latba, annál is inkább, mert az Ünió gazdasági gondolkodásban egységes tömege a gazdasági térrel együtt rohamosan fejlődött. 1790-ben még csak 4 millió volt a lakosság száma, ma pedig, 150 esztendő múltán 130 millió, tehát a gyarapodás 32-szeres.

Az Ünió lakossága egységes veretű, mégis van egy 11%-os faji kisebbsége: a bennszülött indiánok, a betelepített négerék és a betelepült kínaiak és japánok. Ezért van az Ünióban néger- és mongolkérdés. Az Egyesült Államok fehér népei Európából kerültek ide a szabadság földjére, ahol nincsenek vallási és politikai üldözések, ahol nem kell szenvedni földéhségtől s ahol a bámulatosan fejlődött gazdasági élet számos munkáskezet tudott foglalkoztatni tisztességes munkabér mellett. S Európából olyan arányú bevándorlás indult meg, amelyhez hasonlót a világ még nem látott. Gróf Teleki Pál megállapítása szerint három hatalmas néphullám özönlötte el 1840 és 1910 között az Ünió földjét, mégpedig 1840—1860 között a kelta, 1860—1890 között a teuton és 1890—1910 között a túlnyomóan kelet- és déleuropai néphullám. A kelta néphullámmal írek kerültek Amerika földjére. Az 1845—46. évi igen rossz burgonyatermés és a nyomában járó éhínség adta a vándorbotot nagyon sok ír kezébe. A következő, ú. n. teuton hullámmal németek és skandináv népek kerültek el ide. A rohamosan fejlődő németységnek szűk lett az ország s a skandinávok is jobb életlehetőségek után vágytak. Végül a kelet- és a déleuropai népek hullámával a cári megtorlás elől menekülő orosz forradalmárok, valamint a magasabb életlehetőségekre vágyó dél-europai népek — köztük a magyarok — kerestek itt, az Óceánon túl új hazát. Az egyes európai népek különben mindenkor az európai környezetükhöz legjobban hasonlító tájakon telepedtek le. A németeknek főként az északkeleti államok kiimája felelt meg a legjobban; az Erie-tótól délre lévő mocsaras vidéken hollandok vásároltak olcsó pénzen területeket s teremtettek virágzó és jólfizető kultúrát. A skandinávok a peri-táj északi felében és a Kordillerák északi világában találták meg az óhazájukra legjobban emlékeztető életfeltételeket. A földművelő oroszok viszont a középső államok földjén művelik a búzát. Végül az olaszok mint telepések a Mexikói-öböl mellékén, mégpedig a Mississippi alsó folyásának jobb oldalán, valamint Kaliforniában találtak az ő éghajlati igényüknek megfelelő új hazát, de megtaláljuk őket az északkeleti államokban is, ahol kő- és földmunkásokként hasznosítják hazulról hozott ismereteiket.

Az Únió hatalmas ipari élete megmutatkozik a népesség gazdasági szerkezetében is. A 10 évesnél idősebb lakosságnak kb. 30 %-a iparos, sőt a kereskedelmi és közlekedési alkalmazottakkal együtt ez a szám még az 50 %-ot is eléri. Az ország autarkias gazdasági jellegét mutatja azután a mezőgazdasági, erdőgazdasági népességnek, valamint a halászattal foglalkozóknak is jelentékeny száma, 22 %.

A lakosság számszerű elhelyezkedésében óriási a különbség az Únió keleti és nyugati része között. A népsűrűségi térképen feltűnik különösen az északkeleti iparvidék, ahol egyik-másik államban 200-as népsűrűséget is találunk, tehát a brit szigetország mértékével mérhetünk itt, míg nyugaton még az országos átlagnál, 16-nál is kevesebb jut egy négyzetkilométerre; a középső államok viszont 20—60 km. értékeket tüntetnek fel. Tehát kb. 500.000 km. nagyságú területen északkeleten az 1930. évi statisztika szerint kb. 38 millió ember élt, a Kordillerák vidékének kb. 3.000.000 km. területén pedig csak 12 millió, vagyis az Únió lakosságának kb. $\frac{1}{3}$ illetőleg alig $\frac{1}{10}$ része.

Az Egyesült Államok településeinél amerikai méretekkel kell számolnunk, s így a 100.000-es városok itt egyáltalán nem nagyvárosok. Körülbelül 90 városa 100.000-nél több lakost számlál, s ezek közül tíz már milliós város. New-York, Chicago, Philadelphia, Los Angeles, Boston, Pittsburgh, Detroit, San Francisco, St. Louis, Cleveland mind gazdasági centrumok, akár a világ legnagyobb városát, a már 12 milliós New-Yorkot tekintjük, akár Los Angelest mint a délkaliforniai gazdasági élet gyújtópontját, akár Detroitot a Ford-várost, avagy Clevelandet a petróleumvárost és a vasérckereskedelem központját. A városok életében is megmutatkozik az Únió gazdasági karaktere, az öt városkategória közül három gazdasági jellegű. Kereskedő-, iparos- és bányavárosok az uralkodó típusok. A gyógyfürdők és fürdőhelyek, valamint a politikai centrumok már csak alárendelt szerepet játszanak. Különösen fontosak a kereskedővárosok s ezek között főképpen a kikötővárosok mint a mögöttes tájak gazdasági kapui. 38 város 200.000-nél több lakost számlál s ezek közül 15 tengeri vagy tavi kikötőváros. Praktikus saktáblaszerű alaprajz jellemzi őket, míg a felhőkarcolók a nagyvárosi telkek óriási gazdasági értékét mutatják, amint ezt különösen New-Yorkban, a Manhattan-félszigeten látjuk. A másik gazdasági települési forma a farm, az Únió mezőgazdasági életének igazi lételeményese. A hatmillió farm modern felszereléséhez több mint a felében saját autó s egyharmadában telefon tartozik. A két ellentétes települési forma a város és a farm uralkodó szerepében jut kifejezésre a hatalmas ország kettős, iparos-kereskedő és agrár jellege, míg a nagyterületűségnek a farmtelepülés a kifejezője. Az európai formájú falvak teljesen alárendelt szerepet játszanak.

A közlekedési hálózat a gazdasági organizmus negyedik szerve. Ebben a tekintetben az Únió fiatalosan érett organizmus karaktervonásaival rendelkezik, amely a közlekedés normális fejlődését átugrotta. Nagyon helyesen jegyezte meg Friedrich Ratzel, hogy az Egyesült Államoknak nem volt országút-kora, közvetlenül a vasútkorszakba született bele, de most azután az automobilkorszakkal pótolnia kell a mulasztottakat.

Az Egyesült Államok vasúthálózatának sajátos kettős képe plasztikusan mutatja az ország keleti és nyugati felének ellentétét. A 100° nyugati hosszúságtól keletre eső felének igen sűrű vasúthálózatával szemben áll a nyugati fél ritka hálózata. Viszont igen sűrű a Nagytavak vidékének forgalmi rendszere, ennek az igen energikus gazdasági tájnak hatása folytán. Ezért lett Chicago itt a Michigan-tó partján a világ legnagyobb vasúti gócpontja. A közlekedési útvonalak révén az Egyesült Államoknak legkülönbözőbb jellegű gazdasági tájai ma már szerves egységet alkotnak. Az iparos Kdét, az agrár Dél és középső Nyugat, valamint a bányász Nyugat ma már kölcsönösen kiegészíti egymást. A „time is money“ jegyében ma már eltűnnek a távolságok, pedig itt kontinentális méretekkel kell számolni. Így New-York

szomszédságában nem kevesebb mint 20 óra hajóút távolságra van a Long Island keleti folytatásában fekvő kis Block Island, avagy például a transzkontinentális ú. n. Pacific-vasutak 5000—6000 km távolságban $4\frac{1}{2}$ —6 nap alatt érik csak el az atlanti parttól indulva a csendesóceáni partot. A rohanó élet szolgálatába szegődött az automobil és az elektromos hírszolgálat. A Föld valamennyi automobiljának 70%-a, vagyis kb. 30 millió az Egyesült Államokra jut (1938. évi adat), s naponta kb. 66 millió telefonbeszélgetés hangzik el (1937. évi adat). Még a farmerek is telefon útján tájékoznak a piadárak felől s így a gazdasági élet árhullámszája folytán károsodás nem érheti őket. A kép visszaján szerepel, hogy évenként 100.000-re teszik a vasúti katasztrófák áldozatainak és sebesültjeinek számát, s e számban a vasúti alkalmazottak adatai nincsenek benne. Ezek közül mindenki 10 év leforgása alatt egyszer megsebesül, s minden harmadik 40 évi szolgálat után életével fizet.

Az Egyesült Államok mint gazdasági organizmus, igen bő erőforrásokkal rendelkezik. Gazdasági organizmusának élénk fiziológiai élete igazolja, hogy az Ünió gazdálkodó embere él is velük. Ezek közül „primér“-ek az ősi jellegű földművelés, halászat és állattenyésztés. Ezekkel a lakosság már csak csekély mértékben él, mint pl. az exkluzív életet élő és gazdaságilag visszamaradt őslakók, az indiánok. Sokkal fontosabbak a mai fiziológiai életben a „szekundér“ erőforrások. Ezek a modern technikával végzett földművelés, halászat, állattenyésztés, erdőgazdaság, bányászat, vízi- és szélenergia, valamint az ipar. A gazdasági életnek erőmegnyilvánulásai valamennyi téren elevenen lüktetnek, tehát az Ünió gazdasági élete autarkias s óriási termelési energiája révén igen jelentékeny feleslegekkel rendelkezik. A gazdasági válságot megelőző utolsó normális esztendőben, tehát az 1928-as év előtti időkből, pl. 1925-ben az a helyzetkép, hogy az Ünió termelte a világ kukoricatermelésének közel $\frac{1}{2}$ -ad részét (740 millió q), a búzának azonban csak alig $\frac{1}{8}$ részét (184 millió q). A kukoricának ezt a feltűnően magas értékét megértjük, ha tudjuk, hogy a kukorica az amerikaiaknak mindennapi eledele. Ezért is nevezik az amerikaiak a kukoricát „corn“-nak, míg a németeknél és norvégoknál a rozs, a skótoknál a zab s a franciáknál a búza szerepel főgabonagyánánt. Sokat termel az amerikai nép zabból, a világtermelésnek kb. $\frac{1}{3}$ -át (216 millió q). A burgonya, árpa, rozs kevésbé foglalkoztatja. Az ültetvényes kultúra terményei közül helyen említjük az Ünió gyapottermését, hiszen ez a világ termésének majdnem $\frac{2}{3}$ része (44 millió q). Dohányból a világtermelés $\frac{1}{3}$ -át adja. Nincs azonban kávéja, kakaója, teája, pálmaolaja, — a középamerikai és óceáni birtokokon termelt mennyiség alig jöhet komolyan számításba, — a nádcukor termelése is jelentéktelen; mindezek terén tehát igen nagy behozatalra szorul. Különösen az óriási módon fejlett automobilipar érzi a különben önellátó gazdasági életnek ezt a hiányát, mert a kaucsuk, a gumi nyersanyaga is behozatali cikk. A gyümölcstermelésben almával és déligyümölcscsel szerepel az Ünió, az alma az északkeleti táj gyümölcse, a déligyümölcs pedig Florida és Kalifornia terménye. Narancsot, citromot, grape fruit-ot 1927-ben 26 millió q-t termelt az Ünió, holott ugyanekkor Olaszország és Spanyolország csak 7.5, illetőleg 4 millió q-val szerepelt. A halászat is igen számottevő, hiszen a világ évi hal-fogyasztásának jó $\frac{1}{5}$ részét biztosítja (12 millió q).

Az Ünió a világ egyik legnagyobb állattenyésztő állama, 1928-ban 56 millió szarvasmarhája, 59 millió sertése, 45 millió juha és 22 millió lova és öszvére volt. A szarvasmarhatenyésztésben csak Brit-India, a juhtenyésztésben csak Ausztrália múlta felül, kereken 100—100 millióval. A világ kb. 1000 millió nagy állata közül majdnem az $\frac{1}{5}$ rész (182 millió) az Ünióra esik. Az állattenyésztéssel kapcsolatos a vágóhidipar, amelynek Chicago a világhíres központja. Az Egyesült Államok erdőgazdasága is igen jelentékeny. Kanadából az ország északkeleti részébe nyúlik át a főként fenyvesekből álló északi erdőségi öv. A Nagytavaktól délre már lomboserdők veszik át a vezetést. Ez a két vidék látja el már régóta az Ünió bányászati és ipari életének faszükségletét, s ezért a famennyiség már erősen ritkul. A Missis-

sippi tájvidék a keményfák öve s itt különösen a tölgy szerepel. Az ültetvényes délatlanti és Mexikói-öbölmenti táj az ú. n. keményfenyő elterjedési öve. Megváltozik az Únió erdőképe, amint a 100° nyugati hosszúságon át a Kordillerák tájvidékére érünk. Itt a Sziklás-hegység magasabb, csapadékban dúsabb részében fenyveseket és a pacifikus partmelléken óriásfákat, köztük a mamutfenyőt találjuk. Az Únió nyugati fele tehát messze mögötte marad az erdőben gazdagabb keleti félnek.

Az Egyesült Államok a világnak ásványkincsekben talán leggazdagabb országai. Szén-, vas-, réz-, ólom-, cink-, alumínium-, továbbá petróleum-, só- és kéntermelésben az első a világon, mégpedig olyan mértékben, hogy a világtermelésnek jó $\frac{4}{5}$ részével szerepel kénből (19 millió q), $\frac{3}{4}$ részével petróleumból (1440 millió hl), $\frac{1}{2}$ részével vasból (830 millió q), rézből (860 millió kg) és cinkből (560 millió kg), $\frac{1}{3}$ részével szénből 45450 millió q), ólomból (675 millió q), alumíniumból (75 millió kg), végiül V4 részével sóból (67 millió q). Az ezüst- és aranytermelésben már csak a második helyen áll Mexikó, illetőleg Dél-Afrika mögött, így is az ezüst világtermelésének V4 része az Únió kezében van. 75.600 q évi termelésből Mexikóra 30.600, az Únióra pedig 18.900 q jutott. Aranyból ellenben a 6000 q világtermelésből csak 710 q jutott az Únióra, szemben Dél-Afrika 3100 q-jával. Higanytermelésben már csak a harmadik helyen áll Olaszország és Spanyolország után. És még ez a bányakincsekben igen gazdag ország is híján van egyes ásványkincseknek. Így nincs nikkelje, gyémántja, grafitja s talán legérzékenyebben érzi a kálisó hiányát épúgy, mint a csilisalétromét, amelyet vegyészeti ipara számára Németországból, illetőleg műtrágyának Csiléből volt kénytelen behozni. A kaliforniai kálisóknak még nincs látható nyoma a statisztikában. Igen számottevő az Únió víziergia-készlete és kitermelése is. A 450 millió lóerő hasznosítható vízierő világkészletből ugyan még csak 30 millióval rendelkezik, de ennek már az 7_8 részét ki is termeli, s így messze felülmúlja a többi országot, mert az egész Földön eddigelé még csak kb. 35 millió lóerőt termelnek ki, tehát az Únió az egész termelés V₃ részével szerepel. A vízierő hasznosításának klasszikus földje az Egyesült Államok atlanti tája, mert itt a folyók az Appalachokhoz támaszkodó Piedmont-plató pereméről vízeséssel, zuhogókkal ereszkednek le a parti síkságra s a párhuzamos folyók vízesései mellett egész sora keletkezett a virágzó iparos, különösképpen a gyapotszövő városoknak. Vízesésvonalbeli városoknak, „fall-line city“-knek is nevezik ezeket. Avagy emlékezzünk a víziergia-kitermelés szolgálatába állított hatalmas völgyzárógátákról is, hiszen itt van a világ legnagyobb építménye, a Colorado folyó völgyszakadékát elzáró Boulder völgyzárógát, amely 42 milliárd m³ vizet tárol. Ez a több mint 200 m magas és több mint 300 m hosszú völgyzárógát az egyiptomi asszuánit majdnem húszszorosán múlja felül víztárolás tekintetében.

Egy gazdasági organizmus vizsgálatánál tekintettel kell lennünk a gazdasági élet fejlődésére is. Így pl. érdekes az a megfigyelés, hogy az északkeleti államok elvesztették már vezetőszeropüket a faiparban s ma már a csendesóceáni Nyugat vezet e téren. Charles C. Colby szerint 1850-ben még a faszükséglet felének biztosításáról Északkelet gondoskodott; az 1920-as évek elején már Nyugat látta el a szükséglet $\frac{1}{5}$ részét. Északkelet erdőségei kényszerültek helyet adni a földművelésnek, az erdőségek fele ma már szántóföld. Avagy lássuk az Egyesült Államok papíriparát. Mielőtt a fa lett volna a papírgyártás nyersanyaga, a nagyvárosok voltak a papírgyártás székhelyei, mivel rengeteg rongy állott rendelkezésre, amelyből azelőtt a papírt gyártották. Ma már Philadelphia hegemoniája megszűnt, s átadta szerepét az erdőben még mindig gazdag Maine államban fekvő Millinocket-nek, a világ legnagyobb papírgyárvárosának. A gazdálkodó ember tehát alkalmazkodik a megváltozott viszonyokhoz. Magas gazdasági kultúrája révén gazda-

sági organizmusát mind életképesebbé igyekszik is tenni az amerikai és szívós akarateréjéről beszélnek a sivatagi jellegű tájak oázisai, mint amilyenek a mormonok államában, Utahban lepik meg az embert. Az Únióknak a 100⁰ nyugati hosszúsági körtől nyugatra fekvő fele mestereséges öntözést kíván s ezek az ú. n. „Irrigation States“, vagyis öntözéses államok: Utah, Colorado, Idaho, Kalifornia máris jelentős eredményeket értek el. Az Únió egész területének $\frac{2}{3}$ része száraz talaj R. L; Sherlock szerint, ebből 240.000—400.000 km² öntözhető és kb. 80.000 km²-t már hasznosítottak is. Az amerikai gazdasági tevékenységét mutatja a dry farming és a már említett völgyzárógátak és duzzasztómedencék a száraz vidékeken, s a nagy lecsapolási munkálatok az atlanti tájakon, minek eredményeképpen pl. a két Carolina államot a rizskultúra jellemzi.

Az Únió belső gyarmatosítása tehát máris jelentékeny előhaladást tett, de természetesen még mindig nagy lehetőségek kínálkoznak, mert bármennyire vezet is a gazdasági élet különböző terén, egy pillanatra se veszítünk el szem előtt azt, hogy az Egyesült Államok kontinens nagyságú terület, tehát Európa országai a maguk szűkebb keretei között egyik-másik téren számottevően felül is múlják őt. Pl. az anorganikus anyagok terén Németország a kálisótermelésben, Németország és Ausztria a grafittermelésben, Olaszország és Spanyolország a higanytermelésben vezetnek. Ugyanígy a mezőgazdasági termelésben is van európai ország, nem is számítva a félkontinens nagyságú Oroszországot, amely e téren megelőzi az Úniót. Ilyen pl. Németország a burgonya- és rozstermelés terén, avagy Francia- és Olaszország a bortermelés és Németország a sörgyártás terén, valamint ismét Németország a cukorgyártás és Spanyolország az olívaolaj termelésében.

Az Egyesült Államok autarkias gazdasági élete ellenére sem független a világ gazdasági organizmusaitól, különösképpen nem független nagy termelési fölöslegeinek leadása miatt. Az Únió biológiája tehát amerikai szomszédaival, valamint az egyéb kontinensekkel, különösképpen pedig Európával való kereskedelmi kapcsolatra készíti. Érdekes a kivételben a kukorica és a búza ellentéte, mivel a 740 millió q kukoricából a nagy belső fogyasztás miatt csak 3 millió q kerülhetett kivitelre, míg a 184 millió q búzából ugyanekkor 20 millió q-t vitt ki az 1925. évi statisztika szerint. Igen jelentékeny volt még a rozskivitel is (12 millióból 7 millió vándorolt ki), míg zabból megint csak alig valami hagyta el az országot (216 millióból 4 millió). Búzát, rozst Európnak adott el, kukoricából pedig Kanada vásárolt. Narancs és citrom is került kivitelre, de itt is a belső fogyasztás miatt a 26 millió q-ból csak $2\frac{1}{2}$ millió. Gyapotból és dohányból is volt kivitel. Európának sertéshússal való ellátása terén első helyen áll az Únió, marhahúst már a belső fogyasztás miatt kevesebbet szállított. Igen jelentékeny volta halkivitel is, hiszen ebben a tekintetben mindjárt Nagy-Britannia után következett. Kivíttek az Egyesült Államok fát, ásványkincseket, köztük petróleumot, rezet és mindenekelőtt iparcikkeket. Gép-, gyapot-, réz- és faipari cikkek a legfontosabb kiviteli áruk, míg a behozatalban kálisó, bőrök, kaucsuk és különböző trópusi termékek, pl. kávé, kakaó, tea stb. szerepelnek.

Az Únió világkereskedelmi forgalmában megmutatkozik a világháború utáni „prosperity“ korszaka s az azutáni világválság képe:

	1913	1920	1922	1928	1934	1938
Kivitel	2.5	8.1	3.8	5.1	2.1	2.1
Behozatal	1.8	5.3	3.1	4.1	1.6	1.3

Tehát a világháború előtti 2.5 milliárd dollár értékű kivitel 1920-ban egészségtelen emelkedés után az utolsó normális gazdasági esztendőben 5.1 milliárdot ért el. Ma erősen esett, mégpedig 2.1 milliárdra. Ugyanez a helyzet a behozatalban is, valósággal szeizmográfszerűen megérzi és visszautkrözi a külkereskedelem a világpolitikai helyzetet. Az Egyesült Államok

külkereskedelmében mint legfontosabb vásárlók Európa és Észak-Amerika szerepeltek. 1928-ban pl. Németország 467 millió dollárért vásárolt az Uniótól, Kanada ennek majdnem kétszereséért, 916 millióért, míg Japán csak 288 millióért. Viszont az Unió behozott pl. Németországból csupán 222 millióért, Kanadából azonban 489 millióért, sőt még Japánból is 384 millióért. Általában az európai államok inkább vásárlói az Uniónak, ugyanígy Kanada is, Japán és a délamerikai államok viszont Argentína kivételével szállítói az Egyesült Államoknak, amint ez az alábbi statisztikai adatokból is kitűnik:

Németország	eladott	USA-nak	222	millióért,	vett	467	mill.
Franciaország	„	„	159	„	„	241	„
Olaszország	„	„	102	„	„	162	„
Hollandia	„	„	84	„	„	142	„
Belgium	„	„	75	„	„	112	„
Spanyolország.....	„	„	35	„	„	87	„
Dánia	„	„	4	„	„	47	„
Kanada.....	„	„	489	„	„	916	„
Argentína.....	„	„	99	„	„	179	„
Japán	„	„	384	„	„	288	„
Brazília.....	„	„	221	„	„	100	„
Chile.....	„	„	75	„	„	40	„
Columbia.....	„	„	95	„	„	59	„

Az Egyesült Államoknak mint fontos kereskedelmi hatalomnak nagy kereskedelmi flotta áll rendelkezésére. A világháború óta már a világ kereskedelmi flottájának 17.6 %-a a csillagos lobogó alatt hajózik s így már csak a brit flotta előzi meg, míg a német flotta a világháború miatt a harmadik helyre szorult. Az alábbi táblázat ismét a világháború után következő esztendőök átmeneti állapotát s a mai új helyzetképet mutatják, vagyis amikor a brit világbirodalom és az Unió Németország rovására gyarapodtak hajó- térben, viszont a versailési elesettséget kiheverő Németország igyekszik a régi helyét elfoglalni. Bruttóregisztertonnában kifejezve (egy regisztertonna 2.83 m³) a következő képet látjuk:

Országok	1914 millió		1922 millió		1929 millió		1938 millió	
	BRT	%	BRT	%	BRT	%	BRT	%
Brit vil. bir.	20.5	45.2	22.0	34.2	20.2	29.6	19.2	28.3
Németország	5.1	11.3	1.9	2.9	4.1	6.0	4.2	6.3
Egyesült Áll.	4.3	9.4	17.1	26.5	14.5	21.3	12.0	17.6
Föld	49.1	100	64.4	100	68.1	100	67.8	100

Most, hogy megismertük az Amerikai Egyesült Államok gazdasági organizmusát, igyekeznénk a jövőbe is tekinteni, de most erre az idő semmiképpen sem alkalmas, mert — amint láttuk — az 1929 évvel kezdődő gazdasági világválság miatt nem láthatunk tisztán, s különösképpen a mai világegés teljesen lehetetlenné teszi a jövőbe való tisztánlátást. Semmit se mondhatunk még, még csak jóslásba se bocsátkozhatunk abban az irányban, vajjon a mai világegést kiheveri-e a britek hatalmas világbirodalma, avagy kényszerül átadni a gazdasági hegemóniát a másik angolszász népnek, az Atlanti-óceán túlsó oldalán ülő, ifjú erőtl duzzadó Amerikai Egyesült Államoknak? Annyi bizonyos, hogy jelenleg az Unió kimeríthetetlen gazdasági ereje Anglia háborújának legjelentősebb tényezője.

HALTENBERGER MIHÁLY

TALAJVÍZ

MÁSODIK ESZTENDEJE MÁR, hogy az Alföld alacsonyabban fekvő területeiről, a Tiszántúlról, de a Duna-Tizza közéről is országos segítséget kéme a folyton erősebben feltörő vadvizek ellen. Ezek a tényleg „elvadultnak“ látszó vizek olyan területeket öntenek el, ahol emberemlékezet óta nem volt víz, elfojtják a vetéseket, lehetetlenné teszik sok helyen a föld megművelését és ma már gyakran korábban teljesen száraznak ismert, jól művelhető területekre sem lehet rálépni. Már az őszi hónapokban is sík víz hullámszótt sok ezer holdnyi művelésre rendszeresen használt szántóföld felett, a téli hónapokban a sík vizek hatalmas jégpályává alakultak és a jégpáncél felett fenyegetően halmozódott a tél folyamán meglehetősen bőségesen hullott hó. Mindenki rettegve gondolt arra, mi lesz akkor, ha beáll az olvadás, mert már a késő őszi hónapokban, vagy a tél egy-egy ideiglenesen melegebbre fordult napján son lehetett a hirtelen meg-lódult áradattal megbirkózni. A meglevő levezető csatornák szűkeknek bizonyultak, a kissé magasabban fekvő területekről minden gátlás nélkül zúdult az olvadékvíz a szerencsétlenül alacsonyabban fekvők felé. A jég és víz alatt senyved a növényzet, ha csiráit a víz és a nedves talaj miatt még egyáltalában a földbe tudták gyömöszölni; a kis fehér, vályogfalas tanyák egymásután omlanak össze.

A baj első nyomai 1939 őszén jelentkeztek. Már akkor is nagyon sok vizet lehetett látni az Alföld alacsonyabban fekvő részein, de akkor még senki sem gondolhatta, hogy ebből tényleg olyan nagy veszedelem támad, mert más esztendőben is közönséges volt, hogy időszakonként felgyűlt egy kicsit a „vadvíz“. Túlságosan sokáig nem maradt meg. Hamarosan lecsurgott, beszivárgott, elszikkadt szinte észrevétlenül. Az 1939—40-es tél nagyon korán beköszöntött és a decemberi csikorgó hidegben a sok víz és az átvívódott föld kopogósra fagyott. A téli csapadék is nagyon bőséges volt és tavasszal az olvadás nagyon sok vizet szabadított a földekre. A helyzet lényegesen a nyár folyamán sem javulhatott, mert a nyár hűvös volt és csapadékban sem szűkölködött, mint máskor. Már ekkor szinte csalhatatlanul látszott, hogy a következő év sem kecsegtet sok jóval, legfeljebb abban lehetett reménykedni, hogy a helyzet nem rosszabbodik. Sajnos nem így történt. A télen ismét bőségesen hullott a hó és tavaszra bizonytal majd erősen felduzzad a vadvizek tömege.

A szokatlan természetű áradás mindenkit készületlenül ért. A szak-kozegeket éppen úgy meglepte, mint a közvetlenül érdekelteket. Honnan jön ez a sok víz és hogyan lehetne tőle hamarosan megszabadulni? Új állandó veszedelem-e ez az Alföldön, vagy csak múló baj? Ezekre az idő-szerű kérdésekre szeretnénk itt röviden válaszolni.

A „vadvíz“ lényegében felfakadt, napfényre szabadult talajvíz. Tulajdonképpen mindig megvan, de igazi helye a föld alatt volna és természetellenes dolog, hogy ilyen nagy mértékben tör fel a föld felszínére. Talajvíz a Földön mindenütt van, csak éppen a magas sarkkörnyéki helyekről hiányzik, ahonnan a fagy száműzi, mert ott a talaj állandóan mélyen át van fagyva. A talajvíz a felszín közelében ver tanyát, de különböző mélységben. Az éghajlati viszonyoktól, a talaj minőségétől, a közetektől, a vízzáró réteg fekvésétől függ, hol, milyen mélységben lehet a talajvíz felső szintjére ráakadni. A talajvíz a laza talajban kitölti a talaj kis, egymás mellett sűrűn felsorakozó üregecskéit és ugyanazon vidéken a talajvíz felső szintje közel ugyanabban a magasságban van és szomszédos területekén is csaknem mindig ugyanabban a magasságban lehet megtalálni. A talajvízszint tehát adott körülmények között, főképpen síkságok alatt, meglehetősen egyöntetű, összefüggő szintet alkot. Máshol a felszínről leszivárgó víz behatolhat a kemény kőzet sűrűbb vagy ritkább hasadékaiba, réseibe is. Ezek a rések azonban rendszertelenül hálózák

be a kemény kőzet tömegét és éppen ezért a kemény kőzetben már nem olyan egységes kisebb területen sem a talajvíz szintje és a kőzetbe mélyesztett fúrólukokban, még ha azok egymáshoz közel vannak is, nagyon ritkán lehet a talajvizet ugyanabban a magasságban megtalálni.

Régen sokat vitatkoztak azon, hogy honnan jön a talajvíz és mi táplálja? Ezzel a kérdéssel kapcsolatban sok különleges elmélet született és pusztult el. Ma már általános felfogás, hogy a talajvíz legnagyobb részben a csapadékból táplálkozik. Ez az ú. n. beszivárgás! (infiltrációs) elmélet, amelynek jelentőségét megfigyelésekkel és kísérletekkel is igazolják. Alkalmos helyen megfigyelték a csapadékvíz talajba szivárgását és nagyon sok esetben kétségtelen összefüggést és kapcsolatot tudtak a csapadék eloszlása és a talajvíz szintingadozása, valamint a források vízmennyisége között kimutatni.

Ha ma már bizonyosak vagyunk is abban, hogy a talajvíz és talajvízszint kialakításában és fenntartásában a csapadéknak jut a legnagyobb szerep, a két tényező között mindenhol érvényesülő törvényszerű összefüggést mégis nehéz megállapítani, mert a talajvíz beszivárgásának lehetséges mennyisége különböző tényezőktől függ. A lehullott csapadékból bizonyos mennyiség elpárolog és lefolyik. Ennek mennyisége igen változik s így a talajba szivárgó víz mennyisége is bizonytalan tömeget képvisel. Függ azután a beszivárgó vízmennyiség az éghajlat különböző feltételeitől, a mindenkori időjárástól, az esők sűrűségétől és nagyságától, a hótakaró jelenlététől, annak állapotától vagy hiányától, a növényzet milyenségétől és sűrűségétől, a felszín és a kőzetek alakulataitól stb., úgyhogy a lehullott csapadék lefolyó, elpárolgó és beszivárgó része között határozott, matematikailag kifejezett és általánosan érvényes arányt megállapítani nem lehet. A csupasz talajba nagyobb a beszivárgás, mint abba, melyet növényzet fed, de azért a rétek és vetések mégis inkább elősegítik a csapadékvíz beszivárgását, mert a lefolyást megnehezítik, fékezik. Az erdő ismét más hatású, mert az erdő lombjain a csapadék huzamosabban van párolgásnak kitéve és így kevesebb víz jut a talajra. Igaz, hogy ez a veszteség részben pótlódik azzal, hogy a fák lombjukkal a talajt beárnyékolják és hogy az avar is eltakarja a talajt és védi a közvetlen besugárzástól, aminek kisebb mértékű párolgás lesz a következménye. Éppen ezekre a hatásokra hivatkozva állították a múltban, hogy az erdő a talajvíz szintjét védi, — de azzal ellentétben ma arra hivatkoznak, hogy a fák gyökérzetükkel minden más növénynél sokkal több vizet szívnak el a talajvíz készletéből. Általában valamilyen növénytakaró alatt a beszivárgó víz mennyiségének ingadozásai kisebbek, mint a kopár talaj alatt. Az erdők alatt a fák gyökerei nemcsak a beszivárgott víznek, hanem a talajvíznek is jelentékeny részét felszívják és amint azt a megfigyelések is igazolják, a talajvíz szintje erdős felszín alatt alacsonyabb, mint az egyébként azonos feltételek alatt lévő szomszédos szabad, erdőtlen területen. A hegyoldalakon minden sűrűbb növénytakaró — növeli a talajvíz szintmagasságát, mert a szabad lefolyást fékezi. Hasonló értelemben érvényesül a domborzat formája is, mert lejtős oldalakon hasonló feltételek között a beszivárgás annál nagyobb, mennél kisebb a lejtés. Hogy ugyanolyan feltételek mellett a síkság mindig a legelőnyösebb helyzetben van a beszivárgás szempontjából, az természetes.

A talajvízszint kialakulása szempontjából tehát nagyon fontos kérdés, hogy milyen a beszivárgás lehetősége. Az előbb felsoroltakon kívül azonban a beszivárgás mennyiségére döntő jelentőségű maga a talaj is, illetve a talajnak az a tulajdonsága, hogy a vizet a hajszálcsövecskéken át ne csak felszívni tudja, hanem a felszívott vizet mennél nagyobb mennyiségben tovább is vezesse. A legelterjedtebb felfogás szerint a különböző talajnemek és kőzetek ebből a szempontból négy csoportba oszthatók:

1. Az első csoportba a kristályos kőzetek tartoznak. Ezek vizet csak kapilláris formában tudnak felvenni s így a vizet szinte egyáltalán nem eresztik át. Csak nagyon kevés vizet vesznek fel és vezetnek tovább.
2. A második csoportba tartoznak az agyagos, márgás kőzetek, a humuszos és tözezes talajok. Ezek már kapillárisán nagyon sok vizet tudnak magukba felvenni, de viszont a vizet még mindig nem tudják elvezetni. A vezetés hiánya miatt a legnagyobb mértékben vizet át nem eresztők, de viszont nagyon ritkán

száradnak ki és elmocharasodásra hajlamosak. 3. A harmadik csoportba tartozó kőzetek sok vizet szívnak magukba, de a frissen érkező vízmennyiséget csak lassan tudják a mélyebb szintek felé továbbítani. Ebbe a csoportba a lösz, az írókréta, némelyik mészkő és dolomit tartozik. 4. Végre a negyedik csoport laza törmelékekből áll (homok, homokkő, konglomerát, breccsa, törmelék). Ez a csoport, ha a szemmagyság nem túlságosan kicsi és így a kapillaritás nem dolgozik a leszivárgás ellen, vizet nagyon könnyen vesz fel és azt ugyancsak nagyon szívesen vezeti tovább. Ezeknek a kőzeteknek a felszíne száraz, a mélyebb részek felé azonban annál gazdagabb vízben. A homok és a különböző szemmagyságú kavics mindenütt a legfőbb talajvízgyűjtő anyag, — viszont a legjobban elterjedt talajvíz-duzzasztó az agyag és az agyagos képződmények.

A kőzetek vízfelvevő képessége tehát az egyes kőzettömegek likacsosságának mértékétől függ, de nem a likacsok összes tömegének nagyságától, hanem az egyes likacsok nagyságától. Hogy ez tényleg így van, kitűnik abból, hogy míg a szilárd kőzetekben a likacsosság mértéke 1%-nál kisebb, homokban a likacsok össztömege a szemmagyság szerint 14—40% között ingadozik, az agyagoké pedig az 50%-ot is eléri és az agyag mégis csaknem teljesen vizet át nem eresztő. A likacsok mennyisége egy kőzetfajta tömegességében tehát a mi szempontunkból gyakorlati értelemben jelentéktelen tényező, csak a likacsok nagysága fontos. Kemény kőzetben a víznek a mélyebb szintekbe való levezetésekor, a leszivárgás szempontjából a kőzet repedezettsége fontosabb a kőzet likacsosságánál. Így pl. a kemény mészkő és a gipsz erős repedezettsége miatt és a hajszálpredéseknek oldás útján való tágulása miatt vizet igen erős mértékben átteresztő kőzet.

Bennünket az Alfölddel kapcsolatban inkább a laza talajnevek talajvize érdekel. Az Alföld likacsos, a vizet legtöbb helyen jól átteresztő talajába a víz a nehézségerőnek engedve beszivárog, megduzzad, miközben a talaj likacsait tökéletesen kitölti. Túlságosan mélyre legtöbb helyen nem szivároghat be, mert az Alföldön a jégkori kék agyagfélések a felszínhez aránylag közel helyezkednek el. Az ilyen agyagrétegek felett a talajvíz azután megüül és szélesen szétterül. A teljesen vagy csak igen kis mértékben vizet át nem eresztő réteg a talajvíz duzzasztórétege és elsősorban ennek helyzetétől, kiterjedésétől és magasságától függ, hogy a talajvizet milyen mélységben lehet megtalálni. Amint az előbb említettük, az Alföldön a duzzasztóréteg általában a felszínhez közel van, a talajvíz szintje tehát az Alföldön alacsony és ha a talajvíz bőségebb utánpótlást kap, a talajvíz szintje könnyen megközelítheti, sőt el is érheti a felszínt. A talaj összetétele, a sík fekvés stb. korábban felsorolt tényezők az Alföldön mind a beszivárgásnak és a talajvíz tárolódásának kedveznek.

Általában a talajvíz szintje szélesen kialakult vízfelszín és a talajvíz felső szintje a helyenkint szigetszerűen elhelyezkedő talajvízszigeteket is egységes szintbe foglalja.

A TALAJVÍZ leszivárgásának helyén nem marad meg nyugodtan, hanem a talaj nagyon sűrű hálózatú csövecskéiben mozog. Felső szintje gyengén hajlott domború felszín, amelynek lehajló íve a források, esetleg nagyon erősen használt, részben kiszivattyúzott kutak vagy vízlevezető árkok felé néz. Az egyes leszivárgó vízrézecskék pályája görbe vonal és az annál laposabb, mennél messzebb van a beszivárgás a talajvíz felszínre bukkanásának helyétől. Magában a talajvízben a vízrézecskék nem mozognak a talajvíz felső szintjének hosszában, sokszor már csak azért sem, mert a talajvíz egyes, elkülönített szintekből tevődik össze. A talajvíz a saját magától létrehozott nyomáslejtő irányában mozog és pedig olyan sebességgel, amilyen a

talajvíz szintjének esetétől és a talajvíztartó anyag likacsosságától és szem-nagyságától, tehát a sűrűdéstől kitelik. A folyás a felszíni vízfolyásokhoz mérten általában nagyon lassú, naponkint többnyire csak 1—10 m. Nagyon lassan szivárog a talajvíz az Alföldön is a magasabban fekvő peremrészek és törmelékűpók környékéről a mélyebben fekvő középső részek felé, mert a talajvíz szintjének valószínűleg nagyon kicsi a domborulata, a roppant lapos ívből kevés energia fakad és még azt a keveset is erősen lecsökkenti a finom szemcsézettségű víztartó anyagban fellépő sűrűdés. Így pl. a Kolontócsatoraa — melyet a nép Átokcsatorának nevezett el, — megépítése után a talajvíz süllyedése csak évek múltán kezdte, folyton szélesedő Övezetben, káros hatását kifejteni.

Teljesen nyugodt, mozgás nélküli, tóyszerű talajvízszint nem képződhet, mert a víz a mélységben nyomás alatt áll és így még emelkedő mozgásra is képes. A talajvíz tehát mindig és mindenütt áramlik. Szélestalpu völgyekben, ha a völgsíkokon laza anyagok halmozódtak fel, a laza anyagban mozgó talajvíz áramlása valósággal folyóyszerű lehet.

Nagyon gyakran előfordul, — és ez a jelenség bekövetkezik Alföldünkön is — hogy a talajvíz vízfolyásokkal, folyókkal is közvetlen kapcsolatba kerül. Normális körülmények között ilyenkor a talajvíz a kapillárisán elszűkített részekben való lassúbb lefolyás lehetősége miatt magasabban áll, mint a folyó szintje. Két szomszédos folyó (pl. a Tisza és a Duna) közé fogott talajvízszint a két folyó völgye felé lejt és ott a talajvízszintnek roppant lapos, csaknem elmosódott vízvázlatja van. A talajvízszint különben nagyon legyengülten és kisimultán a felszín domborzatát utánozza, de csak annyira, hogy a felszín nagyobb és megismétlődő kiemelkedéseinek, hullámainak nyomát a talajvíz szintjében nem lehet felismerni. Ilyenkor a talajvíz a folyókat táplálja, azoknak a folyás mentében rézsútoson vizet szállít és így a folyók a szomszédságukban levő területet föld alatt is víztelenítik. Áradmányos, laza anyagokból épített területen a talajvíz nagyon jelentékeny mértékben táplálhatja a folyókat és ilyen helyeken, ha a talajvíz elég bő, száraz időszakban nagyon sok vizet juttathat a folyónak. Viszont a folyókon nagyon hirtelen jelentkező árhullámok a talajvizet felduzzaszthatják, mert a meder közelében a talajvízszintbe benyomuló folyóvíz talajvíz-hullámot old ki és hajt befelé a szárazföldre, a folyóra merőlegesen. Ha a folyóvíz áradása huzamosabb ideig tart, a talajvíz és a folyóvíz között kiegyenlítés áll be és a normális lejtősítés ismét kialakul.

Közönséges jelenség, hogy huzamosabb szárazságban, ha a folyó forrásvidékén állandóan elegendő vizet tud összegyűjteni és így vízmennyisége elég állandó, a szárazságtól sújtott vidéken a folyó lesz a talajvíz támogatója és a folyóból átszivárgó víz gondoskodik arról, hogy a talajvíz szintje túlságosan alá ne szálljon, vagy ki ne szikkadjon. Szabályszerű ez a jelenség ott, ahol a folyók esős vagy örök hóban és gleccserekben gazdag területről lefutva tartósan száraz területre érnek (pl. a Turáni alföld folyói). A száraz területen a folyók vízmennyisége állandóan fogy s ha a folyó gyengébb, vize teljesen el is fogy, elszikkad, mert az ilyen folyók földalatti utakon táplálják környezetük vízkészletét. Ez a magyarázata annak, hogy még a sivatagban is lehet vizet találni. Ahol a Földön a száraz és esős időszakok szabályosan évszakonként váltakoznak, ugyancsak szabályszerűen megcserélődik a folyó és a talajvíz közötti viszony is: az esős időszakban a talajvíz táplálja a folyót, a száraz időszakban pedig a folyó átszivárgó vize tartja életben a talajvíz szintjét. De a talajvíz szintjét mesterségesen is süllyeszteni lehet. Ha a talajvízbe mélyesztett kutak vizét mértéktelenül és kitaróan fogyasztják, a talajvíz szintje a folyó víz szintje alá süllyed és nagyon könnyen megtörténik, hogy ennek a süllyedésnek még a növényzet is kárát látja.

Az előbbiek alapján nyilvánvaló, hogy az Alföld mindenkori talajvízszintjének kialakulásába az alföldi folyók is beleszólnak. A folyók magasvizeinek az Alföldön is megvan a talajvizet visszaduzzasztó hatása. Kedvező esetben a talajvizet is megtalálhatják az átszivárgás útjait az Alföldet barázdáló vízfolyások felé.

A talajvízzel kapcsolatban levő folyók és tavak vize tehát megakadályozhatja a talajvízszint túlságos leszállását, viszont a talajvíz is lefolyhat a folyók felé és így a talajvízszint csak mérsékelt ingadozásokat végezhet. Ha ellenben a talajvíz, valamint a folyók és tavak között nincsen kapcsolat, a színtingadozás sokkal erőteljesebb lehet. Ilyenkor az ingadozás vagy a csapadékmennyiség vagy az elpárolgás évszakos ingadozásához igazodik, aszerint, hogy melyik tényező van erőteljesebb ingadozásnak alávetve. Ebben az irányban külföldön nagyon alapos kutatásokat végeztek és azokból kiderült, hogy bőséges és kifejezetten szakaszos jellegű csapadékos területeken a talajvíz szintje bizonyos késéssel a csapadékkal emelkedik és süllyed. Olyan helyeken, ahol a csapadék ugyan nem sok, de az év folyamán tűrhető rendszerességgel oszlik el, mint pl. Berlinben, az elpárolgás nyári maximumának megfelelően a talajvíz legalacsonyabb állása kb. 2—3 hónapi késéssel következik be. Viszont a legmagasabb a talajvíz szintje tavasszal, tehát az is megkésve jelentkezik a téli elpárolgás minimuma után és azonkívül a hóolvadás is emeli. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a talajvíz szintjének kialakulásába még más éghajlati tényezők is közéj átszhatnak: meleg időjárással a földalatti elpárolgás növekedése miatt a talajvízszint süllyed, viszont a fagy felengedtével emelkedik. A talajvízszint ingadozása tehát meglehetősen összetett folyamat, de azért főjellemvonása, hogy az ingadozás annál nagyobb, mennél kifejezettebb a csapadék szakaszossága.

A folyóval kapcsolatos talajvízszint ingadozása attól függ, hogy milyen viszonyban van egymással a folyó medre és a talajvíz szintje. Ha a folyó medre a talajvizet tartalmazó anyagba bele van vágódva akkor a talajvíznek a folyóparthoz közelebb fekvő része a folyó szintingadozásait megkésve és legyengülve követi. Ha azonban a folyó egészen a talajvizet duzzasztó szint alá vágódott be, akkor a folyó és a talajvíz szintingadozása egymástól teljesen független.

Röviden felsoroltuk a talajvizet általában jellemző sajátosságokat és törvényszerűségeket s azok alapján az alföldi állapotokat most már értékelni tudjuk. Nagyon jó lenne, ha az Alföld talajvizeire vonatkozó és az utóbbi évek folyamán végrehajtott megfigyelések feldolgozva rendelkezésünkre állnának, sajnos azonban azokat egyelőre még nélkülöznünk kell. Hiányuk azért nem olyan nagy akadály, hogy nélkülük az általános mérleget ne tudnók felállítani.

Az Alföld talaja talajvíz felvételére kiválóan alkalmas. Megvan a beszivárgó lehetősége, a felszín alatt hamarosan pompás homokos, helyenkint kavicsos víztároló rétegek rejlenek és azok alatt, nem nagy mélységben, ott vannak az agyagos vízzáró rétegek is. Az Alföldnek nagy szerencséje, hogy a vízzáró rétegek a felszínhez aránylag közel helyezkednek el és a talajvíz szintje nem mély. Alföldünk ellen sokkal gyakrabban emelik a szárazság vádját, mint a nedvességét és ebben sok igazság van. Ha a talajvíz szintje nem volna olyan közel a felszínhez, az Alföldön a mezőgazdasági termelés még nehezebb lenne, a növényzet a mélyebb talajvízszintet nagyon megsínylené. Ez az alacsony talajvízszint nagyon hozzá illik az Alföldnek átlagos rendszerességgel kijutó csapadékhoz, mert az aránylag kevés csapadék is — a jelentékeny elpárolgás ellenében — normális szinten tudja tartani a talajvizet. A folyókkal összeműködve a talajvízszint nincsen gyakran beálló szélsőséges ingadozásoknak sem alávetve. A múlt évtizedekben nem sokat panaszkodtak a túlságosan alacsony, vagy a túlságosan magas talajvíz miatt. Különös, de úgy van, hogy jelenleg éppen a talajvízszintnek az Alföld szempontjából előnyös elhelyezkedése okozta a bajt. A viszonylagosan alacsonyan fekvő talajvízszint helyzete miatt i—2, az általános mértéknél csapadékosabb esztendő alatt a talaj-

víz nagyon szaporodhat és a talajvízszint aránylag kis emelkedése is veszedelmet okoz, mert az alacsonyabb helyeken könnyen a felszínre ér. Az Alföld éghajlata inkább a szárazság felé hajlik, a nedves esztendőket ritkábbak. Részben ezért ritka jelenség az Alföldön a talajvíz okozta áradás is. Alföldünk aránylag sokkal könnyebben elszenved a gyér csapadékot, mint a bővebbet. Hollandiában állandóan elöntéssel fenyegeti a tengertől néha erősen felduzzasztott talajvíz az alacsonyan fekvő területeket és folytonos szivattyúzással lehet csak a talajvizet a kívánatos mélységben tartani. Nálunk viszont sok évtized eltelhet, míg a mostanihoz hasonló talajvízbőség jelentkezik. A talajvíz szempontjából az összes lehetőségeknek egybe kell esniük az Alföldön, hogy a maihoz hasonló veszedelmes áradás öntse el a földeket. A lehetőségek pedig nagyon ritkán szoktak így találkozni.

Természetes és könnyen értelmezhető, de ritka jelenség tehát a mai talajvízes árvíz, s éppen azért nehéz megelőzni, ha pedig bekövetkezett, ellene védekezni, mert ritka jelenség. Az árvíz elleni védekezés technikai munka, a technikusok jobban értenek hozzá mint a geográfus, aki csak elméleti oldalról foglalkozik vele, de azért a védekezés nehézségeire egy-két szóval itt is utalhatunk. A talajvízes árvíz levezetésére már előre olyan messze szétágazó és nagy költséggel épített csatorna-rendszer kellene létesíteni, amely mindig éppen készen áll arra, hogy a feltörő talajvizet levezesse. Olyan csatorna-rendszerrel lenne tehát szó, amelynek esetleg évtizedekig alig lehetne hasznát venni... és esetleg bajt okozna. Mert a levezető csatornák néha sokkal több kárt csináltak, mint hasznot. Nagyon óvatosan kell az árkokat méretezni és megépíteni, nehogy túlságosan belemarjanak a talajvíztartó rétegekbe és azokat szükségtelenül megcsapolják, mint pl. a Kolontó-csatorna esetében.

Az Alföldön a növényzetnek a talajvízre szüksége van és ha a rendes magasságú talajvíz szintjét süllyeszti, azzal legalább is akkora, ha nem nagyobb bajt okoznak, mint akárhány pusztító árvíz. Éppen ezért a technikusoknak nagyon meg kell gondolniuk, hogy a ritkán jelentkező talajvíz-áramlásokkal szemben a védekezésnek milyen módját választják.

KÉZ ANDOR

CSEH ÉS MAGYAR SZOCIÁLPOLITIKA

AHUSZADIK SZÁZADNAK alig van fontosabb kérdése, mint a szociálpolitika, melyről különösen ma elmondhatjuk, hogy a béke fegyvere. Ilyen békés fegyverre nagy szüksége van ma Magyarországnak és különösen a Felvidéknek, ahol a csehszlovák republika sokat emlegetett szociális intézkedéseit kellett nivócsökkenés nélkül a magyar életnek megfelelően átszervezni. Ma már tudjuk, hogy a csehszlovák szociálpolitika iránt érzett becsületos elismerés mellett aggódó igyekezettel szervezett magyar szociális intézkedések nem a áívó csökkenését, hanem emelkedését jelentették.

A visszacsatolt Felvidékről való szociális gondoskodás — mint látni fogjuk, a magyar szociálpolitikára, vagy talán még inkább a magyar lélekre nagyon jellemzően — egy nagyarányú társadalmi mozgalommal kezdődött. A Főméltóságú Asszony védnöksége és Imrédy Béláné vezetése alatt óriási társadalmi mozgalom („Magyar a Magyarért“) bontakozott ki. Ennek a mozgalomnak cselekvő és ható alanya a társadalom mozgató ereje volt, szer-

vezete azonban hivatalos szervek támogatásával és segítségével alakult ki. Magyarországon társadalmi mozgalom ritkán ért el olyan óriási eredményt, mint ez. Bár sikerét a pillanat átformáló ereje és mindenki által átértett nagysága, továbbá a vezetők szerencsés kiválasztódása magyarázza, eredménye a társadalom óriási szociális erőkézsletét és szociális készségét bizonyítja. Nem fölösleges ezt hangsúlyozni, mert különösen az angol példára hivatkozva, oly sokszor hajlunk arra, hogy pesszimizmusunkban a magyar társadalmat szociális érzékének fejletlenségével vádoljuk.

A mozgalom tevékenysége két főcsoportba osztható. Az elsőbe tartozott a szükséges anyagi erők előteremtése, a másodikba ezek felhasználása. A magyar államháztartás az adott helyzetben nem rendelkezhetett olyan váratlanul kihasítható összeggel, amellyel az aggódó szeretettel várt visszatérő lakosság szociális megsegítését kívánsága szerint biztosíthatta volna. Így máshonnan kellett előteremteni azt az összeget, mely a visszacsatolt lakosság szociális megsegítését átmenetileg biztosítja. A „Magyar a Magyarért“ mozgalom vállalkozott arra, hogy ezt az összeget társadalmi úton szerzi meg. A mozgalom keletkezését, az előkészítő munkálatokat, a szervezést és a szervezetet részletesen ismerteti a mozgalom „Beszámolója, melyet a mozgalom munkabizottsága adott ki 1939-ben. Ugyanitt részletes beszámolót olvashatunk az ország egész területén példátlan lelkesedéssel lefolyt gyűjtés eredményéről. Itt csak annyit, hogy kereken hét millió pengő gyűlt össze rövid néhány hét alatt, ami a legmerészebb várakozást is felülmúlta. Ilyen anyagi erővel rendelkezve, a mozgalom nagyarányú szociális segítség nyújtását vehette tervbe és valószínűsíthette meg. A fent idézett Beszámoló a munkának erről a második fázisáról is részletes ismertetést ad, melyből jelenleg csak azokat a mozzanatokot ragadjuk ki, melyek a Felvidék szociálpolitikájának kialakulásán keresztül a magyar szociálpolitikát jellemzik.

Mint ismeretes, a cseh szociális gondoskodás sarkalatos pontja a munkanélküli segély rendszeresítése volt. A munkanélküli segélyt részben a szakszervezeti pénztárak, részben az állam folyósította, ez utóbbi azonban az 1921. törvény alapján, az ú. n. genti rendszernek megfelelően ugyancsak a szakszervezeteken keresztül fizette ki az állami hozzájárulást. A csehszlovák szociálpolitika kritizálása nem feladatunk (erre nézve lásd a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézetének szerkesztésében megjelent: A Felvidéki Magyarság Húsz Éve, 1918—1938 című kiadványt, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 106.—118. lap), itt csak két mozzanatot kell kiragadnunk, melyet a magyar szociálpolitikának figyelembe kellett vennie. Az egyik az, hogy egyáltalán munkanélküli segély volt, vagyis, hogy a munkanélküliekről való gondoskodás ingyen segélynyújtás formájában történt; másrészt, hogy a segélyezést az állam és a szakszervezetek bonyolították le. Ennek a következménye egyrészt az volt, hogy a be nem szervezett munkás hátrányt szenvedett a szakszervezetekbe tömörült munkással szemben. Már most tekintve, hogy a szakszervezetek részben vüagnézeti, részben — mégpedig tekintélyes mértékben — nemzetiségi alapon szervezkedtek, a külön magyar szakszervezettel nem rendelkező magyarság lényegesen kevesebb szociális gondoskodásban részesülhetett, mint a többi nemzetiség. Másrészt amilyen mértékben növekedett az állami segélyezés, természetesen olyan mértékben csökkent, sőt sorvadott el az egyes községek, városok és községek szociális gondoskodása, ami annál is sajnálatosabb, mert ezek lettek volna hivatottak a szakszervezetekbe nem tömörülő, tehát az egész lakosság érdekeinek képviselőitére.

Az ily módon bevezetett munkanélküli segélyek következményeképpen az autonómiák, továbbá az egyesek kezdeményező ereje elsorvadott. A községek éppúgy, mint az egyesek, nagy mértékben ráhagyatkoztak az állam szociális gondoskodására. Ezt igyekeztek pótolni különösen a magyarság körében a fenti okok miatt éppen legerősebben sújtott magyar tömegek szociális megsegítésére alakult társadalmi szervezetek. Ezek azonban, ismét nem véletlenül, csak helyi és nem általános segítséget tudtak nyújtani. Jelenlétük azonban éppen a mondottak miatt volt fel nem becsülhetően nagy

és a csehszlovák propaganda hatása alatt elsőrendűnek vélt szociálpolitikai intézkedésekkel megismerkedő anyaországot kellemes csalódás érte, mikor a helyi magyar társadalmi szervezetek munkájában az állami intézkedéseknél minőségileg sokkal értékesebb kezdeményezéseket ismerhetett meg. Mennyiségileg azonban a csehszlovák nemzetiségi politika következtében természetesen mégis csak az állami intézkedések voltak jelentősebbek.

Ilyen helyzetet találva a felszabadult Felvidéken, a magyar szociálpolitikának természetesen alkalmazkodnia kellett a pillanatnyi helyzethez. Ez tehát azt jelentette, hogy az állami gondoskodás helyett neki is állami, vagy legalább állami jellegű segítséget kellett nyújtania, továbbá a munkanélküli segélyek helyett legalább átmenetileg hasonló, ingyen segélyt kellett folyósítania. A segélyeknek szakszervezeteken keresztül történő és éppen a magyarságot sújtó folyósítását azonban természetesen az első perctől kezdve el kellett vetni. A két első követelmény teljesítését szolgálta a „Magyar a Magyarért“-mozgalom pénzből fedezett ingyen élelmiszer-utalványok juttatása; ugyancsak e mozgalom vállalkozott arra, hogy a szakszervezeti segélyrendszert igazságosabbal helyettesítse.

A magyar szociális gondoskodás első fejezete a felszabaduló Felvidéken tehát az volt, hogy átmenetet teremtsen az itt uralkodó csehszlovák rendszer és a kívánatosabb magyar rendszer között. A „Magyar a Magyarért mozgalom járási és városi megbízottai a helybeli hatósági, politikai és társadalmi vezetők tájékoztatásának igénybevétele mellett egy gyors és ideiglenes, névsorszerű nyilvántartást készítettek munkaterületük lakosságának ellátatlan rétegéről, mégpedig mindenütt a családi egységeket véve alapul. A nyilvántartás elkészítésénél mind a nemzetiségi, mind a politikai szempontokat szigorúan kizárva, csak a szociális helyzetet vette tekintetbe. Ennek alapján tehát segélyben részesült minden rászoruló család, mégpedig a családtagok létszámának megfelelően. A magyar szociálpolitika egyik sarkalatos pontját, a családvédelmet tehát már a legelső perctől kezdve a lehetőségekhez mérten érvényesítette a szervezet. A szociális ráutaltságon kívüli szempontok mellőzése pedig természetes következménye volt a magyar becsületességnek.

Az egyoldalú, de a körülmények indokolta segélyezés ideiglenes alkalmazásával megmutatta a magyar szociálpolitika azt is, hogy bár ilyenfajta megsegítést intézményesen nem ismer, mégsem ragaszkodik mereven és dogmatikusan alapvető elveihez, hanem azoknak öntudatos vállalását éppen azzal tanúsítja, hogy ha a szükség úgy hozza, nem fél eltérni tőlük, abban a biztos tudatban, hogy az ilyen kivételek alapjaiban úgysem ingathatják meg. Szükségesnek tartottuk ennek hangsúlyozását azért, mert éppen ezt a szempontot kiragadva, azt felületesen és összefüggéseiben nem ismerve talán aláértékelnék egyesek, holott ez éppen a szociális segítség bürokráciamentességét és gyors alkalmazkodását bizonyítja.

Az ingyensegélyezés mellett az első perctől kezdve törekedtek a szociális megbízottak a nagyobb igényű feladatok megoldásának előkészítésére. Előbb a helyi problémák megismerésével és a helyi szervezetek bevonásával tudatosították a megoldandó kérdéseket a helyi társadalmi, hatósági szervek és az állami szervek vezetőiben, majd felvéve a kapcsolatot a meglévő intézményekkel, a párhuzamos segítés vagy az elszigetelt intézkedések energiapazarlásának kiküszöbölésével egyengették útját az intézményes megoldásnak.

A „MAGYAR A MAGYARÉRT“-MOZGALOM megbízottjainak működését eleinte csak néhány hétre tervezték. Mikor azonban a néhány hét alatt végzett munka jellege és minősége, továbbá a hosszabb lélekzetű munkát igénylő feladatok nagy tömege a mozgalom munkatársainak működését

továbbra is kívánatosá tette, sor kerülhetett olyan igényesebb szerzeréi munkára, mely a szakszerű szociális munka alapját vethette meg.

A városokban a székesfőváros mintájára szervezett szociális gondozói irodákat állítottak be a megbízottak. Ezeknek az irodáknak s az általuk végzett szociális gondozásnak megalapozását jelentette a hatósági szegénycataszter felállítása, melyben családi környezettanulmányi ív segítségével nyilvántartanak minden ellátatlan családot. A szociális gondoskodás pedig az állandóan felfrissített környezettanulmányok alapján tulajdonképpen két módon történt a felszabadulást követő első hetek elteltétől kezdődő második periódusban. Az egyik mód az intézményes gondoskodás volt, a másik az egyéni gondozás.

Az intézményes gondoskodás szempontjából a szociálisan ellátatlanok négy nagy csoportba osztva nyertek minden kategóriának megfelelő általános gondozást. Az első csoport a munkaképtelen ellátatlanok csoportja, melyről az anyaországi minta szerint a Magyar Norma keretében történt gondoskodás. A Magyar Norma megoldás ismét szép példa a társadalom és a hatóság szociális erőforrásainak intézményes összefogására. Egyben mutatja azt is, hogy a magyar szociálpolitika ezen sajátossága nemcsak a Felvidék visszatérésének nagy szociális kérdése kapcsán vetődött fel, hanem régebbi keletű. A magyar egyéniség és szabadságtisztelet is megmutatkozik a Magyar Norma-szerű gondoskodásban, mert hiszen annak egyik alap gondolata, hogy az állandó segélyezésre szoruló munkaképteleneket nem szeretetothonokba gyűjti, hanem meghagyva őket eredeti családi környezetükben, úgy gondoskodik róluk, hogy az emberi önértet a legcsekélyebb mértékben ássa alá.

A második nagy kategória a munkaképes munkanélkülieké. Ezekről szintén az anyaországi mintához alkalmazkodva inségmunka formájában történt gondoskodás, amit a szociális megbízottak a belügyminisztérium által kiküldött szociális szervezőkkel együtt oldottak meg. Az inségmunka lényege az az elv, hogy munkaképes egyénnek csak munka ellenében nyújtunk segítséget. Ennek az elvnek a fontossága talán éppen a visszacsatolt területeken mutatkozott meg leginkább, ahol a munkanélküliekről való gondoskodásnak még ezt az önmagában szintén csak átmenetinek mondható módját is nehezen lehetett keresztülvinni. Az emberek eleinte nem akartak a segélyért dolgozni s csak hosszú nevelő munkával lehetett beláttatni velük, hogy az emberi önértet többet ér, mint az ingyen segély. Az inségmunka intézményes volta ellenére is teret adott már az egyéni életkörülmények mérlegelésének, amikor az egy családfenntartó számára engedélyezett munkanapok számának megállapítása a családi környezettanulmányokból kitűnő szükséglet szerint történt. Itt mérlegették a család népességét és a havi családlátogatások alapján megállapított különleges családi körülményeket (betegség, születés stb.). A harmadik kategória, a csökkent munkaképességűek gondozása tulajdonképpen átmenetet jelent a fenti két megoldás között, amennyiben részint könnyű munkaalkalom juttatásával, részben segélyezés útján történik. Ide sorolhatjuk az akció-segélyeket is, mint az ebéd-, ruha-, tüzelőakciót és az egészségvédelmi szempontokat szolgáló Zöldkeresztes tej- és cukorakciót. A negyedik kategóriába azok kerültek, kiknek megélhetése ugyan nagyon labilis alapon nyugodott, de pillanatnyilag — esetleg valamely alkalmi munka folytán — nem szorultak támogatásra. A nyilvántartásban mégis állandóan szem előtt lévén, bármikor besorolhatták őket a megfelelő csoportba.

Az intézményes gondoskodás mellett a gondozó irodák néphivatali működést is fejtettek ki és fejtenek ki még ma is. A város minden rászoruló lakosa szükségletének megfelelően és helyzetéhez simuló módon kap egyéni segítséget jogi tanácsadás, egészségvédelmi útbaigazítás, utánjárás, kérvényírás, okmánybeszerzés, munkaközvetítés, vagy ha a szükség úgy hozza, gyorssegély formájában.

Ily módon volt elérhető az, hogy a városban volt egy fórum, ahová minden rászoruló bizalommal fordulhatott s ez a fórum eleven lelkiismeretként képviselte minden vonalon a kisember érdekeit. A gondozás mindig az egyéni életkörülményekhez alkalmazkodott és az elesettek emberi önértetét a lehető legnagyobb mértékben kímélte. Másrészt a szociális nyilvántartás minden pillanatban tiszta képet adott a város

szociális helyzetéről és mint egy érzékeny mérleg megmutatta, ha egy-egy nagyobb kilengés valahol sürgős beavatkozást tett szükségessé. Ha például a családfenntartó munkanélküli asszonyok száma ijesztően megnőtt, akkor egy foglalkoztató műhely felállítását kellett sürgősen megszervezni. Ha a munkaképes munkanélküliek számában túlsúlyra jutott az aránylag fiatal családfenntartók száma, akkor kiderült, hogy a legnagyobb helyi üzem csak a 20. életéven aluliak közül vesz fel új munkást. Ebben az esetben alkalmas közbelépéssel el lehetett érni, hogy az új munkások legalább olyan, a szociális megbízottak által ajánlott családtagok legyenek, ahol az idősebb családfenntartó éppen korára való tekintettel már nem jöhet számításba.

A járásokba kiküldött szociális megbízottak tulajdonképpen sokkal járatanabb utakon haladtak, mert a falusi szociális gondozás terén kevesebb kialakult anyaországi példára lehetett hivatkozni. A munkaképes munkanélküliek foglalkoztatását itt is inségmunka keretében kellett először átmenetileg megoldani, de éppen, mert a falu szociális problémái a városéitól eltérnek, ez a segítség még átmenetileg is sokkal kisebb jelentőséggel bírt. Ameddig a fent ismertetett városi szociális gondoskodás tulajdonképpen az akkori általános magyar szociálpolitikának megfelelő szintet jelentett s ezzel a visszacsatolt terület városaira nézve az anyaországgal való egységesítés megtörtént, addig a falu szociális gondozása a visszacsatolt részekben már az első hetek után új módszerekkel próbálkozott. Egy új fogalommal, a munkaközösségek fogalmával bővült itt a magyar szociálpolitika. A járási szociális megbízottak igyekeztek minden községben helyi munkaközösségeket létesíteni, a falu illetékes hatósági tényezőinek és a szociális kérdések iránt érdeklődő társadalmi tagoknak bevonásával. Ezek a munkaközösségek annak a törekvésnek kifejezései, hogy a hatósági szociális intézkedések végrehajtásában a helyi, autonóm törekvések érvényesülhessenek és a helyi társadalom érvényesíthesse saját kívánásait és Önkéntes szociális áldozatkészségével anyagi és erkölcsi háttérrel biztosítson a hatósági szociális intézkedéseken. Bár a társadalom sokszor szétforgácsolódó, sőt nem ritkán egymást gyengítő vagy legalább is egymással párhuzamosan haladó szociális tevékenységének rendszeres egységbe fogása és szakszerű irányítása mindenkor eleven igénye volt a hatósági szociális szerveknek, a visszacsatolt területen még fokozottabb jelentősége a munkaközösségi tevékenységnek. Említettük ugyanis, hogy az elszakított területeken az állami szociális intézkedések következtében hogy jutottak visszahatásként fokozott szerephez a magyarság társadalmi szervei. Ugyanakkor azonban említettük azt is, hogy ugyanazon állami intézkedések egyenes hatásaként hogyan sorvadt el az egyesek és a különböző fokú autonómiák kezdeményező ereje. Az ilyenformán létrejött községi szociális gondoskodás elszíntelenedése, mint szükséglet egyrészt, a felgyülemlett társadalmi erő, mint pozitívum másrészt tette szükségessé és lehetségessé az eredményes munkaközösségek szervezését.

A munkaközösségek feladata a hivatásos szociális munkások vezetése mellett a helyi szociális problémák tudatosítása, a bajok felkutatása és az anyagi eszközökhöz mért orvoslása. Helyi tanácsadó szervként rajtuk keresztül lehetett lassanként az annyira kívánatos egyéni kezdeményezést és önállóságra törekvést ismét kifejleszteni a sablonhoz és uniformizáláshoz szoktatott rétegekben és ugyancsak az ő segítségükkel lehetett a falu életében is az egyéniesítő gondozást a körülményekhez képest megoldani. A falusi munkaközösségek szolgáltatták azt a termékeny talajt, mely a falvak minden rászorultjához egyszerre elérni nem tudó járási szociális megbízottak a munkaközösségek szervezésébe fektetett energiáját termékenyen megsokszorozta, igyekezvén minden rászorulóhoz eljuttatni a szociális gondozásnak éppen azt a módját, amelyre egyénileg szüksége volt.

Ahogy a városi szociális gondozás egyéniesítő módszerét a munkaközösségek segítségével kísérelték megoldani, úgy a városi szociális nyilvántartás helyzetképet adó, eleven és intézkedéseket kiváltó szerepét is helyettesíteni kellett egy falusi szociális mérleggel. Egy nyilvántartás jelentősége, mint azt a város esetében láttuk, két irányban domborodik ki: először is a nyilvántartásban szociális helyzetüknél fogva szükségképpen szereplő családoknak pusztán számaránya mutatja az elesettnek nevezhető réteg súlyát és jelentőségét a társadalom egészében; másodsor, minthogy a nyilvántartás családi környezettanulmányokon alapul, egyúttal felfedi az ellátatlanoknak kor, egészségi állapot, foglalkozás stb. szerinti hovatartozásán keresztül e réteg értékét, egészen az egyéni körülményekig, sőt jellembeli sajátosságokig.

A falu viszonylatában azonban sok mindent meg kellett változtatni a városi nyilvántartásokhoz képest. Magának a környezettanulmányi ívnek természetszerűleg alkalmazkodnia kellett a falusi életformához, főként a család gazdasági helyzetére vonatkozó kérdéseknél. Ennél az aránylag könnyen megoldható különbségtevésnél azonban sokkal nehezebb probléma volt a kiválasztás kérdése. Kik veendőek nyilvántartásba, vagyis kik nevezhetők szociális szempontból ellátatlanoknak? A városban egyszerűen a munkanélküliség, esetleg az időnkénti munkanélküliség és a munkaképesség fokozatai szolgáltatták a kiválasztási alapot. A mezőgazdasági jellegű népességnél azonban maga a munkanélküliség kérdése is sokkal bonyolultabb. Amíg egyrészt az éves cselédek kivéve a mezőgazdasági munkaképesség teljességét munkában kihasználó mezőgazdasági munkás is kényszerűen munka nélkül áll az év bizonyos szakáiban — nem szólva arról, hogy a munkaalkalmat nem nyújtó időszakok is változnak vidékenként a földrajzi adottságok és a művelési fonnák szerint —, addig a munkaképességét teljesen ki nem használó mezőgazdasági munkás is könnyebben jut olykor bizonyos termény vagy állat birtokába, mint a csak pénzből élő ipari proletár. Vagyis a falusi munkanélküliség kérdését éppen úgy másképp kell elbírálni, mint ahogy a falusi szegénység fogalma is különbözik a várositól. Az éves cselédek szociális helyzetének látszólag egyszerű elbírálása sem magától értetődően egyértelmű, mert ha szociális igényeink fenntartása mellett ellátottnak is tekintjük őket addig, amíg szerződésük tart, egzisztenciájukat mégsem tekinthetjük biztosnak, mert az a szerződésből való kieséssel egyik évről a másikra felborulhat. Nehezíti a kérdést az is, hogy a birtokosság fogalma sem ad kielégítő felvilágosítást a szociális helyzetről. Egy olyan nincstelen munkáscsalád, mely pl. a családtagok közül három aratópárt tud kiállítani és a gyakorlat szerint évről-évre szerződéshez is tudja juttatni őket, szociálisan jobb helyzetben lehet, mint például egy kétoldas, sok kiskorú gyermekkel rendelkező törpebirtokos. Tudjuk azt is, hogy a törpebirtok tényleges nagysága — ha azt az egzisztencia-biztosítás szemszögéből nézzük — nem fedi szükségképpen a statisztikában megállapított 5 kataszteri hektárt, hanem vidékenként változik a talajminőség, művelési forma, piaci lehetőség stb. szerint. Ehhez járul még, hogy ameddig a városi proletáriátus összetételénél és jelentőségénél fogva a városi szociális gondozás szükségét legsó fokon a segélyreszorultság szabhatja meg, addig a falusi szegénységnél ez sem ad még első határként sem kielégítő kiindulási alapot, mert a falun a tengődési lehetőségek csaknem megfoghatatlanok. Ha a falun nehezebben képzelhetjük is el, hogy valaki támogatás nélkül éhen haljon, — hogy ezt a végletes összehasonlítást tegyük — mégis senki előtt sem lehet ma már kétséges az, hogy a falu szociális szempontból elhagyottabb, mint a város.

Mindezek után a falusi nyilvántartásba felveendő kiválasztása csak a labilis egzisztenciák fogalmának bevezetésével volt megoldható. Eszerint nem lehet egységes kiválasztási alapot megszabni, hanem a falu szociális mérlegét nyújtani hivatott nyilvántartásba felveendőek mindazok, akik nincstelenek, vagy olyan kis birtokkal rendelkeznek, mely családjuk népességének, a föld minőségének, az értékesítési lehetőségeknek, a kialakult gazdálkodási módnak stb. figyelembevétele mellett csak olyan egzisztenciát

biztosít, amely egy rossz termés, vagy bármilyen más csapás következtében alapjában megrendülhet. Az egyéniesítés tehát itt már a kiválasztásnál is a legmesszebb menően érvényesül.

Az egyén helyzetének ismeretét nyújtó nyilvántartás elkészítése mellett az egyes törvényhatóságok egész gazdasági és szociális struktúráját felfedő helyzetkép megrajzolása volt a szociális előadók feladata. Ennek a feladatnak a megoldása még ma is folyamatban van és egységesen kialakult módszerrel nem tud felmutatni. A visszacsatolt terület több megyéjében a Közigazgatástudományi Intézet útmutatása mellett azt a módszert alkalmazták, amelyet az intézet igazgatója, Magyary Zoltán egyetemi tanár dolgozott ki munkatársainak, elsősorban Kiss Istvánnak közreműködésével Komárom vármegyében. Munkájukat eredetileg a tatai járásban kezdték. Ennek a ténymegállapító módszernek és egy járás területére való alkalmazásának eredményeit az intézet „A Közigazgatás és az Emberek“ című kiadványában ismerteti (1939). Az itt még általánosabb, főként közigazgatási szempontokat követő kutatási módszerek a gyakorlati szociálpolitika igényeihez való átalakítását az egész megye területére kiterjesztett vizsgálódás során valósították meg. Bárány Majthényi József alispán lehetővé tette e sorok írójának, hogy a Közigazgatástudományi Intézet módszerét Nyitra és Pozsony vármegyék területén alkalmazza és tudunkkal több vármegyében történnek kísérletek a módszer bevezetésére, úgy, hogy nemsokára talán ezen a téren is kialakult egységes gyakorlatra lehet hivatkozni. Ennek megtörténte után elérhetjük azt, hogy úgy az egész népesség szociális viszonyairól, mint a megélhetésükben veszélyeztetett egyes családok egyéni körülményeiről megbízható képünk lesz, ami annál is kívánatosabb, mert eddig többnyire egyéni érdeklődések és tudatos vagy öntudatlan egyéni beállítódottságoktól befolyásolt, több-kevesebb tudományos igénnyel megírt tanulmányokból mindig csak azt a részletproblémát ismerhettük meg, amelyet az író érdeklődésében megnyilvánuló véletlen tárt elénk.

Más alkalommal ismertetjük majd a magyar szociálpolitika intézményes megszervezésének legfontosabb mozzanatait, mert a magyar törvényhozás immár túljutott az ad hoc intézkedéseken a Közjóléti és a Családvédelmi alap megalkotásával.

TOMORI VIOLA

NÉPSZÁMLÁLÁS HAJDAN ÉS MA.

JANUÁR UTOLSÓ NAPJÁN kivétel nélkül mindenki kézhez kapott egy, két vagy három — esetleg még több — kérdőívet, amelyek rovataiban a februárra virradó éjszaka 12. órájának megfelelő helyzethez mérten kellett feleletet adni a feltett kérdésekre. A kérdésekben az államhatalom érdeklődése jelentkezett a társadalom, a népesség életviszonyai iránt, e célra szolgáló intézményén: a Központi Statisztikai Hivatalon keresztül.

A Központi Statisztikai Hivatal — Budapest érdekeinek szolgálatában pedig a Székesfőváros Statisztikai Hivatala — létcéljának megfelelően évről-évre hatalmas munkát végez, változatos adatgyűjtéseket az állam érdekeit érintő legkülönbözőbb területeken. Ebben az évben különösen nagy munka hárul a statisztikai hivatalokra: az új népszámlálás. Ennek első fejezetét, az adatgyűjtést az ország teljes nyilvánossága előtt, a megszámláltak közreműködésével végzik, oly módon, hogy az egyes egyének maguk szolgáltatják be adataikat. A művelet komolyabb, nehezebb részét, az adatok feldolgozá-

sának fáradságos munkáját majd csak a hivatalok falai látják, míg ennek végső eredményeként hosszú számoszlopok, táblázatok, százalékos számítások kerülnek majd idővel a nyilvánosság elé.

Közönségünk nincs egészen tisztában a népszámlálás lényegével s különösen az okokat nem ismeri, melyek azt olyan nagyon fontossá teszik.¹ Nem tudja milyen célt vagy célokat szolgál az a sok különféle kérdés, amelyet a népszámlálási íveken intéztek hozzá.

A most lezajlott népszámlálást megelőzően a Központi Statisztikai Hivatal a rendelkezésre álló összes eszközöket — sajtó, rádió, film — felhasználva, igyekezett tájékoztatni a nagyközönséget a népszámlálás gyakorlati vonatkozásairól, a kérdőívek kitöltésének módjáról, a számlálóbiztosok munkásságáról.

Ezek a tájékoztatások, nevezetesen a Központi Statisztikai Hivatal elnökének rádióelőadása és a sajtóban közzétett hivatalos közlemények a népszámlálás célját a következőkben foglalták össze: „A népszámlálás célja feltárni, illetve számbavenni az ország népességének elosztását és életkörülményeit minden vonatkozásban. Az állam helyes vezetése megkívánja azt, hogy igaz képet adjon a lakosságnak korosztálybeli, nemek szerinti, vallási, nemzetiségi, nyelvi, foglalkozási, települési és vagyoni kategóriák szerinti megoszlásáról. Az egyedül fontos követelmény az, hogy a népszámlálási íven lévő minden kérdésre mindenki híven, a valóságnak és lelkiismeretének megfelelően írja a választ és ebben senki által ne hagyja magát befolyásoltatni. Csakis így lehetséges az, hogy az állam vezetése hű képet kapjon mindenről. Ez a népszámlálás célja és semmi egyéb.“

Ez a célmeghatározás lényegében nem új, sőt hazai népszámlálásunk történetkutatójának nagyon is ismerősnek hangzik. Bár nem ilyen szabatos fogalmazásban, de alapjában ugyanígy indokolta II. József is az első magyarországi népszámlálást. Ezirányú elhatározását 1784 május i-én a következő szavakkal közli gróf Esterházy Ferenc kancellárral: „Tapasztalati tény, hogy a néplélekszám megnövekedése az állam üdvét, gazdagságát és tekintélyét növeli; ilyen növekedés azonban csak úgy érhető el, ha a közigazgatás minden ágában megfelelő intézmények segítik. Az idevágó törvények és intézmények hatásáról azonban nem formálhatunk véleményt addig, amíg az ország valóságos népességét, annak növekedését vagy fogyását pontosan nem ismerjük.“

A népszámlálás célja tehát, mint ezekből az idézetekből világosan láthatjuk, lényegében nem változott. A II. József kora óta eltelt több mint másfél évszázad alatt mindössze a fogalmak váltak világosabbakká. Minthogy azonban az államhatalom érdeklődése az újabkori fejlődés során jelentősen kitágult s ma már a nép életének jóval több részletére kiterjeszkedik, ennek megfelelően a népszámláláskor feltett kérdések is sokkal változatosabbak.

II. József — korának egyik legfelvilágosodottabb uralkodója — a magyarországi népszámlálás elrendelésével a nyugati országok példáját követte. Elhatározása a XVIII. század uralkodó szellemi áramlataiból fakadt.

A merkantilista államszemlélet követői az állam javát, gazdagságát és tekintélyét — mint II. József is mondja — a népesség minél nagyobb lélekszámában látták. Ennek megfelelően a nyugati országok előbb vagy utóbb rendszeres népszámlálásokat hajtottak végre. Ezek a munkálatok egyre jobban elmélyültek s lassanként mindenütt állandó szerv felállítását tették szükségessé. A XIX. század elején már a legtöbb országban meg is találjuk a népszámlálás végrehajtásával megbízott és egyéb adatfelvételt és feldolgozást végző statisztikai hivatalokat.

II. József Magyarországot is ebbe a fejlődési folyamatba kívánta kezdeményezésével belevonni. Elhatározásában, célkitűzéseiben megvolt minden erre alkalmas feltétel. A népesség valóságos számának megisme-

¹ Lapunk olvasói kellő tájékozást kaptak Aldobolyi Nagy Miklós tanulmányából: Népszámlálás; Magyar Szemle 1940, december.

rését az állam érdekében tartotta fontosnak, mai fogalmazásban: a helyes államvezetést e nélkül nem látta megvalósíthatónak. Ez átfogó cél mellett a népszámlálást a népesség mindenkori nyilvántartásának alapjául szánta. Ezért a felvétel egyéni lapjain a bekövetkezett változásokat a helyi hatóságoknak évről-évre fel kellett volna jegyezniük. A központi hatóságoknak időről-időre csak a községi, illetve a törvényhatósági összesítéseket terjesztették fel.

E nagyszabású terv azonban nem valósulhatott meg. II. József rendelkezéseivel szemben — így a népszámlálás elrendelésével szemben is — Magyarországon határozott ellenszenv nyilvánult meg. Uralkodása, erőszakos és a magyar alkotmánnyal nem törődő intézkedései a nemzetből amúgy is visszaszűrésű érzéseket váltottak ki s ezek bőséges tápot kaptak a népszámlálás indokolásának következő részében: „Magyarország és Erdély még abban a szerencsétlen helyzetben van, hogy lakossága még nincs összeírva, sőt nem is ismerjük jól, mert az eddigi egyházi és megyei összeírások teljesen hamisak. Az adózás mégis ezeken nyugszik s fogyasztási és vámügyekben idevágó ismeretek nélkül kell törvényeket és rendeleteket hoznunk. Meg sem említem, hogy a rendek merőben önkényesen állapítják meg az újoncok számát s ez egyik-másik megyében túlságosan magas a katonai szolgálat, a népesség, a kultúra, a méltányosság s a földesuraságok legnagyobb kárára.“

A magyar nemesség féltékenyen őröködött adómentességi előjogán és az adózás emlegetésével ezt látta veszélyben. Ezért tehát a népszámlálás végrehajtását minden eszközzel hátráltatta, vonakodott az összesítéseket felküldeni, a nyilvántartást tovább vezetni. Éveken keresztül tanúsított passzív rezisztenciája II. József halála után nagy megkönnyebbülésbe olvadt. Sok helyen a Helytartótanácsnak fel nem küldött népszámlálási anyagot — a gyűlölt uralkodó egyéb rendeleteivel együtt — máglyába rakva égették el.

A rövid ideig uralkodó II. Lipót után I. Ferenc és V. Ferdinánd sokkal inkább igyekeztek a forradalmi újítások minden lehetőségét távol tartani országaiktól, semhogy Magyarországon általános népszámlálással kísérleteztek volna, bár a reformkor nemességében tálán már megtalálták volna azt a megértést, melyet II. József a maga korában hiába keresett. Így azután II. József népszámlálása elszigetelt jelenség, egyedülálló felvétel maradt. S miközben a nyugati országokban kialakult a statisztikai hivatalok rendszeres munkája, Magyarország az államvezetés kezében olyan fontos tapasztalati anyag összegyűjtése és feldolgozása terén erősen lemaradt.

Ma már — a kiegyezés óta immár nyolcadszor végrehajtott népszámlálás alkalmával — tudjuk, hogy az államigazgatásnak milyen fontos érdekei fűződnek ezekhez a feltételekhez. Ezt a fontosságot már az is kidomborítja, hogy minden esetben külön törvény rendelkezik a végrehajtható népszámlálásról. S ezek a törvények határozottan tiltják a szolgáltatott adatoknak adózási célra való felhasználását s az egyén adatai külön-külön nem, hanem csak a megfelelő csoportosítások számsoraiban juthatnak a nyilvánosság elé.

II. József rendelkezésének önkényes volta mellett — mai szemmel nézve — merőben helytelennek kell minősítenünk a népszámlálás indokolásának adóügyi célzásait. Különböző célok és szempontok ilyen összekeverése csak zavart kelthet, amint keltett is. Az adóteher növelésének lehetőségétől minden állampolgár természetszerűleg fél. Már pedig a régebbi összeírások túlnyomó többségben adózási célból készültek s érthető, ha a lakosságban az adó növelésétől való rettegés a népszámlálásokkal, mint minden összeírással szemben idegenkedést ébresztett és olykor arra indította az embereket, hogy a valóságnak nem egészen megfelelő válaszokat adjanak. Éppen ennek az idegenkedésnek a leküzdését célozzák azok a rendelkezések, melyek a népszámlálások adatait védik és tiltják az adókvetésnél való felhasználásukat.

Ezzel szemben a már II. József népszámlálásánál is felmerült katonai szempontok, beleesvén az újabb fejlődés irányvonalába, egyre nagyobb jelen-

tőséget nyernek. Ezt éppen a lezajlott népszámlálás kérdőívének idevonatkozó kérdőpontja mutatja a legvilágosabban.

Ugyancsak a megvalósulás útjára lépett, természetesen sokkal fejlettebb formák között, II. József népességnylvántartó terve is. A népszámlálás kérdőívei mellé adott nyilvántartólap a népmozgalom ellenőrzését célozza és a múlt év tavaszán végrehajtott bejelentési összeírást egészíti ki.

A mai népszámláláshoz képest azonban nemcsak a II. József-féle látszik kezdetlegesnek, hanem a múlt század végén végrehajtottak is. Az államhatalom a maga szabályozó kezével egyre fokozottabb mértékkel nyúl bele állampolgárainak életébe; egyre több szempontból érdeklik a lakosság életviszonyai, a népesség megoszlása. Egyre gyakrabban van szüksége különleges adatokat gyűjtő statisztikai felvételekre és természetesen a népszámlálás kérdőpontjai is egyre változatosabbakká válnak.

Látván, hogy ma mennyire fontosak ezek a statisztikai adatok a kormánzatnak, önmagától vetődik fel a kérdés, hogyan tudták ezeket a múltban nélkülözni? Ha erre a kérdésre pontos választ kívánnánk adni, át kellene tekintenünk a statisztika történetét s ez igen messze vezetne. Elegendő a római birodalom népszámlálásaira utalnunk, hogy láthassuk, a fejlettebb államigazgatási formák nem nélkülözheték a régmúltban sem a népesség számszerű adatait. A népszámlálások s az ahhoz hasonló összeírások általános történeti áttekintését mellőzve, a felvetődött kérdésre csak a magyar történelemben keresünk választ.

A magyar államfejlődés lassan és meglehetősen sokára jutott fejlettebb igazgatási formákhoz. A régi államvezetésben nem is volt érezhető a népesség valóságos számáról nyert ismeretek szükségessége. Mások voltak a célok, mások az életviszonyok, a társadalom és a hatóságok érintkezésének formái. Az államigazgatás írásos szervezete is csak az újabbkori századokban lendült fejlődésnek, ekkor aztán annál gyorsabb iramban kívánta pótolni az elmulasztottakat. Ettől kezdve egyre több és több összeírás mutatja, hogy a hatóságok ebben a formában is igyekeztek tájékozódni az igazgatásuk alá tartozó kérdésterületek részleteiről. S a középkorból fennmaradt néhány összeírásunk már e fejlődés elszórt korai alapjait jelzi.

Az államigazgatás modem statisztikai felvételeket, mai forma szerint végrehajtott népszámlálásokat a fejlődés alsóbb állomásain nem is ismerhetett. A fennmaradt összeírások azonban világosan mutatják, hogy a különböző hatóságok fokozódó szükségét érezték a megfelelő adatismereteknek. Ezekben az összeírásokban a különleges célokból készült modem statisztikai felvételek őseit láthatjuk, bár természetesen mindenkor jóval kezdetlegesebb formák között. A népesség valóságos számának ismerete, életviszonyainak felderítése, mint államigazgatási érdek csak a XVIII. század második felében, nálunk II. Józsefnél nyert olyan fontosságot, ami népszámlálásokat hozott létre.

Lényegbe vágó különbség a modem, a hivatalos statisztikai szolgálat által végrehajtott népszámlálások és statisztikai felvételek, valamint a régebbi korok összeírásai között az, hogy míg az előbbieket — szinte úgy mondhatnánk — maguknak az adatoknak pusztán ismerete kedvéért készülnek s a megismert adatok a személytől mindig elvonatkoztatva, mint számok válnak tapasztalati anyaggá az államvezetés kezében, addig a régi összeírások többsége személyhez kötött, az összeírt adatok, mint a megnevezett személyhez tartozók fontosak, az összeírások pedig minden esetben egy bizonyos konkrét ügy folyamán, egy meghatározott cél érdekében jöttek létre.

A konkrét ügy, a meghatározott cél, a közvetlen ok régi összeírásaink nagy többségében az adó volt. Az első ilyen összeírászerű jegyzékek — a fejlettebb egyházi írásbeliség következtében — az egyházi tized beszedésekor készültek. Lényegükben épügy egyszerű elszámolások, mint a XVI—XVII. század adójegyzékeinek egy része. A valóban beszédett összeg, a beszédendő összeg adóalapja: porta, dica stb. olykor csak számszerűleg jegyeztetett fel

az egyes adózó nevének említése nélkül. De ha ezek, mint a későbbi összeírások, az adózó családfő nevét fel is jegyezték, háztartásában élő családtagjairól, azok számáról, nem- vagy korbelti megoszlásáról már semmi felvilágosítást sem nyújtanak. A személyi adatok helyett több felvilágosítást adnak esetleg a megnevezett családfő gazdasági helyzetéről: telke nagyságáról, terméseredményeiről, házi állatairól stb.

Ezek az adóösszeírások természetesen csak az adófizető népességre terjedtek ki. Teljes mértékben hiányzik belőlük az adómentes nemesség, az egyháziak, a katonaság, valamint a legnyomorultabb réteg: a testi hibában szenvedők, akik nyomorúságukban keresőképtelenek és az ide-oda hullámozó kol-dusok. Csak elvétve említi meg őket egyik-másik összeírás.

A rendi Magyarországon a nemesség és az adózók között fennállott éles jogi különbség mellett egészen kivételes a már említett II. József-féle összeírás, amely a maga korában valóságos népszámlálásnak készült és minden tiltakozásuk ellenére is összeírta a nemeseket, de egyszersmind számbavette az egyházi személyeket, a katonákat, a zsidókat s a felvétel alkalmával ideiglenesen távollevőket is. Adózókkal együtt ezen kívül legfeljebb szabad királyi városainkban letelepedett és ott ingatlant vagy polgárjogot szerzett nemesek szerepelnek együtt, de természetesen csak elenyésző töredékét mutatva az ezekben a városokban valóban élő nemességnek.

Városaink lakosságáról — a városi élet szorosabb közössége, a korábban kifejlődött városi írásbeli közigazgatás szükségszerű eredményeképpen — jóval korábbi időkből, jóval több és lényegesen részletesebb összeírások vagy legalább is összeírásjellegű felvételek adnak felvilágosítást. A török pusztítástól megkímélt városaink levéltáraiban a középkorból is maradtak fenn polgárkönyvek, adókönyvek, telekkönyvek s ezek mellett esetlegesen készült számos összeírás is. Így pl. háborús veszély esetén a fogadott katonák fizetésére kivetett adók jegyzéke s mellette a zsoldosok összeírása. Teljesen hiányzik azonban az az alapos összeírásfajta, mellyel a német városokban a középkorban ismételtlen számbavették a fegyverfogható lakosságot.

Ilyen katonai jellegű összeírások a magyar történelem folyamán természetesen nem készültek. A hadviselés a nemesség kötelessége és joga volt. Amikor pedig a zsoldos csapatok jelentősége megnőtt, az éppen a pénzbeli jövedelem növelésére való törekvést, az adóbehajtások fokozottabb gondosságát tette szükségessé. A nemesség katonai létszámáról csak igen késői időből van összeírásunk, az 1809. évi insurrectioval kapcsolatban. Minthogy azonban ez a nemesi felkelésre kötelezettek vette számba, lényegében éppen olyan nemesi összeírásnak tekinthető, amilyeneket a megyék ismételtlen készítették. Ezeknek kettős céljuk volt: egyrészt az igazolt nemesek felvétele, kiknek adómentességéhez tehát kétség nem fér, másrészt a megye területén élő nemesek számontartása, hiszen a nemes vármegye házi kiadásait ezek fedezték.

A nemesség, mint tényleges katonaság sokkal fontosabb szerepet játszott a Székelyföldön, mint az anyaországban. Ismételt összeírásaik jóformán a teljes székely férfinépességről felvilágosítást nyújtanak; egyik-másik a fiúgyermekeket is felsorolja életkoruk feltüntetésével. Hasonlóra — elszórtabban ugyan — a magyarországi megyék XVIII—XIX. századi nemesi összeírásai között is találhatunk példát.

Az itt érintett összeírástípusok mellett természetesen még igen sokféle készült és vár feldolgozásra. Jelenleg azonban csak azokról kívánunk áttekintést adni, amelyekből valamilyen választ kaphatunk régebbi korok népességéről.

A modern népszámlálások részletes és pontos felvételeihez szokott mai ember eddigi áttekintésünk után nehezen találhatja használhatónak e régi összeírásainkat, holott ezek igen lényeges és fontos forrásai a történelmi demográfiának. Természetesen nem szabad olyan követelményeket támasz-nunk velük szemben, amilyeneket a statisztikai szolgálat felvételei elégi-

tenek ki. Meg kell elégednünk azokkal a szűkszavú válaszokkal, amelyeket adataiból éppen kiolvashatunk. S ha olykor csak igen kis területre vonatkoznak is, mégis lényeges ismeretekkel gyarapítják a múlt népességéről alkotott képünket.

Önmagában már az is fontos eredmény, ha bizonyos időpontban az egész ország területéről a családfők számát megismerhetjük, pl. egykorú vagy középkori adó- és nemesi összeírás egybevetéséből. A valóságos lélekszám megállapításánál azonban nagyrészt becslésekre vagyunk utalva, különösen a középkorban. A XVIII. század második felétől kezdve rendszeresen kiadott egyházi szematizmusok már közülük egy-egy község lélekszámát az anyakönyvi bejegyzések alapján s ezek segítségével már hozzávetőleges pontossággal megállapíthatjuk a szorzószámot is: az egy családfőre eső lélekszámot.

Ez összeírásokon alapuló történelmi statisztikai tanulmányok még szinte kísérletezéseknek mondhatók, holott a XVIII. századról, egyes területeken pedig az egész XVII. századról is igen értékes demográfiai források várnak feldolgozásra: az anyakönyvek. Ilyen elszört, egyes adatok feldolgozása azonban hatalmas munkaszervezetet s ezzel együtt nagy anyagi terhet jelent, melyre ma aligha lehet gondolni. Pedig az anyakönyvekre támaszkodva, a mai népszámlálások pontosságát megközelítő eredményeket lehetne elérni a lélekszám nagyságáról, a lakosság nem- és korbelti megoszlásáról, a születési és halálozási arányszám alakulásáról.

A népszámlálás kérdőívei a feldolgozás közvetlen forrásai, a régi összeírások vagy egyéb egyes adatok pedig mindig csak közvetett források. A történelmi statisztikai feldolgozás csak akkor hasznosíthatja őket, ha az adatokat előbb kielemezi, mai fogalommal élve: kérdőívekbe foglalja azokat. A feltett kérdőpontokat azonban nem érdeklődés diktálja, hanem a rendelkezésre álló anyag önmaga szabja meg.

Kényszerű korlátok közé szorítva fárasztó, olykor idegörlő anyaggyűjtés, az adatok lelkiismeretes mérlegelése azonban konkrét eredményekhez vezet a történelmi statisztikust. Számszerű eredményei véglegesnek tekinthető megállapítások, melyek önmagában hordják jutalmukat. Ezt azonban csak a szaktudós tudja kellőképpen értékelni, a közönség joggal vár tőle a tudománytól.

A régi összeírásokból nyert statisztikai anyag ugyanolyan módszerekkel tárható a szakember és a nagyközönség elé, amilyenekkel a statisztika dolgozik. Ez pl. a grafikonokban a régi és az új felvételek eredményeinek összehasonlítását is lehetővé teszi. S hogy ezek az eredmények nemcsak a tudomány apró kedvteléseit elégítik ki, hanem a nemzet életébe vágó nagy kérdések megoldásához is segítséget nyújthatnak, mindennél ékebben tanúsítja az elmúlt év nyarán megjelent „Erdély“-album nagyszámú grafikonmellékletével, régi összeírásokból nyert adatok térképekre vetett ábrázolásával, melyek kézzelfoghatóan igazolták, mint fogyott el az ősi magyar lakosság a török pusztítások nyomán és mint özönlette el a bevándorló oláhság az üresen maradt területeket. Szabó István Ugocea megyéről írt kitűnő monográfiájában meg a tizedlajstromok lassan el-eltűnedező magyar neveiből állította össze a rutén és oláh elem előtörését az ősi magyar települési területen a török pusztítás folytán.

Az Erdély-kötet közvetlenül a bécsi döntés előtt jelent meg. Kétségtelen, hogy az augusztus 30-án hozott ítélet nem erre épült, de az is kétségtelen, hogy ez a munka kedvezően befolyásolhatta a tárgyalásokat. Ebben pedig feltétlenül része volt azoknak az eredményeknek is, amelyeket régi összeírásokból tárt fel a történelmi statisztikai módszer.

PÁLFFY ILONA

LAVAL

A MONTOIRE-I Hitler-Pétain találkoztát a titok homálya vette körül. Azóta sok idő telt el és a világ közvéleménye tisztába jöhetett azzal, hogy Montoire-ban nem igen lehetett szó a két államfő között sem politikai, sem katonai dolgokról, hanem csupán gazdasági természetű együttműködésről.

A „Risorgimento“ nagy államférfia, a modern Olaszország megalapítója, Cavour, aki a képviseleti rendszer rendíthetetlen híve volt, mondotta egy ízben, magyarrá lefordíthatatlan szójátékkal: „A legrosszabb Kamara (Chambre) többet ér, mint a legjobb előszoba (antichambre)“. Cavour talán kissé túlbecsülte a parlamenti rendszert. A politikai erkölcsök sok esetben lerontják a képviseleti rendszer előnyeit, sőt nagy bajok is származhatnak belőle. De a nagy olasz politikusnak tökéletesen igaza volt, mikor az előszobák ártalmas hatásáról beszélt: ezt Vichy példája is ékesen bizonyítja.

Ugyan mit csinálnak ma Allier megye kedves, szép fürdővárosában? A tilos zóna állástalan tanárai, hivatalnokai, leszerelt katonák, írók, zurnalisták, mind mind előszobázik reggeltől estig, hogy egy miniszterrel, egy államtitkárral, egy tábornokkal, egy osztályfőnökkel beszélhessen. Ezek az előszobák Vichyben ama ritka helyiségek közé tartoznak, melyeket még nagyjából fűtenek, hiszen a szállodák nyári fürdőzőkre és turistákra vannak berendezkedve. Szól a telefon, iratcsomókat keresnek, megtalálnak és újra elvesztenek és végre foglalkoznak az ügygel, előkerülnek a szükséges iratok. A sajtó úgyszólván nem számít már, a rádióról mindenki nagyon jól tudja, hogy nem beszélhet szabadon. Vichy egy nagy előszoba, az egyetlen hely, ahol valami olyasmi alakulhat ki, amit politikai atmoszférának szokás nevezni s ez az atmoszféra a kormány és a minisztériumok várakozó helyiségeiben terjeng széjjel. A legfantasztikusabb hírek keringenek itt és sokszor egy óra múlva már a cáfolatuk is szájról szájra jár. De még így is megtették a maguk hatásukat ebben az egészen sajtóságos környezetben, melyről még a leglelkesebbek is kénytelenek megállapítani, hogy olyan mint egy légmentesen elzárt palack... Ma divat a Harmadik Köztársaság parlamentjének folyosói intrikusairól rösszat mondani. De hol van a mai kornak élesszemű és világosfejű La Bruyéreje, aki 1940—41 telének előszobái intrikusairól festene halhatatlan arcképeket? Elég ha az ember csak két napig figyelni ezt a sajátos életet, türelemmel várva saját dolgára s már ellenállhatatlan vágya támad, hogy egy kis friss levegőt szívjon a fürdő parkjában, még ha a téli szél hidegen fűjdogál is a bokrok között...

És mégis lehet, hogy Vichy, Cavour szavával élve, a „legjobb előszoba“. Az emberek, akik körül itt tolonganak, tömött tárcájú, hithű személyiségek, kik tisztességes munkával keresték meg vagyonukat, gazdag polgári sarjadékok vagy ilyenek közeli rokonai, kikben nincs egy csöpp zsidó vér sem és akik megszakították minden kapcsolatukat a szabadkőműves páholyokkal. Minden esetben „jóindulatú emberek“, bár kissé más értelemben, mint Jules Romains nagy regényciklusában értelmezi a „hommes de bonne volonté“ kifejezést. A hatalomnak ezen új bittokosait át meg átjárja az a gondolat, hogy sajnálatos visszaélések rontották a legújabb „ancien régime“-et (1870—1940) és hogy ezeket meg kell szüntetni. Kiki igyekszik megtenni a magáét. Legtöbbjük nagyszámú család feje és feddhetetlen magánéletű ember, aki mindenképpen különbözni akar a Harmadik Köztársaságban annyira elszaporodott kijáróktól és törtetőktől... Csakhogy, néhány ritka kivételt nem számítva, politikai szempontból teljes járatlanság jellemzi ezeket a jóra való embereket...

Azonfelül a nemzetinek mondott' „felülről“ jött forradalom még nem jutott odáig, hogy megfojtsa a klikkeket és megszüntesse a hivatalok vetél-

kedését. A parlamenti kijárások helyébe az állam magas állású hivatalnokainak ajánlásai léptek és az eredmény nem sokkal jobb, mint hajdanában...

Egy bizonyos: a kormányzat bizonytalansága sohasem volt oly nagy, mint az 1940 júliusi alkotmánytörvények közzététele óta. Míg a marsall számára abszolútabb hatalom állapotot adott meg, mint amilyent XIV. Lajos és Napóleon élvezett, az alkotmány intézkedett az utódlásról, amit a közvélemény „dauphinat”-nak nevezett el, ami csak természetes is, hiszen az államfő 85. életévében járt. Pierre Laval, Aubervilliers polgármestere jelöltetett ki a 4. sz. alaptörvényben nemcsak arra, hogy állandóan ellássa az Államtanács alelnökségét, hanem arra is, hogy automatikusan következzen a marsall után az államfői székben, ha ez „bármilyen okból” akadályoztatva volna hivatalának gyakorlásában.

A „bármilyen okból” egészen széles értelemben veendő: szólt halál, súlyos betegség, lemondás, személyes szabadság korlátozása, fogságba ejtés esetére — ez utóbbit is figyelembe kellett venni, akár külső, akár belső bonyodalmakra gondol az ember. A „dauphinat” pedig jutalom volt, melyet a hajdani forradalmi szocialista kért és meg is kapott, mert igen jelentős szerepet vitt a Harmadik Köztársaság megszüntetésében, mit minden különösebb nehézség és vérontás nélkül hajtott végre a változatos politikai múltú, ügyes politikai manővereiről nevezetes auvergne-i politikus.

Egészen hagyományos a francia királyság történetében, hogy a „dauphin”, a királyfi sok tekintetben az uralkodóval ellentétes álláspontra helyezkedik. XI. Lajosnak apja, VII. Károly fegyverrel kényszerítette fiát engedelmességre; Navarrai Henrik sokáig harcolt az utolsó Valois, III. Henrik ellen. A dauphinség sok embernek fejébe száll s ez a chateldoni mézárós fiával is megesett, mikor beleült a nagy méltóságra.

A francia belső politikai történetet 1940 augusztustól decemberig a Pétain—Laval ellentét uralta. Míg a marsall népszerűsége hétről hétre emelkedőben volt, a Tanács alelnökének népszerűtlensége közmondásossá vált. Clermont-Ferrandba, Lyonba, Toulouseba, Marseilleba tett körútjára az államfő óvakodott elvinni helyettesét. Bizonyos, hogy ez esetben nem éljenzéssel fogadták volna a marsaikat. Ezek után nem volt meglepő, hogy Lavalnak december közepén el kellett hagynia a kormányt és le kellett mondania utódlási jogairól.

De a kormány személyi összetételének bizonytalansága nem december közepén állott be. Ha egy külföldi szemlélő december elsején álomba mami, és 1941 februárjában felébredve beállít Vichybe, talán egyetlenegy minisztert sem találna a helyén. A közoktatásban Chevalier foglalta el Ripert helyét, Baudouin szilveszter táján vett búcsút Vichytől... Jobbnak látta visszatérni a bankszakmához, amihez régi adófelügyelői állása is hozzátartozott. Majd januárban lemondott Belin, a munkaügy, Alibert az igazságügy vezetője.

Végül februárban bekövetkezett a tengerészetügyi miniszter, Darlan kinevezése az államfőhelyettesi és tanácsalelnöki méltóságra, amivel Pétain mindenesetre közelebbi munkatársát tisztelte meg.

Az államtitkárok is szédítő gyorsasággal cserélődtek ki ez idő alatt. Az információs államtitkár hétszer változott tizenegy napon belül. Másrészt René Gillouin 48 óráig viselte a közoktatásügyi államtitkárság tisztségét. Jól megszervezett sajtószolgálat magyarázta a közönségnek, milyen szerencsés választás volt Gillouin kinevezése, amivel különben számos szakember is egyet értett. De a vidék sok helyen a posta késedelmessége miatt csak akkor olvashatott az új államtitkár kiválóságairól, mikor már a rádióból tudta, hogy „más tisztségre jelöltetett ki”.

A vereség utáni ernyedtség és az agg marsall személyi tekintélye akadályozza meg az egyszerű francia polgárt abban, hogy mindezzel szemben

állást foglaljon. A törvényhozás Vichyben szinte légüres térben történik, s az egyetlen szakma, ahol e kormányzási módszerek megszüntették a munkanélküliséget, a „Journal Officiel“ nyomdászainak testületéé.

Igen sajnálatos, hogy számos kitűnő reformgondolat marad holt betű, mivel ilyen körülmények között fogtak hozzá megvalósításához.

Szerencsére ez a bizonytalansági állapot nem igen megy túl Vichy látóhatárán. Az átlagos franciát nem érdeklik a miniszterváltások és tovább is bátran látja el hosszú és nehéz munkáját, miközben azt gondolja, hogy „majd csak rendbe jön valahogy“. Kevés kivétellel mindenki bízik a marsallban, aki a jelen minden keserűsége ellenére is a verduni Franciaországot testesíti magában. Tudja, hogy Pétain nem egykönnyen enged a rábízott értékekből és nem tűri, hogy újabb háború dúlja fel a megviselt országot.

A sok miniszterváltóság pedig nagyjában hidegen hagyja a dolgozó országot. A családfenntartók legnagyobb gondja, hogy foglalkozáshoz jussanak, ha elvesztették a régit, hogy nevelhessék gyermekeiket és hogy mi módon használják fel a közellátásból rájuk eső szegényes adagokat. Hogy hány zsír- vagy cukorszelvény van a következő havi jegyen, jobban érdekli, mint a tárcák elosztása. Ez nem a materializmus, ez a jól alkalmazott realizmus álláspontja.

Ha eltekintünk egyes külföldi lapok tudósítóinak fantasztikus találataitól, mindössze két tény érdemel felemlítést német-francia viszonylatban, — ha ezen a gazdasági együttműködést értjük, — s ez Pétain és Laval januári találkozása La Ferté-Hauteriveben és Darlan tengernagy gyakori párizsi utazásai február elején.

A demarkációs vonal mellett fekvő kis faluban találkozott az állam feje régi munkatársával, miről egy igen szűkszavú közlés számol be Vichyben. A félreértések „tisztázódtak“. Úgy látszik, Pétain marsall inkább csak morális elégtételt akart adni Lavalnak, kiről annyi mindenféle kósza hír járt, melyeket persze igái nehéz ellenőrizni.

Ettől a gesztustól addig a hír, hogy Laval visszakapja régi, öt hónapig betöltött tisztségét a vichyi kabinetben, mégis csak elég nagy a távolság... S hogy a volt „dauphin“, Laval Párizsban, megszállt területen választotta ki székhelyét, s nem a szabad Franciaországban, annak is bizonyára megvan a maga oka...

Darlan utazásait is összehozták Lavalnak a Pétain-kormányba való visszatéréssel. Minden attól függ, milyen minőségben térne vissza? „Trónöröklésről“ persze már nem lehet szó. De minthogy Laval a megszállt területen tartózkodik, a nagy taktikai tehetséggel rendelkező politikus könnyen vállalkozhatnék arra, hogy bizonyos elemeket Vichy ellen fordítson. Úgy látszik tehát, a legjobb módja annak, hogy Laval ne ártson, az lenne, ha a kabinetben pontosan meghatározott feladatot juttatnának neki, hol képességeit teljes mértékben kifejthetné. Ahol legjobban szolgálhatja hazáját, az a francia-német gazdasági együttműködés tere, s ha egyszer Laval újra felbukkan Pétain kormányában, csak ez a szerep várhat rá.

A német-francia gazdasági együttműködés területe pedig igen nagy. Ha eltekintünk az északi vidékektől, a Pas-de-Calais-tól és a Somme vidékétől, mely többé-kevésbbé ma is hadművelleti terület, továbbá Elzász-Lotharingiától, mely különleges kormányzás alá került, a megszállt területre esnek az egész párizsi medence, a fővárost körülvevő gyári övezetével, Citroén, Renault autógyárai, stb., továbbá a Rouen-Elbeuf-Louviers vidéki szövögyárak, a Saône-et-Loire megyében levő Creusot-fegyvergyárak, a bresti lorienti, Cherbourgi és rocheforti arzenálok. A megszállt terület mezőgazdasági forrásai a leggazdagabbak az országban: a Beauce gabonája, Normandia vaja és sajtja, Bretagne burgonyája és Champagne, Bourgogne, Bordeaux bora, mind a megszállt zónába esik. Már pedig a szabad zóna felé a forgalom egészen

a minimumra van szorítva továbbra is, holott a szabad zóna sokkal szegényebb terményekben. De a lyoni selyemgyárak, a saint-étienne-i szénvidék, a marseille-i szappan- és egyéb gyárak még mindig jelentékeny értéket képviselnek, mihez hozzájárul a Bresse-vidék baromfija, Vaucluse primőrjei, a Provence olaja, és a Languedoc-Roussillon szőlője...

Nyilvánvaló, hogy tisztán gazdasági szempontból egy túlnépese- dett és túliparosodott országgal szemben Franciaország a maga egészé- ben számos kompenzációs terméket állíthatna elő.

Már az 1939. háború előtt is Franciaország Németországnak nagy szállítója volt és csak a politikai feszültség befolyásolta később ked- vezőtlenül a kereskedelmi mérleget.

Persze ahhoz, hogy a francia polgár és munkás teljes mértékben kifejthesse termelő képességét és a maga életéről is gondoskodhasson, a két zónára való osztottságnak kellene elsősorban eltűnnie. De még egy katonai és közigazgatási osztottságot is el lehet képzelni anélkül, hogy a kereskedelmi forgalom olyan bénító korlátozást szenvedne, mint ma.

Könnyítés, lazítás, kölcsönös megértés: mindez szép program- na volna a gazdasági együttműködés számára. És Laval sokoldalú, praktikus politikai tehetsége értékes munkát fejthetne ki e téren, anélkül hogy ki kellene lépnie a fegyverszünet kereteiből, amely különben sem gondolt arra, hogy kínai falat emeljen Franciaország kellős közepén.

Németország nagy megértésről adott tanúságot, amikor a Svájcban internált 30.000 francia tisztet és katonát haza engedte és haza segítette tűzhelyéhez január végén. Ezek a „tilos“ zóna kivételével újra megkezd- hették békés polgári munkájukat. A több mint négy gyerekes családapa hadifoglyok ügyében pedig Scapini a közeljövőben fejezi be tárgyalásait.

Így a mezőgazdasági munkaerő némi gyarapodást mutat, de még mindig nagy hiány mutatkozik a tavaszi mezei munkálatoknál, holott az éhínség mind jobban fenyegeti az országot.

Az iparban, különösen a nehéziparban érte el az együttműködés a leg- jelentősebb eredményeket. Franciaország és Németország nagy fémipari vállalatai Párizsban összeültek és egy egyezmény alapjait rakták le tanács- kozásaik folyamán.

Másrészt az értékpapírpiac is megnyílt. A lyoni börze szabályozó szerepet tölt be a szabad övezetben. A párizsi úgyszólván naponta jegyzi a részvények áremelkedését, ami különben minden inflációs korszak vele- járója, de egyúttal az ipari fellendülésnek is tanúsága. A megszálló sereg rettenetesen súlyos költségeinek kifizetése után a francia tőkés még mindig rendelkezik annyi tőkeerővel, hogy sikerül úgy az országban, mint a kül- földön a francia hitelélet szilárd alapjait fenntartani.

A francia tőkének német és a német tőkének francia érdeklődése is észlelhető függetlenül a politikai helyzettől. Február 7-én egyik hírügynök- ség jelentette, hogy német közgazdászok csoportja érkezett Párizsba, hogy az árucseré élenkítéséről tárgyaljon a két ország között. Ha a franciáknak az lesz a benyomása, hogy a győztes nem zsákmányolja ki szorult helyzeté- ben, sőt ellenkezőleg széles lehetőségeket nyújt saját országa kincseinek kitermelésében, a két ország közötti közeledés bizonyára kevesebb akadályba fog ütközni, mint hajdan. S a józan ész is azt mondja, hogy ennek így kell lenni.

Az a hír is járja, hogy Hjalmar Schachtnak, a Reichsbank volt elnöké- nek kész terve van íróasztala fiókjában a német-francia gazdasági együtt- működés kiépítésére és az európai termelésbe való beállítására. Ez a terv remélhetőleg rövidesen a francia érdekeltségek elé kerül, úgy Párizsban mint Vichyben. Talán ez lesz a tárgyalási alap a két ország gazdasági együtt- működésének kiépítésében.

Szép feladatok várnak tehát Lavalra a nélkül, hogy a dauphini rangot újra vissza kelljen kapnia.

FIGYELŐ

A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS HÁBORÚS HALOTTAI

1. SCHÜNEMANN KONRAD

EGY FRANCIAORSZÁGI CSATAMEZŐN 1940. június 10-én hősi halált halt Schünemann Konrad, ki a kiélt egyetemen a középkori történelem professzora volt. A fiatal tudós halála hazája határain túl elsősorban Magyarországon talált fájdalmas visszhangra, sok barátja között, aki mind tudja, milyen tiszteletreméltó emléket hagyott Schünemann maga után a magyar tudomány annaleseiben.

Schünemann 1900 november 2-án született Berlinben. Itt végezte iskoláit, a világháború utolsó hónapjaiban katonai szolgálatot teljesített, majd a berlini egyetemen teológiát, történelmet, földrajzot, klasszikus és német filológiát hallgatott. Tanárai közül a legnagyobb hatást reá a historikus Dietrich Schäfer gyakorolta; az ő lángoló hazafiassága maradandó hatással volt az ifjú tudósra. Dietrich Schäfer hívta hallgatói figyelmét a kelet európai kérdések tudományos tanulmányozásának fontosságára. Ez adott egész életre szóló ösztönzést és tudományos célkitűzést Schünemannnak is. A berlini egyetem magyar intézetében magyar nyelvi és történeti tanulmányoknak szenteli magát, a Magyar Intézet alapítója, a kitűnő Gragger Róbert nagy megértéssel támogatja a lelkes és tudós fiatal kutatót, aki Délkelet-Európa, de különösen Magyarország történetének szakemberévé képezi ki magát. A Magyar Intézet kiadványai sorában jelenik meg első önálló munkája, amelyben a németiség legrégebb magyarországi nyomaival foglalkozik (*Die Deutschen in Ungarn bis zum XII. Jahrhundert*, Berlin, 1923). Munkáját a magyar szakkritika őszinte örömmel fogadta. Dicséri lelkiismeretes, módszeres munkáját, amely szerzőjének kitűnő kritikai érzékéről és alapos forrásismereteiről tanúskodik.

Schünemann ezzel a munkájával a középkori történelem és különösen a magyar középkor hivatott munkásaként mutatkozott be. Érdeklődése az évek során csak fokozódik a magyar történelem kérdései iránt. A magyar történetírás eredményeit állandóan figyelemmel kíséri és róluk rendszeresen kritikákat ír a Magyar Intézet súlyos szavú folyóiratába, a berlini „Ungarische Jahrbücher“-be. Kritikája éles és határozott, ezért többször vált ki ellenvéleményt, de kritikáját, mert nem lépte túl a szakszerűség határait, termékenyek és eredményesnek kell mondanunk.

A berlini egyetemen magántanárrá is egy magyar tárgyú munkája alapján képesítették. Délkelet-Európa középkori városainak keletkezésével foglalkozik. Ez a „Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa“ c. műve, ahol először általánosságban és a kérdés elvi alapjait tisztázva, Esztergom középkori kialakulásának részleteit elemzi és egy középkori város-típus képét adja. Kétségtelen, hogy Schünemann ezzel a munkájával a várostörténeti kutatás számára új ösztönzést adott. Elmélyített és kifinomodott módszerrel megírt könyvét a magyar kritika helytörténeti irodalmunk nagy nyereségének mondtotta egy s más nyilvánvaló túlzása vagy tévedése és fölényeskedő hangja ellenére is.

Schünemann hosszabb időt töltött a Bécsi Magyar Történeti Intézetben és itt Mária Terézia korával foglalkozott. Több tanulmányában mutatott

rá, hogy Mária Terézia uralkodásának eseményei és II. József reformtervei között minő szoros, eddig figyelemre alig méltatott kapcsolat van. Különösen behatóan foglalkozott Schünemann Mária Terézia telepítési politikájával; ez a munkája (österreichische Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. Berlin, 1935) általa felkutatott gazdag anyagánál fogva is kiinduló pontja lesz a hasonló tárgyú későbbi kutatásoknak.

Nemcsak a magyar, de a román, a horvát és a szerb történetirodalmat is őszinte hála kötelezte Schünemann, hogy a Jahresberichte für deutsche Geschichte számára tizenöt éven át mindenkor a legnagyobb tárgyilagossággal készítette el e nemzetek történetirodalmának kritikai szemléjét. Ezzel egyrészt a délkeleturópai történetirodalm számára teremtett európai nyilvánosságot, másrészt a német történetírást gazdagította Délkelet-Európa történetének szempontjaival és problematikájával.

A historikus Schünemann gyakran állott tudományos viták pergőtüzében. Tudásának széles terjedelmét és alaposágát, módszeres történeti kritikáját azok is vitán felül állónak tekintették, akik egyébként következtéseivel nem mindenben értettek egyet. Kinek volt igaza egyik vagy másik kérdésben, Schünemannak-e vagy bírálóinak? ezt a további kutatások hivatottak eldönteni. Kétségtelen, hogy Schünemann az igazi, hivatott történetíró tárgyilagosságára és pártatlanságára törekedett. De mint egy olyan német területnek a fia, ahol a nemzetiségi problémák a történelmi fejlődés során lényeges szerepet nem játszottak, nehezebben élte bele magát Közép-Európa népi és nemzeti szempontból bonyolult történelmi fejlődésébe és jelen viszonyaiba. Mai értelemben vett népi nemzeti álláspontjából következett, hogy a népi gondolat mai értelmezését kereste ott és akkor is, ahol ennek a terminológiának felvetítése homályosságot okozhat a történelmi fejlődés helyes megismerésében. Nem mindig határozta el pontosan a középkori fejlődésben a német-római birodalom szupernacionális politikai elemeit vagy szellemiségét a tisztán német megnyilatkozásoktól, ami szintén alkalmas tudományos félreértések felkeltésére. Mindez érthető, ha figyelembe vesszük a környezetet, ahonnan Schünemann elindult és azt a légkört, amelyben a mélyen nacionalista fiatal tudós a Versailles utáni Németországban élt. Lényegében itt kereshetjük a lelki motívumait azoknak az ellenmondásoknak, amelyeket Schünemann munkái többször a magyar történettudományban is kiváltottak.

A kegyetlen halál korán és kegyetlenül vetett véget Konrad Schünemann nemcsak nagyra hivatott, de máris maradandó értékű történettudományi munkásságának. Munkáinak jelentőségéről, értékéről részleteiben majd a szaktudomány lesz hivatva ítéletet mondani.

Munkásságának van azonban egy semmiképp sem vitás jelentősége a magyar tudománytörténetben is. A francia Sayous után Schünemann volt az első európai történettudós, aki a források, az irodalom és a nyelv teljes ismeretének birtokában foglalkozott a magyar történelem kérdéseivel. De a már régen elavult Sayouson is túltett azzal, hogy nemcsak ismertette a magyar történelmet, nemcsak adalékokat szolgáltatott hozzá, hanem saját kutatásai alapján ismerte meg a magyar történelmi fejlődést és annak problematikáját is maga állította fel. Teljes tudományos vétezzettel élete főcéljává a magyar történelmi fejlődés tanulmányozását tette. Olyan jelentőségű ez a magyar tudomány európai helyzete és kapcsolatai szempontjából, ami mellett elhalványul az a körülmény, hogy kutató tekintete talán nem mindig találta el a helyes szemmértéket.

Igaz ember volt és igazi tudós, elmúlásán őszinte fájdalom érez a magyar tudomány is.

TÓTH LÁSZLÓ

A MAGYAR SZEMLÉBEN már egy ízben felhívtuk olvasóink figyelmét egy fiatal francia történetkutató munkásságára.¹ Pillias Emil, a párizsi Bibliothéque Nationale tisztviselője, történetkutatói és írói munkásságának oroszlanrészét II. Rákóczi Ferenc francia kapcsolatainak, párizsi tartózkodásának és gyermekei, unokája hányatott életének felkutatására szentelte. Ismertettük egy akkor megjelent könyvét: „Études sur Francis II Rákóczi, Prince de Transylvanie“, amelynek hat fejezetében elénk tárta Rákóczi francia kapcsolatainak, párizsi életének legapróbb részleteit és végleg tisztázott sok olyan kérdést, amellyel magyar történetkutatók sokat foglalkoztak, de az adatok hozzáférhetetlensége miatt végleg tisztázni eddig nem tudtak. E könyvtől függetlenül Pilliasnak több tanulmánya jelent meg magyar és francia nyelven Rákóczi személyét érintő kérdésekről. Ez a könyve egy sorozat I. kötete volt, amelyben napvilágra akarta hozni a kuruc felkelés francia vonatkozásainak egyéb, még eddig alig ismert vagy elfelejtett kérdéseit. Ez a szándéka sajnos csak terv maradt, mert Pillias Emil, — barátainak őszinte fájdalmára és a magyar történetírás igen nagy kárára — mint a francia hadsereg hadbavonult tisztje 1940 május 27-én Ypem közelében egy harcrocsi-támadás alkalmával a Ploegstreet melletti erdőben hősi halált halt. Franciaország benne hű fiát és szép reményekre jogosító tudós történetkutatóját gyászolhatja. Mi magyarok lelkes munkatársunkat és a magyar nemzet őszinte barátját veszítettük el benne.

Az alig 35 éves fiatal tudós 1933 óta foglalkozott a Rákóczi-kérdés francia vonatkozásaival. Két ízben járt Magyarországon. A debreceni nyári egyetem buzgó hallgatója és előadója volt. Hazánk nagy területét beutazta s mindenütt kereste és tanulmányozta a Rákóczi-felkelés részletkérdéseit.

Pillias valóban szokatlan és szinte megható szeretettel és érdeklődéssel foglalkozott a magyar történetnek éppen ezzel a regényes korszakával. Mint maga mondta, megmagyarázhatatlan vonzódást érzett a fejedelem személye és szereplése iránt s amikor a párizsi külügyminisztérium levéltárában arra a gazdag levéltári anyagra bukkant, amely Rákóczinak XIV. Lajos udvarával folytatott titkos levelezését tartalmazta, azonnal kapcsolatot keresett a magyarországi Rákóczi-kutatók köreivel, hogy a neki akkor még kevésbé ismert tárgykörhöz szükséges alapvető ismereteket megszerezze. Elláttuk őt tanácsokkal, útbaigazításokkal, megismertettük vele a felkelésről francia vagy angol nyelven megjelent munkákat, sűrű levélváltás során állandóan tájékoztattuk kutatásaink eredményéről. Amikor azután kutatásaiban elérkezett Rákóczi franciaországi tartózkodásának adataihoz, új feladat foglalkoztatta érdeklődését. Már nem elégedett meg a párizsi külügyminisztériumban talált magyar és erdélyi vonatkozású Rákóczi-iratokkal, hanem kiterjesztette kutatásait Rákóczi Franciaországba vetődött családtagjainak sorsára is. Tudjuk, hogy Rákóczi felesége rövid ideig Párizsban élt és ott halt meg, két fia, József és György élete nagy részét ott töltötte, György ott is halt meg. Párizsban élt és fejezte be életét a Rákóczi-család utolsó tagja, József törvénytelen leánya, Sarolta Jozefa is, mint a párizsi vizi-tációs nővérek szerzetének apácája. Pillias nyomon követte valamennyiök életének minden mozzanatát, felkereste mindazokat a vidéki kis városokat és helységeket, amelyeknek egyházi vagy világi levéltáraiban róluk feljegyzéseket találhatott. Így azután sikerült az egykor oly hatalmas és a magyar történetben vezető szerepet játszó Rákóczi-nemzetség legutolsó tagjainak szomorú életére fényt derítenie és annak eseményeit a felelőtlen romantika ködös háttéréből kiemelve, a hiteles történettudomány megvilágításának

¹ Magyar Szemle, 1939. november. Markó Árpád: Rákóczi Párizsban.

fényébe helyezni. Ezzel olyan munkát végzett, amelyért a magyar történetírás örökké hálás lehet neki, hiszen magyar kutatónak soha sem lett volna alkalmja és ideje ahhoz a széleskörű kutatáshoz, amit Pillias Párizsban és Franciaország többi részeiben elvégzett.

Ígérte, hogy ha a Rákóczi-kérdésről már több anyagot nem tud felkutatni, sorra veszi a magyar történetnek azon eseményeit, amelyeknek francia vonatkozásairól Párizsban adatokat találhat. Az utolsó Zrínyiek franciaországi tervei, Thököly, az idősebb Rákócziak francia kapcsolatai, a francia seregeknek a magyar-török háborúban való részvétele jöttek volna itt számba. Közben értékes tanulmányokat adott ki Gambettáról, levéltári szakkérdésekről. Magyarországi legutóbbi tartózkodását 1939 nyarán pedig arra is felhasználta, hogy az Országos Levéltárban Kossuth francia leveleit, Edgar-Quinet és De Gerando Attila leveleit tanulmányozza egy-egy értekezése számára.

Mindeme sok szép terv most már a múlté és visszavonhatlanul elmerült a világesemények forratakájában. Pilliast a francia mozgósítás híre 1939 nyarán Budapesten érte. Hazasiétt s mivel angolul tökéletesen tudott, egy angol csapattesthez osztották be tolmácsként. A háború első felében, különösen a téli hónapok alatt úgy látszik nyugodtabb helyzetben volt, mert többször írta e sorok írójának, hogy Rákóczi Sarolta Jozefával foglalkozó következő munkájának adatait a táborba is magával vitte és szabad óráiban buzgón dolgozik a Rákóczi-tanulmányok II. kötetén. Hogy e kötet kézírata hol és milyen állapotban van jelenleg — azt ma még nem tudjuk megállapítani. De kötelességünknek tartjuk — ha a viszonyok ezt majd megengedik — a szükséges lépéseket megtenni, hogy Pillias legutolsó kutatásainak eredménye megmaradjon és a magyar történetírás számára hozzáférhető legyen.

Hogy mennyire bele tudta magát élni Pillias a magyar történetírók munkaközösségébe, annak bizonyítéka értekezéseinek feldolgozási módszere. Teljesen magáévá tette azt a gondolatmenetet és azt a történeti felfogást, amely szerint a ma, Rákóczi korszakában bűvárkodó kutatók munkáikat összeállítják. Valamennyi értekezését tárgyának alapos ismerete, az anyag világos csoportosítása és színes, a figyelmet mindvégig lekötő előadásmód jellemezte. Szeretetreméltó, igen rokonszenves egyéniségét nálunk igen sokan ismerték. Mindig szellemes beszélgetései során örömmel állapíthattuk meg, hogy minél jobban belemélyedt a magyar történet egy-egy mozzanatának feldolgozásába, annál behatóbban foglalkozott a magyar történet általános, egyéb kérdéseivel is. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy a mai francia történetíró-gárdában Pillias volt az egyetlen, aki velünk és történeti múltunkkal hozzáértéssel, szeretettel foglalkozott.

A magyar történeti múlt iránti szeretetét érthető módon azonban nemcsak az írásbeli emlékek kötötték le. Mindennel, ami magyar vonatkozású, szeretettel és lelkesedéssel foglalkozott. Hónapokon keresztül kutatta a grosboisi camalduli zárda kertjének helyét, hogy megtalálja annak földjében Rákóczi szívét, amelyet végrendelete szerint, otlakásának emlékére e szerzetes rendnek kellett megkapnia. Egy erről szóló emlékkőnek nyomait megtalálta. A szívet nem, mert a kert azóta már több tulajdonos kezén ment keresztül s a földet bizonyára már számtalanszor felásták. Az ő fáradozásai lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy ezen a helyen a Párizsban lakó magyarok egy Rákóczi-emlékkövet állítottak. Magyarbarát működésének elismeréseként adományozta neki Magyarország Kormányzója pár évvel ezelőtt a Magyar Érdemrend tisztí kerestjét.

Eltételezve a magyar történeti múlt iránti lankadatlan érdeklődésétől, volt még egy erős szál, ami Pillias Emilt hozzánk fűzte; a magyar nemzet megbecsülése és irántunk érzett őszinte rokonszenve. Buzgón tanulta

nyelvünket. Amikor 1939-ben utoljára járt közöttünk, már egészen jól értett magyarul és állandóan tovább tanult, hogy a magyar történeti forrásokat közvetítés nélkül megértse. Teljesen felismerte Magyarország trianoni megaláztatását. Legyen szabad állításom igazolására 1933-ban hozzám intézett leveleiből néhány mondatot idéznem: „Nekünk franciáknak nem az a szomorú feladat jutott osztályrészül, hogy Magyarország ellen harcoljunk 1914-ben; mi Ausztria ellen viseltünk hadat. És közülünk igen sokan érezték azt a nagy fájdalmat, amit Magyarországnak Erdély elszakítása okozott, közöttük elsősorban jó magam, hiszen alaposan ismerem annak dicsőséges történetét... Franciaországban nagyon sokan pontosan ismerjük a megcsonkított Magyarország kétségbeejtő helyzetét és teljes erőnkől kell azon fáradoznunk, hogy ezt az igazságtalanságot jóvátegyük. Nekünk történetíróknak leghatásosabb eszközünk erre minél több történelmi tanulmány közzététele lesz, hogy tájékoztassuk a francia közönséget az ön hazájának tiszteletreméltó történetéről. A szellemi propagandának gyakran igen nagy a hatása és ereje ..

Pillias Emil barátunk élete végéig hű maradt ahhoz az ígéretéhez, amit ebben a levelében tett. Valóban teljes odaadással fáradozott azon, hogy Magyarország történetével Franciaországban is foglalkozzanak és ezzel ajtót nyitott azok számára, akik a külföldön eddig nem ismert, vagy félreismert Magyarországról helyes képet kívántak maguknak alkotni. Munkássága nem veszett kárba. Kutatásai lényeges és hézagot pótló adatokkal gyarapították a Rákóczi-kor történetét.

Kegyelettel és tisztelettel tesszük le emlékezésünk borostyánkoszorúját a ploegstreeti erdőben hősi halált halt francia történetíró barátunk sírjára. Köszönjük a magyar történetírásnak tett jó szolgálatait és emléket hálás szeretettel őrizzük.

MARKÓ ÁRPÁD

KORUNK PONYVÁJA

MOSTANÁBAN megint napirenden van a filmesek nyilvános deresre húzása. Igen komoly hangok hallatszanak, mégpedig magas helyekről a film mai állapota ellen. Tömegek vezetői és testületek fogadkoznak, hogy így meg úgy, majd erkölcsi és nemzeti rendre tanítják az egymás végibe sikamló és sikamlós fényképeket.

Kár a fáradságért, mert a film mint társadalmi jelenség két olyan sikra tartozik, ahol külső jóakarát sem nem hatóerő, sem nem váltópénz.

Az egyik a tőke síkja. A film jósága is csak másodrangú cél itt. A filmnek jövedelmeznie kell, tulajdonosai rendkívül sokat költenek is arra (reklám, propaganda, esetleges juttatás, stb.), hogy jövedelmezzen. Jónak is csak azért s csak addig szabad lennie, míg jósága nem befolyásolja jövedelmezőségét. (Mindnyájan hallottuk, úgy-e, filmesektől: — Remek téma, de a nagyközönséget nem érdekli!) A filmes, míg elsősorban pénzt kap a filmért, azt a filmet fogja megcsinálni, amelyért a legtöbb pénzt kaphatja s ehhez joga is van, mert pénzzel csinálja a filmet. Első a pénz, aztán jön a művészi hit, lelkesedés, hozzáértés. Utóvégre a filmestől nem lehet azt követelni, hogy olyasmit adjon milliós közönsége elé, ami a milliókból mondjuk csak 178 magasabbrendű vagy fejlettebb lelket érdekel. A Dárius kincse sem lenne elég az ilyen filmgyártáshoz.

Amíg a film elkészítése, forgalomba hozatala és előadása (fontos három szakasza ez a film életének: gyár, közvetítő, mozi) üzleti vállalkozás, addig tartalmát is az üzleti vállalkozások törvényei szabják meg.

Más területről vázolak ide példát. Zajlik a vita a körül, hogy volt-e joga, oka egy mai olvasott kitűnő írónak átírni egy régi nem olvasott kitűnő író regényét. Az átírás azzal a céllal történt, hogy a nem olvasott régi kitűnő író műve elkerüljön a tömeg kezébe. Nos, én azt tartom, ebben a kérdésből ott van az igazság, hogy a régi kitűnő író nem stílusa nehézsége miatt nem olvassa a nagyközönség, hanem szellemének alkata miatt, amely magasan távol van mindattól, ami tömegnek nevezhető. Átírhatjuk a régi kitűnő író operetté, megtűzdelhetjük komor szövegét a legpompásabb Arisztid-viccekkel, történelemfilozófiai fejtegetéseiből tréfás keresztrejtvényeket négyesgösesíthetünk — mégsem lesz soha népszerű. Nem lesz jó üzlet.

Kik és kinek gyártják a filmeket? Az amerikaiak maguknak és Európának, az angolok tán még maguknak sem (jellemző, hogy az eddigi legangolabb hangos filmet egy idegen ember agyalta ki és gyártotta), a franciák az árnyalatot kedvelőinek. De nem csodálatos-e, hogy a nagy japán nemzet japáni filmjeit csak magának gyártja s ahogy óriási színműirodalma sohasem jutott el Európába, filmjeit sem exportra gyártja? A magyar filmgyártás is úgyszólván csak hazai célkitűzést ismer.

Nagyjából tudjuk, kik a mai Amerika, Anglia, Franciaország, Németország, Itália, Magyarország szellemi kiválóságai, jelesen legkitűnőbb regény- és színműírói. Most állítsuk össze a filmszerzőket. Födi egymást a két névsor? Távolról sem. Mi ennek a jelenségnek az oka?

Elsősorban az, hogy a film külön művészet, vagy, legyünk szerények, szellemi termék, amely még nem találta meg klasszikusait, lángelméit.

Másodsorban az, hogy a film üzleti vállalkozás.

De van egy harmadik ok is. S ez a döntő. Ingoványos területre tévedünk, ha a filmet a megszokott szempontok lustaságából úgy tekintjük, mint fényképezett regényt vagy színműt, egyáltalában, mint a sötétkamra vagy a rivalda ilyen-olyan gyermekét. Igaz, hogy a film alkotó elemeit a fényképezésből, az elbeszélő irodalomból és a színművészetből veszi, de nem összetétele e három tényezőnek, nem leikéből lelkedzett gyermeke egyik-nem sem.

A film a régi ponyvairodalom örököse. Szerencsés és előkelő örököse. A ponyvát mi határozza meg? Két tényező: anyagi és szellemi hozzáférhetősége, vagyis olcsósága és közérthetősége. A film is ma a legolcsóbb és legközérthetőbb szellemi szórakozás. Nincs rá statisztikám, de meg mernék esküdni, hogy mennél több mozi nyílik, annál kevesebb ponyvatermék jelenik meg. A filléres olvasmányok még tartják magukat a tömeg művelődni kívánó tagjainak rendelkezésére. De aki a tömegeből szórakozni kíván, a szívét akarja könnyre csurgatni vagy idegeit megrázni, az ma éppúgy megy moziba, ahogy régen a füzetes regényeket falta. Igaz is, mióta nem láttam a cselédszobában szerte heverni vagy dugdosva lappangani Rinaldo Rinaldinit és társait!

A ponyva lassan eltűnik s elfoglalja helyét a film. A ponyva határozottan a társadalom alsóbbnak mondott rétegei számára készült, más szempontból: a falusi és városi proletárság részére. A film, mintha csak bizonyos politikai célkitűzéseknek engedelmessé válna, egy szintre hozza a polgárságot a falusi földművesekkel és városi ipari munkássággal s ebben a törekvésében oly különös jelenségeket produkál, hogy például az amerikai farmerek mulattatására és szája íze szerint készült hollywoodi cowboy-történeteket millió és millió európai polgár nézi végig pénzért, amikor is nem az amerikai földmunkás emelkedik az európai polgár szellemi szintjére, hanem az európai középosztály száll le vagy át az amerikai farmerek szellemi színvonalára. Nem hinném, hogy ez az emberiség fejlődése szempontjából végtelenül kívánatos jelenség.

Ha mármost szellemi értékeket fenyegetett a ponyva, mennyivel inkább veszélyeztet szellemi értékeket a film! A ponyva, amely vásári gyékényeken és házalók zsákjaiban virult, csak akkor lelt vevőre, ha az áldozat a gyékényhez tévedt, vagy a házaló kedvező lélektani és pénzügyi pillanatban kopogott be a konyhába lelke Julishoz. A ponyva — magyarul, de óh, mily kevésbé magyarul — nem dolgozott reklámmal és propagandával.

A film harsonája ma mindenható s az előtt a mozi előtt, amelybe pár fillérért beváltja magát lelke Julis és a sarki rongyos srác, uralkodói koronás gépkocsit is lehet álldogálni látni. Képzeljük el XIV. Lajos vagy akár nálunk V. Ferdinánd korát. Volt-e akkor, lehetett-e akkor olyan szellemi élvezet, amelyben báró és bankár, gróf és cigánylány egyformán részesült?

Szóval, aki a film ellen hadakozik, annak egyrészt a pénz, hogy ne mondjam, a tőke ellen kell hadba vonulnia, másrészt a ponyvát kell megtámadnia.

Csakhogy a pénz ellen csak három hathatós fegyver van: a pénz, az erőszak, az állami akarat. Nyilvánvaló, hogy a középső eszköz nem alkalmazható, hatása ideiglenes s működtetése büntetőjogi bonyodalmakat hoz magával. Az első eszköz azt jelentené, hogy milliárdokkal új filmipart kellene teremteni. A harmadik eszköz alkalmazása pedig az állami akarat birtokosainak legszuverénebb elhatározásától függ s anélkül is az állami akarat a történelmi sorsszerűségek útján halad és mindig azt cselekszi, amit tőle a történelem követel. A történelem azonban sokszor pszilicsár-dolognak tart s joggal sok olyasmit, ami pár tíz- vagy százezer ember nyakát szegi vagy szerencsését jelenti. A történelem például nem ér rá azzal törődni, hogyan pusztult el a lókupeczek virágzó társadalma, amikor Európában a lovaspostát felváltotta a vasúti posta.

A ponyvát megtámadni viszont annyi, mint burjánt irtani vagy legyet hajkurászni: itt eltaposod, ott kivirít, innen elhessegeted, amott zizeg. Tedd a tömeg elé Faust második részét a legistenibben megfilmesítve és Monte Cristonak pocsék filmváltozatát. Kérdezni is nevetséges, melyiket fogja megnézni. Amellett, ha elveszem a kiszélesedett körű néptől ponyváját, mai filmjét, mit adok neki helyette? Eretnek művészeti hitem szerint a rossz szellemi táplálék is jobb, mint a szellemi éhezés. A rosszban is tanulhatok szórványosan, nyomokban jót, de a semmi, az nihil! Más oldalról, Rinaldo Rinaldini sohasem volt pótolható Hofimann erkölcsi meséivel. Lelke Julis inkább nem olvas!

Szerintem a kérdés megoldhatatlan, de éppen ezért kell megoldásán gondolkodni, mert csak megoldhatatlan kérdések feszegetése vitte előbbre a világot.

LACZKÓ GÉZA

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Németország és az európai egység. — Németország és az északi nemzetek. — A francia válság. — Az olasz helyzet. — Anglia és Amerika, — Németország a Balkánon. — A román forrongások. — Jugoszlávia vezetői Hitlernél. — A bolgár kérdés. — Törökország és Bulgária.

AZ ELMÚLT KÜLPOLITIKAI IDŐSZAKON a tengely nagyarányúnak jelzett akcióira való előkészületek uralkodtak. Az angol megfigyelők pillanatnyilag — talán az afrikai küzdelmek eredményeinek hatása alatt is — azt vették észre, hogy mintha enyhülés állott volna be az Anglia, főképpen a London belvárosai elleni légitámadásokban. A tengely részéről erre az észleletre válaszolván, nem mulasztották el megjegyezni, hogy a tavasz meghozza a végleges döntést s hogy Anglia tulajdonképpen máris legyőzöttnek tekinthető. A német politika valóban így is járt el, mintha Anglia máris véglegesen kiküszöböltetett volna a kontinensről, mialatt természetesen Anglia még fokozottabb figyelemmel fordult az amerikai testvénemzet felé, egyben pedig újlag is hivatkozott mindazokra a nemzetekre, melyeket a német hadi vagy diplomáciai tevékenység közelről érintett államiságukban, területi állagukban, gazdasági életükben, presztízszükben. Mindezen tényezőkre Anglia nyilvánvalóan számít akkorra, mikor az angol háborús politika és az amerikai segítség és rendező akarat szerint lehetővé válnék majd Európának az angol elvek szerinti megreformálása. Mindezen felfogásokkal és tervekkel szemben a német állásfoglalás többször kiemelte, hogy Anglia homályos politikát követ és nem körvonalazza hadicéljait. A német hadicélok immár világosak: Európa elrendezése a német—olasz politika és világnézet szerint, melyről, eredményeikre hivatkozván, a tengely államfőiről, vezetői, publicistái állandóan kijelentik, hogy a német és olasz magatartás tulajdonképpen az egyetemes Európával azonos, az egységes Európát és Európa népeinek érdekeit képviseli. Ott, ahol a politikusok, a társadalom, a nép még nem fogadják el feltétlenül ezeket a tengelynézeteket, a német és olasz megnyilatkozások arra hivatkoznak: az ellenkező népek és politikusok magatartása reakciós és saját érdekük ellen való az, ha szembeszállanak a kor eszméivel, uralkodó gazdasági és politikai áramlataival.

Két különböző „életterben“ érezhető ez a német törekvés, mely meg akarja teremteni Európa egységét a kontinensen kívül álló hatalmi és gazdasági törekvések ellen. Az egyik terület az északi népek otthona, a másik Franciaország.

Északon nem kizárólagosan hatalmi szempontok irányítják a német törekvéseket, hanem germán feji érzések is. Legvilágosabban látható ez Norvégiában, mely tudvalevőleg most német megszállás alatt áll. Az északjéges körében a germán gondolatot meghonosító német politika és hadvezetés szeretettel gondoskodik katonáiról. E gondoskodásból arra lehet következtetni, hogy a német hadsereg norvégiai tartózkodását az illetékesek korántsem tekintik ideiglenes jellegűnek. A német lapok úgy számoltak be arról az akcióról, mely állandó katonatöredéket teremt egész Norvégia területén a németeknek, mint a legnagyobb jelentőségű és méretű építő tevékenységről Norvégia több mint évezredes történetében. Ezen kívül a német illetékesek szeretetteljes figyelemmel és gondozásban részesítik a germán-nordikus testvériség megteremtésére és ennek a norvégekkel való megértetésére törekvő akciókat is. Hinder SS-vezető nem közönséges jelentőségre tesz szert ilyen módon Norvégia történetében; Widkun Quislinget támogató tevékenysége nemcsak rendőri,

de egyben eszmei jellegű is. Mellette Alfred Rosenberg, a nordikus gondolat nagy ideológusa és szellemi vezére a germán faji közösség propagandájának legfőbb támasza. A norvégek azonban, mint a német sajtó sajnálattal állapítja meg, ezidőszert még nem viseltetnek kellő megértéssel a nordikus egység gondolata iránt. Németország viszont nem felejtetheti el, hogy az északi eszménynek mennyit köszönhet. Hiszen a germán faji eszmény biológiai megnyilatkozása az az embertípus, mely a skandináv államokat lakja, erre az emberfajára hivatkoznak a német faji gondolat összes ideológusai. Most aztán német és norvég nemzeti szocialista részről erős propaganda indult meg az északi faji gondolatnak politikai téren való megvalósítására is. A német politikát Norvégiában diadalra segítő Widkun Quisling a maga még ki nem terjedt propagandájával azonban idegenül áll a norvégek régi felfogású ellenzékiességével szemben. Quisling beszédeit és megnyilatkozásait ellenkezés fogadja; a norvég lakosság a király mellett tüntet, a nemzeti himnuszt, majd az Internacionálét éneкли ilyen alkalmakkor: — minderről érdekes beszámolót olvashattunk múltkor a „Das Reich“ című nagy német félhivatalos hetilap egyik számában. A német sajtó hasonló ellenzékiességet állapít meg Svédországgal kapcsolatban is. Ugyanez a helyzet Dániában is, ahol szintén nagy támogatásban részesül az északi mozgalom. Viszont úgy Svédországban, mint Dániában, akárcsak a Quisling-rendszer előtti Norvégiában, még elég erős a szakszervezetek uralma s mint rosszalólag és intőleg megállapítják a német megnyilatkozások, ezen országok társadalma még mindig Amerika és Anglia felé tekint. £ beszámolóhoz még hozzátehetjük, hogy hasonló jelenségek észlelhetők a Birodalomhoz való viszony tekintetében Hollandiában és Belgium flamand részén is. Mussert mérnök, holland nemzeti szocialista vezér legutóbb a német nemzeti szocialista párt vendége volt s megtekintette a nemzeti szocialista intézményeket, többek között a holland-német nordikus vonatkozásokban e téren is szerepet játszó Himler SS-vezető kalauzolása mellett a dachau tábort is.

Mindezek a jelenségek arra mutatnak, hogy Németország Európának befolyása alá jutott részein állandó és biztos új rendet óhajt teremteni. Minderre azért van szüksége, hogy kellően pacifikáit háttérrel rendelkezék az Európán kívüli befolyások útjának meggátlására. Ezzel kapcsolatban vessünk még egy pillantást a kelet-középeurópai területekre is. A cseh-morva protektorátusban a legnagyobb rend és béke uralkodik. A német vezető tényezők azt hiszik, hogy sikerült teljesen végleg kiküszöbölni Benes emlékét és a legionisták aknamunkájának is gátat vetettek. A cseh lapok, melyek természetesen fokozottabb mértékben alkalmazkodnak a német sajtó s politika szelleméhez, dicsézően emlékeznek meg báró Neurath birodalmi protektor szociális munkájáról. A német sajtó pedig megemlíti, hogy a csehek most már kezdik méltányolni Hácha jelenlegi államelnök gesztusát, mellyel Hitler kezébe tette le a cseh nép sorsát, mert látják Európa egyik tájainak helyzetét. Figyelemreméltónak tartják német részről azt is, hogy cseh oldalon már pozitíven kezdik értékelni a Birodalommal való viszonyt. Ugyanekkor a német sajtó erélyesen, de egyben gúnyosan értekezik azokról a londoni tervekről, melyek háború utáni cseh-lengyel federációról beszélnek; a német sajtó változatlanul elutasítja Ján Masaryk, Benes és Sikorski tevékenységét, de természetesen — mint írják — a „Masaryk-család jogigényei“ fölötti gúny mellett ugyanilyen hangon írnak a Habsburgokról is. Itt tegyük hozzá még azt is, hogy a lengyel fő kormányzás területén sem szünetel a német közigazgatás alapos rendcsináló munkája. A zsidóságot külön negyedekben tömörítik és foglalkoztatják; egyben pedig elejét veszik a zsidók között kitért kiütéses tífusznak, A német katonaság és rendőrség

a lengyel városokban nagy sportünnepeket, versenyeket bonyolít le és általában a német társadalom élénk társadalmi életet fejt ki a lengyel városokban. A lengyelországi német politika egyébként fokozott gondot fordít az ukrán egyházra, melyet most avattak két új püspökség felállításával autokefálá; Krakkóban nagy ukrán könyvkiállítás volt; a lengyelországi német lapok méltatják az ukránok javára kifejtett nagy német kulturális tevékenységet és sokat idézik az ukránok nagy költőit, vezető egyéniségeit. Úgy tetszik tehát, hogy a lengyelek ellensúlyozására a német politika visszatér azokhoz a II. József és az 1848-as Pillensdorff-minisztérium óta ismert politikai hagyományokhoz és módszerekhez, melyek az ukránok támogatását tanácsolják a lengyel síkságok birtokosainak. A krakkói Wawelen német katona áll őrt és Krakkó német politikai és szellemi középponttá alakul. A német rendőrség jelentős erőfeszítést fejt ki, ezt is olvassuk a lengyelországi német lapokban, az újabban újra elszaporodott gonosztevők megfékezésére s itt most már helyi lengyel rendőrsztagokat is igénybe vesznek, ami egészen új jelenség a német közigazgatásban.

Hasonló nagyarányú tevékenységet észlelhetünk Európa újjárendezése érdekében nyugat felé. Itt a probléma azért figyelemreméltóbb, mivel ez a rendezés kapcsolatos a Földközi-tenger problémáival. Ha Franciaországról szó van, akkor rögtön a Földközi-tenger kérdései tolnak előtérbe, mivel Franciaország északi része úgyszólván német megszállás alatt van. A földközi tengeri kérdéseket az teszi fontossá, hogy Egyiptom felől a közelkeleti angol sereg offenzívája támadóan és elhatározóan lépett fel az olaszok tripoliszi birtokai ellen. Így tehát Olaszországnak meg kell előznie azt, hogy Anglia szembekerüljön a szicíliai és délolasz partvidékkel, ami természetesen Németség is közelről érdeklő. Németország már többször utalt arra, hogy az olaszok élettere a Földközi-tenger j csakhogy a tengely kapcsolata miatt ez az életter Németország számára nem lehet közömbös. Ezért már a múlt év végén és ez év januárjának elején megfigyelhető volt a London légiterében tevékenykedő sikeres német légiflotta egy részének megjelenése Itália városaiban. A német légierők támaszpontjai Sziciliában és Dél-Itáliában vannak. Innét támadják a földközi-tengeri angol hajókat és innét intéztek támadásokat egyfelől Málta, az angolok „darázs-fészeke“ ellen, másfelől pedig innét igyekeztek meggátolni az északafrikai angol előretörést. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az olasz vélemények szerint az olasz katonák hangulatát, bátorságát a jobban felszerelt és az Egyiptomra támaszkodó angolok támadása semmiben sem változtatta meg; az olasz nemzet hangulata, mint olvassuk, változatlanul erőteljes, bizakodó és elszánt. Német részről pedig hangsúlyozzák, hogy a líbiai offenzívával Anglia tulajdonképp semmit sem ér el. Az Anglia elleni német légitámadások folytatódtak; ugyanakkor a két diktátor január közepén tartott és nagyjelentőségűnek jelzett találkozásán teljesen közös hadviselést határozott el. A tengely megbontására irányuló törekvések, német és olasz nézetek szerint, ilyen módon nem sikerültek. Angol részről viszont hangoztatják, hogy ezt az egységet Anglia sohasem is akarta megbontani. Annál nagyobb az angol és az amerikai érdeklődés a francia kérdés iránt. Mintha a mai Franciaországnak a tengely kulcshelyzetet tulajdonítana. A francia kérdéssel ezúttal elsősorban a németek foglalkoztak; az olaszok mintha nyugodni hagyták volna a francia kérdést, hiszen az északafrikai események jelentős feladatot rónak a fasiszta Itáliára, mely kitart a Duce mellett, ahogy ezt a fasiszta sajtó hangoztatja, szembeszállván minden defetizmussal és egyúttal élesen kikelvén azok ellen a tendenciózus hírek ellen, melyek angol és amerikai hírforrásokból olyan értesüléseket terjesztettek, mintha egyes felsőolaszországi városokban tüntetések zajlottak volna le a fasiszta rendszer ellen.

A francia válság már több hónapja tart, mióta Pétain marsall egyfelől a francia politika tényezőinek, másfelől a közvéleménynek nyomására eltávolította Lávait kormányából. Laval ekkor Párisba távozott s közeli barátjával, De Brinon nagykövettel együtt még szorosabbra fonta a német politikához kapcsolódó szálait. A németek nem látnak elég garanciát a maguk szempontjából Pétain politikájában, melynek felróják, hogy nem tanúsított kellő erélyt a régi rendszer emberei ellen és nem helyezkedik teljes egyértelműséggel a Hitler-Pétain találkozón megállapított elvek alapjára. Bizonyos belpolitikai klikkek, halljuk német oldalról, szabotálni akarják a német-francia együttműködést, melynek egyetlen személyi záloga e felfogás szerint Németország számára Laval. Azt is nyugtalanítónak és homályosnak tartják német körökben, hogy mily politikát követ Afrikában Weygand tábornok. Weygand Pétain híve, de mindenben megőrizte akciósabadságát és jelenleg nagy afrikai francia haderő szervezésével foglalkozik, összefogván Francia-Afrika összes erőit és anyagi forrásait. A francia flottának Pétain hatalmi szférájából Weygand afrikai szférájába való elhajózása sem keltett jó benyomást az illetékes német tényezők körében. Az afrikai helyzetre való tekintettel, úgy hírlott, Németország ragaszkodott volna ahhoz, hogy a meg nem szállott Franciaország engedjen át déli partjain bizonyos támaszpontokat Németországnak, így elsősorban a nagyszerűen kiépített touloni kikötőt, továbbá, hogy biztosítson ugyanilyen szolgalmi jogokat francia-afrikai birtokokon is a német hadi, légi és tengeri erőknél. Pétain álláspontja e feltételezésekkel szemben máig is az, hogy a vezetése alatt álló jobboldali kormány betűhíven teljesíti a fegyverszüneti feltételeket, fedezi a német hadsereg megszállási költségeit, alkalmazkodik a Pétain-Hitler-féle megállapodásokhoz stb., de kívül tartja Franciaországot a háborún. Hasonló értelemben nyilatkozott az afrikai francia bázisok idegen felügyelet alá való kerüléséről Weygand marsall is cáfolatában. Viszont a közfelfogással együtt a német politika azt tartja, hogy Laval teljesítené Németország összes kívánságait, melyeket annak jegyében intéz Franciaországhoz, hogy Franciaország a Németországgal való tetteges és tényleges együttműködés által dokumentálja az új Európa felépítésében való részvételi készségét. Ilyen értelemben német részről egyre több kifogás hangzott el a különben jobboldali és a németekkel való megértésért annak idején sikra szállott Flandin személye ellen is, úgyhogy Flandin helyzete teljesen lehetetlenné vált. Helyét a németekkel való eddigi tárgyalásokat nagy elmeéllel folytató Darlan tengernagy foglalta el, aki Pétain elsőrendű bizalmi embere. Közben ugyanis Laval, kinek a kormányba való lépése a német politika törekvései után már biztosnak látszott, visszautasította a Pétain kormányába való belépését és ellenzéki, német-barát álláspontjába zárkozva továbbra is Párisban maradt. Itt szervezi nemzeti egységmozgalmát a vichy-i kormány ellen; innét irányítja a Vichyt hevesen támadó párisi sajtót, melyre a német politika gyakran hivatkozik, mint olyanra, mely kifejezi a német-francia együttműködés szükségét megértő, érzelmileg és reálpolitikailag e mellé álló francia nép igazi érzelmeit; egyúttal pedig azt a reményét is kifejezi a német politika, hogy Vichy még sem fog Darlan kormánya alatt sem egészen megfelejteni Lávairól.

A földközi tengeri francia bázisok ügye azért olyan lényeges pont a világpolitika kulisszái mögött, mert a tengely számára nyilvánvalóan nem jelentene előnyös helyzetet, ha a tripoliszi angol előretörés érintkezést találna Francia-Afrika határaival. Emellett ki tudja, mily állást foglalna el Weygand vezetésével Francia-Afrika, ha a tengely erőteljesebben lépne fel Vichy ellen? Franciaországi diplomáciájával a tengely is elejét akarja venni a teljes francia-német szakításnak, mert ennek következményeit az olasz

gyarmatoknak kellene netán megérezniök a Földközi tenger partjain. Nem ismeretlen a tengely diplomáciája előtt az a tény sem, hogy De Gaulle lázadó csoportjai az angolok mellett délről felfelé törekcsenek a líbiai sivatagban. Az angolok — főképpen az ausztráliai és hindu csapatok — az olaszok hősi ellenállása közepette haladtak nyugat felé a tenger partjain, miközben motoros egységeik a sivatag felől, tehát délről is támadták az elkeseredetten védekező, de az anyaországtól elzárt olasz erősségeket. Graziam tábornok, Abesszínia legyőzője, így egyre nyugatabbra vonta össze seregeit, melyeket német erők is támogattak. Derna után a nagy angol előrenyomulásban így esett el Tobruk és utóbb Bengázi is. Tripolisztól most a sivatag választja el az angolokat, akik így a líbiai szárazföld felől is kapcsolatot találhatnak Máltával, melyet újabban sokat támadtak német légiérők. Ugyanekkor az angolok megkísérelték többször, hogy az olasz szárazföldet is megtámadják a levegőből. Légiakcióik során kizárólag német gépekkel küzdöttek. Február első felében pedig angol ejtőernyősök szálltak le Dél-Itáliában a német légiérők táborainak közelében, azzal a feladattal, hogy itt rombolásokat hajtsanak végre. A Dúcét éltetvén vonultak fel és megtévesztették a parasztokat, majd több tanyát elfoglalván, egyideig tarthatták magukat. Az olasz hadvezetés megjegyezte, hogy rendes hadifoglyok gyanánt bánik az ejtőernyősökkel. Az angolok Abesszíniában is igyekeznek délről, Kenya felől délafrikai csapatokkal és északról, Egyiptomból előrehaladást elérni az olaszok ellen. Az olasz védelmet a népszerű aostai herceg vezeti. Vele szemben az angolok oldalán a Négus harcol volt birodalmáért. Olaszországnak földközi tengeri életeréért folyó harcában még külön fontos harctere van Albániában is, ahol a bizonytalan terepen az angolok segítenek a görögöknek az olasz jelentések szerint többször megállított előrehaladásukban. A görög-olasz háborút Németország elszigetelt jelenségnek tekinti és nem egyszer híre járt német békeközvetítésnek e kérdésben. Ez a békeközvetítés is egyik jelensége annak az állandó és kitartó német törekvésnek, hogy a Balkánról az angol befolyás kiküszöböltessék. Január végén meghalt Metaxas görög miniszterelnök, a védelem lelke; utóda Koritzisz egyetemi tanár, a görög közigazdasági élet nagy egyénisége lett. Ez a személycser e eddigi jelek szerint nem jelent változást a küzdelem menetében. Úgy az albán, mint az afrikai frontnak a német politika és sajtó mellékes jelentőséget tulajdonít s kimutatja, mennyire hasztalan Anglia törekvése, hogy elhárítsa a német csapásokat. Külön érdekessége volt a földközi tengeri politikának Mussolini, Franco és Suner spanyol külügyminiszter rivierai találkozósa február elején. A találkozást követte Franco és Pétain összejövetele. A hírek szerint e találkozásokon a három latin államot közösen érdeklő kérdések kerültek szóba.

A küzdelem java azonban ma is Anglia körül zajlik, bár néha mintha szünet, vagy lassúdás állana be a tempóban. Hitler január 30-án tartott újabb nagy beszéde súlyos vádakat hangoztatott az angol történelem elmúlt háromszáz éve ellen s újabb támadással fordult a plutokráciák ellen. Hivatkozott a német katona, a német nép, a német teljesítőképesesség erőire és újra felidézte Versailles szégyenét. Angliát Európaellenes hatalomnak nevezte és vele szemben az újjászervezett Európa mellett tett hitet, hiszen Európa dezorganizációja Anglia érdeke. Kifejtette, hogy tavasszal megkezdődik a nagy német tengeralattjáró háború. A német tengeralattjárók minden hajót megtorpedóznak, mely segítséget visz Angliának. Ugyanekkor újra hangoztatta, hogy kellő időpontban következik be az invázió. Churchill angol miniszterelnök szavát is többször hallhattuk. Valahányszor beszélt, egy pillanatil sem áltatta az angolokat a küzdelem komolyságát illetőleg. Ellenkezőleg mindig sötét színekkel rajzolta a helyzetet, hogy ezzel is fokozza az angolok kitartását, melyet az olasz sajtó nem egyszer tompa apátiának minő-

sített. Anglia figyelme e megpróbáltatások között Amerika, Roosevelt politikája felé fordul. Az amerikai elnök nagy belpolitikai küzdelmek árán mindent elkövet Anglia megsegítésére. Az amerikai ipar nagy ütemben dolgozik és főleg repülőgépeket gyárt Anglia számára. Az amerikai közvélemény Anglia mellett foglalt állást s San Franciscóban, matrózok a tömeg ujjongása közben a német konzulátus húsz emeletnyi magas ormáról letépték a lobogót. Németország elégtételt kapott, de a német sajtó nem volt megelégedve az elégtétel formájával. Ugyanekkor hangoztatta, hogy nem hagyja magát beugratni. Német részről kiemelik, hogy Hitler utolsó beszédében kijelentette, hogy Németországnak nincs semmi baja Amerikával, míg ezzel szemben az amerikaiak ellenséges érzületet tanúsítanak Németországgal szemben. Leplezetlenül tükröződött az amerikai politika és társadalom angolbarátsága a volt köztársasági elnökjelölt Wendell Willkie angliai útjában. A magánemberként utazó Willkie felkereste az angol vezetőket és ugyanekkor érintkezést talált a nép széles rétegeivel is. Nagy tévedés volt annak idején azt hinni, hogy Willkie ellenzi Amerika háborús aktivitását. Most ez az Európa egy részében közkeletűségnek örvendő tévedés kiderült. A hazatérő Willkie beszámolóiban egyik legerősebb sürgetője Anglia megsegítésének. Hasonlóképp Anglia érdekében jár el Roosevelt személyes kiküldöttje, Donovan ezredes. Ez a balkáni államokat beutazó amerikai katona nyilvánvalóan az angol politika érdekében érvényesíti szavát. Hiszen Amerika elővédjének tekinti Angliát. Nincsen messze az idő, bármilyen is legyen a háború eredménye, hogy megvalósulhat a teljes angol-amerikai egybeolvadás, ami új perspektívákat jelent a világ számára. A távolkeleten az európai zavart kihasználó Japán terjeszkedési szándékaival szemben ez az egység már teljes mértékben fennáll; erről beszélt Londonban Willkie is. Ez az angolszász szolidaritás jutott kifejezésre, mikor Roosevelt találkozott Halifax lorddal, a volt külügyminiszterrel, aki most Anglia washingtoni nagykövete. Roosevelt magánjachtján messze behajózott a tengerre Halifax elé és ott üdvözölte őt sok kilométerrel az amerikai partok előtt. Amerika háborús elszántsága és segítőkészsége mintha a közelkeleti angol hadviselésre is hatással volna. A közelkeleti angol hadak zömét ausztráliaiak és újjélandiak teszik. Az ausztráliai és újjélandi politikusok jelentős tényezői az angol ellenállásnak. Most Amerika távolkeleti politikája ezeket az angol birtokokat biztosítja Japán törekvései ellen, mely újabban inkább békés szavakat küld Amerika és Oroszország felé. Ausztrália is nagyobb erővel kelhet a Brit Birodalom védelmére. Hasonlóképpen enyhülés következett így a holland-indiai kérdésben is és Japán ez irányú törekvéseivel szemben Amerika és Anglia védelmében e gazdaságilag és hadászatiilag olyan nagyon jelentős szigetek a Londonban székelő és Vilma királynő vezetése alatt álló holland kormány birtokában maradhatnak, japáni ellenőrzés nélkül.

A német politika rendező szándéka, mialatt ellentétes erők emelkednek ellene, így elsősorban Keletközépeurópában érvényesülhet. Szemlénk zártakor a Balkán újra a világpolitika legizgalmasabb területe. A görög front alkalmat adott Angliának, hogy tevékenységi teret találjon az albán partokon és az Adrián, Itália partjainak ellenében. Az albán-görög háború tehát alkalmat adott bizonyos erőknek, hogy a front kiterjesztessék, holott a német politika ellene van az európai háború, az európai front kiterjesztésének, mert felfogása szerint ez Anglia érdeke. Hogy a háború ki ne terjedjen, azért vetette latba Németország befolyását—az olajforrásokhoz fűződő érdekei mellett — Romániában. Január végén Romániában új nagy forradalom zajlott le. Ezúttal a Vasgárda lázadt fel Antonescu tábornok ellen. A német hadsereg és diplomácia azonban, úgy látszik, Antonescuban találta meg az erős embert, aki Németország érdekeit is szolgálván úrrá tud lenni a

zavarokon. A kormánypárti hadsereg és a Vasgárda küzdelméből Antonescu és a hadsereg került ki győztesen és Románia már többé nem legionista állam. A német csapatok fokozott ébersége és jelenléte csillapítólag hatott a román belállapotokra. Románia Németország nagy keleteurópai hadi táborává vált és belőle teljesen kiküszöbölték az angol befolyást. Február elején eltávozott Bukarestből az angol követség és vele az Angliával szövetséges államok követségei, nem lévén értelme az indokolás szerint annak, hogy a német hatások alá került Romániával Anglia továbbra is fenntartsa a diplomáciai viszonyt. Ugyanekkor Románia a jelenlévő német erők közreműködésével nagy védelmi előkészületeket tett tengerpartján és olajvidékein. Anglia ugyanis kijelentette, hogy fenntartja Romániával szemben a teljes cselekvési szabadságot és ezt német és román részről úgy értelmezték, ahogy erről a német és bukaresti sajtó be is számolt, hogy adott esetben Anglia bombázná az olajvidéket és általában azokat a birtokkomplexusokat, melyek azelőtt angol érdekeltségbe tartoztak, de amelyeket elvettek Angliától. A német sajtó ünnepli Anglia romániai kivonulását és hasonlóra számít a Balkán többi fővárosaiban. Ez az a pillanat, mikor a német politika aktivitása újra megélelt Bulgária felé. A részleges kormányválság után — a Berlinben személyi szimpátiát élvező Bagrianov földművelésügyi miniszternek a kormányból való kiválásakor — az eddigi angol és amerikai tárgyalások mintha elhalkultak volna Szófiában, ahol — akárcsak Belgrádban — szintén látogatást tett Roosevelt megbízottja, Donovan ezredes. Churchill angol miniszterelnök megrovóan említette Bulgáriáról és a Balkán-államokról, hogy nem állanak eléggé ellen a német befolyásnak. Ekkorra mintha teret nyert volna Bulgáriában a német diplomácia. A bolgár revíziós törekvések újra hangot kaptak és többször emlegették Bulgária jogát az égői tengeri kijáráshoz, amely tudvalevőleg elvágná Törökország és Görögország érintkezését. Törökország és Bulgária között is mintha kiélesedett volna a viszony. A tráciai határsávban mindkét fél fegyveres erős készültséget tartott fenn. Törökországról a tengely hatalmai jól tudják, hogy teljesen az angol politika köréhez tartozik. A tengely eddigi diplomáciai és gazdasági törekvései nem találtak megértésre Törökországban, melynek területén ismételten angol katonai szakértők tartózkodtak. Donovan ezredes látogatása, valamint az angol katonai szakértők és vezérkari vezetők jelenléte különös hangsúlyt adott a törökök angolbarát állásfoglalásának. Vele szemben a közelkeleti diplomáciai akció mellett a katonai szükségleteket is számbavevő tengelydiplomácia Bulgáriára támaszkodott. Mialatt Törökország határán túl az új angol külügyminiszterről, Edenről elnevezett most épülő védővonal új védelmet készít az angoloknak, azalatt Churchill az élen az angol politika azzal a váddal illette Bulgáriát, hogy területén Romániából jövő német katonaság állomásozik. Bolgár részről erre napok múltán azt válaszolták, hogy ez az állítás nem felel meg a valóságnak és különben is Bulgária érdekei ellen volna, ha egy netaláni német átvonulásnak ellenszegülne. Ebben a bizonytalan helyzetben váratlanul hatott a jugoszláv miniszterelnök és külügyminiszter meghívása Hitlerhez. A német Führer, Cvetkovics és Cincár-Markovics megbeszéléseiről tudni vélik, hogy Jugoszlávia híven és lojálisán kitart eddigi politikája mellett. Nem sokkal utóbb következett szintén váratlanul a bolgár-török barátsági szerződésnek Isztambulban történt aláírása, melyben a két állam támadást kizáró egyezményt kötött. A szerződés értelmezése körül még nem tisztázódtak a nézetek; így magyarázatát fenntartjuk következő krónikánk számára.

Január végén hosszú betegeskedés után meghalt gróf Csáky István magyar külügyminiszter, a mai politika jellegzetes személyisége, akiről a tengely sajtója nagy elismeréssel nyilatkozott, mint a mostani magyar

külpolitikai irány markáns és határozott képviselőjéről, nevéhez kapcsolván a tengelybarát magyar külpolitika eredményeit. Helyette a magyar-jugoszláv barátsági egyezményről gróf Teleki Pál beszélt a képviselőházban barátsággal, rokonszenvesen. A balkáni politika bizonytalanságai között ez a szerződés nemcsak két egymást megértő nemzet összetalálkozásának bizonyítéka, de a béke és a biztonság záloga is. Gróf Csáky István utóda Bárdossy László volt bukaresti magyar követ, nagy európai műveltséggel és tapasztalatokkal rendelkező kiváló diplomata, az európai szellem és diplomácia megszemélyesítője.

GOGOLÁK LAJOS

A FRANCIA BÖLCSELET ÚJ ÚTJA

ALÉT MIVOLTÁNAK és értelmének az a teljes és átfogó ismerete, lanul vonzó, de egészen soha el nem érhető célja, az emberi szellem eszmélkedéseit folyton megújuló, nyughatatlan erőfeszítésekre készíti.

A bölcselet elmélyedő nyugalma csak fegyelmezett és szükséges lelki vértel, mely alatt a filozofáló szellemben a conquistadorok hódító- és kalandvágya feszül. Előre! — a gondolat nehezen vágott meredekén, a kétségek szakadékain, a lélekelemzés tükörterméin, az aggodás keserű éjjelén, a hamis lidércek csalódásain, a temetői kertek méla nyugalmán... előre életem és halálom át, az ismeretlen, kincseket ígérő ország, az Igazság birtoka felé!... A szellem e felfedező és hódító útjának eseményeit és fordulóit a bölcseleti irodalom írja le nekünk.

A filozófia dinamikus szemléletére különösen a franciák bölcseleté készit, részint gondolatainak ereje, lélekelemzésüknek gazdag mélysége, de még inkább a bennük rejlő határtalan emberi együttérzés és univerzális szolgálat vágya miatt, mely a francia lélek olthatadán missziós hitének egyik modern gondolati és erkölcsi megnyilatkozása.

Ha figyelmünket a francia bölcselet mai alakulására irányítjuk, talán három jelenség — három meglepetés — az, mely reflexiókat leginkább leköti. Ezekben, úgy véljük, a színek és formák változatossága és a törekvések sokszerű elágazása mellett valami bensőbb és mélyebb egység kezdete és ígérete van.

Az első meglepetés, a több mint száz éve elhunyt és már életében majdnem elfelejtett Maine de Biran megjelenése a legaktuálisabb bölcseleti jelenben. A másik, az egymással homlokegyenest ellenkező bölcseleti törekvések lassú egybehajlása egy magasabb, metafizikai szinten. És a harmadik, egy felfedezés, mely az egészen új bölcseleti törekvések és nevezetesen a személyiség filozófiája nyomán, a földi lét teljességét és magának az igazságnak maximális megragadását egy eddig inkább csak érzelmileg méltányolt aktusban: a szeretetben találja meg.

MAINE DE BIRAN eszmélődéseinek tárgya az élet rendkívül mély és benső lelki visszhangjaiban való megtapasztalása volt. A mai német existenciális bölcselet problémafelvetése már akkor megvolt nála.

Sajátos módszere a reflexió, mely a lélekelemzés legfinomabb eszközeinek mesterévé teszi. A bölcselet első feladatának a valóság, a teljes és bármilyen valóság előtti alázatos és föltétien meghajlást látja, hogy így felfedezze

az élet éles ellentmondásait magasabb egységbe feloldó felsőbb szempon-
tokat.

Az én, az élet, az öntudat, a lelkiismeret, a konkrét valóság kérdései
Maine de Birant a szellemi valóság felismeréséhez vezették s egy új, nemes
spiritualizmus korai előfutárává tették.

A szellemi élet pedig, melyet nem kívülről szemlél, mint valami tárgyat,
hanem belülről a maga élő alanyiségében igyekszik megragadni, az emberi
lét állati és pusztán emberi vonásai mellett isteni jegyeket is felfed neki.
S így az Abszolútum keresésének útján sorra felmerülnek előtte a Tудо-
mány, Erkölc és Vallás alapkérdései. Reflexiója elhárítja előle a dualizmus,
de a monizmus megoldásait is és mély metafizikai látással egységet tanít,
de ezt az Istenben való „részesedés“ révén.

Maine de Birant éppen az ő gondolati útja teszi olyan nagyon mai böl-
cselővé. A konkrét élet egzisztenciális kérdéseinek felvetéséből, finom és föl-
tétlenül őszinte lelki elemzéssel a szellemi valósághoz jut s ennek mind tisztá-
bb metafizikai vizsgálata, filozófiáját a lét teljességének valósága Isten felé
nyitja meg. Nem ez kellett-e, hogy benne a mai bölcselő saját problémáit, tö-
rekvéseit és reményeit fedezze fel? hogy reflexióiban bátorítást és ihlető
példát találjon?

A BÖLCSELETI ELLENTÉTEK legfőbb feszültsége mindig abban
az elvont dialektikában jut kifejezésre, mely az ismerő értelem és az ismert
valóság kettősségében minduntalan az egyik pólus megszüntetésére tör.
Az idealizmus és realizmus harca ez.

Amikor azonban éppen ezek az ellentétek fokozottabb elmélyülésre
kényszerítették e rendszereket, az idealizmus lendületesen elfejlődött saját
kezdeteitől és a hangsúly a gondolat egyedülvalóságáról mindinkább a gon-
dolat elsőbbségére és az abszolút idealizmusban a világfeletti egy és abszolút
gondolatba helyezte.

Így az idealizmus, mely a kanti kriticismusban megtagadta a meta-
fizikát, most az abszolút gondolat metafizikájába lendült.

De ugyanakkor a realizmus is mind erősebben öntudatosult a „philos-
sophia perennis“ széles alapjain és az aristotelesi-tomista metafizika újra-
átgondolásával és hiánytalan kifejtésével a világnak mély és egységes magya-
rázatát és ebben — hogy az új idealisták nyelvén szóljunk — az abszolút
Gondolatnak is főnséges képét adta.

S ezen a ponton észlelhető a két rendszer első egymáshoz hajlása :
„Minden gondolat! A világ is gondolat“, szól az idealizmus s a tomista
realizmus nem is tagadja ezt, csak kifejti: a világban rend van, egység és
célszerűség. Miért? Mert a világ is gondolat, elgondolt gondolat, amely a
fölötte álló végtelen alkotó gondolóra utal. Vagy Novalis szép szavá-
val: a világ leláncolt, Isten pedig szabad eszme. „Dum Deus calculat fit
mundus.“

A tomizmus e távlatokat nem kérte kölcsön, hanem a saját mélységeiből
vetítette ki: Szent Ágoston szerint az ideák tana oly jelentős, hogy „ezek
megértése nélkül senki bölcs nem lehet“. És Szent Tamás vele egyetértve
idézi ezt. „A lét gondol, elgondolt vagy magát gondolja el és ezen kívül
nincsen semmi“, vallja a legmerészebb idealizmus nyelvén Sertillanges.

És az emberi gondolat? Az abszolút integráns idealizmus ebben keresi
a teremtő eszmét, de téved. Hol van tehát az emberi gondolat helye az Isten
aktív és a világ megvalósult gondolata közt? Valóban a kettő között: Isten
kivetíti, alkotja, meghatározza a valóságot, a mi gondolatunk befogadja,
ismeri, meghatározást nyer tőle. Az eszme és a lét a mi lelkünkben kapcsol-
ódik ismeretegységbe.

AZ A TÖREKVÉS, mely legújabbban Franciaországnak igazi keresztény arculatát igyekezett visszaadni, elsősorban a bölcelet és világnézet szellemi területeinek meghódítására indult. Franciaországban különben a nemzeti történelem jelentős fordulatait mindig erős eszmei átalakulások előzik meg. A goethei „am Anfang war die Tat“ helyett náluk mindig egy eszmény a kezdet. A nagy forradalmat is eszmények ihlették és a véres fürgeteg előtt Franciaországon a felvilágosodás szele süvített át. S talán igazuk van azoknak, akik a legműveltebb francia rétegek mai szellemi átalakulásában hasonló horderejű folyamatot látnak, amely azonban most ellenkező előjellel megy végbe. Mi lenne ez? A francia forradalom eszményeivel való teljes leszámolás? Ez már évek előtt megkezdődött: tanuk rá az írók, bölcselők vagy akár az Ecole Libre des Sciences Politiques tanárai! S azóta már be is fejlődött. De az csak negatívum. Ezen túl azonban, akik ennek a szellemi átalakulásnak mélységét és intenzitását ismerik, — és tudják, hogy a francia lélek igazi eszményein, ha egyszer megragadták, mily végletességre képes hevülni — a beláthatatlan lehetőségek és a mindig kiszámíthatatlan francia meglepetések ismeretlenjei közt, talán még a homályban is csak alig sejtik, hol keressék az új Frankhon üdvét és hol hallják meg a francia sors igaz szívdobbanását.

Bizonyos, hogy ez a világnézeti átalakulás, azokban akiket először átvárt, — s ezek persze nem voltak tömegek, hisz ez *elég* magas műveltséget és a közszellemtől való bátor függetlenséget jelentett — az értelmi és erkölcsi értékeknek csodálatos erőit szabadította fel.

Ezek közt elsőnek az ifjúkora hitetlen szocializmusából konvertált, nálunk is ismert bölcselőt, Jacques Maritaint kell említenünk. A tomista bölceletnek ő szerzett új tekintélyt a francia intelligencia szélesebb rétegeiben is. Mesteri módon tudja a jelen kuszáit és homályos problémahalmazára rávetítem a szent-tamási bölcsesség gazdag fényét s ezzel oly mély összefüggéseket hoz új és éles megvilágításba, melyek a felszínesebb gondolkodás előtt teljesen rejtve maradnak.

Főműve, a „Les Degrés du Savoir“, hatalmas szintézis a legegyszerűbb érzéki ismeréstől az abstrakciók fokain át a metafizika világáig és azon túl a misztikus kegyelmi egyesülés természetfeletti tapasztalásáig. Továbbá, a már idézett Réflexions sur l'Intelligence-on kívül, a metafizika magaslataira vezető: Sept leçons sur l'être, Théonas, melyet mélyértelmű bölcséleti párbeszédekben írt meg. Világnézeti vonatkozásaik miatt általánosabb érdekűek még: Les trois Réformateurs, (Luther, Descartes, Rousseau), melyben a modern világ szellemi eredeteit vizsgálja. Du régime temporel et de la liberté, Antimodeme és Cas de Conscience c. tanulmánykötetei, La Primauté du Spirituel, mely az egyházi hatalomról szól és döntő jelentőségű könyv volt az Action Française okozta lelki krízis idején és az Humanisme intégral, az utóbbi évek egyik legszuggesztívebb könyve a történelmi alakulásról, az új világról és benne a kereszténység új szerepéről.

Maritain nevéhez azonban nemcsak gazdag irodalmi alkotása, hanem több egészen mély és értékes megtérés is fűződik, így pl. Renan unokájáé, a világháborúban elesett tiszté és íróé, Emest Psicharié.

A scholasztikus fegyverzetű Maritaintól teljesen eltérő stílusú bölcselő Gabriel Marcel, aki a mai francia filozófiának igen érdekes alakja, s akit — mint Maritaint is — a budapesti közönség is hallhatott az előadói emelvényen. Az erősen elvont és magas igényű bölcselkedés nála egészen egyedülálló egységbe forrott a drámai alkotással. Bölcsélet és dráma Gabriel Marcelnél elválaszthatatlan, de nem úgy, mintha egyszerűen filozófiai elvekre építene bölcselő játékot. Hiszen ő maga írja: „a tragikum és a metafizika viszonya oly kérdés, mely csak a legszigorúbb körültekintéssel közelíthető

meg.“ S hol e kapcsolatok magva? Abban, hogy „a tragikum mindig rejtett dialektikán nyugszik“ — írja a Remarques sur l'Iconoclaste-ban. Így filozófiája nem előzi meg, hanem követi drámáit, mintegy tragédiáinak adottságain indul el.

Így született pl. az ily című alkotás: „Le monde cassé. Piece en 4 actes, suivi de Position et Approches concretes du Mystère Ontologique“ — kitűnő dráma, melyet mély bölceleti értekezés követ.

G. Marcel első közzétett darabjai a vallási élettapasztalatról szólnak, a La Grace benső egyéni, Le Palais de Sable pedig objektív és szociális vonatkozásban. — Le Coeur des autres és Le Quatuor en fa diéze, a művészi alkotás tragikus tapasztalásain át világitanak a lét kérdéseinek titkába. — Un hommé de Dieu pedig egy protestáns pásztor erkölcsi tökéletességre való nemes igyekvésén keresztül érezteti a lét mély tragikumát. — Le Mórt de Demain és La Chapelle Ardente háborús drámák, melyekben a legfőbb élettapasztalat a halálnak a szeretette gyakorolt titokzatos hatalma — ez a motívum műveiben többször visszatér, így az Iconoclaste-ban is.

Újabb darabjai: Le chemin de crête, Le Fanal és a nagyszerű Le Dard és La Soif, melyek mint már a címeik is sejtetik, a drámai cselekmény lelki megrendülései mögött széles teret nyitnak a metafizikai elmélkedésnek.

Tisztán bölceleti művei közül főképp a Journal Métaphysique gazdag mély és meggyőző és lenyűgöző szépséggel vonuló elemzésekben s így e napló lapjainak olvasása (pl. azoké, melyek a reményről szólnak) ritka élmény.

A róla szóló irodalomban — s ez máris elég jelentős, mert exegézisének öröme vonzó — említsük: R. Jouve: Un Théâtre de Sinécrité. Gabriel Marcel, Métaphysicien et Dramaturge (Études, 1932) és Gaston Fessard: Théâtre et Mystère. Le sens de l'œuvre dramatique de Gabriel Marcel (Études, 1938) tanulmányait.

Gabriel Marcel darabjai nehéz, elmélkedésre készítő, sokat sejtető, de ugyanakkor igen jó technikájú és hatásosan érdekes művek, mintegy metafizikai kísérletek, melyeknek mélyéből felvillan az égő drámai kérdés, a „mystère“. Ennek a szónak — nevezük titoknak — Gabriel Marcel bölceletében egészen sajátos értelme van. Szembeállítja a „problémával“, mely önmagában, a saját adottságaiból is megoldható anélkül, hogy túl kelljen nyúlnia ezeken. A mystère-titok azonban oly kérdés, melyet valójában fel sem vehetnek anélkül, hogy az adottságain túlnöve, egész valómat is meg ne ragadná és nem is oldhatom meg másképp, csak úgy, ha ezt a megoldást egész létemmel vállalom. Gondoljunk itt az anyag és a szellem, a szabadság és szükségesség, véges létünk és végtelen vágyaink, az ember és az Isten viszonyainak titkaira, melyek mind saját adottságaikon túlra utalnak és személyi életem teljesértékű feleletét is kívánják.

De hogyan? Titkos kapcsolat lenne élet-élés és a metafizikai ismerés között? Erre a kérdésre Gabriel Marcel akkor felel, amikor felfedezi „azt a rejtett azonosságot, mely az életszentségre vezető és a metafizikust a lét állítására^ vivő út közt van ... El kell ismerni — írja — ez egy és ugyanaz az út. És épp ebben nyilvánul meg — fűzi hozzá drámai tapasztalataira gondolva — „az emberi megpróbáltatás, nevezetesen a betegség és a halál ontológiai jelentősége“. Másutt pedig: „Az életszentség és annak konkrét jegyei felett való elmélkedés, óriási spekulatív értékkel bír, majdnem azt mondanám, ez az igazi bevezető az ontológiába.“

Ezek a gondolatok közel visznek minket a „perszonalistákhoz“ is. Ez a filozófiai irány, amely — különösen fiatalabb képviselőinek lelkesedésében — oly sokat hallatott magáról, az egyed és a személy régóta elfelejtett szent-tamási megkülönböztetésén alapul.

Az öntudat közli velünk adottságainkat, de azt is megvallja, hogy az „én“, a személy összehasonlíthatatlanul felülmúlja saját determinációit. Több azoknál és valami más. Hol adja hát a személy mintegy leplezetlenül önmagát? Az öntudatos, szabad cselekvésben, melyben az én mintegy magát alakítja ki. Minden öntudatos tett, szabad cselekvés, s a személyiség a szabadságnak, de a felelősség rendjének hordozója is. Ali több, nemcsak a személy maga szabad, de személyi tette is „szabad tett“, mert — amint Guy de Broglie, a Nobel-díjas atomfizikus lángelméjű teológus testvére magyarázza, — választásból eredt, s így sajátos jellege, méltósága van, azaz így olyan, hogy — mint mondják — „lehetett volna másként is.“

A választásról pedig Gabriel Madinier igen éles meglátással írja, „nemcsak a választandó dolgot érinti, de még inkább a választó személyt... aki habozik, hogy bosszút álljon vagy megbocsásson-e, annak nemcsak két cselekvés, de még inkább két életstílus közt kell választania.“

De ha ez így van, akkor hogyan teljesedik ki, egyénben és társadalomban, a személyi tökéletesség? — Feleletül Gabriel Aladinier mély és szép elemzéseiben a szeretethez vezet. De nem mondunk-e így le a személyiség magas értelmi igényeiről? — A „Conscience et Amour“^c legérdekesebb lapjai éppen a „szeretet értelmességéről“ szólnak. A tudásban ugyanis az értelem azt, ami sok és különféle, egységre vezet — szent Ágoston mondja ezt valahol — s minél átfogóbb ez az egység, annál nagyobb a megismerésünk. Erre az egységre tör értelmünk egész dinamizmusa.

Ezt az egységet azonban, mely engem magamat és az egész világot érthetővé teszi, kereshetem az azonosságban, — falansztert rendszer egyszínűsége lenne ez — vagy a célrendeltségben, mint teljes integrációban. Az első megszünteti az egyedi sajátosságokat, a másik az egyéni sorsot szolgáltatja ki a célnak, az egésznek. Az ily értékcsökkentő egységekből fakadó ismeret is csak csökkentett lehet. Egyedül a szeretet képes állítani és akarni azt, ami más, anélkül, hogy értékeiben vagy sajátosságaiban csökkenjen. Mert aki szeret., azt akarja, hogy a másik legyen, és hogy legyen mint a másik, a maga léte hiánytalan mivoltában.

Így a szeretet valóban egyesít, anélkül, hogy rombolna, s még a célszerűségénél is előbb, valóbb organikus egységesítésre képes. Hiszen az egyetértés, bizalom, megbecsülés, rokonszenv, az élet értékeinek baráti közlése: mindez az erkölcsi eszmény, melyre vágyunk, csak a szeretetben lehetséges. S ezért a megértésnek és a bölcseségnek is mély és tiszta forrása, a személyi életnek pedig legfőbb beteljesedése. Az igazságosság, mely föltétlenül szükséges, csak előfutára és eszközlője a szeretetnek, de a személyi lét eszményi tökéletességét meg nem adja.

A PERSZONALISTA BÖLCSELETNEK talán legérdekesebb és világnézeti hatásában is legjelentősebb műve Gaston Fessard Pax Nostra-ja. Szerzője a régi háború fiatal gyarmati tisztjéből lett szerzetes és filozófus, s benne sokan az új francia becsület egyik legszebb reményét látták. Tudósok és írók baráti köre övezte és szavait szinte ihletként fogadták. Igaz, hogy a legnehezebb metafizikai kérdésekről szinte mosolygó könnyedséggel és valami veleszületett világossággal tudott szólni. Írásaiban pedig tárgyához nemcsak gondolatainak és olvasottságának gazdagságával közeledett, hanem a keresztény hit egész misztikus tűzével és a keresztény lélek bátorságával és szeretetével — ezért tudott a végletekig őszinte lenni.

A Pax Nostrá-ban, amely a nemzetközi élet legmaibb kérdéseit tárgyalja egy dinamikus történelemszemlélet háttérében, egyesek hegeli filozófiát láttak, sőt Pére Fessard-t „Hegel egyetlen igazi tanítványának“ nevezték, ami mindenesetre a legfurcsább dicséret, melyben jezsuita valaha részesült...

Mások szerint Ágoston és szent Pál történelemszemléletét ismerték fel a műben s ezek ítélték jól. A szerző könyvében a nacionalizmus és a pacifizmus éles benső megkülönböztetései, majd a személyiség s a család és haza erkölcsi személyiségének fogalmi kidolgozása után egy keresztény nemzetközi rend elemeit vizsgálja.

A hazaszeretetről, s a nemzetközi élet keresztény eszményéről írt lapjai, s azok, ahol a nemzetek keresztény hivatását fejtegetve a Corpus Christi Mysticum kinyilatkoztatott igazságáig jut el, — tudjuk mennyire hatott ez a revelált hittitok a magyar Szent Korona tanának kialakulására is! — mélyen megragadják mindazoknak lelkét, kiknek könyvét ajánlja: „Hominibus bonae voluntatis.”^{ce} Majd gondolataiban egészen a nemzetközi áldozat szinte misztikus fogalmáig emelkedik — és megérezzük: az ő hazájának kell azzá lennie, vagy nem foglalja-e ezt is magába Franciaország keresztény küldetése? — és ezt az áldozatot adott esetben szükségesnek ítéli. De hogyan írhatott így? Elvonult eszmevilágban élt csak, nagyon is látta a valót. De szentül hitt ez eszményekben és épp ezért a leggyakorlatibb következtetéseket is le tudta vonni belőlük.

S nem tudni, hogy azt a szeretetben meghozott áldozatot, melyről oly meggyőzően írt, nem ő tőle követelte-e először az Úr: hír felőle utoljára a fiandriai csatából érkezett.

HA VÉGEZETŰL felvetjük a kérdést: hova vezet a mai francia gondolat útja? — s az ilyen kérdés francia vonatkozásban jelentős, mert ott az eszmei alakulások a társadalmi és állami, valóságos egzisztenciális fordulatok előjelei — azt hiszem így kell felelnünk: a különböző bölcséleti iskolák sajátos útjaikon egy tisztult spiritualizmus és igazi metafizika emelkedettségei felé törnek. Itt egymáshoz is közelebb jutnak, s e magaslatokon már-már mindnyájuk számára felragyog a kinyilatkoztatott természetfeletti hit fénye.

De mit ér mindez a tudás és törekvés? Amikor az elveket megveti az élet, s ezzel magát veszíti el... Ez a kérdés ma sok francia gondolkodó lelkét fojtogatja. Azt azonban csak a hívők és sohasem a hitetlenek tudják megítélni, mily csapásokat meg nem ér, mily reményt és jövőt jelent, ha egy nemzet visszanyeri elvesztett keresztény hitét.

ENDRŐDY LÁSZLÓ S. J.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 12-én délben. — írógépen írt cikkeket kérünk. — Csak olyan cikket közlünk, amely még semmiféle formában nem jelent meg, tehát idegen nyelven sem. — Nyilvánosság előtt elhangzott előadások közlésétől is tartózkodunk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott, megcímzett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével a szerzői jogot a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifák szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbb a szám megjelenésétől számított két héten belül. — A különnyomatok csak a Magyar Szemle Társaság hozzájárulásával bocsáthatók könyvkereskedői forgalomba.

A CSÁNGÓ-KÉRDÉS

A BÉCSI DÖNTÉS ujjongó öröme s az azóta vadul kavargó romániai események még fájdalmasabb aggodással fordítják figyelmünket odaát maradt testvéreink sorsa felé. A román népszámlálások közismert önkényes módszere miatt csak megközelítőleg tudjuk számukat, de az óvatos becsléssel vett adatok is komolyan gondolkodóba ejtenek. Dél-Erdélyben legalább 5—600.000 magyar él. Ők érzik elsősorban az üldözés minden keservét, de a döntést követő hetekben az Ó-Romániában dolgozó magyarokat is ezrel-vel tették át a határon.

Erdélyből mindig folyt a kivándorlás a Regátba, s ez a folyamat különösen a múlt század végén erősödik nagyméretűvé. Statisztikánk szerint 1890-től 1900-ig 20.000 magyar honos marad kint, s a század utolsó évében kb. 70.000 a Romániában élő magyarok száma. A helyzet még inkább rosszabbodott az uralomváltozás után, amikor a gazdasági életlehetőségektől egyre jobban elzárt magyarság az ókirályságban próbált boldogulást. Az átvándorlást most már a ledöntött kárpáti határ sem akadályozta. Romániában szívesen fogadták az ügyes, szorgalmas munkásokat, iparosokat és házicselédeteket, akiknek az volt a céljuk, hogy egy kis vagyont gyűjtve, néhány év múlva hazatérjenek. Az új környezet szívó hatása, a megszokás és kedvezőbb életlehetőségek sokukat kint tartja örökre. Volt idő, amikor Budapest után Bukarest számított a legnagyobb magyar városnak, több mint 100.000 magyarral. Észak-Erdély visszatérése után még mindig 80.000-re teszik számukat, s még vagy 250.000 él az ország más vidékein. A magyarság bukaresti számarányára tragikusan jellemző az az adat, hogy a földrengéskor összeomlott Carlton-palota romjai közt már az első jelentés szerint 22 magyar áldozatot találtak. Teleki miniszterelnök december 3-iki bejelentése szerint 11.000 ember tért vissza addig a Regátból.

A Románia felé irányuló kivándorlás nagy vérveszteség a magyarság számára. A románság beolvasztó ereje igen erős és a szétszóródó, magára maradó magyar már a második nemzedékben menthetetlenül elrománosodik. Ahol azonban bokorban él, ott sokáig ellenáll az idegen tenger hullámcsapásainak. A nemzetmegtartó, védő munkában felejthetetlen érdemeik vannak az ókirályságbeli magyar egyházaknak, amelyek ezer nehézséggel küzdve mégis az egyetlen összetartó kapcsolatot képezik a városok embersűrűjében kallódó magyarok közt.

Ez a magyarság igen mozgékony elem: közel van a beolvadás veszélyéhez, de könnyen haza is térhet, hiszen hazájával, Erdéllyel, még eleven a kapcsolata. Sokkal nehezebb, különleges helyzetben vannak a csángók. (Nevük egy székely tájszóból ered, jelentése: kóborló, tekergő; ezért, mint gúnynevet, nem szívesen hallják.) Ilyen néven négy nagyobb településcsoportban élnek magyarok: a Gyimesi-szoros környékén lakó s most hazatért gyimesi csángók, a hétfalusi csángók Brassó előtt (nem székelyek, talán besenyő eredetűek), a Kárpátokon

túl élő bukovinai és moldvai csángó-magyarok, akik tömegüknel és különlegesen nehéz, elzárt helyzetüknel fogva fel kell, hogy ébresszék az egész magyarság érdeklődését és segítő akaratát sorsuk iránt.

A bukovinai csángó falvakat a mádéfalvi mészárlás (1764) után a határőrszolgálat kényszere elől elvándorló csíki székelyek alapítják. Először Moldvába szöknek át, majd innen 1776 és 1785 között az Ausztriához csatolt Bukovinában telepítik le egy részüket. Így létesül a hét csángó falu. Kettő később elrománosodott, mert lakosságuk részben Kanadába vándorolt ki, részben pedig visszatelepedett Magyarországra. A múlt század végén társadalmi mozgalom indul a csángók hazatelepítésére. Több mint 1000 család jelentkezik nagy lelkesedéssel. Útjuk valóságos diadalmenet. Annál nagyobb kiábrándulásuk, amikor kiderül, hogy mindenről gondoskodtak, csak megfelelő elhelyezésükről nem. Az Al-Duna árterületén, elpusztult falvakban, egészségtelen vidéken telepítik le őket. A betegségek, az éhezés és a nehéz gátépítési munka elől sokan visszaszöknek, a többi végül is másutt helyezik el. A botrányba fulladt mozgalom intő példa minden hasonló kezdeményezésre a jövőben: alapos megszervezés nélkül nem szabad hozzáfogni, a lelkesedés nem elég.

A Bukovinában maradt magyarok száma az 1930-i népszámlálás adatai szerint 11.881 volt, ugyanekkor azonban az egyházi kimutatások 15.650 magyart tüntetnek fel. A valóságban ma számuk megközelíti a 25.000-t. Szaporodásuk aránya másfél század alatt igen kedvező a nagymérvű kivándorlás ellenére. Az egyke ma is ismeretlen köztük, s a túlnépesedés miatt a román uralom alatt sok rajt bocsátottak ki, főként Erdélybe. Minden nehézség, üldözés és elszigeteltség közepette is híven, töretlenül megőrizték jórészt katolikus vallásukat, magyar nyelvüket és faji öntudatukat. Ezt annak köszönhetik, hogy aránylag nemrég szakadtak el régi hazájukból, a kapcsolatot elevenen megőrizték vele. Falvaikban nagyobb tömegben élnek együtt, s templomaikban magyar papjaiknak sikerült eddig megőrizniök ősi nyelvüket. Az öt falunak négy katolikus és egy református papja van, Andrásfalván magyar iskola is működik.

Sokkal súlyosabb a moldvai magyarok helyzete. Őket nem egészen helyesen nevezik csángóknak, mert egy jó részük már a magyar középkorban telepedett erre a területre. A vidék helyneveinek magyar eredete a román formák alatt is felismerhető: Tarhaos = Tarhavas, Ceaca = Csóka, Saboani = Szabófalva, Bacau = Bákó stb. A Kárpátok külső oldalát egy sereg Ungureni (Magyarfalu) nevű helység szegélyezi, megannyi régi magyar telep nyomai ezek.

A moldvai magyarság jórésze mindig szabad gazda volt, nem szolga vagy jobbágy, mint későbbi bevándorló elemek. Megvolt a maga jellegzetes birtokos-szervezete: a részes-intézmény. Hasonló ez a székely közbirtokossághoz, s még a múlt század második felében is fennállott.

Különös, hogy a legrégebb időktől kezdve a magyar politikai és vallási mozgalmak menekültségi és a kivándorlók mind Moldvába tartanak. Ez csak úgy magyarázható, hogy ott testvéreket találtak. A moldvai és hazai magyarság közt állandó volt a kapcsolat, s Moldva történelme a régebbi századokban szervesen kapcsolódik Magyarországhoz. Ez a terület az Árpádok alatt a magyarság előretolt őrhelye volt, de a tatárjárástól és egyéb betörésektől feldúlt vidéken a biztonság csak Nagy Lajos hadjárata után áll helyre (1343). Új magyar telepek létesülnek és virágzó katolikus élet sarjad Moldvában. Ekkor tájt alakult

meg a moldvai vajdaság (1348), de Radu Rosetti román történetírő, sőt Iorga is elismeri, hogy a moldvai csángó-magyar falvak régebbiek mint a fejedelemség, vagy legalább is egykorúak vele. Az oklevelek tanúsága szerint a magyarság nagy hatással volt a vajdaság szellemi és társadalmi életének kialakulására.

A XV. században a huszita tanok magyar földön is sok hívőre találnak, aki az üldözés elől Moldvába menekül. Új falvak, városok születnek, s a magyarság eljut Beszarábia legkeletibb részébe is. Csöbörcsökben, a Dnyeszter partján állítólag ma is élnek magyarok, hír szerint a szovjet iskolát is tart fenn számukra (?). Moldvában készült a Münchener kódex néven ismert huszita szellemű bibliafordítás-részlet. Az eretnekség ellensúlyozására létesül 1412-ben a bákói ferences kolostor, a csíksomlyói barátok vezetése alatt. A XVI. század elején Tatros lősz a moldvai püspökség székhelye s a magyarság kulturális központja.

Mohács után, a nemzeti királyság bukásával a moldvai magyarság kikerül hazánk oltalma alól s a zsarnok oláh vajdák vallási türelmetlenségének játékszere lesz. A protestáns Erdély fejedelmei pedig nem sokat törődnek velük. Itthon is paphiány van, s a moldvai magyarság még inkább vezetők és lelki gondozók nélkül marad. Lengyel és olasz papok foglalják el a magyar barátok helyét. A nép nyelvét nem tanulják meg, nevelésével nem törődnek. Az anyagi jólét a legfőbb gondjuk, s ez szítja az idegen papok vetélkedését, amelyben csak a magyarság pusztult. Már csak névleg katolikus ez a nép s az egyház összetartó ereje nélkül lassan nyelvét és nemzeti öntudatát is elfelejti. Mindez a vajdák politikájának kedvez s elősegíti a románságba való beolvadást. Erőszakos eszközökkel folyt a térítés a görög-keleti egyház részéről. A hírhedt fanarióta uralom, a török és tatár betörések elsősorban a völgyek falvaiban és városaiban lakó magyarságot pusztítják, míg a hegyekben legeltető románság jórészt érintetlen maradt.

A római missziós központ a zavaros állapotok kivizsgálására többször küld Moldvába olasz papokat. A legrészletesebb és legmegrázóbb helyzetképet Bandinus Márk rajzolja a pápához írt jelentésében. 1646—47-ben mint Moldva új püspöke bejárja egyházmegyéje 33 katolikus községét, s 1122 magyar család nevét jegyzi fel, ami kb. 6000 lelket jelent. Megértéssel és részvétellel figyeli helyzetüket s tárgyilagosan szűkszavú jelentése megdöbbentő képet fest a magyarság pusztulásáról. Falvakat, városokat sorol fel, ahol egy-két emberöltővel előbb többszáz magyar család lakott, de ő már csak 5—6 háznépet talál. Ezek úgy várják, mint Isten-küldötte megmentőjüket. Kétségbeesetten könyörögnek magyar papokért. A legtöbb helyen csak templomromok maradtak, itt-ott akad egy-egy kántor, pap jóformán sehol. Bandinus hiába írja megdöbbentő jelentését, Róma közönyös az elhulló moldvai katolikusság iránt. Pedig a mélypont után a magyarság száma a kuruc menekültekkel és a mádэфalvi mészárlás után kivándorló székelyekkel egyre gyarapodik. 1779-ben 6000 család, kb. 30.000 magyar él Moldvában. Vallási helyzetükben mindössze annyi a változás, hogy 1774-ben a pápa rendeletet ad ki, amely szerint a moldvai missziós papok félév alatt kötelesek magyarul megtanulni. A parancs azonban csak írott malaszt marad, sőt a moldvai püspökök lassanként eltiltják a magyar nyelv templomi használatát is. A nép elrománosodása rohamosan halad tovább. A helyzeten alig segít valamit, hogy évenként néhány csíksomlyói barát megy át Moldvába. Az egyházi hatóságok maguk sem támogatják őket, újra feltámad az olasz papok lélekpusztító idegen uralma. Az eredményt fokozza az iskolázás rendje. A csángó gyerekek csak román iskolában tanulhatnak, s ha egyszer elvesztik

szüleik nyelvét, könnyen elpártolnak a katolikus vallástól is, amit egész falvak példája bizonyít. Hogy az idegen papok helyett a nép saját fiaiból kapjon lelkipásztorokat, a múlt század végén keletkezett jászvásári (jasi-i) püspökség 1886-ban szemináriumot állít félj 1895-ben pedig Ferences-tartomány alakul. Központja a halasfalvi (Halaucești) rendház, noviciátusa Szabófalvára került. Ezek az intézmények azonban elsősorban az állam románosító törekvéseit szolgálják. A magyarság fiaiból nevelnek saját fajtáját gyűlölő sovén román papokat, sajnos, teljes sikerrel. Így folyik ez a példátlan lélekmérgezés és irtóhadjárat a vallás leple alatt egy békés, munkás nép ellen, amelynek egyedüli bűne, hogy más nyelven beszél.

Ilyen előzmények után érthető a mai kétségbeesztő helyzet, amely a moldvai magyarság teljes eltűnésével fenyeget. A legfőbb összetartó erő eddig a katolikus egyház és a magyar nyelv volt. Most pedig maga az egyház tör a magyar szó kiirtására. Az elrománosítás kiáltó példája a mostani jászvásári püspök, Mihail Robu (Rab), aki szabófalvi csángó, de magyarul sohasem beszél, sőt gyűlöli népét. A templomban tiltja a magyar imát és éneket. Vakbuzgó román papjai természetesen még ezen is tútesznek. Nem áldoztatják, nem gyóntatják, nem esketik meg azokat, akik nem tudják románul az imákat. Különösen az asszonyok számára sok keserűség forrása ez, mert az elzárt falvakban nem tanulnak meg románul. Ők az anyanyelv fenntartói és átörökítői. A papok a templomon kívül is üldözik a magyar szót és dalt. Ismerve a vezetők nagy befolyását az egyszerű falusi népre, megérthetjük, micsoda pusztítást végez az egyház a moldvai magyar lelkekben. Egész Moldvában egyetlen magyarul tudó pap van, az is olyan faluban él, ahol már nincsenek magyarok. Mennyi lelki tusa, vergődő kimúlás vádolja a lelkipásztorokat, akik a hívek kenyerén élve, nem tanulják meg nyelvüket...

Plébánia különben is igen kevés helyen van (Bákó megyében 12, és 100 filia.) A kisebb falvakba évenként csak 2-3-szor megy el a pap. Az ú. n. diákok (tanítói oklevél nélküli kántorok) helyettesítik sok egyházi ténykedésében. Eddig legalább ők tartották ébren a magyar szót a csángók közt. Ma már a diákokat is román nevelésben részesítik, s a papok csak a román érzelműeket nevezik ki. A kísérletet, hogy csángó fiúk Erdélyben tanulják ki a diákságot, az egyházi és állami hatóságok egyaránt szigorúan megtiltották. Még vigasztalanabb a kép, ha arra gondolunk, hogy újabban a bukovinai csángók is a jászvásári püspök fennhatósága alá tartoznak. Velük együtt Domonkos Pál Péter szerint (1931) 112.000 az egyházmegyébe tartozó katolikusok száma (Moldva 90.000, Bukovina 12.000, Besszarábia 10.000). Ha a számadatok ingadozók is, kétségtelen, hogy közülük legalább 100.000 magyar eredetű, 65.000 még beszéli ősei nyelvét. Hogy meddig? Nem merünk rágondolni.

Az iskolapolitika is a magyar nyelv kiirtását tűzte ki céljául. A világháború előtt elhanyagolták a csángó falvakat; a nép nagy része írástudatlanul nőtt fel. Ma annál nagyobb gondot fordítanak a magyarság — román nyelvű és szellemű — oktatására. Egész Moldvában nincs egyetlen magyar iskola, az anyanyelv számára nem jut

egyetlen óra sem. A román tanítók rákényszerítik a csángó gyerekeket nyelvük elhagyására. Műkedvelő előadásokat rendeznek velük — román nyelven. Légmentesen elzárják a csángókat a magyar műveltségtől. Könyvet, újságot nem közvetít hozzájuk a posta. Ottani magyar újságról pedig szó sem lehet. A magyar iskolába járást megtiltják, sőt büntetik.

Így természetesen nem nőhetnek fel a csángó ifjúságból magukat magyarnak valló vezetők. Az ilyenek sohasem juthatnának közszolgálatba vagy egyházi állásba. Hivatalok előtt, megyegyűléseken, sőt a községi képviselőtestületekben is tilos a magyar nyelv kiségitő használata. Nem csodálkozhatunk, hogy a román törvényhozásban a százezres moldvai nagyarságnak nincs képviselője; magyar párt szervezése tilos. A gazdasági szervezkedésnek szintén nincs lehetősége.

Románia minden erejével arra törekszik, hogy legrejtettebb titkát: az ország közepén élő moldvai magyarságot eltüntesse. A statisztika ezt a legegyszerűbb módon éri el. 1930-ig nem is vették figyelembe, az akkori népszámlálás 20.964 magyart tüntet fel Moldvában, 11.881-et Bukovinában. A hamisítás nyilvánvaló. A módszereiről hírhedt román statisztika a legravaszabb és legdurvább önkénnyel sikkasztotta el a magyarság egynegyedét. Egész falvakat könyveltek el a románság javára. A helyes képet úgy közelíthetjük meg, ha Baumgartner Sándor szerint a vallási adatokat tekintjük. 1930-ban 109-953 katolikust találtak Moldvában, aki csekély kivétellel mind magyar származású. Ha 15—20.000 elrománosodott is nyelvében, magyar tudatát még nem vesztette el egészen. Sok ilyen falu lakói vallják magukat ma is ungar-oknak. A magyarság vészes fogyását csak ideig-óráig pótolja a 20—25.000 bukovinai csángó (15.650 az 1930-as egyházi statisztika szerint). Az ő helyzetük is egyre nehezebb. Baumgartner szerint ma Moldvában 300.000 magyarnak kellene lennie. Hol van a hiányzó 200.000? Ott él ma is, román viseletben, románul beszél és görögkeleti templomba jár. Ez lesz a sorsa a még magyarként tengődőknek is, ha az utolsó órában meg nem halljuk kétségbeesett panaszukat:

Halljuk, még áll Magyarország.
Istenem, csak Te is megáldd!
Hogy rajtunk könyörüljenek,
Elveszni ne engedjenek.

A magyarság megbocsáthatatlan mulasztása, hogy évszázadokon át magukra hagyta a Kárpátokon túl élő testvéreit. Trianon után könnyebb volt felkeresésük Erdélyből, s több Julián-lelkű kutatónk ment ki hozzájuk. A románok azonban hamar észrevették az ördögi munkájukat fenyegető veszélyt, s minden magyart kiutasítottak a csángóvidékről, még ha tisztán néprajzi kutatás volt is a célja. Pedig ha a megerősödött Magyarország féltő gonddal örködik a román Erdélyben maradt véreink fölött, még sürgetőbb kötelességünk, hogy a náluk sokkal elnyomottabb, tehetetlenül magukra hagyott csángóság pusztulását megállítsuk. A csángó-kérdés, hála Istennek, már foglalkoztatja a magyar közvéleményt, füzetek, tanulmányok jelennek meg róla, sőt egy vaskos regény is foglalkozik a moldvai magyarsággal. Szerzője előadássorozatot is tart erről a kérdéstről a budapesti szabadegyetemen. A képviselőházban maga a miniszterelnök nyilatkozott a Romániában maradt magyarság sorsáról, de a megoldásra vonatkozólag eddig semmiféle intézkedésről nem tudunk.

A leggyökeresebb rendezés a hazaköltöztetés, illetőleg lakosságcsere lenne. A Regátban élő munkások és cselédek visszahozatalánál, akiknek csak munkát kellene biztosítanunk, sokkal nehezebb és bonyolultabb kérdés a helyhez kötött, zárt egységben élő csángók hazatelepítése. 1940 november 12-én Teleki Pál ismertette a képviselőházban a külföldi magyarok hazatelepítésére irányuló munkát. „Most minden megtörténik, — mondta — hogy Románia regáti részéből a magyarok hazajöjjenek... Ezek az intézkedések a földreformmal kapcsolatosak.“ Másik nyilatkozatában (1940 december 3) bejelentette, hogy a visszatérő magyarokat „le fogják telepíteni, de lehetőleg zárt egységben ... Ez ugyan több időt vesz igénybe, de mégis ezt kell választani. Bárholnan szívesen látunk visszatérő magyarokat de csak olyan területekről, ahol a magyarság nem hosszú évszázadokon él saját földjén, mert a gyökereket nem helyes kitépni.“ Ez nyilván a délerdélyi magyarságra vonatkozik; a csángókra ilyen elvet helytelen volna alkalmaznunk.

Az örómániai magyarok, főleg a csángók hazatelepítését, lehetőleg erdélyi román lakosságcserevel kellene megoldani. A visszatelepítendőek számát megközelítőleg is nehéz meghatározni. Bármilyen különös, a határainktól egy-két órányira élő magyarokról kevesebb biztossat tudunk, mint a braziliai telepesekről vagy kanadai véreinkről. Maximálisan mintegy 300.000 lehet a regáti magyarok száma (Bukovina 20.000, Moldva 80—100.000, Bukarest 80.000, másutt 80—100.000). Hogy közülük hány vállalkoznék a hazatérésre, nem tudhatjuk; jó esetben 100—150.000 ember. A rábeszélés minden eszközét igénybe kellene vennünk, mert aki kint maradna, elveszett a magyarság számára. A románok szívesen fogadják a beolvadókat, de bizonyosan elleneznék erdélyi fajtestvéreik áttelepítését, „ösi“ jogaikra hivatkozva. Pedig ez hozzájárulna mindkét részen a nemzetiségi viszonyok tisztázásához s a kölcsönösség alapján megkönnyítené a gazdasági kérdések megoldását. Tekintetbe kellene vennünk az áttelepítendő csoportok különböző települési múltját és az ebből fakadó más-más lélektani feltételeket. Az előkészítést a legondosabb körültekintéssel, az áttelepítés végrehajtását a lehető legkisebb zökkenővel kell végrehajtani. A regáti magyarokat Erdély megerősítésére, s elsősorban a kivándorlás forrásvidékének, a Székelyföldnek népi feltöltésére kell felhasználni. Szerencsére a technikai nehézségeket csökkenteni az aránylag csekély távolság. A határig átlag 100—150, összesen 2—300 km lenne az új honfoglalók útja, ami elenyésző pl. a német visszatelepítés távolságai mellett. A siker érdekében ajánlatos lenne a részleges, fokozatos megoldás, amelyet a törökök alkalmaznak — pénzügyi nehézségek miatt — a visszatelepítéseknél. Ha évenként 5—10.000-es csoportokban hozzuk haza a regáti magyarokat, az anyagi és elhelyezési problémák könnyebb legyőzése mellett megbecsülhetetlen tapasztalatokat szerezhetünk, s ezeket a következő Söpörtök átköltöztetésénél hasznosan gyümölcsöztethetjük. — A megoldáshoz különben is csak a külföldi hasonló mozgalmak tanulmányozása után és tanulságaik felhasználásával szabad hozzáfogni.

A regáti magyarok hazatelepítésének Erdélyben, sőt odaát, az érdekelték körében is helyeslő és biztató visszhangja támadt. Az Erdé-

lyi Magyar Párt marosvásárhelyi programjának 3. pontja kívánja „az országhatárokon túl maradt magyarság gondozását és a román királyság területén lakó magyarok visszatelepítését.” 1940 október elején, tehát közvetlenül Erdély visszatérése után, a Magyar Nemzeti Szövetség igazgatósági ülésén előterjesztették a 25.000 főnyi bukovinai csángó-székelység kérelmét hazatelepítésükre vonatkozólag. Ha odaát ilyen forró a hazavágyakozás, nem szabad süketnek lennünk kérésük iránt.

Addig is, amíg az áttelepítéssel gyökeresen megoldhatjuk a regáti magyarság sorsát, minden eszközt fel kell használnunk, hogy megőrizzük nemzeti öntudatát, vallását és nyelvét. Erre ugyanaz a két intézmény alkalmas elsősorban, amelyet a román állam is felhasznál beolvasztásukra: a templom és az iskola.

A túlnyomóan ortodox vallású Ó-Romániában a katolikusoknak püspöke van Jakiban s újabban érseke Bukarestben. A kis arányszámot képviselő katolikusság jogainak elismerése az egyház számára nagy eredmény volt. Ennek fejében viszont átengedte a templomot a román nemzeti és beolvasztó törekvések szolgálatába. Csángóból románná nevelt janicsár papok céltudatos gyűlölettel irtják a magyar szót. Ennek kell elsősorban véget vetni. Lehetetlen, hogy a vallás felszentelt palástja alatt lélekvásár folyjék. Fel kell tárunk a moldvai magyar katolikusság szörnyű helyzetét a Szentszék előtt s hisszük, hogy XII. Pius pápa, népünk igaz barátja, felemeli tiltó szavát a legelemibb emberi jog, az anyanyelven való imádkozás letiprása ellen.

Lehet, hogy a moldvai csángók már elfásultan beletörődtek változhatatlannak hitt sorsukba, de nekünk nem szabad elhagynunk őket. Ha magyar papok, szerzetesek missziókat tartanak fenn a világ minden részében, — ami nagyon helyes, — jut talán a szomszédba is, ahol határainktól néhány kilométernyire a magyar gyerekek csak románul tudják a Miatyánkot. Itt vár aztán az apostoli munka a magyar papokra, kétszeresen szent feladat: megtartani véreinket nemzetüknek és egyházuknak! Erre rendi hagyományaik révén elsősorban a csíksomlyói Ferencesek volnának hivatottak. A regáti magyar misszió megszervezése pedig a Szent László-Társulat feladata volna, amely 1861-ben éppen a keleti határokon élő magyar katolikusok lelki gondozására alakult. Működése a viszonyok változása miatt nagy akadályokba ütközött, de célkitűzésének felújítására ma nagyobb szükség volna, mint valaha.

Az egyház mellett az anyanyelvi oktatás hivatott megőrizni a faji öntudat parázsát. Már a Szent László-Társulat felkarolta a külföldi magyar iskolák létesítését. Ez elsődleges célja az 1904-ben alakult Julián-Egyesületnek, amely kezdetben Horvátországban és Boszniában, most pedig az Európai nagyvárosokban és Amerikában tart fenn iskolákat a magyarok számára. Az egyesület ezenkívül előadásokat, tanfolyamokat rendezett, könyvtárakat létesített, magyar naptárral ajándékozta meg idegenben élő testvéreinket. Ösztöndíjakat adott magyarországi iskolák látogatására, szövetkezeteket alapított, s az ifjúság nevelése mellett vállalta a felnőttek összetartását is. Az egyesület minden egyes programpontját elsősorban a regáti magyarság megmentésének szolgálatába kellene állítani.

Mindezek a tervek természetesen csak a román kormánnyal való megegyezés útján valósulhatnak meg. A bécsi döntés előtt ilyen kezdeményezésről szó sem lehetett, azóta azonban a helyzet javunkra fordult. Az anyaország közelebb került a regáti magyarokhoz, s Erdély nagyszámú románsága biztosítéka lehet a kölcsönösség alapján a jogokat követelő tárgyalásoknak. Romániára ezek megadásából semmiféle hátrány nem származik, hiszen a bukovinai és moldvai csángók földjére nyilván nem tartunk területi igényt, az ősi település jogán sem.

A bécsi döntés hat hónapi optálási határidőt szabott meg. Ez február végén letelt, anélkül hogy a feszült légkör, majd a román belpolitikai zavarok lehetővé tették volna a részletes megegyezést. Ha a szükséges nyugalom meghozza ennek idejét, feltétlenül döntésre kell vinnünk a csángó-kérdést is. A Német Birodalom nemcsak példát mutat a megoldásra, hanem befolyásával remélhetőleg segítséget is nyújt majd hozzá. Addig is a hazai római katolikus egyháznak minden befolyását latba kell vetnie a Szentszéknél, a kormánynak pedig legelőször is a romániai magyarság anyanyelvi művelődésének biztosítására kell tárgyalásokat kezdenie. Szakértő bizottságoknak kell megvizsgálniok, lehetőség szerint a helyszínen, a megoldandó kérdéseket, hogy mielőbb megindulhasson a rendezés. Nem utolsó feladat azonban a magyar társadalom lelkiismeretének felébresztése sem. Testvéri szeretetünknek kell megadnia a nagy mozgalom erkölcsi alapját, áldozatkészségünknek a megvalósítás lehetőségét. Nem lehet közömbös előttünk százezernyi pusztulásra ítélt testvérünk sorsa. Inkább tépjük el ottani életük évszázados gyökereit és ültessük át őket a hazai éltető, tápláló talajba, mintsem hogy megfojtsa őket a körülöttük burjánzó idegen vegetáció, s mint őseik annyi száz éven át, felszívódnak idegen nemzedékekben.

KOVALOVSKY MIKLÓS

A JAVÍTHATATLANOK

ÉPPEN MOST van száz esztendeje annak, hogy az első magyar büntetőtörvénykönyv megalkotására kiküldött bizottság tárgyalásait megkezdte. Részben a külföldi tapasztalatok, de még inkább a tömlöceinkben észlelt felháborító állapotok hatása alatt alakult ki e törvényelőkészítő bizottságban az a vélemény, hogy büntető igazságszolgáltatásunknak teljesen szakítania kell a múlttal. A testet-lelket megőrlő raboskodás, az emberi méltóságot megcsúfoló botbüntetés helyett a „javítás szellemének” kell áthatnia a bűnözőket illető elbánást. Alapelvként állapították meg, hogy „a börtön falai közé zárt vétkes, ha büntetését kiállta, a társaságba visszalépjen, őt romlásnak kitenni veszélyes” (Eötvös). A bűnözők megjavítására való törekvés, amely különben kapcsolatban áll a halálbüntetés eltörlésére irányuló mozgalommal és szembeszáll az elretentő megtorlás célkitűzéseivel, koronként visszatérő problémája a törvényhozásnak. A józan ember — írta a sztoikus Seneca — nem azért büntet, mert valaki vétkezett, hanem azért, hogy a jövőben ne vétkezzék. Az állam és a társadalom élet-

rendjének biztosítása nem merülhet ki az egyes törvényszegők sanyargatásában. Távolabbi célok után kell igazodni, amelyek a bűnöző hajlammak a nemesebb ösztönök felébresztése útján elérendő elnyomására s a romlásnak induló erkölcs megtisztítására irányulnak. Tudatában volt ugyan a törvényszerkesztő bizottság annak, hogy egyeseknek „nagy a bűnbeni megrögzöttsége és igen veszélyesek az egyesekre és a közbátorságra“, azonban még ezekkel szemben sem adta fel a javulásba vetett reményt és csupán a büntetés tartamának meghosszabbítását tartotta szükségesnek teljes megjavításuk érdekében.

A száz évvel ezelőtt megindult liberális szellemű munkálkodás abba maradt anélkül, hogy a büntetőkódexet megalkották volna. Azonban amikor három évtizeddel később végre sor kerül e törvény megteremtésére, bár a célkitűzések változnak, az eszközök a régié maradnak. A javításnak mindenekelőtt emberies elbánást követelő szelleme mellett a büntől való visszatartásra, a tömegek számára való példaadásra való törekvés is áthatja a törvényhozót. Mindezek megvalósítására pedig neki sincsen más eszköze, mint a fogvatartásnak a bűnöző hajlam mértékével arányos meghosszabbítása. E bűnöző hajlam legbiztosabb fokmérője a visszaesés lévén, önként következett, hogy a kérdés megoldását a visszaesők terhére fokozatosan súlyosodó büntetési tételek kiszabásában lássák. Így alakul ki számos külföldi példát szem előtt tartó törvénykönyvünk elrendezése nyomán a bűnözők két csoportja. Az első az alkalmi büntettek csoportja. Ezek a megtévedtek, akik a véletlen szerencsétlen körülmények hatása alatt a tisztesség útjáról letértek, s akik még a törvény megértő enyhességére tarthatnak igényt. A második a már büntetett, de újból bűnbe eső veszedelmes csoport, amelynél a büntetést a múlt vétkeivel is arányosítani kell. A testi bajok gyógykezelésének mintájára rendezte ezzel a törvény a büntetés adagolását, fokozva ez utóbbiakat az erkölcsi defektus visszaesésekben nyilvánuló makacssága szerint.

E megkülönböztetés értékét azonban alaposan lerontották a tapasztalatok. Az elvetemedett bűnöző is eleinte, mint kezdő, az alkalmi bűnözők csoportjába tartozik s mint ilyen eltévlyedett kerül bírái elé. Ezekben pedig az enyhe elbánás nem a javulásra való hajlandóságot, hanem azt a meggyőződést váltja ki, hogy az első ballépés nem sokat számít, azt könnyen meg lehet úszni a büntetlen múltra való hivatkozással. A talán még a vártnál is enyhébb, néhány napos büntetés bátorító hatása alatt szaporodik azután megállás nélkül a bűnözők veszedelmes csoportja, amely a hatóságok megtévesztésére irányuló jártasságában is bízva, az esetleg elkerülhetetlen büntetést már csak a foglalkozásával járó kockázatnak tekinti. A visszaeső bűnözőkkel szemben megnyilvánuló tehetetlenség, mint világjelenség foglalkoztatja már a múlt század végén mind az európai, mind az új világrész államainak jogászait. Foglalkozni kellett tehát e kérdéssel nem csupán a jogrend biztosítása végett, hanem annak a már csaknem elviselhetlenné vált gazdasági kárnak csökkentése céljából is, amelyet e súlyos bűnözők garázdálkodása évente visszatérő rendszerességgel okozott.

Vidocq, az egykori gályarab, utóbb Párizs rendőrfőnöke, tehát a bűnözők társadalmát minden oldalról ismerő egyén, már egy évszázad előtt évi 70 millió frankra becsülte a bűncselekmények által elvont vagyoni értéket. Számszerű adatokon alapuló megállapítások készültek ez irányban a világháborút megelőző években az Egyesült Államokban. A bűncselekmények által okozott károk megtérítésére vállalkozó biztosító társaságok kimutatásai alapján egyedül Csikágóban 7 millió pengőre becsülik a magánvagyonból így évente elvont értéket. Az Egyesült Államok egész területére kiterjedő számítás alapján ez az összeg évi két milliárd dollárra növekszik. Az európai államok

közül Olaszországban végeztek statisztikai számításokat e téren. Bár itt csupán azokat az összegeket vették figyelembe, amelyek a bíróság elintéztett bűncselekményekben szerepeltek, még ez az összeg is meghaladta az évi 50 millió lírát. Teljes képet szerezhethünk a büntettek által okozott gazdasági kárról, ha figyelembe vesszük, hogy az utolsó ú. n. békeesztendőben, 1913-ban a budapesti államrendőrségnél tett büntető feljelentésekkel kapcsolatban megjelölt károsodások összege majdnem 14 millió korona volt. Ebből az összegből 7 millió a tolvajok és csalók garázdálkodására esik. Ha számítunk is arra, hogy a sértettek különböző lelki és anyagi okokból is gyakran túlértékelik károsodásukat és hogy az elvont vagyontárgyaknak egy részét utóbb a tetteseknél vagy orgazdáiknál a hatóság megtalálja, mégis gondolkodóba kell esnünk azon, hogy tízezrek verejtékes munkájának gyümölcsseit a társadalom salakjaként tömörülő embercsoport évente visszatérő rendszerességgel megszerzi és eldorbézolja. E közvetlen károsodás mellett még arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a rövidebb-hosszabb szabadságvesztésbüntetések végrehajtása, a rabok élelmezése, a letartóztató intézetek fenntartása milyen hatalmas kiadásokkal jár, amit ismét csak a tisztességes munka hozamára kivetett adóból kell fedezni és így a törvénytisztelő kétszeresen megfizetnek fegyelmelhetetlen társaik bűneiért.

Mindezen szempontok szemmel tartása mellett indult meg tehát a törvényhozói munka oly intézmény létesítésére, amely eljut „a bűnözés gyökeréig” és amely a büntetések adagolásával való kísérletezés helyett hathatósabb eszközt talál a bűnözéssel szemben való védekezésben.

Ily eszköznek szánták Magyarországon a dologházakat. Kiindulva abból az elgondolásból, hogy a munkakerülés, a tisztességes munka jövedelméből való önfenntartástól idegenkedés termékeny talaj a bűnözők számára, az állam feladatává tette azt, hogy a munkakerülésre való hajlamot a lehetőséghez képest gyöngítse és büntetéssel is üldözze. A keresetre utalt, munkaképes, de munkakerülő életmódot folytató egyének dologházban való elhelyezését rendelte a törvény mindaddig, amíg remélhető lesz, hogy szabadságát visszanyerve „munkás és rendes életmódot fog folytatni”. Vájjon az új intézmény alkalmas lehetett volna-e arra, hogy munkakerülők számára a dolgos élet iskolájának szerepét betöltsse, annak megítélésére nem nyílt alkalom. A törvény életbeléptét nyomon követte a világháború. Ennek éveiben megbízható, maradandó értékű megállapításokat tenni még nem lehetett. A háborút követő gazdasági összeomlás és a rákövetkező visszafejlődés ideje alatt pedig szintén nem volt mód a törvény hatékony alkalmazására. Akkor, amikor a tanult munkások tömege munkához nem juthatott, amikor a munkanélküliség valamennyi államnak egyik legsúlyosabb problémája volt, a bíróságoknak alig állott módjukban megállapítani azt, hogy az eléjük kerülő személy valóban a benne rejlő hajlandóságból és nem mint sok százezer társa a mostoha gazdasági helyzet következtében nem végez tisztességes és eltartására alkalmas munkát. Így azután a törvény gyakorlati alkalmazására mind ritkábban került sor; évente alig 6—8 embert utaltak a dologházba. A bűnözés gyökereinek kigyomlálására tett első kísérlet ezek után eredménytelennek kell tekinteni.

Ugyanebben az időben azonban más országokban erélyesebb eszközökkel láttak hozzá e társadalmi veszély megfékezéséhez. A kiindulási pont általában mindenütt ugyanaz, csak a gyakorlati megoldás részletei eltérőek. A büntetteseket nyilvántartó hatóságok megállapításai alapján beigazolást nyert az, hogy minden nagy városban a büntetteseknek egy csoportja verődik össze, amely hivatásszerűen foglalkozik bűncselekmények elkövetésével. Csodálatosképpen e csoport a legtöbb metropolisban egyenlő százalékarányban jelentkezik az összlakosság számához viszonyítva. Ezekkel a szokásszerű (habitual criminals) vagy hivatásszerű (Berufsverbrecher) büntettesekkel szemben a büntető igazságszolgáltatás eddigi fegyverei hatástalanoknak bizonyultak. A törvény számukra csak annyiban bírt fontossággal, hogy miként lehet kijátszani, míg a bűnvádi eljárás csak tanfolyam, amelyen megtanulják, legközelebb mit kell ügyesebben elrendezniük. A büntetési idő újabb vakmerő tervek kieszelésére ad

alkalmat, amelyeknek végrehajtásához a szabadulásukat követő napokban legtöbbször már hozzá is látnak. A rendőrhatalósági megállapításokból tudjuk, hogy Németországban általában 9000, Angliában 4600, Franciaországban 7000 és minálunk 3000-nél több azoknak a megrögzöttként nyilvántartott bűntevőknek a száma, akik az elintézésre kerülő bűnügyek állandó szereplői és akiknek társadalomellenes tevékenységét időről-óra csakis büntetésük végrehajtása vagy betegség szakítja meg. Félreismertetően kiviláglott tehát az, hogy amennyiben a legveszélyesebb bűnözés terjedésének gátat akarnak állítani, úgy a szokászerű társadalomellenes bűnözők tevékenységének akadályozását kell célul venni.

E meglátás következményeit első ízben az Egyesült Államokban (Ohio) vonják le. Félretéve végül is a megjavítás költségi szépségű gondolatát, leszámolnak azzal, hogy miként az állat- és növényvilágban, úgy az emberi teremtmények között is vannak olyanok, amelyek nemcsak hogy önmagukban értéktelenek, hanem a többi fajtagbéliekre is ártalmasok. Ezzel a selejtes töredéssel nem lehet mást tenni, mint kiválasztani, elkülöníteni és kártevő hatásukat kiküszöbölni. Nevezük tehát a népességnek ezt az osztályát javíthatatlannak, megrögzöttnak vagy hivatásos büntetettnek, a kezelés mindenkor csak ugyanaz lehet: szabadságelvonás és a fogvatartás költségeit csökkentő dolgoztatás. Ezt a gondolatot valószínűsítették meg az Egyesült Államokban és ezzel egyidőben Franciaországban a bizonytalan időre való elítéléssel. A különbség csak az volt, hogy amíg Amerikában erre a célra berendezett munkáltató intézetekben, addig a francia törvények szerint gyarmatokra (Új-Kaledónia) való deportálás útján valószínűsítették meg ezeknek a büntetettnek a társadalomból való kiküszöbölését. De még ez a megoldás is csak ott hozott eredményt, ahol függetlenítették a megjavításba vetett reménységtől. Meghatározott időn át tanúsított kifogástalan magatartás után a francia deportált szabadságát visszanyerte és tetszése szerint telepedhetett le a gyarmatokon, vagy akár visszatérhetett hazájába. Megállapították azután, hogy ezek, a hivatalosan „megjavultaknak” nyilvánítottak 99%-ban újból a bűn útjára tértek és 1% volt csupán az, amely a rendészeti vagy büntető hatóságoknak már nem adott munkát. Nem számoltak ugyanis azzal, hogy ezek a büntetettek eléggé ravaszok ahhoz, hogy a próbaidő alatt megembereljék magukat tudva, hogy csak így térhetnek vissza a szabad életbe. A kifogástalan magatartás tehát csak eszköze volt annak, hogy régi foglalkozásukat újból megkezdhessék.

Ily keserves tapasztalatok után alakult ki a tudományban az a felfogás, amely lényegében Lombrosnak a született büntetésekről szóló sokat támasztott elméletének korszerű továbbfejlesztése. Vannak büntetettek, akiknek szellemi alkata eltér a „normális” ember egyéniségétől. Az ily egyénnel szemben ezért az átlag-emberre szabott büntetés alkalmazásának nincsen értelme. Anélkül, hogy az ilyen büntetett elmebetegnek kellene tekintenünk, az őrizetere érvényes szabályoknak nagyban hasonlítaniuk kell a beteg-elméjük őrzési rendjéhez. Csak a rejtettebb összefüggésekben való járhatlanság — mondják a tudósok — von elhatárolást ott, ahol ezt a való helyzet nem indokolja. Már pedig be kell látni, hogy organikus okok azok, amelyek a megrögzöttséget előidézik és ilyen okok után kell kutatni a bíróságnak is akkor, amikor a megrögzöttekre rendelt elbánás alkalmazása felől döntenie kell. Ebből a megállapításból következik az is, hogy a rendes büntetés hatástartalanságát megállapítva oly intézkedéseket kell tenni, amelyek ezekre az abnormalis szellemi alkatiakra hatással lennének, illetőleg, hogy azokra, akik a normális és a rendkívüli szellemi berendezkedésnek még a határmegyején állanak, visszarettentő hatást is gyakoroljanak. Ennek az elméletnek következményeit elsőnek az angol törvényhozás vonta le, amely a szokászerű büntetettek őrizetben tartása tekintetében teljesen szabad kezét enged a bírónak olyannyira, hogy ezt az őrizetet a büntetett egész életének tartamára is kiterjesztheti. Ezzel a következetes megoldással nem csupán az egyéni ártalmatlanná tétel nyert tökéletes megvalósítást, hanem megnyilvánult a hatás abban is, hogy azok a büntetettek, akik még kényszerintézkedésekkel

befolyásolhatók, e hatalmasan visszaretentő hatás alatt megtorpantak és a sokszorosan visszaesők további bűnözése észrevehetően lecsökkent.

A magyar törvényhozás már különböző megoldások eredményeiből szerezhetett tapasztalatokat, amikor hosszas tervezetés után 1928-ban különleges szabályokat alkotott a megrögzött bűnösök ellen. Röviden összefogva az új szabályok lényegét, megrögzöttek azt a visszaeső büntettest kell tekinteni, akiről a bíróság egyéniségének, életmódjának és életviszonyainak figyelembevétele után megállapítja, hogy állandó hajlamot mutat bűncselekmények elkövetésére. A megrögzöttség megállapítása maga után vonja a határozatlan tartamú szabadságvesztés — szigorított dologházban való őrizet — kiszabását. Ez az őrizet ugyan csak leghosszabb tartamában határozatlan, mert a bíróságnak meg kell szabnia azt a legrövidebb időt, amelyet őrizetben mindenképpen el kell majd tölteni. (Minimum 3 év.) A tényleges tartam pedig attól függ, hogy az igazságügyminiszter mikor látja elérkezettnek azt az időt, amikor „az elítéltnak az intézetben tanúsított magaviseletéből és a munkában kifejtett szorgalmából alaposan lehet arra következtetni, hogy szabadonbocsátása esetében a jogrendet és a közbiztonságot újból veszélyeztetni nem fogja s munkás és rendes életmódot fog folytatni“.

A magyar törvényhozó tehát nem tud elszakadni itt sem a megjavítás gondolatától és az őrizet tartamát is a javulás reményét keltő jelenségek bekövetkeztétől teszi függővé. Ebből indul ki ennek folytán a bíróság is már a legrövidebb időtartam meghatározásánál. Hogy ez utóbbi a javulás kérdésében eléggé optimisztikusan fogja fel a helyzetet, annak bizonyítéka, hogy az esetek túlnyomó részében elengedőnek tartja a legrövidebb időtartamnak a törvény által engedett legalacsonyabb (3 év), vagy azt megközelítő mértékben való kiszabását. Az őrizet minimumának tíz éven felüli időben való kiszabása már alig fordul elő. Másrészt pedig bíróságaink szemelláthatóan nem rokonszenveznek a határozatlan tartamú büntetéssel s a dologházi őrizetet is büntetésnek és nem biztonsági intézkedésnek tekintve, azt csak a legkirívóbb esetekben (évente 150—160 beutalás akad!) alkalmazzák. Megmaradnak e helyett a fegyházbüntetésnél, amely — az őrizetnek az imént említett és lényegével összeegyeztethetetlen értékelése mellett — alig különbözik az utóbbtól.

Nincs miért csodálkoznunk ezek után azon, hogy a megrögzöttekkel való különleges elbánás alig hoz említésre méltó eredményt. Ezt az eredményt pedig nem is attól tesszük függővé, hogy az őrizetből elbocsátottak valóban „munkás és rendes“ emberekként hagyják-e el az intézetet. Az, aki sorra próbálta ki az országnak — sok esetben a külföldnek is — különböző letartóztató intézeteit, akinek semmi kapcsolata nincsen már a feddhetetlenek társadalmával, az múltjára, lélekalkatára csak ritkán cáfol reá és nem is alkalmas erkölcsi átalakulásra. De ettől független és tárgyilagosabb ismervek, a statisztika adatai állnak rendelkezésünkre. Abban a kérdésben, hogy az üzlet- vagy szokásszerű büntetettek garázdálkodásában van-e csökkenés, egyetlen megbízható támaszpont a visszaeső bűnözők évi arányszáma. Mit látunk pedig ezen a téren? Az összes bíróság által elítéltek közül már büntetett előéletű — vagyis visszaeső — volt az 1920-as évek elején 9%. Ez a szám lassú, de töretlen emelkedést mutat, úgyhogy az utolsó kimutatás szerint háromszorosát (27%) érte el. Sőt a legfurcsább az, hogy a legnagyobb évi emelkedés a megrögzöttek ellen alkotott törvény életbelépése után következett be. Már ebből a tényből is kitűnt, hogy az új intézmény — a megjavítás olajcseppjeivel felhígított biztonsági rendszabály — sem az ártalmatlanná tételre, sem a megfélemlítéssel való visszatartásra nem alkalmas.

Elvi elgondolásában alkalmasabbnak látszik a szokásszerű büntetettek ellen hozott német törvény. Itt kettős irányú intézménnyel igyekeznek célt

érni. A többszörös visszaeső büntetése a cselekményre kiszabott átlagos büntetéssel szemben sokszorosán súlyosbítható és tizenöt évi fegyházig emelhető. Ennek elszenvedése után lehet a büntettest a dologháza utalni, ahol őrizetben tartják mindaddig, amíg a bíróság úgy látja, hogy az ottani elhelyezésnek célja ezt megköveteli. E rendezésnél tehát a büntetés külön válik a biztonsági intézkedéstől. A magas büntetés főleg megelőző célt szolgál, a bűnözéstől való elrettentés célját. A biztonsági őrizet pedig arra való, hogy megfelelő időre ártalmatlanná tegye azokat, akiknek megfélemezése a legszigorúbb büntetés kilátásba helyezésével sem volt lehetséges. Az őrizet eredményeként ez a törvény nem csillogtatja meg a rendes és dolgos életmódra való áttérés reményét, hanem csupán azt köti ki, hogy az őrizetnek addig kell tartania, amíg arra szükség van. Megszűnik tehát az őrizet célja, ha a bűnöző szabad mozgását lényegesen akadályozó hosszan tartó betegségje esik, ha anyagi helyzetében oly előnyös változás áll be, hogy megélhetése biztosítva van (örökséghez jut stb.) vagy ha más természetű állandó felügyelet alá kerül, öt esztendő statisztikai adatai mégis azt mutatják, hogy ennek a megoldásnak sincsen számottevő eredménye. A német birodalmi bíróságok által bűncselekmények miatt elítélteknek több mint harmadrésze visszaeső. Ez a megdöbbentő arányszám az új törvény alkalmazása óta sem csökkent jelentékenyebb mértékben.

Mindezek a tanulságok ezért világosan mutatják már fentebb részletezett megállapításunk helyességét. Nem akadt még ezideig eszköz arra, hogy a megrögzött büntettestől törvényisztelő, a társadalom hasznavehető tagjává tekinthető egyént faraghassunk. Minden oly kísérletnek, amely ezt a reményt újból feleleveníti, csak sorozatos csalódás lehet a következménye. A lényében megrögzött büntettest — bármennyire is idegenkedjenek a törvényhozók ettől a megjelöléstől — javíthatatlan, mert érzéketlen azokkal az eszközökkel szemben, amelyek rendeltetése a javítás, a lelki tényezők átállítása. A büntettesteknek ezzel a fajtájával szemből tehát egyetlen megoldás a biztonsági intézkedés, az őrizetben tartás, az ártalmatlanná tétel.

Nem jelenti azonban ez azt, hogy a javítás és különösen a fegyelmezés gondolatát a büntetés céljai közül teljesen ki kell küszöbölnünk. De meg kell választanunk, hogy ezeket az intézkedéseket mikor alkalmazzuk. Helyükön vannak ilyen intézkedések a kezdő bűnözőkkel szemben, akiknek kapcsolata a társadalommal még felújítható. Nem terjeszkedhetünk ki most, de mégis utalni kívánunk azokra a szociális és gazdasági teendőkre, amelyek az alkalmi bűnözők talpraállítását előmozdíthatják és amelyek mindenesetre hatékonyabbak annál az alkalmi bűnözőkhöz szokásszerűen intézett és gyorsan elröppenő szavakban nyilvánuló bírói figyelmeztetésnél, hogy a jövőben tartózkodnia kell bűncselekmény elkövetésétől, mert arra majd súlyosabb büntetés következik. Az a mód és azok az eszközök, amelyeket a kezdő bűnözőkkel szemben alkalmazunk, döntő súllyal bírnak arra, hogy a visszaesők tábora csökken vagy szaporodik-e. A sablonos, a tettes egyéni sajátosságait figyelmen kívül hagyó elbánás, a tehetetlenségbe torkoló enyhesség a legalkalmasabb módszer a visszaesők kitermelésére. A szokásos elintézésnek tekinthető rövidke fogházbüntetések nem alkalmasak egyébre, mint hogy a becsületében megingott embert kiragadják munkahelyéről és felébresszék benne azt a — lelkiismeret szavát is elhallgattató — gondolatot, hogy a becsületes megélhetésnek most már leküzdhetetlen akadályai vannak, így tehát a bűnök útján kell megmaradnia. Ezzel szemben a — különösen a vagyoni előnyök szerzésére irányuló — cselekményeknek már a kezdő bűnözőnél is kellő figyelemmel és eréllyel való kezelése, a büntetésnek az egyéniséghez alkalmazkodó megválasztása célt érhet azoknál, akiket a büntetőbíró a rendelkezésére álló eszközökkel még befolyásolni tud. Nem térhetünk ki

itt a büntetőigazságszolgáltatás, a célirányos büntetésvégrehajtás számára elérhető eredményekre és az ezeket lehetővé tevő módokra, mégis reá kellett mutatnunk, hogy a javítás és visszatartás eszközeinek kellő időben és helyen való alkalmazása az egyetlen lehetőség a bűnöző hajlamban rejlő veszély korlátozására. Ellenben csődöt kell mondania minden próbálkozásnak, amely ezektől az eszközöktől oly esetben vár hatást, amikor azt a bűnöző egyénisége eleve kizárja. A „közrend és a közbátorság“ ellenségeinek átforgására emberi elgondolás ezideig alkalmasnak még nem bizonyult.

AUER GYÖRGY⁴⁴

ÖNTÖZÉS ÉS TERMELES

KEZDETBE VALA A KÁOSZ, melyből az idők mérhetetlen folyamán kialakult az ősi flóra és fauna, majd megjelent a „teremtés koronája“, az ember. Az ősember bizonyos értelemben tökéletesebb volt késő leszármazottainál, mert az elemekkel és az ősvadon egyéb veszedelmeivel vívott kegyetlen küzdelemben kezdetleges eszközeivel is állania kellett a harcot. Az évezredek kiszámíthatatlanul hosszú során a vadászat és a gyűjtögetés tartotta fenn, amihez határtalan területek állottak rendelkezésre. Később, erőteljesebben szaporodván, az állatokat megszelídíti s így a pásztorkodás kiadósabb életlehetőségét teremti meg magának, amihez azonban még mindig aránytalanul nagy kiterjedésű legelőkre van szüksége. Végül a szükség rákényszeríti arra, hogy bizonyos mértékig függetlenítse magát a vegetáció veszélyeitől és túrni kezdi a földet, megnevesíti a magvakat és egyéb használható növényfélét. Következőleg aránytalanul kis területen sikerült életfenntartását biztosítania. Közismert megállapítás a föld eltartóképességének arányairól, mely szerint azon területen, mely hajdanában 100 vadászt, később legfeljebb 5—10.000 pásztort tudott szűkösen eltartani, ma többé-kevésbbé korszerű földműveléssel és iparral 100—200 ezer lélek él meg.

Ebből is látható, hogy a szántóvető gazdálkodás az emberisége történelmében döntő fordulatot jelentett. Lehetővé tette a lakható és termékeny szárazföld nagy sűrűségű benépesedését. Természetes továbbá, hogy maga a földművelés is primitív őállapotából hosszú évezredek folyamán éppen a népességszaporulat táplálásának kényszere folytán fejlődött mai eredmény szintjéig, ami különben még ma is világszerte óriási különbségeket mutat fel. És éppen ez a különbözőség bizonyítja, hogy a további, lassú, kényszerű fejlődésnek még úgyszólván korlátlan határai vannak és a többtermelés természetszerű akadályai, mint a talaj termékenységi hibái vagy a klimatikus gátlások okkal-móddal kiküszöbölhetők. Az emberkéz munkája itt még csodákat tehet, feltéve hogy elegendő munkaerő áll rendelkezésre és megfelelő fogyasztási igény áll fenn. Kétségtelen és példákkal igazolható, hogy bizonyos határig az élelmiszertöbbtermelés a népesség szaporodásával nem is lineárisan, hanem hatványozottan következik be. A fejlődés üteme természetesen annál gyorsabb lehet, mennél kiaknázatlanabbak az adottságok és mennél erősebbek a kényszerítő okok.

Mindenesetre a természetes, az ú. n. „arid“ gazdálkodásban a fejlesztési határ alacsonyabb és szigorúan megszabott. Adott klimatikus viszonyok között a talaj termékenységének növelése ezen határon felül legintenzívebb műveléssel és trágyázással sem lehetséges. Ez a körülmény az indítóoka és magyarázata az öntözőgazdálkodásnak, mely a légköri csapadékviszonyok szeszélyeit kiküszöböli és ezzel a vegetáció javára a termőföldben rejlő vagy megfelelő mértékig pótlólag oda juttatott tápanyagok tökéletes hasznosítását teszi lehetővé.

A természetes gazdálkodás révén európai gazdaságokban a vegyes művelésű és természetű — mindig az erdők, nádasok és földadó alá nem eső területek nélkül értve — kat. holdjára 5—16 q keményítőérték és 0.5—1.0 q emészthető fehérje esik, illetve 2.5—3 millió kalória táphőérték. Csupán a szántóföldeken és kertekben jelentősen nagyobbak a hozamhányadosok, — mégpedig a trianoni országokban a háború utáni időszak átlagában a holdanként! szántóföldi termés mintegy 30—31 métermázsa bruttószá-lymenyiségben foglalt 0.82 q fehérje, illetve 8.22 q keményítőérték. A táphőérték pedig körülbelül 3¼ millió kalória volt.

Ez utóbbi számérték abszolúte és viszonylagosan is nagyon alacsony, még pedig azért, mert az országos átlagot mutatja és mert az évsorozatok különböző jóságú terméshozamai adják ki. Kedvező körülmények között a hozamhányadosok hazánkban is lényegesen magasabbak. Erre vonatkozólag tanulmányok a következő adatok:

	Bruttó termés- mennyi- ség	Száraz- anyagtar- talom	Emészt- hető fehérje- tartalom	Kemé- nyítő érték	Pénz- érték Pengő
kataszteri holdanként métermázsa					
Trianoni csonkaország átlag- termése az 1925—1938. években	30.7	17.9	0.825	8.22	154.70
Legjobb termés az 1937—38. évben	37.5	22.5	1.032	10.2	257.50 (1928)
Leggyöngébb termés az 1930—1931. évben	26.9	15.7	0.71	7.13	76.50 (1933)
Hódmezővásárhely az 1930— 1939. években	33.05	21.27	0.956	9.82	153.85
Hódmezővásárhely legjobb termése az 1937—1938. év- ben	47.7	29.75	1.307	13.76	251.40
Leggyöngébb termés az 1934—1935. évben	20.4	11.97	0.558	5.48	74.70
Nagyiván (Heves megye) átlag az 1928—1937. évek- ben	24.1	15.54	0.651	6.74	107.60
Legjobb termés az 1935— 1936. évben	35.3	22.7	0.953	9.85	212.50
Leggyöngébb termés az 1930—1931. évben	16.0	9.1	0.432	4.46	44.40

Amint látható: az országos átlaghozamokban, de még inkább a helyi terméseredményekben az évek során szélsőséges ingadozások tapasztalhatók. Országos viszonylatban a kilengések szélső határai az időszaki középértékhez viszonyítva kb. + 25 és — 13%. ellenben helyi viszonylatban hosszabb időfolyamán a kilengés felső határa 40—50%-ig is emelkedhetik, ami végeredményben annyit jelent, hogy a mai művelési szint mellett az országos termés állandóan kedvező klimatikus és egyéb megfelelő körülmények között évtizedes átlagban legalább 40—50%-kal nagyobb lehetne.

Ez az elméletben aránylag könnyen megközelíthető lehetőség, amit egy szóval „aszálymentesítésnek“ nevezhetnénk, az öntözés elsőfokú indokolása. A korszerű, racionális öntözőgazdálkodásnak célja azonban nem csupán az aszálymentesítés és ezúton az eddigi optimális eredmények állandósítása, hanem a legmagasabb művelési szint, másrészt bőséges tápanyagpótlás révén az eddig elért legjobb hozamok jelentős fokozása, továbbá a termőföldnek sűrűbben következő vetésforgókban és új, értékesebb termés-
vényekkel való lényegesen jobb kihasználása.

Bárminő észszerű vetésforgót alkalmazunk a mai szántóföldi gazdálkodásban, a termőföld aránylag hosszú időn át pihenni kénytelen, amire kellő tápanyagpótlás, vagy talajőserő mellett nincsen okvetlenül szüksége. A tenyészidő ezen szaka a termelés eredményének rovására természetesen elvész, viszont az öntözéssel a fentemlített időközök a legszükségesebbre mérsékelhetők és ezúton időnként hazai kiimánk is lehetővé tenné ugyanazon földön egy évben két termés beérését és aratását. Köztudomású például az is, hogy a nemzetgazdasági szempontból fontos rizs termelése csak állandó vízelárásttal lehetséges. Továbbá számos olyan, nem jellegzetesen víznövény termelése lenne kívánatos, mely sok vizet kíván és ennél fogva száraz éghajlatunk alatt nem jól, vagy semmikép sem díszük.

Ha mindezt szem előtt tartjuk, akkor a valóban intenzív és racionális öntözőgazdálkodás növénytermelésében nem 40—50, hanem 150—200%-os terménymennyiség- és értéktöbbletet remélhetünk, ami már olyan hatalmas lehetőség, mely minden észszerű üzemköltségtöbbletet és erőfeszítést megér.

Termény	Évtizedes orsz. átlag hozam	Orsz. legjobb hozam a háború utáni időben	Kedvező kö- rülmények között elért maximum	Öntöző- gazdálko- dásban el- érhető hozamok
kataszteri holdanként métermázs a				
Búza	7·8	9·6	18—20	—
Rozs	6·6	7·5	16	—
Árpa	7·8	9·2	15	—
Zab	7·3	8·0	12·5	—
Szemestengeri	9·53	13·1	22—25	35—40
Burgonya	38·9	45·0	100—120	150—200
Borsó	4·0	6·0	11—12	12—16
Cukorrépa	125·0	130·0	190	200—240
Takarmányrépa	126·0	155·4	350—400	450—500
Rizs	—	—	—	15—35
Csalamádé	135	150·0	250·0	400—500
Lucerna	24	28·5	40	60—70
Lóhere	20	24·0	32	50—55
Kerti főzelék és zöldség...	20—80	30—100	40—150	60—250

A fenti táblázat súlyadatai a többtermelés lehetőségeit csak felületesen jellemzik. Inkább csak arra az óriási eltérésre mutatnak rá, ami a szegényes, reális valóság és az ideális, reánk nézve egyelőre még csak elméleti lehetőségek között megállapítható.

Közbevetőleg meg kell itt jegyeznünk, hogy hazai agrárgazdaságunk legfőbb terményféléseiben, a szokványos kalászosokban, melyek ezidő szerint összes szántóföldterületünk nagyobbik felét — évtizedes átlagban 54·5%-át — foglalják le, az öntözés a jövőben is csak alárendeltebb szerepet játszhatik, amennyiben csak kivételesen erős szárazság idején kellene az aszály ellen a szántóterületet vetés előtt vagy után mesterségesen nedvesíteni. Viszont valószínű, hogy az országos, általános öntözőgazdálkodás bevezetése szántóföldi termelésünk struktúrájának lényeges átalakulását vonja maga után, A kalászosok rovására előtérbe fognak nyomulni a kapások és főleg a szálastakarmány termelése.

A korszerű öntözőgazdálkodás révén várható növénytermelést az eddigi külföldi és hazai tapasztalatok alapján és a már tényleges hazai eredményekből következtetve az alábbi konkrét, összehasonlító számadatokba foglalhatjuk:

Célszerű vetésforgókkal és megfelelő terményekből nyerhető többlet öntözött és öntözendő szántóföldjeinken kat. holdanként

	Br. súly- mennyi- ség	Szár- anyag- tartalom	Em. fehérje- tartalom	Kemé- nyítő- érték	Kalória tápérték kal.	Pénzérték évtizedes átlagáron Pengő
m é t e r m á z s a						
Többlet	40—42	24	1·6	11·7	5300	200—210
Összesen	70—72	43	2·4	20·0	8550	360
Többlet %	134	139	190	142	163	132

Természetesen az öntözőgazdálkodás nem szorítkozik tisztán a szántó-földi termelésre, hanem adott körülmények között fontos szerepet játszhatik a kertművelésben, a rét- és esetleg a legelőöntözésben. Intenzív kertkultúra locsolás, illetve öntözés nélkül ma sem képzelhető el, viszont hazai réteink nagyobb része — főleg a nyári szárazság következtében — igen csekély hozamú. Az Alföldön rajtuk legtöbbször csak anyaszéna kaszálható, míg az év további szakában a kaszálókat legeltetésre használják. Legelőink túlnyomó része pedig inkább csak az állatok kifutó területe és nem táplálója. Ezen felül az öntöző gazdálkodás keretében az egyébként alig használható, időszakos vízállásokban, az ú. n. laposokon, megfelelő elárasztás útján racionális nádtermelés és rostanyag nyerése céljából egyéb vizinövények gazdaságos termelése valósítható meg.

Magától értetődik az is, hogy az öntözőgazdálkodás magas eredményei nem csupán a növénytermelésben jelentkeznek, hanem az agrárgazdaság egész területére kihatnak. A növénytöbbszörű túlnyomó része takarmány, amely a kellő mértékig felfejlesztendő állattenyésztés hányada útján hasznosítható. Ez a lehetőség annál is inkább fontos és értékes, mert az öntözőművelés a több termés arányában lényegesen több trágyát igényel. Ha tehát az öntözőgazdálkodás hasznát vizsgáljuk, úgy az összesített eredményeket, az öntözött gazdaságok különféle tényezőiből összeadóó nyershozamait, illetve tiszta többletjövödelmét kell tekintetbe vennünk.

A háború utáni hazai agrárgazdaság jövedelmezősége tudvalévőleg fölülte gyöngé. A földjáradék nagy átlagban alig éri el a legalacsonyabb bankkamatlábát, 3—4%-ot. A kisbirtokok nagyobb része az üzemi kiadásokon és egyéb terheken felül éppen csak hogy tulajdonosának szerény munkabérét téríti meg. Sokszor még azt sem. A háború utáni időszak átlagában a trianoni országterület megközelítőleg 16 millió holdja 1675 millió pengő nyers hozamot, tehát kat. holdanként mindent beszámítva alig 105 P-t eredményezett, aminek azonban jó 40%-a adóssághoz, közszolgáltatásokra, üzemanyagokra és kellékekre stb. le van foglalva. Kedvező esetben tehát a birtokosoknak vegyes holdanként mintegy 65 P marad meg munkabérré és vagyonjáradék gyanánt.

Így például egy hazai, túlnyomóan szántóföldből, kertből és rétből álló 10 holdas kisbirtok csak kedvező esetben mutathat ki átlagévenként 1500 P nyersbevételt, amiből azonban levonva a terhekre legkevesebb 3—500 P-t, — aszerint, hogy a birtok tehermentes vagy eladósodott, a földművescsalád szükségleteire közvetlen termékfogyasztását is beleértve — csak 1000—1200 P marad. Egy 20—24 holdas birtokon gazdálkodó őstermelő családnak, feltéve, hogy nem vesz igénybe bér-munkát, jó esetben átlagévi 2000—2500 P elfogyasztható termény- és pénzjövödelme marad meg.

Ez a szűkös jövedelmezőség az öntözőgazdálkodásban már viszonylag külterjes művelésben is a kétszeresére, intenzív állattenyésztés és hizlalás, másrészt kertgazdálkodás révén háromszorosára vagy esetleg többszörösére javítható.

Az Országos Öntözésügyi Hivatal már kiépített tiszafüred—karcagi öntözőrendszerében és a Tiszántúl más pontjain, egyelőre saját kezdesében, több mintagazdaságot létesített. Az öntözésre berendezett kisgazdaságok

területe 13 és 22.5 hold között változik. A teljesen felszerelt kisbirtokokat egy-egy birtokkezelőnek, ki rendszerint nagycsaládú vitéz, adták át azon célból, hogy a tiszta jövedelemből a birtokba fektetett tőke aránylag rövid idő — 15—20 év — alatt letörlesztetvén, a birtok a kezelő tulajdonába bocsáttassék át. Egyik ilyen, 22.5 holdas birtok biztonságosan készült üzemterve a következő:

A birtok területéből szántó föld	19 k. hold
rét	i h. 1040 öl ²
kert	— 560 öl ²
tanyaudvar, szérűskert, utak és csartornák.....	1 h. 956 öl ²

A szántó föld kétféle forgóban, illetve vetésforgón kívül rizst és a szokványos hazai haszonnövények legtöbbjét termeli. A kalászosokon kívül minden terményt megfelelően öntöznék.

A várható, szerényen előirányzott növénytermés mennyisége az apadást veszteségek levonása után a következő:

	Súly- mennyiség	Forgalmi érték évtizedes átlag- egységárainon
Rizs	64·1 q	1923 P ¹
Gabona, búza, árpa, zab	46·6 q	657 P
Szemestengeri	68·4 q	807 P
Bab.....	3·6 q	96 P
Zöldtakarmány, lucerna, csalamádé, őszi keverék	736— q	1100 P
Leveles és gyöktakarmányok	470— q	620 P
Széna, lucerna, fűveshere és réti	251— q	1578 P
Kerti termés, burgonya, főzelék stb. ...	60— q	441 P
Szalma, pelyva és szár	262— q	472 P
Összesen :	1961·7 q	7694 P
Szárazanyagban.....	788— q	
Em. fehérjében	45·55 q	k. holdanként:
Keményítőértékben	361·3 q	366·40 P

Amint látható: a növénytermelés eredménye bruttó súlyban és tápértékben megközelíti az előzményekben feltételezett elméleti adatokat, illetve ha tekintetbe vesszük, hogy a hazai szokványos kalászosok nélkül a valóságban csak 17.3 kat. hold öntözött, az eredmények csaknem egyezők. Az egész művelt terület növénytermésének holdankénti átlagos értékhányadosa 366.40 P.

A birtok állatállománya 2 jó hámosló, 1 fejőstehén, esetleg szopós borjúval, 1 hizósertés és egyidőben 10—10, évenként összesen 20 darab hizlásra szánt 500 kg. kezdősúlyú tinóból áll. Összesen mintegy 67.5 q élőszúlyal. Jut tehát 1 kat. hold művelt területre 321 kg állati élősúly.

A példakép ismertetett esetben a birtok takarmány- és szalmatermése nem elegendő az állatállomány ellátására, úgyhogy pótlásként 18 q szemes-tengerit és 150 q búzaszalmát kell évenként vásárolni. Ugyanígy a birtok állatállománya által szolgáltatott, előre számítható 1460 q féléretű istállótrágya, melyből egy holdra évenként 70 q jut, csak gyenge közepes ellátást tesz lehetővé, — ez különben az országos átlagú trágyaellátásnak több mint négyszerese — úgyhogy megfelelő műtrágyázás okvetlenül szükséges.

A tárgyalat mintabirtok jövedelmezőségi mérlege az előirányzat szerint következőképp alakul:

¹ Biztonságból itt csak 30 pengős átvételi árral számoltunk, holott a rizs termelői ára a múlt évben (1939) 36 pengő, az 1940/41. évben pedig 70 pengő volt.

Tőke :	P
Telekérték	12.400
Épületek, csatornák és műtárgyak	5.075
Holtleltár incl. az öntözéshez szükséges eszközök	3.536
Élő leltár	4.200
Forgótőke	5.822
Összesen	31.033

Jövedelmi előirányzat :			
Termelési költségek :	P	Nyersbevételek :	P
Általános költségek	500.—	Növénytermények el- adásából	2.331.22
Munkabér készpénzkiadás	800.—	(ebből egyedül a rizs mintegy 2000 P)	
Állattartás kiadásai	978.—	Állattartás bevétele...	10.929.—
20 drb tinó vételára	6000.—	Összesen	13.260.22
Vetőmagvak és műtrágya	428.50		
Vízdíj	190.—		
Különfélék	250.—		
Tőkefenntartás	556.60		

A tiszta jövedelem tehát 3557.12 P-ben van előirányozva, ami a tőkebefektetésnek mintegy 11.5 százalékos bruttójövedelmezőségét jelentené. Ebből tehát a beruházott tőke 12—15 év alatt kényelmesen letörleszthető lenne.

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a mintagazdaság kezelőjének javadalmaságából 1200 P forgalmi értékű termény és egyéb természetbeni illetmény a termelési költségekben nem szerepel. A kezelő összes illetménye a készpénzfizetést és családi pótlékot is beleértve kerek 2000 P-re számítható, azonfelül a birtok tiszta jövedelmének felével is rendelkezhetik. Viszont az esetleg felmerülő bérmunkakiadásokat ez utóbbiból magának kell fedeznie.

Egy másik, körösparti mintagazdaság ösztérülete mintegy 13 kat. hold, kereken 12 hold szántóval, mely utóbbiból azonban csupán 7 hold öntözhető. A birtok évről évre $2\frac{1}{3}$ holdon váltakozva rizst termel, a fennmaradó területen pedig Öntözéssel és öntözés nélkül a szokványos haszonnövényeket. A várható növénytermés átlagávevénként:

	Bruttó súly- mennyiség	Száraz- anyag- tartalom	Em. fehérje- tartalom	Ke- ményítő- érték
		m é t e r m á z s a		
Összesen	692	236	21.—	213
Kat. holdanként	$57\frac{2}{3}$	$39\frac{1}{3}$	1.75	$17\frac{3}{4}$

A termeshányadosok tehát itt lényegesen alacsonyabbak, mint az előző, példában, ami természetes is, mivel a szántóknak több mint 40%-a az arid-gazdálkodás alacsonyabb eredményeit produkálja, úgyhogy az öntözött rész hozama itt is megközelíti, részben meg is haladja az öntözőgazdálkodásnak az előzményekben levezetett hozamhányadosait.

E berendezett, felszerelt és forgótőkével ellátott mintatelep tőkeértéke, ha az irreálisan magas, tényleges vételárral számítunk, 31—32.000 P. A birtok várható nyersjövedelme kb. 4500 P, melyből 1200—1500 P tényleges üzemköltség, közteher és egyéb kiadás, miért is munkabérre, tőketörlesztésre (illetve tőkefenntartásra) kereken 3000 P marad. Ez utóbbiból, ha 30 évnek megfelelő minimális $5\frac{1}{2}$ %-os amortizációval számolunk, évi 1600 P le van foglalva, úgyhogy a gazdának, jelen esetben a telepkezelőnek, a lakás-használat ellenértékén kívül csak 1400 P forgalmi értékű termény és természetbeni ellátás marad. (A valóságban ez a telepkezelő is megállapított,

aránylag magas illetményt élvez.) Tekintve, hogy a jövedelmezőségi számításban, illetve a felállított üzemmérlegben a kerthozam, másrészt az állattartás hasznának túlnyomó része elhanyagoltatott, a megmaradó jövedelem használati értéke jóval nagyobb, úgyhogy a birtok várományosának tisztességes megélhetését biztonságosan lehetővé teszi.

Megemlíthetjük még, hogy a mintatelepek ezidőszert az Országos Öntözésügyi Hivatal tulajdonában vannak és a birtokok várományosait, illetve a birtokok jövedelmét az üzemi és egyéb készkiadásokon kívül tulajdonképpen csupán a kamatmentes tőketörlesztés terheli. A helyzet tehát rájuk nézve a fent vázoltnál lényegesen kedvezőbb.

Ez utóbbi, aránylag kedvezőtlenebb eredményű példával¹ szemben intenzív állattenyésztés és hizálás révén már egy 6—8 holdas, területének túlnyomó részében öntözött törpebirtok is tűrhető megélhetést és a tulajdonjog megszerzésére lehetőséget biztosíthat. Egy-egy ilyen birtok és berendezése kedvező körülmények között 10.000 P-ből kihozható, tehát évi 500—550 P-vel törleszhető. Okszerű öntözőgazdálkodással — rizs- és búzatermelés nélkül is, ellenben takarmánytermelésre fektetve a fősúlyt — és belterjes állattenyésztéssel egy ilyen törpebirtokból a következő növénytermés hozható ki:

Erőtakarmány, tengeri, árpa, esetleg másodterményként	
köles, tatárka, durabúza, olajosmag stb.....	75—120 q
Tengeriszár és szalma	150 q
Csalamádé	150 q
Lucerna és hereszéna	50—60 q
Rétiszéna és herefüves széna	40—50 q
1/2 hold konyhakert terményei, burgonya, zöldség,	
gyümölcs stb.	40—50 q
Köztesck, tök, bab, napraforgó, káposzta, mák, len stb.	30—40 q

A fenti termények túlnyomó hányada takarmány, mellyel szabványos ellátás mellett 22.5—25 q állati élősúly, illetve 4· 5—5'2 q számos-állat (kat. holdanként 375—415 q állati élősúly) tartható el. (Csupán 6 hold öntözött, illetve művelt területtel számoltunk, az esetleges legelőt és egyéb birtoktartozékokat itt elhanyagoltuk.) Az állati termékekből, ha a gazdaságok főképpen tehenészettel, sertésenyésztéssel és hizlálással vagy baromfi-tenyésztéssel és tojástermeléssel foglalkoznak, mind a három esetben kb. 2400 P forgalmi áru értékesíthető, illetve nyerhető. Ez utóbbi összegből kereken a fele egyrészt tőkeüzemre és közterhekre, másrészt üzemi kiadásokra van fenntartva, ennél fogva a törpebirtokos család létfenntartására a lakáshasználton felül mindössze évi 1200 P termény- és pénzjövedelem marad. Tekintve hogy ezen jövedelem nagyobb hányada termény, melynek fogyasztói értéke a gazdálkodó család számára jelentősen nagyobb a forgalmi értéknél, ez a példa is kedvezőnek mondható, főleg azért, mert ez a tömeges jó vagy tűrhető östermelő-egzisztenciaképzés szempontjából az agrár-gazdaság és agrárnépesség egyetemessége érdekében fontos határesetet képvisel. Ez lenne ugyanis az a lehetőség, melynek kihasználásával az öntözőgazdálkodás révén a legkisebb terület igénybevételével a legszámosabb életképes egzisztencia lenne képezhető. Így például annak a 300.000 kat. hold területnek, mely a tervezett tisztántúli öntözőművek vízellátásának keretébe esik, ma valószínűleg 120.000 lélekről kell jól-rosszul gondoskodnia, míg ha az teljesen az utóbbi példában jellemzett intenzív öntözött törpegazda-

¹ Meggondolandó, hogy itt túlzottan magas földárakkal, kat. holdanként 1.200 pengővel kellett számolnunk, illetve a 13 holdas tanyásbirtok (mindössze két egyszerű lakószobából, konyhából, istállóból és csúrból álló építménnyel) 21.600 pengőbe került.

Ságokra osztatnék fel, több mint kétszer annyi lélekszámú agrárnépesség élhetne és boldogulhatna hasonlíthatatlanul nagyobb jólétben.

Mert az így telepített családok átlagos ellátása következésképp alakulhatna:

Élelmezés :	Helyi forg. értékben P
Évi 1000—1500 l tej (illetve ennek megfelelő tejtermék)	120—180
» 250—300 kg élősertésből hús és zsiradék	250—300
» 650—1000 drb tojás	35—55
» 70—130 kg hizott és sovány baromfi	70—130
. Kerti termény szükség szerint	50—55
» 15 q vásárolt kenyérmag	220.50
» Fűszer és egyéb vásárolt élelmiszer	80—100
» Háztartási anyagok és kellékek (incl. világítás).....	100—120
» Ruházkodás	140—150
összesen	1070—1330
	Átlagban 1200 P

Mondanunk sem kell, hogy az így részletezett ellátás a hazai őstermelő szegénység — törpebirtokosok, földművesnapszámosok, zsellérek stb. — részéről vágyva-vágyott, a mai állapothoz képest magasabbrendű jólétet jelentene és reális reménységet nyújt 30 év után egy tehermentesített, tisztességes létalapot adó kisbirtok zavartalan tulajdonjogára.

Ma a hazai agrárgazdaságban hasonló jólétet csupán egy adósságmentes, kitűnően felszerelt, jó talajú és jól művelt 12—20 holdas birtok biztosíthat, de az őstermelő család ezen is ki van téve az időjárás szeszélyeiből és elemi csapásokból adódó katasztrófáknak. Az öntözés a kedvezőtlen eshetőségek túlnyomó hányadát kiküszöböli.

Az a körülmény, hogy az öntözés főleg az állattenyésztés terén nyit hatalmas lehetőségeket, nemcsak az agrárgazdaság jövedelmezősége, hanem elsősorban a népjólét fokozásának, a népi erő fenntartásának és fejlesztésének szempontjából nagyfontosságú. Köztudomású ugyanis, hogy az egyoldalú, hazánkban túlzásba vitt gabonatermelésnek, különösen a kenyérmagvakénak, belátható időnkig nincs jövője. Nincs célszerűsége az export szempontjából, mert az Újvilág mérhetetlen kiterjedésű és még nagy mértékben szaporítható, jórészt mechanizált üzemű szántóföldjei aránytalanul olcsóbban termelnek, mint a hazai kis- és nagygazdaságok. De nem kívánatos a hazai ellátás érdekében sem, mert a kenyérmagvakból ma is jelentős fölöslegünk van, viszont a nagyobb élelmezési jólét mindig arányosan kisebb kenyérfogyasztással jár a kívánatosabb, tehát drágább élelmickek többfogyasztása javára. Így ha ma a hazai kenyérmag-fejtkvóta 200—210 kg, az őstermelők fejadagja pedig 250—300 kg körül van, az egy jelentékenyen magasabb népjólét következtében természetesen idővel felére fog mérséklődni.

Ma szántóföldjeinknek évtizedes átlagban — a volt trianoni országcsonkban — mintegy 30%-a búzával, illetve 54.5%-a a szokványos őszi és tavaszi kalászosokkal van bevetve. Ezen termények legtöbbször nem igényelnek öntözést, de nem is hálálják azt meg. Nincs kizárva ugyan, — az erre vonatkozó kísérletek eredményei még nem mértékadóak — hogy a kenyérmagtermés is növelhető, illetve inkább állandósítható lenne öntözéssel művelésben, másrészt hogy az öntözögazdálkodás többköltsége kifizetődő lenne. Ellenben a takarmányként termesztett árpa és zab öntözésének gazdaságossága adott körülmények között elképzelhető.

Az öntözésnek tudvaleg nagy szerepe van ma is a kertgazdálkodásban, elsősorban a főzelék- és zöldségfélék termesztésében. Magától értetődik

azonban, hogy a kerti termelés az országos jellegű öntözőgazdálkodásban Magyarországon az egyetemes köz- és agrárgazdaság szempontjából csak mellérendelt szerepet játszhatik, annál is inkább, mert nálunk még a burgonya- és zöldségfélék piacra kerülő tömegmennyiségei is szántóföldről származnak. Sőt az aránylag kis kiterjedésű, kertnek minősített művelésnek nagyon jelentős hányadán is egyszerű szántóföldi termelés folyik, illetőleg szántóföldi növényfélések természetnek (tengeri, burgonya, takarmányrépa, csalámádé, lucerna és egyéb szálastakarmányok), úgyhogy az úgynevezett kerti termények csak mintegy 30.000 hektárt, az egész hazai kertterületnek kb. 28%-át foglalják le,¹ a további 33.000 hektár pedig burgonya- és tengeriterület. Ezzel szemben szántóföldjeinken legalább 50—60.000 hektáron főterményként természetnek főzelék- és zöldségfélét és sokszázezer holdon mint mellékterményt (köztesek). Mindenesetre természetesnek látszik, hogy az öntözőgazdaságok keretében a konyhakertek is bőséges vízellátást fognak élvezni. Ugyanez áll a szőlőkre és gyümölcsösökre is, melyek ma hazánkban — különösen az Alföldön — sokat szenvednek a szárazságtól.

Meg kell még emlékeznünk néhány szóval az öntözéses, illetve elárasztásos rostonövénytermelésről. A rostanyag tudvalevőleg a korszerű nemzeti gazdaságokban nagyon fontos szerepet játszik, mert hiszen az erdők korlátozott fatermelése pótolhatatlanul igen sok célt szolgál. Viszont ismerünk sokkal gyorsabban fejlődő, kiadósabb tömegrostonövényeket, melyekkel a különben mezőgazdasági célokra alig igénybevehető területek kellő vízellátása árán igen jól lennének hasznosíthatók. Így a módszeres nádtermelésben kat. holdanként 4—500 q érett nyersanyag is nyerhető, de a többi vizenövények, a káka, sás, szittyó stb. is igen kiadósak. Futóhomokon öntözéssel például óriási mennyiségű évelő somkóró termeszthető, mely az újabb vizsgálatok szerint igen használható papíryanagot ad.

Bátran állíthatjuk, hogy az elárasztásos rizstermelésben olyan szikes területek is hasznosíthatók (szulfátos szikek), melyek eddig csak nagyon gyöngye vegetációt tudtak táplálni.⁸ Az országos öntözőgazdálkodás keretében sok rossz szikest is halastavak céljaira lehet majd felhasználni. Sőt az sincs kizárva, hogy ezidőszereint teljesen terméketlen vakszikek elárasztás útján történő kilúgozás után a növénytermelés javára megnyerhetők lesznek.

Végül az agrártermelés lapjára tartozik még a kenderáztatók kérdése is. Ma sok helyen azért szűnt meg a népjóléti hatásaiban nagyfontosságú kender- és lentermelés, mert a kikészítés alkalmas kenderáztatók hiányában lehetetlen vagy körülményes. Az öntözőgazdálkodás révén ennek a népiiparnak erős fellendülését várhatjuk.

ÚJLAKI NAGY ÁRPÁD

¹ A trianoni csonkaországban a kertnek minősített terület 106.000 hektár volt a 9,680.000 hektár, tehát csaknem százszoros terjedelmű szántóföldállománnyal szemben.

² A hazai fogyasztáshoz szükséges, importból fedezett 180—200.000 q rizs kitermelésére előreláthatólag 10.000 kat. hold terület szükséges.

A MAGYAR VÍZIUTAK

KELET MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY egy részének visszacsatolása nemcsak vasúti közlekedésünket hozta nehéz helyzetbe, de általában egész közlekedési rendszerünket. A korszerű közlekedést a vasutak, a közutak és a víziutak teljes együttműködése jellemzi. Ennek biztosítására a legtöbb nyugateurópai állam elsőrendű gondot fordít, mert minden országban igen fontos érdek, hogy a közlekedési eszközök egymást támogassák és kiegészítő működést fejtsenek ki mind békében, mind háború idején. E tekintetben a német birodalom nagy előhaladást tett, amikor a közlekedésügyi minisztériumban egy közlekedési főintézőség alatt egyesítette a vasúti, hajózási és közúti osztályokat. E főintézőség elnöke miniszter vagy államtitkár, s feladata a már jelzett együttműködés minél teljesebb megvalósítása. A főintézőség külső, alárendelt szervei a kerületi intézőségek, melyek a központ irányításának megfelelően egységes működést fejtenek ki.

Magyarország ezt a korszerű együttműködést még távolról sem érte el s ezt még inkább érezzük a keleti országreszek visszatérével, ami közlekedési ügyünket merőben új feladatok elé állította. Országunk most nyugat—keleti irányban ezer kilométernél hosszabb, míg észak—déli iránya lényegesen kisebb méretű. A vüagháború előtt követett vasúti politika főtörekvése az volt, hogy az ország fővárosát minden irányból összekösse a vidékkel. Ebben a nagyjában csillagalakú hálózatban, melynek középpontja Budapest volt, hiányoztak az összekötő fővonalak s ezért a Dunántúl és a Tiszántúl általában csak a fővároson keresztül tudott érintkezni. Már századunk elején mutatkoztak e rendszer hátrányai s a vasúti igazgatás létrehozta a Nagyvárad—Szeged—Baja—Dombóvár—Fiume közötti közvetlen összeköttetést, sőt tervbe vették a Kassa—Debrecen—Arad—Temesvár közötti vasútvonalat is.

A trianoni béke az addigi amúgy is hiányos összeköttetéseket még jobban tönkretette és most már mindenfelé csonka vonalak jelezték az ország vasúti hálózatának megromlását. Ezen némüeg javított a Felvidék és Kárpátalja visszatérése, viszont az 1940. évi bécsi döntés alapján visszacsatolt területek belső vasúti közlekedése csaknem teljesen lehetetlenné vált. Visszatért ugyan 2340 km-nyi vasút s ezzel az ország vasúti hálózata összesen 12.250 km-re emelkedett, de az Erdélybe vezető vasúti vonalak vagy teljesen Romániának jutottak, vagy kettészakadtak, amire nézve legrikítóbb eset a Székelyföldé, amelyet ma rendes nyomtávú vasúttal megközelíteni sem lehet. E kiáltó hiányokon egy 16 km-es keskenyvágányú vonal gyors megépítésével átmenetileg segítünk, végleg azonban a megkezdett, kb. 50 km-es fővonal építése fogja a rendes összeköttetést megteremteni.

Mindez azonban keveset segít a MÁV szállítási nehézségein, mert az átvett erdélyi vasútvonalakkal együtt úgyszólván semmiféle gördülő anyagot sem kaptunk vissza s az Erdély felé irányuló forgalmat csak más vonalak forgalmának csökkentésével lehetett megvalósítani. Ezt a hiányzó felszerelést csak több év alatt tudjuk pótolni s ezalatt az ország vasúti forgalma a természetes fejlődés helyett a jelen forgalmának megfelelően sem elégítheti ki gazdasági szükségleteinket. Ezt a nehézséget fokozza a már említett ok, hogy országunkban a távolságok megnövekedtek s ezért a szállítóeszközök nagyobb időközökben tudnak csak egy-egy körforgást lebonyolítani.

A felsorolt hiányokon csak úgy lehet segíteni, ha az olcsó tömegáru szállítását a vasútról eltereljük s így a vasút forgalmát a szállítási eszközökkel arányba hozzuk. Mint az idei év is mutatja, a vasutak a tömegárukat (fa, szén, építési anyagok) nem tudják megfelelő mennyiségben elszállítani s ezzel áruhiányt okoznak. A tömegáruk átterelése a víziutakra ma már olyan feladat, melynek érdekében víziközlekedésünket sürgősen fejleszteni kell, a víziutak építését pedig gyors ütemben olyan irányban kell fokozni, hogy a víziközlekedés kielégítthesse a megnagyobbodott ország közgazdasági szük-

ségeit s egyben a vasutak munkájához kapcsolódva a vasúti forgalom megjavítását is lehetővé tegye.

Itt meg kell emlékezni arról a felfogásról, amely víziutaink fejlesztését azért ellenezte, mert a vasút forgalmát féltette a víziutaknak feltétlenül olcsóbb szállítási versenyétől. Erre nézve idézzük Kvassay Jenőnek alábbi nyilatkozatát, melyet a Duna-Tisza csatorna építése tárgyában tartott értekezleten adott elő.

„Végül szükségesnek tartom a csatorna megépítését a MÁV tömeg-áruforgalmának a leterhelése szempontjából is. Nemcsak mi vízi-mérnökök és hajósok állítjuk azt, hogy a MÁV-ra nézve nem képez hasznot bizonyos tömegárunknak növekedő forgalma, hanem ugyanezt vitatta boldogult Liphay Sándor, a Műegyetem vasúti tanszékének halhatatlan érdemű tanára és ugyanezt fejtegette az 1902. évben megjelent értekezésében Schober Albert, a MÁV egyik igazgatója; szerinte ugyanis nálunk a vasúti forgalom fejlődése már csak a bruttó jövedelmet gyarapítja, mert leginkább amaz áruk forgalma gyarapodik, melyek díjiszabása nem jövedelmez.“ Ezzel szemben Ludvig Gyula, a MÁV elnökiigazgatója, ugyanezen a szaktanácskozáson azt igyekezett kimutatni, hogy ha az építési költséget is számításba vesszük, „a csatornán való szállítás drágább, mint a vasúton.“ (Kvassay Jenő: Víziközlekedési politikánk. Közgazdasági Szemle, 1912.)

Ez a felfogás egyes vasúti szakemberek részéről még a háború utáni időkben is felbukkant, de az újabb eredmények, különösen a német víziutaknak a vasútforgalomra gyakorolt kedvező hatása s a vasutaink képességét immár nyilvánvalóan meghaladó forgalom a magyar vasutak igazgatásának korábbi álláspontját tarthatatlanná teszik. Ezért a víziutak fejlesztését és víziközlekedésünk megjavítását téves vagy legalább is idejemenült közlekedéspolitikai szempontokból nem szabad ellenezni: éppen ellenkezőleg, víziközlekedési politikánkat teljesen új alapokra kell fektetnünk. Ezt két úton érhetjük el: egyrészt ha hajózható folyóinkon a víziközlekedést megjavítjuk, másrészt, ha újabb víziutakat létesítünk, elsősorban arra való tekintettel, hogy az ország nyugat-keleti irányú kiterjedése ilyen irányú víziutakat kíván meg. Annál is inkább, mert két nagy folyóknak, a Dunának és a Tiszának különálló vízrendszere hazánk területén nincs összeköttetésben és a nemzetközi Duna, mint hajóút kedvezőtlen külpolitikai viszonyok esetén nem biztosítja a Duna-Tisza közötti hajózás zavartalanságát.

Az előadottak szerint a magyar közlekedési politikának sürgős feladata egyrészt meglévő víziútjainknak a hajózás igényeihez mért fejlesztése s ezzel kapcsolatban a vízszállítás eszközeinek szaporítása, másfelől folyóink szabályozásával, csatornázásával és mesterséges víziutak építésével olyan víziúthálózatot létesíteni, amely legalább is az ország jelenlegi kiterjedésével áll összhangban.

Az első feladatkör terén már némi fejlődést tapasztalhatunk. A dunai forgalomban a hajózási vállalatok nagyobb erejű vontatógőzösök és nagyobb befogadó képességű uszályhajók építését kezdték meg. Régebben az uszálypark csaknem teljesen 600—700 tonnás hajókból állott és csak kis arányszámban (15—20%) készültek 1000 tonnás vagy ennél nagyobb uszályok. Ezzel szemben a MFTR újabban már csak 1000 tonnás uszály- és tankhajókat épített. Ennek megfelelően természetesen a vontatógőzösök gépereje is növekszik és újabb vontatógőzöseink már 1000—1200 lóerősek. Személyszállító gőzösök építése terén nem látjuk ezt a törekvést, mert a mostani viszonyok között a nagy hajók építése nem időszerű és nem is gazdaságos.

Meglévő és gőzerővel hajózható 1442 km hosszúságú víziútjaink sorából legjelentékenyebb a Duna, melyen erős nemzetközi forgalom bonyolód-

dik le. A folyamnak Regensburgtól Sulináig terjedő hajózható szakasza 2411 km hosszú. Ebből magyar területre esik közel 430 km, ami kereken 17.5 százalékot jelent. (Nagymagyarországon a dunai szakasz hossza 941 km, azaz 38 százalék volt.) Habár a fennhatóságunk alá tartozó Dunaszakasz a múlthoz képest lényegesen csökkent, még mindig nagyon számottevő, különösen ha figyelembe vesszük Budapest földrajzi helyzetét és a budapesti nemzeti és szabad kikötőt, amely a hajózási forgalomra kétségtelenül fejlesztő hatást gyakorol.

A dunai víziút jelentőségét a mostani háború sokszorosan felfokozta, mert a szabad tengeri közlekedés hiányában a tömegáruk mindjobban rászorulnak a folyami szállításra. A hajózás élénk, a hajótér kevés és mindenfelé lázas igyekezetét látunk a hajóépítés terén. Ebben a törekvésben természetesen a legjobban érdekelt német hajózás jár elől, de kiveszi részét a magyar is.

Ez a helyzet a jövőben aligha fog másképp alakulni, még akkor sem, ha a háborús időszak véget ér, mert ha a német víziutak tervszerű és nagyarányú fejlesztési terve megvalósul, — ami pár éven belül várható — a Duna felé újabb és újabb víziutakon fog az áru utat találni és a középeurópai országok egymás közötti forgalma a vasúton kívül a Dunán fog lebonyolódni. Ezt a lehetőséget nekünk, akik a Duna folyásának legkedvezőbb szakaszát bírjuk és pár év múlva a Kelet-Európát nemcsak Nyugattal, hanem Északkal is összekötő természetes és mesterséges víziút súlypontjában leszünk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hanem vízállításra szolgáló eszközeink szaporításáról idejében kell gondoskodnunk.

A Duna forgalmával való vonatkozásban a német tervek kétirányúak. A régebbi német terv a Rajna—Majna—Duna vízi összeköttetése, melyet a korábbi elgondolások szerint 1945-re akartak befejezni. E munka első része, a Majna-folyó csatornázása Würzburgig, már elkészült, míg a felső Majna csatornázása Würzburg és Bamberg között most van építés alatt. Bambergtől Kehlheimig új mesterséges víziutat kell létesíteni, a tulajdonképpeni Duna—Majna-csatornát. Ennek építése még meg sem kezdődött s a közbejött háború miatt nem valószínű, hogy a csatorna a jelzett határidőig el is készülne. Ezt a munkát kiegészítik a volt osztrák Dunaszakaszon szükséges szabályozási, részben csatornázási munkák. A munkák befejezése létre hozná az Északi-tenger (Rotterdam) és a Fekete-tenger közötti közvetlen víziutat.

Már az egykori csehszlovák kormányzat foglalkozott azzal a tervvel, hogy az Elba-folyó a Dunával vízi összeköttetésbe kerüljön. Ez részben egy mesterséges csatorna, részben pedig a Morva-folyó hajózhatóvá tétele által valósulna meg s a Dunát Dévénynél érné el. Ez a víziút Hamburg felé adna közvetlen összeköttetést. Ennek kiegészítése volna az Odera-folyóval való kapcsolat, mely a dunai víziutat a Keleti-tengerig (Stettin—Danzig) terjesztené ki.

A tengerekkel való összeköttetés azt a törekvést tolja előtérbe, hogy a dunai forgalomban a kisebb uszályok helyett 1200, esetleg 1500 tonnás uszályok közlekedjenek, mint az a Rajna-folyón már meg is valósult. Ez természetesen magával hozza a hajózóútjavításának szükségességét, mert a hajók merülése 1-70-1-90 m-ről 2-20—2-50 m-re mélyül s a gázlóban való átkelés kisvíz idején nehezebb feladatot ró a hajósokra. A magyar Duna — Orsováig érve — 2 20—2-50 m-es merüléssel általában kisvíznél is hajózható, egyes szakaszokon azonban ez nem lehetséges. Ezek közül első a Vaskapu-csatorna, melyen kisvíznél legfeljebb 2-0 m-es merülésű hajók közlekedhetnek, a Baja feletti gázlókon pedig 1-50—1-70, a felsődunai gázlókon 1-50—1-60 m a vízmélység. Még kedvezőtlenebb a Bécs alatti szakasz, ahol a gázlómélység 1-30 m-re is leszáll. Mint már említettük, a Duna—Majna-csatormával kapcsolatban a volt osztrák Duna szabályozása is megtörténik s akkor a legkisebb mélység itt is eléri a 2-20 métert,

A Vaskapu hajózási mélységének növeléséhez szükséges munkákat a németek valószínűleg végrehajtják, a közép- és felsődunai gázlók rende-

zése azonban a mi feladatunk. Ezek közül az elsőt könnyebb megcsinálni és a hajózó út javítása már folyamatban is van. Nehezebb a felsődunai Bős és Gönyű községek közé eső gázlószakasz megjavítása. A földművelésügyi minisztériumban már 1939-ben megindultak azok a munkálatok, amelyekkel a gázlók vízmélysége a Felső-Dunán és legkisebb értékben is legalább 2-0 méterre fokozható, ami a dunai hajózás igényeit — legalább is az 1000 tonnás uszályforgalomra nézve — teljesen kielégítené. Pénzügyi és ezzel kapcsolatban műszaki lehetőségeink azonban eléggé korlátozottak s ezért a felsődunai gázlórendezés csak 6—8 év múlva lesz befejezve, valószínűleg mikorra a Duna—Majna-csatorna elkészül. A háborús német dunai forgalmat ez a kérdés erősen érinti és a rendezés gyors végrehajtását kívánja. Lehetséges, hogy éppen ezért a felsődunai gázlórendezést a jelzetnél hamarabb fogjuk végrehajtani. Ezzel azután a dunai hajózás érdekében végzendő vízimunkák magyar részről megoldást is találnak.

A dunai hajózás problémái inkább nemzetközi kereskedelmi forgalmunkat érintik, mert belső forgalmunkat nagyjából a mostani hajózási viszonyok is kielégítik. Másként áll a helyzet víziúthálózatunk fejlesztésénél, amely mint előzőleg már említettük, elsősorban belső forgalmunk lebonyolítását végző közlekedésünk megjavítására szolgál. Ezzel kapcsolatban természetesen megjavulna mind Nyugat, mind Kelet felé irányuló víziközlekedésünk és a Nagy Magyar-Alföld éléstára távoli piacokkal jutna közvetlen kapcsolatba.

Víziútaink fejlesztésének legfontosabb teendője volna a Duna-Tisza közötti csatorna megépítése. Ez a már régóta hiányzó víziút kötné össze a Duna és a Tisza vízrendszerét, a Dunántúlt az Alfölddel és lehetővé tenné a tömegáruk (termények, kő, kavics stb.) olcsó szállítását. A Duna-Tisza-csatorna egyfelől a német víziutak nagyarányú fejlődése, másfelől az alföldi öntözések megvalósulása miatt ma sokkal időszerűbb, mint valaha. A gondolatot már a XVIII. század végén fölvetették s az elmúlt másfél évszázad alatt a tervek egész sora látott napvilágot. Legutóbb, az 1931—1933. években a földművelésügyi minisztérium vízügyi műszaki főosztálya végzett tanulmányokat a csatornavonal legcélszerűbb megoldása érdekében. Kormányzatunk akkor nem látta időszerűnek a csatorna megépítését, amiben talán külpolitikai szempontok is közreműködtek s ezért a tervezés munkája abbamaradt.

Most azonban már csakugyan eljött a csatorna megépítésének tovább nem halasztható ideje. Ma a szükségleten kívül egyéb tényezők is segítik ennek a sokszor elgáncsolt gondolatnak életrekelését. Külpolitikai akadálya a trianoni bilincsek lehullásával nincsen, sőt ellenkezőleg, a német közgazdaság érdeke, mely a víziutak jelentőségét már régebben felismerte, kedvező alkalmat teremt a csatorna építésére. A német hajózásnak az átmenő forgalom szempontjából a csatorna nem jelent különösebb előnyt, mert a dunai hajóút rendelkezésére áll. Hasznát láthatja azonban az Alföldről Németország felé irányuló terményszállításnál, hiszen a Duna—Tisza-csatorna megépülése után a víziút Szeged—Budapest között 335, Csongrád—Budapest között 479, Szolnok—Budapest között pedig 645 km-rel rövidülne meg. Ez az útrövidülés nemcsak a szállítási költséget apasztja, hanem a szállítás időtartamát, ami az egyre jobban érezhető hajóterhiány szempontjából szintén fontos tényező.

Gróf Széchenyi István 1845-ben a „Jelenkor”^{ff}-ban sürgette a Duna—Tisza-csatornát. Kiváló közgazdasági érzékkel állapította meg, hogy a csatorna „egész Felső-Magyarországot és Erdélyt hozná összeköttetésbe a hon szívével, — melynek emelése oly fő szempont — és így szinte az egész hazai testtel.” Hozzáfűzte, hogy a csatorna révén a magyarság legeredettebb bölcséjének, az Alföldnek gazdasági javulását várja.

Mint annyi másé, Széchenyi szava is a pusztában elenyésző hang maradt s ma közel száz év múltán s késői epigonok még mindig arra kényszerülnek, Jhogy a csatorna fontosságát és építésének időszerűségét bizonyítsák. Mégis fel kell vetnünk ezt a kérdést, mely talán sohasem volt könnyebben megvalósítható, mint éppen napjainkban, mikor Európa gazdasági életformája átalakulóban van és minden ország arra törekszik, hogy hasznos és marandó beruházásokat végezzen s ne a pénzügyi fedezet minőségét, hanem az alkotó munkát tekintse főcéljának.

A csatorna építési költségét legutóbb 90 millió pengőre becsülték. Ma, az időközben történt áremelkedések miatt, kereken 100 millió pengőre tehetjük a befektetést. Ez 8—10 évre elosztva évi 10—12 millió pengőt jelent. Kérdem, a mai államgazdalkodás mellett, mikor az állami költségvetés a 2 milliárdon van felül, számot tesz-e a fenti összeg, mely az állami beruházások fél százaléka? S ha figyelembe vesszük, hogy államháztartásunknak az utóbbi években olyan váratlan kiadásokkal kellett számolni, melyek rövid idő alatt többszörösét tették ki a csatornaépítés várható költségeinek, akkor azt kell megállapítanunk, hogy a Duna—Tisza-csatornának az állam részéről való megépítése elé semmiféle gyakorlati nehézség nem tornyosul. Csupán a kormány és a törvényhozás elhatározásától függ, hogy a Duna—Tisza-csatorna építése rövid időn belül meginduljon.

Nincs arra terünk, de nem is célunk, hogy a Duna—Tisza-csatorna műszaki részleteit ismertesük. Mindössze annyit említünk, hogy a legkedvezőbb Soroksár—Kecskemét—Újkécske irányú és magasvezetésű csatornavonal 107 km hosszú és a mai árak mellett 100 millió pengőbe kerülne. A csatorna legmagasabb része a vízváltáson a Duna felett 22 m-rel, a Tisza felett 42 m-rel volna magasabban s ezért összesen tí hajózásszilpre volna szükség. (A Duna felől 3, a Tisza völgyében 8.) Ez a megoldás nem egy tekintetben elmarad az egyesek által javasolt mélyvezetésű csatorna mögött, mert az öntözési lehetőség itt alig van meg és a vízierőhasznosítást sem tudjuk létrehozni. Ezzel szemben a magasvezetésű csatorna jóval olcsóbb, mint a mélybevágású s amellet mint hajóút, megfelelőbb. Elvégre mi a Duna—Tisza-csatornával gazdasági életünknek új víziutat akarunk rendelkezésére adni s nem egyúttal a Duna—Tisza közének vízhasznosítási feladatait is megoldani. Három évtized előtt a mélybevágású megoldás hívei az „aki sokat markol, keveset fog“ elvét szem elől tévesztették s az eredmény az lett, hogy gazdasági életünk végtelen kárára nemcsak a vízhasznosítási kérdések maradtak megoldatlanul, hanem hajóút sem létesült. Ma talán nem esünk újból a régi hibába és megelégszünk azzal, ha a Duna és Tisza között hajóutat létesítünk.

A nemzetközi Duna és a Duna—Tisza-csatorna azonban csak akkor elégítheti ki gazdasági életünket teljes mértékben, ha mind a Duna, mind a Tisza völgyében olyan víziutakról gondoskodunk, melyek a völgy forgalmát a főfolyó, illetve a csatorna felé terelik s így azokat megfelelően táplálják. Ebben a tekintetben a Tiszántúlon vannak kedvezőbb lehetőségek, mindamellet a Duna mellékvizei között is vannak olyanok, amelyek hajózhatóvá tétele a fenti szempontból elsőrendűen fontos.

Itt elsősorban a Sióra kell gondolnunk. Bár e folyó Szekszárdig hajózható, hiányzik a legfontosabb rész, a Balatonnal való összeköttetés. A Sió csatornázása és a Duna—Tisza-csatorna megépülte után a Dunántúl közvetlen vízi összeköttetést kapna a Tisza és a Körös völgyével. A Duna vízforgalmának növelése érdekében a részben már hajózható Vág szabályozása és az Ipoly csatornázása volna szükséges. Ezek által a Kisalföld vidéke kerülne összeköttetésbe a Dunavölgy alsó részével és a Tiszántúllal.

A Tiszántúl vízforgalma a Tisza felé már most is jobban van biztosítva, mint a Dunavölgyé. Elsősorban a Békésgig már hajózhatóvá tett Körös

révén, azontúl az öntözések fejlesztésére épülő, a Tiszát a Berettyóval összekötő nagy öntöző csatornával, mely egyúttal a hajózásra is alkalmas lesz. Itt a teendő csupán a Sebes-Körös és a Berettyó csatornázása, ami mindössze 7—8 millió pengőbe kerülne, azonkívül a Sajó folyó csatornázása Miskolcig (18 millió pengő). Az első a Tisza és a Körös forgalmát irányítaná a Duna—Tisza-csatorna felé, a Sajó csatornázása pedig lehetővé tenné, hogy a Sajó völgy fája, szene, köve olcsó vízszállítással jusson el az ezekben szűkös Hortobágy—Berettyó vidékére. Ezeket csupán a felső Tisza hajózási viszonyainak megjavítása kellene, hogy kiegészítse, amit azonban a pénzügyi lehetőséghez képest az állami vízumunkák keretében amúgy is végre fognak hajtani.

Víziutaink vázolt fejlesztése összesen 565 km új hajózó utat adna. Ez a szám talán nem is fejezi ki szemléltetően azt a fontosságot, amit ezek a víziutak jelentenek gazdasági életünk szempontjából, mert ezek az aránylag rövid víziutak egyes, ma szinte egymástól távolos vidékeket hoznának kedvező összeköttetésbe. Itt csak gondoljunk arra, hogy pl. Tokaj vidéke ma milyen távol esik a Körös völgyétől, míg a csatornák révén ezeket csupán 150 km-es víziút választaná el egymástól.

A magyar víziutak vázolt fejlesztése, beleértve a Duna—Tisza-csatornát is, mintegy 180 millió pengő befektetést jelentene. A tiszántúli nagy öntöző- és hajózáscsatorna építését már az 1937: XX. t.-c. biztosította s ezért ennek költségét nem vettük tekintetbe. A 180 millió az első pillanatban talán hatalmas összegnek látszik, ha azonban számba vesszük, hogy nemzetgazdaságunk az utóbbi években sokkal nagyobb összegek előteremtésével is sikeresen megbirkózott, továbbá azt, hogy a jelzett program műszaki adottságaink és más szempontok miatt csak 8—10 év alatt valósítható meg, az évi megterhelés tehát legfeljebb 20—25 millió pengő. Ez bizonyára nem olyan kiadási tétel, amely államháztartásunkat, melyre víziutaink fenntartása hárul, hátrányosan érintené. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy a 20—25 milliós évi vízi beruházás gazdasági, de különösen szociális szempontból milyen előnyt jelentene. Az idejéig állami inségakció során a fenti összegnek közel kétszeresét kellett mozgósítani, hogy a kereset nélkül maradt föld- és mezőgazdasági munkások téli megélhetését biztosíthassuk. Ha ez az összeg tervszerű munkák révén áramlik szét a gazdasági életbe, a munkás keresőképessége javul, az inség elhárítása pedig szűk keretek közé szorul.

De mindennek felett fontos, hogy közlekedésünket a mai csőd felé haladó helyzetéből kiemeljük. Ma ott állunk, hogy vasutaink a legfontosabb tömegárú — fa és szén — szállítását sem tudják megfelelően lebonyolítani, víziutaink pedig nem alkalmasak arra, hogy a belföldi forgalmat hathatósan támogassák. Hazánkat átszeli ugyan a Duna, Európának ma legfontosabb víziútja, belső forgalmunkon azonban ennek ellenére sem tud ez a méltóságosan hőmpölygő nagy folyam segíteni, mert hiányoznak az életerek, melyek a Tiszával és az ország keleti részével összekapcsolnák. Sürgető kötelességünk ezt az állapotot megjavítani s nem ölhetett kézzel várni azt az időt, mikor belső közlekedési forgalmunk hiányai állandósulnának és fokozódnának. Felül kell vizsgálnunk eddigi közlekedési politikánkat és oda kell módosítani, hogy a víziközlekedés szervesen kapcsolódjék be az ország gazdasági vérkeringésébe és segítőkész nyújthasson vasúti és közúti forgalmunknak.

TRÜMMER ÁRPÁD

NEMZETNEVELÉS

FELNÖTT HONFITÁRSAINK ön- és közművelődésén múlik, hogy mennyiben élhet nemzeti életet a magyar. Mert a nemzet szellemi egység és ez annál tömörebb, minél több tagja van a nemzettel fejlődött népnek, mely öntudatosan, ösztönösen, akaratosana nemzet szellemi egységébe kapcsolódik, tehát minél többen ismerik nemzetük történelmi egyéniségét, hagyományos szellemét és szervezetét, hiszik és vallják a nemzeti értékrendet, felfogják és átérzik a nemzeti hivatást és vállalják a közösségi sorsot, amely ebből következik és szüntelen egyéni áldozathozatalra kötelez. Társadalompolitikai eljárásokkal lehet, sőt kell ellensúlyozni a nemzeti egység kialakulását hátráltató erőket és törekvéseket és egyengethetjük a nemzeti élethez múlthatatlanul szükséges zavartalan társadalmi együttműködést. Gazdaságpolitikai eredmények átmenetileg, sőt tartósan is megszüntethetik azokat a szociális feszültségeket, melyeknek a nyomormocsarak adnak tápot. Korszerű, eredményes tervszerű társadalom- és gazdaságpolitika a társadalmi fejlődés mai fokán elengedhetetlen feltétele tehát annak, hogy műveltségének mértékével arányos megélhetési színvonalon és a szociális igazságosságnak megfelelő jövedelem- megoszlási viszonyok között éljen a nép, és ennek révén minél szélesebb rétegei rendelkezzenek a kenyérkereset mindennapi gondjaitól megkímélt lelki frissességgel és szellemi erővel, ami a nemzeti értékek megismeréséhez a közösségi eszmények lelkes és meggyőződéses szolgálatahoz múlthatatlanul szükséges. Nemzeti élethez azonban szűkebben értelmezett társadalom- és gazdaságpolitikán felül tervszerű nemzetnevelés kell, amely a megélhetési erőfeszítésektől és gondoktól megkímélt lelki és szellemi erők érdeklődését a nemzet felé irányítja és bekapcsolásukat a nevelés eszközeivel elősegíti.

A nemzetet ismerő, megvalló és vele szabad akaratból azonosuló embermilliók nélkül nem maradhat fenn nemzet. Ehhez céltudatos nemzetnevelés kell. Kell, hogy a nép egységben, nemzetként éljen és így a nemzet tartósan kifejthesse képességeinek legjavát. A nemzet tömörítése, a nemzeti egyéniség kidomborítása és a nemzettel azonosulás akaratának nevelése ma, a nemzetek élethalálharcának korában minden nemzet számára, de történelmi helyzetünk okán a magyarság számára elsősorban létkérdés. Mellőzése a magyarság önfeladásával lenne egyértelmű.

A magyar közoktatásnak ez bevallott rendeltetése. Népoktatásunktól a felső oktatásig az egyéniség kifejtésén felül az oktatásnak célja a nemzettel nevelés. A közfelfogásban azonban a nevelés gyermeknevelés, a tanulás gyermekek és fiatalok feladata, célja pedig a megélhetéshez, a keresetszerzéshez múlthatatlanul szükséges ismeretek elsajátítása. Az emberek megfedkeznek arról, hogy az iskolai oktatás és a gyermeknevelés csak megalapozása a nevelés ama szüntelen folyamatának, amely akkor eredményes, ha élethossziglan tart. Az élet környezete, a külső világ szüntelenül változik. A kulturális értékek gyarapodnak, a technikai találmányok és a természettudományos fej-

lódás következtében a művelt ember világlátása szüntelenül átalakul. Történelmi változások módosítják földünk politikai arculatát és a különböző államok, nemzetgazdaságok viszonylagos jelentőségét. Az iskolában szerzett ismeretekre korlátozott tudással tájékozatlanul, idegenül állnánk ebben a változó világban, nem találnók meg benne helyünket. És mennyire szürke lenne gyermekkorban szerzett ismereteink állandó kiegészítése, szüntelen önnevelés nélkül ez a világ! Iskolában irodalmat tanulva még felismerjük a versek szépségét. Felnőtt korban a nemes szépirodalomtól elszokva, ha történetesen verset olvasunk, a kenyérkereső pályán elszürkült lelkünk már nem örül a vers szépségének. Ha a zenekultúrától elszokunk, nem örvendez lelkünk a klasszikus zenének. Mennyi szépség, művészet, irodalmi remek van az életben és egyéniségünk elveszti szellemi látóképességét, elszürkül; az önművelés elhanyagolása következtében elvész számára ez a sokféle boldogság, melyet az élet csak azoknak ajándékozik, akik szüntelen neveléssel alkalmassá teszik egyéniségüket az élet sokrétű gazdagságának, színpompájának élvezésére. Betegeskedő, előregedő emberek érzik csak igazán, mennyivel szebb, tartalmasabb lett volna életük, ha évtizedeken át nem vetették volna teljes énjüket a karriercsinálásba, a pénzhajszába, ha a sokoldalú életnek, a szellem világának változatos szépségében gyönyörködve megőrizték volna szellemi látóképességüket.

Minél szegényebbek vagyunk anyagiakban, annál inkább sarkalljuk népünket, hogy önneveléssel gazdagítsa felnőtt korában lelki értékeit. Már pedig egyedül a felnőttneveléssel kiegészített népoktatási rendszer szolgálja teljes mértékben a nevelés célját: a nevelés arra törekszik, hogy mindenki kifejthesse képességeinek legjavát és rendelkezék az egyéniségének megfelelő legjobb életforma kialakításához és megtartásához szükséges ismeretekkel, a társadalom pedig nemzedékről nemzedékre átörökíthesse azokat az értékeket, a melyek, ha elkallódnak, egy nemzet műveltségének szelleme megveszendőbe.

Roppant változások közepette az emberek nagy része szüntelen bizonytalanságot érez: eszköznek, tárgynak, nem pedig élete urának látja magát. Az ember nem találja meg magát a világban, legalább is nem az az ember, aki feladta önmaga nevelését. A felnőttek szüntelen nevelése éppen azért is szükséges, hogy az egyre táguló látókör és bővülő tudás segítségével a felnőtt ember megtalálja és megtarthassa helyét a mindenségben és kiérlelődjék benne az az emelkedett életbölcesség, amelynek birtokában nyugodtan nézhet szembe az élettel, s ha kell, annak veszélyével, megpróbáltatásaival. Ehhez az élethez bizony alkalmazkodnunk kell. És éppen a nevelés feladata, hogy lehetővé tegye az ember számára a megváltozott életkörülményekhez való szüntelen alkalmazkodást. Ha tehát a felnőttek nevelése szünetel, abból tömérdek társadalmi ellentét, feszültség támad. Az emberi együttélés válságai következnek be, egyszerűen azért, mert a felnőttek nem tudnak szellemben, gondolkodásban, felfogásban kellő rugalmassággal alkalmazkodni az élet gyors átalakulásához. A felnőttnevelés elhanyagolása mélyíti el a nemzedékek között elfajuló ellentétet, és ez az úgynevezett generációs problémán át nehezíti meg a társadalmi együttműködést. Minden nemzedék korának előhaladtával új nemzedék lép a nyomába több ismerettel és az önkifejtésnek egyre nagyobb lehetőségével. Az új ismeretek aláaknázzák a megrogzott szokások és az idejét múlt hagyományok tekintélyét, miért is az újabb felfogás ellenállással találkozik mindazok részéről, akik elvesztették szellemi rugalmasságukat, alkalmazkodó képességüket. Az öngizolásra képtelen konzervativizmus fokozza a feltörő nemzedék

türelmetlenségét. A felfogások ütközése folytán ellentétek és félreértések, támadnak, amelyek meghíúsítják a társadalmi együttműködést és a rendezett mederben folyó fejlődést. Ezen csak az segít, ha a nevelést nem csupán az életre előkészítő, de minden életkorban szüntelenül folyamatosan ható tényezőként hasznosítjuk, hogy a korosabb nemzedék tudásában, akár az újabb ismeretek terén is valóban lépést tarthasson a fiatalabbal és így megőrizhesse a rendezett társadalmi léthez szükséges tekintélyét és az előző nemzedék bőségebb élettapasztalata a reakövetkezőnek pedig frissebb tudása a közösségi szellemben egymást nemesítve összeolvadjon a nemzet közjává szolgálatában.

A felnőttek nevelése, bármennyire gazdagítja is az érett korban levő és az élet alkonya felé haladó emberek életét, mégis elsősorban társadalom- és nemzeterősítő tényező.

A sűrűn, gyorsan és váratlanul bekövetkező politikai, hatalmi, gazdasági változások a rendezett emberi együttélés formáit szüntelenül a széthullás veszélyével fenyegetik és az átalakulás folyamatában sűrűsödőfeszítő érók az életképes társadalmakból kiváltják az önkirtátsnak, a társadalom létfontartásának ezen tényezőit. A francia forradalom szellemségének terjedése és az ipari forradalmaktól kiváltott társadalmi egyensúlybenulás óta a szociális értelmű felnőttnevelés a szétesés veszélyétől fenyegetett társadalmaknak önvédelmi, önfentartásra, értékeik védelmére irányuló kísérlete. De a társadalom önvédelmén kívül a felnőttnevelés a kizárólag népoktatásban részesülő tömegek önvédelme is, azzal a számtalan politikai megtévesztéssel, közéleti fondorlattal, téveszmével való fertőzéssel szemben, amit a jelszavas pártpolitika és az ál-népi törekvések visznek a faluba és szellemi zűrzavart támasztva, akadályozzák a nép világos látását és saját életkérdéseinek józan mérlegelését.

A felnőttnevelés legtöbb intézményének rendeltetése ennél még messzebbmenően szociális értelmű: tökéletesebb társadalmi rend kialakítása az állampolgári hivatástudat erkölcsi és szellemi megalapozásával és széles néprétegekben való általánosításával. Ahol nemzeti önkormányzat van, a felnőtt népesség nagy része a politikai nemzet tagja. Joga és kötelessége figyelemmel kísérni és megítélni a nemzeti élet alapvető kérdéseit és kiválasztani a politikai elit tagjait. A közjogok kiterjesztésével roppant felelősség hárul az állampolgárra. Kétségtelen, hogy a felelősség súlya nevelő hatású. De ahhoz, hogy az állampolgár lelkiismeretesen teljesítse felelősséges, nemzeti önkormányzatba kapcsolódó hivatását, ismernie kell nemzetét, ennek történelmét, hivatását, nemzetközi helyzetét, nemzetgazdaságát, a politikai intézményeket és a szüntelenül változó és szaporodó közéleti kérdéseket. Az állampolgárokat tehát az állampolgári feladatokra szüntelenül nevelni kell, máskülönbén vagy pillanatnyi hangulatoktól, célzatosan irányított szenvedélyektől vagy durva önzéstől indítatva fejtik ki közéleti magatartásukat. Minél nagyobb a szerepe az önkormányzatnak egy nemzet életében, annál nagyobb a nemzeti jelentősége annak a felnőttnevelésnek, amely az állampolgárokat közjogaik közhasznú gyakorlására előkészíti.

A felnőttnevelés akkor tartós hatású és értékes, ha önkéntes. Felnőtteket nem lehet esztendőkön keresztül iskolába kényszeríteni és tőlük azt várni, hogy kényszerű foglalkoztatás eredményeként belőlük nemesebb, szociálisabb, hívőbb, nemzetibb lények váljanak. Vizsgáztatással egybekötött szakképzés kötelező alapon sikerrel járhat. De a felnőttnevelés célja nem az, hogy az embereket valaminő pályára, foglalkozásra előkészítse, hanem hogy etikai értelemben nemesítse, hogy belőlük a nemzettel tudatosan azonosuló, erkölcsileg minden tettükért mélységes felelősséget érző, az élet nagy összefüggéseit

áttekintő személyiségek a közösség értékes tagjaivá váljanak. Ezt neveléssel csak akkor érjük el, ha ezzel a felnőttéknél már jelentkező szükségletet, igényt elégitünk ki. A felnőttnevelésnek tehát ilyen vágyak, igények ébresztésével, felkeltésével kell megindulnia. Ezért alkalmasak az egyházközségek, valláserkölcsei mozgalmak, népmozgalmak, határozott társadalmi felfogású egyesületek, szervezetek arra, hogy kialakítsák a felnőttnevelés célszerű kereteit, amelyekben hasonló életkörülmények között, ugyanazokkal az életnehézségekkel küszködő emberek alig különböző előismeretek birtokában, közös erőfeszítéssel keresik a vágyott emberi közösségi célhoz vezető utat. A felnőttben könnyebben támad nevelésének igénye, ha annak célját nem az általános állampolgári nevelésben jelölik meg, hanem olyan célkitűzésben, amelyhez érzelmvilága könnyebben kapcsolódhat. Krisztusibb magyar, a magyar föld birtoklására méltó gazda, új társadalmi rendet építő népvezető, erre könnyebben vágyik az egyszerűbb felnőtt ember, ez a gondolat képzeletvilágát, ösztönéletét foglalkoztatja. Élményszerűvé válik tehát a nevelésben való részvétel, bizonyos mechanizmus hajtja őt a népfőiskolába vagy a felnőttnevelés más otthonába. A hatás annál teljesebb, minél mélyebben hat nem csupán az értelemre, hanem az érzelmvilágra, az ösztönéletre. Ez a magyarázata annak, hogy külföldön és belföldön egyaránt, a hitélettel vagy a társadalmi reform vágyával, ennek élesztésével kapcsolatos felnőttnevelésnek volt a leghatásosabb eredménye.

Voltaképpen ilyen szellemben és értelemvilágban indult meg a felnőttnevelés ennek szülőföldjén, Angliában. 1798-ban quakerek létesítették Friar Lane-t Nottinghamban, a felnőttek bibliaismereteinek elmélyítése, bibliagyakorlatok megtartása végett és ugyanilyen irányban indult meg Bristolban, 1812-ben a „Felnőtt Embereket Szentírás Olvasásra Tanító Intézet“. A felnőttnevelés tehát Angliában bontakozott ki először, hiszen innen indult meg az első ipari forradalom és itt a legerősebb a társadalmi öntevékenység. A felnőttnevelésnek három irányú társadalmi szervezkedés adott lendületet. A rochdalei pioniroktól nagy lendülettel felkarolt szövetkezeti mozgalom, a munkásság mozgalmi és szakmai szervezkedése és a nagy történelmi hagyományú egyetemeknek a széles néprétegek életének nemesítésére irányuló egészséges szellemi imperializmusa. A szövetkezeti mozgalom felismerte, hogy akkor egészséges és nép védelmi jelentőségű, ha a szövetkezetek tagjai a szövetkezés szellemében, az önszegély alapján, keresztyéni értelemben, egymást kölcsönösen megbecsülő embertársakként, önkéntesen együttműködnek. Ezt a szellemet művelni, fejleszteni kell a gazdasági érdekből szövetkező tagokban. Ezért az elterjedt angol szövetkezeti mozgalom először 1844-ben felállította a felnőttek vasárnapi iskoláit, 1883-ban megalakult a szövetkezeti asszonyok művelődési központja és a szövetkezetekkel kapcsolatban mindenütt a tagok művelődése olyan lendületet kapott, hogy 1885-től kezdve már a szövetkezetek nevelő munkáját, egy a tagok részéről választott központi nevelésügyi bizottság irányítja. Tévedés lenne azt feltételeznünk, hogy ezekben a szövetkezeti felnőttnevelédekben kizárólag gazdasági ismereteket nyújtottak, éppen ellenkezőleg: a tanulmányok nagy részét a történelem, az irodalom, a társadalmi szolgálat szervezése kötötte le, hiszen a cél a közösségi szellem fejlesztése volt. A munkásságnak a politikai jogok kiterjesztésére és a gazdasági önvédelemre irányuló chartista mozgalmánál szellemében 1842-ben Sheffieldben létesült az első népkollégium, amelyet sűrű egymásutánban követtek a munkásmozgalom népvezető szervezőit közéleti munkára előkészítő munkáskollégiumok. James Stuart, Arnold Toynbee és Arthur Acland szellemi előkészítése és eszmevetése nyomán dús termés támadt a hétvégi, a nyári és az internátussal egybekötött felnőtt-iskolák, kiváltképpen Anglia iparosodásával és városainak gyors fejlődésével növekvő és sűrűsödő, kereskedő és

munkás felnőttek állampolgári nevelésére. Az 1899-ben létesült Ruszinkollégium már munkásfőiskolának számított, úgyszintén a radikálisabb munkásmozgalom szellemének inkább megfelelő Központi Munkáskollégium. A gombamódra szaporodó munkásnevelő és önképző egyesületek tervszerű munkájának módszeres irányítása érdekében 1903-ban a munkásmozgalom szakmai szervezeteivel és szövetezeteivel karöltve, megteremtette a Munkásnevelés Szövetségét és a nevelés történetében emlékezetes 1907. évi oxfordi tanácskozmány kiérlelte azokat az alapelveket, amelyek az egyetemeknek a munkásnevelésben vállalt szerepét, s az ilyen irányú nevelő munkát általában irányítják. Az univerzitások is felismerték, hogy valóban univerzálisaknak kell lenniök, olyan értelemben, hogy az egész nép, legalább is az egész felnőtt népesség szellemi életét kell felölelniök és a pártpolitikai célzatoktól ment egészséges egyetemi szellemmel kell áthatniök. Az egyetemek nem lehetnek többé zárt testületek, hanem a nép mély rétegeibe kell gyökeret vemiök, hogy valóban az egész nép egyetemei legyenek. Amióta Oxford kiküldte széles néptömegeknek egyetemi szellemben való nevelésére alkalmas embereit a gyárak, a műhelyek, az elővárosok világába, az ilyen egyetemi művelődési telepeket létesítő mozgalom rohamosan terjedt és ma már Angliának majdnem minden egyeteme nagyszámú „university extension“-nal rendelkezik. Korunkban az állam és a helyhatóságok hathatós támogatásával, Angliában a munkáskollégiumok, az egyetemi művelődési telepek, a Munkásnevelő Szövetség telepeihez tartozó tanfolyamok, a szövetezetek és a Fiatalemberek Keresztény Szövetsége a fenntartói és a fejlesztői a brit felnőtt nevelésnek. Anglia roppant nagy áldozatokkal, a közületek minden támogatásával, de az intézményeket hordozó autonómiák tiszteletbentartásával fejleszti társadalmi nevelésének rendszerét, mert az angolok szerint természetüknek a demokrácia felel még, márpedig demokratikus formában csak művelt nemzet élhet. Általános művelődés és ezt elősegítő felnőttnevelés nélkül közhasznú módon nemzeti önkormányzat nem működhet.

A felnőttnevelés Angliából kiindulva mindenekelőtt a skandináv államokra, majd Észak-Amerikára hatott. Az intézményeket és módszereket természetesen átalakította a népek hagyománya és társadalmi szerkezete. Az agrárjellegű Dániában a nemzetnevelés súlypontja természetesen a parasztság nevelésén van, a fejlődés tehát csak a parasztság önkéntes közreműködésével indulhatott meg. Gruntvignak mélyesen keresztény szellemű és az észak hagyományaitól áthatott propagandája nyomán Koknak sikerült a dán természetből és Gruntvig tanításából kialakítani a jól ismert dán felnőttnevelési rendszert.¹ A dán kezdeményezésnek Finnországban és Németországban volt a legdúsabb eredménye. A szövetezeti élettel karöltve a finn népet nemzeté valóban a dán rendszerű népfőiskolák nevelték és a világháborút követő első évtizedben az ugyancsak dán rendszerű parasztfőiskolák voltak a nemzeti felemelkedést előkészítő szellemi erőgyűjtő népművelő központok. A nagy külföldi példák igazolták a nép természetével, hagyományaival, sajátosságaival számoló intézményes felnőttnevelés nemzeti, szociális és erkölcsi értékét. Ezért még nehéz történelmi helyzetünkben is, vagy éppen azért, mindenképpen elő kell segítenünk a magyar nép önkéntes művelődési, önnevelési törekvéseit és szervezkedését.

A magyar felnőttnevelés esélyeinek elbírálásánál a következő mozzanatokkal kell számolnunk.

1. A munkaidő általános csökkenése átalakítja az ipari-városi munkástömegek életformáit, napi 2—3 órát szabadít fel, amelynek egészséges és hasznos eltöltésétől nagy mértékben függ e társadalmi

¹ V. ö. Terescsén Ferenc: Sigtuna. Magyar Szemle XXXVII. 145. 77. lap.

rétegnek közösségi értéke, közgondolkodása és általános nemzetpolitikai jelentősége. Bizonyos mértékben a szakszervezeti nevelés és a munkássport terjedése révén a fiatalabb munkásnemzedék elfordult a kocsmától, és a közösségi kérdések iránti erős érdeklődésével bőséges tevényévé lett a városi felnőttnevelésnek.

2. Parasztságunk értékudatának fejlődése, kulturális javainak szeretete és megbecsülése, sokakat meglepő tudásszomja módfelett megkönnyíti a társadalmi úton irányított falusi felnőttnevelésnek és önnevelésnek megvalósítását. Annyi megtévesztő agitáció, politikai jelszöhintés és néprontó hatalmaskodás után elemi erővel támadt fel parasztságunkban az igazság és a valóság elfogulatlan, tárgyilagos megismerésének a vágya. Mihelyt a KALOT 30—40 ember számára népszerű tanfolyamot hirdet, százával jelentkeznek, olyannyira, hogy például egyedül a KALOT decemberi és januári tanfolyamait 9600 gazda és gazdalegény látogatta. A KIÉ téli táborozásainak sikere, lelkes hangulata és eredménye közismert. A parasztság tudásszomjára jellemző, hogy Berettyóújfalun a Gazdakör elnöke, minden támogatás és kívülről való biztatás nélkül, 40 gazda bevonásával megszervezte önművelésüket. Ma már minden külső támogatás nélkül 300 gazda látogatja a nem csupán gazdasági ismereteket nyújtó gazdaköri tanfolyamot. Az érdi népiskola meghívott néhány községi bírót, esküdte a magyar élet kérdéseinek megbeszélésére. Három héten belül ezernél több községi bíró és esküdt jelentkezett s a legnagyobb gondot ennek a bőséges tudásszomjnak a csillapítása okozta. Ez a néhány példa csak szemelvény abból a bőséges anyagból, amely a magyarság népi életének megfigyelőit nap-nap után megörvendeztet. Erős nép az, amelyik ennyire vágyik a tudásra ...

3. Az igazság, a valóság, a lehetőség megismerése mögött jórésben a társadalmi átalakulás, a szociális átalakulás közmeggyőződése lakozik és különösen a falusi néprétegeknek eltökélt akarata, hogy ebben az átalakulásban tevéleges tényezőként kívánnak szerepet játszani. Ehhez gyűjtik a tudást, ehhez keresik a szellemi eszközöket.

4. A sűrűsödő gondok közepette bizonytalanságban élő emberek keresik az állandót, a maradandót, a szilárdat életükben. A változatlan erő és érték utáni vágy szükségképpen kivezeti az embereket mindabból, ami változó, ami múlandó, ami esetleges. Így ismét feltámad az emberekben az örök értékek tisztelete és vágy ezeknek legmagasabb állandó hordozója, a valóban örökkévaló után. És minél terheesebb számunkra a dologi világ, annál elevebben... Az emberek tehát, a felnőttek is, mindinkább Isten felé fordulnak és Isten előtt látják nemzetük életét is. Ha egy felnőtt emberben ismét megerősödik az Isten-szomjúság, ez mélységes felelősségérzettel párosul, felelősséggel család, nemzet, embertárs iránt. Márpedig felelősségérzet és a természetfelettihez fűző szüntelen kapcsolat élménye jó szolgálatra kötelez, ehhez pedig ismernünk kell azokat az eszközöket, amelyeknek segítségével valóban jól szolgálhatunk. Ez elvezeti a felnőttet a szolgálat-hoz szükséges tudás forrásához. Részben innen, komoly, felnőtt emberek nagy vágyakozása, nevelésük önnevelés emberi tökéletesedés után.

5. Itt vannak a céltudatosan szervezkedő, minden hatalmi gondolattól, egyéni és csoport-önzéstől mentes nevelőmozgalmak, mint a társadalmi nevelésnek, a felnőttek nevelésének máris bevált serkentői, fenntartói, művelői. Ezek ébresztik az emberi tökéletesedésre, a gazdagabb lelki és szellemi tartalmú életre irányuló vágyat s az alkalmi előadások szétágazó egyéni és csoportos nevelőmunkával fokozzák a nép kulturális igényét és a nemzettel való azonosulás vágyát. Ezeknek az új medret vájó, de máris széles mederben előre hömpölygő mozgalmaknak nagy előnye, hogy széles táborból válogathatják ki a mozgalomban már kipróbált nevelőket és mindaddig, ameddig a felnőtt-nevelés keretei nálunk még szűknek bizonyulnak, kiválogathatják ebből a bőséges választékból azokat, akik közösségi szempontból elsősorban méltók egyéniségük kifejtésére. Ezek a nagy nevelő mozgalmak, mint például a KALOT, a KIÉ, az EMSZO, a SZEMKE, a KALÁSZ,¹ bizonyosságot tesznek arról, hogy milyen eleven, gazdagon tagozott felnőttnevelés és népi önművelés lehetséges hazánkban, ha az állam minden uniformizáló, fékező, dermedező államosító törekvéstől menten, inkább közvetett erkölcsi támogatással egyengeti a nép kulturális öntevékenységének kibontakozását. A tapasztalatok máris azt mutatják, hogy ott, ahol magyarok öntevékeny társadalmi élete rugalmas szervezeti formába fejlődött, nem késik a szerves életközösségek társadalmi nevelő munkájának belterjes művelése sem. Ha tehát az állam jogi intézményekkel elősegíti a társadalmi erőknél szerves élet-egységekbe tömörített csoportosulását, ezekből a nem mechanikusan képződött gócból majd népünk szellemét megtermékenyítő, nemesítő nevelő gondolatok, eszmék sugároznak ki.

Azért, mert nagy hagyományú nemzet vagyunk, ne hanyagoljuk el nemzetté nevelésünket, mert nemzetként csak az a nép marad fenn, amely szüntelenül építi, fejleszti a közösség minden tagjának nemzeti értéktudatát.

KOVRIG BÉLA

¹ KALOT: Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága, KIÉ: Keresztyén Ifjúsági Egyesület, EMSZO: Egyházközi Munkásszakosztály, SZEMKE: Széchenyi Magyar Közművelődési Egyesület, KALÁSZ: Katolikus Leányegyesületek Szövetsége.

PRODUKTÍV SEGÉLYEZÉS

KORÁBBI ismertetésünkben bizonyítottuk¹, hogy a visszacsatolt felvidéki területen bizonyos fokig járatlan utakon haladó kísérletezés folyt. Ennek a megfelelője azonban megvolt már az anyaországban is, mégpedig a szociális tanácsadók munkájában. A különbség csak annyi, mint amikor egy azonos cél érdekében történő intézkedés legcélszerűbb módját egyszerre két különböző módon kísérletezzük ki. Ez tűnik ki abból is, hogy a „Magyar a Magyarért“ néven működő szervezetet átvéve, Keresztes-Fischer Ferenc felállítja a visszacsatolt területen a belügyminisztérium Szociális Szervezetét, de ugyanakkor az anyaországban működő, a főispánok mellé kirendelt szociális tanácsadók intézményét erre a területre nem terjeszti ki. Nemsokára az addig csak járási és városi szociális előadókból álló belügyminiszteri Szociális Szervezetet vármegyei előadókkal egészítik ki, akik viszont az alispánok mellé kirendelt szociális előadói minőségben működnek. Ilymódon tehát bizonyos fokig megtörtént az egységesítés mind a város, mind a falu viszonylatában. A különböző formájú, de egy cél szolgálatában álló intézkedések egységesítését még teljesebbé tette annak a miniszteri rendelemek a visszacsatolt területekre vonatkozó kiterjesztése, amely a törvényhatóságoknak Közjóléti Alapok szervezését teszi kötelességévé. Ezeknek a Közjóléti Alapoknak az élén az alispán áll, egy olyan beosztott közjóléti előadóval, akit minden más teendő ellátásának terhe alól mentesítenek. Tekintve azonban azt, hogy a Felvidéken a közigazgatási átszervezés óriási feladata és munkatöbblete a gyakorlatban ezt a mentesítést csak a legkritkább esetben engedte meg, a közjóléti előadók csak a szociális előadókkal szoros együttműködve teljesíthetik feladatukat.

Ilyen előkészületek után érte a visszacsatolt területeket a belügyminiszternek a produktív segélyezést előíró, 1939 decemberében kibocsátott rendelete, majd ennek folytatásaként az 1940-ben megszavazott Országos Nép- és Családvédelmi Alap létesítését előíró törvény. Ettől kezdve a Felvidék szociálpolitikája már teljesen egy síkon halad az egész országgal. Ezen a fokon olyan szociálpolitikai intézkedés végrehajtásával kerül szembe az egész ország, mely, joggal mondhatjuk, világviszonylatban is egyedül áll.

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létesítéséről szóló törvényt hosszú kísérletezés előzte meg. Az első kísérlet Szatmár megyében folyt s annak eredményeiről Esztergár Lajos, a produktív segélyezés értelmi szerzője számol be részletesen „A Szociális Munka Útján“ (1939, Kultúra Könyvnyomdái Műintézet, Pécs) című könyvében. A fentebb említett miniszteri rendelet folytán pedig az ország valamennyi megyéjében kísérlet történt ez év folyamán a produktív segélyezés lebonyolítására,² mely kísérletek folyamán a Belügyminiszter úr szabad kezét nyújtotta a törvényhatóságoknak a megoldási módok kiválasztásában. A végrehajtási utasítás az eddig elért eredmények figyelembe vételével készült s ilymódon nemcsak maga a törvény egyedülálló jelentőségű, hanem kellő mértékben alig méltányolható az a tény, hogy a törvényben egy már kikísérletezett és a való élet szigorú próbájával elmélyített szociálpolitikai intézkedés lát napvilágot. A produktív segélyezés lényegét ismertető Esztergár-féle könyvre és a folyóiratok, valamint a napilapokban nyilvánosságra került ismertető cikkekre hivatkozva itt csak azokat a mozzanatok ismételjük, melyek eredeti célunknak megfelelően a magyar szociálpolitika strukturális vonásaira fényt vetnek.

A produktív segélyezés lényege az, hogy az abban részesülők nem ideig-óráig ható segítséget kapnak csupán, melynek hatása alatt szociális helyzetük alapján nem változik és továbbra is az élet infernójában maradvá

¹ V. ö. Magyar Szemle XL. 131.

² L. Török László: Szociális munka Bács megyében. Magyar Szemle XXXX. 405.

csak egyik napról a másikra tengethetik életüket, hanem egyszeri vagy többszöri fokozatos juttatás során olyan helyzetbe kerülnek, hogy eddigi elesett helyzetükből véglegesen kiemelkedve, idővel erős kisegzisztenciákká válhatnak. Ezt azzal érhetjük el, hogy az egzisztencia nélküli proletár vagy a bizonytalan egzisztenciájú kisember olyan, egyéni helyzetének, képességeinek és hajlamainak megfelelő nagyarányú juttatásban részesül, mely megadja neki azt az első támpontot, ahonnan kiindulva, a maga erejéből küzdhet tovább az életben őt megillető helyért. A produktív segélyezés, mint az eddigi kísérletek eredményéből kitűnik, legjobban beválik a mezőgazdasági lakosság életnivójának emelése terén, ami azért megnyugtató, mert hiszen ez a réteg szolgál rá elsősorban a segítségre, úgy gazdasági helyzeténél, mint emberi értékeinél fogva. Ebben a rétegben a produktív segélyezés pl. abban áll, hogy a szorgalmas, nincstelen mezőgazdasági munkás kap egy nagy konyhakerttel és gazdasági épületekkel felszerelt házat, ahol előírászerűen kell gazdálkodnia. Így legalább a házi konyhaszükségletét tudja biztosítani. Egy sokgyermekes törpebirtokos viszont kaphat egy jól tejdó tehenet azzal a kikötéssel, hogy földjének egy részén takarmányt termel és a tehenet megfeldőn kezeli. A kereset kiegészítésének, illetve a fokozatos talpraállításnak az eszközei lehetnek a baromfi-, kecske-, sertésjuttatás, vagy méhes, angoranyúltenyésztés beállítása. Megvan a módja annak is, hogy a jó mezőgazdasági munkásokat mezőgazdasági felszerelés adásával kisbéréihez lehessen juttatni, vagy több kisegzisztencia számára az intenzív gazdálkodást öntözőberendezés építésével vagy mezőgazdasági gépek juttatásával lehessen dősegíteni. A lényeg az, hogy megfelelő személyi garancia mellett kell adni és csak azt, ami az adott körülmények között feltétlenül célra vezet.

A produktív segélyezés lényegéhez tartozik az is, hogy a támogatásban részesülők semmit sem kapnak ingyen, hanem kamatmentesen bár, de mindent vissza kell téríteniük. A térítés módja azonban úgy van megszabva, hogy a támogatásban részesülő egyén visszatérítési kötelezettségének azért tud eleget tenni, mert éppen a juttatás által került olyan helyzetbe, hogy a visszafizetés nem okoz már neki komoly nehézséget. Aki pl. libatörzset kapott, az a libák tollával és a szaporulat egy bizonyos részének fokozatosan történő befizetésével fizet. A tehenet egy bizonyos mennyiségű tejnek naponkénti beszolgáltatása és egy borjú beszolgáltatásával törlesztik mindaddig, ameddig az eredetileg kapott érték kiegyenlítve nincs. Ehhez hasonló a többi juttatás törlesztése is. Egyedül a ház törlesztése történik készpénzzel — és részben munkával — de a törlesztési összeg ebben az esetben sem haladja meg, legalább is nem lényegesen, a hdyi lakbér összegét. A törlesztési összeg megállapítása rendszerint a támogatásban részesülővel való megállapodás szerint történik, figyelembe véve ismét az összes egyéni körülményeket. A produktív segély ily módon tulajdonképpen reprodukтивvá is válik, mert a támogatásra szánt összeg a támogatást nyújtó állam vagy törvényhatóság számára — egy bizonyos, minimális kopástól eltekintve — teljes egészében megtérül és újabb juttatások alapjául szolgálhat. Érmék a segélyezésnek a szelleméhez hozzátartozik tehát az is, hogy a támogatás alapját nemcsak az évenként erre fordított összeg képezi, — mint ahogy pl. az inségmunkáknál — hanem az alapot évről-évre nagyobb összeggel gyarapító visszatérítések az évek során egyre tekintélyesebb mértékben növelik ezt az összeget, úgyhogy a proletariátus felszámolására valóban korlátlan lehetőségek állanak majd rendelkezésre. A városi proletariátus életnivójának hasonló emelésére szintén történtek már kísérletek a produktív segélyezés keretében, az itt kialakult módszerek azonban még nem annyira egységesek, mint a mezőgazdasági lakoságnál.

A produktív segélyezés tehát tulajdonképpen a legtökéletesebb egyéniesítést valósítja meg, amikor a fentebb ismertetett általános és családi adatgyűjtés birtokában a támogatott sajátos körülményeihez szabja a segítség módját. Ugyanakkor önállóságra nevel, mert az egyoldalú segély passzív elfogadását teljesen kizárja és csak módot ad arra, hogy az egyéni tehetség és törekvés elől az anyagi akadályokat elgördítse és saját erejéből küzdje fel magát. Amikor pedig különböző formákban, de lényegileg hosszúlejáratú kölcsönt nyújt a nincsteleneknek vagy a majdnem nincsteleneknek, akkor a módosabb egyének számára rendelkezésre álló pénzintézetek szerepét töltve be, a kisemberek hitelintézetévé válik, amely azonban a tárgyi garancia helyett a személyi garanciát fogadja el. A személyi garancia mellett a kiválasztás szempontjai a családi körülményekhez igazodnak, elsősorban kiemelve a sokgyermekes családokat. Az egész segélyezés tehát családvédelmi alapon nyugszik.

A produktív segélyezés számos más érdeme mellett nagy értékkel bír az a tény, hogy az itt lejátszódó folyamatok során a nevelésnek sokféle lehetősége nyílik meg. Amikor valakinek házat és kertet juttatunk azzal a kikötéssel, hogy ameddig a házat teljesen le nem törlesztette, addig köteles az előírt gazdálkodási módhoz tartania magát, akkor alkalom nyílik arra, hogy a kisembert, akinek a táplálkozása egészen egyoldalú, a főzelékfélék termelésére és fogyasztására ráneveljük. 20—25 év múlva, amikor az ingatlan végleg tulajdonába megy át, valószínűleg nem lesz többé szükség kényszerre, hogy az egészséges és vitamindús táplálkozást elfogadtassuk vele. Ugyanígy meg lehet tanítani az okszerű tehéntartásra, hogy ne fordulhasson elő az, hogy 3—4 liter tejért tartson tehenet egy kiscgazda, nem is sejtve azt, hogy ily módon sokkal drágábban fizeti meg a tejet, mintha a piacon venné. A juhtenyésztés, méhészkedés, modern baromfityénésztés elsajátítására is sokkal könnyebben tudjuk rávezetni azokat, akiket egyben gyakorlatilag is segítünk, mintha csak elméleti előadásokat tartanánk ezekről a kérdésekről. A háziipari tanfolyamokon keresztül egészen a kupeczkedés megtanításáig még számos olyan területet sorolhatnánk fel, melyeken sokkal több eredményt érhetünk el a pusztá oktatásnál akkor, ha egyúttal megfelelő szerzőségeket vagy forgótőkét bocsátunk rendelkezésre és gondoskodunk a kezdeti nehézségek idején megfelelő értékesítésről. De nemcsak a gyakorlati tudnivalók terjesztésére ad alkalmat ez a gondoskodási mód, hanem az erkölcsi nevelés és a szociális érzés kifejlesztésére is. Vizsgálódásaink területén, a visszacsatolt felvidéki részen pl. a kiválasztás maga is részben az ismertetett munkaközösségek segítségével történik és a munkaközösségek végzik az ellenőrzés fontos munkáját is. A község munkaközösségének tagjai örömmel látogatják a támogatásban részesülő családokat, állandó figyelemmel és jóindulatú tanácsadással gondoskodva arról, hogy a juttatásokat az előírásnak megfelelően használják azok, akik kapták. Így észrevétlenül megszokják az emberek azt, hogy törődjenek egymással, a fejlődés apró örömeit sajátjuknak érzéik és a felmerülő bajokat közösen igyekezzenek orvosolni. A falu ősi közösség-érzetének legszebb megnyilatkozását, a kalákát így alakítja át a magyar szociálpolitika modern közösségi munkává.

A produktív segélyezésnek eddigi végrehajtási módjából kell még egy mozzanatot kiragadnunk, még pedig a szövetkezeti gondolatot. A produktív segélyezés fedezetére a törvény megszavazása előtt az egész ország területére először az 1939. év utolsó negyedévében kivetett és a törvényhatóságok Szociális Alapjába befolyó inségjárulékok szolgáltak. Tekintettel arra, hogy a Szociális Alap nem képvisel külön jogi személyt, már pedig a Szociális Alap által nyújtandó juttatások jogi ügyleteinek lebonyolításánál (vásárlások, szerződéskötések stb.) mindannyiszor a törvényhatóság jóváhagyásának kikérése sok nehézséget és időbeli késést vonna maga után, szükség volt egy jogi személy közbeiktatására, amely az üzleti jellegű ügyeket üzleti úton valósíthassa meg. Ezért a belügy-miniszter megengedte, hogy a törvényhatóságok Közjóléti Szövetkezeteket hívjanak létre, s annak rendelkezésére bocsátotta a Szociális Alap egész vagyonát. Így a Közjóléti Szövetkezetek, mint bejegyzett cégek, szabályos kereskedelmi formák között minden nehézség nélkül, közvetlenül és

gyorsan teljesíthették szociális céljukat. A Közjóléti Szövetkezetek tagja egyfelől az egész törvényhatóság lakossága, mint politikai testület, másfelől pedig azok a közigazgatási tisztviselők és társadalmi személyek, akiket a szociális tevékenység zavartalan lebonyolításának érdeke megkíván, vagy akik személyes érdeklődésük folytán a munka lebonyolítását önzetlenül előmozdítani kívánják. Az üzletrészek után természetesen semmiféle kamat vagy osztalék nem jár, mint ahogy a szociális célra való hivatkozással ezt valamennyi Közjóléti Szövetkezet alapszabályai kikötötték. Ilymódon ismét azt látjuk, hogy a szociális intézkedések végrehajtásában a társadalom messzemenő szerephez jut.

Vizsgálódásainkon végigtekintve, Keresztes-Fischer Ferenc szociálpolitikai intézkedései során két csúcsteljesítményt találunk, melyek mindegyike összesíti magában a magyar szociális intézkedésekben érvényesülő elveket. Az egyik a külön szociális szervnek, a Magyar a Magyarért mozgalomból kinőtt M. kir. Belügyminisztérium Szociális Szervezetének felállítása, a közigazgatás tehermentesítése és a szociális intézkedések megfelelő végrehajtása céljából, a másik pedig a produktív segélyezés bevezetése» melynek során a visszacsatolt területek már teljesen egységesen kapcsolódnak bele az általános magyar szociálpolitikába. Mindkét intézkedés elemzéséből a következő eredményt vonhatjuk le: 1. A magyar szociálpolitika tiszteli az egyéniséget. Ezt bizonyították az egyéni körülményeket számon tartó nyilvántartások, a gondozási eljárások egyéniesítő módszere és a produktív segélyezésnek az egyéni körülményeket egészen az egyéni hajlamokig figyelembe vevő módjai. — 2. A magyar szociálpolitika szabadságszerető, amikor még a munkaképtelenek karitatív segélyezésénél is meghagyja az egyént eredeti környezetében (Magyar Norma), az intézkedések végrehajtásában pedig messzemenő szabadságot biztosít a különböző fokú autonómiáknak és a produktív segélyezésnél a támogatásban részesített egyén szabad érvényesülését segíti elő. Nem rendelkezik mereven, hanem önállóságra nevel. Nem passzivitásra szoktatja pártfogoltjait, hanem a társadalom egészséges szociális dinamikáját erősíti. — 3. A magyar szociálpolitika hisz a társadalom tevékenységében és arra épít, amikor a hatóság és a társadalom szociális erőit munkaközösségekben és közjóléti szövetkezetek keretében egyesíti, tág teret adva az egyéni leleménynek, önkéntes segíteni akarásnak és szabad véleménynyilvánításnak. Nem nyomja el, sőt fejleszti az alulról jövő kezdeményezést. — 4. A magyar szociálpolitika a család védelmén alapul. Az egyént nem elszigetelt számszerűségében tekinti, hanem a való mindennapi életbe ágyazottan, legmélyebb gazdasági, szociális és érzelmi összefüggésében, családi életében.

Aki vizsgálta már tudatosan a magyar lélek sajátosságait, az természetesnek veszi, hogy a magyar szociálpolitikában a magyar lélek egyéniséget hangsúlyozó szabadságigényét és jóhiszemű optimizmuson alapuló reális szemléletét látja viszont.

TÖMÖRI VIOLA

FÖLDADÓREFORM

APÉNZÜGYMINISZTER 1938. év május hó li-én a kormány gazdasági és pénzügyi programját ismertető bajai beszédében azt mondta: „Az adózás tekintetében szükséges, hogy világos és egyszerű adórendszer legyen.“ Gróf Teleki Pál miniszterelnök pedig 1940. évi december hó 4-én tartott appropriációs beszédében, a napilapok közlése szerint „a kis adózók terheinek csökkentéséről és a nagyobb jövedelműek fokozottabb megadóztatásáról történő intézkedésekről“ beszélt.

Hogy mai politikai, gazdasági és szociális körülményeinket tekintve mennyire igaz és helytálló mindegyik kijelentés és mennyire szükséges az adózás terén mélyreható intézkedéseket tenni, elég, ha jelenlegi „földadórendszerünket“ szemügyre vesszük.

A mai földadórendszer alaptörvénye a „hozadéki kataszterrendszer“ alapján ezelőtt 65 évvel alkotott 1875. évi VII. t.-c.-ben van megszerkesztve s az 1881:XL, az 1883:XLVI., az 1885:XXII., az 1909:V., az 1922: XXI., az 1924: IV. és az 1929: XXII. törvénycikkek rendelkezéseivel egyetemben ma is érvényben van.

A földadót tehát nálunk még ma is ezen érvényben levő törvények, a hozzájuk fűzött rendeletek és az 1875. évi földadótörvény kapcsán megállapított, majd az 1885. évben némileg átdolgozott „Földadókataszteri tiszta jövedelmi fokozatok“ adatai szerint vetik ki.

A közelmúltban alkotott 1929. évi XXII. törvénycikk kimondja, hogy: „Minden gazdaságilag használható földterület fizet földadót akkor is, ha azt tényleg más célra használják. A nem művelhető és nem használható terméketlen területek, pl. tavak, folyók, vízmosságok, kőomlások, kopárságok stb. földadó alá nem esnek. A földadót az ingatlan tulajdonosa fizeti, de ha az ingatlant haszonélvezet terheli, akkor a haszonélvező fizeti a haszonélvezet ideje alatt... A földadót a kataszteri tiszta jövedelem után kell fizetni és pedig 1930. január i-étől a kataszteri tiszta jövedelem 20 (húsz) százalékát (1929. december 31-ig 25% volt). Minthogy a kataszteri tiszta jövedelem még aranykoronában van megállapítva, tehát a kataszteri tiszta jövedelem 100 aranykoronája most 116 pengővel egyenlő, ennek 20%-a kitesz 23 pengő 20 fillért, vagyis 100 aranykorona kataszteri tiszta jövedelem után jelenleg ennyi (23 P 20 f) a földadó.“

Az 1934. évi 5600. számú Min. ein. rendelet mezőgazdaságunk nehéz helyzetének megkönnyítésére azonban úgy intézkedett, hogy az 1934—35-iki költségvetési évben esedékes földadót az ú. n. „segélyalapból“ megtéríti:

1. az olyan földbirtokosoknak, akiknek az egész község területén levő összes földbirtokuk kataszteri tiszta jövedelme a 100 aranykoronát (116 pengőt) meg nem haladja;

2. az olyan földbirtokosoknak, akiknek szőlőbirtoka is van és a szőlőbirtok nélkül a földbirtok kataszteri tiszta jövedelme a 100 aranykoronát (116 pengőt) nem haladja meg. Ilyen esetben a szőlőbirtok után is az említett segélyalapból kell megtéríteni a földadót, ha az összes ingatlanoknak — szőlő és nem szőlőbirtoknak — kataszteri tiszta jövedelme 200 aranykoronát (232 pengőt) nem haladja meg;

3. az országos földbirtokrendező bíróság által alakított kishaszonbérletek bérlőinek, ha a kishaszonbérleti föld kataszteri tiszta jövedelme a 100 aranykoronát (116 pengőt) nem haladja meg. Ha ezeknek a bérlőknek ugyanazon község határában saját földbirtokuk is van, akkor ezen kedvezmény őket csak azon esetben illeti meg, ha a kishaszonbérlet és a saját birtok után megállapított kataszteri tisztajövedelem együttesen sem haladja meg a 100 aranykoronát (116 pengőt).“

Ezen rendelet intézkedéseit az 1936. évi 3700. számú Min. ein. kormányrendelet az 1936—37-ik gazdasági évre és továbbra is érvényből tartotta és valószínűleg ezeknek figyelembevételével a jelenlegi, esetleg a jövőd

állami költségvetés a földadót az előző évekhez hasonlóan — minthogy a visszacsatolt Felvidék, Kárpátalja és Erdélyre vonatkozó pontos statisztikai adatok még feldolgozva, illetve közzétéve nincsenek — a trianoni Magyarországra vonatkoztatva, évi 30,200.000 pengőben irányozta elő.

Ezeknek ismeretében és tudatában annak, hogy az említett hozadéki kataszter rendszer tiszta jövedelmi fokozatai nemcsak kezdettől fogva súlyosabban nehezettek a kisgazdákra, hanem jelenleg is nagyobb mérvben terhelik a kisbirtokosságot, mint a nagyobb földbirtokosokat, önkénytelenül felvetődik a kérdés, hogy az immár 65 éves földadó alaptörvényünkön és ahhoz fűzött kiegészítő és bizony körülményes megállapításokat, számításokat s ezek révén sok adminisztrációs munkát igénylő törvényeken és rendeleteken nem lehetne-e a mai politikai, gazdasági és szociális viszonyoknak megfelelően úgy változtatni, hogy azért az állami költségvetésben előirányzott földadójövedelem csorbát ne szenvedjen?

Erre talán csak egy új földadókataszter készítése és bevezetése nyújthatna kielégítő feleletet.

Az esetleg évtizedekre terjedő munkát, sok-sok millió pengős költséget s a jelenlegi viszonyoknak és kívánalmaknak minden tekintetben megfelelő új földadókataszter készítésére azonban ezidőszerint gondolni sem lehet.

Véleményem szerint a központi statisztikai hivatal által a trianoni Magyarországra vonatkozólag legutóbb közzétett 1938. évi statisztikai adatokkal alátámasztott alábbi tervezetem szerint földadórendszerünk az országnak és a földbirtokkal bíró lakosságunk mai gazdasági és szociális viszonyainak leginkább megfelelő módon és a legigazságosabban az ú. n. csökkentett (degresszív) progresszív földadó kivetésével volna megjavítható.

A mostani földadórendszer szerint ugyanis a földbirtok kataszteri tiszta jövedelme után kivetett adótétel úgy a „kis“, mint a „nagy“ földbirtokra teljesen egyforma, mint említettem: a kataszteri tiszta jövedelem 20%-a.

Ismeretes, hogy a progresszív adózásnál a kivetés adótétele nem egyforma, hanem a magasabb jövedelmeknek megfelelően százalékosan emelkedik. Ilyen progresszív adózás van nálunk jelenleg pl. a jövedelmi adónál. Csakhogy a jövedelmi adó „személyi adó“, mely nem az adótárgy hozadéki viszonyaihoz alkalmazkodik, hanem az adófizető adóvallomás útján tett szolgáltatási képességéhez igazodik, miáltal sokféle kibúvóra ad alkalmat.

Az adótárgyra és annak hozadékára alkalmazott progresszív adórendszerrel azonban, így a földadónál is, nemcsak a kibúvók lehetetlenek, hanem az itt alkalmazott progresszív adózás nagyon is figyelemreméltó szociális előnyt nyújt, mert a szegényebb osztályok védelmét szolgálja és a jövedelem megoszlását némileg kiegyenlíti.

Meggyőzően bizonyítja ezt Havas Dezső és Balassa Lóránt, az „Egyenes adók“ című könyvében a következő példával: Nagy Andrásnak van 5 kat. hold szántóföldje, melynek pengőre átszámított kataszteri tiszta jövedelme kat. holdankint 22 pengő, tehát a no pengő kataszteri tiszta jövedelem után 22 pengő földadót fizet. A földadó után fizetendő járuléka adóktól eltekintve tehát 88 pengő „szabad jövedelme“ marad 1—5 tagú családjának ellátására ... Az 1000 kat. hold ugyanilyen szántó-ölddel bíró adófizető 22.000 pengő kataszteri tiszta jövedelem után 4400 pengő földadót fizet, tehát marad neki 17.600 pengő, „szabad jövedelme“, mely összeg az ezer holdas adófizetőnek még magasabb életszintjét tekintve és számításba véve is, még mindig aránytalanul több és előnyösebb, mint Nagy András 88 pengős „szabad jövedelme“.

Vájjon nem volna-e szociális szempontból elsőrangúan méltányos, hogy annak a sok-sok nehézség közt éldegélő Nagy Andrásoknak földadója százalékosan csökkentessék és e miatt az állam részére fedezetlenül maradó földadókülönbözet a nagyobb földbirtokkal rendelkező adófizetőkre megfelelő százalékos rendszerrel kivetessék?

Tekintettel azonban arra, hogy a nagyobb földbirtokosra számtalan olyan járulékos adótétel és egyéb kötelezettség is hárul, melyektől a kisbirtokosság mentes, véleményem szerint a földadókivetés akkor közelítené meg legjobban az igazságos adóztatást, ha a kisebb földbirtokcsoportoknál alkalmazott csökkentési százaléknál enyhébb százalékkal emelkednék a nagyobb földbirtokcsoportokra kivetendő adótétel vagyis az ú. n. csökkentett (degresszív) progresszió alkalmaztatnék, mely progresszió azonban egy bizonyos százalékon túl nem emelkednék.

Ily módon a csökkentett progresszív földadókivetés elgondolásom szerint úgy alakulna, hogy az érvényben levő földadókataszteri tiszta jövedelem után, a jelenlegi minden földbirtoknagyság csoportra érvényes 20%-os kivetés helyett az:

1—5 kat. hold földbirtoktulajdonos	12%-os
5	14%-os
10—20	16%-os
20—50	18%-os
50—100	20%-os földadót fizetne.

Viszont a 100 kat. holdon felüli birtoknagyságcsoportok a mostani 20%-os földadó kivetésnél fokozatosan 1 (egy)%-kal magasabb adókulcs szerint fizetnék földadójukat. Vagyis: 100—200 kat. hold földbirtoktulajdonos 21%-os, 200—300 kat. hold földbirtoktulajdonos 22%-os földadót fizetne, s így tovább minden földbirtoknagyság csoportnál a földadókivetés 1%-kal emelkednék. Ezen progresszió azonban 30%-nál magasabbra nem emelkednék.

A statisztikai hivatal 1938. évi adatai szerint a trianoni Magyarország egész földbirtokterülete, az általános mezőgazdasági összeírás eredménye szerint, nagyság és művelési ágak tekintetében a következőképpen oszlik meg:

Földbirtoknagyság csoport	Földbirtokok összes száma	terület, ezer kat. hold							Megjegyzés
		Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas és földadó alá nem eső	
I kat. holdon alul szántó nélkül	335.883	—	36	6	21	3	3	17	Azok a földbirtokok melyek kizárólag csak természetlen (földadó alá nem eső) területből állanak ezen adatokban nem szerepelnek. Az adatok nem a kataszteri, hanem a tényleges állapot szerinti területet tüntetik fel. Földbirtokok összes területe 16·1 millió kat. hold.
I kat. holdon alul szántóval	292.548	118	8	4	9	1	1	9	
I—5 kat. holdig szántó nélkül	27.273	—	6	11	22	4	5	3	
I—5 kat. holdig szántóval	529.079	1081	40	79	75	16	14	39	
5—10	204.471	1175	30	121	61	29	28	34	
10—20	144.186	1618	31	177	61	51	44	44	
20—50	73.663	1683	23	181	49	102	65	69	
50—100	15.240	703	7	85	16	110	44	71	
100—200	5.792	428	4	56	9	154	65	89	
200—300	2.162	241	3	30	4	130	58	51	
300—500	1.714	311	4	36	5	163	86	59	
500—1.000	1.362	440	5	48	6	234	120	91	
1.000—2.000	581	400	5	41	4	146	132	71	
2.000—3.000	187	209	2	26	2	81	86	46	
3.000—5.000	117	208	2	26	1	60	113	41	
5.000—10.000	101	298	3	34	2	94	201	48	
10.000—20.000	48	289	3	35	2	83	222	57	
20.000—50.000	25	295	4	56	2	112	288	98	
50.000-en felüli	11	266	3	52	4	128	348	80	
Összesen :	1.634.407	9763	219	1104	355	1701	1923	1017	
%-ban	—	60·7	1·4	6·9	2·2	10·5	12·0	6·3	

A különböző művelési ágak szerint az „egyes tulajdonosok“ által az ilyen csökkentett progresszió alapján fizetendő földadó természetesen egy tanulmány keretében nem állapítható meg, hisz 1,006.076 adófizető földadókivetését kellene kiszámítani, miért is a csökkentett progresszió szerint beszédhető összes földadó kiszámításához a közölt hivatalos statisztikai adatokat és a budapesti III. számú m. kir. kataszteri helyszínelési felügyelőség által rendelkezésemre bocsátott „Földadókataszteri tiszta jövedelmi fokozatok összeállítás“-ának, az országos földadóbizottság által az 1911. évben jóváhagyott adatait vettem alapul akként, hogy minden művelési ágnál (szántóföld, kert, rét stb.) egy felső dunántúli, egy alsó duntántúli, egy felsőtiszavidéki és egy duna-tiszaközi „becslőjárás“ osztályozási fokozatainak „középarányosát“ állapítottam meg.

Ezen középarányos pengőre átszámítva :

szántóföldnél.....	14'03	Pengő
kertnél	26'68	„
rétnél	11'18	„
szőlőnél	22'21	„
legelőnél	4'91	„
erdőnél	4'02	„

kataszteri tisztajövedelmet tüntet fel.

Különböző gazdasági vidékek egész becslőjárásaira nézve megejtett próbaszámítások azt igazolták, hogy ezen „kataszteri tiszta jövedelmi középarányosok“ alapján megállapított földadókivetések összegei szinte teljesen fedik a jelenlegi törvények és rendeletek határozványai szerint befolyó földadók Összegét, tehát az ily módon történő adókivetések az államkincstár részére is biztosítják az előirányzott földadó összegét.

E középarányosokkal számított tervezetem szerint a csökkentett progresszív adórendszerrel 628.431 kisgazda, akinek egy kat. holdon aluli földbirtoka van — összesen 210.000 kat. hold földbirtok — szántó, kert, rét, szőlő, legelő vagy erdődarabcskák — után semmiféle földadót nem fizetne.

1,017.000 kat. hold nádas és művelés alatt nem álló terület az érvényben levő törvények és rendeletek szerint nem esik földadó alá.

A művelés alatt álló egy kat. holdon felüli földbirtokok tulajdonosai azonban — hacsak külön földadóelengedésben nem részesülnek — kivétel nélkül mindnyájan fizetnének földadót.

Ily módon, a művelés alatt álló földbirtokok után, az említett csökkentett progresszív adórendszer alapján művelési ágak szerint az állampénztárakba befizetendő földadó a következő eredményeket mutatná.

Az 1—100 kat. holdig terjedő birtoknagyság csoportok tulajdonosai a mostani 20% földadó kivetés szerint:

6.260.000	kat. hold szántóföld után 17,528.000 pengőt fizetnek —	
	ezen tervezet szerint 13,952.456 pengőt, tehát 3,575.544 pengővel kevesebbet,	
137.000	kat. hold kert után 730.210 pengőt fizetnek —	
	ezen tervezet szerint 538.870 pengőt, tehát 191.340 pengővel kevesebbet,	
654.000	kat. hold rét után 1,451.880 pengőt fizetnek —	
	ezen tervezet szerint 1,169.430 pengőt, tehát 282.450 pengővel kevesebbet,	
284.000	kat. hold szőlő után 1,260.960 pengőt fizetnek —	
	ezen tervezet szerint 940.220 pengőt, tehát 320.740 pengővel kevesebbet,	
312.000	kat. hold legelő után 305.760 pengőt fizetnek —	
	ezen tervezet szerint 269.090 pengőt, tehát 36.670 pengővel kevesebbet,	
200.000	kat. hold erdő után 160.000 pengőt fizetnek —	
	ezen tervezet szerint 134.960 pengőt, tehát 25.040 pengővel kevesebbet fizetnének.	

Viszont a 100—50.000 és azon felüli kat. holdig terjedő birtoknagyság csoportok tulajdonosai a jelenleg 20% földadó kivetés szerint:

- 3.385.000 kat. hold szántóföld után 9,478.000 pengőt fizetnek — ezen tervezet szerint 12,125.120 pengőt, tehát 2,647.120 pengővel többet,
- 38.000 kat. hold kert után 202.540 pengőt fizetnek — ezen tervezet szerint 259.400 pengőt, tehát 56.860 pengővel többet,
- 440.000 kat. hold rét után 976.800 pengőt fizetnek — ezen tervezet szerint 1,270.060 pengőt, tehát 293.260 pengővel többet,
- 41.000 kat. hold szőlő után 182.040 pengőt fizetnek — ezen tervezet szerint 223.620 pengőt, tehát 41.580 pengővel többet,
- 1.385.000 kat. hold legelő után 1,357.300 pengőt fizetnek — ezen tervezet szerint 1,713.410 pengőt, tehát 356.110 pengővel többet,
- 1.719.000 kat. hold erdő után 1,375.200 pengőt fizetnek — ezen tervezet szerint 1,879.660 pengőt, tehát 504.460 pengővel többet fizetnének.

Ezek szerint a tervezett csökkentett progresszív adórendszer alapján 34,476.296 pengő földadó folynék be az állampénztárakba, mely összegből az 1—100 kat. holdig terjedő birtoknagyságcsoportok 7,847.000 kat. hold után 17,005.026 pengőt, a 100 kat. holdnál nagyobb birtoknagyság csoportok pedig 7,008.000 kat. hold után 17,471.270 pengőt fizetnének, vagyis a mostani minden birtoknagyság csoportra egyformán kivett 20%-os földadónál az 1—50 holdas földbirtoknagyság csoportok, „a kisgazdaságok“ — a 20%-os adókivetéssel változatlanul maradó 50—100 kat. holdas gazdaságokat nem véve figyelembe — 4,431.784 pengővel „kevesebb“, a 100 kat. holdnál nagyobb földbirtokosok pedig 3,899.390 pengővel „több“ földadót fizetnének.

Ezen „több-kevesebb“-ként kimutatott összeg természetesen nem egyezhetik egymással. Sőt az állami költségvetésileg előirányzott földadónál tehát 4,276.296 pengővel több földadó folynék be az állampénztárakba, mint jelenleg. Az említett felesleg azonban, mindjárt eltűnnék, ha a kisbirtokcsoportoknál 12% helyett 10%-kal kezdenék a csökkentést vagy a nagybirtokcsoportoknál 1% helyett csak ½%-kal emelkednék a progresszió. A tervezet ilyen módon is eredményesen megvalósítható volna.

Véleményem és elgondolásom szerint azonban ezen „biztonsági fedezetinek“ nevezhető „többlet“-re, a költségvetési földadó összeg biztosítása végett az államkincstárnak szüksége van és lesz. Részint azért, mert a folyamatban levő és mindig nagyobb mérvet öltő földbirtokreform következtében keletkező kisebb birtoknagyság csoportok földadója, a csökkentett progresszív adórendszer szerint idővel jóval alatta maradna a mostani 20%-os adókivetésnek; részint azért, mert a földadóba befolyó több összegnek egy része a jövedelmi adónál levonásba jön, az érdekelt nagyobb földbirtokcsoportok tulajdonosai ugyanis adótöbbletüket a jövedelmi adóvállomásukban a jövedelmükből le fogják számítani. Éppen ez okból végeredményében ő náluk számbavehetőleg terhelő több-adózásról alig lehet beszélni, inkább adóátváltoztatásról lehetne szó, melynek következtében azonban a „kisgazdák“ földadóterhei könnyebbülének.

Összefoglalva a tervezett „csökkentett (degresszív) progresszív“ földadó rendszer figyelembe vehető előnyeit, azok a következők volnának:

1. Az 1—50 kat. hold birtoknagyság csoportok tulajdonosai, a „kisgazdák“ földadója évi 4,431.784 pengővel csökkenne, más szóval az államkincstár megterhelése nélkül, a pénzügyi kormány évenként ilyen összeggel segítené a kisjövedelmű gazdaságokat, anélkül, hogy a nagyobb birtokcsoportok tulajdonosait súlyosabban — kat. holdankint a megterhelés 0.55 pengő lenne — megterhelné, vagyis a bekezdésben említett miniszterelnöki kijelentés ezen a téren némileg megvalósulna.

2. Az ily módon kivett földadót a legszegényebb (1 kat. holdas) kisgazda, a reáső földadójáradékokkal együtt is könnyen — mondhatni egy-két

napi napszámjövedelméből — megfizethetné s faluja előtt is, mint adófizető polgár szerepelne.

3. „A világos és egyszerű adórendszer“ elvének is megfelelné, mert a megfelelően és könnyen áttekinthető módon szerkesztett adóívekből, az adófizető könnyen kiszámíthatná és ellenőrizhetné földadója kivetésének helyességét s az adófizető által nem, vagy csak hézagosan ismert adórendeletek kapcsán igen sokszor felmerülő és indokolatlan bizalmatlanságból fakadó súrlódások elkerülhetők volnának.

4. Az 1934. évi 5600 számú és a többi földadórendeletekből származó számításokkal, változás esetén beálló módosításokkal járó, s a közigazgatást terhelő sok adminisztrációs munka feleslegessé válnék.

5. A központi hatóságok is mentesülnének a gyakran ismétlődő és a viszonyokhoz alkalmazkodó rendeletek kiadásától.

KOVÁCS JÓZSEF

A HADMŰVÉSZET RENESZÁNSZA

A HÁBORÚ CÉLJA a külpolitikai akarat kierőszakolása; összetevő tényezői a katonai hadjárat, a gazdasági és a propagandaháború.

E tényezők közül a katonai hadjárat elsőrendősége kétségtelen, mert sikeres katonai hadjárat rövid háborút eredményez. Minél rövidebb pedig a háború, annál kisebb vér- és anyagi áldozattal erőszakolhatjuk ki politikai akaratunkat.

Katonai hadjárat vezetése a hadművészet körébe tartozik. Művészet ez, mert hatalmas szellemi tudás és magas értékű lelkitulajdonságok mellett isteni szikra is szükséges hozzá. A hadvezéri képességet semilyen mérvű és fajtu tudás nem pótolhatja. Művészet jellegét azonban komor színnel festi alá az a körülmény, hogy művelője — a hadvezér — vállal százezrek életének és milliók sorsának átértzett felelőssége nyugszik.

Ha az emberiség történelmével csaknem egyidős hadtörténelmet tanulmányozzuk, azt látjuk, hogy a hadművészet terén, éppen úgy, mint más művészetekben sincs töretlen, folytonos fejlődésről szó, hanem kimagasló korszakok szürke, jelentéktelen időszakokkal váltakoznak, melyek stagnálást, vagy éppen visszaesést jelentettek.

Ennek okai mélyen fekvők és sokféle elágazók. Alapjuk a történelem egyes korszakainak változó vezérlo gondolatai, politikai, gazdasági és kulturális téren egyaránt. Különbözo korszakok különböző háborúinak politikai céljai mások és mások voltak. Hol egész népek küzdöttek egymás ellen a létért, vagy jobb létfeltételekért, hol uralkodók harcoltak uralkodók ellen dinasztikus érdekekből, máskor ismét vallási felfogások ütköztek össze, vagy pedig fenti érdekek valamely sajátos keveréke adott fegyvert az emberiség kezébe. A háborús célok sokfélesége szükségképpen más-más arculatot kellett, hogy adjon a háború jellegének, ez pedig kihatott a hadművészet fejlődésére is.

A további okokat a technika fejlődésében találjuk meg. Az emberiség mindenkor teljes erővel igyekezett felhasználni a technika vívmányait a háború legfontosabb eszközének, a haderőnek minél jobb felfegyverzésére. A katonák egyre újabb meg újabb fegyvereket követeltek a technikától és a technika egyre újabb meg újabb fegyvereket is adott. Az új fegyverek azonban új alkalmazási módot követeltek meg. A dolog természetéből folyik, hogy nem minden korszakban uralkodott összhang a technikával szembeni követelések és az eszközök közt, amelyeket a technika tényleg szállítani

tudott; illetőleg nem mindig sikerült megfelelő alkalmazási módot találni a technika által adott eszközökhöz.

Végül, de nem utolsó sorban, nem minden korszakban éltek nagy hadvezérek.

A katonai hadjárat célja a katonai döntés kivívása, amelyet az ellenséges haderő megsemmisítésével érhetünk el. A támadás formái — arc-támadás, átkarolás, hátbatámadás — közül legeredményesebb az, amikor arcban való lekötés mellett az ellenséges haderő mindkét oldalát és lehetőleg hátát is egyszerre támadjuk meg, amely az ellenség teljes bekerítéséhez vezethet. Így semmisítette meg Hannibal, az ókor egyik legnagyobb hadvezére a rómaiaknak számban nagyobb seregét Kr. e. 216-ban Cannae-nál és azóta a támadásnak ez a módja az ellenséges haderő megsemmisítésére irányuló akaratnak klasszikus hadászati formája.

Ezt a klasszikus hadászati formát — az átkarolásból kifejlődő bekerítést — csak ritkán sikerül elérni, hiszen az ellenség is mindent megtesz, hogy ezt a törekvést megghiúsítsa. Csak előnyös kezdeti feltételek mellett, a földrajzi helyzet adottságai alapján, vagy a hadjárat során kialakuló szerencsés helyzetek felismerése és kihasználása vezethet ehhez az eredményhez. Emellett azonban arra is szükség van, hogy az ellenség oldalába és hátába irányított erőink, vagy legalább azoknak jelentős részei az ellenséges haderő zöménél gyorsabb mozgásra legyenek képesítve, különben az ellenség eléjük sietve, megakadályozhatja, hogy átkarolt helyzetbe kerüljön. Hannibal Cannae-nál az ellenséges hadsereg két szárnyát szűk kiterjedésben támadó erős gyalogsági csoportokkal törte be, az ellenség oldalába és hátába pedig nagyszámú lovasságát vetette be, amely a rómaiak szárnyvédő lovasságát visszavetve, gyorsan körülnyargalta az Összezsúfolt és nehézkesen mozgó római gyalogos sereget, majd oldalai-ban és hátában támadta meg. Így alakult ki a bekerítés és így pecsételődött meg a római sereg sorsa.

Cannae-nál kis létszámú seregek alig néhány kilométer kiterjedésben harcoltak. Az 1914—18. évi világháborúban milliós hadseregek kerültek egymással szembe és a határra felvonulva hézag nélküli csoportosításban; szélességi kiterjedésük több száz kilométer volt, szárnyaik pedig semleges országokra, vagy a tengerre támaszkodtak. Lehetett-e ilyen körülmények közt az ellenséges haderőt oldalba és hátba támadni és cannae-i jellegű megsemmisítő csatákat vívni?

A sokat emlegetett Schlieffen-féle terv erőteljes pozitív kísérlet volt ebben az irányban. Schlieffen a Svájc és Luxemburg közti francia-német határon hatalmas államerődítései mögött hézag nélküli csoportosításban felvonuló francia haderőt Belgiumon át vezetett előnyomulással északról oldalba és hátba akarta támadni, hogy azt a svájci határra szorítva megsemmisítse.

Schlieffen terve — az általa tervezettnél rosszabb erőcsoportosítással és a vezető lelkének kevesebb elszántságával — 1914-ben kivételre került, de hatalmas kezdeti sikerek után a Marne folyónál megívott nagy csata után kudarcot vallott. Miért?

Sok más ok mellett nagyban és egészben megállapíthatjuk, hogy a Belgiumon át vezetett nagy támadás nem találta oldalba a francia haderőt, hanem azzal a Marne folyónál arcban csapott össze. A Belgiumon át támadó német hadseregeknek többszáz kilométert gyalog kellett végig menetelniük és bármily csodás menetteljesítményeket mutattak is fel, ezalatt az idő alatt a franciáknak módjukban állott haderejüket a kezdeti felvonulásból a vasút segítségével olymódon átcsoportosítani, hogy az észak felől előnyomuló németekkel szembekerültek, sőt azokat részben nyugat felől túl is szárnyalták. A tervezett nagyszabású átkarolásból tehát a támadó szárny lassúsága (gyalogmenetek) és a megtámadott fél gyors átcsoportosítási lehetősége (vasúti szállítás) következtében arccsata keletkezett.

Ebben az arccsatában egyik fél sem tudott döntő módon fölébe kerekedni a másiknak. Az arcvonalak megmerevedtek, a hadseregek beásták magukat és elejét vette az állásharc a svájci határtól az Északi-tengerig.

Hannibal lovassággal, tehát az ellenséges sereg zöménél gyorsabb mozgású csapatokkal támadta oldalba és hátba a rómaiakat. A német hadvezér 1914-ben nem tehetette ugyanezt, mert 1914-ben a lovasság már korántsem volt az a hatalmas átütő erejű fegyver, mint a lándzsa és a nyíl korszakában. A lovasság nem volt alkalmas gyalogos seregtestek elleni döntő harcra, más, a gyalogságnál gyorsabb mozgású fegyvernem pedig nem állott még rendelkezésre. Az új Cannae elmaradásában igen jelentős szerepe volt ama körülménynek, hogy a technika akkor még nem tette lehetővé korszerű gyorscsapatok alkalmazását, amelyek a géppuskák és gyorstüzelő lövegek korszakában is elláthatták volna azt a feladatot, amelyet Hannibal korában a lovasság el tudott látni.

Állásharc keletkezett tehát. A rajvonalak beásták magukat, lövészárkok keletkeztek, amelyeket egyre nagyobb mélységű állásrendszerekké építették ki és műszaküag hatalmasan megerősítettek. Az állások előtt tuskédrótból és egyéb anyagból nagy feltartóztató hatású akadályok létesültek. A védőállások megkerülésére, mivel azok semleges országtól a tengerig húzódtak, lehetőség nem nyílt. Ahhoz, hogy ismét mozgó háborúra kerüljön a sor, amelyben az ellenséges haderő részbeni, vagy teljes megsemmisítése a cannae-i recept szerint végrehajtható, először át kellett tömi egy vagy több helyen. Ehhez el kellett volna háritani az ellenséges akadályokat, szétrombolni az ellenséges védőműveket, megsemmisíteni a védőállások megszálló csapatait. Mindezt hatalmas tűzérési tűzzel támogatott gyalogsági támadással akarták elérni. Ehhez rengeteg tűzérésre és még több lőszerre volt szükség. Megkezdődtek tehát a világháború jól ismert anyagcsatái. Óriási tűzérési tömegek vonultak fel az áttörésre kiszemelt állásrészek ellen, heteken és hónapokon át halmozták fel a tűzérési előkészítéshez szükséges lőszer mennyiségeket. Alikor azután a gigászi méretű anyagi felvonulás, amelyet alig lehetett titokban tartani, befejeződött, megindult a tűzérési előkészítés. Ezer meg ezer löveg napokon és heteken át a gránátok százezreit és millióit lőtte ki az ellenséges állásokra. A föld remegett a tűzorkánban, felülete sívár tölcsermezökké változott, az emberi településeknek még a nyoma is elpusztult. A védők vakonszerűen a föld mélyébe ásták be magukat és fogcsikorgatva, vagy eltompult érzékekkel várták a mindent elpusztítani látszó tűzfergeteg végét. Mikor azután hosszú napok múlva a támadó a tűzérési tüzet előbbre helyezte és gyalogsága rohamra indult, a védő előbújt óvóhelyeiről és számos géppuskájának hatalmas elhárító tüzével legtöbbször földhöz szegezte a támadót, vagy pedig, ha az első betörés sikerült is, a mélységben kiépített védőállás újabb és újabb lövészárkainak és géppuskás fészkeinek szövevényében, vagy pedig a védő részéről közben beérkező hatalmas tartalékok beavatkozása folytán a támadás végül is elakadt; minden élőiről kezdődött.

Mivel a támadás nagyarányú előkészületeit alig lehetett eltitkolni, a védő erős tartalékokat vonhatott a veszélyeztetve vélt állásrész mögé és ha a támadás már megindult és így kiterjedése és iránya immár kétségtelenné vált, ezek a tartalékok vasúti, esetleg gépkocsi-szállítással sokkal gyorsabban voltak a megtámadott területre irányíthatók, mint ahogyan a támadó a maga gyalogos seregtesteivel a kiépített állásrendszeren át ellenséges tűz alatt a támadásban előrehaladni tudott.

Ezekből az okokból kifolyólag a támadások — kisebb harcászati jelentőségű sikerektől eltekintve — sorra kudarcot vallottak. Évekig tartott ez a meddő próbálkozás. Ezalatt rommá lőtt községekért, egyes magaslatokért, erdőparcellákért, majorokért hónapokon keresztül a legvéresebb harcok folytak. A hadvezérek tekintete ezért szükségképpen már nem hannibáli, nagysándori és napóleoni távolságokba nézett, hanem rögzítve maradt a

közvetlen látóhatár kiemelkedő terepontjain. Egyes kivételektől eltekintve, nem igen volt már szó cannaei vagy schlieffeni méretű elgondolásokról. Az átlásharc és az a körülmény, hogy az abból kivezető utat megtalálni nem sikerült, a hadművészetet egyszerű véres mesterséggé alacsonyította, mert hiszen hosszú évek meddő viaskodása alatt százezrek és milliók haltak és sebesültek meg, az emberi kultúra óriási értékei mentek tönkre és mindez eredmény nélkül, mert katonai döntés nem esett.

Mivel a katonai hadjárat döntést elérni nem tudott, a háború más tényezői — gazdasági és propagandahadjárat — léptek előtérbe és a jól ismert módon végül is összeroppantották a gazdaságilag összehasonlíthatatlanul gyengébb felet.

Az 1914—18. évi világháború ily módon való lefolyása után sokhelyt az a nézet alakult ki, hogy a hadművészet érvényesülésének napja immár végleg leáldozott. Sikeres katonai hadjáratot többé megívni nem lehet, mert annak egyedüli lehetséges módja, a támadás, a hadi technika óriási fejlődése miatt, amely elsősorban a védelmet erősítette meg, örökös kudarcra van ítélve. Nincs tehát már szükség lángeszű hadvezérekre, akik hannibáli és schlieffeni szellemben, mozgó háborúban nagy, megsemmisítő csatákra törnek. Elégséges a vas és beton felhasználásával gigantikus védőművekkel körülvenni az országot és a haderőt az erődítések védelmével megbízni, a háborút pedig gazdasági és propaganda-hadjárattal kell és lehet megnyerni.

Azok, akik így gondolkoztak, nem értékelték ki kellő éleslátással a világháború egyes jelenségeit, amelyek pedig — ha nem is élesen körvonalazva — mégis már előre jelezték a jövő követendő útjait.

1917 november végén néhány száz kezdetleges angol harckocsi (tank) egészen rövid tüzérségi előkészítés után Cambrai-tól nyugatra legázolta és áttörte a német állásokat. Nagyrészt csak az angol vezetés hibájának tudható be, hogy ez a harcászati áttörés nem fejlődött ki a német arcvonal tökéletes hadászati áttörésével, amely után a mozgó háború megindulhatott volna. 1918 júliusában, majd főleg 1918 augusztus elején tömegesen bevetett harckocsi-kötelékekkel támogatott antantcsapatok olyan sikereket értek el a német állások elleni támadások alkalmával, amelyeket azelőtt harckocsik nélkül a legnagyobb méretű tüzérségi előkészítéssel sem tudtak megközelítőleg sem elérni. Amellett a támadásra bevetett harckocsik előállítási költsége csak egészen csekély törtrészét képezte az azelőtti áttörési kísérletek alatt felhasznált tüzérségi lőszer előállítási költségeinek. A harckocsik kíséretében támadó gyalogság veszteségei feltűnően csekélyek, a megtámadottak veszteségei pedig igen súlyosak voltak.

A harckocsik tehát már a világháborúban bebizonyították, hogy támadó erejük még a technika fejlődésével magasra fokozott védő-elhárító erővel szemben is fölényes és így a jövő támadó eszközeinek kell őket tekinteni.

A harckocsik által elért eredmények a világháborúban azonban mégsem lehettek döntőek, mert a harckocsik mozgási sebessége és működési sugara csekély, technikai kivitelezésük pedig kezdetleges volt, és mert a harckocsik által kivívott eredmények kiaknázására hivatott gyalogság gyalog ment a harckocsik után és így feladatát a harckocsiktól való teljes elszakadás veszélye nélkül csak akkor tudta végrehajtani, ha a harckocsik harc közben a gyalogsághoz alkalmazkodtak, vagyis sebességüket fékeztek.

Ezért a harckocsi-támadásnak az ellenséges állásrendszeren való áthaladási sebessége csak kevéssel múlta felül a gyalogos támadás előrehaladási sebességét, ha pedig az áttörés sikerült, ennek azonnali kihasználása nem volt lehetséges és így végeredményben a védő tartalékai még mindig jó időben beérkezettek a veszélyeztetett területre, hogy feltartóztassa a támadást vagy megkapaszkodják valamely hátsóbb védőállásban.

A világháború után a szerzett tapasztalatok nyomán a technikának kellett segítségül sietnie, hogy megteremthetők legyenek azok a korszerű gyorscsapatok, amelyek nagy támadó erővel és gyors mozgási képességgel rendelkezve a XX. század hadvezérei számára ugyanazt az értékes haderőrészt jelentik, amit Hannibal számára a lovasság jelentett. Így be kellett következnie a hadművészet reneszánszának, amikor ismét a magasan szárnyaló hadvezéri gondolaté a döntő szó, mert a hadvezér ismét rendelkezik alkalmas eszközzel az ellenséges haderő megsemmisítésére törő akaratának végrehajtására.

A korszerű gyors csapatok megteremtése a motorizálás útján vált lehetségessé.

Katonai nyelven motorizálás alatt — tágabb értelemben — a motornak a hadviselés szolgálatába való állítását értjük. Ide tartoznak tehát a földi és légi motoros járművek egyaránt. A szűkebb értelemben vett motorizálás a földi gépjárműveknek személy- és anyagszállításra való felhasználása. A mechanizálás (gépesítés) viszont a földi gépjárműnek olyan felhasználása, hogy az egyben harceszközt is képez, mint például a harckocsi.

Motorizált egységek tehát a gépkocsizó gyalogság, a motorkerékpáros lövészek, a gépvontatású tüzérség, gépkocsizó műszaki csapatok stb. Mechanizált (gépesített) egységek viszont a harckocsi- és páncélgépkocsi-kötelékek, a harckocsiadászok, a rohamlővegek stb.

Végül a motomechanizált seregtettek azok a magasabb kötelékek, amelyekben motorizált és mechanizált csapatok egyaránt helyet foglalnak. Vannak bennük tehát gépkocsizó gyalogsági és motorkerékpáros lövészegységé gépvontatású tüzérség, harckocsi- és páncélgépkocsi-kötelékek, gépkocsizó műszaki csapatok stb. és mindezek ellátására rendelt gépkocsizó ellátó és utánszállító szervek.

Ilyen motomechanizált seregtettek például a most folyó háború haditudósításai révén általánosságban ismert páncélos hadosztályok és hadtestek.

Ezek a páncélos seregtettek sokkal nagyobb támadóerővel és sokkal nagyobb menetgyorsasággal rendelkeznek, mint a haderő zömét alkotó gyalogos seregtettek; így ma a XX. században lényegében ugyanazt a korszerű gyorscsapatot jelentik, mint amit a lovasság a régmúltban.

Lássuk most, mi a különbség a világháborús harckocsikötelékek és a mai páncélos seregtettek harca és felhasználási módja között?

A világháborúban csak tisztán harckocsikból álló egységek voltak, azaz a harckocsikötelékekhez nem tartoztak szervezetszerűen más fegyvernemek (gyalogság, tüzérség) is. Ezeket a harckocsikötelékeket a támadásra gyalogos seregtetteknek rendelték alá és feladatuk az volt, hogy a támadó a saját gyalogsága előtt haladva, annak utat törjenek, tehát súlyukkal le kellett rombolniok az ellenség akadályait, legázolniok az ellenséges géppuskás fészkéket és tüzükkel fedezékbe szorítaniok az ellenséges védőállás megszálló csapatait. Mögöttük a támadó gyalogság haladt, amely a harckocsik által elért sikereket igyekezett kihasználni, az azokkal való szoros együttműködésben. Ezért a harckocsik zöme a gyalogság térnyerésének ütemében haladhatott csak előre, különben elszakadtak volna egymástól és ez esetben kettőjük között ismét feléledt volna a védő ellenállása, amely azután a támadó gyalogságot tüzévei a földhöz szegezhetette. Ha sikerült is ily módon a gyalogsági támadás üteménél alig gyorsabb ütemben az ellenséges állásokat áttörni, mikor az ellenséges állásrendszer áthaladása után könnyebb terepre érve a harckocsik immár gyorsabban törhettek volna előre, addigra vagy üzemanyaguk fogyott ki, vagy kezdetleges mechanikai szerkezetük mondta fel a szolgálatot, de ha ezek nem is következtek be, mégsem volt értelme a további gyors előretörésnek, mert hiszen a harckocsik egymaguk területet

megtartani nem tudnak, az erre képes más csapatok pedig mindenképpen csak a gyalogos sebességével mozoghattak, míg a védő tartalékait a vasút és a gépkocsik sebességével hozhatta az áttörés területére.

Hogyan zajlik le ezzel szemben a mai páncélos seregtestek támadása?

Ezekbe a páncélos seregtestekbe a harc zömét megvívó harckocsikon kívül terepjáró (esetleg részben páncélozott) gépkocsikon mozgó gyalogos egységek, motorkerékpáros lövészek, gépvontatású tüzérség, gépkocsizó műszaki csapatok stb. is már eleve be vannak szervezve, amelyek már a békebeli kiképzés alatt folytonosan együtt gyakorolva, szerves egységgé forrtak össze.

A páncélos seregtest felderítő csoportja (páncélgépkocsik, motorkerékpáros lövészek, gépkocsizó utászok stb.) felderíti az áttörésre kiszemelt ellenséges állásrész, főleg abból a szempontból, hogy hol a leggyengébb az ellenséges páncélelhárítás, hol a legkevesebb az akadály és hol a legkedvezőbb a terep a harckocsik támadására. E felderítés eredményeként megállapítást nyer a legkedvezőbb támadási irány az ellenséges védőálláson át (a németeknél „Panzergasse“). A támadás előkészítésére a gyorsan felvonuló gépvontatású tüzérség támogatása mellett a páncélos seregtestbe beszervezett gépkocsizó gyalogság és utászok rohamcsapatai megteremtik a harckocsik támadásának előfeltételeit akadályok lerombolásával és áthidalásával, ellenséges állandó erődítési elemek (kiserődök stb.) és páncéltörő fegyverek leküzdésével és lefogásával. Ezután megindul a harckocsitömegek mindent elsöprő támadása, amelyet nyomon követ a páncélos seregtest gyalogsága, először gyalog, majd pedig terepjáró gépkocsijaira szállva, a harckocsikkal egyenlő sebességgel haladva.

Az ellenséges védőállás áttörése után nincs megállás, hanem most következik a korszerű gépjárművek teljes sebességének és működési sugarának kihasználásával történő merész előretörés. Elen a páncélgépkocsik és motorkerékpáros lövészek, nyomban utánuk a harckocsik és a gépkocsizó gyalogság, tüzérség stb. Ezek mögött pedig hosszú gépkocsioszlopok hozzák előre az üzemanyagot, a lőszert, a tartalék harckocsikat és szállító gépkocsikat, az élelmet stb.

Ugyanekkor pedig a levegőben a tágabb értelemben vett motorizálás másik, a hadviselés szolgálatába állított nagyhatású korszerű eszköze, a harci repülőgép, nagy tömegekben megtámadja az állások mögötti ellenséges országrész vasútvonalait, műútjait. A közlekedési góccok és műtárgyak szétrombolásával megbénítja az ellenséges tartalékok gyors mozgóképességét, szétveri, késlelteti magukat az ellenséges tartalékokat is, az ellenséges parancsnokságok állandó megtámadásával és a hírhálózat megszakításával pedig megnehezíti az ellenséges vezetést. De mindezeneken felül a légi erő beavatkozik a földi harcba is és könnyű harci gépei és zuhanóbombázói közvetlenül támogatják a páncélos seregtestek harcát. Említsük meg még az ejtőernyős vadászokat is, akik a gyorsan előretörő páncélos seregtestek tervezett útvonalán bizonyos fontos átjáróknak, műtárgyaknak stb. már jóelőre való kézbevételeivel elősegítik a páncélos seregtestek gyors térnyerését.

Ilymódon ma megváltozik a viszony a támadó és a védő közt az 1914—1918. évi világháborúhoz képest. Ma a támadó páncélos seregtestek főlényes támadóerővel gyorsan törnek át az ellenséges álláson és a gépkocsi sebességével nyomulnak elő mélyen az ellenség oldalába és hátába, míg a védő tartalékai a repülőátadások következtében a gyors mozgási lehetőségben erősen korlátozva vagy attól megfosztva, sokszor csak a gyalogos sebességével igyekezhetnek a veszélyeztetett területre.

Így kap ismét erőre, lendületre és gyorsaságra a támadás a vasbeton, a géppuska és a gyorstüzelő löveg korszakában is. Így válik ismét lehetővé

az ellenséges védőállások teljes hadászati áttörése után az ellenséges haderő oldalba- és hátbatámadása, részeinek körülzárása és megsemmisítése.

Így kerülhető el a hosszúra nyúló állásharc a maga szörnyű ember- és anyagi áldozataival, bomlasztó hatásával, reménytelenségével és a hadművészetet lealacsonyító földhözszegezettségével együtt.

Ezért lehet ma ismét katonai hadjáratral gyors háborús döntésre törekedni. Mindez csak a motorizálás révén valósulhatott meg, ezért jelenti a motorizálás a hadművészet reneszánszát.

Lássuk most, hogyan támasztja alá fenti megállapításainkat maga a valóság.

Az 1939 szeptember 1-én kitért német-lengyel háborúban Hitler terve az volt, hogy a lengyel haderő zömét még a Visztulától nyugatra megsemmisíti. Ennek a tervnek megfelelően vonultatta fel hadseregeit és adta meg azoknak az előnyomulás főirányát.

A felvonult német és lengyel haderők közt számbelileg nem volt jelentős különbség. A lengyelek hatalmas lovassággal, de csak elenyészően kevés korszerű gyors csapatokkal rendelkeztek, a németeknek viszont egyetlen lovasdandár mellett egész sor páncélos és gépkocsizó hadosztályuk volt és főleg ezen a téren óriási előnyt jelentett. Emellett hatalmas légierejük korlátlan légiuralmat biztosított számukra.

A német korszerű gyorscsapatok zöme a haditervnek megfelelőleg a 4. és főleg a 10. hadsereghez került. Ezek a korszerű gyorscsapatok előretörésük közben a szó szoros értelemben darabokra szellették a lengyel haderőt. Azok visszavonulását a gyorsaságukból adódó túlhaladási lehetőség révén megakadályozva, őket helyhez szegezték, míg a gyorscsapatok mögött hatalmas menetekkel előnyomuló német gyalogos seregtettek ezeket az egymástól szétszagattott és helyhez rögzített lengyel haderőrészeket körülzárták és elfogták. A lengyel tartalékok mozgását, valamint az esetleges átcsoportosítást törekvéseket a német légierők teljesen megbénították.

A hadjárat így gyakorlatilag 18 nap alatt befejeződött és ezzel a hadtörténelem legrövidebb háborúja lett.

A világháborús és a motorizálás adta mai lehetőségek párhuzamba állítására szemléltető példa az 1918 március 21-én megkezdett német „Szent-Mihály”-támadás és az 1940 tavaszán lezajlott Flandria-i és Artois-i csata lefolyásának és eredményének összehasonlítása.

1918 kora tavaszán elérkezett a németek számára az utolsó lehetőség a katonai döntés kieroszakolására a nyugati hadszíntéren. Ennek teljes tudatában a német legfelsőbb hadvezetés már 1917 ősze óta hatalmas döntő támadásra készült fel. Nem állott fenn kétség arra vonatkozóan, hogy az ellenséges arcvonal bármely részén támadva is, a harcászati áttörést ki lehet kényszeríteni. Súlyos problémát jelentett azonban az antant-erők óriási tartaléka, amely kereken 60 angol-francia hadosztályt tett ki és amelyet a sűrű vasúthálózat és a rendelkezésre álló hatalmas szállító gépkocsipark felhasználásával az ellenfél aránylag gyorsan oda szállíthatott a megtámadott arcvonalrészre, a hadászati áttörés megállítására.

Az ellenséges tartalékok ilyen felhasználásának kikapcsolása kétféle módon volt elképzelhető. Vagy olyan gyorsan kellett az áttörést végrehajtani, hogy az még a tartalékok beérkezése előtt teljes hadászati érvényre emelkedhessék, vagy pedig egy melléktámadásnak magára kellett vonnia először ezeknek az ellenséges tartalékoknak a zömét, közvetlenül a másutt bekövetkező főttámadás időpontja előtt.

A német legfelsőbb hadvezetőség egyik módot sem választhatta. Az elsőt azért nem, mert 1918-ban nem voltak még korszerű gyorscsapatok, amelyek rövid idő alatt képesek a teljes áttörés végrehajtására, a másodikat pedig azért nem, mert melléktámadás végrehajtására nem volt elegendő ereje. 1918 tavaszán 171 antant hadosztállyal szemben 192 német hadosztály állott, de ez a túlerő csak látszólagos volt, mert a német

hadosztályok általában kisebb létszámúak voltak az ellenfél hadosztályainál, azonkívül a ló és lótophiány miatt e hadosztályoknak csak egy része volt a teljes mozgóképesség birtokában.

A felsorolt módok helyett a németek több támadást készítettek elő, amelyeket egymás után akartak végrehajtani, ha az előző támadások nem vezettek sikerre. Így remélték az ellenséges tartalékokat annyira szétforgácsolni, hogy a támadások folyamán azok valamelyike mégis csak meghozza a döntést.

Az első ezek közt a fedőnéven „Szent-Mihály“-nak nevezett támadás volt. Ennek alap gondolata: támadás az angolok ellen Cambrai-St. Quentin-nél. Péronne és Ham elérése után — a bal szárnyal a Somme-ra támaszkodva — északnyugati irányban fel kell göngyöltetni az angol arcvonalat. Ennek befejezése után támadás a franciák ellen.

A Szent-Mihály támadás alap gondolata lényegében ugyanaz volt, mint az 1940 május 10-én a nyugati hadszíntéren megindult német támadásé.

1918 március 21-én 62 német hadosztály indult rohamra Arras és La Fère között a fenti terv némileg módosított változata alapján. A csata 15 napig tartott és a németek térnyerése a legmélyebb helyen 60—65 km volt. E térnyerés zömét a németek a támadás első 5—6 napján érték el, azután az antant-tartalékok beérkeztek és a további napok az ezekkel való meddő viaskodásban teltek el, mígnem április 4-én a német legfelsőbb hadvezetőség ezt a harcot beszüntette, hogy Flandriában kezdjen új támadást.

A csata első napjaiban a német támadás átlagos térnyerése napi 8—10 km volt. A támadást hatalmas tüzérségi támogatás mellett kizárólag gyalogos seregtestek hajtották végre. Az elért eredmény csupán harcászati sikert jelentett, a teljes áttörést nem sikerült elérni.

1940 május ro-én a német haderő ismét döntő támadásra indult a nyugati ellenfelek ellen. A támadás nagybani terve a következő volt: a haderő zöme Dél-Belgiumban az Ardenneken és a Maas-folyón átkelve a Sambretől délkeletre áttöri a Maginot-vonal folytatását és a Somme-folyó jobbpartja mentén a tengerig előretörve megsemmisíti az ettől északra levő szövetséges seregeket. Közben a haderő részei Dél-Hollandián és Észak-Belgiumon át délnyugati irányban előnyomulva az ismeretes Schlieffen-féle terv fenntartásának látszatát keltik.

A német korszerű gyorscsapatok legnagyobb része (páncélosadosztályok és hadtestek, valamint gépkocsin szállított hadosztályok) a Dél-Belgiumon át támadó zömnél volt beosztva. A támadás május 10-én indult meg a német határról, május 20-án Abbeville-nél már elérte a tengert és így a teljes hadászati áttörést 11 nap alatt érte el. A megeendő távolság légvonalban 300 km volt, ebből az első 140 km előrehaladást 7 nap alatt, napi 20 km átlagteljesítménnyel érték el, a hátralevő 160 km-t pedig 4 nap alatt, napi 40 km átlagteljesítménnyel tették meg. Közben éveken át óriási költségekkel kiépített állandó erődítéseket törtek át rövid idő alatt, utakban szűkölködő középhegységen (Ardennek) és több folyón keltek át nehéz körülmények között.

Az ellenséges tartalékok, amelyek számáról ma még biztos tudomásunk nincs, az áttörés ilyen rohamos üteme mellett szóhoz sem jutottak. Annál inkább nem, mert a főlényben levő és példásan vezetett német légi erők ezek gyors felvonulási lehetőségeit a közlekedési vonalak szétrombolásával már eleve elvágta.

A flandriai és artoisi csata végeredménye ismeretes. A holland és a belga haderő kapitulált, három francia hadsereg megsemmisült és az angolok is teljes felszerelésük visszahagyásával csak pusztán életüket menthették át a csatornán. A meggyengült francia haderő magára maradt, majd a nyomban folytatódó német támadásnak esett áldozatául.

Ez a fantasztikus teljesítmény sohasem lett volna elérhető motomechanizált seregtestek nélkül.

A felhozott példák a történelem bizonyító erejével mutatnak rá ama fejtegetéseink helyességére, hogy a hadművészet ma reneszánszát éli. Ilyen méretű győzelmes hadjáratokat, amelyek folyamán hetek leforgása alatt milliós haderők semmisültek meg, eddig nem ismert a hadtörténelem. Nem akarjuk azt mondani, hogy e győzelmek kizárólag a motorizálásnak köszönhetőek, mert számtalan, különböző természetű alapfeltétel és körülmény összesége vezetett a sikerre, de igazunk tudatában nyugodtan állíthatjuk, hogy a motorizálásnak ilyen méretű felhasználása nélkül a németek csekély veszteséggel ilyen rövid hetek alatt kivívott villámgyors győzelmeket soha el nem érhettek volna.

Vonjuk le a minket érdeklő végső tanulságot is. A motorizálás korának háborúja a hadjáratok rövidebb időtartamának ellenére sem olcsóbb, mint a múlt háborúi, mert a korszerű légerő és korszerű földi motomechanizált csapatok szervezése és fenntartása óriási összegekbe kerül. Am az a nép, amely jövője érdekében tud lemondani s tud a béke éveiben nélkülözések közepette összeszorított fogakkal és áldozatos lélekkel a jövőért dolgozni, elnyeri jutalmát akkor, midőn a sors a tették mezejére szőlítja,

Nekünk, magyaroknak, ez az igazság lebegjen szemünk előtt és hozzunk meg már béke idején minden áldozatot honvédségünk korszerű fejlesztésére saját jövőnk érdekében.

KOLTAI JENŐ

MAGYAR HŐSÖK

KORNIS GYULA munkássága ma már egész könyvtárra megy s mindenki, aki nehéz kétségek és fárasztó töprengések árán írja meg szellemi termékeit, csak ámulattal nézheti fölényes elméjének alkotó tevékenységét.

Most megjelent nagy kötete: „A magyar politika hősei“ is azt bizonyítja, hogy ennek a tiszta látású filozófus-politikusunknak sok mondanivalója van mindenki számára, akit a nemzeti élet magasabb értékei érdekelnek.

A maga környezetében mindenki lehet hős, vagyis mindenki fejthet ki áldozatos munkát a normális kötelességteljesítésen felül. Hős a munkás, aki csekély béréből nemcsak családját tartja fenn, hanem gyermekei szellemi felemelkedéséről is tud nélkülözések árán gondoskodni. Hős a helyettes tanár, aki szomorú anyagi helyzetében idealizmusra tanítja a gondjára bízott gyermekeket. Hős a rendőr, aki élete kockáztatásával menti ki a vízbefúlót, a katonát, ki önként vállalkozik életveszélyes feladatára. A magyar politika hősei pedig azok, akik egész életüket, éjjelüket, nappalukat a nemzet nagy értékeinek megmentésére vagy fejlesztésére, gyarapítására áldozták.

Kornis új könyve nem egyszerre íródott: tulajdonképpen az utóbbi években írt alkalmi beszédeinek, előadásainak vagy önálló tanulmányainak antológiája. Ez magyarázza az egyes fejezetek egyenetlenségét a terjedelem szempontjából: néhány lapnyi fejtegetésre kötet vastagságú értekezés következik. Szent Istvánról, Mátyás királyról, Rákócziáról, Kölcseyről, Pázmányról jubiláns alkalmakkor beszélt Kornis; Fáy Andrásról, Tisza Istvánról serlegbeszédet tartott, Apponyiról írott nagy tanulmánya Kisfaludy-társasági székfoglaló, Horthy Miklósról és Klebelsberg Kunóról írt tanulmányainak kiadásához is ünnepélyes alkalmak adták az ösztönzést.

De sem a terjedelemben észlelhető aránytalanság, sem a tanulmányok alkalmi jellege nem rontja a könyv összhatását. Kornis Gyulát, „Az államférfi“ szerzőjét mindenkor egyformán vonzották a politikai tevékenység nagy szellemei, s minden alkalommal a filozófus magas értelme

és a gyakorlati politikus rokon intuíciója reagál nála, egységesen és oszthatatlanul.

Nyilvánvaló, hogy Kornis nemcsak önmagát műveli, saját kultúr-filozófiai elmélyedését, saját politikai ethoszát erősíti e nemzetpolitikai tanulmányokban, hanem elsősorban itt is tanít, mint katedráján; az egész olvasó magyar társadalmat óhajtja a magasabb szellemi és erkölcsi értékek tisztelésére és gyakorlására nevelni. Pázmány Péteren, Apponyi Alberten, Tisza Istvánon, Horthy Miklóson, Klebelsberg Kunón keresztül ragadja meg az alkotásra, tette képesítő politikai lelkeséget és így a politikai idealizmus normáit rajzolja meg a magyar politikusok és a magyar nagyközönség használatára.

Mi emelte Kornis Gyulát a magyar politika docensévé? Az „Államférfi“ bölcseleje alkalmazza itt kategóriáit a magyar élet nagyjaira, a „Lelki élet“ pszichológusa vezet be jellemük és szellemük titkaiba, a filozófia tanára értékeli életcéljaikat, a „Magyar művelődés eszményei“-nek története jelöli ki törekvéseiknek helyét a magyar fejlődésben: mindenütt a szakember emeli az olvasó értelmét a tiszta eszmék magasságaiba.

A szellemtörténész szól belőle például, mikor Széchenyit és Apponyit elhelyezi, amazt a dionysosi, emezt az apollói szellemtípusba; a pszichológus vonja meg Kossuth és Apponyi, Tisza István és Apponyi között a szellemi kontraszt kontúrjait, a művelődéstörténész állapítja meg Klebelsberg Kunó kultúrpolitikájában az intellektualisztikus jelleget s az erkölcsi-érzületi célok relatív hiányát. Mindezt a legkönnyedebb formában kapjuk, a filozófusokat jellemző homály legcsekélyebb nyoma nélkül, mert Kornis Gyula látása átfogó, rendszerbe építő. Könyveiben minden áttekinthető, mint egy klasszikus tervű épületben, ahol nincsenek titkokat rejtegető, rémeket sejtető zugok.

A kötetből kiemelkednek azok a fejezetek, ahol hőisével együtt az eszmék világába emelkedhet. Így látható szimpátiával merül el Kölcsey Ferenc gondolatvilágába, ahol egész nagyarányú szellemi fegyverzetét tudja alkalmazni a magyar romantikának erre az elmélyedésre hajlamos egyéniségére, aki zseniális költő, filozófus és politikus volt egy személyben. Elsősorban Kölcsey szellemi alkotásának és filozófiájának kapcsolata érdekl. Kimutatja pesszimizmusa alatt rejlő humanizmusát, majd a másik antinómiát, a klasszikus és a nemzeti romantikus szellemiséget. Még érdekesebb, amint politikai gondolkodásában megismerjük a történelmi romantika építő konzervativizmusának és a liberális korszellemnek harcát, mely mindig Széchenyi-szerű reális látásba torkollik ennél az erkölcsileg igen mély léleknél. Kozmopolitizmusa és erős nemzeti érzése is egy ilyen szép harmóniába oldódó ellentétet alkot kedélyében. Általában üdítő látvány Kornis arcképcsarnokában, amint a nagy magyar államférfiak időnként kitornek a korszellem bővületéből, mert magához húzza őket olykor a magyar élet valósága és tényleges szükséglete. Kölcseynél ez a korok fölé emelkedés különben igen természetes is, mert e nagy ember világnézetének sarkpontja minden korszerűségeen túl „örök értékek kultusza volt“.

Apponyi Albertről írt hatalmas tanulmányában is ez az ethikai többség ragad meg a legjobban. (A könyvnek nem legérdektelenebb fejezete, ahol Kornis a filozófus Apponyit fedezi fel.) Apponyi filozófiájában a jog eszméje örök és változatlan: szerinte a jogot az állam csak definiálja, de nem teremti. Bizony, messzire kerültünk a mai szomorú időkben az élete végén világszerte tiszteltben álló aggastyán tiszta magasságokban lebegő eszményiségétől, aki ilyesmit írt: „Egy világnézetnek elméleti és gyakorlati értéke éppen az alapjául szolgáló Isten-fogalomnak tisztaságától és helyességétől függ.“ S állameszménye sem nagyon korszerű manapság: „Az ilyen állam legfőbb társadalmi elve a kereszténységtől követelt szeretet, amely minden embert, mert Isten képmására van teremtve, megbecsül.“ így lehetett Apponyi Kornis meghatározása szerint az „egyetemes humanizmus“ képviselője. Magas ethikai jellemének

megható bizonyítékai a saját emlékirataiból merített idézetek, ahol politikai tévedéseit ismeri be Ágostonra vagy még inkább Rákóczi Ferencre emlékeztető alázattal. Kornis rajza ugyanis nem szívódik fel az eszmék világába: pasztikus képet kapunk Apponyiról az emberről, a politikusról, a művészről, a szónokról, mert mindebből tevődik össze a „gótikus katedrális“, mint ahogy Apponyit egy francia politikus nevezte.

A személyes barátság és hála melegségén kívül a művelődéspolitikus bámulata hevíti a gróf Klebelsberg Kunóról rajzolt arcképet. A háború utáni „kulturpessimizmus“ korában ő volt az, aki cselekvő hitet és alkotási vágyat vitt bele a magyar művelődéspolitikába. Népiskolák, tanyaiskolák, gazdasági iskolák sorát építi, lenn és fenn a magas kultúra szolgálatában tömérdek intézményt alapít, felújít és százával képezi ki a szakembereket a magyar kulturális élet minden ágában. Ezerarcú tevékenységében Kornis Gyula keresi a gondolati alapot s ezt a pozitív, aktív, konstruktív emberek összefogására irányuló törekvésben látja (neonacionalizmus). Ellenlábasai voltak a passzív, negatív és destruktív magyarok, akik sorába szerintünk a nagy miniszter talán túlhamar is beleszámította sokszor rapszodikusnak látszó elgondolásainak kritikusait. Bizonyos, hogy olyan időben adott újat és többet a nemzetnek, mikor az alkotó vágy minden más téren pangott és sok más államférfi csak a romok eltakarításával vagy a régi konzerválásával volt elfoglalva, vagy tán még azzal sem. Az is bizonyos, hogy az ő neveltjeiből nem a kótyagos politikusok, hanem a komoly szakemberek hatalmas táborra alakult ki: alkotásai nyomán a tudományos munka kereite kitágultak és a magyar felsőbb műveltség felvehette a versenyt a szerencsésebb, de még mindig irigy szomszédok haladásával. Ilyen távlatban Klebelsberg valóban a legnagyobb magyar művelődéspolitikusok között foglal helyet s nincs szüksége már arra az apológia-stílusra, melyet Kornisnak évekkel ezelőtt írt tanulmányában még alkalmaznia kellett. Klebelsberg a nagyobb Magyarországnak alkotott és a közelmúlt igazolta legtöbb elgondolását; így ami az ő idején szellemi túlermelésnek látszott, ma, az ország gyarapodásával, elsőrendű életszükségletet tölt be.

Különös elmélyedéssel rajzolja meg Kornis Pázmány Péter alakját, az egyetem jubiláris hőstét; itt egy mintaszerű egyéniségelemzést adott a sokoldalú filozófus. A cholericus Pázmány, kinek lobogó temperamentumát rendjének fegyelme magas célok szolgálatába állította, előttünk áll itt a maga teljességében. Kiemeli a szerző korát is jellemző agresszivitását, hatalomra, szervezésre, győzelemre törekvő idealizmusát. Akaratzeninek nevezi, mint Tiszát. Sokoldalúságát mindenüttlétlétlétége mégsem teszi Machiavellivé s bár gyanakvó természetű, mindig egyenes, kerek magyar jelleme érdekes kontrasztot alkot erdélyi ellenfelének csaváros eszével. A jubiláris beszéd alkalmat adott a budapesti egyetem akkori rektorának arra, hogy tiltakozzék Pázmány alapítási gondolatának tót-szláv kisajátítása ellen; rámutat arra, milyen messze vannak a magyar történelem ellenségei a tudományos igazságtól és milyen tudatosan térnek el az objektív igazságnak minden tudóst kötelező parancsától.

Nem tudom, nem a legszerencsésebben megoldott probléma-e Kornis könyvében Horthy Miklós jellemképe és alkotásainak értelmezése. Mindig kényes egy írónak saját országának államfőjéről írni; könnyen a hizelgés vádja érheti. Kornis ritka tapintattal oldotta meg ezt a feladatot. Nem tett mást, mint gyakorlott pszichológiai intuícióját egy igen nemes jellemre, értékelő filozófiáját pedig egy nagy hősi élet konstruktív munkájára alkalmazta. Egy Horthy Miklósról írt jellemzésben is, mint Pázmánynál, a tettek beszélnek, nem a stílus.

Kornis előbb párhuzamba állítja Horthy Miklós esetét azon katonakéval, kik hasonló körülmények között jutottak az államfői szerephez, (Pilsudski, Hindenburg, Kemál, Franco). Mindegyik katona volt, a katonának pedig a rend és a belső-külső biztonság fenntartása az életelve. De Horthyt ezenfelül ösztönös, hagyományos magyar alkotmányos érzeke és politikai bölcsessége visszatartotta attól, hogy nemzete diktátorává legyen.

Kornis aztán kiemeli a kormányzó nagy felelősségérzését, mely Szegedre viszi, ahol rájön Zrínyi Miklós igazágára: a magyar csak magára számíthat,

s ha erősnek mutatkozik, még az ellenség is megbecsüli. Ezért alkotja meg a legnagyobb nehézségek között nemzeti hadseregét.

Horthyban megvan az államférfinak egyik legfontosabb kelléke, mondja Komis, a „sugalmazó erő“, mely hallatlan személyes presztízst biztosít neki. Főjellemvonása gyanánt kiemeli a nemzeti jellegét: a Kormányzó a magyar ember testi és lelki képviselője, a magyar jellem meleg közvetlenségében, politikai téren okos tartózkodásban és józan realizmusban nyilvánul, ami mindig visszatartotta a kalandoktól, mert, mint mondotta, „eleget pocsékoltuk a magyar vért a múltban“. Ugyanezen józan és mindig sikerre vezető realizmus sugallta, mikor nemrég nevezetes történelmi szavait elmondotta a hadseregbe befurakodni akaró politikusokról: „El a kézzel a hadseregtől! A tisztikar tudja, hogy a hadsereg a pártok felett csak az egész nemzeté lehet!“

Ez a hadsereg az ő alkotása, legmelegebb szívügye, ő, aki a most folyó háború előtt azt javasolta, tegyen a pápa, mint a legmagasabb és legönzettelenebb erkölcsi fórum, javaslatot egy nemzetközi értekezlet összehívására, mely a kiáltó igazságtalanságok békés elintézését hozta volna meg, jól tudta, hogy erős hadsereg nélkül egyetlen nemzetnek még békében sincs politikai értéke. Ezzel a nagy tettel, a hadsereg megszervezésével, visszaadta a nemzetnek önbizalmát és vele együtt elszakított testvéreink millióit, mert az országgyarapítás nemcsak okos, előrelátó diplomáciájának, hanem az ősi magyar katonai erények összefogásának és modern szellemű hadszervezésének eredménye.

Kornis a nemzetek nagy szellemeinek megnyilatkozásaiból a nemzet mai élete számára is von le tanulságokat. Kölcsey különösen gazdag efféle örök érvényű, olykor profetikus jelentőségű tételekben, villanásokban; így az ő szemében a nemzet elsősorban „az egyes nemzedékeket összetartó hagyományok történeti tudatán alapszik“, tehát nem a fajon, mint ma annyian hirdetik. Alkotmányunknak ma sincs időszerűbb védője, mondja Komis, mintha azok számára írta volna klasszikus szavait, „akik manapság az egyéni és társadalmi szabadságot oltalmazó alkotmányt a diktatúra rendszerével szeretnék erőszakkal fölcserélni“. Majd idézi magát az író: „Nem egyszer hallottam a gondolatlan állítást, hogy törvényeink és egész polgári alkotmányunk a régen múlt századok körülményei között támadván, az újabb kor megváltozott helyzetéhez többé nem illenek s azokat mással kellene felcserélnünk. De váljon lehet-e idő, mikor az emberiségnek kevesebb szüksége legyen a szabadságra s az abból folyó jótéteményekre, mint egykor volt?“ S mintha egy mai politikai irányzatot venne célba, mikor a korszellemről írja szatírját:

„Korszellem, ez egy valóságos parvenu. A szellem szó éppen 24 esztendő, koral összetéve alig 20; és íme, országgyűlési rangot nyert annyi sokaknak felette, mik már a XVII. században születtek. Mind ez a demokráciái veszedelmes csapongástól ered, mely sem régiséget, sem születést, sem jogokat nem tisztel... Miért való, a mit állítok? mert a korszellem parancsolja. — Miért kell tenni, a mit kívánok? mert a korszellem parancsolja. — Mivel értesítem a hinni nem akarót? korszellemmel. — Mi által indíthatom szánakozásra a kemény szívűt? Korszellem által. — Tülságokat mondok? Korszellem. — Időre, helyre, körülményre nem vigyázok? Korszellem. — Óhajtom, hogy minden legyen, de munkám és költségem nélkül? Korszellem. — Tanítok, de tanulni nem akarok? Szólok, hogy csak a naplókönyvben álljon? Tisztádon tiszta korszellem.“ S Kornis hozzáteszi: „A korszellemnek ez a hamis verbuváló ereje és tekintélyt álsúlyá mindmáig úgy uralkodik, ahogyan Kölcsey szellemes gúnyja a maga korában mint valami felettünk lebegő titokzatos hatalmat jellemzi...“

Az aktuális iránt fogékony politikai érzéke látatja meg Komissal Kölcseyben az „első magyar falukutatót“, aki a szatmári jobbágság történeti,

statisztikai és gazdasági adatait egybegyűjti; bár talán Bél Mátvás, Tessedik és Berzeviczy Gergely is megérdemelnék ő előtte ezt a minősítést. Módszerességével és szempontjainak gazdagságával Kölcsey minta gyanánt ragyoghat a mai szociográfusok előtt. De ugyanakkor liberalizmusa nem akadályozza meg abban, hogy ne ismerje fel a zsidó pálinkafőzők és árendások elszaporodásában megyéjének veszedelmét: óva inti az országot, hogy Galícia sorsára ne jusson.

Az Eötvösről írt rövidebb tanulmányból is kiérezzük, hogy a történelmet örök lecke gyanánt felhasználó művelődéspolitikus itt elsősorban a mára gondol, mikor — mint minap Bethlen István — Eötvös politikai gondolatait elemzi. Komis hangsúlyozza, hogy már a liberális Eötvös József látta, hogy a szabadság és egyenlőség nem éppen egymást segítő, hanem sokszor egymást romboló eszmék, amivel a doktrinér liberalizmusnak adta súlyos kritikáját. Különös aktualitással bírnak Komis szerint Eötvösnek a kommunizmusra vonatkozó eszméi. „Nagy művében majdnem félszáz lapon elemzi ezt a társadalmi teóriát, mintha csak érezné azt a szégyenteljes jelentőséget, melyre valaha majd a magyar történelemben is vergődni fog. Félti tőle a jogállamot, mely az egyéni szabadság egyetlen biztosítója“, mert Eötvös szemében a legfőbb erkölcsi jogi érték az egyéni szabadság. Ezt akarja biztosítani mind az abszolutizmussal, mind a kommunizmussal szemben;

Tisza-tanulmányában egyenesen azt a kérdést teszi fel Kornis: milyen tanácsokat ad ma a trianoni magyarságnak Tisza szelleme? A felelet: a feltétlen kötelességtudat és bátorság leckéjét. Kornis jogos megvetéssel beszél több ízben — így itt is — a politikai „öszvérlekekről“, kiknek kétértelmű, gyáva magatartását Tisza István szíve mélyéből gyűlölte. Tisza példájából főleg etikai tanulságot von le a magyar államférfiak tanulságára: »Az igazi államférfi lelki lényege az akarat és cselekvés«, s Tiszát mindig a legmagasabb etikai eszmény ösztönözte cselekvésre: a nemzet szolgálata.

De más szempontból is aktuális Tisza István, a magyar parlament és alkotmányosság védője. „A nemzet jogait védelmező alkotmány megszüntetését abban az időben fejedelmi önkényuralomnak, bécsi abszolutizmusnak mondtuk; ma ugyanazt diktatúrának nevezzük. Bár az utóbbinak ma többnyire nacionalista előjele van, formai lényege ugyanaz, mint az abszolutizmusé: a közszabadságok hiánya, a parlamenti rendszerrel szemben egyetlen, önkényesen uralkodó akaratnak mindenhatósága. A magyar alkotmány történeti fejlődése értelmében Tisza István szelleme épúgy int bennünket a diktatúra-ideológia ellen, amely — bár más országokban óriási nemzeti fejlődés és siker forrása — hozzánk átvittetve politikai primitivizmussá silányul, mint ahogy életében aggodalommal kísérte egy új abszolutizmus tervezetét.“

Ilyen értelemben csakugyan „magistra vitae“ a történelem: Komis nemzetpolitikai érzéke kiemeli belőle az örök aktuálist, ami int, óv, tanít és előre mutat.

Klebensberg Kunóval kapcsolatban így határozza meg Komis a boldogságot: „Az emberi boldogságnak egészen másutt van a kútfeje, mint a pusztá gyönyörben: viszonylag az ember akkor boldog, ha a maga lelki alkatának megfelelő lelki életet él s munkát fejt ki, vagyis ha összhang van képességének belső iránya, másrészt külső életformája között: ha bensőleg érzett hivatását, képességét kifejtheti és kiélheti.“ Ez a vallomásszámba menő megállapítás kétszeresen áll a szerzőre is, akinek bámulatos könnyedséggel rendszerező esze és tudományos erosza látható gyönyörűséggel éli ki magát egyrészt könyveiben, másrészt a politikai tevékenységben. Komis Gyula, a politika teoretikusa ugyanaz mint Kornis Gyula, az aktív politikus; itt is, ott is bensőleg érzett hivatását és képességeit fejt ki a nemzetnevelés és a magasabb kulturális értékek szolgálatában.

ECKHARDT SÁNDOR

ADY ÉS TISZA

APÁRHUZAM a hanyatló kor két magyar sorsa között annyira szembeötlő, hogy amikor, két évtizeddel előbb, irodalmunkban felmerült, körvonalozásához inkább csak némi bátorság az esetleges népszerűtlenséggel szemben, semmint valami élesebb megfigyelő készség kellett. És csakugyan, húsz év óta a költő és az államférfiú párhuzamossága az Ady—Tisza problémának mindegyre felbukkanó egyik szemlélete; a másik megint kétféle formában jelentkezik: az Ady-hívek ma is éppúgy lenézik Tisza alakját és gyűlölettel idézik maguk elé, mint valamikor költőjük és prófétájuk; viszont Tiszának mindinkább kevesbedő személyes tisztelői ma is visszatasztónak tartják Ady kultuszát, ha nem is oly brutális nyíltsággal, mint Tisza István, aki egyszer, Hegedűs Lóránt előtt, Adyt és Nyugatját a magyar irodalom „levéltetűjének“ becsmérelte. Könnyen érthető, hogy a párhuzamosság terén alig számíthatunk megértésre a két szélsőség táborában, még akkor sem, ha akár Tiszát, akár Adyt, vagy pedig akár mind a kettőt megajándékozunk is teljes elismerésünkkel. A párhuzamosság hívei tehát még ma sincsenek teljes biztonságban, még ma is számolniuk kell egyoldalú Ady- vagy Tisza-tisztelők neheztelésével, sőt esetleg útszéli támadásokkal, — amely megállapításunkból következik, hogy Hegedűs Lóránt, a legújabb Ady—Tisza párhuzam szerzője,¹ a közéleti bátorságnak ma különösen ritka mértékével rendelkezik.

Bátorságának egyik bizonyítéka, hogy témájának előző feldolgozóit is tekintetbe veszi és azok nézeteivel vitába mer szállani. Nem tudom, mások is észrevették-e: az elmúlt historizmus reakciójaként az írók szeretnek szülők és ősök nélkül állani a közönség elé, nem törődve a tárgyat illető korábbi nézetekkel, amiből az a könnyebbség is származhatik számukra, hogy újdonság és saját termékük gyanánt adhatják elő azt, amiről a kérdés története rövid előadásából kiderülne, hogy mások már rég felfedezték. Másik haszna az elődök szándékos vagy öntudatlan elhallgatásának, hogy nem kell velük és haragjukkal szembeszállni, sőt a polémiától tartózkodva esetleg még azok jóindulatát és türelmét is megvásárolhatjuk, akiknek nézetei a miénktől gyökeresen különbözöek. Hegedűs Lóránt nem volt ily óvatos és ehhez képest munkájában különösen vonzók azon helyek, ahol mindkét szélsőség nézeteivel bátran, hátsó gondolatok nélkül beszámol. Elutasítja a régi barátságot megillető jóindulattal azok véleményét, akik Ady költészetét egyesegyedül erkölcsi problémának tartották és a költő magánéletétől nem akarták meglátni génuszát és gyökeres magyarságát. Ezek, Rákosi Jenő letüntével, szinte kizárólagosan Tisza István politikai köréből kerültek ki, közülök idézi az egyik igen tiszteletreméltó egyéniségnek, Vargha Gyulának levelét Hegedűs Lóránt: az agg költő még tíz évvel is Ady halála után annak költészetét méregnek tartotta a magyar ifjúság számára. A másik oldalon az adyaskodók túlzásait ítéli el Hegedűs, azokét, akik meglepően sok hasonlóságot mutatnak a petőfieskedőkhez, azzal az egy különbséggel, hogy míg a petőfieskedőket a józan magyar kritika elhallgattatta, mielőtt hatalomhoz jutottak volna, addig az Ady palástjába kapaszkodók éppen azért, mert a közelmúltban és jelenünkben nem volt elég erős és tekintélyes irodalmi kritikánk, zavartalanul nőhettek és erősödhettek a közéleti hatalom egy fajtájává. A hasonlóság megvan a két epigonizmus közt abban is, hogy mindketten népieskednek, azaz a magyar műveltséget, irodalmat és egész történeti értékrendszerünket az ő bálványukról mintázott népiességre akarják szimplifikálni. Persze mert az adyaskodás húsz éven át szabadon fejlődhetett, a nemzeti életnek sokkal több terére juthatott el és állíthatta fel ott követeléseit,

¹ Hegedűs Lóránt: Ady és Tisza, Nyugat kiadása, 120 l.

semmint a rövidebb életű, egyszerűbb petőfieskedés. Követelése pedig nem Adyból, hanem abból a képből származtak, amelyet, többnyire önmaga hasonlóságára, elképzelt és bele szuggerált egyetlen hősének alakjába. Hegedűs az Adyn keresztül végzett autoszugesztióknak megdöbbentő, néhol komikus példáit sorolja fel. Így mikor a nagy kommentátor, akinek Adyt magyarázó munkájáról egyébként nagy tisztelettel emlékszik meg, Adyban filozófiát keres és talál, s végül is arra a megállapításra jut, hogy Ady a „misztikusok misztikusa“. Arról nem szól Hegedűs, hogy ezek a nagy kommentátorok többnyire diktátoroknak is képzelik magukat, Ady szövegei kizárólagos jogú magyarázóinak, akik azokat, kik Adyt tőlük eltérő utakon próbálják megérteni és szeretni, herezisen elmarasztalják és kiátkozzák, ellentétben az első Ady-magyarázóval, Horváth Jánossal, aki diktatori hajlamoktól mentesen segítette, nem kényszerítette olvasóit Ady megértésére. Az Ady-epigonizmus erős hangszerelése, minden ellenmondást elborítani kész áradata abból is érthető, hogy a petőfieskedéssel ellentétben sikerült neki időnként korszerű mozgalmakhoz csatlakoznia, s egymásután több ilyen népszerűsíthető irányt megnyergelnie. Tegnap még Március Idusa örök demokratikus ideáljait hirdették Ady lángszavaival, ma már az ellenkező pólust, a tekintélyuralmat szolgálják ugyanannak az Adynak verseit idézgetve, de a követelés mindkét esetben ugyanaz: az az igazi Ady, az az igazi magyarság, amit mi hirdetünk az ő szavaival! Hogy Ady versei fokról-fokra más értelmet nyerne ebben a társasjátékban és hogy ők, akik bálványukat magyarázzák a népnek, melyről nem teszik fel, hogy maga is tud olvasni, naponkint más színben, halványvörösbe, égszínkébe, fűzőidbe öltöztetik saját tulajdonukat, Ady Endrét, a kemény meggyőződés hajthatatlan emberét, — ezen ma már, egyéb bajaink közt, egyikünknek sem illik fennakadnia. Ezeket az Ady-kinyilatkoztatásokat Hegedűs- kitűnő példákban mutatja be, anélkül hogy tartalmi változandóságukra rámutatna. A „kanyargó frázistoronynak“ egyik kontignációja ellen azonban „elkeseredetten“ tiltakozik, az ellen, hogy Ady Endréből „erkölcsi mintaképet, morális ítélőmestert és követendő szentet vagy etikai zsenit“ faragjanak. Itt Hegedűs valóságban kétfelé harcol: nem fogadja el Ady költői és nemzeti mértékéül Vargha Gyula erkölcsi tiltakozását, de azok nézetét sem, akik viszont, népies és „forradalmi“ hevületüknek posztamentumot keresve, Ady beteg vonásait is felmagasítják, mert fanatikus lelkeseedésükben egyáltalában képtelenek különbségtételre, Ady sokszínű életében az egyes szálak kiválogatására. Hegedűs szerint „még ha valaki be tudná is bizonyítani azt, hogy a közöttünk itt járt és annyiunk által megszeretett költő nem volt alkoholist... nem volt hűtlen és kicsapongó, még akkor sem lehetne messzenyúló költői nagyságát sem ezekre az esendőségekre, sem azok ellenkezőjére fölépíteni. Itt a költői tehetségről, ennek a tehetségnek csodálatos alkotásairól van szó, ezektől függ Ady elismertetése, nem pedig beteg pocsolóvíznek bemutatásáról, hogy „azzal mossuk meg szemünket“. Ezek tárgyilagos szavak és mindenki szívesen hallgathatja őket, aki a mai szokványos Ady-magasztalásnak fel tudja ismerni mind gyakoribb visszatetsző vonásait.

Tisza István alakja némileg háttérbe szorul Ady és az Ady-irodalom ez elemzéseivel szemben, ami annyiban érthető, mert hiszen Hegedűs már külön könyvben, a két Tisza és két Andrassy párhuzamos életrajzában elmondta a róla való véleményét. A költő és államférfiú most nem önmagában érdekli a szerzőt, hanem mintegy saját megnyugtatózására azt akarja megmagyarázni, hogyan volt lehetséges, hogy ő, Tisza híve és fegyverhordozója, Ady csodálója és barátja, egyszerre mind a kettőnek nagyságát szívébe zárta, holott két bálványa egymást pokolian gyűlölte és kölcsönösen kiirtandónak tartotta — a nemzet fennmaradása érdekében. A magyarázat kuta-

tásánál helyesen küszöböl ki több közkeletű véleményt. Így azt, hogy Ady Tisza-gyűlölete azon „kínos emléké audiencia“ következménye, amikor Ady személyesen kért, még 1903-ban, párizsi tanulmányi ösztöndíjat a miniszterelnöktől; kért és nem kapott, amint akkoriban, jóval a Klebelsberg-éra előtt, sok más fiatalember sem kapott, anélkül hogy az elutasítót egész életére meggyűlölte volna. Végső fokon Hegedüs Lóránt a költő Tisza-gyűlöletét az „Önszuggesztio félreérthetetlen, tipikus idegszanatóriumi példájának“ tartja, megszállottságnak: ami a költő lelkében Tisza lenyűgöző akaraterberi egyéniségének elutasíthatatlan hatása volt. „Egy acélidegű óriás áll lelkének peremén, kinek lelki-testi valósága tiszta Akarat, s ezt nézi, ettől nem tud szabadulni a költő, a varázsló, a mágus, ki élete utolsó éveiben már altatószerral sem tudott aludni, gyötrődő és mégis csodákat teremtő éjszakáin.“ Ha jól értem, az erős akarat, mely Tisza lényéből kiáradt, nyomta le a meggyöngyült szervezetű, akarattalan költőt a gyűlöletbe, s a Tisza-gyűlölettől éppoly kevésbé tudott elmenekülni, amint nem tud megenni egyéb mérgei, az alkohol, a Veronái s koronként a morfium nélkül.

Annyi bizonyos, hogy Ady Tisza-gyűlölete oly szidalmakban került napvilágra, versben és prózában, hogy költőről, tehát idegemberről lévén szó, közelfekvő az okkult lelki rokonság s abból származó beteges taszítás feltételezése. A historikus azonban mindenkor pozitivista és szeret tényekből magyarázni, ilyen tény pedig, ami eléggé megmagyarázhatja a kölcsönös gyűlöletet, Hegedüs szorgos analízise is eleget közöl. Itt van mindenekelőtt Ady „forradalmisága“, mely Ady jellemén keresztül másnak nem, mint csak halálos ellenségnek érezhette Tisza Istvánt, akitől egyedül kellett tartania minden akkori forradalomnak. Azt is találóan állapítja meg Hegedüs Adyról, hogy egyik jellemvonása a „politikai emberismeret romantikus hiánya“ volt, amihez vegyük azt, hogy politikai ismerete és nézetei, melyekből forradalmisága táplálkozott, különböző szelektől véletlenül összekeretett foszlányok voltak. Justh Gyulának hypostaziálása mellett Hegedüs hivatkozik arra az Ady-részletre, mely megtagadja Deák Ferenctől a józan-ságot és higgadtságot s őt állítja mint „profán gesztusú nagy poétát“ Petőfi mellé, Kossuth helyébe. Mindehhez hozzávéve Adynak költő voltából származó érzelmi és kifejezésbeli páthosát, nincs szükségünk egyéb magyarázatra, hogy megértsük a düh és gyűlölet paroxizmusát, mely a Hegedüstől idézett „Enyhe, újévi átok“-ból és más versekből tör fel az „országrontó“ Tisza István ellen. Aminthogy Tisza gyűlöletének és megvetésének sincs egyéb magyarázata, mint hogy ő is nemzeti és erkölcsi szempontból a haza romlásának tartotta a költőt.

Hegedüs nem hiába figyelte meg meleg szeretettel a két harcost még életében s tanulmányozta utóbb írásaikat, könyvében még sok finom megfigyelés van, melyek közül itt már csak „ösi kálvinista gentry-voltokra“ utalok, mint az ellenségeskedés és egyúttal az Adyból néha a tudat alól felbukkanó, váratlan Tisza-rokonszenv ösi forrására. Legyen bár mégoly világos is Tisza álláspontja a költőt és irányát illetőleg, Tisza Istvánt ma sokkal kevésbé ismerjük, mint Ady Endrét, s az újabb kutatások ha nem is az Ady-problémát, de annak helyét Tisza gondolatvilágában talán még megváltoztatják. Akadémiánk nagyszabású Tisza-kiadásának minden egyes kötete annyi új és meglepő anyagot tár fel, hogy még csak kísérletet sem tehetünk az egész ember megismerésére és cselekedetei magyarázatára, mielőtt a kiadmány teljessé nem váland. Emellett tekintetbe kellene vennünk azt is, hogy Tisza ugyan „akaratember“ volt, de mint egy modern állam vezetője, ismeretei és tapasztalati tényei szerzésében éppúgy rá volt utalva hivatali és pártapparátusára, mint akarata végrehajtásában. Teljes tisztelettel az 1918 előtti kormányzás és bürokrácia még élő tagjai iránt, sőt azt is

tekintetbe véve, hogy az akkori közszolgálat szelleme csúcspontot mutat, melytől távol állunk, sőt talán mindegyre távolodunk is, Tisza István bizonyára sok mindent nem láthatott és nem tudhatott meg, amire pedig a célszerű politikai cselekvés dolgában szüksége lett volna. Itt említhetem Tonelli Sándornak a szegedi egyetem kiadásában most megjelent füzetét,¹ mely Bosznia utolsó tartományi főnökének, báró Sarkotic Istvánnak azon feljegyzéseit tartalmazza, melyek Tisza 1918 szeptemberi délszláv útját, s azon a tartományfőnökkel való beszélgetéseit és tárgyalásait mondják el. A határőrvidéki származású, erősen horvát patrióta-érelmű Sarkotié ezen feljegyzéseinek egy részét már ismerjük némely tanulmányából, részben pedig Hegedűs korábbi könyvéből, de az egészet egyvégtében olvasva lehetetlen nem látnunk, hogy Tisza István cselekvései nem mindig jöttek létre az odavágó tények teljes és elfogulatlan ismerete alapján — a kormányservezet és bürokrácia ki nem elégítő funkcionálása következtében. Sarkotié horvát érelmű volt, s emellett ragaszkodott a Szentkoronához való kapcsolathoz, — javaslata, melyet az utolsó pillanatig fenntartott, Horvátország, Dalmácia és Bosznia egyesítése volt Magyarország szuverénitása alatt, nem trializmus, hanem „szubdualizmus“. Hivatalos működésében ezt a megoldást próbálta elfogadtatni Wekerlével és Tiszával, eredmény nélkül. Tisza délszláv útján, melyet Károly király rendelt el, hogy végre tisztán láthassa ezeket a dolgokat, csakhamar kiderült, hogy a horvát-szerb kérdés realitárait nem ismerte, ellentétben a román kérdéssel, melynek tárgyalásaiban biztosan, önállóan mozgott. Útjának részleteit a melléje adott vezérkari tisztnek, Nádasdy Bélának könyvéből eléggé ismerjük, — újak, és bizalmas beszélgetésekről lévén szó, nehezen ellenőrizhetők Sarkotié előadásában Tisza nyilatkozatai az úton szerzett benyomásairól. Ezek lesújtóak voltak annyira, hogy többször is feltette magának, félhangosan, a gyötrő kérdés: „Wie ist denn das alles gekommen?“ Hogyan történhetett, hogy Zágrábban, Dalmáciában, a Bocchéban, Mosztárban és Szarajevóban sehol sem azt találta, amit várt, a monarchiához és Magyarországhoz húzó ragaszkodást... Igaz, hogy akkor már két éven át nem volt miniszterelnök, de, mondja, „megbíztam a bécsi és budapesti vezető személyiségekben. Meg kell azonban mondanom, meglep, hogy milyen kevés figyelmet fordítottak a horvátországi és boszniai ügyekre, milyen felületesen ítélték meg a dolgokat és milyen felelőtlen könnyedséggel vettek mindent tudomásul“. A beszélgetés folyamából kiderül, hogy ez a szemrehányás Buriánt és Wekerlét is illette. Hogy a keserű tapasztalatok azon melegében nem változtathatták meg magatartását, az természetes, s így érthető, hogy Szarajevót nem akarta elhagyni, amíg „hazafias leckét“ nem adott egy memorandum beadóinak, bár erről Sarkotié le akarta beszélni. Így eshetett meg, hogy a „küldöttség“ nem hallgatta meg leckéztető szavait, kiment a teremből, — Tisza magatartásának gyűlöletes előadásait (hogy pl. lovaglóstor lett volna kezében) Sarkotié is megcáfolja, ezek ma már végkép propaganda szülötteinek tarthatók. Igen tanulságosak a két államférfiú beszélgetésének gróf Khuen-Héderváry Károlyra mint horvát bánra vonatkozó szavai, melyek szerint Khuen-Héderváry tudatában volt a veszélynek és nem szívesen folytatta a horvátokat Magyarországtól elidegenítő politikát. Ezekben a dolgokban több emlékirat és az akták pontos ismerete híján, úgy látszik, még távol vagyunk a történeti igazságtól.

A század két első évtizedében bizonyára sok nehézséget megoldhattunk volna, ha az egymást követő kormányok tökéletesebb tájékozottsággal rendelkeztek volna a monarchia, a nemzetiségek viszonyai és ez utóbbiak külföldi kapcsolatait illetőleg. Tisza István román tárgyalásainak csődje is ezt bizonyítja; ezekre a tárgyalásokra több oly elem is befolyt, melyek ellenségei

¹ Tisza István utolsó útja. Szeged 1941, 144 l.

voltak a kiegyezésnek. íme egy hazai német politikusnak, a magyar parlament volt tagjának szavai, melyek nemrég megjelent emlékirataiban olvashatók:¹ a Tisza és a magyarországi román nemzetiségi párt közt folyó tárgyalásokon „Tisza engedményei annyira értéktelenek, nyilatkozatai annyira kétértelműek voltak, hogy a képviselők minden erkölcsi hitelüket elvesztették volna népiüknél, ha ily üres ígéretekkel megelégedtek volna. Kívánságukra én vállaltam, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökösöt megnyerjem a tárgyalások megszakításának. Egy Bardolff ezredeshez írt, de a trónörökös elé terjesztendő levélben előadtam az okokat, melyek miatt audienciát kérek, hogy szóbelileg terjesszem elő a Tiszával folytatott román tárgyalások megszakításának szükségességét. Már a levél is sikerrel járt és meggyőzőleg hatott a trónörökösre, ő maga szabta meg a hét pontot, melyet ha Tisza nem fogad el, kielégítő ok lesz a Tisza részéről úgyis csak félrevezetés céljából folytatott tárgyalások megszakítására, s amellet (a főherceg) oly mértékét mutatta az igazságérzetnek és politikai belátásnak, hogy az 1914. január 27-i, egyórásnál hosszabb audiencián meg kellett csodálnom államférfiúi képességeit. Bizalmának már előbb, is külön jelét adta azzal, hogy trónralépése alkalmára kiáltványt íratott velem, ennek a szövege kell hogy meglegyen a trónörökös hátrahagyott iratai között.“ Egy ilyen kiáltványszöveg napvilágra is került azóta; tudjuk, minő tartalommal.

Steinacker öreg korában a trianoni magyar állam bécsi követségének dolgozott mint újságok referense, egész haláláig. Vájjon ezt a tényt „nagy-lelkűségünk“ bizonyítékának tartsuk-e?

SZEKFÜ GYULA

MUNKÁCSY TRAGÉDIÁJA

MIKOR az endenichi ideggyógyintézetben lelke után Munkácsy teste is a halál útjára lépett, úgy látszott, hogy nevére nemsokára feledés fog borulni. Emberi tragédiájával művészi tragédiája még korántsem ért véget, mert akik egykor dicsőítették, most ócsárolták, akik tanítványai voltak, ellene fordultak s maguk a művek romlásukban nem képviselheték immár teljesen teljesen mesterük elképzeléseit. A sötét aszfalt-alap, amivel Munkácsy képeit oly bőven látta el, évek múltán veszedelmes méregnek bizonyult, mert megfeketedve a képek tónusszépségét is gyakran tönkretette, s az időjárást követő tágulása, zsugorodása és lassú csúszása folytán még beláthatatlan elferdüléseket okozhat. De épp az, hogy Munkácsy értékelése körül még ma sem alakult ki egyöntetű vélemény, legjobb biztosítéka halhatatlanságának, őt nem lehet egyszerűen sutba dobni, művészetében rejlő ellentmondások, a zseniális fellobanásokat követő elsekélyesedések, művészi képzeletének szakadatlan viaskodása és gyakori megalkuvása a korral és közízléssel mindig új kérdéseket vet fel a szemlélő lelkében. Munkácsyt joggal lehet dicsőíteni és joggal lehet bírálni, jönnek irányok, melyek elvetik s mások, melyek mintaképül állítják, de mindenképp foglalkoznak vele, tehát élő, halhatatlan művészet az Ővé. Képein a kritika számtalan hibát fedezhet fel, de senki sem akadhat, aki életének és műveinek gazdag fény- és ányváltozásaiból, ecsetjének lázas száguldásából, sötétből elötörő színeinek szépségéből, képzeletének drámai erejéből ne hallaná ki a génius szavát. Hírneve ma ismét emelkedőben van.

¹ Edmund Steinacker: Lebenserinnungen, München 1937, 227 1.

Ahogy a különböző korok életműve felett lepergeted újabb és újabb nézőpontok adódtak, s így szükségessé vált Munkácsy értékét ismételten mérlegre vetni. A mi időnk szereti a nemzet és a faj fogalmát egymás ellen kijátszani, ezért Munkácsyval kapcsolatban, idegen eredete miatt, festészetének a magyar művészetbe való beletartozását tette kérdésessé. Coriolan Petranu, a román kolozsvári egyetem volt művészettörténelmetanára a nemzeti művészetről elmélkedve szükségesnek látta, hogy szóvá tegye a magyarság jogosultságát az egykori Lieb Mihály festői örökségére. Kortársai őt jórészt tipikusan magyarnak tartották s egyik francia ismertetője az ő inkább szlávos arcában Attila hunjainak vonásait vélte felfedezni. De kivétel is akadt, a fiatal Justh Zsigmond, aki csak az imént napvilágot látott naplójegyzeteiben bírálta Munkácsyt. A kifinomult és finomkodó Justh, a maga dekadens szemszögéből nézve nem tudta megérteni Munkácsyt. Magyarságát is gúnyosan csak rossz francia beszédjében és füttyörészésében volt képes felfedezni. Azonban társasági rosszmájúskodásánál megfigyelő tehetősége semmivel sem volt kisebb s így észre vette azt, ami képein a környező és korszerű művészettől nála elűt s ezt Justh spanyolosságnak nevezte. Napjainkban tanúi lehetünk annak, hogy fiatal gondolkodóink a magyarság kérdései után kutatgatva összehasonlító anyagért a spanyol történelemhez és kultúrához fordulnak, mert ott vélik felfedezni a legtöbb rokon vonást. Nem lehetetlen, hogy az, amit Justh spanyolosnak érzett Munkácsy művészetében, épp az képviseli a magyar jellegét. Hogy Munkácsy magyarságát igazoljuk, szükségtelen a Liebek teljes elmagyarosodására, apjának a 48-as eseményekben való részvételére és azt követő fogságára hivatkoznunk. A név és származás az ő esetében keveset számít; annál fontosabb, hogy Munkácsy a magyar festészet történetében kitörölhetetlen nyomot hagyott. Arra nézve, hogy Munkácsy megérthetett és kifejezhetett egyet-mást a magyar lényegből, tárgyilagos bizonyítékunk az, hogy a származásában és festészetében egyaránt mindenki által kétségtelenül magyarnak elismert Paál László volt művészetiileg a legközelebbi rokona, és hogy azok a festők, mint Tornyai, Koszta, Rudnay, Szüle stb., akiknek képzeletét oly magyarnak tudjuk s kik néha a magyar stílust tudatosan is keresték, épp Munkácsy képeiből merítették az elindító lendületet. Sőt Rudnay és Koszta közvetítésével Munkácsy és Paál stílusának hatását a legfiatalabb nemzedéknél is felfedezhetjük, így Bak Jánosnál és a sokat ígérő Kun Istvánnál. Munkácsy mindent balladaszerű feszültségben látó szemlélete, komor borongásai, heves vérmérséklete, szenvedélyes előadásmódja jobban fejezik ki a magyarság hangulatvilágát, mint a törzsökösen magyar vérségű Székely Bertalan elmélkedésre gyakran németesen hajlamos szelleme. Ezért akadt annyi magyar kéz, amely a Liebből lett Munkácsy zászlaját tovább vitte, míg a székely nemes ecsetjének nem volt örököse.

Munkácsyban az ember és a művész elválaszthatatlan, egyénisége pedig azon gyermekkori élmények hatása alatt fejlődött ki, melyek a magyar viszonyokat tükrözik. Döntő hatású benyomások nem kevésbé tehetnek valakit magyarrá, mint a vérség, mert egyes események fokozott hévvel mutatják meg és vésik bele a fogékony lélekbe a nemzet sorsát, szenvedését és vágyait. Így lehetett ez Munkácsynál is. Élete első éveit drámai képeket írtak be leikébe, a szabadságharc alatti lázas időket, zilált embereket, háborús meneküléseket, atyjának börtönét, a kocsijukat elfogó ellenséges csapatokat s azokat a haramiákat, kik házukba rontva a gyerekeket összekötözték, nagynénjét pedig félholtra verték. Íme már ezekben az emlékekben benne van az a sötét alapanyag, amiből majdan a Tépécsinálók, a Siralomház, az Éjjeli csavargók kialakulnak. Amit megfestett, az számára nem érdekes anekdota volt, mint életképfestő társai számára, hanem

énjének fájdalmasan eleven része, évtizedeken keresztül működő forró és sűrű élmények lecsapódása ... Majd jönnek az árvaság szomorú napjai, a rideg nagybácsi hajthatatlan szigora és a siralmas inasévek. A zaklatott éjszakák, amikor amúgy is rövid pihenését megszakítva fel kellett kelni koporsót ácsolni, még sokáig kísértették. Szinte az egész életre kiható rémület szánhatta meg a félig még a mesék igéző és borzongó világában élő gyermek lelkét, mikor egy hideg téli estén az elhagyott temető kerítését kellett bemázolnia. Mesterének ütlegetései, amiktől egyszer nyolc napig beteg, a lelki megrázkódásokat testiével tetézték. Nem csoda, ha ilyen élet mellett egy éjszaka sírógörcsöt kap és a felriasztott segédeknek egyre csak azt ismétli, hogy anyját, apját siratja. Munkácsy már sikereinek a delelőjén állott, Párizs művészfjedelemeént ünnepelte, boldog volt, aki fényes estélyeire meghívót kaphatott, de ő, a világhíres festő bizalmasainak még egyre azokról a gyötrelmes és nyomorúságos esztendőkről beszélt, melyeket gyermekkorában szenvedett el. Barátnőjének, Chaplin festő feleségének folyton ezekről az emlékeiről mesélt és mikor nem lehetett együtt, egy francia fürdőhelyről leveleket Írogatott neki, amikben gyermekkorának szenvedéseit vetette papírra. Akit nem téveszt meg sebeket rejtető, kedvesen adomázó hangja, az átérezheti gyermeklelkének szörnyű élményeit, melyek hosszú évtizedek múlva is a világszerte csodált művészből újra meg újra egy szegény kisfiú panaszait fakasztották ki. Egész életén végigkísértenek ezek a kínzó képek, a dicsőség napjaiban épúgy, mint az örültek házában, úgyhogy nemcsak emberi, de művészi egyéniségének legfőbb kialakítóit kell bennük keresnünk.

Munkácsynál szinte kitapintható a fejlődés, ami a kis inas küzdelmeitől az endenichi idegszanatóriumba vezet.

A nyomorba való visszasüllyedéstől való rettegés nemcsak emberi, de művészi magatartását is meghatározta. Ezért kellett olyan eszelősen ügyelnie népszerűségére, ezért kellett gyakran a művészi elképzelés rovására engedményeket tenni a divatnak. Munkácsy korszerűsége azonban merőben német viszonylatban értendő, az egy ütemmel előrébb járó franciákkal már nem tartott lépést. Háztartásának fényűzése, pompakedvelése Makartot és Wagnert juttatják eszünkbe. Wagner bíborfüggönyök, virágos atlaszdrapériák között selyem pongyolában írta hatalmas zenedramáit és közben az arany megrontó hatalmáról elmélkedett. Ugyanaz a jellegzetesen XIX. századi magatartás található fel Munkácsynál is, aki szociális jellegű képeit is fejedelmi műteremben festette. Lakásában keleti szőnyegsátrat, egy spanyol templom karzatát és szószékét, gótikus veretű faajtókat, díszes pálmákat zsúfolt össze, emeletnyi kandallójára egy középkori vitéz egész páncélzatát — lovastól együtt — helyezte. A múlt század embere a stílustisztasággal semmit sem törődve a legtávolabbi tájak és korok emlékeit szerette összehalmozni s mivel ez az előkelőséghez tartozott, a nagyvilágtól Munkácsy sem maradhatott el. Munkácsy már hanyatlásának idején mintegy háromszáz meghívott vendég előtt mutatta be Mozartját. A kép mögé egy kis énekkart rejtett el s a nagy zeneköltő requiemjét adatta velük elő. A hatásnak ez a színpadias fokozása jellegzetesen wagneri s a Gesamtkunstwerk elméletét idézi fel. A közizléssel való megalkuvás Munkácsy lelki egyensúlyának felbomlásához is nagyban hozzájárult, őt képzelete a kevés eszközzel való drámai kifejezés felé vonzotta, de a divat mást kívánt. Mikor Knausnak Siralomház-vázlatát megmutatta, az kétségbe vonta, hogy a fiatal festő ennyi alakot képes lesz összekomponálni. Munkácsy ekkor elhatározta, hogy megmutatja rátermettségét. Ha kevesebb alakot szerepeltet, az az akkori felfogás szerint gyengeség jele lett volna. Kellott hát a sok anekdotikus elem, ami akkor ugyan népszerűséget szerzett számára, de a

művészet örök ítélőszéke előtt fölöslegesnek, az eredeti elképzelés ellaposításának tűnik fel. A világhírt megszerző képéhez, melyről akkor Európa-szerzte beszéltek, Munkácsy egy kisebb méretű tanulmányt készített, melyet ma többre becsülünk a kész festményénél. Ezen a sok alakos kompozícióból csak a drámai mag látható, de ez épp sűrítettisége és balladai szűkszavúsága folytán telik meg komor energiával. A sötétségből csak két alak bontakozik ki, a virrasztó betyáré és az egykedvűen örködő katonáé. Az elővillanó formákat széles ecsetkezeléssel vágja rá a sötét alapra, úgyhogy már a festék felrakásának módja is a legnagyobb lelki feszültségről tanúskodik. A kész képen azonban Munkácsy ezt a sűrített drámát feloldotta. A két alakhoz a bámszokdó tömeget is hozzáfestette tele érdekes részletekkel, zokogó asszonyokkal, sopánkodó nénikékkal, kíváncsiskodó gyerekekkel és elmélkedő férfiakkal, csupa olyan jelenettel, ami a közönség figyelmét magára vonta. Ezzel a sok epizódfigurával azonban kicsinyes, adomázó részletekbe fullasztotta a kétalakos tanulmány tömör balladáját.

Azonban még így is, a német közönségnek tett engedmények után is lényegbe vágó különbség van Munkácsy festményei és a düsseldorfi iskola, Rnaus vagy Vautier képei között. Knaus kétségtelenül hatással volt Munkácsyra és sajnos, nemcsak festői előadásmódjával, hanem erősen elbeszélő anekdotikus hajlamával is. De azért az ő élményekből kiforró drámai képzeletétől mindig távol állott az olyan kicsinyes téma, mint az ifjúkorában általa is annyira megcsodált Knaus-képé, a Szemfényvesztő: „a bűvész fölemeli egy természetes parasztnak széles peremű kalapját, mely alól három kanárimadár repül ki^{te}. Ilyen ügyeskedések helyett Munkácsy jelentősebb művei az ember nagy szenvedélyeit és szenvedéseit ábrázolták. Vautier és Knaus is sokszor feldolgozott komor jeleneteket. A koporsóvivőket körülálló kíváncsiskodó falusiak ábrázolása náluk a „Siralomház“-hoz hasonló elgondolásokból született meg. Munkácsy az ő sablonos képszerkesztésüket követte. De míg nála fojtott drámává lesz minden, az arckifejezésekben megnyilvánuló indulatoktól a jelenetet előntő fény és az árny változásáig, addig mintáinál minden semmitmondó novellává sekélyesedik. Munkácsy az ő két alakba sűrített vízióját a düsseldorfi divat hatása alatt szórja szét túlsók alakra, de Knauséhoz viszonyítva még így is jóval egyszerűbb és tömörebb. Képszerkezetei redukáltabbak, míg amazok sokszor kisebb képfelületen kétszer annyi figurát szerepeltetnek. A német festők világitása egyenletesebb, semmiféle mozgalmasságot sem fejez ki. Képeik tere mélyebb, gyakran szerepel rajtuk a háttérből előre jövő alak vagy egész csoport. Munkácsynál mint a legtöbb magyar festőnél, a tér egy keskeny sávra tömörül, hiányzanak a távolba vezető kitekintések, az alakok majdnem mindig balról jobbra vagy fordítva, tehát síkszerűen mozognak. Legjobb képeiben festői-ségük dacára van némi reliefszerűség. Ezekben a vonásokban olyan tulajdonságokat láthatunk, melyek a német festőknél ritkán fordulnak elő, de a magyarok képzeletvilágát gyakran jellemzik. A Siralomház tanulmányának és a kész képnek összevetése megadja a nyitját Munkácsy művész-tragédiájának is. Képzeletében látomásként merült fel a megfestendő kép. Egy alkalommal, mikor Versaillesba kirándult, a francia művészet sugárzóan nyugodt klasszikus épületei között, szökőkutak csillogó vízsugarai mellett lelkére hirtelen sötét és ködös képek szálltak, melyek gyermekkorának komor alapemlékeiből emelkedtek ki. Tépett ruhájú, marcona magyar alakokat látott, annyira, hogy e megszállottságtól indítatva elszökött vidám barátaitól s rohant vissza Párizsba, hogy „Éjjeli csavargóin“ tovább dolgozhasson. Amíg a forró ihlet tartott, lázasan festett. Vastagon kente a vászonra a bársonyosan sötét aszfaltot, ami később olyan károsan megfeketítette képeit. A komor alapszínbe aztán ecsettel, kézzel dobta bele,

páratlan bravúros technikával a színeket, miknek felvillanó foltjaiból sűrűsödött össze az ő látomása. Néha annyira erőt vett rajta a megszállottság, hogy csak úgy kézzel markolta fel a festéket és kente rá a vászonra. Ilyenkor csupa maszat volt ő is s csak kedvelt báli cipője árulta el az öserejű zseni olykor felülkerekedő sznobizmusát.

Munkácsy vérbeli festő volt. Nincs képein egy rajzosán vagy szobrászilag kiképzett részlet, nála minden hatalmas ecsetvonások szenvedélyes csapásai alatt kelt életre. De mikor megszállottsága elmúlt, Munkácsy kételkedni kezdett saját magában, hivatottságában, tehetségében. A kis asztalosinasból egyszerre világhírű festő lett. Olyan volt ez, mint az álom s Munkácsy egész életén át folyton rettegett, hogy ez az álom egyszerre szétfoszlik s a meséből újra gyerekkorának szörnyű valóságára ébred. Munkácsy tanulatlan volt. Tulajdonképpen alig végzett valami művészi iskolát, ezért hiányzott neki sokszor a beidegzett tudás biztonsága. Néha elrajzolta alakjait, egy-egy jól sikerült mozdulatot vagy beállítást több képén ismételt, mondhatni önmagát plagizálta. Így minduntalan éreznie kellett, hogy az iskolázatlanságából eredő nehézségek felett őt csak zseniális művészi hevülete lendíti át, mely ha egyszer el talál némulni, egész pályája összeroppan, mert a tudás és rutin nem szolgálná ki, mint iskolázottabb társait. Ezért rettegett folyton, hogy tehetsége elerőtlenedik. Kerülte a múzeumokat, félt a régi nagy mesterektől, nehogy azok művészetét megromtassa és közönséges utánzóvá süllyessze. Sohasem tudta elfelejteni, hogy valaha mesterétől rettegő asztalosinas volt és ez a sajtó érzés akkor sem hagyta el, mikor párisi palotájában az egész világ hódolt művészetére előtt. Kissé dacos és zseniális parvenü volt a tanult művészek körében. Egyrészt még jobban kihangsúlyozta darabosságát és tanulatlanságát azzal, hogy teljesen igyekezett magát elzárni a régi nagyok hatása elől, másrészt pedig folytonos sikerekre volt szüksége, hogy felburjánzó kétélyeit eloszlassa. Betegen remegő lelkének kellett a minél külsőségesebb és hangosabb siker. Azért tett mindinkább engedményeket a közönség ízlésének, a divatnak, azért festett képeire annyi novellisztikus epizódot, mert tudta, hogy így lehet megnyerni a tömeg kegyét. Minél inkább mondták fel idegei a szolgálatot, minél inkább mutatkoztak meg művészetében is a bomlás jegyei, annál hangosabb sikereket keresett.

A népszerűség hajhászásához a képkereskedők is nagyban hozzásegítették. Csakhogy minél nagyobb összegeket keressenek művein, megrendeléseikkel mindig a legjövedelmezőbbnek ígérkező témakör felé irányították. Munkácsy népszerűsítésében és egyszersmind elsőkélyesítésében jelentős szerepe volt feleségének is. „La femme tambour! Határozottan Munkácsy életében és művészetében az oly szükséges nagy dobot képviseli” — írta róla Justh Zsigmond. Munkácsyné nagyszerűen adminisztrálta anyagiakkal nem törődő, szórakozott férjét. Társadalmi összeköttetései révén valóságos udvartartást szőtt köréje. Estélyein néha nyolcszáz vendég volt, közöttük nagykövetek, tábornokok, világhíres írók, Dumasék, Renan, Taine, Leconte de Lisle, Goncourték. Alig volt havonta három-négy nap, hogy este otthon maradhattak, mert mindig meg voltak hívva, néha egy este több helyre is. Munkácsy műtermébe koronás fők is ellátogattak. A Miltonjáról írt méltatásokat könyvalakba összegyűjtve is kiadták. Munkácsyné élvezte az ünnepeket és ünnepléseket, de a művész végzetesen fáradt volt. Ez az életmód hírnevét ugyan öregbítette, de mindjobban belekényszerítette a felületes csillogásba, a közönség szeszélyeinek kiszolgálásába. Munkácsy pedig folyton iszonyodott művészetének bomlásától és önbizalmának súlyos zavarait rejtegetve különös, kettős magatartást vett fel. Mintha egyik szemét behúnyta volna, hogy minden

külső behatástól mentesen csak lelkének belső hangjára figyeljen, de a másikkal izgatottan leste volna az újabb irányzatokat, hogy a közönség kegyét megnyerje. A sötétségben és színekben tobzódó drámai leikétől Bastien-Lepage szürkés tónusokba formált kissé hűvös „finom naturalizmusa“ távol állott, mégis megpróbálkozott ezzel a módszerrel is a Honfoglalást ábrázoló képén, de ez a kísérlete annyira nem sikerült, hogy saját modorának megfelelően át kellett festenie egész művét. A világot remegő fénycsillámokra felbontó játssi impresszionizmust veszedelmes eltévelyedésnek tartotta, valóságos harcot hirdetett ellene, de mégis egyik kitűnően sikerült tájképén, a „Poros úton“ megkísérelte az új irány atmoszférikus fényhatásokat kereső szellemében dolgozni. Mindent kipróbált, hogy lássa, vajjon ő is meg tudja-e azt csinálni, amit mások, mert lelke csak így juthatott megnyugváshoz. Csodálatos, hogy ez a nagy ember, aki a megpróbáltatás éveiben olyan elszánt küzdelemmel törtetett a cél felé, a célbaérés pillanatában vesztí el önbizalmát és attól kezdve folyton azon retteg, hogy az elért dicsőséget nem lesz képes megtartani. Már első nagy sikerei után súlyos lelki nyomottsággal küzd. A legkisebb bírálatra dühkitörések közben vagdalja darabokra egyik készülő képét, öngyilkosságot kísérel meg, mert már-már úgy látja, hogy tehetsége nem elég erős ahhoz, hogy őt a kezdeti lendület iramában tovább vigye a művészet útján. Pedig Munkácsynak alig lehetett oka a kételyekre. Vérbeli festő volt, akinél minden érzelmi fellobbanás, minden hevület az ecsettel fejeződik ki. Színre és szívre van szüksége a festőnek — írta ő maga egy emlékkönyvbe s nála valóban a nedvűs színek, amik a sötét aszfaltból, mint valami kövér televényből virítanak ki, lelki életének izgalmait, vérmérsékletének lobbanásait fejezik ki. Ha a közízléssel kevesebbet törődve csupán művészi ösztönére hallgat, századának legnagyobb festője lett volna. De így képeinek novellisztikus eleme csak ritkán volt méltó az ő festői képességéhez.

Munkácsy legjobb műveiben saját élményeit formálta képpé. Élmény-tára főleg gyermekkori, magyarországi emlékekre korlátozódott. De idő múltán emlékei kimerülni és halványulni kezdtek. Ekkor képein nemcsak egyes alakokat, beállításokat ismételtetett, hanem egész kompozíciókat felhívítva újra feldolgozott. Így lett a „Tépéscsinálók“ heves érzelmektől feszülő balladájából a „Sebesült vándor“ német ruhákba öltöztetett kicsinyes jelenete. Forró szubjektívizmusa a szalónképek festésénél is elhagyta. Festői látásmódja a finom részletekben ugyan itt is megnyilvánul, de az összkép jelentéktelen. Mintha immár nem kedvencének, Rembrandtnak a csillagzata, hanem a holland kismesterek felé irányította volna tekintetét. De szívét-lelkét ő csak a nyomorultak sötéten borongó világának ábrázolásába tudta befektetni, az elegáns szalónélet hidegen hagyta. Most már csak egy élmény járta át igazán lelkét s ez a művész vívódása volt az alkotással. Három nagy festményén dolgozta fel ezt az érzést. Az egyik a Mútermen, saját magát mutatta be képe előtt tépelődve. A másiknál talán visszazogandó azokra a napokra, amikor őt is a megvakulás fenyegette és a világtalan Milton festette meg, amint lelkének mélyéből kínlódja elő a csodálatos paradicsomi világokat. A harmadiknál már feltartóztatlanul érezte közeledni a véget: Mozartot ábrázolta, amint haldokolva a Requiemet vezényli. A tépelődő ember, őt, a kételyek és sirógörccsök közt hányódó nagy töprengőt mindennél jobban érdekelte. Ezért lett Jézus képének második hőisévé az igazságot hiába kereső Pilátus. Erős pszichológizáló hajlama Munkácsyt az ember felé vonzotta. Jézusban is elsősorban az embert mutatta meg. „Egy nihilista, aki a cárral dacol“, mondta erre a józan fehérbe öltöztetett glóriátlan Krisztusra a kép egyik szemlélője, Renan pedig, ez a vallásos kedélyű hitetlen francia saját Jézus-eszményét látta benne megvalósítva.

Munkácsy jellemábrázoló készségét legszebben arcképei bizonyítják. Egyik kiváló barátját, az ő nagyszerű tájképfestésére is ösztönzően ható Paál Lászlót ábrázolja. Munkácsy ecsetcsapásainak szenvedélyes rohamával örökítette meg a nagy művészt. Ecsetvonásai szinte zuhatagként vágódnak le a haj ábrázolásánál, hogy majd az arcbőr világos foltjának hullámaivá csapódjanak szét. Ecsetkezelésének dinamikája, heves lendülete már egymagában is megragadja a szemlélőt és Munkácsy forró leikéről beszél. Ehhez járul még a jellemző erő. A homályból elővilágító sápadt arc kissé elfordítja fejét a nézőtől, a külvilágtól elzárkózva a magányba és lelkének látomásai közé mélyedve. Ilyen volt Paál életének utolsó szakában.

Képein Munkácsy azonban nemcsak a bemutatott embereket, hanem mindenekelőtt önmagát jellemezte. Festményeiben egész emberi útja is visszatükröződik. A művészet számára maga az élet volt. Örülete is úgy tört ki, hogy mikor már betegsége miatt festenie nem volt szabad, inasát, ki az orvos rendelete szerint nem adta oda neki ecsetjét, fojtogatni kezdte.

Betegsége alatt újra felszabadult emlékei közül egész múltja. Gyermekkorában hallott magyar nótákat füttyülgetett s feleségéhez, ki magyarul nem tudott, magyarul írta kétségbeesett sorait.

Egész életén át attól rettegett, hogy művészete elhagyja őt s ő újra kilendülő pályavonala indulási pontjához, gyermek és inaskorának nyomorúságába zuhan vissza. Utolsó rajza egy fáradtan, elnyűtten alvó inasgyereket ábrázol... A kör bezárult.

CSABAI ISTVÁN

FIGYELŐ

A KÖZELLÁTÁS BIZTOSÍTÁSA

EURÓPÁBAN talán nincs is már olyan ország, ahol a fontosabb közszükségleti cikkeknek, vagy azok közül néhánynak a forgalmát ne szabályozták volna. Ezt természetesen a jelenleg dúló háborúval hozzák kapcsolatba és eredetét jórészt a háborúnak a blokádban kifejezett fegyverével szokták magyarázni. Kétségtelen, hogy a blokádban Európa ellátása szempontjából súlyos zavarokat idézett elő, mert Európa sok tekintetben nem önellátó és más világrészek termelésére van utalva. A világ hatalmas műhelyekre volt eddig osztva, amelyek közül az egyik csak gabonát, a másik csak húst, a harmadik csak gyapjút termelt és így tovább. Ezek a műhelyek mindmind tulajdonképpen csak Európa ellátása érdekében dolgoztak, mert az erősen iparosodott Európa nem ért rá arra, hogy a maga legfontosabb élelmiszerszükségletét is fedezze.

Hazánk mezőgazdasági állam és mezőgazdasági termelése Európazerte is rendkívül jelentős. Magyarország mezőgazdasági termelése együttesen 121%-a annak a mennyiségnek, amit az ország népe maga elfogyaszt és így élelmiszeri önellátásunk tulajdonképpen hatötöd részben biztosítva van, illetőleg termelésünknek egyötödét exportálhatjuk. Európában nincs is más ország, amely ilyen jelentős mezőgazdasági termelést folytatna, mert Románia és Litvánia mezőgazdasági termése az önszükségletnek mindössze 110%-át, Jugoszláviáé és Lettországgá 106%-át, Dánia mezőgazdasági termése önszükségletének 103%-át, Észtország 102%-át és Oroszország 101%-át termeli, míg a többi államok vagy csak éppen, hogy önellátók, vagy nagyjából másokra vannak utalva.

Ilyen körülmények között furcsának hangzik, hogy Magyarországon is be kellett vezetni az élelmiszerek adagolását és bizonyos jelentős élelmiszerekből átmeneti hiányok keletkeztek és a forgalomban hosszabb ideig nem szerepeltek. Általában az áruhiányt, az élelmiszerek adagolását és a jegyrendszert azzal szokták magyarázni, hogy a háború következtében kivitelünk fokozására került a sor és ezért, mások szerint pedig bizonyos politikai okok miatt volt szükséges nálunk is a jegyrendszerek bevezetése, mert készleteink — a mindent jobban tudók szerint — bőségesek és egyéb okunk nem lett volna a jegyrendszer, a tartalékolások stb. elrendelésére.

Állapítsuk meg ezekkel szemben és ezekkel együtt, hogy a háború folyamán Magyarországon is áruhiány lépett fel. Javárészt közvetett okok játszottak azonban ebben szerepet, mert a háború maga nem csökkentette élelmiszertermelésünket. A blokádban az élelmiszerellátásban alig néhány—nálunk a fogyasztás szempontjából kevéssé jelentős — árucikket érintenek, ezekkel szemben elegendő bizonyos átállítást véghez vinni és a zavarok máris ki vannak küszöbölve. A kávé- és teaszállítmányok megrikulásától vagy kimaradásától nem függ a nagy néptömegek táplálkozási egyensúlya.

A háború hatása minálunk az élelmiszerforgalomban egészen másként nyilvánult meg. Még 1938-ban az első mozgalmak idején jelentős mértékű tartalékolás indult meg. A legutóbbi, 1914—18. évi világháború sokkal közelebb volt hozzánk, hogy sem felejtettünk volna és ezért mérhetetlen

mennyiségű élelmiszer felvásárlása és raktározása indult meg a magánháztartásokban. Emlékezzünk csak vissza az 1938 szeptemberében lefolyt cukorpánikra, amikor napok alatt kiürült a boltok cukorkészlete és fennakadások jelentkeztek a cukorellátásban. Hogy cukorhiányról akkor sem lehetett szó, azt ma adatokkal igazolhatjuk, s a pánik mégis fenyegető méreteket öltött.

Pedig cukorban hiány soha sem volt Magyarországon. Az 1937/38. termelési idényben cukortermelésünk kerekén egymillió métermázsa volt. Ez háromszázezer métermázsaival volt kevesebb, mint az előző idényben. Ezzel szemben azonban akkor 315.000 métermázst, 1937/38-ban pedig csak 41.000 métermázsa cukrot vittünk külföldre, úgyhogy a készletek figyelembevételével 1936/37. években 1,279.000 métermázsa, az 1937/38. években 1.232.000 métermázsa cukor állott a fogyasztás rendelkezésére, amiből azonban az előző idény végén még csaknem háromszázezer métermázsa raktáron maradt.

Az első cukorpánik oka a háborúra való felkészülés volt, a készletek felraktározása és részben, de csak kisebb részben a forgalmi nehézségek. A kiskereskedők, de a nagykereskedők sem tartanak a szükségesnél nagyobb raktárakat, készleteik pontosan úgy alakulnak, amint arra több évtizedes tapasztalatok alapján szükségük van. Normális időkből a készletek fogyásával újabb megrendeléseket tesznek és ezek révén néhány napon belül pótolva vannak azok a tételek, amelyeket eladtak. 1938 szeptemberében a háztartások rendes szükségleteiknek öt—tíz—húszszorosát szerezték be, ami a közvetlenül kiszolgáló kereskedők raktárainak teljes kiürítéséhez vezetett, viszont az első mozgósítás bizonyos forgalomkorlátozó hatása következtében a szállításokban is késedelem mutatkozott. Cukorhiány keletkezett, pedig a gyárak raktárai zsúfoltan álltak, annak ellenére, hogy a következő termelési idény előtt álltak már.

A tömeghisztériának szerepe a közellátás zavaraiiban igen jelentős és háborús idegfeszültségek idején jelentkezésével sűrűn kell számolni. Az ideges emberek között minden híresztelés talajt talál. A pánikkal szemben vannak azonban más okok is, amelyek miatt termelés és fogyasztás fokozottabb irányítására, rendezésére szükség mutatkozott. A háborúra való készülés az ipar fokozottabb igénybevételére vezetett. A munkanélküliség 1932—1936-ban igen jelentős volt, ezzel szemben 1938-ban a gazdasági élet megélénkült, a munkanélküliség csaknem megszűnt, majd a mozgósítás idején munkahiány is keletkezett, a bérek emelkedtek, az életszint javult. Ezek a körülmények együttevén a fogyasztás növekedésére vezettek, a milliárdos terv végrehajtásának megindulásával növekedett a pénzforgalom, a válság alatt lecsökkent életigények újra felpezsdültek és a termelt javak mennyisége viszonylagosan csökkent a fogyasztással szemben.

Míg az okszerűtlen tartalékolásokkal szemben intézkedésekre volt szükség, a fogyasztás mértéktelen növekedésével szemben is féket kellett alkalmazni, mert különben tényleges áruhiány keletkezett volna, illetőleg az árak emelkedése következett volna be. Az árak emelkedésével szociális zavarok keletkeztek volna, mert csak a módosabb néprétegek jutottak volna elegendő mértékben élelmiszerekhez és ez bérharcok, tüntetések felidézésére vezetett volna.

Mindezekkel szemben természetesen erélyesen kellett fellépni és az árak rögzítésén kívül a közellátás észszerű megszervezését kellett az államhatalomnak magára vállalni. Egy szervezetnek kellett kiépülni, amely lehet bürokratikus is, de a termelőtől a fogyasztóig útján kell kísérni az árut, mert ellenkező esetben a zavarok tömegét idézi fel a megnövekedett fogyasztással szemben álló változatlan mennyiségekkel piacra lépő termelés.

A változatlan mennyiségű termelés gondolatánál meg kell állni. A fentebb vázolt sok-sok zavart tetézte az a körülmény, hogy az 1940. évi mezőgazdasági termés katasztrófálisan rossz volt és ez szerencsétlenül egybeesett az ország harmadik és legjelentősebb területi megnagyobbodásának időpontjával, különösen azonban akkor, amikor ez az új terület az önellátás terén a legrosszabb összes tájaink között.

Az 1940. évi katasztrófális rossz termésnek hatását néhány adat közlésével igazolhatjuk. 1940 nyarán Magyarországnak a második bécsi döntéssel megnagyobbodott területén összesen 20.7 millió métermázsa búzát arattak. Az utolsó öt esztendőben a trianoni területen aratott búzamennyiség minimuma mindössze 19.6 millió métermázsa volt (1937-ben), tehát alig múlta felül az 1940. évi termés ezt, annak ellenére, hogy ezidén — még a második bécsi döntés előtti időben — két millió fővel nagyobb fogyasztótömeg kielégítését kellett, hogy szolgálja. Kelet-Magyarország és Erdély egyrésze csaknem két és fél millióval növelte hazánk népességét, ugyanakkor azonban a visszakerült terület mintegy négymillió métermázsa búzát termelt csak — ebből is csak tört részek maradtak Erdélyben a kivonult románok után.

Ha a búzatermés mennyiségét — kivitelt és vetőmagszükségletet egyelőre figyelmen kívül is hagyva — fejátlagra számítjuk, akkor megállapíthatjuk, hogy amíg 1938-ban fejenként 300 kg, addig 1939-ben már csak 265 kg és 1940-ben 184 kg búza termelt Magyarországon területén. A búzában, illetve lisztben mutatkozó nehézségeket ezek után elsősorban a katasztrófális termésre kell visszavezetni.

Ilyen körülmények között a búza jobb kiörlésére vonatkozó rendelkezések, a fehér péksütemény sütésének betiltása, az egységes és jelentős mértékben burgonyás kenyér sütésének elrendelése, majd a kukoricával kötelező keverés és végül a lisztjegy bevezetése indokolt. Csak ezekkel a rendszabályokkal lehet és tudjuk elérni azt, hogy az új termésig elégségesek lesznek a most rendelkezésünkre álló készletek és tényleges hiány nélkül ússzuk meg e katasztrófális termelési év utolsó napjait is.

A gabonaneműek rossz termését csak részben tudja kiegyensúlyozni a jó kukorica- és burgonyatermés. Kukorica- és burgonyatermelésünk 1940-ben a második bécsi döntés előtti területen legalább a trianoni terület előző évi adatait mindenben felülmúlta. De számottevő terméssel szolgáltak a visszatért keletmagyarországi és erdélyi területek is.

A belső fogyasztás volumenjének növekedése is hozzájárulhat bizonyos áruszűke keletkezéséhez és nem egyedül a termelés hanyatlásában kell azt keresnünk, állapítottuk meg bevezetésünkben. Amíg a termésmennyiségek katasztrófális kiesését leginkább a gabonaféléknél igazolhatjuk, addig a fogyasztás volumenjének növekedését a húsfogyasztásnál figyelhetjük meg a legvilágosabban.

Hazánk állatállományának alakulásában is vannak ugyanolyan jelenségek, amelyekből egy áruszűke keletkezése magyarázható, de az állattenyésztés könnyebb irányíthatósága a húsellátásban megnyilvánult zavaroknak ellentmondana.

Szarvasmarhaállományunk különben is örvedetesen fejlődik. A rövidebb tenésziidejű sertések számában nagyobb hullámzás figyelhető meg. Marhaállományunk fejlődése mérsékelte a sertéshúsban mutatkozó hiányt, ezzel szemben zsírszükségletünk fedezése már 1940 elején komoly nehézségekkel küzdött.

Mindezekkel szemben a belső fogyasztás rohamosan növekedett. Országos adataink nincsenek, de a budapesti adatok is elég tiszta képet adnak a fogyasztás emelkedéséről.

Amikor a termelés bizonyos zavarokkal küzd és kivitelünk tartása is fontos, a fogyasztás ilyen irányú növekedése és ennek fokozása aligha kívánatos, mert eltekintve az árak emelkedésétől, bizonyos időszak elteltével áruhiányhoz vezethet. Az árak szigorú megállapításának idején pedig az áruhiány még hamarabb fellép, mert az áremelkedés nem hathat a fogyasztásban mérséklő hatással.

Budapest 45 kg-os húsfogyasztási fejátlaga különben igen kicsi, de ne feledjük, hogy a válság éveiben csak harminc kilogramm körül mozgott az értéke. Normális gazdasági körülmények között Budapest népe évenként fej átlagban számítva ötven kg húst is fogyaszt, elég talán ebből a célból csak a százalékei adatokat kiemelni. A lakosság egy tagjára 1900-ban 53-1 kg, 1910-ben 49⁸ kg, 1912-ben 50-6 kg húsfogyasztás jutott.

Napjainkban a hadigazdálkodási üzemek jobb foglalkoztatottsága következtében az ötven kilogramm körüli fej átlag ismét könnyen kialakulhatna, ezzel szemben az állattenyésztés a harmincas évek elejei válságból még nem tudott teljesen kikerülni és a növekvő fogyasztással szemben csak csökkent termelés áll. Így azután az ártényező mérséklő hatását más eszközzel kellett pótolni és azt más adottsággal helyettesíteni.

Nem hadviselő országban, főleg ha az agrárállam, kissé különösnek mutatkozik a hústalan nap fogalma és egyenesen megütőközéssel találkozik annak rendszeresítésével. A fentiek alapján megérthetjük, hogy a húsfogyasztás korlátozására irányuló törekvéseket főleg a fogyasztás fentebb vázolt számottevő növekedése váltotta ki.

A hústalan napok bevezetésével különben is a húsfogyasztás abszolút mennyiségekben alig valamivel csökkent, a kiesés inkább viszonylagos. Mondhatjuk azt, hogy a fogyasztás szinte nem is csökkent, a korlátozás egyedül a további emelkedést akadályozta meg.

A jobb életlehetőségek szerepét a húsfogyasztás fokozásában adatszérián is igazolni lehet. 1937 óta elsősorban a sertés-, marha- és borjúhúsfogyasztás fejátlaga emelkedett, az aprómarha (birka, kecske, bárány, juh) és lóhúsfogyasztás viszonylag változatlan maradt. Ezek iránt az olcsóbb húsfélések iránt csak a korlátozások óta nyilvánul meg érdeklődés és sikerült mennyiségüket megkészserezni.

Az életstandard javulása azonban nemcsak a húsféléseknél, hanem cukornál, tojásnál is jól látható. A háborús készülődések, a szociális viszonyok javulása, az ötéves terv megindítása mind-mind hatással volt már és az 1938/39. gazdasági évben egy lakosra 13.56 kg cukor jut, mint fogyasztási fejátlag. Ez még mindig nem sok, mert egy átlag német 24.0 kg-ot, az egykori cseh-szlovák köztársaság egy polgára pedig 22.4 kg-ot fogyasztott. Örvedetes, hogy már efelé közeledünk mi is, sajnos azonban ma a fejlődés mérséklése kívánatos.

Az élelmiszerfogyasztás szabályozása ezek szerint nálunk nem éppen a háborús körülmények hatása alatt jött létre. Ezeknek az intézkedéseknek alaprúgója sokkal inkább az 1940. évi katasztrofális mezőgazdasági termésre és a megnövekedett életlehetőségekre vezethető vissza. Amíg normális gazdasági időkben az áralakulás már eleve bizonyos csökkentő hatással érvényesült, addig a háborús körülmények közvetett hatása az árpolitika irányításában jut legfeljebb kifejezésre. Amikor rosszabb termés és kisebb kínálat ellenére sem szabad és lehet a növekvő fogyasztás számára magasabb árakat megszabni, akkor a javak forgalmában korlátozó intézkedéseket kell tenni. A korlátozó intézkedéseknek ilyen módon szociális hatásuk is van, mert nem engedik a közellátási cikketek egyedül a jobb jövedelműek számára lefoglalni, hanem azok egyforma elosztását kívánják biztosítani.

Az élelmiszerek jobb elosztása érdekében hozott intézkedések eddig meglehetősen célravezetőeknek bizonyultak. Bár jelentős élelmiszertartalékolások történtek 1938 ősze óta, mégis sikerült a közéleti cikkek forgalmát úgy irányítani, hogy tényleges áruhiány sehol sem lépett fel. A spekuláció ezzel szemben szabadon garázdálkodott még a közellátás szempontjából mindig fontosnak ítélt más árucikkekben. Kezdődött ez a cipónél és folytatódott a textilanyagoknál. A zugkereskedelem és láncolás ezekkel az árukkal hosszú ideig szabadon folyt és folyik még mindig, annak ellenére, hogy nyersanyaghiányok miatt a termelés valóban vontatottan halad és csak műanyagok pótlásával lehet bizonyos cikkekben a szükségletet kielégíteni.

A zug- és lánckereskedelem azonban virágkorát éri, mert igen sokan pénzüket áruba fektették és megteremtették napjaink legújabb és találóan elnevezett kereskedelmi ágazatát, a „hónaljkereskedelmet“. Amíg ezek ellen nem lehet kellően fellépni és a gazdasági átállítás sem fejeződik be, zavarok mindig lesznek, az áruhiánytól függetlenül is.

Kétségtelen, hogy súlyos időköt élünk, de aggodalomra nincs ok. Háború dúl körülöttünk és a blokádnak kellemetlenségeit sokban érezzük. Ugyanakkor azonban két év alatt országterületünk csaknem megkétszereződött, lakosság száma pedig másfélszeresére emelkedett. Végrehajtottunk ugyanabban az időben egy olyan gazdasági átállítást, amelyet eddig évtizedeken keresztül nem mertünk vállalni. Pótoljuk ugyanezen időben hadseregünk felfegyverzését, amit két évtizeden keresztül nem valósíthattunk meg. Megnőttük honvédségünk létszámát a trianoni békediktátumban megállapított nemzeti hadsereg többszörösére. Csaknem két egész nyarat mozgósítás állapotában töltöttünk. Ugyanakkor jelentős kísérletek indultak meg és folynak mezőgazdasági termelésünk iparszerű átállítása érdekében. Mindezekhez katasztrofális mezőgazdasági termés járul és az árvizek két egymás után következő évben mérhetetlen károkat okoznak. Óriási munkák ezek, minden eddigit sokszorosán felülmúló gazdasági feladatok és problémák, amelyek között a közellátás terén mutatkozó nehézségek természetesen felléptek. S hogy komoly veszély a sok nehézség ellenére sincsen, azt a rendszeres irányításnak és a korlátozások bevezetésének köszönhetjük.

Végeredményben hazánk örvendetes vérnélküli magnagyobbodása is számottevő eredmény már önmagában is, amiért a korlátozások viselése csekély kis áldozat csupán. És remélhetjük, hogy munkánknak további eredményei is lesznek, mert hazánk és nemzetünk az új Európában gazdasági síkon nagyobb -szerepet fog vinni, mint a múltban és akkor a mai nélkülözések vállalása sokszorosán megtérül és haszonná alakul át. A körülöttünk dúló harcokban a mögöttes területek munkáját is csak csekély mértékben látjuk el, de annál inkább szükség van belső megerősödésünk fokozására gazdasági és politikai téren is, mert csak egy egészséges és dolgozni tudó, áldozatot vállalni képes népnak van jövője a Duna-medencében.

RUISZ REZSŐ

BUDAPEST A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A SZÉKESFŐVÁROS Statisztikai Hivatala most adta közre az 1939. évről szóló évkönyvét, amelynek oldalain táblázatok, kimutatások és hosszú számoszlopok beszélnek Budapest életéről. Érdemes felapozni a vaskos kötetet, mert — bár két évvel ezelőtti adatokból állítja össze képét — mégis ismeretlen és meghökkentő adatokat találunk benne a milliós városról, polgáiról és intézményeiről. Budapestet még a budapestiek sem ismerik. Büszkén hangoztatják, hogy a világ egyik legszebb városa és lakóinak száma meghaladja az egymilliót, de ennél többet már csak nagyon kevesen tudnak róla. Regényekben, színdarabokban és filmekben néha eléjük villan a város igazi képe és akkor csodálkoznak, mert addig nem olyanok ismerték. A pesti polgár az utcán, szórakozóhelyeken, lakásokban és hivatalokban találkozik és érintkezik ismerőseivel; néhány száz vagy néhány ezer ember sorsát közelebbről figyeli, de a többiekéről, az egymillióról, aki elmegy mellette az utcán vagy melléje kerül a moziban, színházban, vendéglőben, kávéházban, strandon és a legkülönbözőbb helyeken, jóformán semmit sem tud. Arról ugyan hallott, vagy az újságokban olvasott valamit, esetleg éreztették vele, hogy a felső tízezer külön kaszt, hogy a középosztály és általában a polgárság a munkásoktól és a napszámosoktól elkülönülten él. Pedig a milliós, szép város megérdemli, hogy polgárai jobban megismerjék, a vidéket meg már csak azért is kell, hogy érdekelje a főváros belső struktúrája, mivel a nemzeti élet sok jelentős rezdülete innen indul el.

Dunaparti Amerikának nevezte egyik írónk és bizonyára arra célzott e találó megállapításával, hogy a vidéki lakosság töltötte fel milliós várossá Budapestet. A századfordulótól a világháborúig másfélmillió magyar állampolgár vándorolt ki az országból: ezek a bátrabbak és a vállalkozóbbak voltak. Az öt világérsz, elsősorban Amerika, fogadta be őket. Akik nem mertek vagy nem akartak nagyobb útra indulni, Budapestre költöztek. A főváros lakossága 1880-ban 370.767, ötven évvel később, 1930-ban 1,006.184, 1939-ben 1,115.877 lélek. A szaporulat 1880 és 1939 között 745.no; ez a 2137%-os lélekszám emelkedés valóban dunaparti Amerikává teszi Budapestet. 1935-ben, amikor 1,060.431 lakosa volt a fővárosnak, csak 348.479 olyan egyént írtak össze, aki itt született, olyant pedig, aki hatvan évnél régebben lakott Budapesten, csak 20.342-t találtak. Húsz évnél rövidebb ideje 1935-ben 612.777-en laktak a fővárosban, egy évnél rövidebb idővel pedig 97.372 lelket jegyeztek fel. Ez utóbbi szám hatalmas méretű bevándorlásra enged következtetni, mert azt jelenti, hogy egy év alatt majdnem százezren költöztek a fővárosba. Az őslakosság saját szaporodásával sohasem érte volna el a milliós lélekszámot, de még a felét sem I Évente 16—17.000 gyerek születik Budapesten és 15—16.000-en halnak meg. Az 1930—39-es években a legkisebb születési ezrelék 14.8 (1933- és 1937-ben), a legnagyobb 16'9 (1930-ban) volt. Ugyanakkor a legkisebb halálozási ezrelék 14.2 (1934-ben) és a legnagyobb 17.1 (1932-ben) volt. A születések száma olyan közel esik a halálozások számához, hogy a fővárosi lakosság alig egy-két ezrelékkal emeli csak saját erejéből a lélekszámát s ha nem volna bevándorlás, a szaporodás megszűnnék. (Az 1921—30-as évtized teljes természetes szaporodása 531 lélek volt!) A dunaparti Amerika lakossága a születések csökkenése mellett is a folytonos bevándorlás következtében állandóan növekszik. A bevándorlók közt is főleg az idősebbek teszik a többséget, tehát a felsőbb korosztályok jobban feltöltődnek, mint az alsóbbak. A gyerekek száma végzetesen fogy, az öregek száma növekszik. Az elszomorító adatok vizsgálatánál szolgáljon vigasztalásul, hogy a világ valamennyi nagy városában

hasonló a helyzet. A demográfusok régóta hirdetik: a nagyvárosok a falvak temetői...

Nagyobb csoportokat véve, a 15 éven aluliak 1880-ban az összlakosság 26.9, 1935-ben már csak 14.7%-át tették ki. A 15—40 évesek 48%-ról alig emelkedtek 49.8%-ra; ellenben a 40—60 évesek 1880-ban még csak 18.4%-kal, 1935-ben pedig már 25.9%-kal részesedtek a társadalomban. A hatvan éven felüliek helyzete 5.8%-ról 9.3%-ra javult. A felsőbb korosztályok kedvezőbb szereplése bizonyos mértékig az öregségi korhatár kitolódásával is magyarázható.

A társadalom szerkezeti felépítését a foglalkozási statisztika adataiból állapíthatjuk meg. Budapest lakossága jónéhány száz foglalkozási kategóriába tartozik: ezeket mind felsorolni lehetetlen. A népszámlálási eredmények összegezésére alkalmazott foglalkozási főcsoportokat állítjuk fel az önálló, tisztviselő és segédszemélyzet megkülönböztetéssel, továbbá mindegyik kategóriát még keresőkre és eltartottakra is szétbontunk. Az önálló csoportjába a kisiparosoktól és kiskereskedőktől a gyárosokig és a bankárokig mindenki beletartozik, aki — önálló! A tisztviselőknél is széles a skála, mert a gyakornokokat és a vezérigazgatókat a közből esőkkel együtt összegezi ez a rovat. A segédszemélyzet sem egységes: a művezető, szakmunkás és napszámos alcsoportokból tevődik össze. 1935-ben ez volt a budapesti társadalom felépítése.

	Kereső	Eltartott	Együtt
Östermelés	6.044	4.879	10.923
Bányászat	581	518	1.099
Ipar :			
önálló	33.657	36.656	70.313
tisztviselő	22.471	18.649	41.120
segédszemélyzet	185.339	119.185	304.524
Kereskedelem és hitel :			
önálló	28.279	28.768	57.047
tisztviselő	37.030	24.074	61.104
segédszemélyzet	36.048	21.595	57.643
Közlekedés :			
önálló	1.642	2.173	3.815
tisztviselő	7.067	7.448	14.515
segédszemélyzet	17.142	23.730	40.872
Közszolgálat és szabadfoglalkozás :			
önálló és tisztviselő	51.402	37.916	89.318
díjnok	1.053	375	1.428
szolga és segédszemélyzet	20.055	21.584	41.639
Véderő	7.525	5.380	12.905
Napszámosok	13.271	9.148	22.419
Háztartási alkalmazottak	63.250	1.361	64.611
Egyéb és ismeretlen	78.409	86.727	165.136
Összesen	610.265	450.166	1,060.431

Sokkal több a kereső, mint az eltartott. Az országos, de még inkább a vidéki statisztikai adatokból ennek ellenkezője állapítható meg: az eltartottak országos és vidéki átlagban többen vannak, mint a keresők. A budapesti helyzet visszassága érthető: a feleség vagy a családtag elhelyezkedésére több a lehetőség és a család rendszerint rá is van utalva, hogy minden tagja munkához jusson. Az önálló helyzete valamennyi foglalkozási kategóriában a legjobb, könnyebben eltarthatják hozzátartozóikat, s ez így is van, mert a közszolgálat és szabadfoglalkozás kivételével (ami szintén érthető!) az önálló keresők száma kisebb az eltartottakénál. A tisztviselőknél a közlekedésieket kivéve, a keresők száma minden főcsoportban nagyobb az eltartottakénál; ugyanez a helyzet az ipari és a kereskedelmi segédszemélyzetnél is. Ezek törzsökös pestiek, vagy a pestiek-

hez asszimilálódtak és családtagjaik, hozzátartozóik részben dolgoznak. Azok, akik nemrégiben hagyták ott a falut, s akik rendszerint mint villamoskalauzok, villamosvezetők stb. (a közlekedés segédszemélyzete) vagy mint hivatalosok (a közszolgálat segédszemélyzete) helyezkedtek el és még megtartották otthoni szokásaikat, jobban is szaporodnak, tehát több a gyerekük, kiütözköznek az általános pesti rendből: eltartottaik meghaladják a keresők számát. A napszamosok és háztartási alkalmazottak otthon hagyták a családot vagy a hozzájuk tartozókat: hazaküldik a keresetet.

A magyar főváros lakosságának 95.8%-a (1935-ben) magyar. Anyanyelv szerint így oszlott meg a pesti társadalom: 1,006.306 magyar, 29.962 német, 4515 tót, 454 oláh, 936 horvát, 443 szerb, 1045 cseh-morva és 2596 lengyel. Egyéb és ismeretlen 14.174. Hitfelekezet szerint: 644.512 római katolikus, 10.941 görög katolikus, 3720 görögkeleti, 51.966 evangélikus, 130.957 református, 2496 unitárius, 800 baptista és 201.069 zsidó. Egyéb ismeretlen vallású 13.964 lélek.

A szociális viszonyok megvilágítására kevés adatot szolgáltat az évkönyv. Nehéz is volna a főváros egymilliónyi lakosának szociális helyzetét megvizsgálni. Itt halmozódott össze a legtöbb vagyon és itt élnek a leggazdagabb emberek. De a fény mellett ott van az árny is: a perifériákon, a ferencvárosi kiserdőben és a menekült-telepeken talán a legnagyobb a nyomorúság az egész országban. Az agrárproletariátus alsó rétege él csak hasonló reménytelen elesettségben.

Az adóívek 263 olyan milliomosról tudnak, akiknek Budapest az állandó tartózkodási helyük. Földbirtokosok, gyárosok és tőkepénzesek. Utánuk jönnek a nagyfizetésű tisztviselők. A legmagasabb közszolgálati fizetés és lakáspénz havonként — az évkönyv tanúsága szerint — állami tisztviselőknél az I. fizetési osztályban 2244, a legkisebb a tizenegyedik fizetési osztály 3. fokozatában, 184.17 pengő. A miniszterelnök javadalma 1940-ben 47.2%-kal volt kevesebb, mint 1913-ban; a kinevezett gyakornoké 13.4%-kal. A fővárosnál az I. fizetési osztály lakáspénzzel együtt havonta 2089.65, a legalacsonyabb itt is a XI. fizetési osztály 3. fokozata, 246.61 pengőt jelent. 32.6, illetve 5.7%-os a csökkenés az 1913-as évhez viszonyítva. A végleges állami és fővárosi altisztek legmagasabb fizetése 210.93 pengő (12.9%-kal kevesebb, mint 1913-ban); a legalacsonyabb 148.86 pengő, ami viszont 16.4%-kal több, mint a háborúelőtti.

A tanult vas- és fémipari szakmunkások 1939 novemberében 90, a betanított munkások 76, a napszamosok 51, a munkásnők 43, az ifjúmunkások 31 és a tanoncok 14 filléres órabérrel dolgoztak. A vasipari öntők 60—115, kovácsok 44—109, esztergályosok 101—ni, gépmunkások 36—100, lakatosok 66—no, szerszámkészítők 79—108, műszerészek 80 és az egyéb fém munkások 40—99 fillér órabért kaptak. Az asztalosok és famunkások órabére 76—101, a fényezőké és mázolóké 44—120 és a napszamosoké 38—55 fillér volt 1939 novemberében. Azóta valamelyest emelkedtek a bérek és egy munkás átlagos havi keresetét 80—150, esetleg 200 pengőben állapíthatjuk meg. Egy négytagú munkáscsalád heti kiadásai viszont 1913, illetve 1935 óta így alakultak:

	1913	1935	1936	1937	1938	1939
I. Abszolút számokban (pengőben)						
Élelmezés	21'73	18'45	19'24	20'94	20'36	20'42
Ruházat	5'29	5'48	6'54	7'22	7'09	7'09
Fűtés és világítás	4'83	6'48	6'49	6'67	6'67	6'69
Lakás	10'02	8'65	8'65	8'65	8'65	8'65
Összes heti költség...	41'87	39'06	40'92	43'48	42'77	42'85

II. Indexszámokban (1913 = 100)

Élelmezés	100·0	84·9	88·5	96·4	93·7	94·0
Ruházat	100·0	103·6	123·6	136·5	134·0	134·3
Fűtés és világítás	100·0	134·2	134·4	138·1	138·1	138·5
Lakás	100·0	86·3	86·3	86·3	86·3	86·3
Összes heti költség...	100·0	93·3	97·7	103·8	102·1	102·3

Az élelmezés 1939-ben olcsóbb volt, mint 1913-ban: ma sokkal drágább és a jelek szerint folyton drágább lesz. A ruházkodás és fűtés-világítás már 1939-ben jóval a háború előtti színvonal fölött alakult, e téren ma még rosszabb a helyzet és 50—60%-os drágulással számolhatunk az 1913. évi állapotokhoz képest. Az általános drágulást nem tudja ellensúlyozni a házbérek változatlansága s az 1940. évi indexszám valószínűleg 130 körül mozog.

Ezzel a néhány adattal csak homályos képet festettünk a pesti társadalom szociális helyzetéről. A tisztviselők és munkások nagy része filléres gondokkal küzd s messze van attól, hogy életét boldognak és megelégedettnek mondhassa. Ezek azonban még mindig a szerencsésebbek. Nagyon sok emberhez mostoha az élet és még a munkalehetőséget sem adja meg neki. 1939 január 31-én a Keresztényszocialista Szakszervezetek Országos Szövetsége 277, december 31-én 250 munkanélkülit tartott nyilván. A Szakszervezeti Tanács kötelékébe tartozó szakszervezetek 1939 januárjában 20.965, decemberben 12.359 munkanélkülit számoltak Össze és vettek nyilvántartásba. A budapesti hatósági munkaközvetítőnél 136.681 munkás és 59.090 munkaadó megbízatás volt 1939-ben és csak 31.155 esetben közvetítettek eredményesen. A munkanélküliség nagyságát ez a néhány adat is megvilágítja s a családtagokkal együtt már tekintélyes számú lelket érint a legérzékenyebben, mert életük legszükségesebb feltételeit sem tudják előteremteni. Ha néhány ezret a háborús konjunktúra ki is emelt a nincstelenségből, helyüket az országgyarapodással újabbak foglalták el és e téren nincs jelentősebb változás. A munkanélküliség növekedésével a nyersanyag-gazdálkodás nehézsége miatt különben is valószínűleg már a közeljövőben számolnunk kell...

Budapesten a társadalom alatt is élnek emberek. Ezek kiestek a nagy közgazdasági apparátusból, amely még a munkanélkülieknek is nyújt valamit a különböző társadalombiztosítási intézmények és a szakszervezetek útján; róluk azonban teljesen megfeledkezett. Nem is lehet őket társadalmi kategóriákba sorolni, mert nem tartoznak a társadalomhoz: könyöradományokból élnek. Koldusok. 1939-ben 63.080 nyilvántartott ínséges volt Budapesten, közülé 33.792 munkaképes és 20.415 tizenégy éven aluli volt. Állandó segílyt egyikük sem kapott. Különböző címeken 875.680 pengő otosztottak ki közöttük és 861 kérelmezőből 328-at felvettek a szegényházakba. 1939-ben 76 főzőhelyen ingyen étkeztek a szegények: a felnőttek 595.763 a gyerekek 984.715 ingyen heti ebédjegyet és együtt 2,218.654 félkilogrammos kenyéradagot, különböző akciók keretében 3,103.705 liter tejet és 3,186.435 húsutalványt, 10.000 élelmiszercsomagot és 71.157 ötvenkilós tüzelőanyagutalványt kaptak. Ruhasegélyben 21.961-en részesültek. A menhelyeken 7392 gyereket gondoztak 1939 végén. Ezekhez a számokhoz nem kell kommentár...

A lakásviszonyokból is lehet a szociális helyzetre következtetni. Budapesten (1935-ben) 26.988 lakóház van 268.125 rendes lakással és 708 rendkívüli háztartással. Legtöbb a földszintes lakás: 150.386. Pincében és alagsorban 10.209 lakás van (1935-ben) elhelyezve, a többi az emeletekre esik. Pincelakásban 20.172-en lálnak. 1939-ben a rendes lakások száma és népessége így oszlik meg:

	A lakások :	
	száma	népessége
Csak konyhás lakás	1.213	3.671
1 szobás lakás	151.496	495.552
2 » »	74.743	282.945
3 » »	30.725	132.122
4 » »	11.759	55.422
5 » »	3.238	16.757
6 » »	864	4.997
7 » »	285	1.636
8 » »	120	797
8-nál több szobás lakás	113	950
Összesen	274.556	994.849

Legszűfoltabbak az egyszobás lakások. Ötnél több lakóval 28.950, tíznél több lakóval 586 egyszobás lakást írtak össze 1939-ben. Van nyolc olyan egyszobás lakás is, amelyben húsznál többen laknak. A 151.496 egyszobás lakásból 74.996-ot munkások bérelnek, ezekből csak 16.048 lakásban van fürdőszoba; 10.879 egyszobás lakás altiszteké (733 fürdőszobával); 1049 kofáké (83 fürdőszobával) és 22.695 egyszobás lakás (2029 fürdőszobával) ismeretlen foglalkozásúaké. A többiekben iparosok, tisztviselők, nyugdíjasok stb. laknak. A többszobás lakásokban kedvezőbb a helyzet mind a lakók száma, mind a higiéné szempontjából. Érdemes megjegyezni, hogy él egy, de csak egy olyan munkás is Budapesten, akinek hatszobás, konyhás, előszobás, hallos, cselédszobás és fürdőszobás lakása van. Vájjon micsoda regénytema rejlik ez adat mögött?

A nagyváros a bűnözők eldorádója: ez alól Budapest sem kivétel. 1939-ben 10.394 bűnügyben történt előállításból folyó őrizetbevétel volt, köztük 474 fiatalkorú; előzetes letartóztatásba 3780-at — köztük 162 fiatalkorút — helyeztek. A letartóztatottak közül magasabb műveltségű 251, önálló, iparos és kereskedő 117, földműves 7, munkás 2733, háztartási alkalmazott 142, napszámos 530 volt. A letartóztatásba helyezettek közül 1540 rovtommultú egyén volt

Nagyon érdekes a befejezett nyomozások alakulása az utóbbi években. Ez a kimutatás valósággal lázmérője a társadalomnak. De beszéljenek maguk a számok:

	1936	1937	1938	1939
Kormányzósértés	39	43	123	253
Hatósági közeg elleni erőszak	475	430	440	569
Izgatás	17	77	92	264
Állami és társadalmi rend ellen	150	207	729	694
Pénzhamisítás	1.587	1.564	1.752	1.899
Rágalmazás, becsületsértés	1.417	1.357	1.157	922
Közveszélyes cselekmény	286	297	386	426
Magánlaksértés	1.070	1.037	689	587
Emberölés	93	53	68	100
Magzatelhajtás	151	105	71	94
Párbaj	58	40	24	21
Testisértés	7.019	5.901	4.463	3.509
Lopás és kísérlete	38.440	39.642	33.328	31.293
Rablás és kísérlete	387	229	147	79
Zsarolás és kísérlete	1.341	1.067	1.283	1.207
Sikkasztás, zártörés.....	12.433	9.744	10.434	11.377
Csalás	10.532	8.842	8.860	10.177
Üzsora	259	324	223	494
Okirathamisítás	1.784	2.095	1.990	2.259
Tisztességtelen verseny....	342	161	145	204

A magánéletet érintő büntettek és vétségek száma fokozatosan csökkent. Mind kevesebb a rágalmazás, a becsületsértés, a párbaj, a magánlak-sértés és a testisértés. A nagy események sodrában nem bántják egymást az emberek... Javult a vagyon elleni bűncselekmények statisztikája is. Kevesebb lopás, rablás, zsarolás, sikkasztás és csalás történt. A tisztességtelen versenyre is mind kevesebb a lehetőség, mert az államhatalom szabályozólag nyúl bele a közgazdasági életbe. Emelkedett az uzsorások és az okirathamisítók (származás igazolása!) száma, de még inkább emelkedett az állam és társadalom felforgatására irányuló törekvések részeseinek a száma: sok a kormányzósértés, a hatósági közeg elleni erőszak, az izgatás és a közveszélyes cselekmény. Nyugtalan a kor, nyugtalanok az emberek s nem egymás, hanem a rend ellen hadakoznak. A mozgalmak, eszmék és világnézetek harca a bűnügyi statisztikában is lemérhető...

1939-ben 61.747 büntettet és vétséget elkövető személyt nyomozott ki a rendőrség. A rendőri fogházba és toloncházba 19.038 egyént szállítottak be, ezek közül 6223 nő volt. Öngyilkos lett 703 férfi és 1068 nő. Megelőzték 457 férfi és 745 nő Öngyilkossági kísérletét. Az öngyilkosok közül 238-an szerelem, 445-en családi ok, 335-en betegség, 230-an anyagi ok, 194-en munkanélküliség, 18-an lakásnélküliség, 311-en egyéb és ismeretlen ok miatt vetettek véget életüknek. Legtöbben márciusban és májusban haltak meg: a többi hónapok nagyjából egyenletesen szerepelnek az öngyilkossági statisztikában.

Budapest életét nem tárták fel minden vonatkozásban ezek a számok, de mindenesetre jellemzőek Budapest életére és sokat lehet belőlük kiolvasni. A nagyváros élete sokrétű: nagyobbak a lehetőségek és sok minden olyant lehet csinálni, amire a falvakban és az egyszerű emberek körében nincs lehetőség és alkalom. E számok csak vázát alkotják Budapest életének: a többit maga körül látja és tapasztalja már a pesti polgár, de regényben, színdarabban és filmen is eléje tárják.

KOVÁCS IMRE

SZÉKELYFÖLDI KÖNYVTÁRAK

AZ ERDÉLYI és keletmagyarországi területek politikai visszacsatolása lezajlott, amint a honvédség elérte a határukat kitűzött pontokat. Ezen túl és ezen felül számos vonatkozásban nem fejeződött még be a visszacsatolás. Hosszú hónapok sőt évek alkotó munkájára van szükség» amíg új élet sarjad a romok helyén, s a visszatért részek lakossága teljes mértékben bekapcsolódhatik az anyaország életébe. Ennek az építő munkának egyik legfontosabb része a kulturális kapcsolatok megteremtése. Sohasem szakadtak meg teljesen ezek a kapcsolatok, bár a román kormány mindent megtett a cél érdekében, de kétségtelenül meggyöngültek, hiszen oly nehéz volt a kultúra legfőbb hordozójának, a könyvnek bevitele. Nyilván ezt a célt szolgálta az utolsó években a könyv-adóbélyeg is, amely egyfelől elégtelenített minden egyes könyvet, másfelől pedig az árát is fölemelte. De ezt leszámítva is fokozatosan kisebbedett a magyar könyv olvasóinak tábora az általános leszegényedés miatt. Új nemzedék nőtt fel, s ez a nemzedék (az egyházi iskolák hatalmas kultúrmisszióját pillanatnyilag figyelmen kívül hagyva) nem tanult meg magyarul írni és olvasni. Az anyagi tehetetlenség és a hatósági nyomás folytán mindinkább kezdett tért veszíteni a magyar szellem és a magyar könyv.

Ez a baj sürgős orvoslást kívánt. Hóman Bálint kultuszminiszter már a bevonulás napjaiban kifejezésre juttatta azt az óhaját, hogy az elmúlt

huszonkét esztendő kényszerű mulasztásait minél hamarabb pótoljuk: juttassuk el minél nagyobb példányszámban Erdélybe az elmúlt évek teljes magyar könyvtermését. A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőisége kebelében megalakult az Erdélyi Osztály, amelynek egyetlen hivatása ezt a kulturális igényt kielégíteni. Az elgondolás néhány nap alatt valósággá változott: röviddel a bevonulás után Pasteiner Iván vezetése alatt a Nemzeti Múzeum és az Egyetemi Könyvtár tisztviselőiből alakult különítmény megkezdte munkáját. Az első teendő a könyvanyag összegyűjtése volt. Az Erdélyi Osztály felhívást intézett a könyvkiadókhöz, könyvkereskedőkhöz és magánosokhoz, hogy adományaikat minél sürgősebben juttassák el hozzá. Több közlemény jelent meg napilapokban, folyóiratokban, s a Rádió is készségesen közvetítette a fölhívást. Az eredmény igazolta a várakozást: mintegy 100.000 kötetnyi könyvanyag gyűlt össze. Egyidejűleg indult meg a munka másik fele, az anyag szétosztása és elküldése. Az első szállítmányok már a megalakulás utáni héten útnak indultak a nagyobb erdélyi közkönyvtárak felé. Ezek működése felől nem is volt sok kétség. A kisebbekről azonban ellentmondó értesülések alapján nem lehetett pontosabban tájékozódni s ezért, amint a közlekedési viszonyok valamennyire rendeződtek, az Erdélyi Osztály három megbízottja személyesen kereste föl a szoba jövő könyvtárakat. A közlekedési adottságok folytán három nagyobb körzetre osztották fel a visszatért területet, egy északi (Szatmár, Nagybánya vidéke), egy középső (Kolozsvár, Dés, Beszterce) és egy déli részre (Székelyföld). E sorok írója, mint a helyi viszonyokkal is ismerős, a Székelyföldet járta be, 10 város és nagyközség 34 kisebb-nagyobb könyvtárát. A körút legfőbb célja tájékozódás volt. Minden kulturális központnak népessége arányában megfelelő mennyiségű és minőségű könyvhöz kell jutni, mégpedig mindenki által könnyen hozzáférhető helyen. Elsősorban a nyilvános könyvtárak jöttek volna tekintetbe, ilyen azonban alig van. Így került sor az iskolák tanári könyvtáira, kaszinókra, ipartestületekre, legényegyletekre.

Szoros értelemben vett közkönyvtár a Székelyföldön mindössze egy van, a marosvásárhelyi „Ferenc József” közművelődési ház könyvtára. A nagynevű Bernády György polgármestere alatt építették 1911-ben ezt a gyönyörű kultúrpalotát, ahol a könyvtár is méltó helyre talált. Tágas, jól megvilágított olvasóterem áll a közönség rendelkezésére, a raktárakban gazdaságos térkihasználással modern vasállványokon sorakoznak a könyvek. A könyvtár helyiségeit szemmel láthatólag nem egy-két évtizednyi előrelátással, hanem legalább évszázados gonddal méretezték, úgyhogy az eddig megtelt raktárak háromszorosa vonható még be a forgalomba, s ha az olvasóterem szűknek bizonyulna, van még egy olvasóterem. Az üres helyiségekben egyelőre természetrajzi és néprajzi gyűjtemények foglalnak helyet. (Ez utóbbi legnagyobb részben erdélyi román néprajzi anyag.) A teljes könyvállomány 28.000 mű, mintegy 50.000 kötetben. Nagyon szépen van benne képviselve a háború előtti magyar tudományos és szépirodalom, bár ez utóbbiból 1914 óta 1678 művet (nyilván a legolvasottabbakat) selejtezték ki, pótlásuk pedig áthághatatlan nehézségekbe ütközött. Az impériumváltás óta csak román könyveket szereztek be, s ez az anyag kétségkívül meglehetősen teljes lehet. Magyar könyv — néhány ajándékot leszámítva — ez idő alatt egyáltalán nem is jutott a könyvtárba. Mégis évente átlag 12.000 látogató 35.000 művet kölcsönzött ki, még pedig felerészben román nyelvtű. Ennek egyedüli magyarázata ebben a színmagyar városban az, hogy itt lehetett legkönnyebben hozzájutni az iskolai és egyéb kötelező olvasmányokhoz.

Ilyenmű hivatása lett volna még a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának is, amely azonban a háború és a közbejött áldatlan

viszonyok miatt nem kezdhetette meg működését. Maga a Múzeum 1875-ben alakult, a könyvtár is ugyanebben az évben. Adományokból, hagyatékokból anyaga hamarosan úgy megszorodott, hogy szüknek bizonyult számára a Székely Mikó-kollégium néhány terme, ahol első elhelyezése volt. 1911—1912-ben, Hüttl Dezső és Kós Károly tervei alapján épült föl jellegzetes székely stílusban a mai palota, a város legfőbb büszkesége. A múzeumnak nagyon szép néprajzi és archeológiai gyűjteménye van s a város nagy szülöttjének, Gyárfás Jenőnek és a hosszabb ideig ott lakó Barabás Miklósnak néhány igen szép festményét őrzi. A könyvtár is elég tekintélyes, mintegy 20.000 mű, köztük olyan értékes kéziratok, mint az Apor-kódex (XV. század), a Vasady-kódex és a Csereyné-kódex. Mind a három adományozója nevét őrzi. A nagyobb adományokon kívül szépen van képviselve a háború előtti magyar tudományos irodalom. A szépirodalmi anyag csekély, háború utáni beszerzés alig van. Nyilvános jellege nem volt a könyvtárnak az elmúlt két évtizedben, bár alkalmas helyiség van olvasóterem számára: a vezetőség nem akarta a figyelmet magára vonni, nehogy intézményét a többi magyar kulturális alapítvány szomorú sorsára juttassa.

Más közkönyvtár vagy ilyené fejleszhető intézmény jóformán nincs a Székelyföldön. A többi városban iskolák, egyesületek vagy éppen magánkönyvtárak gondoskodnak az igények kielégítéséről. Az iskolák tanári könyvtárainak közkönyvtárakká fejlesztésére már a háború előtt több kísérlet történt. 1913-ban 1000—1000 korona állami segínyt kapott erre a célra a Csíkszeredai, székelyudvarhelyi és kézdí-vásárhelyi katolikus gimnázium. A kezdeményezés azonban kátyúba fulladt: az impériumváltás után több segínyt nem kaphattak, a könyvanyag viszont rohamosan használódott el a pótlás legcsekélyebb reménye nélkül, s így a kölcsönzést be kellett szüntetni. Egyedüli kivétel a szászrégeni evangélikus gimnázium könyvtára, amely nemcsak a város, hanem a tágabb környék németajkú lakosságának valóságos kultúrközpontja. Nyomatott katalógusukat az iskolai értesítő függelékékképpen hozták nyilvánosságra, s nem szorul bővebb magyarázatra, milyen sokat jelent egy nyomatott, mindenki által megkapható jegyzék, főként vidéken, ahol az olvasó nem is mindig maga megy a városba könyvért, hanem valami alkalmi fuvarral hozatja el. Évi öt pengő tagsági díj és bizonyos jótállás vagy letét ellenében bárki kölcsönözhet. A forgalmi statisztika mindennél ékeesszólóbb. Évente átlagban 1800 kölcsönző mintegy 6000 művet használ. Ennek mintegy tizedrésze esik csak az iskola tanáira, a többi kívülálló. A szám annyival meglepőbb, mert a könyvállomány ugyan kb. 27.000 kötet, de ennek nagyobb része iskolai program-értekezés (cserepéldányok németországi iskolákkal), csak 10.000 könyv, s abból is csak 2500 a szépirodalmi művek száma. A lélekszámban jóval nagyobb magyar lakosságú városok 20.000—40.000 kötetes könyvtárai, minthogy a nyilvánosság kizárásával működtek, maximálisan 200—300 kötetnyi évi forgalmat tudnak csak felmutatni.

Az iskolai könyvtárak közül leggazdagabb anyag a két ősi református kollégiumban, Marosvásárhelyen és Székelyudvarhelyen van fölhalmazva. A vásárhelyi kollégium a helybeli partikula és a Sárospatakról előbb Gyulafehérvárra, majd ide menekült kollégium egyesüléséből keletkezett 1718-ban. Ekkor létesült a könyvtár is, 38 kötettel. Az elmúlt két és negyed évszázad alatt ez mintegy 40.000 kötetnyire gyűlt, s az átlagos iskolai könyvtárakat messze túlhaladó tudományos és muzeális anyagot képvisel. (Tudjuk, hogy ezen kívül még egy muzeális könyvtára van Marosvásárhelynek, a híres Teleki-théka. Ezt gr. Teleki Sámuel alapította a XVIII. századvégén, s a könyvanyag, amely a maga korában kétségkívül korszerű volt, azóta alig gyarapodott, s így bajosan lehetne a mai idők szellemi szükségleteinek megfelelő módon kiegészíteni. A könyvtár egyébként családi hitbizomány, amelyet bizonyos megkötésekkel használhat a közönség, de csak ott helyben.)

A kollégiumi könyvtár főbb értékei: 13 ősnymtatvány, 400 régi magyar könyv, közte mintegy 50 egyetlen példány. Ezen kívül több értékes, részben kiadatlan kézírata is van (Bolyainak néhány eddig ismeretlen munkája, stb.). A szépen képviselt háború előtti könyvanyagon kívül tekintélyes mennyiségű háború után megjelent magyar könyv is van. A Magyar Szemle könyvsorozatát például csaknem teljes egészében megtaláltuk. Megvan a „Hóman-Szekfü“ s az Akadémia újabb kiadványainak is nagyrésze. Valóban nem ok nélkül nevezik székely fővárosnak Marosvásárhelyt: akadt ember és került valahonnét fedezet is, s a könyvtárat sikerült úgy berendezni, hogy az csaknem teljesen megfelel a főváros szellemi színvonalának.

Nagyon szép, bár távolról sem ilyen gazdag a székelyudvarhelyi református kollégium könyvtára. Ez is ősi intézmény: a kollégiummal egyidő-ben, 1670-ben alapította gr. Bethlen János fejedelmi kancellár. Az iskola 1832-ben két-két éves jogi, theológiai és bölcsészeti tagozattal akadémivá bővül, majd az abszolutizmus idején ismét visszalép a középiskolák sorába. 1911-ben pompás új épületbe költözik, s itt is marad 1927-ig, amikor az államhatalom nyomása folytán felekezeti közötti megegyezéssel megszűnik, hogy a katolikus gimnáziumnak ezáltal meglegyen a törvény előírta számú növendéke. A kényszerű hallgatás után az idén újra megnyílt a kollégium első osztálya. . . Időközben református tanítónőképző költözött az épületbe, s ott is nagy becsben maradt az ősi kollégiumi könyvtár, 40.000 kötetnyi anyaga legnagyobb részben adomány. A beszerzésre itt, úgy látszik, nem lehetett akkora javadalmazás, mint Marosvásárhelyen, de azért itt is elég tekintélyes a háború utáni könyvanyag, bár ennek legnagyobb részét az Erdélyben megjelent könyvek teszik ki. Az anyaországi írók közül Móricz Zsigmond, Babits, Kosztolányi, Szabó Dezső néhány munkáján kívül leginkább a protestáns vonatkozású munkákat találhatjuk meg.

A két ősi kollégiumnál kisebb, de modernebb a sepsiszentgyörgyi református Székely Mikó-kollégium könyvtára. Ez 1867-ben alakult egy 1100 kötetes adományból, s azóta mintegy 13.000 műre, 24.000 kötetre szaporodott. A háború utáni anyagot főként az Akadémia két nagyobb adománya gyarapította, de ezen felül is igyekeztek anyagi képességeikhez mérten minden jelentős könyvet megszerezni. A Magyar Szemle könyvei csaknem mind megvannak, a „Hóman—Szekfü“, az Irodalmi ritkaságok, az Officina-könyvek, stb. A szépirodalomból Ady, Babits, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Gárdonyi, Móra, Móricz, Zilahy jelentősebb munkáit jegyeztük fel.

A katolikus iskolák könyvtárai általában szegényesebbek. A Csíkszeredái főgimnáziumnak mintegy 8000 kötetnyi könyvtárából 150 kötet a háború utáni beszerzés, Székelyudvarhelyen 10.000 kötet a teljes könyvállomány, Marosvásárhelyen és Kézdivásárhelyen pedig alig 4000. Értékes régi könyvei csak az udvarhelyi gimnáziumnak vannak, itt őrzik egyébként az ú. n. Székelyudvarhelyi-kódexet is. Pedig mind a négy intézet nagy múltra tekinthet vissza: a Csíkszeredái főgimnázium a szomszédos Csíksomlyó XVII. századbeli ferences főgimnáziumának utódja (a muzeális értékű könyvanyag legnagyobb része ma is a Somlyói ferences klostrom birtokában van), a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumot is ezidőtájt alapította a jezsuitarend, a kézdi vásár helyi gimnáziumot 1696-ban az erdélyi római katolikus státus, a maros vásárhelyi it 1708-ban nyitották meg a jezsuiták. A marosvásárhelyi gimnázium könyvtárának alárendelt jelentősége van, hiszen mint láttuk, van a városban más könyvtár. Annál nagyobb a fontossága a másik három iskola könyvtárainak, amelyeket, mint említettük, már 1913-ban közönyvtárrá akartak fejleszteni. Remélhetőleg a közel jövőben folytatódik a nemes kezdeményezés.

Szép a régi könyvanyag a székelykeresztúri unitárius főgimnázium könyvtárában. Ez az intézettel egyidejűleg, 1793-ban alakult, s tekintélyes részben Jakab Elek és Berde Mózes adományából tevődött össze. Mai könyvvállománya 22.960 mű 30.000 kötetben. Ebből új beszerzés jóformán semmi.

Az egyetlen állami iskolában, Gyergyószentmiklóson a legsiralmasabb a helyzet. Itt háború utáni könyv egyáltalában nincs, a háború előtti könyvvállomány is mindössze 1684 kötet. Még ez sem teljes: Jókai műveiből 16, Mikszáthéból 10 kötet van csak, Arany, Petőfi, Vörösmarty hiányos, Madách, Csokonai nincs, a Millenáris magyar történelemnek csak hét kötete van meg, a Szalay—Baróti-ból csak az utolsó három.

Az iskolai könyvtárakban elsősorban a tudományos munkákat kerestük s a magyar irodalom remekíróit, akik nélkül a magyar nyelv és irodalom oktatása el sem képzelhető. Ezek, nagy általánosságban, a legutóbb említett kivételtől eltekintve, mindenütt meg is voltak. Modern szépirodalmi anyag is van néhol, de aránylag csekély számban. Újabb regényeket leginkább kaszinók gyűjtöttek, vagy ahol kaszinó nem volt, iparos és kereskedői olvasókörök. A kaszinó-könyvtárak között is első helyen Marosvásárhely áll. Az egyesület 350 tagja közül 200 rendszeres olvasó s évente 12.000—14.000 művet kölcsönöz ki. Nagyon tekintélyes számok ezek, ha meggondoljuk, hogy az iskolai könyvtárak forgalma átlagban évi 1000—1500 kötet körül mozog, s hogy pl. a marosvásárhelyi kaszinó egész könyvvállománya mindössze 2363 mű. Ez azonban csaknem teljes egészében modern anyag, a régi irodalomból csak azok a szerzők vannak képviselve, akiket ma is sűrűn olvasnak (Jókai, Mikszáth, Eötvös Károly stb.). Hasonló a helyzet Kézdivásárhelyen is, ahol ugyan nem oly népes az egyesület (150 tag, ebből 94 a rendszeres olvasó), az évi forgalom is csekélyebb, mindössze kb. 2000 kötet, viszont nagyobb maga a könyvtár, amely 2987 műből áll. Gazdag még a székelykeresztúri kaszinó „Orbán Balázs“-könyvtára (kb. 2000 kötet, 173 tag 4000 kötet évi forgalmat csinál), szegényesebb a sepsiszentgyörgyi, Csíkszeredái és a nyárádszeredai kaszinó könyvvállománya. Panaszt minden helyen hallani: nincs pénz, nehéz volt könyvhöz jutni. Ez kétségtelenül igaz is, de a három jól felszerelt kaszinókönyvtár egyszermind azt is mutatja, hogy ahol nagyobb az olvasási kedv, ahol jobb a szervezés, oda mégis csak eljut a magyar könyv cenzúra, határzár, tilalom ellenére.

A kaszinóknál kisebb jelentőségű kereskedői, iparos és pontosabban körül nem határolt polgári körök egyik-másika is egészen szép kulturális működést fejtett ki. Első helyen kell említeni ezek közt a székelyudvarhelyi Kereskedői Kört, amely az áldatlan viszonyok ellenére is beszerezte Móra, Móricz, Kosztolányi, Zülahy, Márai, Babits, Hunyadi néhány művét. Ide és a Polgári Önképző Egyletbe menekült az udvarhelyi intelligencia, amikor a magyar párt kaszinója föloszlott. Mindkét egyesületnek mintegy 1500 könyve van, túlnyomó részben szépirodalmi anyag, s évente átlagban 3000—4000 kötetnyi forgalmat csináltak. Szép még a kézdivásárhelyi Kereskedők Társulatának könyvtára, bár itt az újabb anyag túlnyomó részben idegen nyelvből fordított művekből áll. (Klasszikus regénytár, Gutenberg-kiadványok stb.)

A többi hasonló jellegű intézménynél elég szomorú az általános kép. A marosvásárhelyi Ipartestület, amely figyelemreméltó karitatív munkát végzett az elmúlt években, százsámra őrzi és forgatja a ponyvaregényeket. Különös elnézni, milyen féltő gonddal vigyáznak például Bettauer műveire. Ilyen jellegű, csak kevésbé látogatott a kézdivásárhelyi Vegyes Ipartestület könyvtára is. Valamivel különb a Csíkszeredái Kereskedői Kör könyvtára, csak igen kevesen használják. Még szomorúbb a helyzet a gyergyószentmiklósi Kereskedői Körben. Itt a teljes könyvvállomány a Révai Lexikon, a száz kötetes Jókai, s még vagy száz kötet — mind csak üveg alatt látható. A könyvszekrény kulcsa elveszett. A szászrégeni Magyar iparos-Olaszokörben is sok türelemre van szükség, amíg az ember könyvhöz juthat: a könyvtáros

csak nagy ügyel-bajjal tudja előkeríteni a kulcsokat, s a könyvszekrény elől egy kisebb szekrényt meg egy biliárdasztalt kell eltologatni. Ilyen gondosan van elbástyázva a magyar kultúra.

A gyergyószentmiklósi Ipartestületet néhány éve fölsozlatták, székházából kizavarták s csak most van újjáalakulóban. A könyvekből ami megmaradt, tövel-heggyel egy asztalra tornyozták.

Valóságos üdülés ezek után a Csíkszeredai ipartestület. Ezt is fölsozlatták néhány évvel ezelőtt, de a könyvtáros, Bedő Ákos szíjgyártó felesége, egy éjszaka kilopta a könyveket az egyesület volt helyiségéből, lakásán rejtegette, s onnét adogatta kölcsön megbízható embereknek. Nem is vesztet el innét, csak egy darab, az „Erdély aranykora“ (különös, véletlen szimbólum), egyébként még gyarapodott is a könyvtár. A közeli napokban fog újra visszakerülni eredeti helyére. Bedőék vendégszobája falán ott függ Munkácsy képe, a Magyarok bejövetelének színes másolata. Egy hivatlan vendég megkérdezte, mi az. „A gyulafehérvári gyűlés“ — volt a válasz. „Nem látják, mi van aláírva?“ „Ó kérem, nem tudunk mi olvasni!“

Pedig tudnak és szeretnek magyarul olvasni a derék Csíkszeredai iparosok, meg is becsülik a magyar könyvet. Tud és szeret olvasni ez a nép, s nem egészen az ő hibája, ha nem mindig a legjobb irodalom jutott el hozzá. A nyelv legalább magyar, ha a szellem nem is mindig az. De azért nem szabad lekicsinyelnünk a ponyvaregények olvasóit, mert legalább olvasnak... Nem kell ide különösebb nevelés, nagyobb erkölcsi nyomás, csak minél több, szellemében is magyar könyv: akkor néhány hónap alatt bekövetkezik a teljes szellemi és kulturális visszacsatolás is.

BENEDEK ANDRÁS

AZ 1848/49. ÉVI SZERB FELKELÉS

THIM JÓZSEF új kötete¹, ez az igen értékes és sok szempontból egyenesen hézagpótló mű a már korábban megjelent II. és III. kötettel együtt egy több mint 50 évre terjedő szorgos kutatómunka, lelkiismeretes forrástanulmányok eredménye és a hangyszorgalommal végzett anyaggyűjtés módszeres feldolgozása. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a magyarországi szerbség 1848/49-i felkelésének legalaposabb és leggazdagabban okmányolt ismertetése, amiről a számtalan magyarázó jegyzet mellett a nem kevesebb mint 72 lapnyi bibliográfia is tanúskodik, mely a tárgykörbe vágó és a szerző által többnyire fel is használt magyar, szerb, német, horvát, orosz, lengyel, cseh, francia, angol, latin, olasz és oláh nyelvű munkákat, értekezéseket és cikkeket sorolja fel.

A szerző mindvégig tárgyilagos és érvekkel kellően alátámasztott megállapításai szerint a hazai szerbség felkelése, legalább kezdetben, korántsem az osztrák udvar magyarellenes mesterkedéseinek és bujtogatásának következményeként jelentkezett, hanem a 48-as események és szabadságeszmék behatása alatt tört ki, amikor úgy látszott, hogy a Habsburg-birodalom népeinek megmozdulása: a március 13-án kitört első bécsi forradalom, a március 15-i pesti események, a csehek és tótok fészkelődése és mind hangosabb követelődzése és az olasz háború lehetővé fogják tenni a régi és már az 1790. évi temesvári kongresszuson határozatba foglalt szerb követelésnek: a Magyarország testéből kiszakított önálló szerb vajdaságnak megvalósítását. Ennek a szerb vajdaságnak a kivívása az első állomás lett volna

¹ Thim József: A magyarországi 1848/49-i szerb felkelés története. I. köt. A Magyar Tört. Társulat kiadása. 1940. 527 l.

ama távolabbi szerb nemzeti cél felé, mely Garasanin, a kis szerb fejedelem-ség belügyi főnökének már 1844-ben felállított programja értelmében az összes szerbek egyesítésére, sőt ezen túlmenően, az összes délszlávoknak szerb hegemonia alatt álló egységes délszláv állam létesítésére irányult. Ez a tulajdonképpeni cél adja meg egyúttal a magyarizációt annak az anyagi és katonai támogatásnak is, melyben a török fennhatóság alatt álló kis szerb fejedelemség a felkelést részesítette. Mikor aztán a bécsi forradalom bukásával és az olaszok custozzai veresége (1848 július 23—25) után a dinasztia és Ausztria helyzete jelentékenyen megszilárdult és az Ausztria felbomlásához fűzött reménykedések füstbe menvén, egyre valószínűbbé vált, hogy Ausztria most már talán a saját erejéből is képes lesz a magyar szabadságharc felszámolására, az eredetileg kitűzött cél mind a felkelés vezetői, élükön Rajacic „patriarchával“, mind pedig a belgrádi szerb kormánynál már csak arra szorítkozott, hogy a katonai határőrvidéket és a Szerémséget is magában foglaló Vajdaságnak mint a magyar kormánytól teljesen független és közvetlenül a bécsi császári udvarnak alárendelt koronataromány megalkotását kivívja, de még mindig azzal a hátsó gondolattal, hogy ez a Magyarországból kiharított koronataromány idővel, a viszonyok kedvező alakulása esetén, könnyebben egyesülhet majd az anyaországgal és a többi délszláv testvérekkel. „Midőn tehát Rajacié — írja Thin—a szerb kormánytól fegyveres segínyt kért, ez a támogatást csak azzal a cselvetésnek szánt feltétellel adta meg, ha a magyarországi szerb testvérek a Habsburg-dinasztiáért és a monarchia integritásáért harcolnak. Elfoglalván a követelt szerb vajdaság területét, Garasanin rákényszeríteni vélte a dinasztia, hogy a szerb vajdaságot a monarchia kebelén belül külön szerb nemzeti koronatarományak ismerje el és ezzel megtegye az első lépést a jövőbeli délszláv egyesülés felé.“

Rendkívül érdekes Tim fejtegetéseinek az a része, melyben kimutatja, hogy a „szerb vajdaságra“ támasztott követelésnek semmiféle történeti és közjogi, de még etnikai alapja sem volt. Azok az I. Lipót adta kiváltságok ugyanis, melyekre a szerbek minduntalan hivatkoztak, a vendégekül és menekültekként (hospites et exules) ideiglenesen befogadott és hazájukba mielőbb visszatelepítendő szerbeknek nyújtott kedvezmények és biztosítékok voltak, amelyek tehát nem szolgálhattak a szerb nemzeti vajdaság felállítására vonatkozó követelés jogcíméül. Tim ennek a megdönthetetlen tételnek az igazolására a többi közt az alábbi 4 forrásra hivatkozik: 1. Cemojevió III. Arzén patriarchának 1690 november 17-én kelt levelére, melyben a szerbeket „bemenekülteknek“ nevezte; 2. Tökoly Szabásznak az 1790. évi temesvári szerb kongresszuson mondott beszédére, melyben kifejtette, hogy az I. Lipót adományozta kiváltságok a meghódítandó (balkáni) Szerbiára vonatkoztak; 3. Jirecek József, a szerbek és bolgárok kiváló történetírója, aki 1864-ben kimutatta, hogy az 1690. évi augusztus 21. kiváltságlevélben foglalt privilégiumokat nem a Magyarországon élő szerbeknek, hanem a volt szerb, albán törökországi alattvalóknak adták abban a feltevésben, hogy a császár a bemenekült szerbeket régi lakóhelyeikre — amint e területek elfoglalása befejeződik, „quo citius“ visszatelepíti! 4. Az 1791. évi magyar országgyűlés alkotta törvénycikk 27. §-ára, mely a magyarországi szerbeknek megadta a polgárjogot, de nem mint „nemzetnek“, és kiváltságaikat csak annyiban ismerte el, amennyiben azok nem ellenkeznek a magyar törvényekkel. S hogy népi szempontból sem volt alapja a szerb vajdaság létesítésére irányuló követelésnek, ezt a nyers számok bizonyítják, melyekre támaszkodva Tökoly Szabász az 1790. évi szerb kongresszuson kimutatta, hogy egy Magyarországból kiszakítandó külön szerb vajdaság felállítását már azért is lehetetlennek tartja, mert lakosainak a szerbek csak egyharmadát teszik.

Hogy ez tényleg így volt, az kitűnik a többi közt báró Ambrózy Lajos udvari tanácsosnak Windischgrätz herceghez intézett jelentéséből is, melyben a rendelkezésére álló hivatalos adatok alapján megállapítja, hogy a Bánság (Bánát) lakosságának alig egy harmada szerb és ha mégis felállítanák a szerb vajdaságot, a kétharmad többségű nem szerb lakosság-nak a kisebbségben levő szerbség fennhatóságát kellene elfogadnia. Sőt 1848 december 15-i kijelentésében Ferenc József császár sem ígért a magyarországi szerbeknek önálló szerb koronatarományt, hanem szerb vajdaság címén csupán közigazgatási területet a nemzetiségek egyenjogúsága alapján, mely az ott élő nem szerb nemzetiségek fölötti szupremáciát kizárja, annál is inkább, mert a szerbek csak egyharmadát teszik e terület összlakosságának. A szerbek mértéktelen követeléseit még Medem bécsi orosz követ sem helyeselte, akihez Bogdanović, Rajaíc megbízottja, 1849 február 5. és 17-én azzal a kérelemmel fordult, hogy Stadion osztrák belügyminiszterhez intézett beadványát támogassa. Az orosz követ azonban kijelentette, hogy véleménye szerint ott, ahol a lakosság fele szerb, megkaphatják a szerb nemzeti közigazgatást, de nem érti, hogyan követelhetnek a szerbek olyan területeket, ahol egy szerb lélek sincs. Azt sem tartotta helyesnek, hogy olyan nagy területet követeljenek, amelyen kétszer annyi az idegen elem, mint a szerb.

Ezeknek a Thim által felsorolt döntő erejű tényeknek és adatoknak a világánál szinte farsangi tréfa számba megy a Bogdanović által a Rajáci patriarcha küldötte adatok alapján 1849 február 15-én szerkesztett újabb beadványnak az az élénk képzelőtehetségre valló, de a történelmi igazsággal homlokegyenest ellenkező állítása, hogy a magyarországi szerbek nem mint menekültek, hanem mint nemzet államjelleggel, saját külön törvényekkel, független egyházi és katonai hatalommal vándoroltak be Magyarországra, külön vajdasági területre, történelmi okmányokkal nem volt igazolható, s ezért Rajáci patriarcha erre vonatkozólag előbb a karlócai, majd pedig a bécsi és pesti, illetve budai levéltárakban végeztetett beható kutatásokat, azonban minden eredmény nélkül.

Ezt a feltűnő hiányt aztán a loyaltási nyilatkozatok valóságos özönével igyekeztek pótolni s a dinasztia és az összmonarchia iránti feltétlen hűség szüntelen hangoztatásával iparkodtak a bécsi udvar jóindulatát kiérdemelni és követeléseik teljesítését biztosítani. Közben, a nagyobb hatás kedvéért, a fenyegetés fegyverének használatától sem idegenkedtek, így pl. Rajaicé megfenyegette Hrabovsky péterváradai kormánybiztost, hogy ha a szerbek kiváltságait nem ismerik el, akkor — miután sem a felséges udvarnál, sem az osztrák kormánynál védelmet nem találnak, kénytelenek az oroszok, vagy a törökök karjaiba vetni magukat. De fenyegetőzött azzal is, hogy az olasz harctéren küzdő határőröket visszahívják, a szláv népek segítségét kérik, az olaszokkal szövetséget kötnek és Európára appellálnak. Később, Jelacic pákozdi súlyos veresége, az október 6-i második bécsi forradalom és a dinasztia menekülése után 1848 októberében újra orosz segítségért könyörög és a többi közt ezt írja Daniljevskij belgrádi orosz konzulnak: Jobb lenne a szerb fejedelemséghez hasonlóan török uralom alatt és orosz védelem mellett lenni, mint a magyar járom alatt. De már egy hónap múlva, november 20-án, Wessenberg osztrák miniszterelnökhöz intézett levelében kijelenti, hogy a Délvidéket a szerb kiváltságok alapján törvényes örökségnek tekinti és szent kötelességének tartja a trón és az össz-monarchia integritásának megvédelmezését. Ennek alapján kéri az 1848 május 13—15-i karlócai szerb nemzetgyűlés határozatainak jóváhagyását. Amennyiben pedig ez a közeljövőben meg nem történik, úgy kénytelen lesz a szerb közvélemény nyomása alatt a magyarokkal békét kötni és velük szövetkezni.

Ebből az ijesztésnek szánt „békekötésből“ — mint tudjuk — nem lett semmi, ámbár magyar, de lengyel és olasz részről is több ízben tettek komoly kísérletet a szerb felkelés békés úton való leszerelésére. A békefeltételeket Kossuth Lajos 1849 május 21-én Perczelnek írt levelében így szabta meg: hatóságot és polgári hatalmat nem nyelv és nemzetiség, hanem közjog,

közös törvény és bizonyos területiség szerint lehet csak adni és gyakorolni. Hogy a szerbeknek vajdájuk legyen, ki minden magyarországi szerbnek főtisztviselője, az lehetetlenség. Nemzetiség szerint ugyanis bizonyos kivételes hatóság csak abban az esetben képzelhető, ha az illető nemzetiségnek kiszabott territóriuma van, már pedig szerb territórium a magyar államban nincsen. A szerb vajdaság és a szerb tartományi gyűlés tökéletes ábránd, mert Magyarországon Szerbia nincs ... A hajdankori vajda meg nem telepedett fegyveres népnek volt a vezére. A nemzetiségi béke megteremtésének csak a következő módja lehet: 1. közös jog, törvény és szabadság, nyelv- és valláskülönbőség nélkül; 2. a szerb nyelvnek használata nemcsak a magánéletben, hanem iskoláikban, egyházaikban és ha valamely községben többséget képeznek, a községi adminisztrációban is; 3. ha az esküdtszéket, a nyilvános és szóbeli eljárást bevezetik, mindenki azon a nyelven védelmezi magát, amelyen tud; 4. vallási és egyházi ügyeiket az összes felekezetek a kormány felügyelete alatt szabadon intézik; a görög nem egyesültek synodusokat tartanak, papjaik egyházi ügyeiket, matrikuláikat a maguk nyelvén vezetik j a népiskolákban a tanítás a nép nyelvén történik. Ami a határörvidéket illeti, a határörvidéki szervezetnek meg kell szűnnie. Szerbiával békében, barátságban akarunk élni, de tisztelje a népjogot. Mi nem fenyegetjük Szerbiát, sőt Öromest nyújtunk neki kezet, de ha ő erre fegyverrel felel, mi is fegyverrel válaszolunk.

Ennek a békeajánlatnak éppen úgy nem volt eredménye, mint az ezt nyomon követő lengyel és olasz részről megkísérelt békeközvetítésnek sem. A két álláspont között tátongó szakadékot akkor már nem lehetett áthidalni. A küzdelem tovább folyt, a magyar szabadságharc gyászos véget ért, de a szerbek sem érték el kitűzött céljukat: a külön szerb koronataromány felállítását. A várva várt jutalom elmaradt és a magyarországi szerbek mindössze csak közigazgatási területet kaptak szerb fennhatóság nélkül, de ezt a Bécsből adminisztrált és Vojvodínának nevezett területet is alig tíz esztendei tengődés után 1860-ban ismét visszacsatolták Magyarországhoz.

PROKOPY IMRE

THÁLIA SZÁMVETÉSE

GYULAI PÁL, színészetünk nagy tanítómestere, 1857-ben tanulmányt írt a Nemzeti Színház fennállásának huszadik évfordulójára és ennek a megállapításaiban és meglátásaiban csodálatos írásnak van egy passzusa, amin érdemes elgondolkozni, ha azt akarjuk, hogy színészetünk 150 éves múltja ne csak ünneplésre, de okulásra is szolgáljon. Nevezetesen, Gyulai azt mondja, hogy a magyar színjátszás kialakulásánál „nem a meglevő elemek ápolásáról és nemesítéséről volt szó, hanem egy merőben új és idegen valami átültetéséről. A színház nem belső szükségkép nyilatkozott, hanem mint abstractio s a nemzeti visszahatás egyik eszköze.”¹ Színház-tudósaink sok mindent összeírtak már színjátszásunk történetéről, de ennél világosabban még senki sem fejezte ki egyedülálló helyzetünket az európai színjátszásban.

Színház mindenütt a létezés értelmét kutató lendület páthoszából vagy az emberi fonákságon szívesen mulató jókedvből fakadt. Ez a kétágú, de egy gyökerű ösztönös törekvés nyer azután szervezett formát a vagyon, a hatalom birtokosainak segítségével: uralkodók, főurak, főpapok, városi közösségek

¹ Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Bpest. 1908. I. k. 236. I. „A Nemzeti Színház és drámairodalmunk.”

állottak a nép áhitatból és örömből összefonódó törekvése mellé. Az európai nagy nemzetek színjátszásának előkészítő, folyamata lezajlott kb. a XIII—XVII. század között, míg nálunk, előbb történelmi hányt-vetettségünk, később „koloniális függésnek“ nevezhető közjogi helyzetünk lehetetlenné tette az említett törekvések összefogását, kifformálását. Mikor azután, a XVIII. században, a felvilágosodás és haladás eszméinek lendülete nagyobb erővel fordította a magyarság figyelmét nyugat felé, ott első helyen látja a színházat az új eszmék szolgálatában.

A magyar reakció mindig ötletes volt: a „csepürágás nem magyarnak való“ című jól ismert mondással ideig-óráig még útjába állhatott a haladás új utat nyitó megnyilatkozásának. Még talán főuraink lelkiismeretét is megnyugtatta — ha ugyan kellett — amiért nem egy tönkrement közülök a bécsi színészet istápolásában, vagy vagyonokat áldozott, hogy olasz, francia, német társulatokat láthasson vendégül magyarországi kastélyában! (Mennyivel szebb az orosz főurak és az egyetlen Justh Zsigmond példája, akik saját parasztjaikat neveltették, képeztették színésszé, énekessé ...) De sem főnemesaink nemtörődömsége, — tisztelet és el nem múló hála a kivételeknek, elsősorban: az erdélyi mágnásoknak — sem semmiféle álbüszkeség nem állhatta útját a leghatalmasabb ösztönzésnek: népünk önfenntartó erejének, II. József németesítő törekvéseire jelentkező nemzeti visszahatásnak.

Ez az erő indította útnak Kelemen Lászlókat. Hatalmas erő volt, de a színház ősforrásától idegen, ebből a szempontból mesterséges, politikai erő: együtt gyengül az időhöz kötött emberek erejével, együtt halványodik a kor problémáival. Első színészeink fellépését nem előzték meg rendszeres passió- vagy misztériumjátékok, kiváltva városok, vidékek passzív és aktív érdeklődését, megjelenésük nem volt folytatása az utcák és városok rendszeres, szervezett nevetésének sem. A magyar színészet lett, úgyszólván a semmiből keletkezett, máról-holnapra, mert néhány buzgó, éles szemű hazafi meglátta benne a nevelő erőt, nemzetünk öntudatának nagy iskoláját, elmaradott nyelvünk pallérozásának felmérhetetlen lehetőségét.

Függő helyzetünk Ausztriához, állandó védekezésre kényszerülő nemzeti érzékenységünk üvegházat épített színjátszásunk mesterségesen áttelepített dísznövénye fölé.

Ebben az időben keletkezett az az anekdóta, hogy egy elkényeztetett vidéki színész, mikor nem tapsolták meg jelenete után, visszaszaladt a színpadra és elkiáltotta: „Éljen a haza!“ és amikor a közönség még erre sem tapsolt, előrerohant a sűgölyükig és karjait széttárva dörögte oda közönségének: „Éljen Kossuth Lajos!“ Erre azután ki is tört a taps ...

És amikor az első világháború fölborította közjogi helyzetünket: rombadöntötte az üvegházat is. A nagy összeomlás első pillanataiban előbb csak felködlött, később mindig szilárdabb formát öltött Gyulai idézett szavaiból eredő nagy kérdés: mit tettünk színészetünknek, ennek a mesterségesen idetelepített dísznövénynek kiültetése érdekében? Felhasználtuk-e a békeévek kényelmét, vagy Önállóságunk két évtizedét, hogy óvatos kézzel lebontsuk az üvegházat és a dísznövényt lassan, fokozatosan hozzászoktassuk a hazai talaj viszontagságaihoz? Más szóval: meggyökerezettünk-e színjátszásunkat a magyar nép lelkében?

Könnyű és szomorú a válasz: nem. A Voinovich Géza rendszeresítette „munkás-előadások“, Endre László kezdeményezése, a „Faluszínház“ minden nemes törekvésük mellett is csak a fővárosra, illetve Pest megyére korlátozódtak. De belső kapcsolatáról, a színház és munkásságunk, illetőleg parasztságunk között semmi esetre sem beszélhetünk. Ennek az állításnak szomorú bizonyítéka az a sokat hangoztatott panasz, hogy 150 éves múlt

után színpadjainkon alig-alig találunk hű képet parasztságunkról, akár színészetünk formai megnyilatkozását, — az alakításokat, a tájszólások megvalósítását — akár drámairodalmunk téma-kezelését tekintjük. Komoly munkás-drámairodalomról sem beszélhetünk.

A kérdésnek azonban nemcsak formális jelentősége van és nem szabad, hogy csak a népi probléma divatja vesse fel, mert színészetünk szempontjából sorsdöntő tünettel állunk szemben; ugyanis színészetünk nemcsak parasztságunktól idegenedett el, de vidéki városaink színházi viszonyaiban is mutatkoznak a sorvadás tünetei. Hol van már az az idő, amikor a Nemzeti Színház művészi önérzetükben megsértett nagy színészei odadobták szerződésüket az ország első színházának, mert tudták, hogy vidéken mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben megfelelő kárpótlás vár rájuk! És hol van ma az a vidéki színész, aki visszautasítaná a pesti szerződést, mint ahogy pl. a „legjobb magyar Jágó“, Szakács Andor visszautasította Debrecen kedvéért, Dezséri Gyula és Szentgyörgyi István Kolozsvárért... Ma, ha a Színész-Akadémia végzett növendékének azt javasolná valaki, hogy ne fogadja el a pesti szerződést, menjen inkább vidékre, mert ott többet tanulhat, súlyos rosszakarattal vagy hozzánemértéssel gyanúsítaná mega tanácsadót. Tapasztalat bizonyítja, hogy nem sok eredménnyel jár a színészi küldetés hangoztatása, mert az élet reális szemlélete a vidéktől húzódozó fiatal színészeknek ad igazat.

A színházi konjunktúra utolsó évében, 1929—30-ban, csonka országunkban 77 színházjátszásra alkalmas helyiség volt¹ és ebből 59 vidéken. A 18 budapesti helyiség mindegyikében játszott társulat, míg a vidéki 59 helyiségben összesen csak 18 társulat talált kenyeret. Ez pedig azt jelenti, hogy Budapest egymillió lakosát ugyanannyi társulat szolgálta, mint amennyi a vidék hétszer annyi lakosának színházigényét elégítette ki. A „kielégítés“ közelebbi vizsgálata nem sok jóval biztat: az említett évben 11.780 előadást tartottak az országban és ebből 49.3% jutott Budapestre, tehát egy vidéki társulat — átlagban — 331.22 előadást vállalt, míg egy budapesti csak 322.66 előadást. Erről a jelentéktelennek látszó munkatöbbletről csak akkor kapunk helyes képet, ha meggondoljuk, hogy a vidéki társulatoknak az említett előadásokat négy, öt, esetleg tíz különböző városban kellett tartatni, a megállapodás, a letelepedés minden reménye nélkül... A nagyobb munkáért azonban jóval kevesebb jövedelemben részesül a vidéki színész: a jegy átlagos ára Pesten 3.58 P, vidéken 1.30 P volt. Az említett szezonban 754 művész működött az országban és ebből csak 300 volt vidéken; tehát: a jóval több munkán kevesebb, a majd háromszoros jövedelmen több színész osztozott.

A főváros javára így eltolódott színházi viszonyok következményei vidéken művészi tekintetben is károsak. Bármennyire lehetetlen is tárgyi-lagos számokban megrögzíteni színházi előadások értékkülönbségét, mégis rá kell mutatnunk egy körülményre, amely még azonos művészi és anyagi felkészültség mellett is a főváros javára billentené a mérleget. Minden színházi ember tudja, hogy az előadás előkészítésének, zavartalan lefolyásának és így művészi színvonalának is jelentős zálogai a rendező, az ügyelő, és a sugó. Ennek a három tényezőnek lendületén múlik minden társulat munkájának célszerű kihasználása és eredménye; elképzelhető, hogy milyen nagy a jelentőségük vidéki társulatoknál, ahol hetenként kénytelenek új darabot bemutatni, sőt, néha nem is egyet...

A vidéki helyzetet jellemzi ez a néhány adat: az 1929—30-as szezonban volt az országban

¹ A statisztikai adatok forrása: Elekes Dezső: Budapest szerepe Magyarország szellemi életében. Stat. Közi. 85. k. 1. szám. Á. T. I. Kiszatlasz. Kiadja a M. Kir. Térképészeti Intézet. Bpest.

rendező: 52, ebből Budapesten: 30, egy pesti színháznál átlag: 1.66
 vidéken: 1.22,
 ügyelő: 45, ebből Budapesten: 26, egy pesti színháznál átlag: 1.44,
 vidéken: 1.05,
 sűgő: 44, ebből Budapesten: 25. egy pesti színháznál átlag: 1.38,
 vidéken: 1.05.

A számok igazi értékét akkor látjuk, ha meggondoljuk, hogy a vidéki rendező, majdnem kivétel nélkül, színész is és így az általa rendezett darabban szerepet, még pedig rendesen főszerepet is kénytelen vállalni. A kevés számú ügyelő és sűgő pedig azt jelenti, hogy az előadásoknak ez a két nélkülözhetetlen tényezője minden Isten áldott nap, vasárnap is 8—10 órát dolgozik és ha fárad, ha figyelme csökken, az előadás, a próba látja pótolhatatlan kárát.

De az eddig felsorolt és még bőven felsorolható adatok csak a fővárosi színházak javára történt egészségtelen eltolódást bizonyítják, csak a két színház típus közötti szakadékot mérik fel pontosan, esetleg még pontosabban; elméleti jelentőségű bizonyítékok, mert a valóságban a vidéki színházi közönség zöme előtt alig kerül gyakorlati összehasonlításra a sor a fővárosi színházak előadásaival. Sokkal súlyosabb a helyzet! A vidéki előadásoknak a mozikkal kell államok az összehasonlítást... Nos, a színház diadalmas versenytársának adatait vizsgálva érdekes eredményre bukkanunk: Európában egy mozgósínház átlagos látogatottsága 15.000 lélek; a nagy színházi kultúrával, múlttal rendelkező nemzetek — Angol-, Francia-, Német- és Olaszország — egyike sem éri el ezt az átlagot, a látogatottság lélekszáma náluk 9—12 ezer között mozog. Magyarországon ez a szám 21 ezere ugrik és még magasabb számmal szerepel Románia, Lengyelország, Bulgária és Jugoszlávia. Ez a tény valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy a mozi iránt ott nyilvánul meg nagyobb érdeklődés, ahol a színház a nép nagy rétegeiben kevésbé vert gyökeret, ahol ez csak átültetett, „fordítás-művészet“ volt. Ez lehet az oka annak is, hogy a hangos filmre való átalakulás költséges versenyében, mi magyarok a hetedik helyet foglaljuk el Európában, megelőzve Francia-, Olasz- és európai Oroszországot is ...

A vidéki színház- és moziviszonyokra jellemző adat, hogy az önálló színházért nem régiben annyira harcoló Szegeden négy mozi volt (1934—35 ben), míg ugyanakkor az egyetlen szegedi társulatnak még két nyári állomásról is kellett gondoskodnia, hogy megélhessen; hasonló volt a helyzet Miskolcon: a társulatnak három nyári állomása, a városnak három mozgója volt. Korántsem hisszük azt, hogy ha minden városban megszűnnének a mozik, ezzel a színházi probléma is elintéződne. Itt csak arra akarunk nyomatékosan rámutatni, hogy a világháború vízváltója gyökerében forgatta fel színházi viszonyainkat és gyökeres átszervezést tett szükségessé. Ennek érdekében rá kell mutatnunk még arra, hogy az 1930-as népszámlálás adatai szerint Szeged lakóinak száma 135.071, társulatának létszáma: 54; Miskolc lakóinak száma 61.559, társulatának létszáma: 32, míg Kolozsvárnak 1910-ben 60.808 lakosa volt és egész éven át, minden nyári állomás nélkül tartotta el több mint hatvan tagú társulatát. (Mindenütt csak a művész- és karszemélyzetet számítottuk.) És a helyzeten semmit sem változtatott, hogy Kolozsváron is hamarosan négy mozi nyílt meg.

De bármilyen szomorú is mesterségesen átültetett színjátszásunk képe, vagy — a mi szempontunkból — a mozi diadalmas előretérése, óvakodnunk kell attól, hogy csüggedt beletörődéssel hangoztassuk a színház versenytársainak újszerűségét, olcsóságát, vagy hogy színházi életünk bajait csak ezzel magyarázzuk. Fel kell figyelnünk a színház halhatatlanságát bizonyító, az emberi lélek ösztönrétegeiből feltörő színházi vonatkozású jelenségekre is. Meg kell látnunk a műkedvelők

soha nem álmódott elszaporodását. Túlnőne e cikk szándékolt keretein, ha ezt a kérdést részletesebben tárgyalnánk, de meg kell említenünk, hogy az első műkedvelőtől, Thespistől kezdődően, a műkedvelők mindig akkor jelentkeztek nagyobb számmal, nagyobb lendülettel, amikor vagy korforduló előtt állott a történelem, — pl. a legkecsesebb haladók, a rokokó idején — vagy mikor magát a színjátszást kellett új úttal megajándékozni (gondoljunk csak a meiningeni hercegre vagy Antoinera, a szegény gázgyári hivatalnokra). Ma még csak feltevés lehet, de talán új utat nyitó feltevés, ha kutatjuk: műkedvelőink elszaporodásának lehet más oka is, mint az, hogy társadalmunk bizonyos rétegei nem juthatnak színházhoz. Mert az is megtörténhetik, hogy színjátszásunk, formailag vagy tartalmilag, nem nyújtja azt a kielégülést, amiért érdemes áldozatot hozni...

A kérdésre ma még nem felelhetünk, mert válaszuk — adatok hiányában — csak spekuláció lehetne és annak következtetéseiben mindig a szubjektív elem a döntő. A mi feladatunk csak az lehet, hogy idegenből átültetett színjátszásunk leghatalmasabb támaszának, a nemzeti visszahatásnak kihullását új pillérrel pótoljuk és hogy a versenytársak, mozi, rádió, műkedvelők hármastromgyűrűjéből kivezető utat keressünk színészetünknek.

„KEZDET BEN VALA A KÖZÖNSÉG!» — ez az ősrégi színházi mondás forrása volt már sok visszaélésnek, de egyben sok új és nemes törekvésnek is. Közönség nélkül nincs élő színház, még legbőkezűbb támogatás mellett sincs. És ezért a közönség kegyének keresése, kívánságainak, szellemének kutatása annyira hozzátartozik a színház életéhez, mint előadás előtt a függöny felhúzása. Hogy azután ez a keresés ízlésesen történik-e vagy sem, más kérdés, de annyi bizonyos, hogy ezen a téren sok megalkuvással kellett számolnunk a múltban és kell számolnunk a jövőben is. Nem hisszük, hogy bárki is elítélné színész-őseinket, amiért — Gyulai Pál szavaival: „sátort ütöttek az állatmutatók bódéi mellett s együtt hízelegtek a muzsikus cigánynyal. S ha mégsem volt miből fizetni az adósságot, ha kifogytak az utolsó-előtti és legeslegutolsó előadásokból is, megáldták a jó nagyságos úrfit vagy urat, ki valamelyik színészről szép szeméért segélyt nyújtott számukra, vagy jószágára vitette ki őket korhely pajtásokul, de akik ma is csak az úrmulattatás eszközeiben látják és keresik színészetünk létének biztosítását és cirkuszi bohózatokkal hajhásszák a közönség kegyét... azokra illenek Kőlcsey keserű szavai: „Haladás a matériában, de haladás a lélekben — semmi!“

A helyes utat — szerintünk — Shakespeare szavai mutatják, aki örök időkre meghatározta a színház rendeltetését: „föladata most és eleitől fogva az volt és az marad, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek, hogy felmutassa az erénynek önábrázatát, a gúnynak önnönképét és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát... Már pedig színészetünk külföldi vagy pesti tükröt tartott a múltban és tart ma is közönsége elé. Ezek a képek elszorakozhatott a vidéki ember, még irodalmi eseményeknek is tanúja lehetett, de a saját ábrázatát, erényét, hibáit, ugyan fel nem ismerhette bennük! így alakult át a színház játék színhelyévé, amelyből nem hiányzik, nem is hiányozhatik a játék alkotó eleme: a céltalanság, de amelyben hiába keressük a művészet alkotó elemét: az élményt.

A színházi élmény fogalmát meghatározni nehéz, talán lehetetlen. Mosolyos vagy könnyes válasz az a sokrétű emberi lélekben hullámozó problémákra ... vágykielés az, olyan rejtett vágyaké is, hogy a tömeg kollektív felelőtlenségében oldódhatnak csak... lázadás: a világrend tökéletlensége ellen ... alázatos hódolat: a világrend tökéletessége előtt... Valami különös mágiikus erő, az emberi közösség csodálatos misztériuma a színházi élmény. Megteremtője: a közönség és a színész szellemének harmóniája és minél bensőbb ez a harmónia, minél nagyobb a két tényező összeforrottsága, annál

inkább emelkedik a szórakozóhely fölé a színház, annál biztosabban kifejezője egy szellemi közösségnek. Éppen Budapest színházi múltjában találhatunk bizonyítékot állításunk igazolására: amikor Pesten még nem volt szükség olyan nagy kiterjedésű bérlet-propagandára, mint manapság, a Víg-, Magyar- és Nemzeti Színház körül akkor is kialakult, a jóformán csak maga választotta színházát látogató, törzsközönség. Vagyis: a bor is más Tokajban és más Badacsonyban vagy Soltvadkerten; a népművészet is más az Ormánságban és más Mezőkövesden vagy Kalotaszegen: színészilag sem lehet azonos az érdeklődési kör Szegeden vagy Sopronban, Szentesen vagy Budafokon. És ne tévesszen meg senkit, hogy akadnak nagy írók, nagy színészek, akiket egyforma lelkesedéssel fogadnak minden helyen, mert nem pirosbetűs ünnepekről beszélünk, hanem a színészet gyökérveréséről, a magyar vidék szellemi megnyilatkozásának hétköznapijairól. És ezen a ponton problémánk túlnő a színészet és a drámairodalom partikuláris jelentőségén: a színház — a maga változatos, szuggesztív és propagatív erejével — legalkalmasabb egy-egy szellemi központ megteremtésére, ha nemcsak szórakozóhely, hanem egy tájék sorskérdéseinek, fonáságainak tükörképévé tud emelkedni.

A magyarság szellemi életének tájékokra tagolódó, önálló megnyilatkozásáról már tud a történelem. Nemcsak a XVI. század dunántúli és felvidéki építészeti emlékeire gondolunk, vagy a XVII. század Erdélyének szellemi Önállóságára, hanem: 1779-ben, amikor Belezna generális házában megindul Bessenyei és hat társának mozgalma nyelvünk, szellemi fejlődésünk érdekében, akkor Kassa, Komárom, Sopron ad visszhangot a nemes törekvésre és Kazinczy Ferenc, Péczeli József, Kiss János még a XVIII. században megalakítják irodalmi köreiket az említett városokban. Buda és Pest még alig hogy felszabadult akkoriban a török uralom alól (1686), hogy azután a romhalmoz néhány száz települését újra megtizedelje a pestis és alig múlik el másfél század, Pest már szellemi központ, magához ragadva kezdeményezést, irányítást egyaránt. Ez a fejlődés csak mesterséges eszközökkel, minden erőt egy pontra irányító akarattal történhetett, hogy milyen eredménnyel: köztudomású. Ma, falu- és táj kutatás idején, könnyű meglátni a szellemi centralizációnak káros hatását, de szellemiségünk dicséretére elmondhatjuk, hogy a gondolat már több mint száz éve érik: Szemere Bertalan¹ és báró Kemény Zsigmond³ meglátása már régen valóra vált és talán Szekfü Gyula³ majd két évtizedes megállapítása is megérett a megvalósításra.

Kemény Zsigmond írónak és írókról írta jós szavait 1847-ben:

„Pest a szó magasabb értelmében capitulummá fog válni“ márpedig: „minden capitulum ignorálni szokta azon tehetségeket, mellyeket magához nem vont. A kivételek ritkák“ és „ez nagyon elkeserítő azokra nézt kiknek viszonyai nem engedik meg a fővárosban lakást, azonban tehetséget éreznek magukban...“

Kemény Zsigmond nem sejtette, hogy mélységes szakadékon is munkál a „minden capacitást Pestre kényszerítő“ lendület: a kiegyezés után hiába alakul meg a szegedi Dugonics-kör, a marosvásárhelyi Kemény-Zsigmond-Társaság, az aradi Kölcsey-Egyesület, a kolozsvári Erdélyi Irodalmi Társaság, a debreceni Csokonai-Kör, a kecskeméti Katona József-Kör és a nagyvárad Szigligeti-Társaság⁴ — támogatás híján nem tudták elérni sem a szellemi

¹ Szemere Bertalan: Utazás külföldön. II. kiad. Pest. 1845. I. k. 169. 1.

² Kemény Zsigmond levele Szász Károlyhoz. Irod. tört. Közl. 1938. 275. 1..

³ Szekfü Gyula: Három nemzedék és ami utána következik. III. kiadás. Bpest. 1934. 261. 1.

⁴ Hofhauer László: Vidéki társaságaink története a XVIII. sz. végétől a XIX. sz. végéig. Budapest. 1930.

erők szélesebb körű, sem állandóbb jellegű megmozdulását. Rendszerint egy-egy város korlátozott, majdnem kasztrendszerbe zárt és maradt mozgalmi voltak. És csak nagyon kevés eredménnyel történt kísérlet (pl. Kecskeméten) a környék, a nép megmozdítására. Pedig, hogy mit jelent egy-egy tájék szellemi erőinek felrázása, megszervezése, azt megmutatta a megszállás keserű évei alatt önjereje utalt Erdély irodalmi és színházi életének fellendülése. Joggal mondotta már 1838-ban Szemere Bertalan:

A nemzetet nevelni s művelni kell, megyénként, mert így könnyebb s így szükséges, székvárosaik által, mert így lehető s így fogadatos Pest már magában is megy, mint a meglőkött lapda ... Európában nincs ország, melynek alkotmány szellemével a központosítás annyira ellenkeznék, mint a mienkével, mi okbul mindenféle jelességnek, erőnek a fővárosba húzódását szomorú szemmel nézem, mert míg az összegyűlt erőben a messze előhaladt főváros bujálkodni fog, addig annak a megyékből lett elszívása ezeknek gyászoló hervadását s lankadását vonja maga után.

A vidék szellemi életének, tudományos, irodalmi, művész érdeklődésének, törekvéseinek megszervezése csak akkor történik egészséges alapon, ha erre országunk legrégebb kereteit, a magyarság szellemi és földrajzi tagozódásának legjobban megfelelő vármegyéket használjuk fel. Ezt a szervezetet még szent királyaink létesítették és bölcsességük bizonyítéka, hogy szétaraboltságunk idején a vármegyékben élt tovább nemzeti egységünk gondolata, a vármegyék voltak megvívhatatlan várai legeredetibb, legegényebb intézményünknek, alkotmányunknak is.

Egy-egy tájék szellemi képe csak az önálló vármegyei színház körül kristályosodhatik ki. Ez a színház-típus a székvárosban esetleg meglévő vagy létesülő irodalmi társasággal együtt arra kell törekedjék, hogy kapcsolatot létesítsen az egész megye lakosságával. Körülményekhez viszonyított részletkérdés, hogy ezt a kapcsolatot a székváros állandó társulatából kibocsátott színész-rajokkal, vagy a színházhoz szállított közönséggel oldja-e meg. Ez az elgondolás egyetlen várost sem foszt meg színház-fenntartó jogától, csak azt kívánja, hogy a társulat az illető vármegye területén gondoskodjék az ellátásához szükséges közönségről. Természetesen: ez a célkitűzés csak nagyszabású szervezés útján valósítható meg: egyaránt számolni kell az irodalmi társulatok életrehívásával és a megyék útépitésével, közlekedési viszonyaival, de színészetünk százötven éves múltjához csak az a törekvés méltó, amely céltudatos munka során megszünteti a vidéki színészet kezdetleges, mesterségesen csoportosított városok között talajtalan bolyongását és a színházat, talán a leghathatósabb eszközt használja fel a város és falu között tátongó szakadék áthidalásához.

NAGY ADORJÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A Balkánt Németország és a görög háború — Az afrikai helyzet — A török-bolgár szerződés — Eden ankarai tárgyalásai — A távolkeleti angol-amerikai együttműködés — Az ír kérdés és Amerika — A tengeralattjáró-háború—Hitler és Mussolini beszédei— A jugoszláv külügyminiszter Budapesten — Bulgária és a háromhatalmi egyezmény — A török és a jugoszláv kérdés tisztázása — Roosevelt erőfeszítései

A BALKÁN KÉRDÉSEI uralkodtak a most elmúlt külpolitikai időszakon. Mialatt Németország vezetői újra meg újra hangoztatták az Anglia elleni háború döntő jellegét, nem tévesztették el szemök elől a Balkánon játszódó fejleményeket. A görög-angol kapcsolat olyan jellegű, hogy Németországnak és Olaszországnak igen tekintetbe kell venniük a görög helyzetet: hiszen a görög-olasz háború megindultával, valamint a harctérnek az olasz Albániába való áttételével kedvező bázisok kínálkoztak görög, illetve albán területen Anglia tervei számára. Hogy az angol politika meg ne vethesse lábát a Balkánon, erre irányultak most a német külpolitika és hadviselés erőfeszítései. A német külpolitika és hadviselés ismételten hangoztatta: jól tudja, hogy Anglia Törökország, de még inkább Görögország irányában mire készülődik s bár több alkalommal kiemelte, hogy a görög-olasz háború a német-görög viszonyon mit sem változtatott, mégis mintha kiélező értelemben hatottak volna azok az egyre sűrűsödő jelentések, melyek szerint a görög szigeteken és partokon angol erők szállottak volna partra. A görög kormányzat több ízben megcáfolta ezeket a híreket, melyeket azonban Berlin később, mikor már a bolgár helyzet egészen megérett, teljes súllyal valószínűsített, hozzátevéen a bolgár-német kapcsolatok új alakulása után, hogy a német-görög viszony már korántsem olyan jó és kielégítő, mint azelőtt, amit német részről természetesen elsősorban az angol befolyásnak tulajdonítottak.

A görög-olasz háború ezalatt tovább tartott Albániában; nagy olasz offenzívák előkészületeiről hallott az európai közvélemény s március közepén maga Mussolini is részt vett ezekben az előkészületekben, megjelenvén személyesen az albán tűzvonalban. De a fasiszta diktátor személyes megjelenése a görög-albán-olasz fronton már egy későbbi fejlődés eredménye, még inkább előkészülete: abba az átmeneti stádiumba esik, mikor már a görög-német viszony megromlott. Egészen nyilvánvaló, hogy ezzel a látogatással az olasz állam- és hadvezetés a nagy balkáni német nyomás előestéjén mintegy dokumentálni akarta Itáliának a balkáni alakulásokban való tényleges részvételét, amiben különben az elsődleges szerep immár a német diplomáciáé, de még inkább az erős és nagy német hadseregé. Ez a hadsereg akkor, mikor e Szemlét zárjuk, ott áll a bolgár és török határokon; ott áll a görög-bolgár határsávon, mely elvágja Bulgáriát az Égei tengertől és mely területsáv Dedeagacs irányában a bolgár nemzeti aspirációk régi célja. Most valóban egyre többet hallunk róla, hogy Bulgária a tengelyhatalmak oldalán megvalósíthatja régi nemzeti törekvéseit. Nem kétséges, hogy a görög helyzet új szakaszához érkezik s Németország tényleges közbelépése egész közelinek látszik. Az angol diplomácia köreiből is számolnak ezzel a lehetőséggel s nyilvánvalóan ennek szólnak az angol diplomácia és hadvezetés nagy égei-tengeri előkészületei, melyek hatása alól sem Görögország, sem Törökország nem tudják kivonni magukat.

Február közepén azonban ezek a fejlemények még nem voltak előreláthatók. A balkáni német szándékokban mintha bizonyos nyugvás következett volna be. A tavaszodó idő előmozdította a német légi haderő akcióit az Anglia fölötti légi térben. Az időjárás kedvező jeleket mutat s az angolok maguk is számolnak az invázió lehetőségeivel. Ugyanekkor nézetünk szerint az angol diplomácia és hadvezetés egyáltalában nem ellenzi, hogy a Balkánon

a feszültség tovább éleződjék, hiszen ezzel szerintük a szigetország felől bizonyos német erők elvonhatók s hogy Anglia tudatosan készül a balkáni helyzet elmérgesedésére, ez abból is látható, hogy mind erősebb előkészületeivel és diplomáciai akcióival mintha nemhogy megelőzni törekednének a németek erre irányuló szándékait, hanem egyenesen kihívják a német előretörést és a front szétterülését a közelkelet felé. Ugyanekkor az afrikai angol offenzívában egyelőre szünet állott be Tripolisz környékén. Annál nagyobb erőt fejtenek ki az angolok délről Abesszíniában és Brit-Szomália olasz kézre jutott területén. Itt a Délafrikai Unió csapatai működnek, míg Tripoliszban az ausztráliaiak, akiknek már módjuk volt megütközniük az itt is megjelent német páncélos erőkkel. Nyilvánvaló, hogy az angolok a balkáni helyzet kiéleződéséig Itália felé kész helyzeteket szeretnének teremteni az afrikai mögöttes területeken, hogy annál nagyobb energiával láthassák el a Szezi csatorna védelmét.

A balkáni helyzet enyhülésére vallott, hogy Törökország és Bulgária saját kezdeményezésükből barátsági és meg nem támadási nyilatkozatot váltottak. A bolgár és a török államférfiak joggal várták ettől a balkáni helyzet enyhülését. A német külpolitika szócsövei a szerződéssel kapcsolatban azt hangoztatták, hogy általa úgy Bulgáriából, mint Törökországból kiküszöbölték az angol befolyást. Angol részről pedig úgy értelmezték a szerződést, hogy Bulgária felől nem jöhet támadás Törökország irányában. Sőt voltak olyan optimista hangok is, melyek szerint a két balkáni állam immár közös erővel áll ellen minden háborús törekvésnek és békezavarásnak a Balkánon. A Szovjetunió hasonlóképp szívesen látta ezt a szerződést, mert hiszen számára eléggé fontosnak látszott, hogy a Balkán ne váljék ettől a területtől idegen hatalmak hadi és politikai bázisává. Voltak olyan nézetek is, melyek szerint ebben a barátsági szerződésben jelentős része lett volna a Szovjetunió diplomáciájának, mely távol akarta tartani az európai feszültséget a Balkántól.

A bolgár-török baráti nyilatkozattal egyidőben Papén ankarai német nagykövet fontos tárgyalásokat folytatott Törökország vezető államférfiaival a helyzet tisztázása végett. Papén egyébként maga részéről sietett ünnepelni a bolgár-török megegyezést s a német felfogás osztozott abban a bizakodásban, hogy e gesztussal Törökország bizonyos mértékig eltávolodik az angol arcvonaltól, vagy legalább is, hogy Törökország most már nem áll feltétlenül Anglia oldalára. Ugyanekkor azonban már előkészítés alatt volt Eden angol külügyminiszter és Dili angol vezérkari főnök törökországi látogatása. Eden és kísérete előbb az egyiptomi angol erőket látogatta meg, majd a közelkeleti és kelet-földközítengeri helyzetről tájékozódott. Ezután ment Ankarába, ahol éppen a német-bolgár viszony új alakulásának előestéjén részletesen megbeszélte Törökország vezetőivel a balkáni és közelkeleti helyzet alakulását. Német részről igen nagy fontosságot tulajdonítottak mindig Eden utazásainak; az angol külügyminiszter ismételt közelkeleti tárgyalásaiban, a helyzet elmérgesedésének jelét látják. Törökország részéről újlag hangoztatták az ország békeakarátát; ugyanekkor azonban több ízben hangoztak el nyilatkozatok arról, mennyire közös Törökország és Nagy-Britannia politikája; ugyanebből a nézőpontból Törökország részéről igen nagy figyelemmel kísérik a görög háborús helyzet alakulását.

Az angol politika azonban nemcsak a közelkeleten tesz nagy erőfeszítéseket. Az Atlanti Óceánon és a távolkeleten hasonlóképpen megakadályozni igyekszik a német szándékokat, melyek át akarják vágni a Brit-Birodalom fő ütőereit. A távolkeleten egészen nyilvánvaló az angol-amerikai együttműködés. A csendesóceáni angol domíniumok, élükön Ausztráliával, ma már elsősorban Amerikára támaszkodnak Japán ellen. Kézenfekvő az a feltetelezés, amely szerint Amerika és Anglia együttműködnek, ha a távolkeleten-

fegyveres konfliktusra kerül sor. Ezért kell igen nagy jelentőségűnek tartanunk azt az egyre szorosabbá váló diplomáciai, sőt — mondhatjuk bátran — hadászati kapcsolatot, amelyben a tengelyhatalmak Japánnal állanak. Japán mostanában mindent elkövetett távolkeleti pozíciójának emelésére. A Francia-Indokína és Sziám, vagy mint újabban nevezik, Tai-föld közti béketárgyalások Japán vezetése alatt folytak s Japán ilymódon Sziámban, sőt Francia-Indokínában is igyekszik lábát megvetni. Ez azért fontos körülmény, mert így Japán igen közel kerül a közös angol-amerikai bázissá emelkedő Singapore-hoz. Az angolok és amerikaiak tudják is ezt s minden lehető eszközzel hatalmas bázissá építik ki az Indiai Óceán és a Csendes Óceán angolszász, illetve fehér birtoklásának e szögletkövét. A nagy amerikai és angol csendes-óceáni előkészületekkel szemben Japán is a tengelyhatalmakra támaszkodik. A tengelyhatalmak nyilván azt várják Japántól, hogy előretörésével gyöngíti a csendesóceáni angolszász helyzetet; Japán meg az európai viszonyok alakulásától és az új Európa kiépülésétől azt reméli, hogy a távolkeleten meggyengül az angolszászok, illetve a fehér ember túlhatalma. Ilyen auspíciú között indul európai útjára Matsuoka japán külügyminiszter március közepén; ez a nagyjelentőségűnek jelzett látogatás nyilvánvalóan csak megszilárdítja Japán és a tengely-hatalmak kapcsolatait. Abban a pillanatban, mikor Amerika már egész nyíltan Anglia oldalán áll, ez a Berlinben és Rómában történő japáni látogatás nem lehet közömbös Anglia és Amerika számára diplomáciailag és hadászatiilag. Nyilvánvaló, hogy a tengelyhatalmakkal szövetséges Japán részéről minden Európa felé irányuló amerikai hatalmi akciót majd erélyesebb japáni lépés követ; a háború így hullámszik tovább a távolkelet felé.

Az európai, illetve az atlantióceáni helyzetben is szemmel látható az angol-amerikai diplomáciai együttműködés. Amerikát nem hagyhatja közömbösen az Atlanti óceánon egyre nagyobb arányokban kifejlődő tengeri háború, melynek hatásai már ott érezhetők az amerikai vizeken is. Amerikát idegesítik azok a német tengeralattjáró-akciók, melyeknek célja, hogy Angliát a külvilágtól és utánpótlási lehetőségeitől elvágták.

Az atlantióceáni háborúval kapcsolatban Németországban nagy figyelmet szenteltek az ír kérdésnek. Az első világháború alatt történt német-ír együttműködési kísérletek, partraszállási gondolatok emléke ír vonatkozásban ma sem halványodott el egészen. A német sajtó és film lelkesen dicsőíti az írek angolelleses küzdelmeit. Angliában egy ideig erősen élt az aggodalom, hogy Németország valami módon megkísérli a partraszállást Írországban. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy az írek semmiképpen sem voltak hajlandók beleegyezni abba, hogy Anglia háborús és tengeri támaszpontokul használja fel az ír kikötőket. Figyelmen kívül hagyták az angol célzásokat, melyek ennek az engedménynek fejében kilátásba helyezték Ulster jövőendő egyesítését Írországgal, tudvalévőleg az északírországi, ulsteri protestánsok, Cromwell egykori telepeseinek leszármazottai az ír szabadállam felállításakor hevesen tiltakoztak beolvasztásuk ellen, sőt soká minden ír nacionalizmus leghevesebb ellenfelei, az angol imperializmus legerősebb támaszai voltak. Németország részéről kiemelik, hogy az ír kérdés alakulása mennyire nem közömbös a német politika előtt; ugyanekkor De Valera politikája állandóan emlékeztet Ulster elszakítására. Az ír probléma azért is fontos, mert az ír partok birtokában Anglia sikeresebben védekezhethet az Atlanti-óceán biztonságát veszélyeztető német tengeralattjáró-veszedelem ellen. Az írek ellenzésére az angol politika egy ideig kénytelen volt a kérdést pihentetni. Most azonban az amerikai diplomácia siet Anglia segítségére. Tudvalévő, hogy Amerika és az írek közt a kölcsönös rokonszenv mély és őszinte. Az ír szabadság mindig az amerikai közvéle-

mény szívügye volt. A ma Amerikában nem közönséges szerepet játszó katolikus társadalom igen nagymértékben ír eredetű. Ilymódon Amerika közvéleménye és politikája biztosabban nyúlhat a kényes kérdéshez, mint az angol kormány. Roosevelt elnök ismételt gondolt arra, hogy Írországot az Angliának szóló amerikai szállítmányok lerakódó helyévé változtatják át. Erre viszont fenyegetően válaszolt a német hadviselés. Most, úgy látszik, a kérdés döntő stádiumba érkezett. Amerika kormánya hozzálátott az ír probléma elintézéséhez s ez a készség egyidős a Rooseveltt-féle felhatalmazási törvény keresztülvitelével. Az ír kormányhoz ismételt érkeztek amerikai javaslatok e tárgyban s az ír hadügyminiszter Amerikába érkezett, hogy személyesen tárgyalja meg az amerikai kormányzattal a fennförgő kérdéseket. Az amerikai szállítások érdekében történik mindez, mert hiszen e szállítások sorsára nem lehet közömbös Írország helyzete. Sőt még arról is szó volt, hogy Anglia segítségének érdekében Írország valamilyen burkolt formában Amerika pártfogását kapja biztosítékul.

A tengeri, illetve a tengeralattjáró-háború ügye, mint látható, nem közömbös kérdése a szembenálló felek hadviselésének. Anglia mindent elkövet, hogy a mai nehéz viszonyok között is fokozza hajóállományát, amiben az amerikai átengedések is igen sokat segítettek. A német és olasz hadvezetőség pedig szükségesnek látta, hogy a vezető német és olasz admirálisok személyesen beszéljék meg a földközi tengeri fejleményekkel kapcsolatban is, a tengeri háború összes kérdéseit, melyekkel természetesen összefügg a német légiflotta jelentős közreműködése, Itáliának nyújtott segítsége a földközi tengeri légi térben. A tengeri háborúval volt kapcsolatos Hitler február 24-én Münchenben tartott nagy beszéde, melyben bejelentette a tengeralattjáró-háborút és utalt arra is, hogy ez a háború teljes méreteiben márciusban vagy áprilisban bontakozik ki teljesen. Elutasított mindennemű kívülről jövő beavatkozást Európa dolgaiba, aminthogy ő sem beszél bele más dolgába. Kialásba helyezte, hogy egész Európát mozgósítani fogja nagy céljai érdekében és kifejtette, hogy bárhová mennek is az angolok, a német erő mindenütt utánuk megy. Ugyancsak ekkor nyilatkozott Mussolini is feketeingesei előtt. Azzal az őszinteséggel, mely az olasz sajtó szerint a fasiszmust jellemzi, beszélt Mussolini az olasz hadihelyzetről; méltatta az olasz erőfeszítéseket és ismertette a felmorzsolódott tizedik olasz hadsereg líbiai küzdelmeit. Az igazság és az őszinteség jegyében beszélt a fasiszta diktátor nemzetéhez, mely a fasiszta sajtó szerint hálás is ezért az őszinteségért. Kijelentette, hogy a győzelem nyilvánvalóan már a tengely kezében van s megnyugtatóan említett! híveinek, hogy a politikai és katonai vezetés egysége ott van a Führer biztos kezeiben, hogy Németország még távolról sem érkezett el a katonai és emberi erő kifejtés végső határaihoz, akárcsak Olaszország sem és hogy e pillanatokban Olaszországnak mintegy kétmillió embere áll fegyverben, de egy éven belül ezt a számot négymillióra emelheti az olasz vezetés. Arról is megemlékezett, hogy Németország ma nem áll elszigetelt helyzetben, mint az első világháború alatt, hiszen a tengelyhatalmak számíthatnak Japán szövetségére, de Oroszország alapvető érdekei is azt tanácsolják, hogy a tengelyhatalmakkal harmonikus politikát folytasson. Külön kifejtette a Nagy-Britanniára nehezedő ostromzár jelentőségét s az USA-ból érkező segély bizonytalanságát. Nevetségesnek mondta továbbá Mussolini az Olaszország összeomlására irányuló számítást, ellenben biztosra veszi Anglia vereségét, amely kapcsolatos az Anglia uralma alatt élő népek függetlenségi törekvéseivel. A fasiszta forradalomnak igen nagy szerepe lesz az új világban a szociális kérdés rendezésénél. Egyben pedig arról is szólt, hogy Olaszország hősi harca Anglia ellen büszkeséggel kell hogy eltöltse az összes olaszokat.

Olaszország és Németország politikája azonban e távoli összefüggések figyelése és munkálása között sem hagyta figyelmen kívül a balkáni helyzet alakulását, hol február végére az ellentétek látszólag megnyugodtak és azt lehetett várni, hogy a balkáni népek egymásratalálása, kölcsönös érdekeik felismerése és méltánylása, valamint a belső erők összefogása révén a feszültségek után mégis csak béke következik. Kedvező jelnek vette mindenki Cincár-Markovics jugoszláv külügyminiszter február végső napjaira eső budapesti látogatását. E látogatás néhai gróf Csáky István magyar külügyminiszter belgrádi útjának viszonzása volt s a kölcsönös magyar-jugoszláv rokonszenvi érzelmek kicserélése mellett a két nép és állam közti örökbarátsági egyezmény véglegesítése szerepelt tárgyaként. Ugyanekkor azonban a Balkán szögletében újra viharfelhők gyülekeztek. Mialatt Jugoszlávia óvatos politikája az ellentétek megszüntetésén munkálkodott, az alatt Bulgáriában a politikai helyzet újra kiélesedett. Az angol-bolgár viszony rosszra vált és az angol követségnek Bulgáriából való távozását emlegették. Az angol diplomácia ekkor már, úgy tetszik, mintha tudomást szerzett volna azokról a kölcsönös baráti és diplomáciai, sőt hadászati közeledésekről, ahogy az amúgy is mindig rokonszenvező német és bolgár politika munkálkodott a balkáni helyzetnek a tengelyhatalmaknak megfelelő kialakításában. Hírek keltek szárnyra, melyek szerint a német hadsereg pontonokat készít a Dunán át a bolgár partok felé. Ezeket a híreszteléseket hamarosan megcáfolták és különösen illetékes német tényezők tiltakoztak ellenük. Nyugatról már olyan feltételezések is jutottak nyilvánosságra, melyek elmondották, hogy a német csapatok román területről egyes helyeken már át is mentek bolgár területre. Ugyanekkor a bolgár belpolitikai életben is figyelemreméltó változások történtek. Filow kormánya igyekezett a közéletből kiküszöbölni mindazokat az elemeket, melyek zavaróan hathattak volna a német-bolgár kapcsolatok új alakulására. A nyugati irányzatú ellenzék vezetői éppen úgy kiküszöböltettek, mint a szélső baloldaliak, akik egészen másutt látják a bolgár nép üdvét. Az ellenzék vezérei hasztalanul kerestek kapcsolatot a bolgár királlyal; német részről szükségesnek tartották megjegyezni, hogy ezek a tényezők önmagukon kívül senkit sem képviselnek és a bolgár nép teljes egyöntetűséggel kívánja az új tengelybarát politikát, mely majd meghozza a bolgár nemzeti vágyak teljesülését. Hozzá kell ehhez még tennünk, hogy éppen ez volt az az időpont, mikor Eden angol külügyminiszter és Dili vezérkari főnök javában folytatták ankarai tárgyalásaikat. Ekkorra már megmutatkozott a bolgár politika új fordulatán, hogy a nemrég megkötött bolgár-török szerződésen az idő a hatalmi helyzet nyomására rendkívül gyorsan túlhaladt és a Balkán szinte teljes egészében német befolyás és vezetés alá kerül, ami természetes következménye annak, hogy viszont Görögországot harcában a görög politika és a görög támaszpontok iránt mindig annyira érdeklő Anglia támogatja.

Ilyen előzmények után következett el a balkáni helyzet átcsoportosítása a tengelyhatalmak messzire tekintő szempontjai szerint. Az angol diplomáciai személyzet a balkáni politikában akkora szerepet játszó Rendeli követ vezetésével a kész helyzet beálltával elhagyta Bulgáriát. Véle távoztak mindazon államok követei, melyek német megszállás alatt állanak. Isztambulban az angol követség szállásán a követ podgyása váratlanul felrobbant és súlyos emberáldozatokat követelt. Az olasz sajtó azt írta az esettel kapcsolatban, hogy az tulajdonképpen nem más, mint az angolok tendenciózus hírverése és egyébként is jellemző tünete annak, világszerte mint kíséri vér és pusztulás az angol diplomaták útját. A német közlés pedig erőlyesen tiltakozott a véres eset nyomán azok ellen a tendenciózus angol híresztelések ellen, mintha a véres esethez a németeknek bármi közük is lett volna.

Mindezek a fejlemények azonban csak következményei voltak a március elején bekövetkezett balkáni alakulásnak. A német politikának a balkáni helyzet tengely-irányban történő tisztázására irányuló törekvései sikerrel jártak s most már sikerült kiszorítani az angol befolyást Bulgáriából is. A Szovjetunió közben kétségtelen jeleit adta a bolgár helyzet iránti fokozott érdeklődésének, melyet nem az első ízben tanúsított Bulgária iránt. A bécsi Belvedere palota, ahol a délkelet-európai német politikának annyi fontos ténye zajlott le, újabb jelentős történelmi esemény színtere volt. Március 1-én itt történt Bulgária csatlakozása a hármasegyezményhez. A német és olasz külpolitika vezetői, a tengelyhatalmak sajtója kellő méreteiben méltatták ezt a fordulatot. Ugyanakkor, amikor az egyezményhez való csatlakozást Bulgária megbízottai aláírták, a német haderők is átlépték a Dunát és elfoglalták az országban kijelölt támaszpontjait, végig az ország belsejében, a török és a görög határ mentén. Német híradások szerint Bulgária e lépéstől nemzeti aspirációi teljesedését várja és a lakosság mindenütt óriási lelkesedéssel fogadta a technika minden vívmányával felszerelt német hadsereg előrenyomulását. A következő német felvilágosítás erős és nyugodt hangnemben utalt Németország balkáni érdekeire és szempontjaira, melyekben, úgymond, nem tűrhet semminemű korlátozást. Ugyanekkor a Szovjetunió bizonyos aggodalommal látta e helyzettel kapcsolatosan a Dardanellák kérdésének kiéleződését is: a török kormány elzárta a tengerszorosokat s megszigorította a török partvidékek és vizek ellenőrzését. A Szovjetunió ugyanekkor arra is megengedett némely utalásokat, hogy a bolgár fordulat következtében nem érintené éppenséggel közömbösen, ha a feketetengeri vizeken angol hadihajók jelennének meg. A német hadvezetés sem hagyta ki ezeket a feltételezéseket számításaiából. Antonescu tábornokot, a román állam miniszterelnökét és konduktorát Bécsbe kérte Göring tábornagy és véle részletesen megbeszélte nyilvánvalóan azokat a változásokat, melyek általa következtek be, hogy Románia mellett Bulgáriában is megjelent a német hadsereg. Anglia ugyanis Romániát is, Bulgáriát pedig mostantól kezdve úgy tekinti, mint német megszállás alatt álló államokat, melyek elvesztették függetlenségüket; angol részről arra is engedtek utalásokat, hogy sor kerülhet Bulgária, vagy Románia légi megtámadására. Ez ellen úgy Bulgáriában, mint Romániában máris megtette a szükséges előkészületeket a német hadsereg.

A német haderők megjelenése Bulgáriában nem érintette közömbösen Törökországot, mely az angol politikával közeli kapcsolatban áll, bár ugyanekkor Papén nagykövet rendkívül tapintatos és minden eshetőségre kész diplomáciája mindent elkövetett, hogy a török politikát meggyőzze Németország őszinte szándékairól. Nem tudjuk, milyen fogadásra találtak Papén fejtegetései a török államférfiaknál, akik egész Európa példáján meggyőződhetnek a német politika szempontjairól, tény azonban, hogy Törökországban megfelelő nyugalommal fogadták a németek balkáni előrehaladását. Hitler vezér és kancellár személyes üzenetét Izmet İnönü elnökhöz külön futár vitte és a török minisztertanács hosszasan foglalkozott az üzenet jelentőségével és a reá adandó válasszal. Hírek szerint Hitler itt messzemenően biztosította a török államférfiakat békés és őszinte szándékairól; arról is beszéltek, hogy az üzenet a német politikai vonalra való átállásért messzemenő gazdasági előnyöket kínált Törökországnak. Azóta már meg is érkezett Berlinbe a török elnök válasza. Mit tartalmaz és milyen formában, azt majd elmondják a közeli balkáni fejlemények és a bolgár-török-görög-német viszonylatok közeli alakulásai. Németország a görögországi partraszállások miatt többé már nem közömbös Görögország iránt, igen figyelemre érdemes, milyen

álláspontra helyezkedik majd Törökország a görög kérdés közeli fejleményeivel szemben.

A balkáni helyzet alakulása egy másik államot is közelről érintett: Jugoszláviát, mely nagy körültekintéssel iparkodott az utóbbi időben kiépiteni békés kapcsolatait. A német és olasz politika hangoztatta is Jugoszlávia loyaltását az új európai renddel szemben. Azonban nem titok az sem a német és olasz politika előtt, hogy az amerikai diplomácia és Roosevelt elnök személyes környezete a balkáni helyzet mostani változásainak idején milyen befolyásokat iparkodott érvényesíteni Belgrádban, ahol különben azóta állandóan tanácskoznak a német-jugoszláv együttműködés új formáiról. Szemlénk zártakor e tárgyalások eredményét még nem ismerjük; a jugoszláv vezető államférfiak berlini látogatása sem történt meg, amiről pedig számos hírt olvashattunk; de annyi bizonyos, hogy Jugoszlávia, miután környezetében kész helyzetekkel kell számolnia, megtalálja majd a béke és az érdekei által diktált megoldást; béke és semlegesség — ezek a jugoszláv politika ma hangoztatott jelszava. Nem kétséges, hogy a jugoszláv viszonylatok a balkáni kérdés újabb fejleményeinek magvát rejtik magukban.

A keletközépeurópai, eddig aránylag békés területek felé is így gyűrűznek szüntelen a háború hullámai. Ezeknek a hatásoknak a jele, hogy Amerikában zárolták a magyar követeléseket. Ez a március közepén történt intézkedés a magyar kormány részéről megfelelő nyilatkozatot váltott ki, mivel az amerikai indokolás szerint Magyarország német kapcsolatai révén elvesztette független elhatározó képességét. Ez a fejlemény azonban csak egy részlete annak az akciónak, ahogy Roosevelt Amerikája szemben áll azzal az Európával, melyet Hitler teremtett, akít a kétéves fennállását ünneplő szlovák állam miniszterelnöke, Tuka Béla úgy jellemzett, hogy ma nemcsak egész Európa, de az emberiség vezére. Roosevelt Amerikájában ezalatt hosszas vita után és az ellenzék által javasolt korlátozó rendelkezések mellőzésével megvalósult a hadianyagkölcsonzési törvény s ennek nyomán mintegy hatszázmillió dollár értékű hadianyagot küldenek máris Amerikából Angliába. Az amerikai képviselőház 317: 71 arányban fogadta el a törvényjavaslatot, melyet az elnök azonnal aláírt. A hadianyaggal megrakott hajók pedig az aláírás után azonnal elindultak a brit kikötők felé; ezzel egyidejűleg újabb hetvenöt torpedórombolót ad át Angliának Amerika. Amerikában különben egyre inkább növekszik a németellenes háborús hangulat és német tényezők erről máris úgy nyilatkoztak, hogy Amerikát többé aligha lehet nem hadban álló országnak tekinteni, Angliának adott segítsége annyira túlmegegy a határokon. Roosevelt elnök, valamint Hitler legújabb beszédei szinte végleg elvágják a megoldás békés lehetőségeit, ahogy olasz részről is nevelésesnek bélyegezték már előbb azokat a híreszteléseket, melyek szerint görög-olasz béke készülne; ugyanígy elutasították német oldalról azokat az utalásokat, melyek arról beszéltek, hogy a tengely hatalmai valamiféle békeajánlatokat tettek volna Angliában Japán közvetítésével. Anglia és Amerika együttműködése ebben a helyzetben Európában is, a távolkeleten is egyre szorosabbá válik s ennek szimbóluma volt az is, hogy miként Roosevelt személyesen ment elébe a viharzó tengeren Lord Halifax új angol nagykövetnek, úgy fogadta a bombázott London egyik pályaudvarán VI. György angol király is személyesen Winantot, Roosevelt Amerikájának nagykövetét. Szemlénk zártakor érkezett a hír arról a lakomáról, melyen az angol kormány ünnepelte az új amerikai nagykövetet; Churchill az angol nép, a Brit-Birodalom háláját küldte Roosevelt felé, Winant pedig a demokrácia, a humanitás, a béke és a keresztény elvek megvalósítása mellett beszélt.

GOGOLÁK LAJOS

JÓZSEF ATTILA

JÓZSEF ATTILA verseiről manapság, költői felmagasztaltatásának idején, nehéz elfogulatlanul írni, pusztán verseire függesztett szemmel, szándékosan feledve fájdalmas emberségét, drámai életét. Ez az élet oly megrázó képe az emberi nyomorúságnak és balsorsnak, hogy már-már legendává dicsőült és érzelmi patinájával szinte elfátyolozza a nyomorgó, szenvedő, sokáig el nem ismert költő versekben élő alakját. Az olvasó, a kortárs megrendültén áll ennyi tehetség, fiatal akarás — és ennyi nyomor, a végzet és halál tragikus játéka előtt. A barát szemét befutja a könny, a távoli szemlélő értékelő hűvösségét görcsbe merevíti a részvét, az egyetlen életben összesűrűsödött emberi végzet lehellete. Minden emberi sors izgalmas és megrázó lehet; de kétszeresen az a költőé, aki verseiben itt hagyta lelke és élete lenyomatát. Minden emberi halál tragikus; de kétszeresen az a költőé, aki egy eldőbbentő élet után maga ment a Halál elé.

Ezért is oly szélsőséges a megítélés, amellyel a kor József Attila költői pályafutását kísérte: tartós meg-nem-értés után vad lelkesedés. Ez az ellentétes látás robbantotta ki József Attila költői nagyságának immár évek óta bonyolódó perét, amely, ha arányaiban nem is, de komolyságában és megokoltságában az Ady körül tomboló vihart idézi fel újra. József Attila elfogulatlan költői mérlegelésének gátat vet az, hogy értékelői többnyire az emberről beszélnek, nem a versről, — amelynek igen tiszteletreméltó köze van az emberhez, de az időtlenség távlataiban önállóan is meg kell állania helyét, vállalnia kell sorsát. A költő neve viszont — nemcsak József Attiláé, hanem más költőinké is — hamar hozzátapad egy emberi magatartáshoz vagy életformához, fogalomká, szimbólummá válik és ennek fénykoszorúzza legendájában ragyog tovább, míg versei csak illusztrációk a melodramai életműhöz.

Így lett legendává József Attila emberi élete is. Legendájának kialakulását elősegítette az, hogy ez az élet egy rokonszenves, tiszta és lelkes költői egyéniségnek jutott osztályrészül. Nemcsak testvérnője mondja őt róla írt vaskos életregényében „lelkes, csupaszív, csupa gyöngédség ifjúnak“, „kedves, szeretetreméltó és szeretetre vágyó egyéniségnek“, „korához képest csodálatraméltó okosságú, sugárzó intelligenciájú fiúnak“ (József Jolán: József Attila); ilyennek vallják őt barátai és ismerősei is („Szép Szó“ emlékszám, 1938). A fiatalos életderű, játékoság és hetykeség vonzó kedvességét később, a belső értelmi bomlás drámája idején, a baráti aggodás és részvét váltotta fel és halála után, mint Ady nyomában, József Attila elfogulatlan költői értékelését is elmosta a sok magára ébredt baráti emlékezés és magasztalás, meg az ellenkező oldalról felcsapó lekicsinylés mester-séges áradata.

A halott költő életét valóban nem lehetett hűvösen szemlélni: vagy a meghatottság vagy az ellenszenv érzéshullámai csapkodták körül. Ez az élet hetyke népdalnak indult és tragikus ballada lett belőle. Mindvégig szörnyű szegénység játszott hozzá sivár kísérőzenét. Egy éves korában apja, a gyári munkás, elhagyja családját és örökre eltűnik. A kisfiú két leánytestvérével elképzelhetetlen nincstelenségben vergődik gyermekkorát a ferencvárosi nyomortanyákon, a hősies mogorvasággal küszködő édesanya és durvakezü nevelőszülők oldalán s gyermeki

elkeseredéssel, társai gúnyolódásai közepette legelteti a Ferenc-téren, spárgára kötve, a család egyetlen tyúkját. A háború alatt éjszakákon át sorba áll az üzletek előtt, vizet árul a moziban, ahol nénje takarít, fát és szenet csen a didergő családnak, kosarat, csomagot hordoz a vásárcsarnokban, újságot árul. És közben végzi iskoláit, — ahogy lehet, az érettségig és azon is túl. Később eljut Bécsbe és Párizsba, harminc éves korában a „Szép Szó“ szerkesztője; de sohase volt olyan ruhája, amelyet őrá szabtak volna és életében egyetlenegyszer csináltathatott magának cipőt. Alapjában véve egész életében a társadalmon kívül állt, a modern élet kitaszítottja volt.

Mondják, hogy szegénységét sokáig derűsen vállalta és szinte tündérvé avatta. „Kenyéren élte éveit — s nem volt azúrkék paplana“: így fejezi ki egyik versében. De végzete nem fáradt el újabb csapások kitalálásában. Barátainak szűk körén kívül nem érte meg költői elismertetését. „Attila úgy hívta magára a szegénységet, a mellőzést s az értetlenséget, mint a mágnes a vasat“ — írja egyik barátja. Végül az intellektuális, „okos“ költők legnagyobb tragédiája éri utói: az idegek összeomlása. És életének rapszódijához harminckét éves korában az eszelős öngyilkosság csap drámai epilógót a balatonszárszói tehervonat kerekei alatt. „Országos volt a pusztulásban“ — írta maga-magáról. Nem hiába választotta válogatott kötetének, a „Medvetánc“ —nak jellegéül ezt a megkapó pásztortáncot:

Aki dudás akar lenni, ott kell annak megtanulni,
pokolra kell annak menni, hogyan kell a dudát fújni.

Ez a tragikus élet szabta meg költői egyéniségét és költészetének alapjelleget. A szegénység, az emberi nyomorúság és magány költője lett. A szegénység azonban nemcsak gazdasági átéltség nála, hanem tudatos lélekállapot is, a mélyről jött ember kínzó tudata, amelytől sohasem szabadulhat. Ezt a témakört, a proletár líráját, ő kapcsolta be végérvényesen a magyar költészetbe. „Az első magyar proletárköltő“; így nevezték el kortársai. Az ugyan, aki már hírből hallott róla, mint sokat emlegetett „szocialista költőről“, csodálkozni fog, milyen kevés „agitációt“ talál összegyűjtött verseiben. Igen, emlegeti, részletezi, szinte tudományos gondossággal elemzi szegénységét, néha buzdít és lázad is; de szocialista ihletésű verseinek túlságosan programszerű sorait néhány év múlva maga írta át időtlen érvényű sorokká és a tömegén kívül álló, lázadó apostol világváltoztató akarása sem kiált ki verseiből. Költészetének szociális alapjellege nem is harsány hangokban, hanem egész életével és szegénységével való átítatottságában rejlik.

Ez vezette el osztályöntudatához is. Első, szegedi kötetében, az 1922-ben megjelent „Szépség koldusáéban még Juhász Gyula és Tóth Árpád szépségáhitatával és fiatalos, népdalos jókedvvel anyagtalanítja szegénységét, de már gyermekkori első versében is azt írja, hogy azért nem lehet boldog, mert nem lehet gazdag, nem ehét libasültet és nem járhat jó ruhában, s a többi versen is megérzik már, milyen élet- és egyéniség-formáló erő az életre és öröme vágyó gyerekköltő társadalmi helyzete, szegénységének Nessus-inge. Második kötetében (1925) már

tudatosabb kötéssel tapad a földhöz és az utca népéhez: „Nem én kiáltok, a föld dübörög“ — mondja a jeligében. „Az utca és a föld fia vagyok“. A „Dönts a tőkét, ne siránkozz“ c. füzetben pedig már rivallgó öntudattal költőiesíti a szocialista eszméket. Egyéni öntudata ekkor tágul közösségivé. Eszmélete egyideig a „nemzeti nyomor“ közösségből táplálkozik; saját sorsában nemcsak a proletáriátus, hanem az egész magyarság, a faj pusztulását lázadja át. Később bizonyos életrajzi körülmények kiábrándítják forradalmi akarásából (menthetetlenül magányos költő), de ettől kezdve tudatosan vállalja a proletári szegénység sorsát. Bizonyára ekkoriban határozza el magában azt is, hogy ha tanár nem lehetett is, mint ahogy szerette volna, „egész nemzetét fogja — nem középkolás fokon — tanítani“.

De nemcsak ebben az eszmei állásfoglalásban üszkösödik ki az átélt szegénység, hanem szétszivarog költői ihletének legfinomabb ereibe is. Verseinek cicomátlansága, sallangtalan egyszerűsége, témáinak sivársága, tájainak szándékos szegényessége is társadalmi helyzetét jelképezi. „Ars poetica“-jának első kívánsága: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass!“ és verseiben is egyre többször buggyan ki a nyomor, az örökös éhség és fagyoskodás elfojtott, áruló könnye. Az éhséget és a szegényt sújtó „kovácsolt-hideget“, a „villanó kés-időt, a köszörűn sikoltó időt“ hátborzongató valóságizekkel önti versebe. Már „Tiszta szívvel“ című verse is, amely a nihilizmus és cinizmus vádját zúditotta rá, — a fiatal szegénylegény hetykeség mögé rejtett sírhatnáságát leplezi.

— énekelte a gyerekifjú költő; és a verset felháborodás fogadta, mert

Nincsen apám, se anyám,
se istenem, se hazám ...
Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset...

... Húsz esztendőm hatalom,
húsz esztendőm eladom.
Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg —

a hányaveti, kamaszos hang mögött nem érezték meg a társadalmi számkivetettség keserűségét, az alulról jött költő rekompenciós törekvését. Egyik méltatója rámutat arra, hogy Isten is a nagyon vágyott és nagyon nélkülözött apa, a proletárapa vonásait ölti magára a vallásos élmény transcendens magasságaiba soha fel nem emelkedő költő képzeletében. Innen az az olykor visszatetsző és mégis sóvárgó hang, amellyel a fiatal költő Istenről beszél.

Az egész életen át hurcolt szegénység ihlete „Külvárosi éj“ című kis kötetében higgad klasszikussá, amikor a harsány szocializmust felváltja az elégikus beletörődés és a proletári sors vállalása. „Az ember végül homokos, — szomorú, vizes síkra ér, — szétnéz merengve és okos — fejével biccent, nem remél.“ — írja egy-két évvel később. „Bordáimat kiálló lécként hordom — és kócmadzagként lóg bennem a bél“. Addigi jórészt népies formájú verselése és versszerkezete is szaggatottabb, szabadabb versalkatnak adja át most a helyét. A címadó vers egyik legjellemzőbb alkotása és jól érzékelteti költészetének egyéni sajátosságait: a külvárosi táj vonzódo festésében a téma sivárságát és a monoton, időnként felkoppánó, mélabús ritmusban a sajátos József Attila-i verselést.

A szegénység ihletén kívül még egy sajátos, eredeti területe van költőiségének: a belső bomlás megindító korszakának versei, a „Na-

gyon fáj“ (1936) és a „Nincs bocsánat“ (1936—37) című kötetekben „a szorongatott teremtmény sikolya“.

A tragikus idegbomlás rapszódíája nem merőben új hang lírában. Valamit tudtunk már erről Vörösmarty és Juhász Gyula utolsó verseiből is ... De aligha van még egy olyan költő, aki — képzeletének addigi gyanútlan szeszélyei után — olyan megrendítően „élethű“ kórkeresztmetszetét adná a belső bomlásnak és oly „tökéletes“ kifejezését az idegek vibrálásának, mint József Attila. Ez a korszak költői fejlődésében is a legmélyebb, leglíraibb, legközvetlenebb áradású fejezet. Végre lefoszlik róla a tartózkodás, verse igazi, áradó lírává forrósodik és a líra ősi tényei: Isten, élet és halál, a halott édesanya kísértő emléke, öntudat és önkívület, rettegés és elszántság, rejtélyes büntudat és örült szerelem a hagyományos értelemben vett „nagy költészet“ mélységeiig eresztik le gyökereiket. „Jaj, szeressetek szüajon, — hessentsétek el nagy bajom! — Esmém közt, mint a majom, — a rácsok közt le és föl, — vicsgörögök és ugrándozom“ — kiáltozza, mikor már „egész valójával kancsított“. És utolsó versében a halálra készülő biztonságával írja: „Íme, hát megleltem hazámat, — a földet, ahol nevemet — hibátlanul írják fölém, — ha eltemet, ki eltemet. — E föld befogad, mint a persely ...“ Ebben a nagyszerű képben még egyszer utoljára fellebegtetett költői képzelete. Ez a vég annál tragikusabb, mert láthatóan ezekben az években jutott volna el kiegyensúlyozott, „klasszikus“ korszakához, amikor fiatalos zabolátlanságát már megfegyelmelte volna a belső parancs, a Rend szükségességének felismerése.

Ha valami megragadhatja érzelmileg az olvasót József Attila verseiben: ezek az utolsó vallomások és a szegénység, az elhagyatottság csöndes, fojtott, hol hetyke tréfálkozásba, hol a reménytelenség apatikus dermedtségébe öltözködő hangjai azok. Mert egyébként egyáltalában nem könnyű költő. Ez magyarázhatja meg azt a rejtélyt, hogy az olvasók értetlenül vagy közönnnyel haladtak el versei mellett, de ez vonja meg költői nagyságának határait is.

Mai költőink közt talán József Attilát a legnehezebb megközelíteni. Nemcsak intellektualizmusa és sokszor nagyon is egyéni gondolatai, érzései miatt, hanem azért is, mert utolsó költői korszakáig úgyszólván semmi sincs meg benne, ami a lírikust belophatja az olvasó szívébe: se népszerű mondanivaló, se könnyen átérthető költői kiállítás, se kitarulkozó lírai hév, se fülbemászó dallam. Mondanivalója, éppen életével való szoros összefüggése miatt, túlságosan egyéni, vagy legalább is egy bizonyos néposztályhoz kötött, úgyhogy nem mindenki rokonulhat vele. Nagyon kevés verse hat közvetlenül; sokszor csak a többszöri olvasás és a vers mögött lappangó életélmény fejtí föl a vers igazi értelmét vagy hangulatát, költészetének csúcsait, rejtekeit, képeinek titkait csak áhítatos olvasói odaadással vehetjük birtokunkba. Első olvasásra szinte líraiatlannak tűnik fel ez a lírikus. Ha a lírától az érzelmek közvetlen, meleg kiáradását várja az olvasó, akkor József Attila sok versét „hidegnek“ fogja érezni. Versei nem gyújtanak, nem forrósítják fel se a szívet, se a szemet. A költőlélek, amely itt-ott előcsillan a sorok mögül, nem könnyen szolgáltatja ki magát: kiáradását, fájdalmainak zúgását állandó fegyellemmel mérsékelve, mintha csak

érezte volna idegeinek későbbi elszabadulását. Szenvedését nem hangszerelte romantikusan részvételtővé és cseppet sem érzelmes; úgy látszik, az érzelgősség emberi egyéniségéből is hiányzott. „Én férfi vagyok, nemes és konok, — nincs vigaszom s nem erényem a bánat, — csak szenvedek, mint akit megnyomott — ásás közben a föld...”

Verseinek titka képeinek átértésében rejlik, amelyekkel kifejezi magát. A képek és a verselés szeszélyes zenei változatainak költészete ez a líra. Képei sokszor páratlanul szuggesztívek: egy csodás költői kifejező-készség eredeti találmányai. „A báránybunda árnyakat — túlevelű fák fércelik. — Szalad a puli pillanat, — fagyon koppantja körmeit” — írja a Tiszazugról. Míg a nyár dolgozik, az őszi a gyár körül ólálkodik és nyála már a téglákra csorog. A tél a sarkon didergő ember lábára lép. A harag „tüzet kér s ellép. A bánat jön aztán, kémelek és velünk marad”. Esméi zavarodottságában „dolgai már úgy hallgatják személyét, mint bolond tanárt az üres padok”. A mulandóságot így érzékelteti: „Fogamban szaporodik az idegen anyag, mint a halál is szívemben”. Képkötő képzelete biztosítja táj- és környékírásainak megkapóan finom hangulat-varázslatát. Az eszmélkedő lélek legelvonatibb rezzenéseit, a leganyagtalanabb hangulatot is fölülény kifejezéstudással önti maradó formába, plasztikus képekbe. A proletárokat így jellemzi: „Új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szót, fejünkön másképp tapad a haj” (A város peremén).

Csakhogyan másutt ugyanaz a képkötő képzelet, a szófantázia elszabadulása nehezíti meg a könnyű és gyors átérthetőséget a szeszélyes asszociációk villanó játéka, a sokszor bizarrnak tűnő képkapcsolások miatt. Ez József Attila költőiségének legsajátabb vonása: a képzet-társítások szeszélyessége. Mintha a későbbi értelem-bomlás vetné előre árnyékát ebben, vagy pedig gyermekkorának néne-émlítette, ugrató püngeruc-játékait idézné fel újra. önkényes költő. Egy szegény-magát biztató versét pl. Így kezdi el: „Kínában lóg a mandarin ...; egy szerelmes versét így: „Klárissok a nyakadon, — békafejek a tavon, — báránygané, bárányganéj a havon...” „Hosszú az Úristen, rövid a szalonna” — mondja egy harmadik versében, és csak a folytatás érteti meg a bizarr ellentét értelmét. Sokszor a képkapcsolódás alakítja ki az egész verset; pl. a sikoltóan hideg idő eszébe juttatja a téli kirakatot, amely mögött kenyér és pléhdobozok halmaza áll, ez viszont az éhezők dühét idézi fel, akik követ ragadnak, hogy a kirakatba jussanak (Fagy). Ez az oka annak is, hogy a szavaknak az ő verseiben sajátos helyzeti energiája van, és nem egyszer a közönségtől eltérő jelentésben rejlik igazi értelmük.

Ez a sajátos képzelet tehát éppúgy erény olykor, mint amennyire zavarba ejt mások. A versre és a kifejezésre ez üti rá az eredetiség bélyegét, és addig még ki nem fejezett tartalmak kifejezését teszi lehetővé; de sokszor meg is zavarja a vers kristályos logikai alkatát és egyneműségét, értelmileg szétesővé tördeli a verset. Innen József Attila verseinek sajátos alkata: pontos tárgyiasságú, földhöz és valóság-hoz tapadó részletképek, a keretből kieső, váratlan szürrealista ízű képek és önmagára vonatkozó megállapítások tömör, magvas megfogalmazású keverése. Éppen ezért a rövid, töretlen versek a legjobb

alkotásai, mint a „Megfáradt ember“, a „Fiatalkor asszonyok éneke“, a „Betlehem“, a „Reménytelenül“ első része, az „Elégia“, a „Szappanosvíz“, a „Mama“, a „Ki-be ugrál“ és a lírai utolsó versek.

A nyelvi képekben való kifejezés jelképezi legjobban sajátos viszonyát a valósághoz, a külvilághoz is. Legtöbbször „leír“ és megállapít verseiben; de csak látszólag realista. Nem a valóság ösztönzi kifejezésre, hanem belső érzése vagy hangulata az elsődleges, a kép az érzés kivetítésére szolgál. A külvárosi éj hangulata a lélekből párolog elő, és közvetítő közeget keres. A József Attila-verset rendszerint ennek a hangulatnak anyagátalan érzékeltetése vezeti be. A valóság aztán megadja a hangulathoz a kifejező képeket. Ilyenkor hozzátapad a valósághoz és hihetetlenül pontos és valóságizú tud lenni a táj elemeinek lerögzítésében. De a nyelvképelet jóleső hancúrozása vagy a ritmusváltozatok szenvedélyes öröme sokszor föláldozza a valóságot és a vers egységes értelmét. A költő hol brummogva, hol sírva-vigadó bokázással, hol az éj alakatlan elemében halkán dudorászva leli örömét a szeszélyes zene- és versképletek próbálgatásában, ez adja meg számára a vers művészi értelmét. Sok verse a részletek diadala az egész rovására. Csak később, lehigadásának korszakában hajolt a valóság fegyelme alá: így lett „az adott világ varázsainak mérnöke“, aki fölméri és lerögzíti a valóságot.

Verseit olvasva, ilyen vonásokban tűnik elénk József Attila költői arca. De ezek a vonások még nem adnak választ költői nagyságának izgató kérdésére. Vájjon valóban olyan nagy-e ez a költő, ahogy magasztalói állítják? És ha nagy: miben rejlik nagysága? — Ma már, három évvel emberi alakjának eltűnése után, amikor összes versei immár II. kiadásban jelentek meg (Bálint György: József Attila összes versei, 1939) és életrajzát is megkaptuk nénye tollából, itt az ideje, hogy elfogultság nélkül, a hűvös látás józan mérlegelésével próbáljuk fölmérni az egyetlen, ami maradandó a veszendő emberi sorsból: a költő költészetét.

József Attila költői nagyságának póré újra felveti az örök problémát: mi teszi nagyvá a költőt? — Forma? Tartalom? Formai tökéletesség? Tartalmi újság? Eredetiség vagy tökély? Költészet és élet összecsendülése? Faji megtestesülés vagy osztály-képviselés? Váteszség és prófétaág? Lírai hófok, vagy az érzések gazdagsága? A jelen problémáinak mélységes megragadása, vagy az időtlen dolgok örök-érvényű kifejezése? Stílus vagy szellem? — Ezek a költői értékek kisebb-nagyobb fokban valóban megvalósultak József Attilában, és értékelői, sajátos szempontjuk szerint, hol ebben, hol abban látták kiemelkedő költői nagyságának megfellebbezhetetlen igazolását.

Tartalmi szempontból egy különleges helyzetű és alakulású fiatal élet élmény-anyagát és egy eszmélkedő lélek finom rezzenéseit örökítik meg versei. Két életformának: a szegénységnek és a belső bomlásnak páratlanul nagyerejű és múlhatatlan kifejezését adta. A valóság azonban, amelyből válogat, meglehetősen szűkkörű, mondanivalója pedig nem egyszer elriaszt, még jelképes értelemben véve is szavait. Hetykesége, Isten-profanizálásai, szerelmi átkai még fiatalos ártatlanságukban és élményi megokoltságukban sem kelhetnek rokonszenvet. Ilyen

túlzások Adyban is voltak, de a versek, amelyek hordozzák őket, nála sem tartoznak a legtökéletesebbek közé. Nemcsak az erkölcsi vagy vallási kényesség lázad ellenük, hanem az esztétikai jóízlés fogadja fanyalogva őket. Költői egyéniségének alapérzései — a gyermeki báj, a kamaszos rakoncátlanság, a groteszk humor, az anyás oltalomkeresés, a férfias szenvedés — egyes érzelmeket váltanak ki az olvasóban.

Érzelmi skáláját nem az érzések változatossága, hanem inkább a változatok gazdagsága jellemzi néhány érzésen belül. Igaz, hogy legtöbb versét nem is lehet beilleszteni a hagyományos költői témakörökbe és versei az antológia-csoportosítás csődjét mutatják. Lírai hőfokuk pedig csak utolsó éveiben ugrik föl a sajátos tartózkodás fölé.

Képzelete termi meg eredetiségének és a legelvontabb eszméletek képebeöltöztetésétől a leganyagszerűbb megjelenítésig terjedő dús kifejezőképességének erényeit, de ez a forrása szeszélyes képzettársításainak, képkapcsolásainak, a vers alkati töréseinek és átcsapásainak is, amelyek megnehezítik költészetének értelmi átélését. Ez természetesen csak a mai nemzedékre vonatkozik. Lehet, hogy 20 év múlva épp oly közkinccse lesz a megszokott, természetes tudattartalmaknak, mint ma nekünk az egykor „érthetetlenek“ tartott Ady.

Emlegették verstechnikájának kristályosságát és költészetének formavilágosságát is. Joidéig kedvelt és később is felbukkanó népi formái valóban ringató verslejtés vagy csárdás-ütemű bokázás ritmusságitkát rejtik, és versei a kötöttebb formákban is bámulatos gazdagságú változatokban és rímelhelyezésekben lejtnek elő. Később viszont, amikor a mondanivaló komor mélysége társult a szabadabb, alaktalannabb formával, legtöbb versében van valami monotonitás vagy botlás, mintha a költő szándékosan gáncsot vetne a versnek. Ritkán szól ki belőlük a lírai dallam, a belső melódia, amely a szívbe lopja a verset.

Vizont abban, ami az övé, egészen eredeti. Nemcsak alap-témájában, hanem hangjában, modorában és nyelvképzetében is. Első lépéseinek tájékozódásán, — Juhász Gyula, Tóth Árpád, Ady és később Kassák hatásán kívül — se elődje, se mestere, tanulni sem akar senkitől. Úgyszólván sajátmaga alakította ki magát, mint a korallsziget, ezzel is hangsúlyozva független magányát.

Jól megmutatkoznak ezek az erények és hibák azokban a „nagy“ versekben is, amelyekben költészetének legjellemzőbb csúcseit látják. Az Óda szerelmi lírájának legnagyobb szabású, legforróbb felbuzogása. Pompás fokozással szárnyal fel az ódái mondanivaló a jellegzetes József Attila-i ösnyugalmú kezdetből a szeretett nő költői anatómiájának eredeti képein át a kozmikus rajongásig. És mégis mennyi törés, újrakezdés, heterogénség a versben, s szép, de kárvalló lehullás a befejező „mellékdal“-ban! Az Eszmélet a sajátos József-i életérzés képekben megragadott, csodálatosan finom tükkörképe: eszmélkedések, vallomások, sejtelmek, — a valóság és a sejtelen-világ lebegő határvonalán; de milyen jellemzően mozaik, különmemű elemekből összerakott mozaik ez a nagyszerű vers is! Aztán a Külvárosi éj, ez a realista elemekből szőtt remek impresszionista körkép, — a proletár-költő varázsos látomása a gyárak nyomoráról, amelynek „országairól térképet rajzol a penész“; a versben mégis, — mint testvéreiben, a Téli éjszaká-

ban és A város peremén-ben is, — van valami nyúlós alaktalanság és a részletenként feldobogó ritmus el-elbotlik olykor a hosszabb-rövidebb rímelő sorok útszétöiben vagy egy-egy váratlanul rímtelen sor buktatóján. Az ilyen soroktól aztán — mint egyik versében a törvény szövevédeke — fölfeslik a vers egésze. A költő ajkán olykor valóban „csörömpöl a szó“. Aránylag kevés a mondanivalóban és formában egyaránt tökéletes vers, mint amilyen A Dunánál.

Általában nehéz a tetszik-nem tetszik elvét fölvetni József Attila verseivel szemben. Többnyire kicsúsznak az ilyen megítélés alól. Legtöbb verse, első olvasásra, se nem taszít, se nem vonz. Szépségei, értékei, lelki vonatkozásai csak lassanként fénylenek föl. Először talán csak egy kép tűnik föl eredeti szépségével, majd egy-egy részlet, néhány harmonikusan összecsendülő verssor ragad el, majd valami az élmény mögött meghúzódó lélekből, végül az egységes hangulat és mondanivaló, beleágyazva a forma tárgyiasító építőkövéibe. József Attila verseiben egy nagy költői tehetség erényei és hibái ütköznek ki. Szeretni nehéz a verseit; de lehet csodálni őket, mint egy sors és lélek mélyen emberi sugártöréseit.

Talán kár is erőltetni verseivel szemben az esztétika iskolás szabályait, értékméréseit. Legtöbb versének főértéke életével való összefüggésében rejlik, — vagyis elsősorban emberi dokumentum-értéke van. Ezért nem is lehet őket elszakítani életétől. Így jutottunk vissza a költő emberi valóságához, hiába próbáltuk meg önmaguk elvont értékében tekinteni verseit. Aki érteni és élvezni akarja a József Attila-verseket, az nem is tehet mást, mint hogy életének drámai színpadán, emberi megnyilatkozásainak háttéri színpalái között tekinti őket. De nem úgy, hogy élete adja meg versei értékét, hanem úgy, hogy verseinek ragyogása nagyítsa fel életét. Éppen ebben nagy ez a költő: költészete egy megdöbbentő sors és sajátos életérzés időtlen érvényű emberi emlékműve.

Annyi biztos: mélyről szakadnak ki ezek a versek, mint a lélek foszlányos darabjai, és velük együtt fogy az élet és a lélek biztonsága is. Itt a líra nem játék, nem hiú ragyogás, nem járulék, nem „szép“ és nem „nem-szép“, hanem maga az élet, amely gyöngyöt és salakot egyformán sodor útjain. Ily tökéletesen kevés költő áldozta fel életét a verseiért.

József Attila költői nagyságának perében — és még inkább költőnemzedékében elfoglalt rangjának kérdésében, — a végső szót a kellő távlatokba siklott jövő fogja kimondani — az eljövendő kor, amely a maga látásmódjának kedvéért úgyszólván sutba dobja majd mai szemléletünket, magasztalást és kicsinylést egyaránt. Addig a költő művének önmagáért kell helyt állania. Aki át tudja venni verseiből előbb az ifjúkori hányódás lelkességét, később pedig a belső kínlódás ritmusát, aki maga is gyötrődik a sors és a kor igazságtalanságain, az bizonyára megérti őt, rokonul vele, felmagasztalja verseit. Ez az őszintebb és jogosabb imádat. A másik az a fajta, amely a költőt politikai és szociális célokra sajátítja ki, vagy csak azért emeli szédítő magasba, akár költőtársai rovására is, hogy egy egetvivő nagy költőnek barátja, ismerőse, kortársa legyen.

MAKAY GUSZTÁV

MAGYAR SZEMLE

1941 MÁJUS

XL. KÖTET 5. (165.) SZÁM

TELEKI PÁL

AHÉTKÖZNAPI MUNKA HŐSÉNEK nevezhetők. A hétköznapi munkáéának, ami a legnehezebb munka és lassan hoz, sokszor észrevétlenül, eredményt. Mert az a munka, amit k. Teleki Pál a nyilvánosság előtt végzett s amelyhez korszakokra szóló nagy sikerek fűződtek, az ő élete munkájának csak kicsiny kis töredéke. Halála pedig arra int, hogy élete munkásságában ne a sikereket nézzük. Annak a rettenetes éjszakának utolsó és legfőbb tanítása az, hogy ne veszítsük el a szemmértéket és ne essünk áldozataivá a könnyed és lelkiismeretlen ítéleteknek. Csak az a maradandó, amit verejtékkel, küzdelemmel építünk magunknak s amiért mindig készek vagyunk a legnagyobb áldozatot meghozni. Ami pedig érvényes az egyéni építésre és sorsra, az sokszorosan érvényes a nemzet sorsának alakításánál. A magyar nemzet nagy próbatétel előtt áll — ezt hirdette —, előtte áll és jövő magatartása fogja eldönteni, hogy megérdemli-e a boldogabb jövőt? Tudta és hirdette, hogy ez a boldogabb jövő nem intézkedések, törvények, írásos reformok nyomán fog ránk köszönteni, hanem egyesegyedül saját belső átalakulásunk, lelki megerősödésünk, jobbá, nemesebbé, igazabbá, vezetésre éretté és méltóvá fejlődésünk következménye lehet.

Ennek a belső átalakulásnak, megigazulásnak munkálására fordította hétköznapijait egy életen át szakadatlanul, pihenés nélkül, a lassú eredményektől vagy eredménytelenségtől vissza nem riadva, elkedvetlenítő akadályok, közöny, gáncsok közt roppant energiával és leleményességgel új és új utakat, eszközöket keresve. Mindenki elhiheti e sorok írójának, aki közel állt hozzá, hogy ezekhez a küzdelmekhez sokkal nagyobb hősiesség, kitartás kellett, mint a nyilvánosság porondján folytatott harcaihoz. Az évtizedekre nyúló hétköznapi idegölő próbálkozásaihoz csak azok a belső vívódások hasonlíthatók, amelyek az utolsó két év alatt, a külső eseményektől szinte függetlenül, lelkében dúltak.

Ne csodálkozzék senki azon, hogy a külső eseményektől szinte függetlennek mondom ezeket a belső vívódásokat. Azokban a politikai vagy nem politikai kérdésekben, amelyek eléje, mint az ország felelős vezetője elé kerültek, ő mindig nyugodt biztonsággal és határozottsággal döntött. Habozás, kétkedés, halogatás nála szinte ismeretlen fogalmak voltak. Gondolkodott és döntött. A gondolkodáshoz néha időt kért magának, de ez nem volt halogatás, sem habozás, hanem fontos döntésekhez természetszerűen szükséges megfontolás. Gondol-

codni pedig a legnehezebb pillanatokban is nyugodtan, józanul, minden érzelmi felindulás nélkül tudott. Aki sürűbben érintkezett vele mint politikussal és államférfival, de nem ismerte benne a külvilág elöl gondosan rejtegetett embert, az értetlenül áll élete befejezése előtt. Hiszen maga volt mindig a megtestesült nyugalom, szenttelen józanság és veszélyes helyzetekben is meg-megcsillant magatartásában, szavaiban a minden földi bajon felülemelkedni tudó bölcs derű. Ami nyugtalanította őt s ami életének a mi szemünkben tragikus befejezéséhez vezetett, az távol napi eseményektől, a nemzet egyetemes értéke és életrevalósága feletti töprengés és sokszor kételkedés volt.

Ami őt elkésértette, bosszantotta, idegesítette, legtöbbször nem ez vagy az a „nagy horderejű“ bel- vagy külpolitikai probléma volt, hanem olyan dolgok, amelyek nap mint nap előfordulnak s más vezetőket rendszerint hidegen hagynak. Embereknek egymás elleni áskálódása, modortalan tülekedése, hízélgés, szolgalelkűség, saját személyüknek előtérbe tolása, egyéni érdekeknek a köz rovására való érvényesítése, a vezetők kasztszerű elzárkózása a vezetettekől, az államigazgatásnak rideg papirosszabályok szerinti vitele az érdekeltek változó és sokféle érdekeire való tekintet nélkül, a felelősséggel járó cselekvéstől való iszonyodás, a jóra való restség, mely mindig talál paragrafust arra, hogy tétlen maradjon és tétlenségét indokolja. Folytassam-e e beteges tünetek felsorolását, amelyekkel minden vezető helyen levő ember számtalanszor találkozik s amelyek sokszor annyira „természetes jelenségek“, hogy elkövetők még kendőzésüket is feleslegesnek tartják?

Teleki Pál tudta, hogy ezek a hibák sokkal mélyebb sebeket ráganak a magyar fán, mint azok a hibák vagy mulasztások, amelyeket taktikai téren a politikusok elkövetnek. Neki küldetése volt, így érezte, hogy ezek ellen a belső „kis“ bajok ellen küzdjön, amelyeket ő nagy bajoknak látott, olyan bajoknak, melyek a nemzetet teljes pusztulásba viszik. Azért reagált gyorsan, érzékenyen, idegesen ezekre a jelenségekre s bizony a miniszterelnöki poszton volt alkalma sürűn ilyesfélére reagálni.

Töprengett más dolgokban, fontos politikai kérdésekben is. Természete volt, hogy nem szeretett elsietni semmit — bár gyorsabban dolgozni, tájékozódni embert nem láttam mást —, szerette megvárni a dolgok fejlődését, megfigyelni a fejlődés természetes irányait, hogy aztán csak az utat egyengesse s a nehéz pontokon segítse át a dolgokat mesterséges beavatkozással. Gondolkodó lény volt, tehát töprengett is az eseményeken, kereste mindig a mélyen fekvő indító okokat, a belső rúgókat. Nehéz dolgokban meghallgatott másokat és a józan, elfogultság nélküli véleményre sokat adott. Szellemes megjegyzésekkel, eredeti, a dolgok mélyére tapintó ötletekkel mindig lehetett rá hatni. De dönteni végül mindig a maga esze szerint döntött és bízott magában és döntései helyességében. Azok, akik túlságosan hangsúlyozzák töprengő, vívódó természetét és lelkiismeretfurdalásokkal teli életét, inkább utolsó tragikus tettére keresnek önmagukban indokolást, semmint a vele való érintkezésben szerzett tényleges tapasztalataikra támaszkodnak.

Ugyanilyen túlzás „törekeny“, „beteges“ testről beszélni. Kis-termetű, szikár ember volt és súlyos orvosi műtéteken esett át, de szívós és kemény maradt. Fizikumát céltudatosan edzette, igen egészséges életet élt, különös gondot fordított arra, hogy izmai és idegei mindig rendben legyenek. Második miniszterelnöksége idején, nehéz napokban sokszor hangsúlyozta, hogy neki kötelessége a magyar miniszterelnök testi kondíciójára is vigyázni. Aki a parancsnoki hídon van, és éppen ilyen viharos időben, annak helyén kell legyen esze és szíve, annak nem szabad fáradtnak, kimerültnek, idegesnek lennie. Nem kényességből, nem önimádatból gondozta testi erejét és épességét, hanem lelkiismerete szavára hallgatva, kötelességszerűen. A magyar miniszterelnöknek jól kell aludnia — mondotta —, hogy ha hajnalban felverik, tiszta fejjel álljon a kormányruánál és ne álmosan intézkedjék. Jól is aludt és tiszta volt mindig a feje.

Testi energiáit és egészségét tükrözte az állandó mozgási kedv, mely époly erős volt benne, mint amilyen pihenés nélküli volt szellemének működése. Keményen kopogó, gyors léptei, a lépcsőket 60 évvel is kettőzve lépő mozdulatai époly jellemzőek voltak, mint fantáziájának szüntelenül élénk működése, a terveknek sokasága, amik agyát foglalkoztatták s mint az a csodálatos gyorsaság, amellyel rengeteg tennivalót tudott igen rövid idő alatt alaposan elvégezni.

Akárhányan csodáltuk például, hogy sokirányú elfoglaltsága mellett mennyire lépést tud tartani tudományának irodalmi fejlődésével s mennyire ismeri nemcsak a földrajz, történelem, szociológia, filozófia és egyéb kedvenc tudományainak legfrissebb irodalmát, hanem tenger sok részlettanulmányt is egyéb ismeretágakból. Arra kellett gondolnunk, hogy felületesen olvas, hiszen lehetetlen a rendelkezésére álló idő alatt annyi könyvet és cikket figyelmesen és részleteiben is átolvasni. Csak amikor kezünkbe került egy-egy általa olvasott könyv és margóján ott találtuk jegyzeteit, mindig a szövegnek megfelelő nyelven írva, láttuk azt, hogy nemcsak figyelmesen olvasta a sorokat, hanem a gondolatokat rögtön ellenőrizte, tovább fűzte. Egy-egy megjegyzése tanúskodik róla, hogy még a kifejezések tisztaságára és találó voltára is figyelemmel volt. Tehát igen pontosan sorról sorra olvasott és olvasmányai közben a szerzővel párhuzamosan önállóan is gondolkodott a felvetett témákról. Hogy mégis oly széleskörűen tudott tájékozódni és nem vészett el egyik ismeretág irodalmában sem, annak az a magyarázata, hogy nagyszerű szeme igen gyorsan megállapította egy műről azt, hogy érdemes-e részletesen elolvasni, avagy sem. Így aztán csak a kiváló munkákat olvasta, de azokat alaposan.

Nagyszerű tudását, mély műveltségét nem fitogtatta, hanem szinte tudatosan öltöztette gondolatait és mondanivalóit egyszerű, hétköznapi formába. Azt akarta, hogy mindenki megértse s bár elitet akart nevelni, tudta, hogy ez az elit nemcsak az úgynevezett „művelt osztályokból“ adódik. Nem szavalt parasztkultuszról, nem igyekezett népszerűséget szerezni magának „alsóbb néposztályok“ jogainak és érdekeinek hangsúlyozásával, de mindenkit, aki keze ügyébe került, jött légyen a magyarság bármely rétegéből, emberként kezelte, tanított, nevelt olyan lelkiismeretesen és olyan odaadással, mint hogyha azon az egyeden s annak

mivé fejlődésén múlték a nemzet sorsa. Láttam őt összejöveteleken iparosfiúk között nagy nemzeti problémákról úgy tárgyalni, mintha vele szellemileg egyenrangúakkal tárgyalna; láttam az egyetemen tanítványaival egyenként a legtürelmesebben és a legnagyobb odaadással foglalkozni; láttam falusi emberek között beszélgetni. Mindig tanított, mindig nevelt. Az embereknek sohasem hibáit kereste, amelyek miatt lenézhetné vagy megvethetné őket, hanem kereste az értéket, bármily kicsinynek ígérkezett is s azt próbálta fejleszteni, csiszolni, érvényesüléshez juttatni. Ezért tudott gyenge emberekkel is sikeres munkát végeztetni és együtt dolgozni. Ragyogó tehetségű, nagyszerű emberekkel könnyű a vezetőnek eredményeket elérni. De a ragyogó tehetségű, nagyszerű emberek ritkák. A vezetőnek rendszerint közepes tehetségűek állnak rendelkezésére, legalább is nagyobb részben ilyenek és a vezető nagysága éppen abban mutatkozik meg, hogy ezekkel is tud eredményeket elérni és jó munkát végezni. Teleki Pál ilyen vezető volt.

A nemzet igen sokat köszönhet neki. Sok látható eredményt. De a legtöbb, amit adott, az ma még láthatatlanul a lelkek ezreiben él s csak később lesz belőle eredmény. Teleki Pál utolsó tette az ő neveltjeihez szól. „Én elvégeztem munkámat — látszik mondani halálában —, mindent, amit csak lehetett, most rajtatok a sor. Az én vérem tanúság amellett, hogy amit mondtam és tanítottam, tiszta és igaz. Magyarának lenni olyan hivatás, ami állandó küzdelmet, munkát jelent, nemcsak külső ellenfelekkel, de saját gyengeségeinkkel szemben is. Csak férfias erényekben kiváló nemzet építhet és tarthat fenn maradandó államot a Kárpátok ölén. Számunk fogyásánál sokkal végetesebb baj lehet lelki erőnk, ősi magyar virtusunk, büszke nemzeti Öntudatunk megrokkanása. Fajtánk ősi szellemi és jellemi tulajdonai nélkül — számban és területben bármit bírjunk is — nem lesz Magyarország“.

Sokan kíváncsian kérdezték, amikor halálának megdöbbentő híre órák alatt végigszágulott az országon, nem hagyott hátra „politikai végrendeletet“? Nem hagyott valami írást, útmutatást utódainak^ munkatársainak, a nemzetnek? Elárvult tanítványai szomorúan néztek a kíváncsiskodókra. Hát nem volt egész élete útmutatás, tanácsadás, végrendelet? Hát el lehet azt mondani néhány lapon, ami egy egész élet tanítása volt s meg lehet-e értetni azokkal, akik annyi szóból s oly sok példából nem értettek?

Teleki Pál végrendelete sok-sok ezer ember lelkében él. Ezekben a lelkekben épül a jobb és boldogabb Magyarország, mely ha tényleg megépül és tényleg jobb lesz, Teleki Pál emlékét a magyar nemzet legnagyobbjai közt szimbólumként fogja őrizni.

RÓNAI ANDRÁS

A KELETI ORTODOXIA MAGYARORSZÁGON

A MAGYARSÁG ezeréves történeti hivatása, hogy Nyugat kultúrájának befejezettnek veszi a népvándorlás korát, holott ez a viharos mozgalom csak a tatárjárással ült el. Az utolsó századok hullámain már a magyarság fogta fel és Európa ment maradt a pusztító betörésektől. Szintúgy a magyarság önfeláldozása állította meg a török előretörést is. Az európai köztudatból nem is hiányzik ebbeli érdemeink méltánylása, de annál kevésbbé ismerik úgy itthon, mint Európában azt a közel ezeréves, szívós, kitartó munkát, amellyel a magyarság határt szabott a keleti ortodoxiának és a Kárpát-medencében uralomra segítette a latin egyházat, a mai európai szellem és kultúra kialakítóját.

Elhatározó jelentőségű volt Európára Szent István állásfoglalása Róma mellett, annál is inkább, mert a szláv vidékeket a magyarok bejövetele előtt a bizánci egyház a maga terjeszkedési területének tekintette. A magyarság egy része a görög rítusban ismerte meg a kereszténységet, Gyula vezér is Bizánctól hozott püspököt a Maros vidékére, Ajtony pedig Marosvárot görög szerzeteseket telepített le. Tehát Géza fejedelem uralkodásának kezdetén a magyarság előtt ismertebb lehetett a görög rítus, mint a latin szertartás.

A római egyházhoz való csatlakozás azonban nem jelentette Magyarországon a keleti rítus megszűnését. Azok a magyarok, akik addig oda tartoztak, megmaradtak továbbra is hitükben és talán ennek a hagyománya a nép között ma is szokásos óhitű elnevezés. Mindenesetre keleti egyházi befolyásról, óhitű magyarok létezéséről tanúskodik számos bolgár-szláv egyházi műveltség-szavunk. Azonban az ortodox vallás akkoriban nálunk, ma úgy mondanánk, nem volt elismerve, főpapjai nem közjogi méltóságok, lelkészei a jogtalan nép tömegébe tartoznak és nem emelkednek fel a szabadok osztályába, mint a latin egyház papjai. A görög vallás magánügy volt és bár még V. István idejében több magas tisztséget viselő főúr került ki közülök, lassanként a jogtalan nép, a jobbagység túrt vallása lett.

Az ortodox papság helyzete nemcsak nálunk, de mindenütt ilyen alárendelt helyzetben volt. Ennek maga a görög egyház volt az oka. A görög patriarchátusok: Konstantinápoly, Antiochia, Alexandria, Jeruzsálem fennhatósága alatt élő idegen hívők mellett mind elenyészőbb lett a görögök száma, de viszont a magasabb értelmiségű görögség uralkodó helyzetet foglalt el az egyházban. Az összes jövedelmező stallumokat, egyházfői állásokat magának tartotta fenn. Nem volt érdekében tehát a jobbára idegen nemzetiségű alsó papságnak kiváltságos helyzetet követelni és biztosítani, nehogy versenytársakat neveljen magának és ezért a lelkésznevelésre sem fordított olyan gondot, mint a római egyház.

Az óhitű magyarság idővel mind szorosabb kapcsolatba került a beszivárgó ortodox hitű oláhsággal, valamint a kárpátaljai ruténekkal, kikkel közös egyházfője volt: az 1558-ban megszűnt, Szent Miklósról elnevezett körtvélyesi apátság titulárisa. Már Kun László alatt nyoma van, hogy oláh pópák óhitű magyarokat csábítanak át egyházukba.

A tordai országgyűlés híres, vallásszabadságot kimondó határozatából hiányzott az ortodox vallás elismerése, de az a szellem, mely megnyilatkozott benne, az ortodox egyháznak is javára vált. A protestantizmus, mely oly feltartóztatlanul terjedt el a Brit szigettől a Gyergyói havasokig, természetesen megkísérelte az ortodox egyház meghódítását is. Erdélyen keresztül akart a Balkánra betömi. A magyar és szász protestánsok oláh nyomda felállításával, a lutheri káté és a szentírás oláh nyelvre fordításával

véltek eredményes propagandát kifejteni. Az erdélyi fejedelmek követei, az angol és hollandi követek támogatásával igyekeztek a konstantinápolyi pátriárkákat az új hitnek megnyerni. De mind ez a fáradság kárba veszett, mert a protestantizmus előfeltétele volt a római egyház által teremtett európai szellem: lelki, érzelmi, értelmi fejlettség és társadalmi rend, mely hiányzott az ortodox világból és amelyet elmaradottsága tett meghódíthatatlanná. A protestantizmus győztes fegyvere, a hitvíta eredménytelen volt ott, hol a protestantizmusra hajló, Bethlen Gáborral levelezésben álló Lukaris Cyrill pátriárkát megölték és az alsó papság olvasni sem tudott, csak betanulta a liturgikus szövegeket. A papság erkölcsére jellemző Dositeu román püspök fegyelmi szabályzata, mely szerint az a pap, aki részegeskedik, lop vagy gyilkol, 8 forintot fizet a püspöknek, de 24-et, ha nem tudja a misét vagy a vecsernyét.

Miután a reformáció megakadt az ortodoxia határain, az erdélyi fejedelmek legalább az erdélyi románokat igyekeztek elszakítani az ortodoxiától. Megengedték nekik a püspökválasztást és az addigi vándor vladikák helyett székhelyet jelöltek ki, püspökeiket a református szuperintendens gyámsága alá helyezték. I. Rákóczi György azzal erősítette meg az oláh püspököt, hogy köteles az oláh nyelvű liturgiát bevezetni a görög és ósláv helyébe. A regáti oláhok, csak kétszáz évvel később, Cuza fejedelem parancsából jutottak el nemzeti nyelvük használatához.

A protestáns kísérlet után a bécsi kormány támogatásával a katolicizmus vette fel a küzdelmet az ortodoxiával és a XVII. század közepén először a ruténeknél, majd az erdélyi fejedelemség megszűntével az oláhoknál vitte keresztül az úniót. Ez a térítés csak félsiker volt, mert a pápa fennhatóságának elismerésével szemben változatlanul megmaradt a görög rítus, az ortodox szellem és a meg nem kérdezett nép jóformán észre sem vette a változást, csak a papok tudtak róla. Így inkább az ortodoxia kapott rést nyugat felé, semmint a latin egyház hódított volna Keleten.

A régi óhitű magyarság, melynek nyomait a Szerémségben, a Szörényi bánóságban, a Tisza-Maros szögében, Békésben, Biharban, Hajdú, Szilágy, Szabolcs megyékben, egész Erdélyben és Székelyföldön találjuk meg, részben az elnéptelenítő török uralom, részben az únió következtében nagyon megfogyatkozott és nagy része gazdátlanul sodródott a rutén és román görögkatolikus egyházba.

Az oláhok többsége azonban nem fogadta el az úniót és megmaradt a hierarchiától megfosztott ortodox valláson. Ezek közül kerültek ki a „Curup lui Racopa“, az oláh kurucok, kik Nagyszeghy, Draguj, Bállá Vaszily, Csurulya, Pintye Gligor és Kimpián vezetése alatt siettek II. Rákóczi Ferenc táborába, harcolni a pápista császár ellen.

Épp az úniós mozgalom idején, 1690-ben, mikor a bécsi kormány azt remélte, hogy sikerülni fog a monarchiában véget vetni az ortodoxiának, menekült Magyarországra, a Duna-vonalra visszavert császári hadak nyomában, a török bosszú elől Csernojevics Arzén ipeki szerb pátriárka, harminchatezer hívével. A török kiverése után pusztán maradt Délvidéken letelepítésük nem okozott nehézséget. I. Lipót 1690. augusztus 21-én hozzájuk intézett levelében megengedte, hogy vallásukat szabadon gyakorolják, rác nemzetbeli és nyelvű érseket maguk választhassák. Ezt azután 1691-ben és 1695-ben kelt kiváltságlevelekben megismételte. Csernojevics Arzén utóda, az első rác érsek hűségesküt tett az időközben újra betöltött ipeki szerb pátriárkátusnak, mire Bécsből eltiltottak minden idegen egyházzal való kapcsolatot. Ebben a császári parancsban gyökerezik a Habsburg-birodalom görögkeleti egyházának autokefalitása, azaz önállósága és függetlensége.

Időközben mind több szerb szökött át a török kegyetlenség elől és a Duna mentén fel egész Szentendrőig, a Tisza mentén Szegedig telepedtek le kisebb-nagyobb csoportokban, de mindenütt ragaszkodva különállásukhoz és kiváltságaikhoz. Ez igen sok ellentétre és vitára adott alkalmat, annyira, hogy mikor Mária Terézia jóváhagyta elődei kiváltságlevelét, hozzátette, hogy az érvényes, de csak mások jogának sérelme nélkül. Az érsek hatalmi túlkapasai ellen szól az 1771. évi első illír szabályzat, mely kimondja, hogy az érsek-metropolita csak az egyháziakban főpapja az illír népnek és bármilyen kongresszust előleges legfelsőbb engedély nélkül összehívni tilos. 1777-ben követte ezt a rendeletet a második illír szabályzat, majd gyökeres, máig kiható rendezés történt a harmadik szabályzatban, 1779-ben, mely Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis név alatt ismeretes. Ezt még az ugyanazon évben kiadott érseki asszisztensek utasítása és 1782-ben a Systema Consistoriale egészítette ki. Ez a szabályzat valóban a bécsi bürokrácia mesterműve, mely számol minden eshetőséggel, cél tudatos, messzelátó, kánoni szempontból is tájékozott és amellet a legapróbb részletek sem kerülnek el figyelmét. Az államfő legfőbb felügyeleti joga mindenben érvényesül, egyrészt megfelelően ez a kánonoknak, melyek szerint a keleti egyházban a világi elemet egyedül az uralkodó képviseli és az ő jóváhagyása szükséges a zsinat minden határozatához, másrészt kifejeződik az is, hogy a magyarországi görögkeleti egyház létesülése, fennmaradása és autokefálitása egyedül az uralkodó hatalmából ered, mert Csernojevics pátriárka az apostolica succession, egy üres címen és hívein kívül mit sem hozott magával.

Mialatt az ortodoxia így megvetette lábát Karlócán, az oláh görögkeletiek teljes jogtalanságban tengődtek. A kormányzat nem vett tudomást róluk, míg elszakadt hittestvéreik, a görögkatolikusok a bevett felekezetek jogaiban osztoztak. A XVIII. század közepén emiatt már zavargások is törtek ki Erdély déli részén, melyeket katonaságnak kellett elnyomni. Végre Erzsébet cárnő, ki akkor szövetségese volt Mária Teréziának, Nagy Frigyes ellenében, lépett közbe az oláh ortodoxok érdekében, mire megnyílt az elnyomatás, sőt Mária Terézia 1761-ben az oláhok részére egy „exempt“ püspökséget létesített és arra a budai görögkeleti püspököt nevezte ki. 1784-ben pedig II. József császár, ki különös kedvteléssel szeretett egyházi ügyekbe beleavatkozni és lehetőleg az egyházat is racionalizálni, megszüntette ezt a püspökséget és egész birodalma ortodoxait a karlócai érsekség alá rendelte. Ettől fogva nyolcvan éven át a románság a szerb egyház fennhatósága alá tartozott.

Az 1790/91. évi országgyűlés a görögkeletieknek is jelentős eseménye. A XXVII. törvénycikk adta meg nekik a polgárjogot és képesítette őket jószágszerzésre és hivatalviselésre. Ez volt a nem egyesültek emancipációja. Az 1792. évi X. törvénycikk pedig püspökeiknek székét és szavazati jogot adott az országgyűlésen. A görögkeleti felekezetnek a törvényesen bevett felekezetek közé való felvétele, a recepció csak az 1848. évi XX. törvénycikkkel történt meg. Az első magyar minisztérium előtt az egyik első küldöttség volt az oláh ortodoxok deputációja, kik a szerb egyháztól való függetlenítésüket kérték. Az oláhok, bár időközben oláh származású főpap is ült a karlócai érseki székben, elnyomottaknak érezték magukat és mind élesebb ellentétbe kerültek a szerb papsággal, mely az ósláv liturgiát is reájuk akarta kényszeríteni. A szabadságharc azonban megakadályozta a magyar kormányt az intézkedésben és 1864-ben Ferenc József az oláhok kérését teljesítette; sőt időközben Rajacsics karlócai érsek-metropolitának a szerb pátriárka címet, majd báró Saguna András oláh püspöknek az „erdélyi románok metropolitája“ címet adományozta. A magyarországi

görögkeleti autokefál egyháznak szerb és román egyháztartományra való szétválasztását a kiegyezés után a magyar törvényhozás az 1868. évi IX. törvénycikkkel iktatta törvénybe. E törvényben szerepel először a nemzetiségi megjelölés, a szerb és román egyház elnevezés. A két egyháztartomány autonómiája a királyilag jóváhagyott szervezeti szabályzatokban állapított meg. Ezek a szabályzatok a hagyományos bécsi „divide et impera“ elv szellemében készültek és mindazon kiváltságokat, szokásokat, melyek nem egészen két évszázad alatt a karlócai érsekség kormányzatát a magyar állam szerveitől függetlenítették, mind megtalálhatjuk bennük.

A görögkeleti egyház rendi egyház, melynek feje a konstantinápolyi pátriárka elnöklő alatt álló püspöki zsinat és a világi elemet a legfőbb felügyeletet gyakorló államfő képviseli, akinek jóváhagyása szükséges a zsinat határozatainak érvényességéhez. Ez a rendi szervezet eltorzult a balkáni egyházaknál. A bizánci, majd a török elnyomás következtében a bolgár és szerb nemzeti érzés az egyházba menekült, a nép az egyház védelme alatt szervezkedett és az egyház a nemzet legfontosabb politikai szervévé lett. Ennek az irányzatnak engedett érvényesülést a bécsi kormányzat, mely a dinasztikus érdekek biztosítását látta abban, ha a szerbeket egy közvetlen uralkodói felügyelet alatt álló egyházban megszervezi. Az 1868. utáni rendezésnél már szinte megváltozhatatlan hagyományként került bele az autonómiákba legfőbb szervként a püspöki zsinat helyett a nemzeti kongresszus, melynek 60%-a világi képviselő és csak 40%-a egyházi személy. Aztán annyira elfajult ez az autonómia, hogy a román egyházban a metropolita-választáson a püspöknek csak akkor volt szavazati joga, hogyha egy világi szavazókerület metropolita-választónak megválasztotta. Így az összes egyházi stállumok elnyerése az egyházfőtől le az egyszerű lelkészig a világiak szavazatától függött. Elképzelhető-e ilyen szervezetű egyház anélkül, hogy abban a vallásos szellemet háttérbe ne szorítsa a nemzetiségi politika? a papság fölé ne kerekedjenek az érvényesülésre vágyó politikusok, agitátorok? a politika hatalmába ne kerítse a papságot is, mely elvégre a laikusok szavazatától függött? Ezért úgy a szerb, mint a román egyház tulajdonképpen két nemzetiségi tartomány lett az egyébként közjogilag egységes Magyarországon. A mind gyakoribb súrlódásokból nyilvánvaló lett, hogy ez a két egyháztartomány nem illik be a magyar állam szerkezetébe. Egy ízben Ferenc József maga volt kénytelen a makacsul ellenkező szerb kongresszus mellőzésével Angyelicset karlócai érsekké kinevezni. Ezek az ortodox egyházak idővel a monarchia veszedelmes bomlasztó erői lettek, úgyhogy közvetlenül a világháború előtt az uralkodó kénytelen volt a szerb egyház autonómiáját felfüggeszteni és csak a közbejött háborús események akadályozták meg, hogy a román egyházzal ugyanez nem történt.

A szerb és román egyháztartományon kívül voltak még görög alapítású autochton egyházközségek. A XVIII. században sok városunkban görög kereskedők telepedtek le; telepeket, ú. n. compániákat alkottak és idővel, helytartótanácsi engedély alapján templomot építettek, egyházközséget alkottak és papokat hoztak maguknak, kik a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alá tartoztak. Ilyenek voltak többek között: a pesti Petőfi-téri, miskolci, szentesi, kecskeméti, hódmezővásárhelyi, brassói, karcagi, gyöngyösi, egri, továbbá az azóta megszűnt komáromi, váci, győri, mosoni, lévai, balassagyarmati, füleki, losonci, tokaji és ungvári egyházközségek. Mikor az uralkodó rendelkezéséből a karlócai érsek lett a monarchia összes ortodoxainak egyházi feje és minden külföldi kapcsolat eltiltatott, ezek az autochton egyházközségek kénytelenek voltak, bár csak „in spiritalibus et pure dogmaticis“ kapcsolatba lépni a karlócai érsekség valamelyik püspökével. A kiegyezés utáni rendezéskor az 1868. évi IX. t.-c. 9. §-a

kimondja, hogy a se nem szerb, se nem román egyházközségek különállósukat továbbra is megtartják.

Kevéssel a világháború kitörése előtt Kárpátalján, a görögkatolikus rutének között ütötte fel a fejét az ortodoxia, mely azt mutatta, hogy ez az erősen vallásos nép közül sokan, a több mint kétszázados únió ellenére, hajlamaikban megmaradtak ortodoxnak és az első alkalommal, melyet az orosz bujtogatás teremtett meg, hajlandók voltak visszatérni ősi hitükhöz. A máramarosi híres schizma-perben az egyik oldalon Kabajuh Sándor vezetésével egyszerű, vallásos, rutén parasztok szerepeltek, míg a másik oldalon a pétervári iskolákban kiképzett Gerovski fivérek és gróf Bobrinski, az orosz szent színódus világi elnöke állott. Így használta fel a politikai agitáció az egyszerű emberek hitbuzgóságát. De akkor még a kárpátaljai ortodoxok száma alig haladta meg az ezret.

A magyar birodalom 2,333.978 ortodoxából a trianoni határok között mindössze csak 50.839 maradt és a tömeges szerb optálás következtében 1930-ra már 39.839-re olvadt le a számuk. Ebből 15.554 magyar, 13.043 román, 6286 szerb, 2286 bolgár, 1687 orosz és 983 egyéb anyanyelvű. Miután a karlócai szerb érsekség és a román metropolita elszakadt tőlünk és a szerb, illetve a román nemzeti egyházba olvadt be, a trianoni Magyarországon csak csonka egyházrészek maradtak. E csonka részek közül, bár lélekszámban a legkisebb, szervezetben a legépebben a budai szerb püspökség maradt meg 24 működő egyházközséggel. Ezt az egyházmegyét, melynek hovátartozása államjogilag rendezve még nem lett, a szerb nemzeti egyház a maga fennhatósága alatt lévőnek tekintti és ennek kapcsán a magyarországi görögkeleti kérdés rendezésére egyedül magát tartja jogosultnak. A szerb nemzeti egyháznak ez az igénye akadályozta meg eddig, hogy az öntudatra ébredt és tíz év előtt a budapesti, szegedi és szentesi magyar egyházközségekben szervezkedő görögkeleti magyarok, valamint a magyar egyházhoz csatlakozó békési és bihari román egyházközségek több mint 15.000 hívővel nem építhették ki a maguk magasabb egyházi szervezetét és nem kaphattak püspököt. Viszont a görög alapítású autochton egyházközségek közül a pesti Petőfi-téri, a miskolci és karcagi, felhasználva a változott helyzetet, visszatért ősi egyházába, a konstantinápolyi pátriárkátushoz.

A trianoni Magyarország görögkeleti egyházának rendezetlensége, a görögkeleti hívők minoritásánál fogva nem volt fontos, de egyszeriben jelentőséget kapott e kérdés, mikor Kárpátalja visszatérésével közd 130.000 rutén és a Romániától visszacsatolt területen körülbdül 250.000 román ortodox-szal szaporodott meg a görögkeleti hívők száma.

Kárpátalján a húszéves cseh uralom nagyra nevelte az ortodoxiát, mert úgy vélte, hogy szövetségest talál benne a magyarbarát görögkatolikus egyház ellen. Ezért a konstantinápolyi pátriárkával megállapodott a csehszlovákiai görögkeleti autonóm egyház létesítésében. Az új érsekség azonban nem váltotta be Benes reményeit, mert nem volt hajlandó politikai eszköz lenni a cseh kormány kezében és a rutén papság annyira ellenzéki érzdmű volt, hogy nem egyszer a magyar pártokkal fogott össze a csehek ellen. Ez indította Benest, hogy a szerb pátriárka segítségével Kárpátalján egy második, ú. n. munkács-eperjesi görögkdeti püspökséget létesítsen, melynek élén a szerb színódus által választott szerb püspök állott. Így a rutének két görögkeleti egyház fennhatósága között oszlanak meg: az egyik a konstantinápolyi fennhatóság alatt álló magyar-orosz egyházmegye, mely a görögkeleti magyar mozgalommal tart összeköttetést, a másik pedig a Belgrádtól függő szláv orientációjú munkácsi egyházmegye.

A Romániától visszacsatolt területtel visszatérő görögkeleti románok; a régi magyarországi román egyháztartományból csak csonka töredéket

hoztak vissza, mert sem a nagyszebeni érsekség, sem az aradi, sem a karánsebesi püspökség nem tért vissza. A visszacsatolt területen a románok három új püspökséget létesítettek: a nagyváradi, a kolozsvárit és a mármarosit. Az utóbbit, a kizárólag görögkatolikus mármarosit és szatmári románok áttérítése végett alapították és miután az átcsatoláskor a püspökök együtt a román tisztviselőkkel és katonaságból álló hívek is eltávoztak, a nem nagy számú áttértek pedig a görögkatolikus hitre visszatértek, ez az egyházmegye megszűntnek tekinthető. A nagyváradi püspökség is Belényesre költözött, úgyhogy a visszacsatolt területen csupán egy román püspökség maradt: a kolozsvári. A román kultúrzóna által sanyargatott Székelyföld görögkeleti egyházközségeinek összes papjai és a hívőknek közel fele eltávozott, olyan hangulatot hagyván hátra, mely ott a román egyházi igazgatásnak újbóli felvételét (legalább egyelőre) lehetetlenné teszi.

A Romániától visszacsatolt terület görögkeleti román egyházát tekintve államjogi és egyházi szempontból merőben új helyzettel állunk szemben, mert a régi magyar birodalmi román egyháztartomány hierarchiája nem tért vissza és így annak kiváltságai, autonómiája sem elevenedhetnek föl. A rendezés azonban nem szorítkozhatik csak a román egyházra, hanem ki kell terjednie az összes magyarországi görögkeletiekre. A feladat igen nehéz, sokkal nehezebb, mint 1779-ben vagy 1868-ban volt, mert csupa töredékkel állunk szemben, melyeknek helyzete kánonellenes és államjogilag sem ismerhető el. A 451. évi kalcedoni IV. egyetemes zsinat kimondta, hogy az egyház joghatósága az állam határával mindenkor összeesik, már pedig a budai szerb püspökség, a volt munkácsi szerb püspöki adminisztrátúra a belgrádi szerb pátriárka alárendeltje, a kolozsvári püspök pedig eddig a román nemzeti egyházhoz tartozott, a kárpátaljai magyar-orosz egyházrész a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alatt áll, szintúgy néhány görög alapítású autochton egyházközség, míg a görögkeleti magyar egyházközségek püspöki fő nélkül ki vannak téve az ellenséges idegen egyházak kiközösítésének és üldözésének. Ezekből kell létrehozni a magyarországi görögkeleti egyházat, melynek egyik tagozata lenne a magyar egyházmegye. A magyar görögkeletiek nem kívánnak többet, mint azt, hogy saját hazájukban egyenlő jogaik legyenek a nemzetiségekkel. Érvül felhozzák azt, hogy mihelyt a magyarországi görögkeleti egyházban a magyarság is szerephez jut, ez az egyház veszteni fog politikai és nemzetiségi jellegéből és vallásos feladatát jobban fogja teljesíteni. A közelmúlt eseményei után a nemzetiségi egyházaknak is szükségük van a magyar testvéregyházzal való együttműködésre, hogy leküzdhessék az irányukban mutatkozó sokban jogos előítéleteket. A magyar álláspont helyességét elismeri néhány külföldi görögkeleti főpap is, ki az egyház érdekeit elébe helyezi a nemzeti érdekeknek, nehogy a magyar görögkeleti hívő nemzeti érzésében ellenkezésbe kerüljön egyházával, azt elhagyni kényszerüljön. Mindaddig sajnós az érdekelt egyházakban az ellenkező álláspont érvényesült, mely szerint görögkeleti magyar nincs, hanem az elmagyarosodott szerb vagy román, akit jogosan visszakövetelnek maguknak. A konstantinápolyi pátriárka, kitől a magyar hívők ismételten kérték helyzetük rendezését, tekintettel az éles ellentétre, halogatja a döntést, miközben a visszacsatolásokkal megszorodott görögkeletiek érdekei a rendezést mind sürgetőbbé teszik.

A tervezett magyarországi görögkeleti egyház autokefalitása, azaz önjogúsága és függetlensége is sok vitára ad alkalmat, vannak akik az autonómiát is elegendőnek tartanák, de ezt a magyar állam, szuverenitásának sérelme nélkül, csak a konstantinápolyi világ-pátriárkától fogadhatná el, mivel az nem nemzeti egyház feje.

A közelmúlt napokban jelentős intézkedés történt, mely lényegesen meg fogja könnyíteni a magyarországi görögkeleti egyház ügyeinek rendezését. Ugyanis a kormányzó, az államfőnek biztosított legfőbb felügyeleti jogkörében adminisztrátort nevezett ki a püspöki fő nélkül lévő egyházrészek és egyházközségek fölé. Ezáltal a görögkeleti magyarok és rutének nem maradnak többé szervezetlenül és képviselő nélkül a hierarchiába szervezett szerb és román egyházrészekkel szemben. A görögkeleti magyarok kívánságának teljesítése sokszázados mulasztást hoz helyre és a magyarság térfoglalása a hazai ortodox egyházban sok előítéletet fog eloszlatni s bizonyára a tiszta vallásosságot fogja erősíteni a politikai szellemmel szemben. Az ortodoxiában hatalmas egységesítő erőt találhat az, aki élni tud vele. A Balkán keverék-népeiből egységes nemzeteket, az orosz steppe rengeteg népfajából a Szent-Oroszországot alkotta meg. Mi magyarok odaengedtük ezt az erőt a nemzetiségeknek, pedig a vezetésre hivatott, türelmes magyar szellemtől áthatott ortodoxia Szent István soknyelvű birodalmában a közös haza érzésének egyik istápolója lehetett volna.

PLURIMUS

OROSZORSZÁG GAZDASÁGI EREJE

FÖLDÜNK jelentős gazdasági hatalmai sorában az oroszok birodalma sajátosan különös gazdasági organizmus. Óriási területe igazi eurázsiai tömeg s ebben a tekintetben merőben különbözik a britek világbirodalmától. Az orosz birodalom kontinentális birodalom és szuronyokon nyugszik, a brit birodalom globális: összetartja a hatalmas flotta és a tengeralatti kábelhálózat. Az oroszok birodalmának nagyságáról legjobban Alexander von Humboldt alkothatunk magunknak fogalmat, aki szerint nagyobb a területe, mint a telihold 19 millió km² nagyságú korongja, is ez a 21 millió km² nagyságú orosz kolosszus 192 millió lakosával Európa keleti felét és Ázsia északi kétötöd részét foglalja el. Mind Európában, mind Ázsiában felnyúlik a sarkkörön túlra is, délen pedig leér a Fekete-tengerig, nyugaton és keleten viszont a Keleti-tengerre, illetőleg a Csendes-óceánra tekint. Igen hosszú a tengerpartja, az Egyenlítőnél is hosszabb: 50.000 km. Mégis kontinentális az oroszok birodalma, mert tengerei közül csak a Keleti-tengernek és a Fekete-tengernek van gazdasági jelentősége és még ezek kijárata is idegenek kezében van. Az Északi Jegestenger az év nagy részében be van fagyva, csak az európai oldalon húzóó Murmanpart élvezi a Golf-áramlás jótékony hatását. A Káspi-tenger tulajdonképpen csak tó, a Csendes-óceánnak pedig csak délen, Vladivosztoknál van melegebb kikötője. Az orosz politikát ezért állandóan a meleg tengerekért folytatott harc jellemzi. Az utolsó százhatvan esztendő hiábavaló öt orosz-török háborúja, amely mind a Fekete-tenger kijáratáért folyt, mindennél beszédesebben bizonyítja, milyen szívós küzdelmet vívnak az oroszok a szabad, meleg tengerért. Megpróbálkozott a Távols-Keleten is az orosz-japán háborúban, de ez az igyekezete is meddő maradt.

Az oroszok birodalmának ez a nagyterületűsége és kontinentális jellege gyér népsűrűséggel párosul, mert Alois Fischer számítása szerint mind Kelet-Európa, mind Észak-Ázsia kb. két és félszeresét tudná eltartani a mai kerekén 210 millió lakoságnak. Igaz, hogy az északi tájak természeti adottságai egyáltalán nem csábítanak letelepülésre. Az amerikai Únióval

összehasonlítva míg Oroszország 1500 és 1900 között naponként úgyszólván 120 km²-rel lett nagyobb, addig az Únió alig 72 esztendő alatt naponként 320 km²-rel gyarapodott.

Az orosz „gazdasági teret“ az a hatalmas eurázsiai alföld határozza meg, amely nem ismeri az Európa és Ázsia közé ékelődő, hosszan elnyúló Ural-hegység választó szerepét, hanem kitölti a Keleti-tenger és a szi-bériai Jeniszej-folyó közötti teret, hogy azután minden további nélkül átmenjen a Szibériai-platóba. Ez az orosz gazdasági tér délen az európai oldalon a tengerre ér ki, az ázsiai oldalon ellenben hegységkeret választja el Elő-Ázsia, illetőleg Belső-Ázsia magasföldjétől. Továbbá különbséget teszünk az alacsonyabb Észak és a magasabb Dél között s az orosz földnek ez a kettős felszindomborzati jellege meghatározza a két nagy tájvidék gazdasági ellentétét is, az agrár Északot a bányász Déllal szemben, természetesen nem felejtve egy percre sem azt, hogy az Északi sarkkörön túra is felnyúlik az orosz gazdasági tér. E két nagy táj vidéken belül azután külön életlehetőségekkel rendelkező tájegységekre bontható az orosz föld. Az európai oldalon először is Észak-Oroszország hideg világa jelentkezik, mert ennek sztratégiai jelentőségű jutott osztályrészül, amióta a világháború folyamán 1916-ban megépült a mi hadifoglyaink munkájával is a Murman-vasút s 1933-ban a Szovjet alkotásaként politikai foglyok munkáerejével a Keleti-tengert a Fehér-tengerrel összekötő csatorna. Ma már a Golf-áramlás mosta Murmanpart tehát a birodalom elsőrangú északnyugati kapuja lett, amely az orosz föld vasút- és csatornahálózatába egyaránt szervesen bekapcsolódik. Észak-Oroszország sarkkörön túli tája az a tundravilág, ahol a növények tenyésztési ideje alig tart három hónapig s ezért ez a kietlen táj csak nomád rénszarvas-tenyésztő lappok, szamojédok hazája. A sarkkörtől délre a 60. szélességi fokig azonban már benne vagyunk az őserdő világában, a taigában. A Szovjet nagyarányú fakitermelése folytán erősen megritkultak a folyók mentén az erdők s mindenfelé fűrésztelepek s itt-ott kátrány- és hamuszírgyárak jelennek meg a gazdasági tájképben. Archangelszk azután teljesen magán is viseli a favüág karakterét, mert itt úgyszólván minden fából van, a házak, a rakodópartok, utak, leveztető csatornák stb. Teljesen más életkörülmények jellemzik Oroszországnak a 60° szélességi körtől délre eső középoroszországi részét. Ez a nagy erdős táj a balti ablaktájjal újra kitekint a Keleti-tengerre, miután ma az észtek, lettek és litvánok az orosz Szovjetbirodalomba kebelezettek be. Közép-Oroszország délen szavannás, sőt szteppés tájba megy át. Közép-Oroszország a birodalom igazi történelmi földje. Itt volt az Ilmeny-tó vidéken Rurik Novgorod birodalma, itt volt a moszkvai nagyhercegség, itt „Oroszország Rómája“, a szent Moszkva, itt a Nagy Péter cár parancsára egészségtelen, mocsaras vidéken cölöpökre épített Szentpétervár, a mai Leningrád s itt a nyári vásáraitól világhíressé vált Nizsnij-Novgorod a Volga mellett, ahol egész Európa és Ázsia kereskedői megfordultak és kicserélték áruikat, de itt van a mai Szovjet központja is, az ismét vezető szerephez jutott Moszkva. Ennek a történelmi földnek nyugati és keleti részét éles különbségek választják el. Az oroszok bölcsője valószínűleg Közép-Oroszország nyugati részén ringott, míg a keleti része már kolonialis terület, mert a nyugatról, az ún. Fehér-Oroszországból megindult gyarmatosító hullám majdnem teljesen magába olvasztotta az itt talált finn népeket s csak a távoleső és terméketlen észak- és keletoroszországi földet nem öntötte el egészen ez a hullám s ezért ott még többféle finn törzs él. Közép-Oroszország a rozstermelés öve s Moszkva vidékének jelentős gyáripára van. Ismét más az ukránok földje, a csernozém talajáról ismert Dél-Oroszország. Ennek nagy gazdasági jelentőségét nemcsak búzája biztosítja, hanem a Dnyeper-könyök vasérci és a Donec-folyó szénmedencéje is. Ennek a földnek történelmi múltját a szintén normann alapítású Kiev idézi fel emlékünknben, mai nagy gazdasági jelentőségét pedig a pontusi éléskamrának nagy tengeri kapuja, Odessza képviseli. Egészen ellentétes tájképi világ a Káspi-tó süllyedésses alföldje sivatagi steppéjével, ahol a kisebb folyók elszikkadnak a forró homokban, avagy sóstavakban vesznek el. Csak nomád pásztoréletet élnek itt a buddhista kalmúkok, a mohamedán tatárok és kirgizek, míg a Volga és Ural alsó folyásánál lakó kozákok lötenyésztők és halászok. Földművelés ezen a földön csak öntözéssel

lehetséges. Ez az európai Oroszországnak legtarkább néprajzi sarka. A Káspi-tó süllyedéses alföldjétől északra felhúzódó, Ural-hegységen inneni alacsony táj Kelet-Oroszország földje. Kazántól délre steppés a táj, északra viszont már fenyveserdőségben járunk. Míg délen nomád török-tatár népek (csuvas, tatár, baskír) élnek szerény életüket, amott északon, ahol az orosz gyarmatosítás még kevesebb eredményt ért el, a volgai finnek (cseremiszek, votjákok, zürjének, mordvinok) szerény földművesek.

Európai Oroszország két hegységtája az Ural és a Krim-félsziget. Egészen más az egyik is, a másik is. A 2500 km hosszú Ural-hegység régi begységvilág s az Alpoknál két és félszer hosszabb (a Kárpátok csak 1400 km!) s 1700 m-ig emelkedik. Legértékesebb része az ásványkincsekben igen gazdag középső része. Itt vasérc, rézérc, ezüstéreg, továbbá arany, platina és drágakövek, valamint a hegység közelében nyugaton, Permnél, széntelepek határozzák meg az Ural vidékének gazdasági jelentőségét, amelynek nagyobb gazdasági intenzitását éppen a szovjetgazdálkodás igyekszik fokozni a már szibériai területen fekvő Kuznyeck Szibirszkij, mai nevén Sztatinszk szenének igénybevételével. Teljesen idegen világ a földközitengeri éghajlatú és növényzetű Krim-félsziget, ahol az eurázsiai hegyrendszerhez tartozó Jajla-hegység 1500 m-ig emelkedik. Történelmi múltban szintén igen gazdag föld ez. Gót, görög, velencei, génuai, bizánci, tatár, török és orosz világot látott már ez a föld; a hegység tenger felőli lábánál nyaralt a cári arisztokrácia és Livádiában maga a cár is.

Ázsiai Oroszország nagykiterjedésű területének javarésze a szibériai föld minden előítéletével, de jövőjével is. A 16 millió km^a nagyságú ázsiai orosz földnek van azonban teljesen más jellegű tája is s ezek Túrán és Kaukázia. Mindegyik más és más kamrája az orosz gazdasági életnek, sőt Szibéria sem egységes életlehetőségekkel rendelkező táj. Nyugat-Szibéria pl. az az alföldi táj, amelynek csak délen száraz a talaja, különben óriási mocsár, mert a folyók észak felé folynak s tavasz vége felé, amikor már délen, a folyók felső szakaszán elolvadt a jég, a hatalmas hőmpölygő áradat északon, a folyók felső szakaszának jégpáncélja miatt kiönt s az óriási területek elmoszasodnak. Itt is, miként az európai oldalon, a tundrás, illetőleg taigás tájban primitív gazdasági életformák élnek mind maig. Szamojédek és osztyákok vadásznak és halásznak a tundrák világában, osztyákok, vogulok és oroszok pedig a taiga őserdőben. Csak a déli rész extenzív mezőgazdasága jelent értéket az orosz gazdasági életnek, mert ennek gabonája és vaja már kiviteli cikk is. A Jeniszej-folyón átkelve, Közép-Szibéria táblás földjére jutunk. Ennek a talaja már nem mocsaras, hanem száraz, az itteni erdőségek tehát szárazak. Primitív életformák között élnek az itteni tungúzok, jenszejek s a jakutok is. Itt is kevés még az orosz telepes. És ismét más Kelet-Szibéria. A Léna-folyó nagy ívével párhuzamosan haladó Vjerhojanszki-hegységiven belül ott találjuk Vjerhojanszkbán a Föld hidegpólusát — 68 C°-kal, mert itt a hegységív megakadályozza a hideg levegő lefolyását. Ez a borzasztó hideg azonban mégis elviselhető, mert az idő száraz és csendes. Gyakran nincs is hótakaró ebben a borzasztó hidegvilágban. Jukagirok laknak északon s jakutok délen, kevés orosz telepessel vegyesen, tehát megint csak primitív gazdasági életformájú táj Szibériának ez a része is. Van azután Szibériának csendesóceáni tája is, ahová a Sztanovoj-hegységtől keletre eső föld tartozik. Ez feljut egészen az Ázsiát Észak-Amerikától elválasztó Bering-szorosig s déli nyúlványa Kamcsatka félszigete. Ismét csak tundrás, illetőleg erdős világ, rajta primitív életformák között élő népekkel, mégpedig csukcsokkal, eszkimókkal, korjakkal, tunguzokkal, kamcsadállokkal. Újabbban azonban Szibéria északi tájai is kezdenek bekapcsolódni az orosz gazdasági organizmus vérkeringésébe, amióta itt szén, petróleumot, nikkelt,

rezet és aranyat is találtak s amióta a nyári három hónap alatt jégtörők: segélyével sikerült megtenni az utat a Keleti-tenger és a Csendes-óceán, között; Szibéria északi része ma már sztratégiai jelentőséghez jutott.

Szibéria déli hegységvilága a régi tönkéből álló Altáj- és Szajáni-hegység, az észak felől hozzájuk támaszkodó alacsonyabb hegységtájjal: igen gazdag bányáöve az orosz földnek. Az Altáj vidékén arany, ezüst és réz, újabban pedig a már említett kuznyecki széntelepek, a Szajáni vidéken pedig az aranyon kívül az igen jelentős grafit gyakorolt vonzó hatást az oroszokra úgyannyira, hogy ennek eredményeképpen a bennszülött lakos-ságot, köztük nyugaton a kalmüköket, úgyszólván teljesen kiszorították. Ismét más a Bajkál-tótól keletre lévő ú. n. Transzbajkái-hegység széles platószerű hátaival. A Jablonov-hegység ennek csak egy vízválasztója. A táj északkeleti része az Aldan-plató. A Transzbajkái-hegység is aranyával szerepel. Jakutokon, burjátokon kívül csak kevés orosz él itt. Orosz-Ázsia délkeleti sarka az Amurföld. Rögös hegységvilág ez, főütőerével, az Amur-folyóval s az Oroszbirodalom távolkeleti tengeri kapujával, Vladivosztokkal. Tunguz népei vadászok-halászok, a zord éghajlat miatt mezőgazdasági kultúrája igen szerény, inkább sztratégiai jelentősége van ennek a keleti végvidéknek. Orosz-Ázsia délnyugati sarka viszont a Káspi-tó két oldalán Túrán, illetőleg Kaukázia. Túrán déli felében alföldi táj, ez az Aral-Káspi alföld, északi felében pedig hegyes hátaktól megszakitott alacsony tönkfelület, ez a Kirgiz-földkuszöb. Az Aral-Káspi alföld turkmének lakta sivatagi világában a folyókról öntözött oázisokban mesterséges öntözéssel gabona-, rizs-, gyümölcs- és gyapottermelés folyik. A turkesztáni dinnye már világmárka lett, a gyapottermeléssel pedig az orosz ipart igyekeztek nyersanyaggal ellátni. A Kirgiz-földkuszöb állattenyésztő nomádok földje. Túrán is történelmi táj. Virágzó oázisállamok emléke él itt, Zarathustra vallásának földjén járunk, az Amu-darja felső völgyében, török és mongol népek özön-lötték el Belső-Ázsia felől s Szamarkand volt Timur hatalmas birodalmának központja. Kaukázia végül az Oroszbirodalom magashegység-világa, amely a Káspi alföldhöz hasonlóan néprajzi tarkaságáról ismert; igen nagy gazdasági értéke a bakui petróleum.

Szovjet-Oroszország gazdasági organizmusának másik szerve, a gazdasági teret kihasználó ember, még távolról sem áll a gazdasági kultúrának azon a magas fokán, mint pl. az USA népe. A körülbelül ötven nemzetisége közül csak az oroszok, ukránok, fehéroroszk s az újabban a Szovjethez csatolt észtek, lettek és litvánok jöhetnek tekintetbe mint gazdaságilag művelt népek; a birodalomnak kb. 20%-át alkotó különböző primitív népei azonban még igen kezdetleges gazdasági fokon állanak, amint a gazdasági tér tájegységeinek elemzésénél láthattuk. Ez utóbbiak vadászó, halászó, gyűjtögető életmódot folytatnak, avagy nomád állattenyésztők a igen szerény földkultúrával foglalkoznak. Pedig e népek közül egyik-másik számszerűleg nem is olyan jelentéktelen kisebbsége az orosz néprajzi tarkaságnak, mert pl. a georgiaiak és örmények a lakosságnak kb. 1—1, a tatárok és kozákok pedig 2—2%-át alkotják. A lakosság zöme az orosz, az ukrán és a fehérorosz, 58, 16, illetőleg 3%-kal s ez a kb. 75%-os többség hatalmába vette ezt az óriási birodalmat s folytatja még ma is oroszosító munkáját. Közép-Oroszország nyugati részéből, az ú. n. Fehér- vagy Nyugat-Oroszországból indult meg ez a folyamat s legkevésbé ért még el a magas északi és távolkeleti tájakra. Minden jel megvan azonban arra, hogy az oroszosító folyamat ezeknek a tájaknak sztratégiai jelentőségével mind jobban fokozódik.

Az orosz föld lakosságának gyarapodását mutatja az a számadat, amely szerint 44 év alatt majdnem megkétszereződött az 1897. évi népszámlálás.

104 millió embere. Európai viszonylatban ez annyit jelent, hogy a szláv lakosság ma Európa egyharmadát teszi ki, holott hetven évvel ezelőtt az európai lakoságnak még csak egynegyed része volt szláv. Ugyanakkor a latinság Európa lakosainak egyharmad részét alkotta, ma pedig csak egynegyed részét. Igen nagy az ellentét az orosz föld európai és ázsiai részének lakottsága között. Az egész birodalomnak kb. egyötödét alkotó európai földön a birodalom lakosságának négyötöd része élt a mai világégés előtt..

A lakosság számszerű elhelyezkedésében feltűnik az európai Oroszországban a népsűrűség csökkenése nyugatról keletre haladva, nemkülönben az északi tájak jelentéktelen népsűrűsége, ázsiai Oroszországban pedig a Dél és Észak ellentéte. Közép- és Dél-Oroszország 25—50 km. népsűrűségi értéke alárendelten 50—100 km-es foltokkal erősen keleteurópai jelleget mutat, Észak-Oroszország és ázsiai Oroszország nagy része pedig még az 1 km-t is alig éri el. Csak Szibéria déli részén emelkedik a népsűrűség 10-ig s Kaukáziaiban 50-ig. Szibéria déli részén a transzszibériai, vasút fokozta a bányák telepítő erejét.

Az orosz föld népességének gazdasági szerkezetében szemben áll egymással a múlt és jelen. 1913-ban még 82% volt a földművelő nép, ma pedig a szovjethatalom iparosító politikája folytán ez a szám 23%-ra esett vissza, ezzel szemben 77% ipari munkást mutat ki az 1937. évi statisztika., ipari munkás gyűjtőfogalma alatt összevonva a nehézipar és kisipar munkásain kívül a vasúti, szerkesztőipari, erdészeti, vízi- és más szállítási, valamint a nevelési és közegészségügyi munkásokat is. A lakosság foglalkozásának ez. az átállítása a Szovjet három ötéves tervének az eredménye s az 1938-ban megkezdődött harmadik ötéves terv időszaka az ipari élet még nagyobb fokú kiteljesedését célozza.

Szovjet-Oroszországnak mint gazdasági organizmusnak másik két szerve a település és a közlekedési hálózat. Az ipari élet gyorsütemű fellendülése tömörítette a városi lakosság számát, ezt mutatja az a statisztikai adat, hogy 1939-ben már a lakoságnak több mint a negyede (26.3%) városlakó volt, holott a világháború előtt még csak 17% élt 5000 lakosnál többet számláló községben. Oroszország városainak fogalmával szűkségeképpen összefüggnek a reájuk olyanannyira jellemző orthodox templomok sajátos kék- és zöldszínű hagymakupoláikkal, valamint a szintén jellegzetes faházak. Egészen más életritmus és színlepi meg az embert az orosz tájban s az európai földön fekvő orosz városoknak ezt a félázsiai karakterét még a városok nagysága sem tudja felejtetni. Mert hiszen az amerikai Unióhoz hasonlóan, itt is már kb. 90 olyan várost számlálhatunk, amelynek 100.000-nél több lakosa van s ezek közül kettő milliós és kilenc félmilliós város. Milliós városok Moszkva és Leningrád, félmilliósak pedig Kiev, Charkov, Baku, Gorkij: (Nizsnyij Novgorod), Odessza, Taskend, Tiflisz, Rosztov és Dnyepropetrovszk (Jekaterinoszláv). Ez utóbbiak közül Kiev, Charkov és Baku már a milliós szám felé haladnak. A három ázsiai félmilliós város a gazdaságilag értékes Kaukázia és Túrán földjén van, ezek Tiflisz, Baku., illetőleg Taskend. Szibéria városait mintegy a transzszibériai vasút fűzi fel s ezek sorában Novoszibirszk (Novomkolajevszk) már 400.000-es, Omszk közel 300.000-es, Irkuck közel 250.000-es, Vladivosztok pedig 200.000-es és a magyarságnak oly szomorú emlékü Krasnojarszk közel 200.000-es város. A városok rohamos növekedésére vonatkozólag csak a ma már 120.000 lakost számláló Murmanszkot említjük, amelynek 1926-ban is még csak 23.000 volt a lakosa, valamint a Murman-vasút közelében fekvő foszfáttelepeiről és érceiről ismert Kirovszkot, amely néhány évvel ezelőtt még alig számlált néhány száz lelket, ma pedig már az 50.000 felé halad, Tengeri kapuk sorában Oroszország kontinentális jellegénél fogva nem lehet gazdag. Így is azonban az európai oldalon Archangelszk, Murmanszk az Északi Jeges-tenger partján, Leningrád., Tallinn (Reval), Riga, Ventspils (Windau), Liepaja (Libau) a Keleti-tenger partján, Odessza a Fekete-tenger partján és Asztrachán a Káspi-tó

partján, az ázsiai oldalon pedig a feketetengeri Batum, a káspi-tavi Baku és Krasznovodszk, valamint a csendesóceáni Vládivosztok azok a legfontosabb tengeri kapuk, amelyek megnyitják a mögöttes gazdasági tájat.

Az orosz föld szerény felszínplasztikája nem gördített nehezen leküzdhető akadályokat a közlekedés elé s mégis igen elmaradott volt a cári uralom alatt mind a szárazföldi, mind a vízi közlekedés. Az utak rosszak voltak, a vasúthálózat pedig még erősen ritka, jóformán csak a hálózat sugarai voltak meg. Moszkva centrális helyzetét felhasználták a vasúthálózat kiépítésénél, úgyhogy minden tengerrel összeköttetésbe került s innen indult ki a három ázsiai vasút is, a kaukázusi, folytatásával a transzkáspival, a turkesztáni (Orenburg—Taskend-vasút) és a 6550 km hosszú transzszibériai vagy egyszerűen szibériai vasút, amely utóbbi az USA transzkontinentális ún. Pacific-vasutainak tükörképe. Oroszország vasúthálózata a szovjetgazdálkodás eredményeképpen már fejlődött valamelyest, mert a világháború előtti kereken 80.000 km hosszú vasúthálózata 16.000 km-rel gyarapodott. A murman- és transzszibériai vasutat kétvágányúvá építették ki, sőt mivel az utóbbi közel van a mandzsukói határhoz, tervbe vették egy beljebb eső újabb vonalnak, a Bajkál—Amur-vonalnak megépítését, valamint a Szovjet befolyása alatt álló Kínáról levált Sinkiangnak és Külső-Mongóliának az Oroszbirodalomhoz való vasúti bekapcsolását. Az egész birodalom vasúthálózatának képeben élesen szembenáll az európai oldal fejlettebb, ritka hálózatos képe az ázsiai oldalnak egyes, összekötő vonalak nélküli távolsági vonalaival. Végtelenül jellemző az orosz vasutakra azoknak szélesebb nyomtávja. Ezt a szállítmányoknak a határon való ellenőrzése céljából vezették be, mert így az árukat át kellett rakni. Ma azonban már akadály ez s ezért a kocsikat úgy kezdik építeni, hogy a keréktávolságot az európai nyomtávnak megfelelően csökkenteni lehessen. A műutak kiépítésére a vasúthálózat ritkább volta miatt a mai gazdasági életben különösen gondot kell fordítani s ezért az ötéves tervek kb.

200.000 km autótávval gyarapították az eddig legkevesebbé sem jó úthálózatot. Óriási jövő vár Oroszország tervszerűen kiépítendő csatornahálózatára, mert ebben az országban a vízközlekedés nemcsak kiegészíteni, hanem egyenesen pótolni hivatott a gyér vasúti s a még kezdetleges úthálózatot. A Keleti-tengert a Fehér-, Fekete- és Azóvi-tengerrel, valamint a Káspi-tóval összekapcsoló csatornahálózat révén a centrális helyzetű Moszkva öttengeri kikötő lesz majdan, ahová még kisebb hadihajóegységek, így különösen tengeralattjárók és rombolók is feljuthatnak. A szovjeturalom alatt megépült 1933-ban a Keleti-tengert a Fehér-tengerrel Összekötő több mint 200 km hosszú csatorna és a több mint 300 km hosszú Volga—Moszkva-csatorna, amely utóbbi 1937 óta a Keleti-tengert a Káspi-tóval és a Fekete-tengerrel köti össze. A Káspi-tóba a Volgán vezet le az út, a Fekete-tengerbe, illetőleg annak Azóvi-tengerébe pedig a Volgán, a Volga—Don-csatornán és a Don-folyón.

Az orosz gazdasági organizmus igen bő erőforrásokkal rendelkezik s ezért a keleti féltekén ugyanazt a szerepet tölthetné be, mint az amerikai Unió a nyugati féltekén. Lényeges azonban a különbség a két gazdasági organizmus között, mert Oroszországban még mindig kerékkötők az óriási távolságok s a föld megmunkálása egyáltalán nem intenzív, nem is szólva arról, hogy a különféle primitív népek csak primér gazdasági kultúrfokon állanak, halásznak, vadásznak, gyűjtögetnek, nomád állattenyésztést üznek s egészen kezdetlegesen munkálják meg földjüket. A világháború előtt még csak 31% volt a termőterület, míg 69% terméketlen és művelés alá nem fogott volt. S ezen a különben is Isis termőterületen óriási erdők terpeszkedtek, (65%), úgyhogy a szántóföldre csak 17%, a rétre és legelőre 6% jutott. Természetesen a hektáronkénti 6.6 q búza-, 7.2 q rozs-, 7.9 q árpa-, 7.5 q zab- és 8,6 q kukoricatermés oly termelési elmaradottságról számolnak be, amelyek egyenesen meglepőek, mert ugyanekkor mi pl. búzából 13.5, a belgák pedig 25 q-t termeltek. A kereken 200 millió q évi búzatermésből aránylag igen sokat exportálhatott, kereken 40 milliót, mivel a fejenkénti búzafogyasztás csak 66 kg volt, s ebben a tekintetben messze mögötte ma-

radt még Spanyolországnak is, amely ennek kb. háromszorosát mutatta. A roszfogyasztás valamivel nagyobb volt: a fejenkénti kvóta 85 kg volt, míg Dánia roszfogyasztása ugyanekkor szintén a háromszoros mennyiséggel szerepelt. A kereken 200 millió q évi termésből azonban csak 7 millió q jutott kivételre. A szovjetgazdálkodás eredményeképpen az oroszok ma már búzából a világháború előtti mennyiségnek több mint kétszeresét (470 millió q) termelik, roszból annak másfélszeresét (300 millió q), valamint tengeriből is a kétszeresét (38 millió q). A termelés belterjesebbé vált, 1938-ban pl. őszi búzából már 11,6, tavaszi búzából pedig 8,9 q-t hoztak a ki a földből. A fejkvóta is emelkedett, mert a régi 150 kg búza- és roszfogyasztás helyett ma már 240 kg-ot fogyaszt fejenként Szovjetország lakossága a hivatalos statisztika adatai szerint. Az orosz földművelés fejlődése a kollektív gazdálkodásnak 1928-ban történt megindulásával kezdődik. Ma már a bevetett területek 85,6%-a a kolchozok kezében van, vagyis egyes parasztsoportok az állam tulajdonát alkotó földön szervezetileg közösen gazdálkodnak, 9,1% pedig a kormány vállalatában és kizárólagos tulajdonában, amely másik formája a szocializált gazdálkodásnak (Szovchoz). Jellemző a szovjetgazdálkodásra a földművelésnek az állattenyésztés fokozására és az ipari élet szükségleteire való lényeges átállítása, amint ezt a takarmánynövények és az ipari növények (pl. gyapot, len, kender, cukorrépa) fokozottabb termelésében látjuk. Takarmánynövényt ma már nem 2 millió, hanem 14 millió hektár földön termelnek, ugyanígy 4,5 millió hektár helyett ma 11 millió hektár termel ipari növényeket (1913., illetőleg 1938. évi adatok). Az első ötéves tervet megelőzőleg is már világviszonylatban vezetett a Szovjet a rosz-, burgonya-, len-, kendertermelésben 246 és 495 millió q-val, illetőleg 340 és 510 millió kg-mal, a búza-, árpa-, zab-, répacukor- és dohánytermelésben pedig 204,47,130,12,4 millió q, illetőleg 158 millió kg-mal a második helyen állott, amint ezt Hickmann 1927/28. évi termésadatai mutatják. Ezek valamennyiében, a répacukrot kivéve, az amerikai Únió után következett, a répacukortermelésben pedig Németország után.

Az állatállomány a múlthoz viszonyítva csak a sertésnél mutat jelentősebb emelkedést, 20 millió helyett ma 30,6 millió van, a szarvasmarhaállomány azonban stagnál, volt 60,6 millió és ma van 63,2 millió, viszont a juh- és kecskeállomány, különösképpen pedig a motorizálás miatt a loállomány erősen csökkent, amint ezt a 121,2 és 102,5 millió, illetőleg a 35,8 és 17,5 millió értékek mutatják (1916. és 1938. évi adatok). Világviszonylatban már az első ötéves terv előtt is vezetőhelyen állott a Szovjet állattenyésztése. Hickmann 1925. évi adatai szerint lótenyésztésben (24,5 millió) az első volt, szarvasmarhatenyésztésben (63 millió) csak Brit-India, juhtenyésztésben (82 millió) pedig csak Ausztrália előzte meg.

Oroszország a Föld nagy északi erdős régiójának jelentékeny része. Óriási összefüggő erdőterület borítja mind az európai, mind az ázsiai részét. 5 $\frac{1}{2}$ —6 millió km² a használható erdőterülete. Ennek 75%-a Szibériában és a Távolszeleken van. Főként fenyvesekből áll, de karakterfaja a fehér-törzsű nyír is, amely fehérhancsú kérgével ellensúlyozza a fenyvesek komor sötétjét és a rezgönyárfát is, amely a gyufagyártásnál szerepel. Közép-Oroszország karakterfaja még a hársfa is, mert az ortodox oroszok életében nagy szerep jut a méznek. Viaszgyertyákat készítenek a lépből. Oroszország erdőmegoszlásában szembenáll egymással ismét az ország északi erdős és a déli stepés és gabonaterülete.

Az orosz gazdasági térnek szervesen anyagokkal való felszerelése távolról sem mondható olyan gazdagnak, mint a nyugati félteke nagy gazdasági organizmusáé, az amerikai Únióé. Csak mangánércben, petróleumban és platinában, valamint magnezitben és krómércben jut néki jó rangsor, arany-

ban már csak a negyedik helyre kerül, a modern gyáripari élet két legfontosabb ásványának, a vasnak és szénnek tekintetében pedig csak a hatodik, illetőleg a hetedik helyre. Önban azonban 100%-ig behozatalra szorul. Mangánércben első az egész Földön, petróleumban az Únió, platinában Columbia előzi meg. Amíg azonban a 115 millió hl petróleumával szemben az Únió több mint tízszer annyit (1440 millió hl) termel, addig Columbia platinatermelése csak szerényen múlja felül a Szovjetét, 1.6 tonnát termel az oroszok 1.24 tonnájával szemben. Ezek az adatok ismét az első öt éves terv előtti idő képét mutatják. Ma, amikor a Szovjet az ipari életet fejleszti, természetesen erősen megindult új bányaterületek feltárása, amint erre már a Murman-vidéki (Kola-félszigeti) foszfát- és az észak-szibériai szén-, petróleum-, nikkel-, réz- és arany-előfordulással kapcsolatban a tájegységek jellemzésénél kitértünk. Különösképpen a Szovjet ázsiai részének nagy gazdasági jövőjéről van itt szó s a mai államhatalom megragad minden alkalmat, hogy az eddigi ukrainai gazdasági fölénytől függetleníse magát. Ukrajna ugyanis búzaélelőkamra, birtokosa a gazdag krivojrogói vasércnek és a dnyeprogeszti (dnyeprosztroji) vízierőműveknek, nehézipari fegyverkezési központ s itt vannak a feketetengeri és azóvi kikötők, az ország fontos kapui. Ezért a szovjethatalom az ukrainai gazdasági territórium mellett az Ural-Kuznyek Kombinát, az ú. n. UKK kiépítésén dolgozik, amely 3 millió km² területen, az Ural, a Baskír szovjetköztársaság, Nyugat-Szibéria és Észak-Kazasztán földjén van. A Szovjetúnió szén-, réz- és cinkkészletének kb. $\frac{3}{4}$ részét és vasérckészletének kb. $\frac{1}{8}$ részét rejtí ez az Ural-Kuznyeck terület, de nagy baja, hogy az Ural vasércei és egyéb ásványai 2400 km-re vannak a szibériai Kuznyeck (Sztalinszk) szénétől. Mindezek ellenére máris a nyersvastermelés 30%-ával szerepel, holott a XX. század elején az ország nyersvastermelésének 98%-a Walthar Pahl szerint európai Oroszországra jutott. Az ukrainai kohóipari centrum előnye az UKK-val szemben, hogy itt a Donecmedence szene, valamint Krivoj Rog vasérce és Nyikopolj mangánérce csak 250—300 km-re vannak egymástól. (Mangánérc van még a Kaukázusban Tsiaturiban is.) A szovjetgazdálkodás a petróleumtermelést is igyekszik áttelepíteni a határmenti Transzkaukáziából a Káspi-tó északi környékére (az Emba és Ural vidékére), valamint Közép-Ázsiába, de ez a munka még csak a kezdet kezdetén van. Az újabb petróleumterületek feltárásával tehát a Föld petróleumának 55—60%-át Oroszország szállítja majdan, mert Bakun kívül Grosny (Észak-Kaukázsiában), az azóvi és feketetengeri régió, továbbá az Emba, Ural és Volga közötti ú. n. „második Baku“ és Szachalin még a jövő letéteményesei. Az említett kuznyeecki és krasznojarszki szénelőfordulással pedig Oroszország a Föld szénkészletének $\frac{1}{3}$ részét tudja majd kezében, ugyanígy a vasércnek $\frac{1}{3}$ részét is, amelyek Ukrainában Krivoj Rogban, a Kercsi-félszigeten, az Uraiban és Nyugat-Szibériában Teljbeszben vannak. Az orosz gazdasági életnek ismét csak a jövőjét látjuk, ha a 25 millió lóerő hasznosítható vízerejére gondolunk, amelyből eddigelé azonban még csak alig 5%-ot hasznosítottak. Az ukrainai dnyeprogeszti vízierőmű a legfontosabb. A vízierőkészlet javarésze az északi tájakhoz kötött, ezeknek kitermelése azonban még a jövőnek van fenntartva.

Az orosz gazdasági organizmus biológiája kereskedelmi kapcsolatokban jut kifejezésre. Teljesen más a cári Oroszország és más a mai Szovjetúnió kereskedelmi jellege. Az még erősen agrárjellegű, ez pedig már az iparosodás jegyében áll. Gabonát és cukrot visz ki nagyobb mennyiségben a cári Oroszország, behoz pedig főként gépeket, gyapotot, vasércet, nyersvasat, rezet, gyapjút és kősenet, ma pedig már megcsappant mind a kivitel, mind a behozatal, mert nagyobb a belső fogyasztás s iparcikkek terén igekeznek függetleníteni magukat a behozataltól, amint ezt pl. a traktorok behozatalában

látjuk. Az 1921/22—1927/28. időszakban 28.700, az 1928/29—1932/33. időszakban 59.600 traktort hoztak be külföldről, 1933—1938 óta már egyet sem, sőt az előző időszakok 2.700, majd 94.300 saját gyártmányú traktorjával szemben ma már 442.800 traktort gyártanak. A Szovjet kivitelében ma szőrmék, naftatermékek, faanyagok, gabona és olajnövények, tojás és vaj szerepelnek elsősorban, behoz pedig főként ipari termelési eszközöket, gyapotot, élelmiszereket, gyapjút, színes fémeket és nyersbőröket. Oroszország egész világhandlalmi mérlege a világháború előtt aktív volt, ma azonban passzív.

A cári Oroszország legjobb vásárlói voltak Németország, Nagybritannia, Hollandia és Franciaország, viszont legnagyobb szállítói ugyancsak Németország, Nagybritannia, valamint az Amerikai Egyesült Államok. A mai Szovjetország legjobb vásárlói a Brit Birodalom és Németország, legnagyobb szállítói pedig Németország és az Amerikai Egyesült Államok.

Oroszországnak mint gazdasági organizmusnak két arcát megismerve, méltán felvetődhetik a kérdés, mit várhat az európai termelés ettől a nagy gazdasági hatalomtól? Amíg az óriási nagy területű birodalom közlekedési viszonyai lényegesen nem változnak, addig a kivitelnek igen jelentős gondja marad a szállítás, nemkülönben a jövőtől függ annak a rengeteg gazdasági erőforrásnak a kiaknázása, amelynek terén a mai szovjeturalom máris tiszteltetelmű kezdeményezésekkel lepte meg a világgazdaságot.

HALTENBERGER MIHÁLY

AZ „ERDÉLYI KATOLIKUS STÁTUS» KÜZDELMES HÚSZ ÉVE

AZ ERDÉLYI KATOLIKUS STÁTUS az erdélyi egyházmegyének egészen különleges körülmények közt kifejlődött, ősi autonóm szervezete. Gyökerei a XVI. századig nyúlnak vissza. Erdélynek ama vallásilag viharos korszaka termelte és érlelte, amikor több mint 150 éven át (1556—1716) katolikus püspök nem tartózkodhatott a fejedelemség területén. Az árvaságnak e hosszú korszakában a világi vezetők és a papság — „a katolikusok státusa, kara“ — összefogtak vallásuk és intézményeik védelmére, igazgatására. A katolikus vezetőknek ez a „státusa“ idővel teljesen kiépített autonóm jogi szervezetté alakult; az erdélyi törvénykönyv szentesíti (Appr. Const. I. tit. I. art. 3) és I. Lipót 1691-i hitlevelében is elismeri. A püspök visszatérése után (1716) ennél vezetése mellett továbbra is életerős fejlesztője és fellegvára marad az erdélyi katolikusok életének. Amíg a többi erdélyi vallások autonóm szervei később más néven szerepelnek, a katolikusok máig megőrizték az ősi „Státus“ elnevezést.

A Státus már negyedfélszázados múltra tekinthetett vissza, amikor 1918 december i-én elhangzott a gyulafehérvári határozat.

A román impérium első éveiben viszonylag csend uralkodik az egyházi intézményekkel szemben. A vallási és nemzeti autonómia nagylelkű ígérésétől csöpögő gyulafehérvári határozat pontjait nem illet mindjárt az első években megcsúfolni; a békeszerződések kisebbségi egyezményei kifejezetten biztosították a kisebbségek vallási önkormányzatát; mérséklőleg hatott I. Ferdinand király katolikus lelkülete; ezenfelül az új állami berendezkedésnek ezernyi gondja is másfelé terelte a közfigyelmet.

Majláth püspök az eskütételre való első meghívás alkalmával adott klasszikus szépségű válaszában — többi kívánságai mellett — kérte „az erdélyi egyházmegyei autonómia becikkelyezését Románia törvényeibe“.

I. Az első közvetett ütet a Státusra és intézményeire az 1919. évi kisajátítási törvény és az ennek alapján 1921-ben kiadott „agrártörvény“ méri. Ennek 6. cikkelye szerint „egész terjedelmükben kisajátítatnak az összes falusi és városi külterületi tulajdonok azon összes jogi személyektől, amelyek valamely közérdeket szolgálnak, úgymint: testületek, alapítványok, intézetek, egyházak, szerzetesházak, káptalanok, egyetemek, iskolák, kórházak, megyék, községek stb.“

Az erdélyi egyházmegyét és a Státust ezzel felbecsülhetetlen kár éri, éppen akkor, amikor minden eddigi segélyforrásától (államsegély, kegyúri támogatás stb.) elesett.

Az 1923., 1924., 1925. és 1926. évi Státus-jelentések egyik pontja: szomorú beszámolás az újabb kisajátításokról.

A veszteségeket a következő táblázat mutatja :

A birtok neve	A kisajátítás előtt volt				Kisajátított			
	Szántóföld		Erdő		Szántóföld		Erdő	
	Hold	□-öl	Hold	□-öl	Hold	□-öl	Hold	□-öl
Kolozsmonostor	4.610	730	4.046	1.074	4.437	56	2.636	1.7
Váradalmás	1.359	1.575	7.441	678	1.305	2	6.473	678
Radnót	4.317	598	829	406	4.053	739	636	1.216
Alsóbajom	1.401	878	2.503	747	1.341	299	2.403	747
Összesen	11.687	381	14.817	1.305	11.136	1.096	12.155	615
Végösszeg	26.507 hold 286 □-öl				23.285 hold 111 □-öl			

A megmaradt ingatlanokból az óriási kezelési költségek miatt később még el kellett adni 277 holdat és 1332 d-ölet, maradt 303 hold és 1025 n-öl szántóföld, 2670 hold és 790 Q-öl erdő, összesen 2974 hold és 215 n-öl birtok. A kisajátítási ár holdanként átlag 913 leu, vagyis □-ölenként 57 báni volt. Később fellebbezések folytán az ár valamit javult, de nem érte el a tényleges ár 20%-át.

Az egész kisajátítási ár fejében sem készpénzt, hanem 5%-ot kamatozó államkötvényeket kapott az egyházmegye.

Ezek után a Státus bevételei és kiadásai így alakultak :

	A l a p	Jöve- delem	Szükséglet	Többlet	Hiány
1.	Vallásalap-	Leu : 675.835	3,218.494	—	2,542.659
2.	Tanulmány-alap	3,369.152	11,849.238	—	8,480.086
3.	Ösztöndíj-alap	1,228.642	1,368.018	—	139.376
4.	Elemi iskola-alap	18.480	3,637.754	—	13,619.274
5.	Nagyszebeni Teréz-árvaház .	334.586	1334.586	—	—
6.	Tisztviselők nyugdíj-alapja .	422.288	172.480	249.808	—
7.	Tanárok nyugdíj-alapja	1,253.929	929.480	324.449	—
	Összesen	7,302.912	31,510.050	574.257	24,781.395

Az összes hiány tehát : évi 24,207.138 leu.

¹ 1920 december 3 ; — lásd Balázs András: Adatok az erdélyi kisebbségek iskolavédelmi küzdelmeihez, Kolozsvár, 1929. — 48. l.

2. A közvetlen támadások 1923-ban indulnak meg. Főmozgatója Ghibu Onisifor, a kolozsvári román egyetem pedagógia-tanára.

Ghibu 1914-ben Szebenben a görög keleti iskolák tanfelügyelője; a háború elején Romániába megy, ott pappá szentelteti magát és politikailag tevékenykedik Románia háborúba lépése érdekében. A világháború után még XV. Benedek pápával tárgyal a románoknak egyesüléséről,¹ utána éveken át ő a katolicizmus hivatásos ellensége® és jóformán egész életét e küzdelemre pazarolja.

Fanatikus, szenvedélyes ember; vagy ahogy Jorga jellemzi: „csaknem misztikus jellegű, mély meggyőződése van, de bár történelemmel is foglalkozik, nincs történelmi érzéke“ (1932 február 12-i parlamenti beszédében). Valóságos „enfant terrible“. Mindenkit támad, mindenkivel szembeszáll.

A kormány magatartása vele szemben csodálatosan kettős: egyszer hivatalos megbízásokat kap, (az erdélyi vallásügyi kérdéseket vizsgáló „történelmi-jogi bizottság“ elnökévé teszik, 1931-ben Rómába küldik, hogy a Státus ügyében tárgyaljon stb.) katolikusellenes műveinek kiadására anyagi támogatásban részesül — majd leintik, megtagadják, sőt becsukással fenyegetik.

A hatóságok is támogatják: a rendőrség a szerzházakban tartott házkutatások leletét rendelkezésére bocsátja — és ő ezt „pedagógiai szemináriumában“ dolgoztatja fel; a telekkönyvi hatóságok keresetére milliós egyházi vagyonok tulajdonjogi bejegyzését változtatják meg „telekkönyvi helyreigazítás“ címén — az érdekelt tulajdonos tudta nélkül — az állam vagy város javára.

Az első támadások a Patria című kolozsvári román lap hasábjain indulnak meg.³

Kifogásolja, hogy Erdélyben az impérium átvétele „túlzottan is civilizált módon történt, úgyannyira, hogy bizonyos tekintetben nemzeti gyengeség látszatát kelthetné“. Ugyanis e tekintetben egészen helytelen felfogás lett úrrá. A történelem folyamán mindig a hódítók tették rá a kezüket mindenre. A földreform már megteremtette az uralkodó faj és kisebbségek közt az egyensúlyt a földbirtok tekintetében. Ugyanennek kell megtörténnie más téren, vallási téren is. A kolozsvári templomokat is igazságosan kell megosztani. Az orthodox egyházat legalább két templom illeti: a főtéri Szent Mihály-templom és az „akadémiai templom“. Ezeket erőszakkal kellene elvenni (Ghibu mesterkedett is ezen), ahogy a törökök 1453-ban tették a Hagia Sophia-val. A kérdés végleges rendezéséig követeli a két templomnak azonnali átengedését a görög keletiek használatára. Hasonló hangon támadja a többi katolikus intézményeket.

E támadásait a következő évben újabb munkájában⁴ még élesebben folytatja. Bámulatos fanatizmussal vitatja, hogy Erdélyben a katolikusok minden vagyona az államot illeti: az említett két templom, a gyulafehérvári székesegyház és sok más templom; a gyulafehérvári püspöki palota, Vitéz Mihály kastélya „amelyben ma is magyar szellem uralkodik a Baszaráb uralódócsaládból származó Mailatești-knek renegát sarja“; az iskolák, alapítványok stb.

A legélesebb támadás mind a két munkában a Státust éri. A Státus szerinte nem egyházi, hanem politikai, mégpedig örökké akadémikusodó

¹ M. Teodorian-Carada: Actiunea Sf. Scaun in Románia (= A Szentszék tevékenysége Romániában), Bucuresti, 936, — 60. és köv. old.

² Explanatio iuridico-historica documentorum de fundis Diocesis Albaulienensis rítus Latini, 1937. — Függelék.

³ E cikkek 1923-ban külön is megjelentek Necesitatea revizuirii radicale a situapei confesiunilor din Transilvania (= Az erdélyi egyházak jogi helyzetén való gyökeres revízió szükségessége) címen.

⁴ Catolicismul unguresc in Transilvania si politica religioasa a Statului roman = A magyar katolikusok Erdélyben és a román állam vallásügyi politikája (Cluj,) 1924. 303 l.

magyar politikai szervezet; törvénytelen és kánonellenes intézmény, amilyent az általános egyházjog nem ismer; a Státus állam az államban¹. Éppen ezért a kormánynak kötelessége működését azonnal felfüggeszteni és feloszlatni.

Ez marad aztán mindvégig a melódia: sajtóban, parlamentben, közigazgatási, sőt bírói fórumok előtt is.

Kuriózusképpen, Ghibu egyházi és vallási tájékozatlanságának jellemzésére álljon itt e művének végkövetkeztetése: Az összes román katolikus keresztényeket, a latinokat, a keletieket és az ortodoxokat is — hisz valójában az utóbbiak az igazi katolikusok — egyetlen fő alatt kell egyesíteni. Románia számára külön pátriárkátust kell létesíteni, amely a rómaival, a konstantinápolyival és a többi ősi pátriárkátussal egyenrangú. „Ha pedig Róma nem értené meg e gesztusnak nemességét és jelentőségét, fel kell mondani az 1698-as úniót és a latin szertartású katolikusokra vonatkozólag olyan kormányzatot kell bevezetni, amilyent a pápával szemben Korvin Mátyás király kezdett és amelyet olyan kereszténytelen magatartás, amilyen a pápáé természetszerűleg maga után von.²

E támadások hullámai átsaptak a parlamentre is. A görög katolikus Bianu szenátor 1924 febr. 24-i interpellációjában a Státust törvénytelennek minősíti, amely csaláson alapul és működése kihívás a román állam ellen.

A kultuszminisztérium, bizonyára e támadások hatása alatt, 1924 február 14-én a Státus jogosultságának felülbírlása végett bekérte az igazgatótanács szabályzatát, a vagyonkezelési szabályzatot és az igazgatótanács tagjainak névsorát..

3. Az 1924 január 5-én megjelölt, jogi személyekről szóló törvény új lehetőséget adott a támadásokra.

E törvény szerint közjogi jogi személyiség csak törvénnyel létesíthető; a magánjogi jogi személyiség elnyerését a törvény bizonyos formákhoz köti: már meglévő jogi személyeknek be kell mutatniok eddig élvezett jogi személyiségük bizonyítékait, alapszabályukat stb. és ennek alapján bejegyzésüket kell kérniök a törvényszéken a jogi személyek lajstromába; újonnan csak indokolt törvényszéki határozattal lehet jogi személyiséget szerezni (1—3. cikkely). A státust a román hatóságok természetesen nem ismerték el közjogi vagy már létező magánjogi jogi-személyeknek, viszont a Státus nem kérhetett új jogi személyiséget, mert ez történelmi jogának feladását jelentette volna.

Egyes bíróságok e törvény alapján nem akarták a Státust ügyfél gyanánt elfogadni. Majláth püspök 1924 május 28-án erre vonatkozólag magától Lapádatu vallásügyi minisztertől kért nyilatkozatot. A miniszter azt válaszolja: „A római katolikus Státusnak — Főtisztelendőség által képviselt — igazgatótanácsa mindenféle peres ügyben ügyfélként szerepelhet (poate sta in instantă)“. A Státus román fordítója ezt így fordította: „Bárminő bírósági kérdésben szerepelhet, mint jogi személy⁴, amiért később hamisítás vádjával illeték.⁵

¹ „Stat in Statul român“. Ghibu a Státust állandóan „Stat“-nak (— állam) nevezi románul. A Státus vezetői, ki akarván húzni ennek a hangzatos vádnak a méregfogát, a Státust románul következetesen „Statulus“-nak fordítják.

² I. m. 274—276. 1.

³ Az Erdélyi Katolicizmus múltja és jelene, 345 l.

⁴ Az erdélyi római katolikus Státus fontosabb jogtörténelmi okmányai, Kolozsvár, Minerva, 1926, 46 l.

⁵ Az erdélyi római katolikus Státus, Kolozsvár (1932) című gyűjteményében a román okmányok már csak román szöveggel szerepelnek, nehogy a magyar fordítással kapcsolatban, amint ez már megtörtént, a hamisítás „vádja érjen bennünket“.

1925-ben a gyulafehérvári törvényszék visszaveti a Státusnak három román alperes ellen 154.000 leu erejéig indított keresetét — főképpen azon a címen, hogy nincs jogi személyisége. Viszont a kolozsvári tábla Ioan Papp elnöksége alatt a Státus jogi személyiségét — kimerítő bírói indokolással — elismeri¹.

Az 1928-as vallásügyi törvényben („Kultusztörvény“) és az 1929-ben ratifikált román Konkordátumban is annyi jogi kétértelműség szerepel, hogy egyáltalában nem oszlatták el a jogi személyiségre vonatkozó kétségeket.

Az előbbinek a 11. cikkelye így intézkedik: „A történelmi egyházak alkotmányos rendszerüknek megfelelően létesült és képviselt szervezeti szabályaik szerint megalakult szervezetei (a hitközségek, plébániák, esperességek, zárdák, káptalanok, püspökségek, érsekségek, metropoliták stb.) jogi személyek“.

Ugyanígy a Konkordátum IX. cikkelye is, amely később annyi vitára adott alkalmat: „Az állam a törvényes hierarchikus hatóságaitól képviselt katolikus egyháznak elismeri jogi személyiségét, az állam közjogának megfelelően.

Következésképpen a plébániák, főesperességek, kolostorok, káptalanok, prépostságok, apátságok, püspökségek, érsekségek és a többi kánonilag és törvényesen megalakult szervezetek jogi személyek s bármely természetű javaik teljes tulajdonjogát garantálja az állam, a királyság alkotmányának megfelelően, a törvényes hierarchikus hatóságai által képviselt katolikus egyház számára“.

A román külügyminiszter kevéssel a konkordátum ratifikálása előtt jegyzékben fordult Dolci bukaresti nunciushoz és a konkordátum e IX. cikkelyéhez olyan megszorító értelmezést kért és kapott, amely szerint „a katolikus egyház a IX. szakaszban felsorolt szervezeteken kívül nem gyakorolhat jogi személyiséget“.

Mintha csak a Státus jogi személyisége lebegett volna a bukaresti kormányférfiak szeme előtt és azt akarták volna előre kirekeszteni a jogi személyek sorából.

4. Ghibunak 1931 ápr. 30-ra sikerült kivívnia, hogy a vallásügyi minisztérium a Státus ügyének kivizsgálására „történelmi-jogi bizottságot“ nevezzen ki, az ő elnöklésével.

Ez a bizottság új történelmi és jogi érveket nem tudott felmutatni. Ehhez Ghibu nem is értett, amint már Jorga megállapította és Bitay Árpád pontról pontra kimutatta.² De annál szívósabb propagandával és leleménnyel mozgatott meg mindenkit a Státus ellen és gyűjtött össze minden felhasználható propaganda-anyagot, főképpen régi liberális jogi és egyházjogi művekből, jozefinista szellemű kormányrendeletekből.

A román sajtóban egymást érik a támadások. A Státus bölcs mérséklettel viseli. Nem bocsátkozik hírlapi vitába, de illetékes fórumokon mindig azonnal védekezik.

Megmozdul az egyetem: külön tanácsa, külön a rektor, a görög katolikus Iuliu Hapeganu; majd még külön-külön a bölceleti és a természettudományi kar, hangoztatván, hogy a tudományos gyűjtemények számára nincsen férőhely (tehát a sekrestyést lakásul szolgáló helyiségeket el kell venni); A. Borza, botanikus tanár, görögkatolikus pap, külön előterjesztésében hangoztatja, hogy ha a Státus ellen elhangzott vádak igazak, nemcsak fel kell oszlatni a Státust, hanem vezetőit meg kell büntetni.

Megmozgatják a három római katolikus egyetemi tanárt (Baroni, Serra, Ostrogovich) is. Memorandumban fordulnak XI. Pius pápához: hogy a Státus túlzó magyar testület, amely őket, mint nem magyarokat, a szabályzat

¹1. mű. 26—29. l.

²2 Mészáros Czirill álnéven: Kritikai Csevegések O. Ghibu erdélyi róm. kat. tárgyú műveiről, Kolozsvár, 1933, (Gloria).

ellenére nem hívja meg gyűléseire; kéri ennek a kánonellenes szervezetnek a feloszlását.

Az egyetemi ifjúság összes szervezetei is felírnak a Státus ellen.

A görögkeleti szent szinódus már 1924-ben felfigyel a Ghibu „szenziós történelmi adataira“. Miron Cristea szebeni metropolita hattagú bizottság kiküldését kéri a kultuszminisztertől 11 katolikus jogi és vagyoni kérdés kivizsgálására. E kérdések közt első: az Erdélyi Római Katolikus Státus. Követeli, hogy a miniszter „ne terelje a vizsgálatot egyszerű bürokratikus útra, hanem fontosságához mérten segítse azt a törvényesség és erkölcsök szempontjából is teljes győzelemhez“.

Természetesen több oldalról felfrissítik a hamisításnak, irredentizmusnak, román-ellenes agitációnak, titkos parlamenttartásnak stb. vádjait is.

Csodálatosan mozgékony szervezet volt ez a „történelmi-jogi bizottság“. Elnöke már a megbízás kelte után 50 nappal, 1931 június 20-án 466 oldalas műben tud beszámolni „tudományos kutatásának“ így elért eredményeiről¹. A munka homlokzatán a kultuszminisztérium felírása olvasható. Egészen titokban jelent meg, könyvkereskedésekben nem is árulták. A tudós bizottság egyhangú végkövetkeztetését Ghibu a miniszterelnökhöz intézett előszót pótló előterjesztésben adja elő:

„Átível a Státusnak nincsen törvényes és kánonikus alapja és mivel a román államra nézve kimondhatatlanul veszedelmes szervezetnek bizonyult, azonnal fel kell azt oszlatni, következőleg azokat a vagyonokat, amelyeket jogtalanul kezel, az államnak kell átvennie és az állam adja át bírásukra jogosult tényezőknak, elsősorban a kolozsvári egyetemnek. Átível pedig a Státus jogilag nem létező alany, az állam ezt minden külön formalitás nélkül, egyszerű rendelettel megteheti.“

5. A „bizottság“ alapos munkájának természetesen megvolt a kívánt hatása az amúgy is nagyon ingerlékeny román közvéleményre.

A telekkönyvi hatóságok egyszerű megkeresésre sietnek a Státus vagyonának bejegyzését az állam javára megváltoztatni.

1931 őszén az évi Státus-közgyűlést Jorga vallásügyi miniszter betiltja, mert „a Státus törvényessége nincsen tisztázva“. Hosszas diplomáciai tárgyalások után, végre az utolsó pillanatban a belügyminiszter megengedi; de Jorga kijelenti, hogy a gyűlés határozatait semmisnek fogja tekintem.

Az Universul című lap vad támadást intéz a Státus és vezetősége ellen. Erre a kolozsvári főügyész, Colfescu december 21-én, az „audiatur et altera pars“-elvre hivatkozva, maga elé idézi a Státus titkárát, majd a következő napokon az egész vezetőséget, vagy harminc kérdéssel ostromolja őket, sőt csalás, okirathamítás, izgatás és hűtlen kezelés címén vádat is emelt ellenük a vizsgálóbírónál. Ezt az eljárást csak később, az „Accord“ ratifikálása után szüntették meg.

A Státus 1932 január 20-án Emlékiratban védekezik. Kimutatja, hogy a Státus sui generis intézmény ugyan, de egyházi és nem politikai szerv, amelyet az erdélyi katolicizmus különleges történelme hívott létre; a kánonjog szellemének megfelel; államjogilag is törvényes és jogi személyiség illeti.² Az emlékiratot Pop Valér, akkori igazságügyminiszter veszi át. A kormány megígéri, hogy nem szándékozik erőszakos megoldáshoz nyúlni. A Státus vezetői e memorandum latin szövegét személyesen vitték el Rómába. Köz-

¹ Un anachronism Si o sfidare: Statul Romano-Catolic Ardelean — Studiu istorico-juridic (magyarul: Az Erdélyi Római Katolikus Státus anakronizmus és kihívás. — Történelmi-jogi tanulmány.) Kolozsvár, 1931; rövidített kiadásban is közrebocsátja: Probléma Statutului Rom. Cat. Ardelean in România címen, 1931.

² Az Erdélyi róm. kat. Státus címen magyarul is megjelent, Kolozsvár, 1932.

ben a nunciusnál állandóan sürgetik ügyük tisztázását. A nuncius közbenjár a kormánynál, sőt Károly királynál is kihallgatást kér.

Februárban Laurentiu Onea a szenátusban támadja a Státust: hogy a bukaresti érsek megkerülésével Rómához fordult; vezetői meghamisították Lăpădatu miniszter 1924-es leiratát; a katolikus egyetemi tanárokat nem hívták be és „a Státus seb a román nép testén“, stb.

E támadásra Gyárfás Elemér szenátor, a Státus világi elnöke, a román szenátorok pergőtüzének közepette válaszol. Visszautasítja a vádakát, felvilágosításokat ad, védi a Státus jogszerűségét és vagyonához való kizárólagos jogát. Majd Jorga miniszterelnököt, mint kultuszminisztert megkérdezi: vajjon a minisztérium fedezte-e Ghibu könyvének kiadási költségét — és fenntartja-e azt az ígérését, hogy a kormány nem szándékszik a Státus ügyét erőszakosan megoldani?

Jorga azonnal válaszol; Ghibu anyagi támogatására vonatkozólag azzal tér ki, hogy fontosabb művek kiadására sincs fedezete. A Státust, „amely annyi száz emberrel (!) gyűlést, valóságos parlamentet tart“, nem tekinti jogi személynek. Szemrehányást tesz „Majláth atyának, az erdélyi vajdák e jó román törzsből való fogarasi származású ivadéknak, amilyen sok van a mieink között, akik átmentek önökhöz, mert így akarta a történelmi végzet“, hogy Rómában nem a román követségen keresett lakást, hanem a „Collegium Hungaricum“-ban. De mivel végeredményében a konkordátum értelmezéséről van szó és erre a XXII. cikkely értelmében a kormány és a Szentszék közös megegyezéssel illetékes, a Státus kérdését a Szentszékkel fogja rendezni; a tárgyalásokkal nem Ghibut, hanem katolikus politikust fog a kormány megbízni. Biztosítja Gyárfást, hogy „a román állam részéről minden körülmények között több tiszteletet fognak a katolikusok tapasztalni vallásos intézményeikkel szemben, mint az 1867-ben újjáalakított magyar államban, amelyen rajta volt Tisza Kálmán vidéki kálvinistaságának a pecsétje“.¹

6. A kilátásba helyezett tárgyalások 1932 májusában valóban megindultak, előbb Bukarestben a Státus vezetői és a kormány megbízottai közt, majd Rómában a Szentszéknel. A kormány megsokalta Ghibu erőszakoskodásait, visszavonta megbízását és Pop Valér, erdélyi görögkatolikus politikust, az akkori igazságügyminisztert bízta meg a tárgyalások vezetésével mind a két helyen.

A Státus vezetői már előre, április 21-én négy pontban terjesztik elő kívánásaikat, Pop Valér ezzel szemben hat pontban közli a kormány feltételeit.

Majláth püspök Gyárfás Elemér világi elnökkel és Balázs András előadóval, Dolci nunciús és Cisar érsek belevonásával Bukarestben előkészítik a tárgyalás anyagát. Megvitatják a kormány hat pontját, amely eltörölné a Státus nevet, nem biztosítaná jogi személyiségét, elvenné autonóm jogait és a püspök tanácsadó szervévé zsugorítaná; függőben hagyná s így a kormány szeszélyének tenné ki a Státus új szabályzatát — és főképpen nem tisztázná vagyonának tulajdonjogát, hanem a bukaresti érsek a román királyság területén székelő mindkét rítusú katolikus püspökkel együtt gyakorolná a felügyeleti és ellenőrzési jogot e vagyon kezelése és felhasználása fölött. A vezetők e tervezetet, főképpen a vagyonjogi vonatkozásait elfogadhatatlannak találták. Dolci nunciushoz terjesztett iratukban ezt ünnepélyesen ki is jelentik:

„Hajlandók vagyunk inkább vállalni bármily üldöztetést és kockázatot bármilyen erőszakos lépést, kockáztatni még javaink brutális elkönfiskálását is inkább — ami úgysem lehet tartós, — mint hogy meg-

¹ Az Erdélyi Katolikus Státus a szenátus előtt. Külön lenyomat az „Erdélyi Tudósító“-ból, 26. l.

engedjük és elfogadjuk ezeket a megalázó feltételeket és eltemessük saját kezünkkel az őseink által adatott intézményeket, amelyek oly drágák Összes híveinknek.“

De Pop Valér hajthatatlannak mutatkozott, főképpen a Státus vagyonát illető kérdésekben. Arra törekszik, hogy ha már nem lehet e vagyon az állam javára megdézsmálni, legalább „általános katolikus vagyonnak“ minősítsék és a görög katolikusok is osztozzanak benne. A Státus emberei nem tágtanak: az ősoktól hagyományozott vagyonból semmit sem hajlandók feladni. Erre Dolci nuncius, aki állandóan nagy jóakaratot tanúsított, ügyes fogással él: Suciú görög katolikus érsektől és más görög katolikus püspöktől írásbeli nyilatkozatot kér és kap arról, hogy nem kívánnak a Státus vagyonából részesedni. A nuncius közvetítésére végre sikerült hét pontból álló megállapodást létesíteni és az új néven működendő katolikus autonóm szerv új szabályzatát is elfogadható alakban összeállítani — lényegében úgy, amint a pár hét múlva aláírt Római Egyezményben látni fogjuk.

A római tárgyalásokon Pop Valért Románia vatikáni követe, Petrescu Comnen támogatja, a Státust Gyárfás Elemér és Balázs András képviseli. A nuncius is Rómába utazott. A Státus emberei joggal remélték, hogy a tárgyalás alapja a Bukarestben megállapított hét pont lesz. De csakhamar látták a kormány kétszínű politikáját.

Még elutazásuk előtt érkezett Majláth püspökhöz a kultuszminisztériumnak egy hivatalos irata, Craciunescu államtitkár és Demetrescu jogügyi osztályigazgató aláírásával. Közli vele, hogy bármi lesz is a római tárgyalások eredménye, az nem fogja maga után vonni a telekkönyvek megváltoztatását, mert a Státustól kezelt vagyon kérdése — tisztán jogi kérdés és Románia belügye, amelyet csak bírói úton lehet elintézni.

Petrescu Comnen igen rosszindulatúan viselkedett. Azt a benyomást kelti a Státus embereiben, mintha titkos utasítása lenne a tárgyalások meghiúsítására. A kormány megbízottai nap-nap mellett órákon át tárgyalnak Pacelli bíboros államtitkárral; Petrescu tiltakozik az ellen, hogy e tárgyalásokon Gyárfás és Balázs is jelen lehessen; lefoglalja Pacelli bíboros minden idejét. A két Státus-megbízott legtöbbször nem bírja őket kivárni. De ha rövid időre bejutnak az államtitkárhoz vagy Pizzardo h. államtitkárhoz, ezek nagy jóindulattal fogadják őket. A tárgyalás minden fontosabb mozzanatáról értesülnek és minden észrevételüket azonnal írásban juttatják az államtitkársághoz. Az államtitkárt a kormányképviselők követelőzése láthatóan nagyon fárasztotta és a Státus javára hangolta. Alkalmas módon megüzeni a Státus embereinek, hogy tudtuk és beleegyezésük nélkül a Szentszék nem tér el a bukaresti megállapodások pontjaitól.

Így a román urak kénytelenek előbb a Státus kiküldötteivel végigtárgyalni az egész anyagot. Eleinte tudni sem akarnak a bukaresti megállapodásokról. De a Státus kiküldöttei nem hajlandók más alapon tárgyalni. A kormány megbízottai végre is kénytelenek engedni. Lassan megállapodnak minden pontban. De Petrescuéknak sikerült a parafáit francia szövegbe egy-egy lényegét érintő szót belecsempészni, főképpen a Státus vagyonánál, így: miután a Státus emberei belenyugodnak abba, hogy az évi költségvetést és zárószámadást a kultuszminiszterhez terjesztik, másnapra Petrescuék belopják e toldást: „jövahagyás végett“, vagy miután megállapodtak abban, hogy a Státus vagyona a gyulafehérvári püspökséget illeti, másnap ezt e határozatlan és mind a két rítusra érthető kifejezéssel helyettesítik: „katolikus alapok“. A Státus kiküldötteinek minden éberségükre szükség volt, hogy e meg-megújuló cselofogásokat azonnal ellensúlyozzák.

A kormány megbízottai két egészen új követeléssel is állottak elő: Az egyik: az egyetem melletti templomnak sekrestyés! lakás céljára bekebe-

lezett lakásszolgalmát kívánta az egyetem épületében töröltetni. Ezt a Státus emberei aránylag könnyen elfogadták. A másik: e templom átengedése a görögkatolikus románoknak. A kormány megbízottai ezt nagyon erőltették az államtitkárnál. Azt állították, hogy a templom az egyetembe beleépült, hogy a sokezer görögkatolikus egyetemi hallgató lelki szükséglete ezt okvetlenül megkívánja. Gyárfás elmondotta az egyetemépítés történetét, ott helyben lerajzolta Pizzardo h. államtitkárnak az egész épülettömböt, a közelben lévő minorita templommal együtt. A Vatikán emberei könnyen látva a tényállást, nem támogatták a követelést. Erre közbevető indítvány merült fel: egy bizottság vizsgálja meg a templom jogi helyzetét és három hónapon belül történjék róla döntés. Ez igen veszedelmes játék lett volna s azért a Státus kiküldöttei nem fogadták el. De érezték, hogy valamelyes áldozatot hozniok kell, ha nem akarják felborítani az egész egyezményt. Azért felajánlották, hogy a görögkatolikus egyetemi hallgatók részére gondoskodni fognak vasárnap és ünnepeken román nyelvű prédikációról. Pop Valér görögkatolikus istentiszteletet kívánt. A Státus megbízottai a béke kedvéért elfogadják e kívánságot: a latin szertartású püspök vasárnap és ünnepeken 11 órakor gondoskodni fog arról, hogy görög katolikus pap tartson istentiszteletet főképpen a tanuló ifjúság részére és ez istentiszteletet végző papnak a helyi szokás szerint honoráriumot ad.

Május 30-án elkészült a Római Egyezménynek, az „Accord“-nak a szövege. XI. Pius pápa még aznap jóváhagyta és az Acta Apostolicae Sedisnek 1932 júliusi száma, mint a román konkordátum IX. szakaszának hivatalos értelmezését közzétette (209—218. 1.).

Az „Accord“ két részből áll: az első a tulajdonképpeni Egyezmény tíz pontban: az eddigi Erdélyi Róm. Kát. Státus ezután a „Gyulafehérvári Római Kát. Püspökség Egyházmegyei Tanácsa“ néven fog működni, az Egyházi Törvénykönyv 1521. kánonában biztosított jogkörrel (I—II.) j a Státusnak 8 pontban felsorolt vagyona és alapjai a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye tulajdona, jövedelmét az alapítólevél szerint, illetőleg vallásos, iskolai-nevelési célokra kell felhasználni a bukaresti érseknek, mint a Szentszék külön megbízottjának felügyelete alatt, az állam ellenőrzési joga mellett (III—VI.); e vagyonokat hivatalból és költségmentesen az eredeti bejegyzés szerint kell újból telekkönyveztetni. (VIII.); az egyetemet terhelő sekrestyélakásszolgálat megszűnik; a piaristák templomában a fenti módon görögkatolikus istentisztelet tartandó (VII—IX.); a X. pont intézkedik az Egyházmegyei Tanács új szabályzatáról.

A másik rész: a X. pontban említett új szabályzat, a közgyűlésnek és igazgató tanács hatáskörének megjelölésével.

Az így átalakult „Egyházmegyei Tanács“ 1932 november 17-én tartotta első, „alakuló“ közgyűlését. Ezen a vezetőség beszámolt az utolsó év viszontagságos történetéről és a Római Egyezményről; az Egyezmény és vele kapcsolatos szabályzat szellemében új „Ügyviteli Szabályzatot“ alkotnak, amely a régeből átveszi, amit lehet.

A Státus tagjai vegyes érzellemmel fogadták az eredményt. A bukaresti és római tanácskozásokon résztvevő vezetők tudják, hogy annyit maitettek meg, amennyit az adott ellenséges légkörből lehetett. A tagok nagyobb része megnyugszik a „Roma locuta“-n. De akadt heves ellenző is, aki méltatlankodásában lemondott státusgyűlési tagságáról.

7. A Római Egyezmény gyors megkötése módfelett felbőszítette Ghibu és társait. Ghibu igen szenvedélyes röpiratban¹ támadja érte Jorgát és Pop

¹ grea mostenire härázita dela ultimele guvemári: Acordul... (= Az utolsó kormányoktól hagyományozott nehéz örökség: Az Accord...) Bucuresti, 1933, Universul nyomda.

Valért; személyesen jár a Jorgát csakhamar felváltó Vaída miniszterelnök-nél, de ez röviden kifizeti: „ha tőle függne, egyszerűen becsuktná, hogy végre elhallgattassa“. Vaída után Maniu lett a miniszterelnök. Nála is jár Ghibu, ő diplomatikusan felel: majd hivatni fogja. Titulescu külügyminisztert felszólítja, hogy „önérzetes, energikus és következetes politikát kövessen a nemzet sírját megásó ellenségekkel szemben“.

Támadja az Egyezmény érvényességét: mert nem ratifikálta a parlament, nem írta alá a király és nem szabályszerűen közölték a hivatalos lapban. Végül így fenyegeti meg a kormányférfiakat: „Ügy látszik, modem háborút csak tankokkal lehet megnyerni. A Státus ellen folyó háborút is. Ha kell, jönni fognak a tankok, de ha a Státus emberein kívül másokat is le fognak hengerelni, az nem az ő bűne lesz.“

Pop Valér külön munkában védekezik a durva támadások ellen.¹ Érdekesen világítja meg Ghibu szerepét is az egész kérdésben: nevetlen viselkedését és tapintatlanságát Ghika külügyminiszterrel szemben, Jorga kifakadásait — aminek következtében aztán rövid úton és végérvényesen megvonták Ghibutól a Státus ügyében adott megbízást.

1934 áprilisában valóban meg is jelenik a kilátásba helyezett tank: Ghibu újabb műve: „A magyar katolicizmus és a Szentszék tevékenysége Nagyromániában“ címen,² saját vallomása szerint részben a külügyi és földművelésügyi minisztérium anyagi támogatásával (!).

A könyv első 105 oldala: Jelentés II. Károly királyhoz, ezt követi 683 oldalnyi okmánytár. Leírja 15 éves küzdelmét a Státus veszedelmes intézményének rendezésére. Előadja mindazt, amit addig megjelent hét könyvében már kifejtett. Az Accord miatt támadja Jorgát következetlenség címén; de különös gyűlölettel Pop Valért. Románia legnagyobb ellenségeivel titokban tárgyalt, Románia érdekeit elárulta, okmányokat hamisított és „nagyobb bűnös, mint a legutálatosabb renegát“; ostromozza Goldijt a konkordátum megkötése miatt; Rómát, amely „Románia halálos veszedelmét, a magyar katolicizmust dédelgeti és a magyar irredenta törekvések tűzhelye“. Majd a királyhoz fordul: miután így minden kormány kompromittálta magát, egyedül őfelsége képes és alkalmas a magyar katolicizmus összes kérdéseit megoldani. Erre mint a katolikus Egyház legfőbb kegyurának joga is van, kötelessége is, hiszen a főkegyúri jog őt illeti. Használati utasítást is ad őfelségének: a könyv kítűnő betűrendes tárgymutatója révén majd könnyen tájékozódhatik az egész kérdéskomplexumban. Végül kissé meg is fenyegeti: ha nem fogja magáévá tenni ezt a kérdést, majd a nemzet fogja megoldani — olyan módon, amilyent a körülmények követelnek.

Ugyanekkor újra kiadja Victor Onisornak még 1924-ben kelt Státus-ellenes memorandumát. Felbuztatja a kolozsvári egyetem két katolikus tanárát (Baroni, Ostrogovich) egy Státus-ellenes francia könyv megírására. .. Ilyen körülmények között az Accord ellenére tovább folyik a hajsza a Státus ellen, sőt élesebben mint eddig.

A román bíróságok valóban nem ismerik el az Accord érvényességét. A kultuszminisztérium ellenkező felfogásával szemben vitatják, hogy az Accord nem a konkordátum IX. cikkelyének egyszerű hivatalos magyarázata, hanem új intézkedés, amely éppen a konkordátum ellenére új szervezet — az Egyházmegyei Tanácsot — hozott létre. Ezért érvényességéhez okvetlenül szükséges a parlament ratifikálása. Így a kolozsvári törvényszék 1932 július 4-én 51. sz. a. kelt ítéletében. Az ítélet bő indokolásával Pufcariu Emil törvényszéki bíró Baroni és Ostrogovich egyetemi tanárokkal egyetemben

¹Acordul dela Roma, Kolozsvár, 1934.

² Acpunea catolicismului și a Sf. Scaun in Románia integrită, Kolozsvár, 1934.

³ Situaapa Juridica a Statului Romano-Catolic Ardelean, Kolozsvár, 1934.

nyilvánosságra hozza. A két tanár azt is felpanaszolja, hogy a pápától nem kaptak választ, ezért mint egyetemi tanárok a miniszterhez fordulnak az ellen az intézmény ellen, amely egyetemi vagyont bitorol.¹ Az Egyházmegyei Tanács jogtanácsosa, Nagy László természetesen megfelebbi az Ítéletet és a fellebbezés hatalmas indokolását az igazgatótanács megbízásából Gyárfás Elemér világi elnök szintén írásban teszi közzé.

Ghibuék még tovább mennek: követelik a Szentszékkel kötött konkordátum felmondását.

A telekkönyvi hatóságok vonakodnak a Római Egyezmény értelmében a Státus ingatlanainak bejegyzését módosítani.

1935-ben újból felmerül a törekvés, hogy a Státus vagyonából a görög katolikusok részesüljenek. Úgy látszik, maga a kormány szorgalmazza. Pop miniszter állítólag ki is jelentette egy görög katolikus püspöknek: ha ők le is mondanának erről az igényükről, a kormány ragaszkodik hozzá. 1937-ben már kész a terv, hogy három tagú bizottság fogja e kérdést tanulmányozni és annak javaslata alapján a Szentszék fog dönteni.

Az Egyházmegyei Tanács 1936-ban leghatározottabban szembeszáll e törekvéssel, hiszen a görög katolikusok sokkal jobb anyagi helyzetben vannak: intézményeik ingatlanai jórészen mentesültek a kisajátítástól, egyeseket az állam külön törvénnyel visszavásárolt, sok állami kedvezményben részesülnek, ellenben a róm. kat. vagyon legnagyobb része áldozatul esett és Ők semmit sem kapnak az államtól.

1937-ben külön memorandumot intéznek Pacelli bíboroshoz.³ Ebben történelmi és jogi érvekkel igazolják e vagyonok kizárólagosan római katolikus eredetét és jellegét; rámutatnak arra, hogy a latin szertartású katolikusok a századok folyamán, de különösen az utolsó években sok értéket engedtek át a görög katolikusoknak (minorita templom, monostori templom, stb.); kijelentik, hogy semmiképpen sem nyugosznak bele ősi jogaik vitássá tételébe és jogaik megvédéséhez kéri a Szentszék támogatását.

Más egyházi intézmények ellen erősödik az állandó támadás. Ghibu sorra ostromolja a szerzetesrendeket. Előbb a gazdagabbakat: a premonstreieket, minoritákat, — két, 1000 oldalnál nagyobb kötetben! — piaristákat, és kilátásba helyezi, hogy a többiek is terítékre kerülnek. Tagadja jogi személyiségüket és vagyonukat az államra vagy községre írhatja át.

8. — 1938 végével némi enyhület következik be. A világpolitikai helyzet nagyobb mérsékletet parancsol a román kormánynak. A Szentszék sürgetésére négytagú vegyes bizottságot küld ki a régóta vajdó egyházi kérdések (az Accord, a szerzetek jogi személyisége és vagyon, a kegyúri vagyonok igazolása, stb.) megvizsgálására és kielégítő megoldás javaslására. Az Egyházat a tárgyalásokon Durcovici, bukaresti érseki helynök és Gyárfás Elemér képviseli. Hónapokon át tárgyalnak a kormány két megbízottjával. Végre sok vita után, javaslatukra a kormány a Római Egyezmény érvényességét elismerte és ratifikálta. A ratifikálást a Monitorul Oficial 1940 március 2-i számában tette közzé. Az igazságügyminisztérium pedig megkereste az illetékes telekkönyvi hatóságokat, hogy a volt Státus vagyonát az Egyezményben megállapított módon helyesbítsék. Intézkedés történt az egyházmegyei alapok függő pereinek békés úton való rendezésére is.

Így jutott a katolikus Státus új néven mint Egyházmegyei Tanács olyan törvényes létezési és működési alaphoz, amelyet végre Románia is

¹ Statul Catolic Ardelean și Acordul dela Roma in fata Justitiei (—Az Erdélyi Ícát. Státus és a római egyezmény az igazságszolgáltatás előtt), Kolozsvár, 1933.

² Gyárfás: Statusul Catolic Ardelean și Acordul dela Roma, Kolozsvár, Minerva, 1933.

³ Explanatio iuridico-historica documentorum de fundis diocesis Albauliensis Ritus Latini elmen — kézirat gyanánt.

hivatalosan elismert. Az 1940 augusztus 30-án Magyarországhoz visszacsatolt területen is ezen az alapon és ezzel a névvel kell továbbműködni mindaddig, amíg az illetékes tényezők a kérdést véglegesen nem rendezik.

AZ ERDÉLYI RÓMAI KATOLIKUS STATUS a legnehezebb időkben életerős, viharálló katolikus és magyar intézménynek bizonyult. Vezetőinek következetes elvhűségén és szívós kitartásán megtört minden támadás.

Ez a hűséges és életerős intézmény, amelynek értékét ellenségeink ösztönösen megérezték, mindenki részéről tiszteletet és megbecsülést érdemel.

Az állam vezetői részéről kiérdemelte, hogy az új politikai keretek között is ősi autonómiája szellemében vezesse sok áldozattal megmentett intézményeit. Ezt az ősi, szent intézményt nem szabad az elavult „Staatskirchentum“ szemével nézni és a régi liberális-jozefinista szellemben kezelni. Annál kevésbbé, mert sajnos, a 20 év alatt a Státus ellen összehordott „történelmi és jogi érvek“ nagy része a régi liberális felfogású jogászok könyveiből és a jozefinista szellemű kormányrendeletekből kovácsolódott össze.

Egyházi szempontból különösen nagy értéknek bizonyult a Státus. Ha valakinek régen aggodalmi voltak a világi híveknek egyházigazgatási kérdésekben való bevonása ellen, a Státus történetének ez a húsz éve Örökké szép példája lesz a hierarchikus egyház és a lelkes világi hívek önzetlen összefogásának és termékeny együttműködésének.

Azért maga a Szentszék is megbecsülte a Státust. A római tárgyalások idején a román kormány emberei azon fáradoztak, hogy beigazolják kánonellenes jellegét. Maga az S. Congregatio Concilii vizsgálta meg szervezetét. Az államtitkárságtól vett értesülés szerint „az intézményt a kánonjog szellemén túlmenőnek találta és messzeállónak az új francia egyházmegyei szervezetektől, de nem foglalt állást ellene, sőt védelmezi azt mint ősi és hasznos intézményt“.

A katolikus Státus igazában nem is más, mint a Katolikus Akciónak egészen különleges gyakorlati megvalósítása — már a XVI. században. Vajha az Egyházat intézményeinek védelmében és fejlesztésében a ránk váró nehéz időkben sok helyen támogatná a papsággal karöltve a világi híveknek ilyen lelkes és önfeláldozó „státusa“.

SCHEFFLER JÁNOS

TITULESCU

PÁR HÉTTEL EZELŐTT meghalt Nicolae Titulescu is, a rövidletű Nagyrománia egyik kiemelkedő államférfia, kinek neve Románia történetében a Bratianuk, Take Ionescuk, Averescuk mellé fog sorakozni. Tizenhat éven keresztül a román politika valamelyik terén mindig ott volt. Volt pénzügyminiszter, kétszer is, többször miniszterelnökjelölt, de elsősorban diplomata, bár nem hivatásos; többször külügyminiszter, közben londoni követ, népszövetségi megbízott. Mindaddig, míg a román külpolitika zavaros hínárba nem kezdett süllyedni, az ő kezében volt s ő irányította csaknem egyedül. Minket, magyarokat nem fűznek jó emlékek hozzá; ellenségünk volt, de nem mondhatjuk, hogy nemes ellenfelünk lett volna. A romániai magyar kisebbség sok szenvedése az ő számláját terheli; a revízió kérdésének kiélesedéséért nagy részben az övé a felelősség s az optáns-kérdés hosszú évekre való elhúzódását neki köszönhetjük, ő bizonyosan azt hitte, hogy hazáját szolgálta ezzel. Nekünk elégtételünk, neki tragédiája, hogy megérte politikájának teljes bukását és hazájának romlását.

Románia külpolitikája egyetlen bizonytalan pillérre, a párizskörnyéki szerződésekben megállapított államhatárok érintetlen fenntartására támaszkodott. Az alkotmány szerint a határok változhatatlanok s az állam egységes, nemzeti állam. Két divatból kimenni készülő elvet: a „pacta sunt servanda“ és az állami szuverénitás korlátlanosságának elvét fejezték ki. Ennek a sokágú fikciónak a szolgálatában állott Románia külpolitikája. Ez a magyarázata a szerződések változathatatlanságához való ragaszkodásának; ez magyarázza a határrevízióval szemben tanúsított rideg ellenállását; a nemzeti kisebbségekkel szemben folytatott asszimiláló politikáját, sőt az optánsvizály folyamán elfoglalt önző álláspontját is. De ez magyarázza a szomszédos államok ellenszenvét is, melyek rovására az első világháború előtti kis Románia érthetetlenül hatalmas területi nyereségek árán Nagyromániává vált.

Ennek a politikának a megtestesítője volt Titulescu, aki tizenöt éven át váltakozó külügyminiszterek és Európa fővárosaiban váltakozó követek mellett e politika állandóságát képviselte. Ő érvényesítette e politikát Bukarestben, ő képviselte a népszövetség előtt, a kisantant és a kezdődő balkáni konferenciákon. Ő hitette el nyugaton, hogy Románia számottevő tényező egész Európa politikai szervezetében s az ő munkájának eredménye volt, hogy maga Románia is elhitta, hogy nagy hatalom s Párizsban, Varsóban Belgrádban nagykövetekkel képviseltette magát.

Titulescu 1883-ban született s valaha, mint maga mondja, „jogászgyerek“ volt Craiovában. Huszonkét éves korában már a román magánjogot tanította a jászvásári, később a bukaresti egyetemen. Aztán Take Ionescu szárnyai alatt politizálni kezdett a konzervatívok között s 1917-ben vele együtt vett részt a Bratianu-kabinetben mint pénzügyminiszter. Borotvált képével oly fiatal benyomást tett a sok nagyszakállú miniszter között, hogy, mint beszélt, a minisztérium portása nem akarta elhinni, hogy ő a miniszter, mikor először jött a minisztérium kapujába, hogy átvegye hivatalát. 1921-ben, a konzervatív párt feloszlása után, az Averescu-kormány pénzügyminisztere volt. 1922-ben nevezték ki londoni követnek s ettől kezdve a külpolitika lett a kenyeré. 1927-ben rövid ideig az Isten tudja hányadik Bratianu-kabinet külügyminisztere lett s ettől kezdve váltakozva hol követ volt Londonban, hol külügyminiszter, vagy dezinált miniszterelnök Bukarestben. Miniszterelnökségig azonban sohasem jutott. 1930-ban népszövetségi elnöknek választották és két cikluson keresztül viselte e magas tisztelet. Chamberlain, az idősebbik, és Briand komolyan hitte, hogy Titulescu providenciális államférfiú, akire hallgatni kell. Hogy magukat Benessei annak tartották, az természetes volt.

Tizenöt éven keresztül változtak Romániában a kormányok, halt meg az uralkodó, Ferdinánd király, lett kegyvesztetté a trónörökös, volt gyermekkirály és tért vissza mint II. Károly király, de a kegyvesztett utód, Titulescu változatlanul megtartotta befolyását és hatalmát. Amihez persze nagyon hozzájárult, hogy Franciaország őt tekintette délkelet európai politikája erős és nélkülözhetetlen támaszának.

Titulescu egy alkalommal színes képet adott a világháború utáni eszményi diplomatáról.

A diplomácia — beszélte egy párizsi újságírónak — régen a ravaszság, kémkedés és kijátszás tudománya volt, titok volt a levegője s a diplomaták a közönséges halandók elől elzárt szobákban gyártották siffrírozott irataikat és titkos megállapodásaikat; rettegtek minden őszinte szótól, nyíltságtól s ha egy diplomata véletlenül azt találta mondani, hogy süt a nap, vagy esik az eső. rögtön kikötötte, hogy e kijelentése megett azonban ne keressen senki rejtett jelentőséget.

Titulescu nem volt ilyen, de nem is különbözött teljesen e képtől: titkai neki is voltak.

A mai diplomata — folytatta jellemzését — nem fél a nyilvánosságtól. Újságba ír, szalonokban, banketten, előadótermekben, az utcán a tömegek előtt nyíltan tárgyalja a nemzetközi kérdéseket: a mai diplomata sikerének a titka a nyíltság és a bátorság.

Ez a kép sem fedi teljesen Titulescut: ő a kettő keveréke volt.

Titulescu a nyilvánosság előtt élt, imádta a népszerűséget, akárcsak, mint maga mondta, egy „divatos színész”. Magas, karcsú, elegáns figura volt, turópai körökben szokatlan csontos, ferdeszemű, mongolos arcát mindenütt ismerték, leginkább az újságok karikatúráiból. Ellenszenvés, magyarán mondva, vékony kappanhangja volt, ami nagy hátrányára szolgált. Pedig szeretett beszélni, ömlött a szó szájából. „He talks too much” jegyezte meg Keynes, a szűkszavú angol nemzetgazda. Híre volt, hogy nagy nyelvtelhetsége és tökéletesen beszél Isten tudja hány nyelven. E sorok írójának alkalmá volt tárgyalni vele egyszer-kétszer Londonban s pár percnyi angol beszélgetés után minden alkalommal a franciára tért át. Párizsi intervjújában összehasonlítást tett a régi diplomácia hosszadalmas, titkos és az ő korának gyors és nyilvános elintézése között. Például a múltra nézve Bosznia annexiójának hosszadalmas tárgyalásait említette; például a jelenre adós maradt, de az általa folytatott és kerek egy évtizedig húzott, nemzetközi szempontból elég jelentéktelen optáns-tárgyalást alig hozhatta volna fel. Tárgyalási modora alighanem közelebb állt az annexiók krízishez, mint saját ideáljához.

Titulescu ambíciója és önbizalma határtalan volt. Számára az az út volt jó, mely őt emelte. Ez magyarázza, hogy elveihez nem ragaszkodott túlzott rendületlenséggel. Bukását is annak köszönhette. Mint konzervatív politikus kezdte; vezére, Take Ionescu halála után néppárti miniszter volt, de aztán egyik politikai párthoz sem csatlakozott. Francia politikája és szimpátiája nyomán liberális-demokratának látszott s erre vallott Maniuék felé mutatott rokonszenve, de a Bratianu-kormányokban éppúgy részt vesz, mint a nemzeti-parasztpárti kabinetben. S mikor kormányalakításra kapott megbízást, a „nemzeti egyesülés” kormányát akarta létre hozni, ami nem kellett senkinek. De ez sem vette el soha kedvét s nem törte le ambícióját: a „megoldhatatlan krízisek embere” (ómul crizelor insolubile) ott termett mindig Bukarestben, amint kormányválság tört ki.

„Londoni követünk” — írta róla a még tragikusabb sorsú politikus, Iorga — „a nemzetek összes nagy vezetőinek benső barátja, kikkel mindenikkel baráti viszonyt tart fenn; Genfnek szívesen látott vendége, ahol minden nép szenvedését szépen megbeszéljük s jól vagy rosszul megoldják; — londoni követünk egy raffinált intellektüel, aki udvarol, hogy neki udvaroljanak, aki előljárva követ mindenkít, aki első akar lenni egész Romániában azzal a feltétellel, hogy mindenki szolgáljon neki, de senki se kérjen tőle semmit. Azt akarja, hogy kényeztessék, de ő is kényezteti önmagát, fényesen tudja szerepeltetni magát mint a második „európai” Romániában, mint Take Ionescu utóda, akit a legtökéletesebben kihasználta”.

Ez az idézet egy alapjában nem jó, hiú, nagyratörő és uralkodni vágyó embert mutat; de Iorga nem szerette Titulescut, talán egy kissé irigyelte s egy kissé féltékeny volt reá. S amit róla írt, annak egy része ő rá is illik, mint politikusra.

Titulescu másnak látta önmagát: méltányosnak, szerénynek, megértőnek. Az a francia lap, melyet fennebb említettem, megkérdezte tőle, hogy tíz éves politikai és diplomáciai pályája alatt milyen elvek vezették? Titulescu így felelt: „Két elvhez ragaszkodtam minden alkalommal: egyformán

viselkedem minden tárgyaló féllel és óvakodom személyes rokon- vagy ellen-szenvnek kifejezést adni, ez az egyik. A másik, hogy mindig igyekszem magamat a másik fél helyzetébe beleélni, bárki is az a másik, mert csak így érthetem meg igazán álláspontját.“

Ezek már egy nemesen gondolkozó férfi elvei volnának, melyeket az a férfi, aki felállította, nem követett. Velünk, magyarokkal, ha tárgyalt, a rokon-szenvnek soha egy szikráját nem mutatta és soha az ezeréves magyarság helyzetébe magát beleélni nem kísérelte meg. Ellenkezőleg: minden beszédéből ellentmondást nem tűrő, türelmetlen, fölényes, gúnyolódó hang csendült ki, szólt légyen Erdélyről, az elnyomott magyar kisebbségről vagy a kifosztott optánsokról. Mintha mindig ott lett volna háta megett a farkastáplálta Romulus és Remus.

Sajátságos érzéssel lapozza az ember ma írásait és beszédeit.

1934 április 4-ikén tartotta híres nagy beszédét a határrevízió kérdésében. Mussolini jóakarattal szólott volt a magyar követelésről s Maniu interpellálta miatta a kormányt, melynek Titulescu volt a külügyminisztere. Eseményszámba ment minden beszéde, de az április negyedik országos ünnepet jelentett.

A tömeg — írta az Adevárul — valóságos támadást intézett az ülésre való belépő jegyekért. De csak a nagy premierek közönsége kapta: mondén hölgyek, diplomaták, magasrangú katonák, ami bizonyította, mennyire érdeklődnek a külpolitika iránt a — szép asszonyok. Órákig tudtak állani sorban s amint megnyílt az ajtó, rohanva foglalták el helyeiket. A várakozás így is hosszú volt, délután kettőtől négyig. Maniu korán jött, bezárkózott a büffébe s limonádét ivott. Titulescu, mint ilyenkor szokás, késett: tudja hogy semmi sem készíti annyira elő a légkört, mint a hosszú várakozás. A diplomatapáholyban mozgás: megérkezett Titulescuné, a kis-antant követei, a francia és a török követ. A szónoki emelvény előtt hangszóróberendezés, hogy az egész ország hallja a beszédeket. A türelmetlenség nő, a folyosók, a páholyok zajonganak s végre megérkezik Titulescu. A csengők megszólalnak a házban, a képviselők betódulnak a terembe s elfoglalják helyeiket, mint egy nagy zenekar tagjai, kik a karmestert várják. Nincs egy üres szék, nincs egy talpalatnyi üres hely.

Megint szünet, hosszú várakozás. A miniszterek helyükön, az elnök az emelvényen. Most már megilletődött némaság uralkodik, minden szem a terem ajtajára irányul. Végre megjelenik az ajtóban Titulescu Tătărescuval, mindketten szakettben s mindketten meghajolnak. A többség tomboló tapsba tör ki, ami átragad az egész házra.

Most belép Maniu, néhány képviselővel kezét fog, a nemzeti parasztpárt tapsol.

Maniu a szónoki emelvényre megy és _____felolvassa beszédét. Néha tapsolnak. A beszéd — mondja az Adevárul — nem egy párt, hanem a román nemzet megnyilatkozása.

Maniu befejezte és — a román képviselőházban ez is szabad — a kérdéshez hozzászól Dinu Bratianu, rövid beszédben dicséri Titulescut: mondván, hogy „az ország ismeri a miniszter nagyszerű munkásságát, hálás azért a presztízisért, mit talentumával szerzett az országnak, a nemzet bízik benne, mint jó kormányosban, ki a biztos jövő felé vezeti Románia sorsát“.

„Végre“ Titulescu lép az emelvényre. A nagy várakozás a lehelletet is megfagyasztja. Következik a beszéd: a lap szerint világos, klasszikusan tömör; a diplomatamesterség bámulatos remeke, tökéletes szerkezet, finom nüanszok, a kifejezések választékossága, szubtilis, vakító dialektika — és így tovább. Egy oláh Demosthenes.

Mi, akik előtt csak nyomtatásban van a beszéd, keveset veszünk észre mindebből a nagyszerűségből.

Látjuk, hogy elmondja újra, amit már annyiszor elmondottak: hogy a román állam alapja a Trianoni Szerződés, mely egygé kovácsolta az annyi századon keresztül szenvedett románságot. A magyar revíziós törekvésekre. Románia és a kis-antant felelete: „nu, nu, niciodată”: nem, nem, soha. Hogy a magyaroknak nincs okuk revíziót követelni, mert a szerződés nem diktátum, nem parancs, mint állítják, hanem a konferencia hosszú megfontolásának eredménye. „A békekonferencia” — tette hozzá pirulás nélkül — „két hónapon keresztül tanulmányozta a magyar béke delegáció jegyzékeit” és alaposan megfontolva minden kérdést, döntött. Köztudomású, hogy a konferencia tagjai a magyar jegyzékekbe belé sem néztek s Apponyi Albertet ásitva hallgatták.

Éppen ma hét éve, április negyedikén, mikor elmondta beszédét Titulescu, akkor felháborodva, ma már közömbösen, mint anakronizmust olvassuk, ami a múlté. De akkor is csodálkoztunk s ma sem értjük, hogyan lehetett egy országot annyi fráziással, valótlan állítással fellelkesíteni. A kamara tapsolt s a beszédet kifüggesztette szerte az országban.

Különös világitásban mutatja Titulescut a kisebbségekkel szemben elfoglalt álláspontja.

1929 márciusában előadást tartott a párizsi Académie diplomatique-ban a „Népszövetség és a Kisebbségek” cím alatt. Ez az előadás azért érdekes, mert ha összehasonlítjuk Titulescu bukaresti kijelentéseivel, mutatja azt a kiegyenlíthetetlen nagy különbséget, mely egyfelől a külföld, Párizs és Genf számára tett nem őszinte és a Bukarest számára adott őszinte nyilatkozatai között van. Párizsban a kisebbségek védelmezőjéül játszotta ki magát; elismerte, hogy Európa békéje nagy részben a kisebbségekkel való jó bánásmódtól függ. „Egy állam”, mondta, „mely kisebbségeinek nem nyújtja a jólét maximumát, mely nem látja, hogy primordiális érdeke nem az, hogy egyes polgárainak kulturális és vallási egyéniségét tönkre tegye, hanem, hogy lojalitásukat megszerezze, az az állam nemcsak a humanitás érdekeit sérti, hanem saját létét is veszedelembe sodorja”. Elismerte, hogy a kisebbségek anyaállamának „legitim érdeke”, hogy gondoskodjék, hogy a hozzátartozó kisebbségek a védelem maximumát élvezzék. Igaz, hogy dicsérte a Népszövetséget, mely a kisebbségek védelmében „dépassé son devoir”, de a népszövetség kisebbségi védelmének csődje már akkor nyilvánvaló volt s Titulescu felelősség nélkül beszélhetett.

Így beszélt Titulescu Párizsban, de másképpen a bukaresti kamarában. Csak példaképpen idézzük a következő esetet:

1935 december elején Bethlen István a magyar képviselőházban szóvá tette az erdélyi magyarság helyzetét: a magyar tisztviselők nyelvvizsgáit, a székelyföldi állami elemi iskolák elrománosító munkáját, az ortodox egyház prozelita térítéseit és a többi. Tudja mindenki, hogy mindez úgy volt, ahogy Bethlen mondta, de Titulescu a román kamarában mindent letagadott. „A román kormány nevében kijelentem”, mondta, „hogy mindaz, amit Bethlen gróf mondott, valótlan. Ha az erdélyi magyaroknak sérelmeik vannak, menjenek panaszra Genfbe, ahol eddig egyetlen egyszer sem adtak nekik igazat. Bethlen gróf panaszának csak egyetlen egy célja lehet: hangulatot kelteni a határrevízió és az ezeréves Magyarország érdekében”.

Így nyilatkozott meg Titulescu kisebbségi politikája Bukarestben.

A harmincas évek kezdetén Titulescu élenkben belesodródott a hazai politikába. Valahányszor, elég gyakori kormányválság tört ki, Titulescu az uralkodó hívására vagy anélkül, mindig felbukkant Bukarestben s buzgólkodott, hogy „nemzeti egyesülési” kormányt alkosson. Egyszer sem sikerült...

Diplomáciai talentumát elismerte mindenki, külföldi sikereire büszke volt az egész ország, de nem szerette senki, személyes vagy politikai barátjai nem voltak. Miniszterelnök nem lett, de a külügyminiszterség nyitva állt számára. 1934 januárjában a Tatarescu-kabinetnek lett minisztere s ebben érte utóí végzete.

Folyóiratunk olvasói előtt ismeretes a besszarábiai kérdés története.¹

A világháború befejezésekor Besszarábiát is annektálta Románia, de az oroszok sohasem ismerték el s Besszarábia mint állandó, mély szakadék tátongott Románia és a szovjet-köztársaság között. Vajda Sándor többször próbálta meg a kérdés rendezését, de nem sikerült. Titulescu pedig éles ellenségeskedésben állt a kommunista köztársasággal s állásfoglalása népszerű volt az országban, mert a román nép alkotmányának minden liberális irányzata és minden franciabarátság ellenére sem nem liberális, sem nem demokratikus.

A harmincas évek kezdetén, amint Csehszlovákia a francia-szovjet frontba sorakozott, Franciaország biztosítani szerette volna, hogy a szovjet haderők háború esetén Csehszlovákiába juthassanak. Arról, hogy Lengyelország orosz hadakat bocsásson keresztül, szó sem lehetett, de Romániát talán rá lehetett volna venni. Vajda Sándor kész volt rá s a dolog rendezése keretében a besszarábiai kérdés elintézését is lehetőnek gondolta. Titulescu azonban élesen ellenezte és sikerült is a terv kivitelét megghiúsítania.

Nemzeti parasztpárti kormányválságok következtek, minek az lett a vége, hogy a Maniu-kormányba belépett Titulescu s benne maradt akkor is, mikor pár hónap múlva Maniu távozott s helyét ismét Vajda foglalta el. Benn maradhatott, mert rövidesen kiderült, hogy Titulescu, nyilvánvalóan francia nyomásra, az orosz kérdésről vallott nézetét teljesen megváltoztatta és 1933 júliusában két szerződést kötött a szovjettel, mely ugyan közvetlenül a háború kiküszöböléséről és a támadó definíciójáról szólt, de Titulescunak az volt a meggyőződése, hogy Besszarábia védelmére is szolgálnak s a két állam viszonyát „normálissá és örök időre barátságossá“ teszik.

Az év végére a Vajda kormány megbukott s miután decemberben Dúcát a vasgárdisták lelőtték, 1934 januárjában megalakult Tátárescu liberális kormánya, melynek külügyminisztere ismét Titulescu lett.

A következő hónapokban az ország külpolitikáját Titulescu normális mederben vezette.

Sőt, úgy látszik, a normálisnál jobban, mert az 1936 július 16-iki minisztertanács, miután meghallgatta exorzéját, kijelentette, hogy politikáját „mindenben helyesli, azzal szolidáris“ és egyúttal „háliját és korlátlan bizalmát“ fejezte ki iránta. Titulescu nyári szünetre a francia Rivierára ment.

Még Cap Martinben volt, mikor hat hét múlva Tátárescu minden látható ok nélkül „átszervezte“ kormányát. Az összes miniszterek megmaradtak, páran felváltották egymást. Iuca és Incullet helyet cserélt, Costinescu, a kereskedelmi miniszter igazságügyminiszter lett, Pop Valér, az az igazságügyminiszter kereskedelmi miniszter. A kormány, írta az egyik lap, kvadrillt táncolt. De a táncból kimaradt Titulescu. A nagy külügyminisztert, ki pár héttel ezelőtt még bírta az összes miniszterek bizalmát, most szó nélkül kihagyta Tátárescu a kormányból. A sajtóban semmi felvilágosítás nem jelent meg s Titulescu távol, maga sem tudta, mi történt? „Az új kormánynak nincs szüksége reám,“ — nyilatkozott a Havas-ügynökségnek — „természetesen, joga van hozzá. Mégis, szerettem volna, ha legalább előre értesített volna. Fenntartom ítéletemet és politikai akciószabadságotat a jövőre.“

¹ Lásd a „Besszarábiai kérdés“ c. cikkünket: Magyar Szemle 1933 november.

A jövőben se ítéletre, se akcióra nem került sor. A román politika mind jobban fordult el a nyugati demokráciáktól s a vasgárda mind nagyobb befolyásra tett szert. Titulescu bukása amúgy is útban volt. De az eltávolítás formája durva és sértő volt. „Mi történt a valóságban?” — kérdezte az Universul. — „Egyszerűen kidobták Titulescut. Az eljárás nem volt elegáns, mert tudjuk, hogy Titulescunak fogalma sem volt róla; a miniszterelnök nem közölte előre szándékát s csak megtörténte után hallott róla... Mi történt? Talány az egész.”

Titulescu többet nem tért vissza hazájába. Talán jobb is volt neki. Talán nyugodtabb volt elmúlása, mint ha a múlt év őszi és téli hónapjai Bukarestben találták volna.

ZSÁSZ ZSOMBOR

A HONVÉDZÁSZLÓK

ATÖRTÉNELEMNEK azelőtt lassú méltósággal hömpölygő folyama az első világháború óta beléje ömlő problémák sokaságától megduzzadt, kiáradt és eddig még sohasem látott vad iramban robajlik el most ámuló szemünk előtt. És mégis, az események iramától meg nem szédülve a magyarság, amikor csak alkalma nyílik rá, a múlt felé is fordítja tekintetét. Vissza-visszapillant az ország változatos, sokszor és néha hosszan tragikus, de ugyanannyiszor és tartósabban diadalmas múltjára, melyből annyi nagy és hű magyar, annyi eszményi hős, annyi vértanú és oly sok áldozat intő, óvó, lelkesítő és magával ragadó példája ragyog felé. A jövő mindig bizonytalan. A múlt: ez az a biztos valami, melyben megkapaszkodva, kevésbé veszélyes a jelen szakadékein át a jövő felé vezető útunk. Hiszen a múltat tisztelni és fürkészni annyi, mint belőle tanulságot és erőt meríteni. Tévedhetetlen, ősi ösztön sugallja ezt mindnyájunknak. Intelmét ha nem is értik, de érzik a tömegek is. Fontos azonban, hogy ehhez szabassák magatartásukat, melyért felelősséget vállalhatnak az utókor előtt. Halottak és holt tárgyak néha még az élőknel is harsányabb mementót kiáltanak fülünkbe. A sors forgandóságára emlékeztetnek, mint a compiégnei fegyverszünet hírheft vasúti étkezőkocsija, mely 22 esztendő alatt, erdei vágányán állva is, irtózatos utat tett meg a dicsőség és bukás legszélsőbb határai között s most Berlinben regél erről. Vagy a Sasfiók koporsója, mely 108 év múltán tette meg legutolsó útját, a bécsi kapucinus sírbolttól az Invalidusok palotájának templomáig, hogy végre odasimulhasson, ahová lakója életében oly emésztően vágyakozott, a világverő és bukott császár, de szerető apa koporsójához. És végül, hogy szívünkhöz mindennél közelebb álló példát említsek, 92 év után, de talán soha jobbkor, most tette meg távolságban és jelentőségben egyként hatalmas útját az az 56 honvédszászló, melyet a világsi fegyverletétel után győzelmi jelül vittek a cárok moszkvai kincstárába. Az új szomszédság küszöbén, a nála hagyományos kenyér és só nyújtása helyett, finoman és lekötelezően hat az a gavalléros mozdulat, mellyel szabadságharcunk vérrel és könnyel szentelt emlékeit átnyújtotta, visszaajándékozta az a nép, mely valamikor cárja parancsára csak azért vonult ellenünk, hogy a hadi mérlegnek már javunkra billent serpenyőjét saját erejének latbavetésével szövetségese javára ellensúlyozza. Sem mi, sem ők nem felejtették el, hogy ez csak szívós, kemény, férfias, de lovagias küzdelem után sikerült. Ennek tanulsága mindkettőnké. A zászlók értelme

azonban főleg nekünk szól. 92 év előtt a csatasorok élén lobogó részesei voltak, ma némaságukban is beszédes regélői annak a páratlan küzdelemnek, melyre az akkor is forrongásban levő világ csodálattal figyelt. Ha meghallgatjuk őket, többet mondanak el, mint más, fényesebb sorsú zászlók. Hiszen már keletkezésük történetében is különböznek tőlük.

1848 tavaszáig nem volt önálló magyar nemzeti haderő. A császári királyi hadseregben a magyar ifjak idegen vezényszóra, idegen jelvények és színek és többnyire idegen előjárók alatt szolgáltak. Hazai kiegészítésű ezredeink nagyrésze külföldön állomásozott, helyettük számos osztrák csapattest volt nálunk. Amikor tehát az újonnan szentesített törvények értelmében, az állandó hadsereg mellett felállítandó nemzetőrség szervezésére került a sor, úgyszólván napok alatt kellett a legelemibb kérdéseket is, még pedig alapvetően megoldani. A nemzetőrség ruházatához mintául a már régebben létező városi polgárőrségeknél kialakult magyaros öltözeti darabok szolgáltak, így a gyalogosok térdigérő atillája is, mely viszont az akkor viselt polgári atillából fejlődött. A csákó a hadsereg magyar gyalogságának és huszárságának csákójához, a deréköv mindkettőéhez igazodott, nagyjában azzal a különbséggel, hogy a hadsereg fekete-sárga színei helyébe mindenütt a piros-fehér-zöld trikolor lépett. Az egyenruházat kérdéseit tehát főleg a már létező minták magyaros jellegű átalakításával oldották meg. Egyes megoldásokat a szükség, illetve a lehetőség irányított. Így például a délvidéki forrongás hatása alatt május 16-án létesített s a helyi nemzetőrségtől lényegesen különböző „rendes nemzetőrség“ (néhány nap múlva „honvédsereg“) gyalogsága csak azért kapott bamaszínű atillát, mert az óbudai katonai ruhatárban éppen nagyobb mennyiségű barna posztókészletet találtak, amely egyébként a hadsereg tüzérségének volt szánva. A zászlókérdésen sem sokat törték a fejüket. Mintául alak, méret és beosztás tekintetében ismét a hadsereg zászlói szolgáltak, de a császári jelvények és színek helyébe a magyar került. Valami egészen újat kitalálni időpocsékolás lett volna. Így nagyjában hibátlanul és ízléssel intézték el a legsürgősebb teendőket s olyan tradícióknak vetették meg alapját, amelyekből a kiegyezés utáni, sőt még a mai honvédség is merített. Hogy pedig szervezőképességért nem kellett a szomszédba mennünk, azt legjobban bizonyítja az, hogy az óbudai ruhatár talpraesett totumfactumja színmagyar ember volt: Tánczosí Nyitray József, közlegényből lett, már 37. életévében levő cs. kir. hadnagy.

Életrajzában azt olvassuk, hogy az „1848 évben, az óbudai ruhabizottmánynál volt alkalmazva s midőn a haza védelmére felajánló szolgálatát, István nádor által az első honvéd zászlóaljhoz főhadnaggyá nevezetett s midőn a zászlóalj az alvidékre a rác-szerb lázadás elnyomására indult, a magyar minisztérium felismervén benne a ruhabizottmányi szakavatottságot, mellyel a hazának sokkal lényegesebb szolgálatot tehet, mint karddal kezében a síkon, őt az országos ruhabizottmány szervezésével bízta meg. Nyitray az egész honvéd hadsereget bámulandó gyorsasággal szerelte fel s úgyszólván észrevétlenül állítá elő a százezernyi ruhakészletet. Minek folytán még az 1848-iki országgyűlésen nyilvánosan meg lön dicsérve erélyes és lelkiismeretes működéséért.¹⁰ Három ízben menekült a ruhatárral s három millió forint értékű ruhakészlettel, mint alezredes esett Aradon a császáriak kezébe. Előbb kötél általi halálra, majd kegyelemből 16 évi várfogságra ítélték, melyből 2 évet töltött ki. 1857-ben kézimunkakiállítást, 1858-ban a dunaföldvári tűzkárosultak javára hangversenyeket rendez, 1861-ben Tolna megye számvevője. 1869-ben a király őrnaggyá és a honvéd központi ruhatár elnökévé nevezte ki. (Egervári Ödön: Honvéd törzstisztek albuma. Pest, 1870).

A hivatalos Közlöny elég későn, július 11-én közölte az új honvéd-és nemzetőrsereg zászlóinak leírását. Ez okozta azt, hogy különösen az első zászlók, melyeket a honleányt buzgóság előbb készített el, sokban külön-

bőznek a későbbiektől, ami azonban a legkevésbé lényeges. A Közlönyben megjelent rendelet is szükséztá, amint ez a lázas napok természetéhez illik is.

A gyalogsági zászló leírása így hangzott: (a régi hosszérték helyett centiméterben közlöm) „Rúdja, a nemzeti három színekkel festve és fehér szegekkel kivervé, 314 cm hosszú. Felső végén egy lándzsaalakú, 15V2 cm hosszú fehér fémhegy, ennek oldalán a honi címer, a másikon V. F. (Ötödik Ferdinánd) neve van bevésvé. Lobogója fehér selyem kelméből, a szegéllyel együtt hossza átmérője 179 cm, szélessége a rúdnál 125 cm. Jobb oldalán a magyarországi, a balon a megyei címer aránylagos nagyságra festve. Három oldalán levő szegélye 15V2 cm széles és nemzeti színekkel háromszögű darabokra osztva, körül festett. Tokja fekete viaszkos vászon, rája fehér betűkkel a zászlóalj neve és száma kiírva. A lovassági zászlónak rúdja 221 cm hosszú, egyébiránt olyan, mint a gyalogosoké, rajta közepén egy 31 cm-es vasrúdacska, futó karikával. Lobogója fehér selyem kelméből, a szegéllyel együtt hossza átmérője 72 cm, szélessége szintén 72 cm. Címerek rajta, mint a gyalogsági zászlón. Szegélye 7 cm széles, úgy mint a gyalogoké festve. Tokja szintén mint a gyalog zászlóé.“

Ez a szabály nemsokára annyiban változott, hogy a honvédcapatok zászlóinak lándzsa része sárga fémből készült, a megyecímer helyére pedig Magyarország védőasszonyának képe került. A mozgalmas időkben persze nem sikerült mindenütt a megfelelő, tartósabb anyagokat beszerezni, vagy nem találtak ügyesebb festőt, vagy pedig a zászlóanya, esetleg a hölgybizottság buzgalma lőtt túl a célon. Így a szegélyzet piros-fehér-zöld háromszögeit sokan hurkolt ezüstfónául díszítették, mások a zászló lapjaira feliratokat hímeztek. A legtöbb zászlóra ugyan csak felíratos szalagokat erősítettek. Ma már sajnálhatjuk, hogy a zászlót viselő csapat megnevezése, vagy a csapatot kiállító törvényhatóság címere a legtöbb zászlóról hiányzik s a kevés megmaradt szalagról is csak a jelmondatok olvashatók le, mivel így semmiféle támpontunk nincs közelebbi meghatározásunkhoz. Mindez áll a szabadságharc folyamán időnként felállított új honvédcapatok zászlóira is. Változás már csak a debreceni függetlenségi nyilatkozat után történt. Az 1849. április 14. után felállított, tehát 72-nél magasabb számú honvéd zászlóaljok zászlóinak csúcsáról eltűnt az V. F. monogram, a zászlólap egyik oldalán levő országcímerről pedig a szent korona képe. Ennek helyére ezután a babér- és tölgyággal koszorúzott görbe magyar kard, itt-ott a Kossuth-kalap került. A változtatást néhol a régebbi zászlókon is végrehajtották, amit könnyű megállapítani. Ennek alapján tehát legalább is megtudhatunk annyit, hogy valamely honvédzászló az 1—72. vagy a 73—150. számú zászlóalj-csoportok melyikének tulajdonába tartozott. Utóbbiak közé soroltak a honvédsereg zászlóaljai közé beiktatott volt császári királyi sorhadbeli zászlóaljok is.

A zászlók különböző pályafutásáról, a hozzájuk fűződő dicső vagy szomorú eseményekről számos elszórt adatunk van. Egyesekről tudjuk, hogy mikor és kik készítették, mikor és hol szentelték fel, ki volt hordozójuk, mely csatákban vettek részt, hol kerültek veszélybe, kik védték meg őket, kik estek el alattuk. Némelyikről azt is megállapíthatjuk, hogy az egész csapat vitéz magatartásának jutalmául magát a zászlót díszítették fel a 3. osztályú katonai érdemjellel. Egy ilyen a Moszkvából hazatért zászlók között is akad. Feljegyzéseink vannak zászlókról, melyek véses kézítésében a császáriak kezére jutottak. Ilyen volt a pesti 1. honvéd zászlóaljé is, melyet 1849. július 2-án az ácsi erdei harcban ragadtak el. E naptól fogva a zászlóalj egy fekete viaszkosvászon behuzatú üres rúddal vonult ki. Az elvesztett zászlót, melynek ezüsttel kivarrott szalagját gróf Batthyány Lajosné, a miniszterelnök felesége készítette, zsákmányolja, egy stájer főhadnagy, a szigorú parancs ellenére nem égette el teljesen. Lapját elrejtette és később hazavitte. Hagyatékából nemrégén szerezt meg a M. Kir. Hadimúzeum.

Sajnos, a cászári kézre harc közben ugyan kis számban, de a fegyverletel-
leknél annál nagyobb számban került honvédszászlók mind és véglegesen
elvesztek számunkra. A lázadóknak minősített honvédcapatok drága erek-
lyéit nem tekintették szokás szerint győzelmi jelnek, nem gyűjtötték össze
a bécsi arzenál díszcsamokában, hanem szemétként égették el még a hely-
színen. Nem így az oroszok.

Görgey serege először az ácsi csatában jutott velük érintkezésbe.
Súlyos fejsébét is e napon orosz ágyúgolyó szilánkjá okozta. Komáromból
történt elvonulása után már kizárólag orosz seregekkel állott szemben.
Ettől fogva zászlóit is az orosz túlerő setét fellege árnyékolta be. A váci
csata után, melyben halálos ölelésükből kisiklania sikerült, Balassagyarmaton,
Miskolcon, Tokajon át Nagyvárad felé, mindenütt orosz seregek között
kanyarog. Közben az udvariasság és kölcsönös tisztelet minden jelétől
kísért tárgyalásokat is folytat velük. Pisztolyokat cserél. De szemét a Dél-
vidékre szegzi, hol egyesülni akar az erdélyi sereggel. Végül Nagyváradon
át Aradra ér. A temesvári csatavesztés hírére Kossuthtól átveszi a teljhatal-
mat s az utolsó nagy kérdés mered eléje. Tisztikara az orosz előtt való
fegyverletelre szavaz. S a szabadságharc legdicsebb múltú serege 1849.
augusztus 13-án nem az osztrák császári sereg előtt, melyet csaták soroza-
tában vert meg és hajtott maga előtt, hanem utolsó, önértetes fordulattal
a cári túlerő előtt teszi le fegyverét, bízva az orosz részről annyi alakban
megnyilvánult rokonszenvben és lovagiasságban, melyet a császáriak részé-
ről nem várhatott. A világosi várrom alatt elterülő szállósi rónán, az utolsó
napokban hozzá csatlakozott csapatokkal és menekülőkkal megnőtt magyar
honvédsereg 11 tábornoka, 1426 törzs- és főtisztje és 29.452 főnyi legénysége
adta meg magát az elkerülhetetlen sorsnak, melyet most az orosz sereg
képviselt. Az átadott hadianyag részletes jegyzékéből csak a 20.633 puskát,
kurtályt és karabélyt, 34.500 puskatöltényt, 6783 lovassági kardot, 141
löveget, 405 lándzsát, 88 kaszát, 56 ásót, 43 fejszét és 7 baltát emelem ki,
hogy velük a különben is elcsigázott és reményevesztett sereg küzdőképés-
ségét és esélyeit jellemezzem. Ott voltak köztük halomba dobva a zászlók
is: 60 darab. A részletezés szerint 29 zászló és 31 lobogó, mely utóbbiak
egy része alkalmasint a szabályoktól nagyon eltérő rögtönzésekből állott.

A következő napokban fokozatosan széjjelágazott a hadifogságba
jutott magyar főhadsereg alkotóelemeinek sorsa. Az oroszok a volt fővezért,
valamint 3000 szekéren a hadizsákmányt Nagyváradra vitték, a tisztikart
és legénységet Gyulára. Azután ismét változott a helyzet: jöttek a császár-
riak, átvették a hadizsákmányt és az ország katonai raktáiraiba irányították.
A tisztikarból kiválogatták a volt császáriakat és Aradra kísérték, hol bör-
tönbe és haditörvényszéki vizsgálat alá kerültek. A polgáriakból lett honvéd-
tiszteket sorozás alá vetették s az alkalmasakat közlegényként, a volt legény-
séggel együtt Ausztriába, főleg Lombardiába hajtották. A polgári egyének
közül a politikai „bűnösöket“ Pestre vitték. Megkezdődött az üldözés és
bosszúállás. Egyedül Pászkyéjécs büszkeségei, a volt fővezér és a begön-
gyölten nyalábokba csomagolt és szekéren Nagyváradra szállított zászlók
maradtak orosz kézben. Végül Görgey is, minek utána a cár közbelépése
folytán amnesztiát kapott, Ausztriába vitetett őrizetbe. Csak a zászlók ma-
radtak vissza, hogy augusztus 30-án a herceg személyi málhájával együtt
hagyják el Magyarországot. De továbbra sem tűnnek el szemünk elől.
Hosszú útjuk során Szentpétervárott tűnnek fel, hol diadalmenet és kivi-
lágítás kíséretében hordozzák meg a Nevszki Proszpekten. Végül Moszkvá-
ban, a Kremlben, de ott sem valami melléképületben, hanem a cárok új
palotájában, még pedig ennek is a dísztermében, a díszemelvényre helyezett
birodalmi zászlóval szemben térnek végleges szállásukra. Herceg Ferenc,

Réthy László, Bolgár Ferenc és néhány kevésbé ismert magyar még ott látta őket hat sorban, a padlóra erősített tartókban „mint egy óriási páfránybokrót“. Azután még sok, a világháború alatt és után Moszkvát megjárt magyar hadifogoly. De époly megbecsülés övezte annak a férfiúnak arcképét is, aki e zászlókat Világosnál letenni kényszerült: Görgey Arthurnak, a már akkor árulással vádolt fővezérnek arcképe, valamint a fegyverletétel jelenetéről készült nagy festmény, a szentpétervári téli palota marsalltermének falait díszítette. A cár tehát büszke volt mindarra, ami az osztrák császárt keserítette. Csak mi nem voltunk büszkék rájuk, holott mind a fővezér, mind hadijelvényei fojtalan áldozatai maradtak a nagy nemzeti tragédiának.

A császáriak elégették zászlóinkat. Pár év múlva zászlaink égették a cár lelkét. Ausztria hálátlan viselkedése a krími háború idején idézte elő ezt. Bevallotta Bismarcknak s ezt nyíltan meg is írta.

Nálunk a közvélemény a szabadságharc bukásáért mindenkit inkább, mint az oroszokat okolta. Sőt tovább ápolta azt a romantikus hálát, melyet különösen Görgey seregében ébresztett az orosz tisztikarnak a hadjárat alatt és a fegyverletétel után tanúsított lovagias magatartása. Mióta napfényre került Haynaunak 1849. augusztusában Béccsel és az orosz vezérekkel folytatott levelezése (Steier Lajos: Haynau és Paskievics), megérthetjük, hogy miért dühöngött a szadista fővezér. Mert nem akasztathatta fel Görgeyt és nem tiporhatta meg zászlóinkat. Akkor nyílt meg az a rés a volt szövetségeseink között, mely az első világháborúig állandóan tágult. A mi romantikus hálánk az oroszok iránt pedig csak növekedett, amikor 1896-ban a cár, nemcsak hogy elküldte ezredéves kiállításunkra az 1849-ben Bemtől zsákmányolt, állítólagos Rákóczi-kardot, hanem a kiállítás bezárása után, Bécsset nem kímélő gesztussal a magyar nemzetnek ajándékozta. Már akkor gondoltak sokan arra, hogy egy következő kiállítás alkalmával talán a világszi zászlókat kapjuk meg. A világháború négy esztendeje azután számtalan alkalmat adott arra, hogy 1849-ben gyökerező rokonszenvünket az oroszokkal úgy a harctéren, mint a hadifogolytáborainkban éreztessük. Bizonyára sok „muszi“ él még ma is az orosz föld fél világot borító térségein, aki hálával gondol az itt élvezett pajtáskodó jóindulatra. Bécsben persze ez is feltűnt, amiről számos szigorú parancs és ellenintézkedés tanúskodik.

Az orosz állam politikai átalakulása lényegében nem érintette moszkvai zászlóink sorsát. Hadifoglyaink csapatostul zárandokoltak hozzájuk. Mikor aztán a Kreml gyűjteményeit átrendezték, a zászlókat az úgynevezett Forradalmi Múzeumba vitték át. De itt is olyan megbecsülésben részesültek, mint előbb. Sőt ez a beállításuk érlelte meg azt a gondolatot is, melyet az orosz szocialista tanácsköztársaságok szövetsége most megvalósított. Szerintük az 1849-i szabadságharc emlékei nem őket illetik, akiknek elődei leigázásunkban közreműködtek, hanem minket. A nemes elhatározásról január 9-én értesültünk. Azóta a magyar nemzet ünneplő sorfala közt, fényes katonái tiszteletadástól kísérve, hazatértek az egykor magasan lobogó, majd földre sikló szent jelvények. Most ismét kibontva, valóságos feltámadási körmenetben kanyarodtak fel a budai Várba. Az északnyugati rondellán, volt fővezérük gyönyörű lovasszobra köré sorakoztak. Az ország első méltóságainak jelenlétében költő és katona üdvözölte őket. Majd, miután ők maguk hajoltak meg Görgey ércalakja előtt, bevonultak a magyar hadimúlt megszentelt csarnokának, a M. Kir. Hadimúzeumnak valamikor általuk is ostromolt falai közé. Azokba a termekbe, ahol már vártak rájuk annak idején a megsemmisüléstől megmentett társaik, meg azok a darabkák, melyeket 92 esztendő előtt, a fegyverletétel küszöbén, emlékül vagdostak le róluk kegyeletes kezek. Hosszú sorokban járulnak most eléjük az egykori harcosok a honvédek unokái és szépunokái.

Hátra van. még azonban tudományos feldolgozásuk. Sajnos, néhány feliratos darabon kívül nem sok olyan akad, melyről egy vagy más ismertető jel segítségével meg lehetne állapítani valamely csapattesthez való tartozásukat. De legalább nagyban osztályozhatók lesznek. S ha nem tárul is fel minden kutatott rejtély, mindennél fontosabb, hogy itthon vannak, ahonnan egyszer a sors kegyetlen szeszélyéből oly messzire elszakadtak. De visszatértek, — s ebben is mily gyönyörű, mily csodás szimbólum rejlik — visszatértek, mint elszakított területeink.

AGGHÁZY KAMIL

A SZECESSZIÓ MÉRLEGE

HÁLÁTLAN DOLOG ma még a szecesszió dicséretét zengeni, elégtételt követelni annak a stílusnak, amely a múlt század utolsó éveitől a háború kitéréséig uralkodott. Ez volt apáink korának uralkodó ízlése, a letűnt világ utolsó szellemi összefogása, hogy általános korstílust hozzon létre. Mindenki tudja, hogy szellemi áramlatok változásainál a fiúk általában szemben állanak az apákkal, tagadják közvetlen elődeik felfogásának értékét, művészi törekvésük helyességét. Ez történt a szecesszió esetében is. Inkább az ősöknek adnak igazat, akikkel apáik szembe fordultak. A szecesszió is harcot jelentett a régebbi múlttal szemben és harcban kellett elvéreznie, vagy észrevétlenül, csendben kimúlania. Nem sajnáljuk letűnését, átmeneti, fölszínes jelenség volt, mely szakított a múlttal anélkül, hogy a kiélt formák gyökeres megújódását hozta volna létre. Mégis nem egy komoly értéket hagyott ránk. Utána a művészek rövid ideig ismét a történeti stílusokat követik több-kevesebb hűséggel, majd végül teljesen leszámolnak a múlttal és egy gyökerében megváltozni akaró világot hirdetnek.

Bár a szecesszióknak még nincs elegendő történeti táviam, mégis azt hisszük, hogy igazságtalanul bántak vele, midőn minden alkotását válogatás nélkül máglyára vetik. Nem szabad megfélekezünk arról sem, hogy a szecesszió nem kizárólag Bécsből indult ki, csak ott vette fel a nevet; hasonló jelenségek ütötték fel fejüket egyidejűleg Münchenben, Párizsban, Londonban, Brüsszelben, a skandináv államokban, vagyis az akkori művészeti központokban és Magyarországon is. Az egyik helyen „Jugend“-stílusnak, a másikon „art nouveau“-nak hívják. Igazi mesterei is voltak. A bécsi festőművészt: Gusztáv Klimt-et és az építészeket: Otto Wagnert, Olbricht, Hoffmann-t épp úgy közéjük kell számítani, mint a párizsi posztimpreszionista festőket, Maurice Denist, az olasz Segantinit, nálunk Lechner Ödönt, Körösfői Kriesch Aladárt, Nagy Sándort, Rippl-Rónait, részben Ferenczy Károlyt, továbbá a jelentős grafikusokat és a stílusújító, díszítő- és iparművészek óriási tömegét. Már ez is gondolkodóba kell, hogy ejtse a szecesszió elítélőit, de még bizonytalanabbá válik az elutasító álláspont helyessége, ha az irodalom és zene hőseit nézzük, akik a szecesszió művészi ízlésével egyidős korszaknak voltak képviselői. Itt különösen Adya, Debussyre, Paul Ducasra, Vincent d'Indyre, Ravelra gondolunk. Úgy látszik, mégis elhamarkodott volt a szecesszió korára kimondott anatómia. A sok kétségtelenül ízléstelen épülettel, lakásberendezéssel együtt nem utasíthatjuk vissza e rövid 10—15 év legnagyobb alkotószellemeinek kimagasló irodalmi, zenei és művészi alkotásait. Igaz, hogy az irodalomban és a zenében a szecesszió-ker forradalma nem futott zsákutcába, mint a képző- és iparművészetben ...

Egy korszak megítélésénél a helyes utat a kritika, a kiválasztás, a magasabb szempontokból való ítélkezés mutatja meg. Nem szabad az irány felett általánosságban pálcát törni, különösen ha az irányt a korszellem hajtja, mint a szecessziót. Még ha ez csak múló divatjelenség is, akkor sem kell „a priori” elvetni, mert lehetnek értékes, komoly eredményei. Az alkotó zseni egy jelentéktelen irányon belül is képes érvényesülni; a stílust megnevesíti, a tovatűnő divatnak örök értékű bélyeget kölcsönöz. A legnagyobb művész is csak a maga korának gyermeke, korának nyelvén tud megszólalni, még ha ez a nyelv esetleg forradalmi újítást jelent is. A szecesszióknak is voltak nagy alkotásai és művészei.

De nézzük csak közelebbről, mit jelent a szecesszió stílusa a művészet-történetben és mi volt az oka gyors letűnésének és annak, hogy az utána következő kor oly kegyetlenül bánt el vele?

A XIX. század végén az építészek, iparművészek, festők, grafikusok rájöttek arra, hogy túl sokáig másolták szolgailag a történeti stílusokat. A mindig gazdagabb és gazdagabb formák, díszítések alkalmazása nem jelenthetett természetes fejlődést, hanem csak az egy helyben való unalmas topogást, mely az öröklött formakincs értékeinek lejárataához vezetett. Az előkelő méreteket, az arisztokratikus művészi pátoszt az építészetben piaci értékűvé süllyesztették le, amit a nagy városok rohamos fejlődése is előmozdított. Tömeglakások, bérházak kapták olasz palazzok homlokzatait, Versailleset mímelő gipsz-angyalok népesítették be a füstös kávéházak falait. Mindenütt hangzatos, puffogó, parvenü díszítés. Még ha valódi anyagból készült, akkor is hazugnak látszott. Érezték a művészek, hogy ezt nem folytathatják tovább. Már az új építészeti anyagok, a vas és a vasbeton intenzívebb alkalmazása is új architektúrát kívánt. Hiszen a vas- és a vasbetonszerkezet következetes alkalmazása teljesen át kellett, hogy alakítsa az építészet hagyományos esztétikáját. Immár vékony póklábakra lehetett helyezni óriási tömegeket, látszólag nehezet a könnyűre, ami ellenkezett a pillérek, oszlopok, boltozatok, gerendák ősi egyensúlyrendszerével. A szem ezt sokkal nehezebben szokta meg, mint a díszítésben való újítást, pedig az építészet statikájának forradalmasítása végleges eredményeket hozott. Ez volt a lényegbevágó újítás, ez fejlesztette tovább a későbbi fejlődést. Ezzel szemben a szecesszió dekoratív eredményei csak múló jelenségek voltak; nem akarván megszabadulni a sok díszítéstől, zsákutcába jutott. A kiélt dekoratív formák helyett, melyeket a régi jó, stílusképző idők szervesen kapcsoltak össze a konstruktív elemekkel, új formakincs után néztek. Ezt pedig a naturalista festészet és a népművészet adta meg nekik. Bécsben, Münchenben, Párizsban inkább a festészettel és grafikával kapcsolatos vonalvezetésből, nálunk Magyarországon viszont Lechner Ödön és a gödöllői iskola jóvoltából inkább a népművészetből termelték ki a szecesszió díszítő-elemeit. Növénydíszek, levelek, indák, fatörzsek, gyökerek vonalai vették körül folyamatosan a házak homlokzatain a nyílásokat, a bútorokon a formákat. A vonalak irányát sokszor a villámcsapás szeszélyességére emlékeztető módon élesen, izgatottan megtörték, vagy összegomolyították. A régi stílusoktól átvett díszítőelemeket is kiemelték logikus kapcsolataikból, felbontották őket és szervesen szórták szét a felületen. Minden csak a síkon mozgott, sehöl sem virágzott ki logikusan a díszítés az épület, a bútor szerkezeti vonalaiból, sőt ezeket elhomályosította. Legvégletesebb kilengéseiben az ajtók, ablakok függőlegeseit és vízszinteseit is meghajlították egy céltalan, következtelen vonaljátékban. Ennyire gondtalan, az élet szükség-től eltávozott, önmagáért élő volt ekkor a művészet. Csak egy óriási műveltségű korszak végnapjaiban, összeomlás előtt gondolkozhatnak így a művészek. Erre mutat a figurálisban a dekadens szépségek keresése, az erotika beteges

hangsúlyozása. A németeknél és az osztrákoknál így Stucknál, Klimtnél és az építészeknél határozott klasszicizálás is jelentkezik, mely a végromlásba siető antik világ tizenkettedik óráját idézi emlékezetünkbe.

A szecesszió iránya kizárólag a világvárosi kultúra eredménye. Bizánc büntől és magasztos szimbólumokból összefonódó századaira emlékeztet. Bécsben is felragyognak a csillogó mozaikok, amelyek felületet díszítenek, nem utalnak a térre és elleplezik mindazt, ami anyagban, lélekben a sík fal mögött van. Ez Bécsnek, a stílust adó világvárosnak utolsó fellobbanása, farsangja a nagy összeomlás előtt. Egyik legtipikusabb művésze, a zseniálisan dekadens Klimt festészetének tulajdonképpen márvány-, gyöngyház-, mozaik- és féمبرakásokból kellene állani, mint ahogyan ez Brüsszelben, Stoklet bankár palotáján megvalósult, amelyet kizárólag a bécsi szecesszió mesterei, Hoffmann, Klimt és mások alkottak. Kétségtelenül korstílus ez, de sehol sem jelentkezik olyan átfogó erővel, mint Bécsben. Az iparművészet is uralma alá kerül, sőt éppen az iparművészet, a „Wiener Werkstätte“ lesz leghatalmasabb vára. Ennek elaprózott, kockás szögletessége, célszerűséggel nem törődő modorossága uralkodik minden művészi megnyilvánuláson.

Nálunk a szecesszió nem volt kizárólag a nagyvárosi dekadens kultúra kifejezője. A figyelem ekkor kezdett népművészetünk kincseire irányulni és velük akarta Lechner Ödön architektúráját a magyarság szellemében újjáteremteni. Lechnernek semmi köze sincs a müncheni és a bécsi szecesszió eredményeihez, nem követi Otto Wagnert, vagy Olbrichtot, teljesen önállóan halad a maga útján. Bár egy korai budapesti, Váci-utcai épületében ő is levonja a vasszerkezet következményeit, ez az új konstruktív probléma később nem játszik lényeges szerepet művészetében. A francia reneszánsz törekény, gyengéd formáit alakítja át, vaskosítja meg és indus formák segítségével fejleszti ki homlokzatain a magyar népművészet díszítő elemeit. Sajnos, az ő művészete is csak a felületen mozgott, mint külföldi kartársaié; hiába foglalta a homlokzat síkjait a függőleges, föltörékvő, pillérszerű kötegek közé: maga az épület lényege nem volt új, csak dekoratív értékeket hozott a művész fantáziája. Ha megkopasztanók épületeit csempe-, mozaikdíszítő, téglaszalagjaitól, akkor a tömegeloszlás, a nyílások méretei, arányai és egyéb szerkezeti elemek logikus kivetítése szempontjából nem találunk lényeges különbséget alkotásai meg a neoreneszánsz és a neobarokk házak között. Ezért kellett stílusának, bár iskolát hagyott hátra, minden értéke mellett is gyorsan letűnni az új építészet határozott eredményeivel szemben.

A festészetben azonban más volt a helyzet nemcsak nálunk, hanem külföldön is. A festő munkája síkművészet, tehát a vonalvezetésben való újítás nem lehetett annyira szerves, tovatűnő, mint az építészetben. A szecesszió itt határozottan stílusképző elemként jelentkezik, mint a francia poszt-impresszionizmusban, az angol preraffaelitáknál, Burne Jones késői követőinél, Morrisnál, a dekadens bécsi festőknél, a vonalstílus uralmát hangsúlyozó münchenieknél, épp úgy mint az erdélyi népmese hangulatát idéző, kissé az angolok tanítására is hallgató gödöllőieknél: Kőrösfői Kriesch Aladárnál és Nagy Sándornál. Párizsban inkább a szín uralkodik a vonal fölött, Angliában és nálunk a vonal a szín fölött. A szecesszió a francia és az angol festészetben logikus következménye a múltnak, nem divatjelenség, hanem szerves mozzanata festészetük fejlődésének. A franciáknál újra hangsúlyozott stílust hozott létre az impresszionizmus kötetlenségével szemben, az angoloknál pedig tovább folytatja a preraffaeliták és Burne Jones stilizáló törekvéseit. Mintha Ruskin tanításai csak most hatoltak volna be az angolok lelkületébe, hogy az iparművészeti vonatkozásokkal megtermékenyített festészetük gyökerei még szilárdabban ágyazódjanak bele a nemzeti hagyományokba. München és Bécs szecessziójának festőhősei Stuck és Klimt, de a

gondolatokkal terhes lipcei Klinger is beletartozik a német festészet fejlődésének fővonalába, ha ez a fejlődés nem olyan irányító is más nemzetek képírására nézve, mint a franciáké. És ugyanez történt a magyar festészet fejlődésében is, ahol Rippl-Rónai és a gödöllőiek jelzik az új irányt. Az előbbi stílusát a párizsi posztimpresszionistákkal együtt fejlesztette ki, majd a magyar népművészet erős színei frissítették fel, a gödöllőiek pedig határozottan a székely múlt szelleméhez kapcsolódtak. Ezek mind olyan mesterek, akiknek értékeivel számolnunk kell. De épp így kevésbé szecessziósonalvezetésű festőinknek, mint Ferenczy Károlynak a 90-es évek végén volt olyan korszaka, amikor az ő modorában is ott bujkál a szecesszió. Ezeket a nagy festőket egy nemzet művészettörténelme sem szállíthatja le a megérdemelt piederasztól, mert szerintük rossz, később megvetett stílust képviseltek. Mindegyik jelentős egyéni, vagy általános fejlődéstörténeti értékekkel gazdagította a piktúrát. Igaz ugyan, hogy a szecessziót kárhóztató álláspont ezeket a művészeket nem tekinti most szecesszionistáknak, de ha következetesek akarunk maradni, úgy ezeket a nagyságokat is törölni kellene — legalább szecesszionista idejükre — a művészet igazi hősei sorából. Minden nagyvárosban annak idején ezek a ma már elismert mesterek csinálták a pártszakadást, a „szecessziót“ az akadémistákkal szemben. Akkor büszkén vallották magukat szecesszionistáknak.

Semmiképpen sem volt tehát a szecesszió olyan stílus, hogy minden alkotását számúzni kellene a művészettörténet értékei közül. Tekintettel arra, hogy tulajdonképpen vonalstílus, vagyis a síkon jelentkezett, legkisebb eltévelyedést a festészetben okozott. A jelentős szecesszionista festők épp úgy kősei a képírásnak, mint azok a mesterek, akiknek modorát nem érintette ez a rövid életű stílus. Szervesen beletartoznak a festészet fejlődésének fővonalába.

Az építészetben e stílus szerepe kizárólagos dekoratív jellege miatt már kártékonyabb volt. Nem hatolt be a téralakításba, csak a díszítőelemeket változtatta meg, a síkon élte ki magát, nem másította meg a hagyományos térformálást, a belsőtől függetlenül alakította ki a homlokzatot. Éppen ezért élete az építészetben rövid ideig tartott, a szerves megújulás előtt el kellett tűnnie. Pedig itt is jelentős értékeket hozott létre, mint azt Berlage, Otto Wagner és a mi Lechner Ödönünk alkotásaiban láthatjuk. De teret engedett megdöbbenő ízlésteleenségeknek is. A díszítésben való egyénieskedés, a múlttal való tudatos szakítás megengedhetetlen szabadosságokra vezetett. Különösen vidéki városaink képét csúfították el a tehetségtelen szecessziós mesterek házai. Ezek a szecesszió legszörnyűbb bűnei, ennek köszönhetjük, hogy a mai ízlés annyira ellene fordult és áldozatul követelt Budapesten értékes épületeket, amelyek ezt a stílust később rehabilitálhatták volna.

Hasonló a helyzet az iparművészetben. Itt is voltak bájvonalú bútorok, lombokkal, vékony fatörzsekkel díszített szörnyűséges szekrények, de ugyanakkor remekbe készült ötvösmunkák, ékszerek, csodálatos üvegek, fayence-ok és kiváló rajzú, kovácsolt vasmunkák. Szóval itt sem szabad minden szecessziós munkát elvetni, itt is csak a műértő kritika választhatja el a kiválót a selejtestől. Sajnos, azonban a bűnök jobban kiütözköznek az átlagból, mint az értékek. A századforduló ízlésteleenségei annyira magukon viselik a szecesszió jellegzetességeit, hogy hajlandók vagyunk az egész stílust mint művészieden kilengést, kártékony divatot elvetni. Dekoratív, ornamentális jellegéből származó rövid élete is hozzájárult ehhez. Pedig ha igazságosan akarunk ítélkezni, úgy el kell ismernünk, hogy a szecesszióknak is voltak jelentős értékei, sőt remekei.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az általános európai helyzet — Bárdossy Hitlernél — Jugoszlávia csatlakozása — a hármass egyezményhez — A belgrádi államcsíny — A balkáni háború. — Jugoszlávia veresége és bomlása

A LEGUTÓBBI SZEMLÉNK zárta után bekövetkezett eseményekből eleinte senki sem következtethetett arra, hogy Délkelet-Európa a legsúlyosabb külpolitikai és hadi válságok középpontjába kerül. A német és olasz politika vonalvezetése is olyan volt, hogy ilyen válságokra egyáltalában nem nyílhatott kilátás. Német- és Olaszországnak az volt Európának e szögletére vonatkozó elgondolása, hogy innét távol tartsák a világháborút és az általuk előkészített s kívánt fejleményeknek, az új európai rendezésnek lehető békés menetet biztosítsanak. Példa volt erre már előbb Magyarország csatlakozása, majd utóbb a bolgár helyzet kibontakozása, melynek során a német jelentések szerint a német csapatok szükségzerű-bulgáriai megjelenése, illetve Bulgáriának a hármasegyezményhez való csatlakozása után békés és szívélyes egyetértés bontakozott ki a bolgár lakosság, hadsereg, közigazgatás és a német katonai erő között. A görög háború felé ugyan élénken figyelt Bulgária, melyet természetsszerűleg most sem hagyott érdektelenül a tőle elcsatolt égéi tengerparti területek sorsa, vagyis annak a partsávnak ügye, mely vékony íveléssel köti össze Görög- és Törökország területét, — mégis a bolgár kormányzat tartózkodott a tényleges fellépéstől, amint a bulgáriai német erők is lábhoz tett fegyverrel figyelték a helyzetet. Az albániai fronton változatlanul nehéz és súlyos harcok folytak az olaszok és angolok által támogatott görög csapatok közt a nehéz terepen. Az északafrikai hadszíntéren pedig akcióba fogtak az ott megjelent német erők, főképpen a német páncélos osztagok, melyeknek — mint a későbbi fejlemények megmutatták — a földközi tengeri angol flotta ellenére is sikerült megvetniük lábukat a líbiai és cirenaikai partokon. A német légierők jelentős tevékenységet fejtettek ki az angol légi térben s az angol légierő is viszonzta néha északnémet területek fölött a német légi fegyvernem éjszakai és szürkületi látogatásait, bár a jelentések szerint korántsem akkora eredménnyel, mint amilyennel a német repülőök szoktak járni Anglia fölött.

E jelenségek azonban szinte már megszokott tünetei voltak a háború menetének. Hozzá kell még tennünk mindehhez, hogy Törökország és Németország között — figyelemreméltó török-angol diplomáciai tevékenység közepette — a helyzet egyelőre nyugvópontra jutott és a török kormány Hitler sokat emlegetett üzenetére „az egyetlen lehető választ adta meg.“ Itt kell még megemlítenünk, hogy Törökország és a Szovjetunió között új barátsági nyilatkozat történt, melyet sokan a török külpolitikai pozíció erősödésének, valamint a Szovjet-Únió érdeklődése jelének tartottak ebben a mostani helyzetben, mikor a Törökországgal határos és a balkáni kulcshelyzetet birtokold Bulgária területén német erők állanak. A török külpolitika figyelemreméltó tárgyalásokat folytatott ezalatt nemcsak a változatlanul tág tevékenységű. Papén ankarai német nagykövettel, hanem egyben a közelkeleti tartózkodását meghosszabbító Eden angol külügyminiszterrel és Dili vezérkari főnökkel is. Német részről ügyeltek ezekre a tárgyalásokra, valamint azokra a hírekre is, melyek szerint Görögországban nagyobb és egyre növekvő számmal angol erők szállanak partra. Honnét jöttek ezek az angol csapatok? Azokról az északafrikai területekről, melyeken az angol hadvezetés a nemrég történt előretörés után immár biztosítottnak tartotta helyzetét Itáliával szemben. Nyilvánvalóan az angol hadvezetés nem értékelte eléggé a líbiai német erők jelenlétét és ezért foganosíthatott a Balkán felé nagyobb csapatelvonásokat, aminek nem sokkal ezután kellemetlen következményei lettek, mert az angolok.

hadí és külpolitikai helyzete így nemcsak az imént elnyert cirenaikai partokon sodródott veszedelembé, de utóbb már Egyiptom határain is. Eden és Dili balkáni tárgyalásai, ezeknek az angol vezetőknek ankarai, ciprusi és athéni tanácskozásai, valamint az angol erők görögországi partraszállása már olyan tényezők voltak, melyek mögül sorsszerű és veszedelmes következmények sötétítették el a látóhatárt.

A német hősök napján Hitler vezér és kancellár újra nagy bizalommal beszélt a német győzelemről, Nagy-Britannia vereségéről és az eddig szegény népek törekvéséről, hogy a világot igazságosan osszák fel az összes nemzetek között. A német politika pedig változatlanul folytatta törekvéseit Európa újjárendezésének irányában. E politikának tanulságos és jelentős epizódja volt az új magyar külügyminiszter, Bárdossy László németországi látogatása. Bárdossynak alkalma volt arra, hogy Hitler vezér és kancellár és Ribbentrop birodalmi külügyminiszter társaságában folytatott megbeszélésein az eddig is szívélyes magyar-német viszony továbbfejlesztésében közreműködjék. A látogatásról szóló jelentések egyhangúan kiemelik, hogy a már az előző világháború örökségeként megmaradt német-magyar barátság mennyire szilárd tényezője Európa igazságos újjárendezésének. A német és magyar külügyek vezetői is ezt a barátságot hangsúlyozták és ünnepelték megnyilatkozásaikban. Ugyanakkor a magyar külpolitikára és közvéleményre kellemetlen hatást tett, hogy az északamerikai kormányzat zárta az ottani magyar követeléseket. A magyar válasz ezt az eljárást tájékoztatatlanságnak tulajdonította, mert hiszen ezen eljárás indoka az volt, hogy Magyarország a Németországgal való kapcsolat fejleményeiként elvesztette függetlenségét és szabad rendelkezőképességét. A magyar válasz kiemelte, hogy Magyarország teljesen ura szabad elhatározásának, függetlenségének és Németországgal való kapcsolata baráti jellegű.

A német külpolitika középeurópai rendező tevékenysége ezalatt Jugoszláviával foglalkozott. Magyarország külpolitikája szívesen üdvözölte a német külpolitika törekvéseit, mert hiszen a magyar-jugoszláv örökbarátsági szerződés egyik várható eredménye volt, hogy Jugoszlávia közeledést talál a Birodalom felé. Hiszen eddig is közeli baráti kapcsolat uralkodott Németország és Jugoszlávia, valamint Jugoszlávia és Olaszország között. A német külpolitika arra törekedett, hogy Jugoszláviát közelebb hozza a hármass egyezményben lefektetett, az új európai rendre vonatkozó álláspontjához. A hivatalos jugoszláv külpolitika vezetői méltányolták Németország törekvéseit. Olaszországnak is kiváló érdekei fűződtek ahhoz, hogy Albánia közelében egy békés és baráti állam birtokolja a macedóniai határokat. A német közelkeleti politikának emellett régi álláspontja volt a Jugoszláviával való közeli kapcsolat keresése és kibontása. Göring marsall ebben az irányban ismételten közreműködött. A jugoszláv politika hosszú ideje előnyös megítélésben részesült Németországban. Ha német és olasz részről nem felejtették is el sohasem azokat a néprajzi, belpolitikai és történelmi alkati nehézségeket, melyek át meg átszótták a délszláv egységet, mégis úgy tetszett, hogy Jugoszláviát biztos és szilárd államnak ismerik el, melyre nyugodtan épülhetnek a német külpolitika rendező szándékai. Ebben az irányban működven, a német külpolitikai tényezők elismeréssel méltatták Cvetkovics miniszterelnök és Cincár-Markovics külügyminiszter szolid és mérsékelt vonalvezetését, joggal gondolva, hogy e békés vonalvezetéssel azonosak a délszláv nép tömegei. Ugyanilyen elismeréssel voltak Pál kormányzóherceg magatartása iránt is. Róla tudták, hogy a napi politikától távol álló, igen művelt férfiú, aki bár angol királyi rokonsággal és angol életformákkal rendelkezett, mégis tisztában volt Jugoszlávia reális helyzetével és szükségleteivel. A bolgár helyzet megoldása után parancsolólag mutatkozott annak szüksége,

hogy Jugoszlávia is végleges formában beilleszkedjék az új keletközépeurópai helyzetbe. Cvetkovics és Cincár-Markovics politikája belső és külső szempontból arra irányult, hogy ezt az átilleszkedést békés formában vigyék végbe. Ezek az államférfiak tudatában voltak a délszláv állam belső nehézségeinek s aggályosan vigyáztak reá, hogy egy egyensúlyi és mérsékelt bel- és külpolitika támassza alá államuk stabil helyzetét. Mellettük állott Pál kormányzóherceg is, akinek Cvetkovics és Cincár-Markovics mellett nagyrésze volt a belső nehézségek lecsillapításában, főképpen a horvát kérdés megoldásában. A horvát kérdés ebben az időben teljesen megoldottnak látszott és úgy tetszett, hogy Pál kormányzóherceg és Macsek parasztpárti vezér becsületes megállapodása és a nyomába jött szerb-horvát kiegyezés legbiztosabb bázisa a délszláv állam biztonságának. Ilyen értelemben támogatta a horvát politika az akkori jugoszláv kormányt, melyben a horvátok képviselőjeként Macsek is helyet foglalt, helyettes miniszterelnöki minőségben.

Ez volt az az időpont, amikor Eden és Dili utazásaik során újra felűntek a Balkán-félszigeten. Ekkor Belgrádban még sokat beszéltek Roosevelt elnök megbízottjának, Donovan ezredesnek tárgyalásairól. A német-jugoszláv megegyezések hírére a jugoszláv kormánnyal szemben úgy Angliában, mint Amerikában elhidegült a vezető körök magatartása. Eden ankarai és athéni tárgyalásainak hatása nyilvánvalóan elért Belgrádba is, ahol Donovan tárgyalásai egyes körökben, úgy látszik, mély benyomást tettek. Abban a pillanatban, mikor a jugoszláv miniszterelnök és külügyminiszter álláspontja mindinkább közeledett a német állásponthez és mikor a kormányhoz közel álló sajtó kiemelte Jugoszlávia békés és baráti beilleszkedését az új európai helyzetbe, bizonyos belgrádi politikai és katonai körökben növekvő nyugtalanság lépett fel. Pál kormányzóhercegnek hosszas tárgyalásokat kellett folytatnia a helyzet tisztázására. Három szerb miniszter lemondott; ugyancsak lemondását küldötte a moszkvai jugoszláv követ is, akinek jelentős szerepe volt a délszláv állam és a Szovjet-Únió viszonyának alakításában. Hiszen Jugoszlávia balkáni helyzete a Balkán iránt érdeklődő kívülálló nagyhatalmak szempontjából csak egyre jobban nőtt azóta, hogy Bulgária Németországhoz csatlakozott. Mindenfelől azt hitték, hogy Jugoszlávia lehetne az az archimedesi pont, ahonnan a balkáni s közkeleti állapotokat ki lehetne lendíteni eddigi helyzetükből. Sokat beszéltek arról is, milyen összefüggések lehetnének Jugoszlávia és Törökország külpolitikai magatartása között. Mert hiszen ezalatt Törökországban a sajtó és a rádió hangja fenyegetően németellenes volt; német részről viszont erre a tényekre való utalással válaszoltak. Jugoszlávia hivatalos külpolitikája azonban mindezekkel a híresztelésekkel nem törődve, szembeszállt a belső ellenzék egyre emelkedő tevékenységével és azon az úton haladt tovább e napokban, melyeket a német külpolitika szabott elő a keletközépeurópai újjárendezés számára. Hozzájárult volna a jugoszláviai helyzet tisztázásához a kormányválság gyors megoldása mellett az is, hogy Sztojadinovics volt jugoszláv miniszterelnököt, aki már évekkkel ezelőtt sietette — maga is nagy német családi és gazdasági kapcsolatokkal rendelkezve — a délszláv államnak a tengelyhez való hozzásimulását, most hamar Görögországba utaztatták s így a helyzet a belpolitikai nyugalom szempontjából is tisztázottnak volt tekinthető. Ilyen körülmények között írta alá a jugoszláv miniszterelnök és külügyminiszter március 25-én a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást.

Ugyancsak ez volt az az időpont, amikor Matsuoka japán külügyminiszter, akinek közben Moszkvában is volt alkalma tájékozódásokat szerezni, megérkezett Európába. A német-olasz-japán együttműködés szellemében Berlinben, majd útja következő állomásán, Rómában, nagy ünnepléssel

fogadták. A japán külügyminiszternek a tengelyhatalmak fővárosaiban tett látogatása megerősítette az eddigi kapcsolatokat a tengely és Japán között. Mialatt az angol és amerikai politika a jugoszláv tényezők befolyásolásával a tengely keletközépeurópai politikája ellen dolgoztak, a német és olasz államférfiaknak a japán külügyminiszterrel folytatott megbeszélései nyilvánvalóan nem közönséges jelentőséggel fordultak Anglia és Amerika felé. Nagyon figyelemreméltó e tények világánál az az új aggodalom és érdeklődés, ahogy Anglia és Amerika újra foglalkozni kezdett az őket annyira közelről érintő hollandiai gyarmati kérdéssel. Ugyanekkor a közelkeleti angol politikai, akció Jugoszlávia felől akart meglepetéssel szolgálni a tengelyhatalmaknak, mintegy figyelemreméltó politikai és hadászati színjátékot rendezvén ezzel Matsuoka számára is.

A hármasegyezményhez való jugoszláv csatlakozásról a kommentárok megállapították, hogy Németország messzemenő előzékenységet tanúsított Jugoszlávia iránt. Ez a német felfogás összhangban volt azzal a hivatalos jugoszláv állásponttal, hogy a délszláv állam semminemű formában se vonassék bele a háború következményeibe. Németországnak érdeke is volt, hogy a Balkán középpontja nyugodt maradjon s közte és a harctér között egy békés földszáv terüljön el, melyen emellett azonban természetszerűleg az európai újjárendezés alapelvei uralkodnak. Az angol és amerikai politika köreiből a hármasegyezményhez való jugoszláv csatlakozás megdöbbenést okozott; a jugoszláv követeléseket is zárólták Amerikában; az angol követ pedig elhagyta Jugoszláviát, ahogy már előbb szófiai kollégája elhagyta Bulgáriát.

A tavasz teljében az angol politikát az a törekvés irányította, hogy minél jobban késleltesse a németek inváziós törekvéseit és hogy a csatorna partjairól másfelé fordítsa a német figyelmet. Mert mialatt, e felfogás szerint, a német erő másfelé foglalatoskodik Európa újjárendezésével, az alatt Anglia pihenhet, illetve felszerelheti magát Amerika új nagy szállítmányaival. A másik motívum, mely az angolok keletközépeurópai fellépését áthatotta, az volt, hogy arra gondoltak: a Balkánon soká el lehet foglalni a német katonaságot és el lehet terelni figyelmét a szuezi kérdés miatt kulcshelyzetet jelentő Törökországról. Ezenkívül az angolokat változatlan élénkséggel foglalkoztatta Szaloniki kérdése. Szaloniki mögött nem messze, a bolgár határvonalon túl, ott állott a német haderő. Az angol nézetek szerint Szaloniki kikötőjének döntő jelentősége van szárazföldi expedíciós hadseregek partraszállása szempontjából. Hogy Szalonikit minél jobban megerősítsék, ezért szállítottak Eden tárgyalásaival egyidőben az angolok jelentős erőket erre a partra, elvonván azokat északafrikai feladataiktól. Mert természetesen arra is gondoltak, hogy a Balkán alkalmas terület lesz arra, hogy ott csapást mérhessenek a német erőre, sőt esetleg a Balkánon át, megismételvén az első világháború taktikáját, felvonuljanak egészen Németország keleti kapui felé ...

Mindezek a tervek és előkészületek nem maradhattak titokban a német külpolitika és hadvezetés előtt. Mialatt a Bulgáriában lévő német csapatokra gondolván, az angolok kivonták erőik javát Afrikából, az alatt német részről egyre jobban megerősítették a közelkeleti német támaszpontokat s egyben a meglehetősen fedezetlenül maradt cirenaikai volt olasz, újabban angol támaszpontok ellen nagy offenzívát kezdtek páncélos német erők, fokról fokra visszanyomván az angolokat Egyiptom határáig, sőt azon is túl. Ez alatt az angolok viszont nagy haditevékenységet fejtettek ki Abesszíniában és környékén az olasz ellenállással szemben. Az abesszíniái eredmények azonban nem változtathattak az afrikai és balkáni alakulásokon.

Alighogy a hármasszövetség aláírásáról Cvetkovics és Cincár-Markovics hazaértek, a kormányhatalmat rövidesen ki kellett adniok kezükből.

A kormányhatalmat egy katonai társaság ragadta magához, melyben élénken élt az első világháború emléke és amely közeli kapcsolatban állt az angol diplomáciához. Nyilvánvaló, hogy Eden és Dill athéni és ankarai külpolitikai tevékenysége nem maradt hatástalan. Hogy mennyire közeli összefüggések lehettek az angol politika számításai és az új jugoszláv fejlemények között, arra semmi sem jellemzőbb, mint hogy a nemsokára bekövetkezett gyökeres fordulat után azonnal hírek terjedtek el Eden belgrádi fellépéséről, személyes jelenlétéről és tárgyalásairól. Ha ezek az Eden személyes megjelenésére vonatkozó hírek túlzottak voltak is, annyi bizonyos, hogy a jugoszláviai alakulásokat az a szellem mozgatta, mely Eden athéni és ankarai tevékenységét áthatotta. Nem hiába ünnepelte a belgrádi fordulatokat az angol képviselőházban maga Churchill miniszterelnök. A belgrádi utcát már így is napok óta hatalmában tartotta a fiatalság és a nacionalista tömeg, mely viharosan tüntetett a hármasegyezményt aláíró államférfiak és a tengelyhatalmak ellen. Egyes német és olasz intézményeket össze is romboltak. Az első világháború emlékeit felélesztő s a régebbi szerb politika gyors és meglepő fordulatait visszaidéző katonatiszti társaság vezetője Szimovics Dusán repülőtábornok volt, aki közeli kapcsolatban állt nemcsak az angol és amerikai politika ekkori tevékenységével, hanem a fiatal II. Péter király környezetével is. A válság pillanataiban egyszerre felfakadtak Jugoszlávia belső nehézségei. Egyszerre nyilvánvalóvá lett, hogy II. Péter király környezete és Pál kormányzóherceg között mekkora az ellentét. A most felemelkedő réteg a régi rendszer embereit mindenünnen eltávolította. Cvetkovics miniszterelnököt és Cincár-Markovics külügyminisztert fogságra vetették; sorsuk bizonytalan és ismeretlen volt soká. Pál kormányzóhercegnek családjával együtt éjszaka kellett menekülnie Görögország felé, mivel teljes ellentétben volt a most felülkerekedett tisztii csoport politikájával s nem hederített e régi szerb kottériák és nemzeti titkos társaságok fenyegetéseire. Az összes régi szerb nemzeti társaságok, politikai és karhatalmi szervezetek máról holnapra felkeltek. Belgrad utcáin a tömeg angol- és amerikai barát tüntetéseket rendezett, miközben egész nyíltan állást foglalt a tengelyhatalmak ellen. A német és olasz külpolitika soká igyekezett külön választani a hivatalos kormányzatot a tömeg akcióitól. Ugyanekkor azonban a jugoszláv kormányzat a maga részéről nem tette meg ezt a különbséget. Hivatalosan kiemelték, hogy a fordulat senki ellen sem irányul s a nemzeti forradalom magatartásának egyedüli mértéke az ország függetlenségének és a nép hangulatának szemmel tartása lesz. Szimovics tábornok kormányában a külpolitikai tárcát Benes Eduárd hajdani jugoszláv kollégája, a kisantant-politika jellegzetes jugoszláv személyisége, Momcsilo Nincsic vállalta, ami már egymagában is figyelemreméltó jele volt a jugoszláv politika új alakulásának. A belgrádi tömeg és a szerb közvélemény visszatálalt régi magatartásához s a fiatal II. Péter királyban, akire hivatkozva mozdították el váratlanul az eddigi kormányhatalmat, a régi szerb centralista politika folytatóját, nagyatyjának, I. Péternek méltó utódját ünnepeleek.

Németország egyelőre csak a figyelő gondos szerepét vállalta a belgrádi válsággal kapcsolatban. Németország meg akarta várni az új kormány nyilatkozatát, hogy aztán döntsön magatartásáról. Ez a kormánynyilatkozat azonban késett és sohasem történt meg. Eléggé kormánynyilatkozatnak számított a gyors jugoszláv fegyverkezés és a polgári és állami élet minden részére, még a felélesztett illegális szervezetekre is kiterjedő nagy mozgósítás. Németország ebből már eleget értett, de még óvakodott a végső szó kimondásától. Emellett azonban nem kerültek el a német politika figyelmét azok a belpolitikai körülmények, melyeket a jugoszláv válság egyszerre felszínre hozott. Ezek a belpolitikai nehézségek már önmagukban alkalmasak

voltak arra, hogy súlyos helyzetek elé állítsák a jugoszláv államot: mert hiszen a belgrádi centralizmus már többé nem lehetett olyan erős, mint volt Pasics idejében s a külpolitikai helyzet amúgy sem volt alkalmas rá, hogy elnyugtassa e rendkívüli nehézségeket. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ezeknek a nehézségeknek végső forrásai ott vannak a külpolitikai helyzetben; mostani felbukásuknak egyik oka nem utolsósorban az, hogy a jugoszláv politika váratlan fordulata és válsága által súlyosan sértett és meglepett tengelyhatalmak emlékezni kezdtek e régi, Pál kormányzóherceg szerb-horvát kiegyezési politikája által elfeledtetett nehézségekre s azokat nagyon tudatosan fel is használták végül céljaik érdekében, nem tagadván meg támogatásukat azoktól a tényezőktől, melyek mindig Német- és Olaszország barátai és a belgrádi centralizmus ellenségei voltak.

Ekkor még senki sem gondolt a jugoszláv állam felbomlására. Németország még egyre várta a kormány nyilatkozatát, mert hiszen a hármasegyezmény a német és olasz felfogás szerint már eleve önműködőleg érvénybe lépett s Jugoszlávia e nézetek szerint tényleges tagja volt a hármasegyezménynek. Az új kormányzat azonban kezdetben burkoltan, utólag meg nyíltan is elutasította magától a hármasegyezményt megkötő kormányzattal való folytonosságot, nem tartván magára kötelezőnek Cvetkovics és Cincár-Markovics, valamint Pál herceg gesztusait és kötöttségeit. Már ez a körülmény is aggodalommal töltötte el a horvát parasztpárt vezetőségét; hiszen a horvátok most sem tagadták németbarátságukat, melyet az öreg Ausztriáról átszármaztattak Németországra. A horvát politika rokonszenvezett a német szándékokkal s mialatt Belgrádban, illetve a szlovén határvidékeken izgatott német- és olaszellenes tüntetések tomboltak, a német jelentések szerint a horvát főváros és népe eléggé nyugodt maradt. A parasztpárt sajtója igyekezett is távortartani a horvát népet a németellenes demonstrációktól s most már a németek sem csináltak titkot a horvátok iránti rokonszenvéből. A német politika a horvátokon keresztül akart nyomást, hatást kifejteni Belgrád merev és elutasító politikája felé. Ugyanekkor a horvátok is felhasználták a külpolitikai helyzetet, hogy a lehetőségek szerint megerősítsék helyzetüket és a szerb-horvát kiegyezés körét kitágítsák a lehetőségekig. Emellett a horvát politika vezetőit, úgy a mérsékeltet, mint amilyen Macsek volt, vagy a szélsőségesebbeket, például Kosuticsot, bizonyos aggodalommal töltötte el, hogy az új belgrádi kormányzat azokból az elemekből került össze, amelyek annak idején a legélesebb centralista és horvátellenes politika eszközei, végrehajtói, sőt elméleti kitalálói voltak. Az új belgrádi kurzustól tehát a horvát politika azért félt, mert siker esetén félt a régi szerb fölény és hatalom felújulásától, amelyet most a szerb-horvát kiegyezés megszelídített. Az új belgrádi kormányzatban számosan voltak olyanok, akik közel álltak Radics István gyilkosaihoz s ott voltak, mint Macsek is utalt erre, azok, akik Macseket következetes horvát politikájáért börtönbe juttatták. Szimovics tábornok kormányában már eleve helyet csinált Macseknek s a helyettes miniszterelnöki tisztet akarta véle betöltetni. Macsek azonban aggályoskodott s kifogásai között ott volt, hogy az új kormány nem tisztázta álláspontját Németországgal szemben. A horvát parasztpárt vezére feltétlenül pacifista politikát követelt és azt az álláspontot képviselte, hogy Jugoszláviának távol kell maradnia ettől a háborútól. Azonban voltak jelentős szerb elemek is, így a szerb demokratapárt körei, melyek békítőleg hatottak közre Macseknél és a horvát politikánál. Így hosszas és izgatott tárgyalások után sikerült rávenni Macseket, hogy fogadja el a helyettes miniszterelnöki tisztséget. Figyelemreméltó, hogy a szabadságaik körét tárgítani akaró horvátok ekkor még távolról sem gondoltak a jugoszláv állam válságára. Sőt Macsek a közös hazára és annak üdvére hivatkozott, mikor

a béke és a szerb-horvát nép nyugodt együttélése érdekében elfogadta a neki felajánlott tisztséget. Német jelentéseket olvastunk nem sokkal ezután arról, hogy a horvátok csalódtak Macsekben és Zágrábban tüntettek ellene lépése miatt. Ezalatt Bécsben megszólalt a horvát nyelvű rádió és rajta keresztül küldötte üzeneteit a horvát néphez Ante Pavelics, az usztasák híres vezére, a szerbek engesztelhetetlen ellenfele, hazafelé indulván az emigrációból...

A délszláv állam válságát ekkor már nem lehetett feltartóztatni. Németország olyan súlyosnak ítélte a helyzetet, hogy úgy érezte, cselekednie kell. E válságos és nehéz pillanatokban rázkódtatta meg Magyarországot gróf Teleki Pál miniszterelnök tragikus halálának híre. Utóda Bárdossy László külügyminiszter lett, aki mindenben követni akarja a tragikus módon, nehéz helyzetek között távozó nagy államférfiú örökségét. Magyarország komoly feladatok előtt állott e napokban s nem maradhatott tovább érdektelen a délszláv válságban. Ezekben a napokban következett el az angol követ távo-zása Magyarországról, amivel a diplomáciai viszony Magyarország és Nagy-britannia között megszakadt.

Április 6-án reggel Német- és Olaszország hadba lépett Jugoszlávia ellen. Félnapnál előbb jutott nyilvánosságra a Szovjet-Únió és Jugoszlávia baráti egyezménye. A hadbalépést követte a Görögországgal szembeni akciók kezdete. Hitler nagy kiáltványban indokolta meg a hadbalépés okait, a felelősséget Angliára hárítván. A kiáltvány szerint Anglia mindenütt kis népek segítségével, államok és nemzetek egymás elleni kijátszásával uralkodik Európa fölött. A német erő meghiúsította Anglia összes kísérleteit a kontinentális hatalom visszaszerzésére, Norvégiától a francia partokig. Most ugyanerre van szükség a Balkánon is, ahonnan el kell távoznia az angol befolyásnak. A német hivatalos nyilatkozatok szerint a jugoszláv és görög kormányzatok kedveztek az angol politikának és már a háború kezdete óta nem tanúsítottak a semlegességnek megfelelő magatartást. Így vált szükségessé a német haderő fellépése. A vezér proklamációját, illetve az Athénben átnyújtott nyilatkozatot azonnal követte a német hadsereg akciója. A német-jugoszláv határ felől éppen úgy támadtak a német hadsereg egységei, mint keletről, Bulgáriából. A küzdelem oroszánrésze a keletről jövő támadás volt. A német hadsereg itt átvágta a jugoszláv-görög összeköttetések; már másodnapra elfoglalta Nist és Üszküböt; azután szakadatlan menetben haladt észak és nyugat felé. A jugoszláv ellenállás csakhamar megtört. Belgrádot ismételt repülőátadások látogatták, mivel a szerb fővárost a német felfogás szerint nem lehetett nyit városnak tekinteni. Ezalatt az olaszok gyors menetben Fiume felől áthaladtak Horvátországon és sorra birtokba vették a dalmát szigeteket és partvidékeket. A jugoszláv ellenállás a bomladozó ország belsejébe szorult vissza. A kormány holléte ismeretlen volt és egyáltalában nem lehetett tudni, ki és hogyan irányítja az ellenállást. A jugoszláv hadsereg nem tudott ellenállni a németek fölényes gépi erejének, mely könnyen diadalmaskodott a terep nehézségein. Nyolc nap múlva a szerbek letették a fegyvert. Ugyanakkor a német hadsereg más osztagai Bulgáriából Szaloniki felé törtek előre s hamar elfoglalták a jelentős kikötővárost, melyet az ott lévő angolok, akik új állásokat foglaltak el, kiürítettek. A német erő továbbhaladt Görögország belseje felé s az Olimpus körül alakult ki az új front, melynek hosszán találkoznak az angol-görög sereg és a német katonaság egységei heves harcokban. A következők súlyos nyomán az olaszok is jelentős eredményeket értek el Albániában, Dalmáciában, Montenegróban és Krajnában.

A jugoszláv állam válsága azonban csak most érte el végzetes kialakulását. A német előretörés nyomán Horvátországban felemelkedett a sok

elnyomott függetlenségi mozgalom. Ante Pavelics hívei vették át a hatalmat, a régi osztrák hadseregben is szerepelt s mindig nagy horvát hazafinak ismert Kvaternik tábornok vezetése alatt. Macsek lemondott a parasztpárt vezetéséről Ante Pavelics javára. Az ő vezetése alatt alakult meg az új független horvát kormány, melyet azonnal elismertek Magyarország mellett Német- és Olaszország, meg Szlovákia. Az új horvát állam határaitól a délszláv kérdés teljes rendezése során döntenek majd, de máris nyilvánvaló, hogy a rendezésbe nem vonják bele a szerbeket, akiknek vissza kell szorulniok eddigi nagy állami kiterjedésükből régi nemzeti területükre. A tengelyhatalmak mellett a balkán dolgaiban nagy szerepe lesz az új Horvátországnak s mellette természetesen annak a Bulgáriának, melynek egyfelől biztos kilátása lehet a Dedeagacs és Szaloniki közti tengerpartra, illetve Macedóniára, vagyis a volt délszláv állam Albániáig nyúló déli területeire, melyeken bolgár felfogás szerint úgyszólván a bolgárokhoz tartozó macedónok laknak.

A balkáni alakulások közt Magyarország sem maradhatott tétlenül. A horvát függetlenség kikiáltása után magyar felfogás szerint a délszláv állam megszűnt. Magyarország, a későbbi szemrehányásokra válaszolván Anglia és Amerika felé, úgyszólván mindig hangoztatta a hármasegyezményhez való tartozását és mint ilyen lépett örökbarátságra Jugoszláviával, remélvén közte és a tengelyhatalmak közti közeledést. A jugoszláv államhatalom felbomlásával, illetve a szerb hadseregnek a volt délmagyarországi területekről való kivonultával, e területeken anarchia kapott lábra. Az illegális szerb alakulatok veszélyeztették az ottani magyar és német kisebbség élet- és vagyonbiztonságát. Horthy Miklós kormányzó kiáltványával és hadparancsával megindult az a magyar hadi tevékenység, melynek eredményeképpen a baranyai háromszög, a Jugoszlávia javára elszakított dunántúli területek, a Bácska, vagyis a Duna—Tisza köze visszatért az anyaországhoz. A magyar honvédség nagy rendcsináló munkát fejtett ki ezeken a területeken, melyet a szerbek jól megépített erődvonallal védelmeztek. Magyarország a szerb-német konfliktus kezdetén békésen várt; azonban az ismételt szerb légitámadások s különböző szerb hadicselekmények rákényszerítették a határozott fellépésre. A magyar hivatalos felfogás szerint a magyar-jugoszláv barátsági szerződés érvényét a belgrádi új rendszer tényei, valamint a különböző hadicselekmények már maguktól kioltották. Így tért vissza Magyarországhoz történeti területének új darabja a keletközépeurópai helyzet új válságai között.

GOGOLÁK LAJOS

BARTÓK BÉLA

BARTÓK BÉLA az idén töltötte be 60. életévét. Ezért itthon is gyakrabban találkozunk nevével a fővárosi hangversenyek műsorán. De hol vagyunk mi még attól, hogy ezt a nagy magyar tehetséget a maga teljes jelentőségében értékelni tudjuk! A külföld már közelebb jutott ehhez a felismeréshez. Bartók Bélát ma már az egész művelt világ mint korunk zenéjének egyik legnagyobb mesterét ismeri és emlegeti. A világjáró művész első-sorban mint nemzetének küldötte, mint e nemzet szellemiségének képviselője szerepel a külföldi nagyvárosok közönsége előtt. Így, midőn Bartók az igazi nagy szellemek minden propaganda és láрма nélkül megvívott győzelmét aratja külföldön, ebben az elismerésben baráti és ellenséges államok egyaránt a magyar szellemiség előtt hajolnak meg, az előtt a nemzeti közösség előtt, amelyből ez a nagyszerű alkotó erő kiszakadt.

Előttünk áll karcsú, törekeny alakja, amikor mint előadóművész egy-egy dicsőséges külföldi körútja után megjelenik a budapesti hangversenydobogón. Fellépésében, mozgásában olyan egyszerű, nemes, finom, zajtalan, mint a benső világra koncentrálódó kivételes egyéniségek. Feje az uralkodó homlokkal és szemekkel csodálatosan tiszta vonalú. Átszellemült arcán, játéka közben mintha a hófehér haj ezüstös visszfénye találkozna valami sajátos benső ragyogással. Ahogy ujjai megszólaltatják a billentyűket, érezzük ennek a benső erőnek a hatalmát, mindenben a lényegét kutató, sugárzó zenei értelem és magával ragadó szuggesztív erő uralmát, amely különösen saját műveinek tolmácsolásában nyilatkozik meg. Mély felelősségérzet és komolyság, hajlíthatatlan gerincesség, megalkuvásnélküli, nyilegyenes céltudatosság, fáradhatatlan problémalátás jellemzik Bartók minden emberi és művészi ténykedését. Csak azt adja, ami az ő benső törvényszerűségének és igazságának megfelel, akár tetszik, akár nem.

Ez a törekvés, amely mindig a lényegre irányul, egyet jelent a tökéletességre, a teljességre irányuló vággyal és egy mélyen etikus világszemlélettel, amely nélkül nincs igazi nagy alkotás. A legvégső cél az a magasság, ahol a művészet már nem egyéb, mint hitvallás, minden dolog végső értelmének felfedése.

Bartók egész eddigi művészi pályafutása nem egyéb, mint ezeknek a csúcsoznak a mind teljesebb meghódítása. Százszorosan nehéz volt ez neki, egy olyan művésznek, aki nem a kitaposott utakat követte, hanem hazája gazdag népzenejének ihletésére, faji talajban gyökerező, ősrégi elemekre visszamenő és mégis egészen új és egyéni zenei nyelv kiépítésére törekedett. Fokról-fokra bontakozik ki ez a zenei nyelv. Liszt Ferenc késői stílusa, Strauss Richard, Debussy, Stravinsky, a fiatal, forrongó évek mintaképei. I. zenekari Suite-je, Rapszódiaja még a romantika örökségén épít tovább. De elérkezik a magyar zenetörténet sorsdöntő esztendeje: 1905, amikor Kodályval elindul népzenei kutató útjára. Eldugott kis falvakban, hegyekben, pásztorok között, talán életük legboldogabb idejét élik ők ketten, hogy ne csak dallamokat tanuljanak, hanem ezeknek eleven életét, lelki gyökereit, az egész népi kultúra szellemét is magukba szívják. Talán ezek az évek, a fenséges havasok magánya, a természettel egybeforrt emberi lelkek egyszerűsége és bölcsessége érlelték ki bennük is a tévedhetetlen egyenességet, a konvencióktól, érzelmektől, dagályosságtól teljesen ment szabad szellemet. Mint tudat alatt szunnyadó anyanyelvükre ébrednek rá a magyar népdal klasszikus sajtáságaira s ebből a nagy egymásra találásból születnek meg most már az igazi Bartók-művek.

Azok a mesteri népdalfeldolgozások, amelyek a zongorakísérettel ellátott népdalokban, gyermekeknek írt apró zongoradarabokban hangzottak fel

először, művészi becsüknél is nagyobb jelentőségűek az általános nemzeti kultúra szempontjából. Az új magyar műzene két nagy mestere minden területen egy nagy nemzeti eszméért küzd. A népi dallamkincset, mint megújító erőt akarja az általános nemzeti művelődés és öntudat központjába állítani s így egy új honfoglalást megindítani, amely századokra megszabja a magyar szellemi élet útját.

Bartók, mint korának egyik legegységibb és legérdekesebb zongoraművésze, hangszerét alkotó munkásságában elejétől fogva nagy előszeretettel érvényesíti. A népzeneből szabadon kibontott erővel legelőször a zongora nyelvét újítja meg. Micsoda új hang volt Nyugat kimerült, enervált idegmuzsikájával szemben az „Allegro barbaro“ ritmikus erejének szinte dionizoszi viharzása! De addig, amíg Bartók a forrongó évek zongoraműveitől kezdve eljut a nemrég Amerikában is megjelent „Mikrokosmos“ című zongoratanulmányaihoz, még hosszú az út. Neki is szembe kell nézni — nemcsak eleinte, de még ma is — azzal az általános bizalmatlansággal, amellyel a romantika gondolatvilágában nevelkedett közönség az új zenével szemben viseltetik. Bartók nyelve olyan változást jelentett a múlttal szemben, hogy az emberi lélek legnehezebben formálható, legkonzervatívabb rétege, az érzelmi világ csak lassan tudja követni. A túlnyomó többség ma még mindig csak a hiányát érzi egy új művészetnek, közeledik is hozzá, de mintha félne saját arcának meglátásától, visszamenekül a múlt otthonosabb, kendőzöttebb, nyugalmasabb világába. Pedig Bartók zenéje a legfőbb bizonyítéka annak, hogy a jelenben is megvan az új erős élet minden gazdagsága. Műveiből korunk lelke is szól hozzánk, ahol viharok és örvények vesznek körül, de ez a mi életünk. Csodálatos érzés, mikor ez a zene a mai ember szívét megüti, mikor hangokban fejeződik ki előttünk az, amire szavakat nem találunk.

Valóban mintha minden emberi vágy olthatatlan szomjúságát és nyugtalanságát hordaná magában a 30 év körüli Bartók Béla. Ez a mélyen emberi, kereső, küzdő jelleg, ez az örök kérdés a nagy Ismeretlen után minden művében feltűnik. Ez a kérdés az, amely „A kékszakállú herceg vára“ című egyetlen operájának még impresszionisztikusan csillogó színorgiáiban is keresztültör. A téma, amely alkalmat ad a forrongó bartóki lélek egyik legmélyebb megnyilatkozására: az örök férfi és az örök nő tragédiája. A Kékszakáll várának hét bezárt kapuja a férfilélek szimbóluma. Judit, az örök női vágyódás megszemélyesítője — bár érzi, hogy a tudás a végzete lesz — nem nyugszik addig, míg ezek a titkok sorjában meg nem nyílnak előtte. Teljesen a magyar népdal lélekzetét követő két énekszólam áll itt szemben egymással, a magyar nyelv és dallam összeolvastásában igazi útmutatók a magyar opera történetében. A nyugtalan, folytonos kételyt kifejező női énekszólam megragadó ellentéte a férfi énekszólamában felhangzó tudó, figyelmeztető, de megrendíthetetlen nyugalom, majd a fájdalmas rezignáció. És hiába pihennek meg egy kis időre a hatalmas fokozásban előretörő zenei erők a könnyek tavánál, hogy mint zenévé vált zokogás, soha nem hallott csodálatos hangzatokkal szorítsák össze szívünket. Az iram folyik tovább, megrázó küzdelemben és szenvedéllyel, hogy annál nagyobb legyen a végső letörés, a ráébredés a boldogságért vívott minden emberi küzdelem hiábavalóságára. Ahogy ez a zene az éjsötétségből kibontakozó hangszínek káprázatos crescendóján keresztül újra eljut a mindent magábaolvastó, vigasztalan, vak éjszakáig — a vár kapui újra bezáródnak, — olyan megrázó kifejezése az emberi magánosságnak, amilyent csak a nagy alkotók tudnak átélni és formába önteni.

„A fából faragott királyfi“ című táncjátékában is a küzdelem a főmotívum, de itt már a ritmusé a nagyobb szerep. Az igazi királyfi küzd a királylány szerelméért, akit csak a királyfinak felöltöztetett fabábú érdekel. Útját

állja a meginduló erdő, a medréről kilépő patak: mind Bartók misztikus természetfestésének zseniális megnyilatkozásai. De hiába a végső győzelem mámoros elragadtatása, a fabábú táncának groteszk, démoni ritmikája másról beszél. A xylophon száraz kopogásában a basszus élesen csapkodó akkordjával mint vakmi szívettpő kacagás hallatszik; a benső keserőségek, az emberi reménytelenségek zenéje muzsikál belőle, amely kíméletlen Őszinteséggel mutatja meg a fabábokat kergető Ember szánalmas kicsiségét.

S mi más „A csodálatos mandarin“ táncjátékának lényege, mint az összes zenei erőknél egyetlen felfelétörő fokozása, a mindig ismétlődő bartóki küzdelem az elérhetetlen után? Valaminek a szenvedélyes üzése, ami értelmet ad az emberi élet minden szenvedésének, akarásának, amiben megnyugodhatik, feloldódhatik. Minden eszköz a lelki dinamika kifejezését szolgálja. Éles disszonanciái úgy hatnak, mint egy felkavart korszak lelkének minden oldalról megnyíló örvényei, ahol egy hatalmas kataklizma felszínre hozta a lélek mélyén szunnyadó, békés korokban háttérbe szorult rejtelmes, ősi erőket.

Ennek a benső tűznek, olthatatlan szomjúságnak mindig teljesebb kifejező eszköze lesz Bartók népzeneitől ihletett elragadó erejű és gazdagságú ritmikája. Tiszta zenekari oeuvre-jében az 1909-ben bemutatott II. Suite jelzi a határvonalat, amelytől kezdve Bartók háta mögött hagyja az Erkel—Liszt-féle romantikus, cigányos magyarság világát és az igazi magyar népzene szellemében alkot. Ennek a mély rétegből kivirágzó új zenei magyarságnak mintegy betetőzője volt híres zenekari Tánc-suite-je. Az 1925-i prágai nemzetközi zeneünnepélyeken valóságos forradalmat idéz elő ez a mű. Forró lélekezete, barbár őseroje, izgató, elragadó lendülete a népzenei források teremtetőerővel való mesteri formálásában tárultak a bámuló hallgatóság elé. Az ellenséges állam fővárosában tombolva ünneplik a magyar mestert, mert az idegen fülek igen jól kiéreztek a mű nemzetközi sablontól teljesen elütő, erőteljes faji jellemét, a nyugati kultúrával vértezett keleti magyarság arcát.

A népi szellemnek ez az ábrázolása Bartók későbbi műveiben mind jobban átszellemül s valami sajátos kettősségben tűnik fel. A ritmus, mint minden élő folyamatot egyesítő őserő és mozgás, mindig nagy szerephez jut, de emellett mindig jobban kibontakoznak a vonósnégyeseiben, II. Zongoraversenyében már feltűnő „Prestissimo“-tételek szinte kísérteties légiességgel suhanó, ellobogó hangvizioi s azok az anyagtalanná szellemült összhangok, amelyek földöntúli titokzatossággal, halvány ezüstös fényű derengéssel kúsznak fel a ködös félhomályból. Mintha Bartók ezekben a gyönyörű szinfantáziákban már metafizikai régiókon át kutatná azt a titkot, amelyet a ritmus földi világa nem tudott megfejteni. Így lesz az 1930-as évek legfőbb problémája a tudatos kristálytiszta formálással megkötött erő, új hangszerszínek kutatása és kombinációja, a zene anyagának a színek által való megújítása, a hangszerek lelkének felidézése, zenei lehetőségeinek teljes kiaknázása. Csodálatos kifinomodása a hallóérezéknek és a benső világnak! Gondoljunk csak a „Zene húros hangszerekre, ütőkre és celestára“ című művének Adagiojára. Hangzatok, amelyeket olyan jól ismerünk már az „Éjszaka zenéje“ kis zongoradarabjából. A természetimádó művésziélek gyönyörű álmai ezek, ahol a zene teljesen elveszti földhözköttöttségét, az éj titokzatos, remegő hangjaiban való teljes beleolvadással tágítja ki a lét szűk korlátait s az örök világegyetem részesévé válik.

Az ilyen lelkiség a költői eszmében is csak az őseredeti, mélyen emberi témák után vágyódik. Hol találná meg ezt teljesebben, mint a népi költészetben, a kilenc csodaszarvasról szóló ősi népballada mitikus világában. „Cantata profana“-nak hívja Bartók ezt az egyik leghatalmasabb alkotását,

amely címe ellenére is mélyebben vallásos jellegű, mint sok jellegzetes egyházi kompozíció. Itt már a csúcson vagyunk: a művészet mint hitvallás, amelynek szenvedélyes istenkeresése az ősi, tiszta létformák után való vágyban nyilvánul meg. Egy új világ zenei hirdetője ez a mű, amelynek hatalmas szerkesztő erővel felépített, mindent magával sodró polifoniája, bensőséges, mély lírája, a polifóniából kibontakozó új összhangjai a legkülönfélébb oldalakról csillogtatják meg előttünk a mindig megújuló és mégis mindig örök zenei törvények világát. Csakis ezen a zenei nyelven lehetett kifejezni Bartók új világszemléletét. El mindentől, ami az embert megfosztja a természetől, az élettől és önmagától, el a mesterkéeltség és lapos célszerűség világától, hogy újra visszatálhassunk az örök erkölcsi értékek eredeti érzelmi gyökereihez, élményszerűségéhez. Így emelkedik az Ősi ballada két legszebb, befejező sora — „A mi szájunk nem iszik többé pohárból, csak tiszta, hűvös forrásból“ — a bartóki eszmevilág legfőbb szimbólumává.

Ez a lélektisztaság és nemesség az ezüsthajú Bartók Bélát újra visszatéríti a fiatal lelkekhez. Megírja a máris világhírű „Mikrokosmos“ című zongoratanulmányait, amelyekben az egész zongorapedagógiát rendkívül kiszélesített zenei látókörrrel új alapokra fekteti. S megírja azokat a gyönyörű ifjúsági kórusait, amelyekkel ő is bekapcsolódik Kodály idevonatkozó nagyszabású kultúrmunkájába. Így nevel az új magyar műzene emberi és nemzeti együttérzésre. Eszköze a népi dallamok, ritmusok, szövegek összefogó ereje, ugyanakkor, mikor a legművészbib táplálékot nyújtja a felmagasztalt gyermeki lélek számára.

És ha szólni akarunk még Bartók Béláról, a tudósról, a zenei folklore mai legnagyobb világtekintélyéről — akinek a népzenei tanulmányai a művelt világ minden nyelvén megjelentek —, itt is elsősorban mint a tudományos ethika nagy harcosát tisztelhetjük benne. Kodályval együtt végzett 3 évtizedes népzenei kutatásainak eredménye a mg gyár művelődéstörténelem egyik legnagyobb fontosságú szellemi értéke, a nemzeti önismeret főszköze. Bartók óriási anyagát feldolgozó, összehasonlító módszerével, — amellyel a szomszéd- és a rokonnépek népzenejének egymásra gyakorolt hatását vizsgálja —, egy hajszállal sem tér el a szigorúan tudományos szempontoktól. Itt is csak a lényeg, a műlandó, napi vélemények és izlések felett álló igazságot tartja szem előtt. Igen sokat támadták. Román népzenei gyűjtései miatt itthon hazafiatlansággal vádolták, viszont odaát azt hányták a szemére, hogy a tudomány módszereiből a románság ellen politikai fegyvert kovácsol. De Bartókot semmi sem ingatta meg fanatikus igazságszeretében — s az idő őt igazolta. Mert, amikor szlovák népdalok, román táncok, rutén kolo-mejkák, bolgár ritmusok egyformán mutatják a művésznek és a tudósnak az utat a zene szüztiszta forrásai felé, hogy ezekkel csak még Öntudatosabbá és termékenyebbé tegye saját magyar zenei anyanyelvét, egy európai láthatárú magyar nemzeti öntudatoság hirdetője lesz, aki az igazabb, boldogabb Magyarország számára alkotott.

S ahogy a nagy művészek mindig intuitív hírnökei és útmutatói nemzetük jövőjének, úgy hinnünk kell, hogy a Gondviselés nem hiába adta nekünk magyaroknak, éppen nagy történelmi megpróbáltatásaink idején, Bartók Bélát. 60-ik születésnapjára legszerényebb hálakép azért, hogy felmérhetetlen munkával és zseniális művészetével, itthon éppen úgy, mint idegenben, egyaránt csak hazája javát és nagyobb dicsőségét szolgálja, hallgassuk és értsük meg az ő szavát. Nyugodtan rábízhajjuk magunkat, mert olyan szózat ez, amely a magyar nemzetet ma Európa vezető zenei nemzetévé emelte.

PRAHÄCS MARGIT

MAGYAR SZEMLE

1941 JÚNIUS

XL. KÖTET 6. (166.) SZÁM

TELEKI PÁL GEOPOLITIKÁJA

ANÉMET SZAKIRODALOM a politikai földrajz sztatikus tudománya mellett a geopolitikát dinamikus tudománynak szereti nevezni. A világháború óta azonban Európa helyzetét mindennek lehet mondani, csak éppen sztatikusnak nem. Éppen ezért, aki Európa világháború utáni államalakulataival geográfiai alapon foglalkozott, annak a politikai földrajz területéről csakhamar ki kellett lépnie a geopolitika tereire. Különösen abban az esetben, ha a tudós munkáját időnkint az államférfi munkájával kellett felváltania. Ha a politikai földrajz a múlt és csak részeiben a jelen tudománya, úgy a geopolitika csak részben a jelennel, de főleg a jövővel foglalkozó tudomány. Ezek a körülmények terelték gróf Teleki Pál tudományos munkásságát olyan irányba, hogy most róla mint Európa legvilágosabban látó geopolitikusáról beszélhetünk, noha ő maga a geopolitikát mint önálló tudományt inkább mindig politikának, mint geográfianak tartotta.

Gróf Teleki Pál geopolitikáját minden más geopolitikusétól egy lényegbevágó, alapvető tény választja el: amíg ugyanis igen sok geopolitikus a geopolitikában a két tényező, a dinamikus ember és a sztatikus földfelszín közül főleg a dinamikus emberre fektette a hangsúlyt, addig Teleki Pál e kettőt minden esetben egyenlő mértékben mérlegelte, mert a földet és embert, pontosabban, az ő fogalmazása szerint „a tájat és a fajt” egymástól nem tudta, nem akarta elválasztani, hanem a kettőt valójában egy fogalommá kapcsolta össze, a két tényező szimbiózisát olyan világosan ismervén fel és olyan behatóan kutatván, mint senki más előtte. Csak ha e két geopolitikai tényezőnek együttes látását, elválaszthatatlan együttélését, Teleki Pálnak ezt a hatalmas felismerését előre bocsátjuk, tudjuk megérteni az ő geopolitikáját. Szerinte a táj a yers természet és az emberi munka közös eredménye, de fordítva is, a faj az ember testi és pszichikai adottságainak és a tájnak közös eredménye. Bizonyos tájak bizonyos fajokhoz, nemzetekhez tartozó valamik, s az egyes nemzetek, népek bizonyos tájak tartozékai. Ebből az alaptételéből vonta le rendkívül mélyen szántó konzekvenciáit.

Földrajz, történelem, politika soha egyetlen más geográfus szemléletében sem kapcsolódtak annyira egységes szimbiózissá, mint Teleki Páléban. A Berlieni Magyar Intézetben tartott előadásában (1926) a következőket állapítja meg: „Magyarország földrajzi, történelmi, politikai fogalom. Az elsón a Közép-Duna medencéjét értjük. A történelmi fogalom: ennek a területnek egy, Európa többi népeitől idegen eredetű nép által való elfoglalása és kitöltése, s a kettőnek — a népnek és földnek — egybeforrása által alkotott egység. A politikai fogalom az a hatalmi tényező, amely Európának ebben a földrajzi energiákkal gazdagon megáldott medencéjében e népnek állammá formálódásából keletkezett.”

Magyarország földrajzi helyzetéből folyó geopolitikai hivatására vonatkozólag is a fizikai földrajzi jelenségek rendkívül átható vizsgálatából nyert további eligazításokat. A fizikai földrajzi tényezők közül rendkívül nagy fontosságot tulajdonított a domborzatnak, a klímának és a növényi takarónak. Magyarország történelmi múltjára és geopolitikai helyzetére döntő fontosságúnak tartotta az államnak a Duna középső, magyar medencéjében való elhelyezkedését. A Közép-Dunának ezt a medencéjét teljes egészében egységes tájnak tartotta, amelyet a történelmi tények bizonyossága szerint csak egységes államhatalom birtokolhatott tartósan és amelyben tartós

államalakulás mindaddig nem is jöhetett létre, amíg e medence határait a honfoglaló magyarság Kr. u. 896-ban, egy történelmileg szerencsés pillanatban, amikor ez a medence a Német császárság és Bizánc között mintegy légüres tér foglalt helyet, teljes egészében meg nem hódította. Felismerte annak jelentőségét, hogy a Szent István király által állammá konszolidált terület éppen a Kárpátok erdős, lakatlan láncainak védelme alatt időt kapott a megerősödése. A magyar állam határainak Szent István által a Kárpátok gerincéig való kiterjesztését, ezt a politikai földrajzi tény, bámulatos módon tudta azután kapcsolatba hozni a szentistváni politikai gondolattal. A magyar Duna-medencét Európa egyik leginkább kifejezett szimbiotikus tájának tartotta, különböző jellegű apróbb tájak nagy szimbiózisának, de éppen ezeknek a különböző jellegű kisebb tájaknak egészséges együttélésében látta az egész Magyar-medencerendszer egységét, gazdaságilag és politikailag egy közület eltartására való hivatottságát.

A szimbiózis gondolatának jegyében vizsgálta magát az államalkotó népet is. Magát a magyarságot is egy rendkívül sikerűt szimbiózis eredményének tekintette megalakulása idején: a steppe-lakó torókság és az erdőöv határán lakó ugarság rendkívül szerencsés keveredésének, amelyből kialakult egy „ázsiai“ nép. Büszkén vallotta, hogy a magyarság ázsiai származású, de ebből messzemenő konzekvenciákat vont le. „Az ázsiai nép, különösen a belsőázsiai nép, helyesebben az óvilági kontinens belső száraz övének népe nem erdőlakó, nem falu-településű, de származására nomád, állattenyésztő, politikai nép, szimbiotikus, nem egyféle emberből áll, hanem többféle, együttlakó, együttélő emberből.“ Kímultatja, hogy ez a nép a honfoglalást megelőző vándorlásaiban is mindig az erdő és a steppe határán húzódott tovább és sehol másutt Európában nem találhatott volna magához, életmódjához megfelelőbb tájat, mint vándorlási hazájához a természeti viszonyaiban leginkább hasonló középdunai medence síkságain. Nagyszerűen világítja meg Teleki Pálnak ez a bámulatosan mély eszmemenete a honfoglalás földrajzi, történelmi és politikai tényét: a szimbiotikus összetételű nép keresett és talált egy szimbiotikus összetételű tájcsoportot, amellyel csak ez a nép tudott tartós együttélésre lépni. És itt találja meg a szentistváni politikai gondolat csiráját. Ezt a politikai koncepciót, a kárpáti népek békés és kölcsönös haszonnal járó együttélését egyébként éppen a nomád múltú népek ősi hagyományának is tartja, amely a magyarok első királyában, Szent Istvánban mint faji hagyomány virágzott ki és nyert politikai koncepciót.

A Közép-Duna legnagyobb medencerendszerében elhelyezkedett magyar államnak európai helyzetét a történelemben és a jelenben, de a jövőben is, a legpozitívabb földrajzi tényezőkből magyarázta. Az itt államot alkotó nép egy ázsiai-európai, steppe és erdőöv közötti tájban, keletre nomádok, nyugatra erdőlakó, városi és tengeri kultúrájú népek között helyezkedve el, egyenesen összekötő kapcsolat Nyugat és Kelet között abban a nagy európai övezetben, amely a Baltikumtól a Balkánig igen nagy néprajzi változatossággal húzódik el a három nagy népcsoport, germán, szláv és latin népek lakótájai között. Itt ennek a szimbiózisból származó, szimbiotikus földrajzi jellegű tájon megtelepedett államalkotó népnek hivatását abban látja, hogy egyetlen nagy szimbiózisba vonja össze a Kárpátokon belül lakó összes népeket. Ez Teleki Pál megfogalmazásában az igazi szentistváni államkoncepció. Vallja, hogy minden népnek és minden földnek megvan a maga hivatása. „Minden nép különböző és különböző népek az emberiség életének különböző korszakaiban különböző értékűek és különböző szerepeket játszottak . . . És ha egyéniség éspedig változó jelentőségű egyéniség a táj és a nép egyaránt, akkor az a táj, amelyet a nép magáénak vall, tehát a kettőnek, tájnak és népnek szimbiózisa, az összeforrás, szóval az, amit úgy nevezünk: haza, az is változó és nincsen is két egyforma haza széles e világon.“

Teleki Pál ezen az alapon tehát egészen új, magyar geopolitikai rendszert épített ki, olyan rendszert, amelyben a nemzet minden megnyilvánulását, az állam földjének geopolitikai hivatottságát a legszigorúbb földrajzi alapra

helyezve vette vizsgálat alá. Elsősorban természetesen a magyarságot és a magyar földet; vizsgálatainak eredményei valóban meglepők.

A Magyar-medencerendszer klímájából és steppe-szigetjellegű növényi takarójából nemcsak a honfoglalás idején egyedül megfelelő magyarság-lakóhelyet magyarázta meg, hanem ennek a népnek további egész magatartását és jellegét is levezette. A magyar klímának egész Európában való különleges helyzetéből magyarázta a magyar búza acélosságát, a magyar gyümölcs nagy vitamin-tartalmát, a magyar parlagi csirke húsának különleges zamatát, a magyar ló kitartását éppen úgy, mint a magyar nép jellemének acélosságát, keménységét: „Az élet, a növényzet és az embernek és az állatnak életmódja és az ember lelkisége jellegben, ezáltal az acélosság jellegében, hasonlók lehetnek és mindezek hozzá lehetnek kötve ugyanezen tájhoz. Az acélosság lehet anyagi és lehet ugyanakkor lelki is.“

Teleki Pál nem épített szándékosan geopolitikai rendszert, de ez a rendszer kétségtelenül megszületett írásaiban és előadásaiban. Különösen értékes elemei vannak elrejtve ennek a rendszernek halála előtt néhány héttel tartott „Szent István birodalma 1941-ben“ c. előadásában. „Közép-Ázsiában legfőképpen háromféle népet látunk együtt egymásraltaltságban: nomád lovast, városlakót és öntöző parasztot, együtt, egy szimbiózisban, három, vagy többféle népet, többféle nyelvvel, de egymáshoz növe és egy államot alkotva, anélkül, hogy egyik a másik szokását, foglalkozását, az államéletben való szerepét bántaná, zavarná; barátságos szimbiotikus együttélésben, amely együttélés teszi meg ezen népek államainak a lényegét, hasznos, méltányos, politikailag okos és nevelő sokoldalúságát. Ez az ázsiai. felfogás és életforma, amelyet „szárazföldinek is neveztem, az európai oceanikus, csapongó, analitikus érdeklődés által hajtott életformával szemben tükröződik a szentistváni gondolatban, távoli ősi nagy népeknek közös világából származó örökségében.“

Ma még alig lehet kellőképpen méltányolni Teleki Pál geopolitikai gondolatának igazi mélységeit, jóllehet magyar vonatkozásokban teljes mértékben kiépítette azt. A három alapvető fizikai földrajzi faktor, a domborzat, klíma és növényi takaró beható és szintetikus vizsgálatának eredményeit a népi vizsgálatok, történelmi kutatások eredményeivel összevetve oldja meg legsúlyosabb geopolitikai problémáinkat. Ebből magyarázza meg a magyarságnak a Magyar-medencerendszerben való centrális, a nemzeti kisebbségeknek periferikus elhelyezkedését is, amikor kimutatja, hogy a magyar síkságok klimatikusan milyen erős mértékben rokonai a magyarság honfoglalás előtti vándorlási hazáinak, s hogy a magyarság első itteni településeinek határa mindenütt egybeesik a steppéből az erdőségbe való átmenet klimatikus és növényzeti határaival, s hogy az egységes magyar települési tömb magyar nyelvhatára egyes helyeken egy évezred óta jóformán semmi lényeges eltolódást nem szenvedett, mert tulajdonképpen klimatikus és növényzeti határvonal. A klíma és domborzat vizsgálata alapján értelmezi azt a sajátos jelenséget is, hogy a magyar hegyvidékeken a völgyek tágu-latait a magyarság, a hegységek lejtőit németek, szlovákok, oláhok telepítették be.

Szintiszta földrajzi alapon keresi azt az életformát, amely a kárpáti szimbiotikus tájak szimbiózisra hivatott népeinek megfelelő élet- és államforma. Így jut a következő eredményekre: „Ezeket a népeket csak úgy lehet együtt-tartani, ha olyan életformát választunk, amely életformában ezek a népek szimbiotikusan megélhetnek, de mégis egy egységes nemzeti gondolat és nem valami kompromisszum, szerződés vagy más ilyes jogi formula alapján... Ezért az a nemzeti gondolat, amely hazánk népeit egybe kell hogy fűzze, nem lehet nyelvi elv vagy gondolat... Vissza tehát a szentistváni gondolathoz!

Ahhoz a gondolathoz, amely nem más, mint az ősi pusztákról hozott magyar szimbiotikus, kiegyenlítő népi vagy nemzeti gondolat. Életforma, de nem anyagi életforma, hanem lelki életforma és politikai életforma, amelyet Szent István a kereszténységnek is szimbolikus karaktere folytán könnyen tudott keresztény politikai életformává, keresztény nemzeti állami vezérgondolattá tenni.⁴⁶

Kétségtelenül egy rendkívül nagy jelentőségű magyar geopolitikai rendszer alapjait vetette meg itt Teleki Pál, egy olyan rendszerét, amely reális földrajzi alapokon, magyar lelkiségű gondolkozáson, a magyar történelem tanulságain nyugszik. Mint aktív külpolitikusnak minden törekvése, a trianoni országcsönkítés után a reintegrálódás felé vezető lépéseinek mind-egyike is ezen az elgondoláson épült fel. Teleki Pál revíziós küzdelmei során sohasem folytatott hatalmi alapon külpolitikát, hanem mindig tisztában volt azzal, hogy a reintegrálódás csak fokozatosan és olyan mértékben haladhat előre, hogy mennyit tett a szentistváni gondolat felé egyrészt maga az államvezetésre hivatott, mert centrálisán elhelyezkedő, az államvezetésben ősi és egészséges képességű magyarság, s hogy másrészt milyen mértékben ismerik fel a medence-peremeken lakó nem magyar nyelvű népek ennek az államkoncepciónak kölcsönös hasznosságát, becsületes őszinteségét.

Minden országgyarapító harcát tiszta tudományos alapon vívta meg és vezette sikerre. Az 1938—40 között lefolyt reintegrálódási folyamatokban minden esetben egy-egy általa felállított tudományos geopolitikai elvet vitt diadalra. 1938-ban az első belvederei döntőbíróági ítéletben visszavívott felvidéki perem határait egy klimatikus, növényzeti, történelmi, települési és így nyelvhatár mentén sikerült kijelölnie. 1939-ben Kárpátalját sem a pusztá hatalmi tény alapján kívánta visszafoglaltatni, hanem az a felismerés is vezette, hogy ez a magyarság és a rutén nép kölcsönös érdeke a domborzati, gazdasági és kulturális viszonyok alapján és ezen túl még a rutén népnek külön is érdeke, mert így egy kisszámú népet kevésbé fenyeget a síksági oldalon lakó nem fajrokon magyarság részéről ez elnemzetlenítés veszedelme, mint a kárpáti gerincen túl lakó fajrokonai részéről.

Egyébként is sokszorosan hangoztatta Teleki Pál, hogy Nyugat-Európában lehet a népiséget, fajiságot a fizikai földrajzi tények ellenére is az államterület kiszabása alapjának megtenni, mert ott a fizikai földrajzi tényezők sokkal kisebb erejűek, mint a kárpáti medencében. Itt e tényezők erejét egy évezred történelme bizonyítja, s ahol csak a magyarság államalkotó géniuszának idegen szellemiség által való ideiglenes elhomályosítása, a nemzeti állam elvének időlegesen a szentistváni államgondolat fölé kerekedése bontotta meg az egymásraült különböző nyelvű népek egy államba való tartozása szükségességének belátását. Vallotta Teleki Pál, hogy a tájak és népek külön egyéniségének következtében más Nyugat-Európában az államiság gondolata és más a Kárpátok medencéjében. Ott lehetséges a fajiság problémáját tisztán és teljes mértékben kitenyészteni, de itt a Baltikum—Balkán zónájának vegyes népiségű zónájában és ennek a zónának földrajzilag éppen legerősebben elkülönült tájában, a Magyar-medencerendszerben a népiségnek, mint államalkotó gondolatnak keresztülvitele a „bellum omnium contra omnes“ elvnek nyithatna csupán érvényesülést.

Teleki Pálnak, bár tragikusan kellett meghalnia, az Úristen mégis megadta életében, hogy legalább megláthatta geopolitikai törekvéseinek, a kárpáti medence tájai és népei közti új, egészségesebb szimbiózis felé való reintegrálódási folyamatnak megindulását. Még halála előtt öt nappal bizalmas baráti körben tartott utolsó előadásában is csak ezért a gondolatért, az általa megújított, geopolitikai alapra épített szentistváni gondolat további kiépítéséért aggódott, töprengett. De ami ezen a téren máris történt,

az is csodálatos eredménye egy nagy emberéletküzdelseinek. Gróf Teleki Pál hiába harcolt már Trianonban is körömszakadtig a tudományos érvek egész arzenáljával, egy csonka országot kapott munkaterületül, a történelmi ország 325.000 km^a területe és 21 millió lakosa helyett 93.000 km² területet 26 millió lélekkel, amelyben a világ 13 millió magyarságából csak 8 millió volt belül. Elsősorban az ő európai színvonalú, a tudomány és az igazság tiszta fegyvereivel megvívott küzdelsei alapján hozott döntés folytán sikerült visszaszerezni a Felvidék peremén 11.900 km² területet 1 millió lakossal. A Kárpátalján 1939-ben a magyar honvédség a tengelyhatalmak beleegyezésével visszafoglalt 12.000 km² területet 677.000 lélekkel, 1940-ben a belvederei második döntéssel Erdélyben visszakerült az országhoz 43.000 km² terület 2,6 millió lakossal, úgyhogy Teleki Pál meglátta még 1941-ben a 160.165 km² nagyságú és 13-5 millió lélekszámú Magyarországot, immár egy olyan államot, amelyben a lakosság száma éppen egyezik az egész világon élő magyarság számával.

Teleki Pálnak a magyarságért aggódó lelkét azonban az új területi gyarapodás csak újabb és még súlyosabb gondokkal terhelte, amikor azt látta, hogy a trianoni Magyarország 88,4%-ban magyar lakossága helyett 1940-ben már egy csak 77,7%-ában magyar állam jövőjéről kell gondoskodnia. Ez sarkallta a szentistváni gondolat regenerált megalapozására és ezen államgondolatnak be- és kifelé irányuló kimunkálására. Figyelme és geopolitikai vizsgálódásai mind fokozódottabban fordultak a kisebbségi probléma és az állam belső közigazgatási rendezése felé. A kisebbségi problémára vonatkozó megállapításai egész Európában figyelmet keltettek. 1930-ban a boroszlói egyetemen tartott előadásában összegezte a kisebbségi problémára vonatkozó világos meglátásait. Teleki Pál megkülönböztetett világháború előtti tradicionális és önkéntes kisebbségeket, amelyekhez azután a világháború után való esztelen békék rendkívül nagyszámú kényszer-kisebbségeket csatoltak még. Tradicionális kisebbségeknek vallotta azokat, amelyek egy többségi néppel hosszú, történelmi periódusokon keresztül, több évszázadon át együttéltek anélkül, hogy kisebbségi jellegüket, nyelvüket, szokásaikat, életformájukat elvesztették volna, sőt életformájuk lassan hasonult a többségi népéhez. Ilyen pl. Magyarországon a szlovák nép. önkéntes kisebbségnek mondotta azokat a népeket, amelyek hívatlanul, vagy meghívásra, de nem kényszerű telepítés formájában vándoroltak be valamely országba, mint pl. Magyarországra a németység, vagy szerbség. Ezen kisebbségek sorsát és életformáját sokkal inkább önmagában biztosítottak látta, amint azt a történelem is bebizonyította, mint a világháború által teremtett nagyszámú kényszerkisebbségeket. Belátta, hogy sem Magyarország, sem Európa egészének államhatárait úgy rendezni semmiképpen sem lehet, hogy kisebbségek ne legyenek, de viszont a szentistváni gondolatban megtalálta azt a magyar államkonceptiót, amely Magyarországon minden népiség jövő sorsát biztosítani teljes mértékben alkalmas, s amilyen állam-konceptiót a magyar államtól keletre sehol sem látott, amint azt a Trianon utáni erdélyi, csehországi, jugoszláviai kisebbségi sors bebizonyította.

A Magyar-medencerendszer fizikai és emberföldrajzi jelenségeinek beható vizsgálata és történelmi elmélyedése vezeték arra a meggyőződésre, hogy amint nem lehetséges ebben a medencerendszerben a népeknek külön államszervezetekbe való kikülönítése, éppen úgy lehetetlen a népi-ségi elv alapján területi autonómiákra való széttagolás, külön nyelvű közigazgatási egységekbe való elkülönítés. Pedig előbb éppen maga volt az, aki ilyen kísérletet, térképi tervezetet végzett. A történelmileg kialakult közigazgatási egységek, vármegyék figyelmen kívül hagyásával, a közigazgatási egységelmek természetes tájakat jelölve ki, készített egy tervezetet, az egész történelmi ország területére vonatkozólag, amelyben

azonban a legnagyobb igyekezettel sem tudott népiségűeg homogén tájakat kijelölni a természetes tájaknak megfelelő közigazgatási egységekül. A legmagasabb nemzetiségi arányú vidékeken sem talált olyat, ahol egyetlen nem magyar nemzetiség, illetve nép teljes nyelvi homogeneitásban élne. A legmagasabb népi arány, amit nem magyar nyelvű területeken kapott, a szlovákság 85 %-os aránya volt a Felvidék északnyugati sarkában és 83% oláh Krassó-Szörény és Hunyad megyék vidékén. Mindezek arról győzték meg, hogy területileg kikülönített népi közigazgatási autonómiák kijelölése éppen úgy nem lehetséges, mint ahogy lehetetlen a kárpáti medencerendszernek ke veretlen nemzeti államokra való tagolása is. Ennek a felismerésnek gyakorlati következménye az volt, hogy Kárpát-alja visszafoglalása után csak úgy lehetett a közigazgatási egységek kérdését rendezni, hogy Ung, Bereg és Máramaros vármegyéket derékban kellett kettészelni, a belvederei döntőbírótság által megállapított magyar nyelvhatáron belül és az azon kívül fekvő rutén közigazgatási területekre. Jellemző mozzanat azonban az, hogy ebben az esetben a görögkatolikus ruténség kulturális központja, Ungvár és Munkács a magyar nyelvi területen maradt. Meggyőző helyzet ez arra vonatkozólag, hogy Magyarországon valóban lehetetlen népiségi közigazgatási egységek kikülönítése és csak kulturális, de nem területi autonómiákról lehet beszélni. Ez az oka, hogy Teleki Pál a legmesszebbmenően gondoskodott a ruténség kulturális intézményeiről, mert éppen az általa annyira vallott szentistváni gondolat arra kötelezi a magyarságot, hogy a kárpáti medencerendszerben élő összes népek a maguk népiségének és kultúrájának megőrzésével forrjanak össze egy államot alkotó nemzetté. Rendkívül jellemző Teleki Pál geopolitikai rendszerére a nemzetről vallott azon felfogása, hogy a nemzet nem egyedek, népek, fajok érdekszövetkezetszerű ideiglenes társulása, hanem egy tájnak, a hazának földrajzi helyzetéből és történelmi sorsából következő sorsközösséget feltétel nélkül vállalók egyetemessége. A nemzet fogalmat nem tartja olyan általános fogalomnak, amelyet a Föld bármely népére változatlanul alkalmazni lehet, hanem minden esetben a táj, a haza és a nép szimbiózisából levont különleges fogalomnak. „Kell hogy önmagunkban — a nemzet és magyar hazánk minden fiának öntudatában — helyreállítsuk a magunk nemzetfogalmát, hogy ne vegyünk kölcsön idegen nemzetfogaimat, mint ahogyan semmiféle nép nem veheti kölcsön más nép nemzetfogalmát és egyetlen egy sem vette kölcsön Európában a másikt... A mi nemzetfogalmunk nem a nyelv nemzetfogalma, hanem a nemzettestnek fogalma, azok együttesének fogalma, akik a nemzetfeladatot átérzik és vállalják — egészen mindegy, hogy milyen nyelveken... A magyar nemzet lényege nem a magyar beszéd, de a magyar összefogó erő, politikai vezető tehetség, keleti egyensúlyérzék — a magyar politikai eszme.“

Ahogy a területi népi autonómiákat nem tartotta az emberföldrajzi viszonyok következtében a tájra ráilleszhetőnek, éppen úgy a nemzetiségi kérdéseknek merev paragrafusokkal való szabályozását sem tartotta a szentistváni állameszmével összeférőnek, hanem önmagától értetődő, megértésből származó valóságoknak. „A kisebbségi jogok és szerződések kérdése sem oldható meg, nem tehető valósággá chartákkal, mindent egybefoglaló szerződésekkel. Ezek és az utánuk való vágy vagy követelés még a XIX. század hamis ideológiáiból származó hamis felfogások, amelyek nem békéhez és megértéshez, de az ellentétek további kiélesedéséhez vezetnek. A megoldás itt is a helyes életforma, jó közigazgatás, társadalmi megértés és a nacionalizmus helyett a patriotizmus, a mindenféle nyelvűek közös hazafisága.“ Teleki Pál geopolitikai eszméje tehát minden vonatkozásában és egész rendszerében a földrajzi és történelmi gondolatnak szintéziséből megújított, a XX. század szükségleteihez modernizált szentistváni gondolat. Ez az állameszme nem materiális, hanem minden vonatkozásában a magyar lelkiiségre épített rendszer. „A szentistváni gondolat nem más, mint az ősi pusztákról hozott magyar szimbiotikus, kiegyenlítő népi vagy nemzeti gondolat. Életforma, de nem anyagi életforma, hanem lelki életforma és politikai életforma.“

Teleki Pál geopolitikai rendszere és államgondolata kétségtelenül egészen magyar, ősi, történelmi és földrajzi, s éppen azért magyar, mert egyedülálló a mai európai államgondolatok között, amelyek részben imperialista, részben faji, liberális, demokrata, stb. alapokon épülnek fel. A magyarság az utolsó nemzeti uralkodó halála óta századokon át idegen állam-ideológiákban élt, ami éppen úgy nem felelt meg a magyarságnak, amint nem felelt meg a Kárpátokon belül élő nem magyar nyelvű népeknek sem. Teleki az ősi gyökerekig nyúlt vissza, hogy az ősből modern formába öltöztetett, egyetlen, minden ízében magyar államgondolatra helyezze az általa annyira szeretett magyarság és kárpáti népek békés együttélésének jövőjét.

FODOR FERENC

SZÓRVÁNYMAGYAROK

A MIÓTA A SZLOVÁKIAI MAGYARSÁG a bécsi döntés után továbbra is vállalta a kisebbségi sors kemény, de tisztító viszontagságait, sok vita merült fel számszerűségéről. Az 1938-as szilveszteri megszámlálás — mely a hivatalos körök szerint is csak segédeszköz volt és nem népszámlálás — 58.000 magyart mutatott ki Szlovákia területén. Magyar magánbecslések 100.000-re tették a magyarság számát. Az 1940 december 15-iki népszámlálás korszerűen, a nemzetiségi érdekeket tekintetbe vevő törvény alapján és néhány kivétellel nyugodtan, szabályosan folyt le, de eredményei még a technikai feldolgozás homályában rejtőznek. Három tényező feltétlenül kedvezőtlenül fog a szlovákiai magyarság népszámlálási eredményeire kihatni: sok lesz a magyar nemzetiségű hontalan, akinek illetőségi helye a visszacsatolt felvidéki területekre esik és nem szaporítja a nemzetiségi jogalapot képező belföldi állampolgárok számát — a népszámlálás előtt elég nagy eltolódások voltak, sok magyar repatriált kiutasítás vagy önkéntes elhatározás folytán — a zsidók és cigányok a törvény értelmében csak zsidó, illetve cigány nemzetiséget vallhattak. Bizonyos veszteséget szenvedett a szlovákiai magyarság állaga az éles nemzetiségi elválasztódás következtében is, de ugyanez a folyamat, különösen a szórványokban, azelőtt elkülönült és félrehúzódo magyarokat is visszavezetett a magyar táborba, úgyhogy az elkülönülési folyamat veszteség- és nyereség-mérlege, 1939 eleje óta, amikor a nagy disszimilációk már befejeződtek, körülbelül egyenleget mutatott.

Vájjon fontos volt-e ez a vita, mely az egyik oldalon hiányzó számhelyekből egy nemzetcsoport mellőzhetőségét akarta levezetni, a másikon meg papíron elkallódó lelkekért papíron folytatott elkeseredett harcot? Mindenesetre fontos és jelentős egy nemzetcsoport számszerű állagának megőrzése. Fontos, mert bizalmat ad, fokmérője a nemzetfenntartó munka eredményességének. Jelentős, mivel az állami törvények és a nemzetközi rendelkezések keretében a jogalapot és az igényjogosultság fokát jelképezi. A szlovákiai magyarság a számszerűség fontosságát és jelentőségét nem is tévesztette el sohasem szeme elől. Szervezését, iskola- és művelődéspolitikáját, szociális igyekvését mindenkor igyekezett a megtartás és megőrzés vonalába állítani. De még nagyon sok a teendő, nem is annyira kulturális viszonylatban, mint inkább gazdasági és közösségi-szociális téren, de amit a saját erők és amit a törvényes és hatósági keret megenged, azt a szlovákiai magyarság becsülettel végzi és fogja végezni.

A kérdés azonban nem merülhet ki ezzel a megállapítással. Az érem másik oldalán a következő kérdések állnak: egyedül fontos és jelentős-e a lélekszám, a számszerűség, a papíron sorakozó száraz adatok? Nincsenek-e egy nemzetscsoport, egy önmagára utalt nemzeti közösségnek egyéb, adott esetben fontosabb és jelentősebb tulajdonságai és jegyei, mint a szubjektív becslések igen széles skáláján terjeszkedő számszerű lehetőségek?

Éppen a szlovákiai magyarság kétéves útja azt mutatja, hogy vannak fontosabb és jelentősebb jegyek, melyek a nemzeti közösséget akkor is kiragadják a „quantité négligeable“ szürke helyzetéből, és tekintetbe veendő tényezővé avatják, ha a tömeg és a szám nem is hajlandó oly nagy mértékben mellette tanúskodni.

Hogy egy-egy szlovákiai kis városban a statisztika csak néhány száz vagy még annyi magyart sem mutat ki hússzor, negyvenszer annyi más nemzetiségűvel szemben, ugyanakkor azonban a Slovenská Pravda „Vsimli ste si?“ (Észrevették-e?) című rovata arról panaszkodik, hogy az utcán túl sok a magyar szó, gondolkodásra készítet, Éppenúgy, mint az a jelenség, hogy Pozsonyban a magyar utcai gyűjtés 158.000 Kc-t hozott, ezzel szemben egyéb hasonló gyűjtések legfeljebb ennek a felét érték el, minden statisztika, sőt minden számbeli valóság ellenére is. Sovén és délibábos dolog volna rejtett magyarokra, más nemzetiségű mázzal fedett titkos hívőkre háritani a titok megoldását. Bizonyára vannak konjunkturalovagok, akiknek bensejében olykor ösztönös érzelmi vagy óvatossági megmozdulások rezdülnek és vannak félrehúzódtott percmemberkék is, akik suttyomban még fenn akarják a közösséget tartani.

Nem a szám dönt, ez csak segédeszköz, mely ritkán fedi egy-egy közösség igazi jelentőségét. A minőség, a szervezettség, a történelmi tudat és a fejlettség foka dönt. Néhány öntudatos, anyagilag legalább viszonylagosan független és szervezett egyén többet jelent, mint nagy, de kevésbé öntudatos, anyagilag függő, szervezetlen tömegek.

A szlovákiai magyarság jelentőségét nem mérhetjük fel a statisztikai adatok érzéketlen mérőléccével. A felmérést a szellem és a lélek szemszögéből kell megejtenünk.

igy jutunk el a szlovákiai magyarság alapvető kérdéséhez: társadalmi szerkezetének, elhelyezkedésének kettősségéhez. Pozsony és Nyitra számban erős, falusi háttérből táplálkozó, szervezett és fejlett tömböt alkot a környező magyar lakosságú falvakkal együtt, viszont a szlovákiai magyarság másik, legalább fele része elszórtan, kevés kivétellel ezer lelket meg nem haladó csoportokban küszködik.

Nagyszombattól Eperjesig terjed ez a lánc. Észak felé teljesen megritkul. Árvában, Liptóban, Túróban inkább csak magyar családtagokról lehet beszélni, mint családokról. Kelet felé megint sűrűsödik, miközben a Szepességben éri el legnagyobb tömörségét.

Ha ezt a láncolatot és egyes szeméit számnak vesszük, úgy ahogy Pozsonyban és Nyitrán és környékükön számokban gondolkodik a magyarság, mert itt nem szórványokról, hanem tömbökről van szó, akkor még olyan grafikont sem kapnánk, amelyet egy távoli államban a szórványos külföldi magyarság képe ad. Holott azok a csoportok, melyek Korponán 30—50, Besztercebányán 400—500 lelket számlálnak, olyan helyzeti erőt képviselnek, mely számokban semmiképp sem fejezhető ki.

Miért jelentenek többet, sokkal többet ezek a csoportok, mint amennyit számbeli arányuk képvisel más nemzetiségűek tengerében.

Mert övék a kövek és ódon épületek beszédessége, a történelmi múlt. Mert minden kellékük megvan ahhoz, hogy fokozottabb nemzeti öntudatot képviseljenek: kultúrában fejlettek, független polgárok és független népi

rétegek (keleten kiszgazdák, nyugat felé munkások). Mert helyzetük arra készíteti őket, hogy legfőbb erősségüket: a minőséget minél tökéletesebb módon fejlesszék ki.

1918-ig a középosztály vándor rétegei képviselték a szórványok magyarságát: állami alkalmazottak, megyei urak, tanítók, erdészek. Ez a réteg nem eresztett mélyebb gyökeret a városok talajába és nem tudatosította önmagában a szórványsors alapvető kellékét: a minőséget. Kevés kivétellel a neobarokk társadalom jellegzetes képviselői voltak. Felületes kultúrával, nemzeti és szórványfelelősség nélkül. Szemléletükben csak az államig jutottak el, de nem a nemzeti tudat mélységéig. A népet, a szórványok éltető talaját, észre sem vették.

1918 után megkezdődött a nagy szecesszió. Részint hatósági kényszerre és általában azért, mert ennek a középosztályi rétegnek az egyedüli üdvözítő közege: az állam kisiklott kezükből. A nemzeti közösség hívó szavát meg nem értették és tömegesen hagyták el a városi szórványokat. Némely helyen csak néhány nyugdíjas maradt vissza, a szórványmagyarság legkevésbé öntudatosabb és legkevésbé függetlenebb rétege. A csehszlovák rezsim húsz évében a magyar kisebbség mindennemű politikájának súlypontja a déli perem hatalmas népi tömegein nyugodott. A városi szórványok begubózódtak. Az utcákon ritka lett a magyar beszéd. A legtöbben leszoktak arról, hogy nyíltan vallják magyarságukat. Szervezetekről, a középpontba való szerves bekapcsolódásról szó sem volt. A magyarság csak magyar könyvek és újságok titkos olvasását és a szoba négy fala közé elrejtőző bánatok és vágyak titkos suttogását jelentette. Külön szórványpolitikára senki sem gondolt. A szórványmagyarok idegen — német-szlovák — cégérű szervezetekben, pártfiókokban, kaszinókban tengődtek nyomtalanul és visszhang nélkül.

A bécsi döntés új életre ébresztette a szunnyadó városi szórványokat. Az új szlovákiai magyarságnak, Pozsony és Nyitra vidékének tömbjei mellett, hirtelen jelentős részévé váltak azok a csoportok, melyek húsz évig az elrejtőzés, a magánosság és a szervezetlenség homályában terméketlen magyar életet éltek. A múlt nagy fogyatékosai nem engedték meg a rohamos fejlődést. Azt a hiányt, hogy 1918 előtt csak vándorok népesítették be a városi szórványokat és hiányzott a függetlenek, a szabadok és a nép rétege, mely bent ágyazódik a városi tájban és el nem mozdítható, a ház- és földtulajdonosok hiányát nem lehetett már behozni. Lassan haladt előre a húsz évig begubózódott emberek kibontakozása is. De a csoda megtörtént: számbeli gátlásokon túl a minőség megkezdte az emelkedés útját. Meglevő, halott szervezetek új, nem vegyes, hanem sajátos nemzeti életre keltek. A szlovák-német helyi szervezetek örökét magyar és működő helyi szervezetek váltották fel. Új, már nem kaszti alapú, hanem egyetemes magyar népi kultúregyesületek támadtak fel és munkájukat egyedül csak a hatósági intézkedés, a SZMKE betiltása akadályozta meg egyelőre. Tehát már nem az öntudat hiánya, mint azelőtt. A pozsonyi középpont és a városi szórványok között hovatovább szorosabb kapcsolatok fűződnek. Egyik legutóbbi és legszebb jelük a pozsonyi magyar főiskolások nagy szepesi körútja volt.

Azok a szórványrétegek kerültek egyszerre előtérbe, melyeket eddig senki észre nem vett és mégis ők hordozzák magukban a nemzeti szórványmunka egyedüli lehetőségét: a fiatalok, a szabadok és függetlenek és a nép. Vannak még ma is városi szórványok, ahol magyar fiatalság nincsen. Ahol a nemzeti feladatok a nyugdíjasok és egyéb függő és félénk rétegek tehetetlenségén sikkadnak el. Ahol a magyar népi elem, a kiszgazda- és munkásréteg teljesen hiányzik, az iparosok és kereskedők, a független háztulajdonosok régóta már csak nem magyarok. De ahol a fiataloknak, a függetleneknek és a

népnek csak némi magva is volt, ott felvirult, kibontakozott az élet és helyenként az észre sem vehető szórványból hirtelen értékes magyar munkaközpontot varázsolt elő, mint pl. egy nagy gyár magyar munkásai városukból.

Ezzel az ébredéssel párhuzamosan elmaradozik mindaz, ami eddig a városi szórványok életét meggátolta. A fiatalok már nem menekülnek egyéb városi tájak kevésbé dicsőséges, de biztonságosabb lehetőségeibe. Megakadt az ifjúság menekülése. A véka alá rejtőző érzelmi magyarság átalakul nyíltan és bátran kiálló nemzeti öntudattá. A szócséplésekbe és titkos suttogásokba elmerült nemzeti magatartás nyílt és számbavehető nemzeti munkává. A szervezetlenséget a szervezési hajlam és készség váltja fel és a kezdeményezés joga és igénylése a tehetetlen nyugdíjas és idősebb rétegről a fiatalokra és függetlenekre hárul át.

A szórványok ébrednek, mert rájöttek a minőség titkára és rájöttek arra, hogy eddig helytelenül intézték el a nemzeti munka minden lehetőségét azzal a lemondó kézlegyintéssel, hogy „úgy sem tehetünk semmit, mert olyan kevesen vagyunk!“ A városi szórványok magyarsága munkába fogott, mert rájött arra, hogy egy nemzeti organizmus keretében senki sem állhat olyan magános, olyan eldugott helyen, hogy nemzeti hivatása ne lehessen.

Az ébredés csak a kezdet. A termékeny folytatást egyedül egy tervszerű és józan szórványpolitika jelentheti, mely a szórványok egyik legfontosabb hivatását is szem előtt tartja, hogy ők a magyar tömbök előretolt őrszemei, a híd és az összekötő kapocs mindazon más nemzetiségűek felé, akikkel a magyarság évszázadok óta együtt él. Az ő munkájukon múlik nagy részben, hogy az együttélő nemzetek, melyek világában ők kötelesek a minőség-magyart képviselni, azt keresik-e, ami elválaszt vagy — miként a pozsonyi Esti Újsághoz intézett levelében egy neves szlovák költő hangoztatta az újságban karácsonykor megjelent szlovák irodalmi antológiával kapcsolatban — azt keresik-e, ami összeköt.

A szórványoknak külön szórványpolitikára van szükségük. Ez mennyiségben kevesebb, de minőségben több, mint a tömbök célkitűzései.

DUKA ZÓLYOMI NORBERT

A TRIANONI DÉLVIDÉK

MAGYARORSZÁG trianoni feldarabolása alkalmával a világháború után megszületett szerb-horvát-szlovén királyság Horvát-Szlavonország leszámításával Dél-Magyarországból 20.551 km²-nyi területtel gyarapodott meg. Ez a terület nemcsak terményiségi, hanem felszínalaktani, éghajlati és gazdasági tekintetben is egymástól erősen különböző két részt foglal magában: az összesen 1668-8 km² területű Muraközt és Vendvidéket, nyugaton Zala, illetve Vas vármegyében és a 18.882-2 km² területű délbaranyai, bácskai és bánsági részt az Alföld déli felében. Ez a második, nagyobb rész volt a jugoszláv Vajdaság (Vojvodina).

A Muraköz (Medjomurje) és a Vendvidék (Prekomurje) a Magyar-medence nyugati szárnyának, a Dunántúlnak tartozéka. A keletről nyugat felé fokozatosan felmagasodó, törésekkel feldarabolt dunántúli harmadkori táblásvidéknek a nyugati pereme. A térszín arculata különösen a vasi és zalai Vendvidéken igen eleven. A harmadkori rétegeket itt a folyó- és patak-

völgyek élénk reliefű dombvidékké alakították. A felszín változatosságának, erdős dombvonulatok és kanyargós patakmedrekkel szalagozott, széles, vizes völgyek váltakozásának egyaránt oka a terület egyenlőtlen harmadkon megemelkedése, a felszíni pusztítóerőknek, különösen a víz eróziójának kevéssé ellenállni tudó harmadkori, agyagos-homokos rétegek és az eléggé bőcsapadékú éghajlat. De ezek a tényezők felelősek abban is, hogy egészen más ütemű élet lüktet a Vendvidéken, merőben más a kultúrtáj képe, mint a Dél-Alföldön, sőt jelentősek a különbségek a Muraközszel szemben is.

A Muraköz alaktanilag mezopotamikus jellegű területe a Vendvidéknél szelídebb, kiegyensúlyozottabb felszínrajzot mutat. Ez is nyugat felé fokozatosan magasodik, de belseje csak enyhe halomvidék. A tájnak jellegét nem is a belső halomvidék ad, hanem a területet északon és délen beszegő, két széles, lapos, árokszerű, terraszos folyóvölgy: a Drávának és a Murának párhuzamos törésvonalak mentén árokszerűen a harmadkorban kialakult, de később, a negyedkorban erősen feltöltődött, alföldies jellegű, széles völgy-síksága.

A két vidéket, a Muraközt és a Vendföldet a Mura völgye kapcsolja egymáshoz. Ezért nevezik egyes geográfusaink — igaz, kissé erőltetetten — ezt a két vidéket Muratájnak. Annyit mindenesetre jelez ez az elnevezés, hogy sem a Vendvidék, sem a Muraköz nem magasfokú földrajzi terület-egységek. Tájji jellemvonásaik Vas és Zala megye magyarlakta területein is, de nyugat felé, a marburgi és gráci medencerészben is folytatódnak, annak világos tanúbizonyságaként, hogy a Keleti Alpok lábáig nyúló Magyar-medence szerves tartozékai ezek a területek.

Az enyhén felmagasodó medenceperemvidék folyói is a Magyar-medence belseje felé sietnek; a nagy Dráván és Murán kívül a Muraközben a Temava is, meg a Vendvidéken a furcsa futású Lendva és az itt eredő JKerka is. Széles, lapos völgyeikben vizes rétek üdezőld szalagjai kanyarognak, követve a patak futását. Itt, a völgyfenékeken vannak a falvak kaszálói. Maguk a falvak fenn ülnek a magas völgyperemeken, az árviztől már nem fenyegetett térszínen. A völgylejtőkön és dombhátakon terjengenek a szántóföldek, végül fenn, a magas hátakon az egykori összefüggő tölgy- és bükk-erdőtakaró nagy foltjai teszik teljessé a Vendvidék falvainak gazdasági «önellátását.

Dél felé, a Mura felé haladva, a csapadék is, az erdő is fogy. Az évi Soo mm csapadék még bőségesen elegendő lenne erdőtakaró nevelésére, de a jobb talajviszonyok, a településre kiválóan alkalmas lapos háttak sűrű lakosságot csalogattak magukra és az erdőnek teret kellett engednie a földművelés előtt. A falvak is nagyobb kiterjedésűek és népesebbek, mint fenn északnyugaton, az erdős dombvidéken.

Ez a kép a partjain füzesekkel beszegett, tutajozható Murán túl, a Muraközben is folytatódik. Sűrű lakosságot, népes falvakat, szép földművelést találunk mindenfelé, erdő azonban már alig van. Túlnyomóan gabona-termelő, tehát kenyérmagfelesleggel rendelkező terület ez a Lendva alsó folyásának környékével együtt, alföldies jellegű vidék, ellentétben a Vendföld északi, erősen felárkolt, csapadékos, erdősebb, szegényebb földművelésű, tehát kenyérmaghiányban szenvedő dombvidékével.

Mikor a szerb-horvát-szlovén állam párizsi megalkotói a földrajz, az élet törvényszerűségeit semmibe véve szabdalták a földkerekség egyik legideálisabb földrajzi egységének, a Magyar-medencének a területét, a Muraköz és a Vendvidék elszakításakor legalább arra hivatkozhattak, hogy itt délnyugaton a nyelvi határok figyelembevételével igyekeztek a jugoszláv állam felségterületét Csonka-Magyarországtól elválasztani — igaz, hogy a néprajzi határok „figyelembevétele“ már itt a Vendvidéken is több mint

15.000 magyar kisebbségi sorsba kerülését jelentette Alsólendva vidékén és másrészt a vendek mindenkor hűek maradtak a magyar birodalomhoz —, a baranya—bácska—bánsági határ megvonásakor azonban a jugoszláv állam előnyére még a nyelvi kérdés is sutba került a földrajz törvényszerűségeivel egyetemben. Az elszakított Baranyából, Bácskából és bánsági területből összetákolt Vajdaság a magyar Alföldnek legintegránsabb alkotórésze. Teljes egészében alföldi jellegű terület. Mint a földfelszínalkattan tanítja, folyóvízi és szubaerikus feltöltéssel elegyedetett, tökéletes síkság; a Dél-Alföldnek teljesen önkényesen kiszakított darabja. Ép-Magyarországnak legintenzívebb földműves-kultúrájú, kiegyensúlyozott termelésű, áldott termékenységgű vidéke; ősi magyar településtér, amelyen még a legsoványabb szerb statisztika szerint is több mint 400.000 magyar él a zárt bácskai tömbben és rengeteg szórványterületen. A magyarsággal mennyiségileg majdnem egyenlő erős szerbség és némettség itt nem östelepes, hanem csak jövevény. Számukra a vérét vesztett magyarság a bécsi kolonizációs politika fojtogatásai következtében csak a XVIII. század folyamán kényszerült teret engedni.

Látványos felszíni egyhangúsága mellett is eléggé változatos felépítésű terület. Nyugati, legkisebb része, Dél-Baranya, a Duna—Dráva-háromszög déli és keleti peremén a középszakaszjellegű, kanyargós Duna és az alsószakaszjellegű Dráva mocsaras, lapos alluviális völgsíksága, melyet a Dráva torkolatvidékén kiterjedt, rengeteg mocsári erdők borítanak. Az alluviális mélysíkból enyhe, elmosódott lejtővel emelkedik ki a délbaranyai termékeny lösztábla, amely északon a villányi mészkőhorsznak és a kis, alacsony Vörösmarti szigetegységnek támaszkodik. Kicsiny, löszborította kristályos rög ez a síkság tengerében; a harmadkor folyamán mélybe süllyedt kristályos magyar masszívumnak felszínén maradt, jelentéktelen darabja.

Az alluviális, mocsaras mély síkság, a Duna jelenkori árterülete a folyó jobbpartján, a Bácskában is még széles pászttában folytatódik. Szélessége a 15—20 km-t is eléri. A folyó partját itt is fűzes, égeres, tölgyes erdők kísérik, a folyótól távolabb pedig a térszint fokok, erek, laposok, holtmedrek tarkázzák. Beléjük ma már árvíz idején sem igen kerül víz, mert a Dunát ezen a szakaszán is árvízgátak közé fogták.

Amint a Duna a Dráva felvétele után eleinte délkelet, majd dél felé veszi útját, a folyót mindenütt a bácskai oldalon kíséri végig az alluviális árterület; a szerémi oldalon magas löszpartok tekintenek alá a folyóra. A széles ártér aztán Délkelet-Bácskában a Tisza hatalmasan fejlett árterével találkozik és olvad össze. Ez a Tisza-alluvium szegi be a Bácskát keleten. A Duna és a Tisza egyesült árteréből csak az 50 m magas titeli löszplató szigete emelkedik ki. Ez a löszplató már a bácskai lösztáblának volt a tartozéka. Erről vágta le a pleisztocén korban a folyami erózió. A titeli löszplató teljes egészében a pleisztocén jégkorszakok folyamán hulló porból képződött löszből épült fel. Peremén felszakadt löszkutakkal szaggatott, meredek partfalait a pleisztocénkori éghajlatváltozásokat — jégkorszakok és interglaciális idők váltakozását — tanúsító vörösbarnaszínű, helyenkint több méter vastag vályogzónák szalagozzák. Fenn, a plató tetején rengeteg a tálalakú löszdolina, a löszkút, a löszmélyút. A lösz speciális lepusztulásának sajátosság formakészlete itt jól tanulmányozható.

Dél-Bácskában a Duna alluviális völgyalapjából 5—7 m magas, enyhe lejtővel kiemelkedő széles terraszdírekre jutunk. A terraszdírek egész Dél-Bácskát elfoglalja a Duna völgyétől fel egészen a Duna-Tisza köz lösztáblájának a pereméig, a Telecskáig. Ezt a kb. 25—50 km széles terraszdíket — lösz és folyami lerakódások építik fel — az utolsó jégkorszak folyamán a Duna alakította oldalozó erózióval, amint fokozatosan csúszott le a Telecska-

perem aljáról mai helyére. Dél-Magyarország legértékesebb területe ez, igen változatos és fejlett földműveskultúrával, népes községekkel, de igen vegyes nemzetiségű lakossággal.

A délbácskai terraszból a duna-tiszaközi lösztábla meredek peremmel emelkedik ki. A löszfalak szakadozottak, mély völgyekkel, löszmélyutakkal barázdáltak. Ezt a szaggatott táblaperemet nevezik helytelenül Telecskai domboknak. Fenn a löszplatón újra a titeli löszplatón megismert kép fogad. Gazdag termékenységgű földek mindenfelé, de község kevesebb van, mint Dél-Bácskában, mert a Telecska-hát, a lösztábla már az alföldi tanyatelepülés területéhez tartozik. Lakossága szinte kizárólagosan magyar.

Észak-Bácskában a lösztablát fokozatosan futóhomok borítja el. Az utolsó jégkorszak utáni meleg, száraz sztyeppkorszakban fújta ki a nyugati szél a homokot a Duna medréből és halmozta fel vastagon a lösz felszínén. A futóhomokterület déli határa kb. Szabadka vidékén van. Szabadka gyümölcsösei és szőlőkertjei még a homokon, szántóföldjei már a löszön vannak.

A volt jugoszláv Vajdaság harmadik területdarabja a Bánság. Ebből a nagy szerb államnak Torontál megye délnyugati nagyobb és Temes megye déli, kisebb része jutott néhány krassó-szörényi községgel. A Bánságot a Bácskától a Tisza széles alluviális völgyésíka választja el. Ez az alacsony lapály délen, a Duna mentén is folytatódik és ahhoz a délföldi mocsaras peremsüllyedékhez csatlakozik, amelyben a lecsapolt Alibunári mocsár foglal helyet. Az Alibunári mocsár és a Duna alluviuma között a duna-tiszaközi futóhomokterületekkel egyidős Delibláti homokpuszta emelkedik ki. Ma már megkötött, részben beerdősített homokját a Duna völgyéből fújta ki az utolsó jégkorszak után a délkeleti kossava-szél.

A terület belsejét a Duna, Tisza és Maros közti lösztábla foglalja el. Alacsonyabb, mint a Telecska-hát, nem is olyan egységes, mint amaz, mert a folyók és a patakok (Temes, Bega) széles ártereikkel erősen feldarabolták. A löszháton itt is a bácskaihoz hasonló, fejlett mezőgazdasági kultúra található, a délföldi kultúrtáj képeire annyira jellegzetes saktáblaalaprajzú településekkel.

A terület utolsó felszínalakítási tájeleme északon a Maros nagy, lapos törmelékűje és délebbre a Temesnek és egy sereg kisebb víznek a törmelékűje. A löszfelszínből enyhén kiemelkedő, kelet felé fokozatosan magasodó szintek. Építőanyaguk folyami homok, iszap, kavics és ázott-lösz. Kiegyensúlyozott termelésű, jó éghajlatú, termékeny talajú területek.

A hajózható és jelentős belsőforgalmat lebonyolító Dunán és Tiszán kívül csak jelentéktelen folyóvizek vannak. A Bácskában a löszháton csak időszakos vízfolyások, azók, a Bánságban a Maros kanyargós fattyúága, az Aranka, délebbre a csatornázott Bega, a Temes, amely az Alibunári mocsarat lecsapoló Teréz- és Berzava-csatornát is felveszi és a Delibláti pusztá peremén futó Karas. A délbácskai Ferenc- és Ferenc József-csatorna vizét öntözésre is fel lehet használni, bár a mesterséges öntözésnek olyan szűkségessége, mint a belsőalföldi területeken, itt nem állapítható meg, mert az éghajlat valamivel csapadékosabb, mint az Alföld belsejében. A pusztító nyári aszályok itt ismeretlenebbek.

Amilyen mértékben jellemzik a Muraköz és a Vendvidék éghajlatát az atlanti hatások, amelyek e területnek az Alföldénél jóval kisebb fokú kontinentalitása következtében a kiegyensúlyozottabb hőmérsékletjárásban, a hőmérséklet mérsékelt ingadozásában, a bő csapadékban, a csapadék két, egymással mennyiségileg nagyjában egyenlő — nyári és őszi — maximumában, a meleg, de nem aszályos nyarakban, a hideg, de nem túlságosan szigorú telekben egyaránt megnyilvánulnak, éppen olyan mértékben jellemzője a délföldi területeknek a szárazföldi, kontinentális éghajlat.

Az évi közepes hőmérséklet 10—11° körül van. A nyár meleg, de nem annyira aszályos, mint a Belső-Alföldön. A tél is enyhébb. A nyári napfénytartam a legmagasabb az egész Magyar-medencében.

Az évi csapadékmennyiség 550—650 mm. Az öntözés fokozásával a termelést még belterjesebbé lehetne tenni. A lehetőség meg is van erre. A kontinentális éghajlatnak megfelelően a Dél-Alföldön már a nyári csapadékmaximum a jellegzetes.

A jelentősebb erdőterületekkel rendelkező Vendfölddel ellentétben a Bácskában és a Bánságban nagyfokú az erdőhiány. Mindössze a duna- és a tiszamenti keskeny, ártéri mocsaras erdőpászták érdemelnek említést. Azonban ezek az erdőterületek az egész területnek csak 0,1%-át teszik. Korábban nagyobb kiterjedésűek voltak, de idők folyamán éppen úgy eltűntek a kultúrtájból, mint a folyószabályozással, belvízvezetéssel és mocsár-lecsapolásokkal a régebbi nagyterjedésű árterek és mocsarak kákás, szittyós nádrengetegei.

Bányakincsei sem a Délvidéknek, sem a Muraköznek és a Vendvidéknek nincsenek. A jugoszlávok muraközi és nyugatzalai ásványolajkutatásai csak kísérleti tapogatózások voltak.

A kultúrtáj gyorsütemű fejlődése, alakváltozása a magyar honfoglalás után indult meg. Baranya, Bácska, Torontál, Temes a csatlakozó Szerémséggel és Verőce megyével együtt eredeti magyar településtér volt; a halas vizekben, füves mezőkben és termékeny löszhátakban gazdag terület igen alkalmas volt az ősi magyar életforma, a halászáttal, vadászattal és földműveléssel színezett állattenyésztés folytatására. Meg is ülte a magyarság sűrű rajokban a Bácskát és a Bánság északi részét Verőcével és a Szerémséggel együtt, mert nagyon jól tudta, hogy ez a terület kapuvidék, az északnyugaton, északon, keleten és délkeleten zárt Magyar-medence déli, belgrádi kapujának védelmi előtere. Birtoklása a magyar állam védelmének és zavartalan fejlődésének szempontjából elsősorú fontosságú. Csak Dél-Torontál és Dél-Temes kapott gyérebb, de szintiszta magyar lakosságot, mert ezen a területen a kapu előterét kitűnően védelmezték a dunamenti mocsaras, erdős folyami árterek és mocsaras peremsüllyedékek. Gyarapodott is szépen a magyarság, fejlődött a magyar kultúrtáj, mert a XIV. század végén már az ország déli vidékein jelentkező szerb menekült csoportok a Duna vonalát még át nem léptek.

Nyugat-Zala és Vas honfoglaláskori bükkösei a magyar telepéseket nem csalogatták. A magyar a „sötéteredő”-be nem szívesen települt, mert ez a vidék csak korlátolt lehetőségeket nyújtott a magyar életforma folytatására. A terület túlnyomóan szláv jellege mind a mai napig meg is maradt, csak Lendva környékének nyíltabb, parkos tájai kaptak magyar népességet és magyar jelleget.

Amikor a világhódító török mohamedánizmus a XV. századi magyar nagyhatalmi államot összeroppantotta, a délföldi kultúrtáj képe rohamos átalakuláson, nagyfokú hanyatláson ment keresztül. Nemcsak a városok kaptak mecsetjeikkel, fürdőikkel, bazáraikkal török-mohamedán-balkánias színezetet, nemcsak a gazdasági táj képe változott meg gyökeresen és lépett a mindjobban izmosodó földművelés helyébe a külterjes állattenyésztés, hanem mélyreható volt a terület átalakulása népmennyiségi téren is. A magyarság szinte teljesen kipusztult a török háborúk folyamán ezen a fontos kapuvidéken. Falvai és mezővárosai százával semmisültek meg — magában Bácskában több száz falu — és a hódoltsági táj képének jellemző vonása lett a feldúlt, romokba temetkezett magyar falvak sorozata.

A török hódoltság után az újjáépítés kora kezdődött meg. Ez az újjáépítés azonban legkevesébb sem gyámolította a magyarságot. Mivel a füg-

getlen magyar állam eszméje teljesen elhalványulni látszott, a bécsi hatalmi törekvéseknek semmi sem állott útjukban délvidéki gyarmati politikájuk megvalósítására. Ekkor hasították ki a magyar településtérből az idegen eszme szolgálatában álló, nem magyar nagybirtokosok uradalmait, ekkor indult meg a vérét vesztett magyarság pótlására németek, franciák, szerbek, tótok, oláhok betelepítése és kapta meg Dél-Baranya, Dél-Bácska és a Bánság kaleidoszkópszerűen tarka néprajzi képét. Itt is vannak ugyan jelentős magyar szórványterületek, azonban Bácska északi nagyobb felében és Torontál északnyugati szögletében zárt tömbökben a magyarság vezető szerepét mind a mai napig megtartotta.

A településföldrajzi kép ma eléggé egyhangú. Lippa—Zenta—Baja vonaláig — vagyis a török háborúk idején teljesen elpusztított vidéken — terjed a mértani szabályossággal kiszabott, sakktábla alaprajzú falvak alakterülete. Ehhez a Bácska délnyugati sarkában és még a baranyai háromszögben is a régi határörvidék kisebb szabályosságot mutató, keresztalaprjzú és útfalvainak alakterülete csatlakozik.

Az egyhangúságból csak az északbácskai tanyás település területe emelkedik ki. A tanyák itt a nagyhatáru Szabadka körül csoportosulnak. Szabadka szerepe Kecskemétéhez és Debrecenéhez hasonló. Gazdag mezőgazdasági centrum.

A szerbek által megszállt délmagyarországi részek településföldrajzi képében a Délvidékétől merőben különböző szinfoltot jelent a Vendvidék és a Muraköz. A Muraközben és a Vendvidék síkabb, erdtelen területein uralkodó az utcás sorfalu típusa. Benn a Vendvidék dombos, erdős belsejében a kanyargós, vizes völgyek peremén már kevesebb rendszerességet mutató kicsiny falvak ülnek, hogy a magasabb dombhátakon és lejtőkön magányos, szórványos településekké foszoljanak.

Mind a Muraköz és a Vendvidék, mind pedig a Drávaköz, Bácska és a Bánság elsősorban a mezőgazdasági művelés térszíne. A kisterületű Muraköz és Vendvidék jelentéktelenségével szemben azonban annál nagyobb a Bácska és a Bánság fontossága. Ez a terület volt a jugoszláv állam fő éléskamrája.

Bár a szerbek a területi közigazgatási beosztást gyakorta változtatták és így gazdaságstatisztikai adataik csak kellő elővigyázattal használhatók — még az ilyen adat is kevés —, mégis az alábbi becslésszerű adatok némi tájékoztatást adnak e terület gazdag termékenységéről.

A megművelt terület 64%-a szántóföld, 9%-a legelő, 27%-a rét, 2.1%-a ugar, 1.5%-a szőlő, 1.06%-a kert és 0.2%-a gyümölcsös. Főterménye a búza kb. 8 millió q átlagterméssel — de pl. 1928-ban 13.8 millió q termett —, kb. ugyanannyi a kukorica. A főterményeket követi a zab és az árpa egy-egy millió q-val; a rozstermelés jelentéktelen. A nagyarányú zabtermelés a lótenyésztés szolgálatában áll, az árpa részben takarmány, részben ipari célokra (sörgyártás) szolgál.

Fontos ipari növénye a cukorrépa és a kender. A Bácska a magyarországi kendertermelés főterülete. Komlóból (38.000 q), burgonyából, takarmányrépából, szénából is sokat termelt a Vajdaság.

A gyümölcstermelés fontosságát igazolja az 1929. évi szerb statisztika; szerinte a Vajdaságban 345.000 szilvafát, 352.000 almafát, 135.000 körtefát és 112.000 diófát tartottak nyilván.

Az állattenyésztésben a ló- és sertésenyésztés vezet (mindkettő a Bácskában). 1929-ben 955.000 sertést, 312.000 lovat, 375.000 szarvasmarhát és 620.000 juhot írtak össze.

Leszámítva a keletalföldi energikus vásárövezetet, a Bácska az egész Alföld legiparosabb vidéke. A Jugoszláviához csatolt délmagyarországi.

részeken iparból él a népesség 14.7%-a. Az ipari népesség eloszlása azonban nagyon egyenlőtlen. Legkevesebb az iparból élők száma a Vendvidéken, csak 8.8%; a Muraközben már 11.4%, a Bánságban 14%; legmagasabb a Dél-Bácskában: kerekén 20%.

Az ipar elsősorban a mezőgazdasági termelés szolgáltatja nyersanyagot dolgozza fel. A Vajdaság 818 gyáripari üzeme közül a legtöbb a mezőgazdasági ipar szolgálatában áll. Az ipari üzemek általában kicsinyek. Mindössze 48 a 200-nál több munkást foglalkoztató és 45 az ötmillió dinárnál több alaptőkével dolgozó gyári üzemek száma. A jugoszláv statisztika szerint 1919-től 1939-ig 390 új ipari vállalat létesült. A gyáriparban foglalkoztatott munkások száma 1938-ban 48.406 volt. A 818 üzem gépei 96.153 kwóra hajtóerőt képviseltek.

Fontosság tekintetében első helyen a malomipar áll. Centruma a Bácska (Zombor, Szabadka, Újvidék, Zenta, Szenttamás, Bácsstopolya, Csantavér, Újverbász, Cservenka, Titel, Bácsföldvár, Ada, Mohol, Horgos, Rula, Csóka, Ószivác, Nemesmilitics), de nagy teljesítőképességűek Pancsova, Nagybecskerek, Alibunár és Nagyikinda gyári malmi is.

Paprikamalmok Horgoson, Martonoson és Nagybecskereken; keményítőgyár Szabadkán, tésztaárugyár Újvidéken, sörgyárak Apatinban, Versecen, Csében, Óbecsén, Újvidéken és Nagybecskereken, cukorgyárak Nagybecskereken, Versecen, Újvidéken, Szabadkán, Cservenkán, Újsziváccon és Újverbászon, tejfeldolgozó üzemek a baranyai Pélmónostoron és Sajkásszentivánon, húsfeldolgozó üzemek Pélmónostoron, Újvidéken, Szabadkán, Nagybecskereken, Zentán és Pancsován dolgoznak.

— A mezőgazdasági gépgyártás telephelyei Ada, Szabadka, Versec, Kula és Újvidék. A mezőgazdasági gépjavító üzemek száma 41.

A téglá- és cserépgyártás szolgálatában 42 gyári üzem áll. A nagyobbak Nagyikinda, Nagybecskerek, Versec, Zombor és Szabadka téglá- és cserépgyárjai. Említést érdemel az újvidéki porcellán- és majolikagyár.

A fa-, papír- és bútorigar központja Újvidék és Szabadka, úgyszintén a szappan- és festékgyártásnak is.

A gazdag bácskai kenderföldök termését igen sok bácskai kendergyár dolgozza fel. A legteljesítőképesebbek Apatin, Zenta, Doroszló, Szentiván, Gombos, Cséb, Palánka, Szépliget, Bökény, Kula, Ókér, Bács, Hódság, Ada, Ószivác és Nagyikinda kenderfonói.

Említsük meg Hódság, Kula, Zombor, Újverbász, óbecse gyapjúfonóit, Pancsova, Apatin, Kula lenfonóit, Pancsova, Újvidék, Újverbász és Zombor selyem- és műselyemgyárait, Hódság, Palánka, Újvidék és Zombor szövőipari üzemeit is. A torontáli szőnyegszővés központja Nagybecskerek, de Szabadka és Újvidék szőnyegszővése is fejlődésben van. A textilipari üzemek összes száma 140.

A nagyobb szeszgyártó üzemek is, Nagybecskerek kivételével, mind a Bácskában vannak (Újvidék, Szabadka, Cséb, Cservenka, Csóka, Szenttamás).

A bőrgyártást Újvidék, Zombor, Nagybecskerek és Kula, a cipőgyártást Apatin és Szabadka, a bőrdíszműárúkesztést Palánka, Cservenka és Ada, a szőrmefeldolgozást Újvidék üzemei képviselik.

Az elektromos erőműtelepek száma már a korábbi magyar uralom idején is nagy volt. Különösen a Bácska elektrifikálása volt előrehaladott állapotban.

A nagyobb kereskedelmi központok a népes, városias települések (Szabadka, Zombor, Zenta, Újvidék, Nagybecskerek, Nagyikinda, Versec és Pancsova). A kereskedelem főbb cikkei: gabona, hús, állat, fa, bőr, gyümölcs, fűtő- és építőanyag.

Az út- és vasútépítésnek a térszín sehol sem komoly akadály. Épített, ú. n. műutakban mégis a Bácska és a Bánság aránylag szegény. Ebben a jugoszláv államnak a magyaréhoz képest alacsonyabb útkultúrája a felelős. A vasúthálózat sűrűsége egyenlőtlen. A vasútvonalak összes hossza kb. 1900 km. A legsűrűbb a hálózat az intenzív mezőgazdasági és ipari kultúrájú Dél-Bácskában; jóval gyérebb Észak-Bácskában és a Bánságban. A vasútvonalak hosszával és a vasútsűrűséggel azonban nincs egyenes arányban a vonalhálózat forgalmi értéke, mert a legtöbb csak a helyi forgalom lebonyolítására alkalmas, kis teljesítésű vicinális vonal; különösen a Dél-Bácskában a hiányzó közutak pótlója.

A hajózható Dunán és Tiszán kívül jelentős víziút a Ferenc-csatorna; Magyarország legrégebb hajózáscsatornája. Ezt követte a Ferenc József- és a Bega-csatorna megépítése. A múlt század második felének vasútfejlesztő közlekedéspolitikája azonban a csatornaépítésnek nem kedvezett, pedig a csatornák fontosságát semmi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy az alföldi tömegáruszállítás a Dunát a Tiszával összekötő Ferenc-csatorna elvesztését igen megsínylette.

A 20.551 km² területű Dél-Baranya, Bácska, Bánság, Muraköz és Vendvidék a Magyarbirodalom területének kerekén 6.3%-a. A legutolsó (1910. évi) magyar népszámlálás idején összes lakossága 1,509.295 volt (Ép-Magyarország népességének 7.2%-a). Azóta 1921-ig: (a szerb népszámlálás szerint) a lakosság száma 1,567.717 főre növekedett, népsűrűsége pedig 72-ről 75-re. A népesség eloszlása azonban egyenlőtlen.

A Muraköz és Vendvidék km²-kénti népsűrűsége helyenként a százat is meghaladja, a Vajdaságban a népsűrűség ezt a fokot sehol sem éri el. Átlagosan 65—76 km². Egyes szerblakta területek 80—84-es népsűrűsége a magyar- és németlakta területek alacsonyabb (65—70-es) népsűrűségével szemben nemcsak a szerb nép gazdasági igénytelenségét jelzi, hanem jelenti ennek a népnek egészségesebb, dinamikusabb szaporodását is, mert a bácskai svábbal és magyarral ellentétben nem fél a birtoktest elaprózódásától, tudva, hogy a termékeny Délvidék minden dolgozni akaró fia szántára tud kenyeret, élellet biztosítani.

A Muraköz és a Vendvidék néprajzi képe egyszerű. A Muraközben horvát az összlakosság 91.7%-a, a maradék magyar; a Vendvidéken vend (szlovén) az összlakosság 63.5%-a, a többi (15,000) magyar (Alsólendva vidéke és részben Muraszombat). Bácskában, Baranyában és a Bánságban a délszláv elem sehol sem éri el a megszállt területek lakosságának a felét.

1910-ben az egész szerbek által megszállt területen (tehát a Muraközt és a Vendvidéket is beleszámítva) a népesség 1,509.295 fő volt. Ebből magyar volt 452.265 (30%); német 303.937 (20%); szerb 382.444 (25.3%); tót 46.379 (3%) 1 oláh 76.776 (5.1%); horvát 91.667 (6%); rutén 10.777 (0.7%); egyéb 145.050 (9.6%). Magyarul tudott 695.000 ember (45.8%).

Az 1921. évi szerb népszámlálás már a magyarok tízezreit tüntette el. Szerinte:

	összes népesség	szerb-horvát	szlovén	magyar	német	román	más szláv (tót és rutén)	egyéb
a Muraközben :	96.945	94.061	617	1.800	310	53	73	19
a Vendvidéken :	90.359	763	74.447	14.435	2.081	5	65	554
Baranya, Bácska, Bánságban :	1,380.413	514.124	7.949	382.070	328.373	74.099	67.886	5.032

Vallás szerint (1921-ben) :

	r. kat.	g. kat.	g. kel.	prot.	moham.	zsidó
a Muraközben ...	94.507	27	1.127	474	56	736
a Vendvidéken ...	66.414	11	447	24.754	142	642
Baranya, Bácska, Bánságban	720.306	14.169	475.485	133.886	1.700	18.777

A magyarok, horvátok, bunyevácok és részben a vendek katolikusok, a szerbek és részben a románok görögkeletiek, görögkatolikusok a románok és rutének, protestánsok a tótok, németek (részben) és vendek (részben).

Az 1931. évi népszámlálás eredményeit a jugoszláv állam a mai napig sem tette közzé, beszerzett adatok alapján azonban a jugoszláv népszámlálás Baranya, Bácska és a Bánság területén 1931-ben már csak 368.646 magyart talált volna. Ugyanekkor a szerbek és horvátok száma 585.166, a németeké 307.526, a románoké 69.530 lett volna.

Ugyanezen adatok szerint Baranya 34 elcsatolt községe közül 14 a magyar, 10—10 a szerb, illetve német községek száma. Bácska no községe közül a magyarok abszolút többségben 27, relatív többségben 3, a németek abszolút többségben 34, relatív többségben 4, a szerbek abszolút többségben 31, relatív többségben 2, a szlovákok abszolút többségben 6, relatív többségben 1, a rutének abszolút többségben 2 községben, a Bánságban a magyarok abszolút többségben 27, relatív többségben 6, a németek abszolút többségben 35, relatív többségben 7, a szerbek abszolút többségben 62, relatív többségben 10, a szlovákok abszolút többségben 4, relatív többségben 1, a románok abszolút többségben 28 községben vannak. A bácskai magyar többségű községek aránylag alacsony száma azzal magyarázható, hogy a bácskai magyar településtér már a gyér községű alföldi tanyavidékre is kiterjeszkedik.

Az elcsatolt magyar Délvidék elsősorban a mezőgazdasági termelés területe, ezért a települések is a mezőgazdasági térszín települései. A városias települések száma aránylag csekély. Ezek a városok leginkább mezőgazdasági központok. A legnépesebb Szabadka, a Duna-Tiszaköz déli felének mezőgazdasági központja (100.058 lakossal, akiknek 60%-a magyar). Zombor (32.334 lakos) mezőgazdasági központ és folyami átkelőhely; ugyanezek a telepítő energiái Zentának is (31.969 lakos). Fontos hídváros a Duna mellett a rohamosan fejlődő Újvidék, Bácska legiparosabb települése (63.985 lakos). A Bánságban Versec (30.000 lakos) átkelőhely, Pancsova (22.000 lakos) hídváros, Nagyikinda (28.400 lakos) és Nagybecskerek (32.831 lakos) mezőgazdasági központok, gazdag parasztvárosok. Nagy az 5000—10.000 lakosú, gazdag községek száma is (különösen Dél-Bácskában.)

A Muraköz és a Vendvidék települései kicsinyek. Mezőváros jellegű települések csak Csáktornya, Muraszombat, Alsólendva.

Földrajzi vizsgálódások alapján igyekeztünk megrajzolni a nyereséget, amelyet Magyarország számára a Délvidék visszahódítása jelent. Ezek a vizsgálódások a terület kétségtelenül nagy gazdasági jelentőségét igazolják; de igazolják egyben azt a tényt is, hogy erről a területről, a Magyar-medence déli kapuvidékéről a magyarság a magyar állameszme tartós veszélye nélkül nem mondhat le.

BULLA BÉLA

A JUGOSZLÁV IRREDENTA MAGYARELLENES JOGCÍMEI

A PÁRIZSKÖRNYÉKI U. n. békeszerződések közül a trianoni békeparancs kétségtelenül a legkegyetlenebb és legigazságtalanabb. Ezzel a versailles-i békemű szerzői azt a Magyarországot akarták sújtani a lehető legkíméletlenebbül, mely a világháború felidézésében teljesen ártatlan volt s minden hódítási szándéktól idegenkedett, de amelyet azért kellett oly borzasztóan megcsonkítani, mert egészen az önfeláldozásig vitte a német szövetséges iránti hűséget. És azért kellett ezt az ezeréves államot szét-darabolni és a mértéktelenül felduzzasztott három utódállam, a későbbi kisanantant vasgyűrűjével körülfogni, hogy a versailles-i diktátorok elképzelése szerint soha többé ne juthasson abba a helyzetbe, hogy volt szövetségesének ismét segítőtársa lehessen.

A zsákmányra éhes szomszédos kis népek szertelen követeléseinek hatása alatt a féktelen bosszúvágy jegyében létrejött trianoni békeparancs a magyar birodalmat feldarabolta, holott a XVI. századtól kezdve Magyarország volt Európának egyedüli állama, mely nem követett terjeszkedési politikát, hanem csak saját birtokállományát akarta megvédeni és csorbíthatatlanul megőrizni. 324.411 négyzetkilométernyi területének több mint $\frac{2}{3}$ -át és 20,886.487 főnyi lakosságának $\frac{3}{6}$ -ét szakította el és csatolta — kizárólag a kard és az erőszak jogán — az ú. n. utódállamokhoz.

A nagy osztozkodásból bőven kivette a maga részét az újonnan megalakított SHS királyság is, mely 63.490 négyzetkilométernyi területet kapott a várakozáson felüli gazdag zsákmányból 4,126.516 lakossal. Ebbenakétszámban bennfoglalattika 42.543 négyzetkilométer 47,392.431 kat. hold) kiterjedésű és 2,621.954 lakosú Horvát-Szlavonország, a magyar birodalom volt társországa is, melynek alkotmányos képviselő-testülete: a „Sabor“ 1918. október 29-én kimondta az elszakadást Magyarországtól és a megalakítandó délszláv államhoz való csatlakozást. A magyar nemzet — ha fájdalmasan is — de tudomásul vette a 800 éves államjogi kapcsolatnak horvát részről való egyoldalú felbontását és ezt a maga részéről mindvégig tiszteletben tartotta, aminek legutóbb is azzal adta tanujelét, hogy elsőnek ismerte el a Jugoszlávia összeomlása után megalakult önálló és független horvát államot.

A Magyarországgal szemben támasztott egyéb területi követelések megokolására a szerbek a fegyverek által teremtett befejezett tényeken kívül a békekonferencia elé terjesztett emlékiratban „történelmi jogcímekre“ is hivatkoztak.

I. Első ilyen jogcímül a szerbség őslakos voltát hozták fel, melyről a történétírók és a szlavisztika legnevesebb művelői egyöntetűen megállapították, hogy a szerbek egyáltalán nem tartoznak hazánk őslakói közé. Melich János egyetemi tanár a honfoglaláskori Magyarországról írt alapvető munkájában az e kérdéssel összefüggő nyelvtudományi és néprajzi kutatásai eredményét abban a megdönthetetlen megállapításban foglalja össze, hogy a honfoglaláskori időkben a bizánci birodalom érdekeltségének a területén, tehát a Szerémségben, a Duna-Tisza közén, a Marosközön és Tiszántúl, továbbá Erdélyben bolgár-török és délszláv, de bolgár és nem szerb népek laktak. Ugyanezzel kapcsolatban a Tiszától keletre fekvő és jórészt szintén a Vojvodinába bekebelezett Bánátra vonatkozólag a magyar történetírás is kétséget kizáróan kimutatta, hogy ősmagyar telepedési terület.

A szerbek beözönlése csak jóval később kezdődött. Az Árpád-házi királyok alatti egészen jelentéktelen szerb beszivárgástól eltekintve, az első nagyobbarányú szerb beköltözés Zsigmond és Mátyás király idejére nyúlik vissza, mikor az 1389-i sorsdöntő rigómezei csatavesztés és a szerb állam bukása után a török nyomás elől menekülő szerbek északra húzódtak és magyar földön találtak menedéket. A szerb tömegek beáramlása folytatódott

a mohácsi vést követő évtizedekben, de most már nem mint menekülők, hanem legnagyobbbrészt mint török zsoldba szegődő martalóccsapatok jelentek meg. Az utolsó nagy szerb inváziót, melyet 1687-ben a bunyevácok bevándorlása előzött meg, I. Lipótnak köszönhetjük, aki a törökök elleni hadjárat szerencsétlen kimenetele után 1690-ben a Délvidéken menedéket adott Cernovié III. Arzén ipeki patriarchának és mintegy 36.000 családból álló népének.

Hogy ezeket a szerb jövevényeket nem állandó telepéseknek, hanem csupán ideiglenes „vendégeknek“ tekintették, arról I. Lipót 169. április 6-án kelt Cernovic III. Arzén patriarchához intézett és a szerb menekültek bizonyos kiváltságait, valamint a patriarcha jogkörét szabályozó „diplomájának“ következő passzusa is tanúskodik: „Minden igyekezetünkkel és minden lehetőség szerint azon leszünk, hogy győzelmes fegyvereinkkel és Isten segítségével az idehívott rác nemzetséget minél előbb az azelőtt bírt földjére, illetve lakóhelyére újra bevezethessük és az ellenséget onnan kiűzhessük.“

Ezt az első diplomát nyomon követte az ugyanazon év augusztus 21-én kiadott „Privilegium Diploma“, amellyel I. Lipót császár és király a patriarcha egyházi és egyes világi ügyekre is vonatkozó fennhatóságát egész Magyar- és Horvátország, továbbá a Szerbia, Görögország, Bulgária, Dalmácia, Bosznia és Hercegovina területén élő görögkeleti hívőkre is kiterjesztette, a menekült és ideiglenesen a magyar Délvidéken letelepített szerbeket pedig felmentette a hadiadó, kvartély és tized szolgáltatása alól. Ellenzolgáltatásul a szerbeknek viszont azt a kötelezettséget kellett vállalniok, hogy szűkség esetén mindenkor hadbaszállnak a császár ellenségei ellen. Cernovié szerbjeinek állandó telephely kijelölése iránti kérelmét csak 1694-ben teljesítették, azt a kívánásukat viszont, hogy az általuk lakott területeket a patriarchának egyházi és világi ügyekre egyaránt kiterjedő joghatósága alatt álló nagy közigazgatási egységgé vonják össze, kereken visszaautasították, a szerb vajda közjogi állását pedig egyszerűen megszüntették.

Az örökké nyugtalankodó és elégedetlenkedő szerb telepések azonban nem adták fel a szertelen és minden jogi meg történelmi alap nélküli követeléseik megvalósítására irányuló küzdelmet, mely — mindig a magyarelles beállítású bécsi udvar támogatásával — a II. Lipót által 1790-ben összehívott temesvári ú. n. illír (szerb) kongresszus határozataiban, majd később az 1848. május 13—15-i karlócai „szerb nemzetgyűlés“ emlékezetes tíz pontjában csúcsosodott. A „temesvári diétán“ képviselt „szerb nemzet“ a többi közt teljesen külön politikai területet és igazgatást követelt és ezenfelül mindazon szerbek viszonyainak rendezését, akik a kongresszus követeléseinek teljesülése után „még kénytelenek továbbra is a magyar alkotmány uralma alatt megmaradni“. Ennek a bécsi biztatásra létrejött határozatnak a bővített kiadású mása volt azután az 1848. május 13—15-ig Karlócán lezajlott „szerb nemzetgyűlés“ -nek a határozata, melynek alkotmányellenes, forradalmi és egyenesen hazaáruló jellegét mutatja a többi közt az is, hogy azon nemcsak a magyarországi, hanem a vazallus szerb fejedelemség szerbjei is, köztük az ifjúság képviselői és különösen Mayerhoffer vezérkari ezredes belgrádi osztrák császári konzul ösztökélésére fegyveres önkéntesek is megjelentek. De részt vett a nemzetgyűlésen Stefanovic János, Hess bécsi vezérkari főnök bizalmi kiküldötte és a határörvidéken szolgálatot teljesítő horvát és szerb nemzetiségű osztrák katonai főtisztek egész sora is, ami kétségtelen jele a bécsi körök és a felkelésre készülő magyarországi szerb nemzetiség közötti egészen nyílt egyetértésnek. A „nemzetgyűlés“ május 15-én, a tanácskozás harmadik napján, a régi kiváltságokra hivatkozással Rajaeic József érseket patriarchává, Suplikac István osztrák ezredet pedig szerb vajdává választotta, majd kimondta, hogy a magyarországi „szerb nemzet“ a Habsburg-ház alatt, de a magyar szent korona kötelékében politikailag szabad és független nemzet. A továbbiakban a Szerémséget a határörvidékekkel és a csajkás zászlóaljjal, a Bánátot a határörvidékekkel és a kikindai kiváltságos területtel szerb vajdasággá (Vojvodina) nyilvánította. Aztán a szerb vajdaságnak a horvát-szlavón-

dalmát egyesült királyságokkal való politikai szövetségét mondta ki a szabadság és a teljes jogegyenlőség alapján, sőt kimondták a magyarországi oláhok nemzeti önállóságát is. (Quo jure?) Végül külön bizottságot választottak a szerbek nemzeti érdekeinek képviselőjére a Prágában megtartandó szláv kongresszuson.

Nyilvánvaló, hogy a karlócai határozatokkal a magyarországi szerbek a forradalom terére léptek és Önként felkínálkoztak a Habsburg-dinasztiának az összmonarchia védelmére saját nemzetiségük érdekében, de Magyarország területi sérthetlenségének rovására. (L. Thim József: „A magyarországi 1848—49-i szerb felkelés története.“ Budapest, 1940. 93—94. 1.) Hogy ez a felkínálkozás és a dinasztia iránti hűségnek a hangoztatása milyen őszinte volt, az kitűnik a többi közt Rajacic, az új patriarcha és „caput nationis“, Hrabovsky péterváradai kormánybiztoshoz intézett egyik leveléből is, melyben azzal fenyegetőzik, hogy az oroszok és a törökök karjaiba kénytelenek vetni magukat, ha a szerbek kiváltságait nem ismerik el és a szerbek a felséges udvarnál és az osztrák kormánynál nem találnak kellő védelemre. De megfenyegette Hrabovskyt még azzal is, hogy „az olasz harctéren küzdő határőröket visszahívják, a szláv népeket segítségül hívják, az olaszokkal szövetséget kötnek és Európához appellálnak“. A kétszínűség és megbízhatatlanság egy másik dokumentuma pedig Rajacic patriarchának Jelacic dunántúli veresége után 1848. október 20-án Danilyevskij belgrádi orosz főkonzulhoz intézett levele, melyben a többi közt ezeket írja: „Ebben a helyzetben nem látok mentőutat a szerb nép számára. Mit gondol rólunk a nagy Oroszország? ... Az asztaláról lehulló morzsákkal jóllakatnánk magunkat. Egy szava elegendő és meg vagyunk mentve. Miért nem vehetne Oroszország bennünket védelmébe, ha már az osztrák császár azt nekünk nem nyújthatja? Számunkra még mindig jobb — hasonlóan, mint a szerb fejedelemség — Oroszország védelme alatt a török igát elviselni, mint a magyart!“ Ezt írja a szerb patriarcha arról a Magyarországról, mely a szerb nemzetiségnek az 1848: XX. törvénycikkben a Mária Terézia-féle regulamentumokon messze túlmenően olyan egyházi és iskolai önkormányzatot biztosított, amelyhez foghatóval, különösen akkortájt, egyetlen más európai állam sem dicsekedhetett! Ezt a kétszínű játékot, mely a magyarországi szerbségnek a Szerbiával való egyesülési szándékát takargatta, az osztrák kormány és az udvari kamarilla nem látták és vak magyargyűlöletükben odáig mentek, hogy a trónváltás után az ifjú Ferenc József császárral 1848. december 15-én „a magyarországi szerb nemzethez“ kiáltványt intézettek, melyben a császár „a dinasztia iránti hűséget a karlócai patriarchal cím elismerésével, a vajdaválasztás jóváhagyásával megjutalmazta és egyben kijelentette, hogy a szerb nemzetnek nemzeti fejlődését biztosító belső szervezetet engedélyez és a háború befejezése után a monarchia népeinek egyenjogúsága alapján a nemzeti belső közigazgatást meg fogja adni“. (Thim József, id. m. 271.1.)

A magyarországi szerbségnek külön tartomány alakítására irányuló törekvése tehát csak az 1848—49-i szabadságharc összeomlása után valósult meg, mikor a letiport magyarság fékentartására az összbirodalom egyik tartományaként felállították a Bácskát és a Bánátot magában foglaló, de Bécsből adminisztrált Vojvodinát, melyet azonban alig tízesztendei tengődés után már 1860-ban visszacsatoltak Magyarországhoz.

Mint ebből a történelmi vázlatból is látható, a szerb település területe sohasem volt közjogi értelemben vett corpus separatum, hanem csupán olyan terület, mely a történelmi események alakulása szerint hol magyar, hol török fennhatóság alá tartozott, a török hódoltság megszűntével pedig sokáig a Bécsben székelő Hofkommission, Hofdeputation és az illír kan-

cellária, majd pedig mint katonai határőrvidék katonai parancsnokság alatt állt, míg végül államjogilag és közigazgatásilag is megint visszakerül a magyar államhoz.

Ezzel aztán elenyésznek azok a Délvidék birtoklására és elcsatolására vonatkozó történelmi jogcímek is, melyeket a szerb történetírók és a békekonferenciának átnyújtott szerb emlékiratok II. Béla királyunk sógorával, Belus bánnal, majd Brankovics György és Vük deszpotákkal, Cmi, azaz Fekete Iván vagy Iován szerepével, továbbá a Cernovic-féle betelepítéssel, az 1790-es temesvári szerb nemzetgyűléssel és az 1848—49-i szerb felkeléssel kapcsolatban felsorakoztatnak.

II. A közös jugoszláv állam első tervezete. A szerbek és az összes délszlávok közös államban való egyesítésének politikai programját Gaj Ljudevit fellengzős illirizmusa és Stefanovic-Karadzié Vuknak a „Srbi svi i svuda“ (mind szerbek és mindenütt) jelszóval megindított nagyszerb mozgalma mellett határozott célkitűzéssel főleg Garasanin Ilija szerb államférfi, Karadjordjevic Sándor és — később — Obrenović Mihály fejedelem alatt a kis szerb fejedelemség minisztere vetette fel 1844-ben. Garasanin tervezete magában foglalta az akkor még török uralom alá tartozó ószerbiát, Macedóniát, Albánia egy részét, Boszniát, Hercegovinát, Magyarország területéből pedig Horvát-Szlavónországot, a Szerémséget, a Bácskát és a Bánátot is, tehát majdnem azt az egész területet, melyből a világháború befejeztével az SHS királyság megalakult. Az akkoriban még kis és tehetetlen szerb fejedelemségnek ez a kiváló politikusa hosszú évtizedekre szabta meg a szerb külügyi politika irányát. Nem volt csupán álmodozó s egyben fanatikus nacionalista, mert — mint terjedelmes emlékiratában írja — nagyon is jól tudta, hogy a délszlávoknak a nemzetiségi elv és Szerbia történelmi jogai (?) alapján a szerb fejedelemség vezetésével tervezett egyesítése Ausztria birtokállományát is veszélyezteti s hogy Ausztria ezért kénytelen lesz az egyesítési terv megvalósítása ellen a rendelkezésére álló összes hatalmi eszközökkel küzdeni. Ebből a szempontból már eleve politikai lehetetlenségnek tartotta a Szerbia és Ausztria közötti megegyezésre irányuló kísérletezést, mert „ezzel Szerbia maga tenné nyakára a hurkot.“

Garasanin tervezetét Obrenović Mihály fejedelem a múlt század 60-as éveiben uralkodói és kormányzati programjává tette. Átvette ezt a programot a Pacic-féle óradikális párt és az orosz befolyás felülkerekedésével és Obrenović Sándor király meggyilkolása után trónra került Karadjordjevic Péter király is, egyelőre azonban csak pro foro interno, mintegy házi használatra, mivel a délszláv egyesülés nyílt hirdetése akkor még súlyos, az állam és az új dinasztia létét veszélyeztető következményekkel járt volna.

III. H a r c a j u g o s z l á v e s z m e m e g v a l ó s í t á s á é r t. A szerb területi követeléseket és a délszláv nemzeti integrálódás jelszavát elsőízben és a szerb sajtó féktelen izgatása mellett Bosznia és Hercegovinának 1908 őszén bekövetkezett annexiója robbantotta ki, mert ezt a két tartományt a szerbek faji és elvi alapon mindig a magukénak tekintették. A magyarországi szerbségre még ennek a nagy nemzeti fellángolásnak sem volt különösebb hatása. Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet, mikor az 1912—13. évi balkáni háborúból Szerbia győztesen, területben és tekintélyben jelentékenyen meggyarapodva került ki. Akkor a délvidéki szerbek egymás között már széliében terjesztették a Belgrádból kiadott jelszót, hogy Európa egyik beteg emberének: a töröknek eltakarítása után rövidesen sor kerül a másik betegnek: a kettős monarchiának elintézésére. A világháború kitörése aztán végleg felszabadította a csak nehezen lefojtott szenvedélyeket és amikor Pasić a szkupstinának 1914 december 7-én Nis-

ben tartott ülésén felolvasta, a nemzetgyűlés pedig tomboló lelkesedéssel magáévá tette a kormány nyilatkozatát, mely szerint „a kormány fő- és e sorsdöntő órákban egyedüli céljának tekinti, hogy a nagy háború sikeres befejezését biztosítsa, mely abban a pillanatban, amint megkezdődött, egyúttal a mi összes nem szabad szerb, horvát és szlovén testvéreink felszabadításának és egyesítésének háborújává lett“, megindult a kettős monarchia területéről emigrált délszlávok aknamunkája. Elsőnek, már 1914 decemberében, a horvát bizottság alakult meg, mely azonban nem sok vizet zavart és már 1915 elején beolvadt a horvát Trumbic Ante, a későbbi első jugoszláv külügyminiszter elnökelete alatt megszervezett Jugoszláv bizottságba. Ez a bizottság az Entente-államokban a Masaryk és Benes vezetése alatt működő cseh bizottsággal karöltve aztán olyan zabolátlan agitációba, de egyszersmind olyan lelkes, leleményes, céltudatos, szívós és — mint az eredmények is mutatják — olyan sikeres propagandába fogott, mely valóban párját ritkítja és dicséretére válik mestereinek.

IV. Statisztikai büvészkedések. A jugoszláv bizottság által a francia kormánynak 1915 május 6-án és az angol kormánynak május 15-én átadott első emlékirat „jugoszláv nemzeti területekül“ a Dráván túli délmagyarországi részt, vagyis Vas, Zala, Somogy és Baranya megyék déli részét és a volt szerb Vojvodinát: a Bácskát és a Bánátot jelöli meg, azzal a valóságot teljesen kiforgató indokollással, hogy „ezen az egész területen a mi népünk kompakt tömegekben él és majdnem (!) más fajok keveréke nélkül.“ „A szélső peremeken található keveredések a szomszédos népekkel való érintkezéstől erednek, vagy mesterséges termékei az ellenséges politikának, ami azonban legkevésbé sem alterálja e terület nemzeti jellegét!“ Majd így folytatja: „Magyarországon a Murától északra egészen a Rába folyóig van még 100.000 szláv és a Drávától és Dunától északra van kb. 800.000 szerb-horvát. Ez a legnagyobb részt vagyonos és termékeny földek birtokában lévő nép az erőszakos magyarosítás ellen csak a többi testvéreivel való egyesüléssel védekezhetik. Megvédve saját magát, meg fogja tartani az összes többi jugoszláv területek számára a Bácska és a Bánát rónáit, a részükre nélkülözhetetlen magtárt is.“

Ez az emlékirat tipikus példája a területi igénylés érdekében üzött lelkiismeretlen mesterkedéseknek és durva hamisításoknak. Zárt szerb-horvát etnikai területnek tünteti fel a Bácskát és a Bánátot, holott 1918-ban a Bácska, Bánát és Baranya Jugoszláviához csatolt területén a szerbek csak 28-9%-át, a következőesen horvátoknak mondott, de akkoriban túlnyomó többségükben még magyar érzelmű bunyevácokkal és egyéb délszlávokkal együtt pedig 451.590 és nem 800.000 lélekszámmal csupán egyharmadát, vagyis pontosan 34.i%-át tették az 1,320.679 főnyi összlakosságnak. Még ha a muraközi és murántúli 151.525 főnyi horvátokat és vendeket, valamint a trianoni Magyarországon megmaradt szerbeket, horvátokat, bunyevácokat, sokácokat és vendeket az 1920. évi magyar népösszeírás szerint összesen 77.224 lélekszámmal hozzászámítjuk, akkor is legfeljebb csak 680.339 főt tett ki a Trianon előtti Magyarországon a Drávától és Dunától északra fekvő területen élő délszlávok száma. És erőszakos magyarosítást emleget ott, ahol a szerbség a legideálisabb egyházi és iskolai önkormányzatot, a helyi közigazgatásban pedig valósággal a fenntartott helyek kiváltságát élvezte. Itt meg kell még jegyeznünk, hogy a nemzetiségi elv alapján támasztott területi követelések hatályosítására a későbbi memorandumok és egyéb propagandairatok, a többi között a jugoszláv bizottságnak a breszt-litovszki béketárgyalások megindulásakor 1918 februárjában készült és ugyancsak Trumbic jegyezte emlékirat is a magyarországi népesség etnikai megoszlására vonatkozó adatok meghamisítását már odáig viszik, hogy a magyarság

arányszámát az összlakosságnak csupán egyharmadára teszik az 1910. évi összeírás 54.5%-a helyett. (Buday László műegy. tanár: „La Hongrie après le traité de Trianon“. Paris. 1922. 46. 1.)

V. Az önrendelkezési elv. A területi követelések megalapozásánál nagy szerepet játszott a népek önrendelkezési jogára vonatkozó elv is, melynek a harctéri eredmények mellett főleg a kettős monarchia széttöbntetésében úgyszólván döntő jelentőségű volt. A Pasic szerb miniszterelnök és Trumbic Ante, a jugoszláv bizottság elnöke között 1917 július 20-án létrejött és az SHS királyság megalapításának alapokmányául tekinthető korfui egyezmény a jugoszláv területi igénylések megindulásában lényegileg az önrendelkezési elvre támaszkodik. „A mi háromnevű nemzetünk, — mondja a deklaráció — mely a legtöbbet szenvedett a yers erőszaktól és az igazságtalanságtól, s mely a szabad önrendelkezés jogáért a legnagyobb áldozatokat hozta, általános lelkesedéssel fogadta ezt a magasztos elvet, mint ennek a borzalmas háborúnak legfőbb célját... A mi nemzetünk nem követel semmi idegent; csak a magáét követeli és azt akarja, hogy teljes egészében felszabaduljon és egyesüljön. Éppen ezért tudatosan és határozottan elveti felszabadításának és egyesítésének minden részleges megoldását. A mi nemzetünk mint megbonthatatlan egészet állítja fel az Ausztria-Magyarország uralma alóli felszabadításának és Szerbiával és Montenegroval való egyesülésének problémáját. A népek szabad önrendelkezésének elve alapján ennek az egésznek egyetlenegy részét sem lehet jogszerűen elkülöníteni és valamely más államhoz csatolni magának a népnek hozzájárulása nélkül.“

Hasonló érveléssel találkozunk a Pasic miniszterelnök, Korosec Antun, a zágrábi Nemzeti Tanács és Trumbic Ante, a Londonban székelő jugoszláv bizottság elnöke között a jugoszláv állam megszervezésének irányelveiről 1918 november 9-én létrejött megállapodást tartalmazó genfi deklarációban is: „Az országhatárokat a szomszédos államokkal szemben az önrendelkezési jog alapján kell megvonni.“

Ezt a tételt képviselte Pribicevié Szvetozár, a zágrábi Nemzeti Tanács alelnöke és Trumbic mellett az egész elszakadási mozgalom tulajdonképeni spiritus rectora is a Zágrábba küldött magyar delegációhoz 1918 november 9-én intézett beszédében: „Nagyon fogunk örülni, ha a magyar kormány a wilsoni elvek alapján lehetővé fogja tenni a legőszintébb baráti szomszédi viszony helyreállítását és biztosítását a szerbek, horvátok és szlovének államával, melynek magában kell foglalnia a mi népünk egész etnográfiai területét.“

Hogy aztán az önrendelkezési jog elvét a gyakorlatban miképpen alkalmazták, azt két héttel később megmutatta az ú.n. Vajdaságnak, azaz a magyar Délvidéknek a magyar államtól való elszakadását proklamáló „Nagy Nemzetgyűlés“ lefolyása. Ezt a nemzetgyűlést az újvidéki szerb nemzeti bizottság kezdeményezésére 1918. november 25-én tartották meg Újvidéken és azon a népesség 54.8%-át kitevő magyarság és németiség, valamint a Bánát kérdésében szintén erősen érdekelt 5.8%-nyi oláhság, tehát az összlakosság 60.6%-ának kisémmizésével kizárólag a szerbek, bunyevácok és egyéb szlávok ú. n. képviselői vettek részt. Az igazoló bizottság előadójának jelentése szerint a gyűlésen a Bánát, Bácska és Baranya területéről a beérkezett jegyzőkönyvek és meghatalmazások alapján 211 község és város volt képviselve (325-ből!) 757 képviselővel, illetve kiküldöttel, ami azt jelenti, hogy e terület községeknek és városainak egy teljes harmadát már eleve kizárták a tanácskozásból és a határozathozatalból. A 757 képviselő között volt 583 szerb (a szerbségnek számarányához képest mindössze 211 mandátum járt volna!), 79 bunyevác, 3 sokác, 2 horvát, 62 szlovák, 21 rutén és — hogy a váltig emlegetett, de soha komolyan nem vett önrendelkezési elvnek legalább némi látszatát megóvják — 6 német és 1 magyar (Sporne-

nica [Emlékkönyv] oslobodjenje Vojvodine 1918. Novisád 1929. 161 1. és Pekié Petar: „Povjest Hrvata u Vojvodini, do 1929 godine.“ Zagreb 1930. 229 1. „A vojvodinai horvátok történeté 1929-ig“), akinek sejtelve sem volt arról, hogy voltaképpen miért is kellett neki Újvidékre mennie és a „Nagy Nemzetgyűlés“ -en részt vennie. Ebben az összetételben a „Nagy Nemzetgyűlés“ az össznépeségnek csak 39,4%-át képviselte, ami azonban nem akadályozta meg abban, hogy egyhangúlag és az összlakosság nevében elfogadja a következő határozati javaslatot: „A Bánát, a Bácska és Baranya, az Entente balkáni hadserege által megvont határokon belül, ma 1918. november 25-én a „Nagy Nemzetgyűlésen“ a nép önrendelkezési jogának magasztos elve alapján függetleníti magát és kimondja elszakadását Magyarországtól mind államjogi, mind politikai és gazdasági tekintetben. Ebből kifolyólag a „Nagy Nemzetgyűlés“ felállítja a nagy Nemzeti Tanácsot, melynek végrehajtó szerve a Nemzeti Kormányhivatal.“

A békeparancsok szellemére és egész konstrukciójára mindenestre jellemző, hogy ez a népek önrendelkezési joga ellen a vajdasági népesség túlnyomó többségének kinullázásával elkövetett jugoszláv merénylet a többi ehhez hasonló jogtiprással és jogfosztással együtt legkevésbé sem fenyegette a trianoni békediktátum felelős szerzőit, mikor a Millerand-féle kísérőlevélben a területi rendelkezések igazolására azt a minden morális és jogi alap nélküli indokolást megkockáztatták, hogy „a népszavazás elrendelése felesleges volt, mert meggyőződésük szerint ez a megkérdezés, még ha az őszinte véleménynyilvánítás teljes biztosításával történnék is, nem vezetne más eredményre, mint amilyenre Közép-Európa néprajzi viszonyainak és nemzeti törekvéseinek tüzetes vizsgálata vezette a Hatalmakat. A népek akarata megnyilatkozott 1918. október és november havában, a kettős monarchia összeomlásakor, midőn a sokáig elnyomott nemzetiségek egyesültek fajtestvéreikkel.“

Hogy az önrendelkezési elvvel való visszaélést és az önrendelkezési jog kijátszását, valamint az igazság meghamisítását még jobban illusztráljuk, idézzük még a Nemzeti Kormányhivatal által a belgrádi kormányhoz intézett különböző felterjesztések néhány jellemző mondatát: „Ennek a területnek lakossága hozzájárult a szerb királysággal való egyesüléshez, nemcsak azért, mert ez a túlnyomóan szerb és horvát többségű nép (?) természetes kívánsága volt, hanem azért is, mert a szerb királyság demokráciája és agrárviszonyainak rendezettsége a legjobb biztosítéka annak, hogy ez a nép véglegesen fel fog szabadulni a kiváltságos osztályok uralma alól és új életet kezdhet szabadságban és felvilágosult demokráciában. Hogy Szerbia demokratizmusa és rendezett agrárviszonyai milyen vonzóerőt gyakorolnak ezen terület népére, mutatják a Bácska, Bánát, Baranya magyar és német népének egyre sűrűbb nyilatkozatai is, melyek mind a szerb királysághoz és a szerbek, horvátok és szlovének államához való csatlakozás mellett szólnak.“ Szinte felesleges hozzátennünk, hogy ez a magyarokra és németekre vonatkozó állítás is az ú. n. légből kapott koholmányok közül való.

Külön figyelmet érdemel a nemzeti kormányhivatalnak 1918. december 4-1 felterjesztése, melyben az elszakadási nyilatkozat és saját hivatalbalépésének közlésén kívül arra kéri az SHS királyság kormányát, hogy az ügyvitel zavartalanságának biztosítására és a megszálló szerb csapatok, valamint a szövetséges hatalmak csapatai részéről szükséges támogatás kieszközlése végett ismerje el a nemzeti kormányhivaltat a Bácska, Bánát és Baranya megszállt területének közigazgatási hatóságául s hogy erről a további egyöntetű eljárás érdekében a szerb, francia és angol csapatok összes parancsnokságait értesítse. Ennek az okmányoknak azért van különös fontossága, mert kézzelfogható bizonyítékát szolgáltatja annak, hogy az 1918. november 3-i Diaz-féle fegyverszüneti és a november 13-i belgrádi katonai konvenciónak azon rendelkezését, melynek alapján a megszállt területek polgári közigazgatása a békekötésig magyar kézben fog maradni, az Entente tudtával és beleegyezésével dobták félre. Ahogyan csúffá tették a nemzetiségi

elvet és lábbal tiporták a nép önrendelkezési jogát, azonképpen értéktelen papírrongyként kezelték a konvenciónak ezt a magyar szempontból legfontosabb rendelkezését is. Még ennél is nagyobb súllyal esik azonban latba az a merőben önkényes katonai akció, amellyel a szerbek, túltéve magukat a határmegállapító bizottság kötelező rendelkezésein, fegyveres erővel erőszakos határkiigazítást hajtottak végre az SHS állam javára.

Nem kevésbé súlyos jogsérelem érte egyébként Magyarországot a jugoszlávok által önkényesen Prekomurje-ra átkeresztelt Vendvidék kérdésében is. Amint Mikola Sándor „A vendség múltjáról és jelenéről“ szóló tanulmányában Zolger Iván, a békekonferencia jugoszláv delegátusának a „Slovenski Narod“ 1921 június 2. számában megjelent cikke alapján írja, ezt a legfőbb tanács által eredetileg Magyarországnak megítélt területet a vonatkozó határozat önhatalmú megváltoztatásával Tardieu játszotta át a jugoszlávok kezére, még annak ellenére is, hogy 1921 őszén a határmegállapító bizottság a 160 községből 34 községnek Magyarországhoz való visszacsatolását javasolta.

VI. A németellenesség jogcíme. A jugoszlávok által latbavetett érvek és jogcímek szemléje nem lenne teljes, ha meg nem említенők azt a főérvket, amellyel voltaképpen a legnagyobb hatást érték el a népek sorsát intéző franciáknál és angoloknál is. A jugoszlávok a csehekkel, egy vonalon haladva, helyes érzéssel és kitűnő politikai szimattal az Entente politikai érdekeinek tengelyébe állították be nemzeti aspirációikat azzal a Párizsban és Londonban egyaránt méltányolt indokolással, hogy területi követeléseik teljesítése egyszersmindenkorra véget fog vetni a „Drang nach Osten“ felidézte összes veszedelmeknek. Ravasz taktikával tehát Entente-érdekként tüntették fel Ausztria-Magyarország feldarabolását, főleg Beneš a „Détruisse PAutriche“ című könyvében, Trumbié pedig különböző cikkeiben és a jugoszláv bizottság egyes kiáltványaiiban és emlékirataiban. Az utóbbiakból tájékoztatásul néhány szemelvényt adunk: „Amíg a nemzetiségi elv negációjára felépített Ausztria-Magyarország, ez a szörnyűséges gyarmati birodalom fennáll, — mondja Trumbié az Echo de Paris-nak 1916 márciusában adott interview-jában — a német fajnak módjában lesz, hogy saját hódító céljaira felhasználhasson kb. 30 millió szlávot és latint... Ennélfogva meg kell semmisíteni Ausztria-Magyarországot és felszabadítani az általa rabságban tartott nem-német fajokat. ‚Ddenda Carthago!‘ — ismételte a római bölcs. Nekünk azt kell ismételnünk: Delenda Austria! és a történelem igazat fog adni nekünk, amint őt is igazolta.“ A jugoszláv bizottság által 1916 március 13-án a francia kormánynak átnyújtott emlékiratban Trumbié emígy elmélkedik: „Bekövetkezett tehát a szövetségesek részére az a parancsoló szükségesség, hogy az elkövetkezendő béketárgyaláson végrehajtsák Ausztria-Magyarország likvidálását abban a tudatban, hogy ezzel levágják Németország jobbkeztét és lebontják azt a hidat, melyen át Szófiába és Konstantinápolyba mehetett.“ A korfui deklarációról írt egyik cikkében pedig ezt a variációját találjuk a német mumussal való rémítgetés zsonglóri ügyességgel és végeredményben busás haszonnal forgatott tételének: „A korfui deklaráció egyik alapvető elve olyan államnak a létesítése, mely örökre leküzdhetetlen gátja lesz a germán birodalom és a habsburgi önkény térfoglalásának.“

Ez az érvelés és a szélsőséges németellenességnek ez a kiélezése nem is tévesztette el hatását és — amint a következmények mutatták — nagyban elősegítette a jugoszláv területi követelések majdnem maradéktalan teljesítését.

Íme, amennyire lehetett tömör összefoglalásban ezek voltak a népi, illetve nemzetiségi elv, a geopolitikai, gazdasági, sőt katonai szempontok

mellett azok a mesterségesen megkonstruált „jogcímek“, melyek a jugoszláv területi követelések és a trianoni ítélet alapjául szolgáltak. A tárgyi-lagos elbírálás világnál és a történelem ítélőszéke előtt azonban mindezek a jogcímek és érvek csak álérveknek és hamis jogcímeknek bizonyultak s Így mindannak, amit erre az ingoványos alagra a bosszú és a telhetetlenség jegyében felépítettek, az első igazi teherpróbánál össze kellett dőlnie, a magyar revíziós küzdelem pedig a Délvidék visszatérésével újabb jelentős sikert aratott.

PROKOPY IMRE

SZÉKELY GONDOK

A MAGYAR CSAPATOK székelyföldi bevonulását követő napokban az ifjú magyar nemzedék vezetői Székelyudvarhelyen értekezletet tartottak. Ezen az értekezleten a jövőben tanúsítandó politikai magatartásukat vitatták meg. Az értekezlet résztvevői nagy többséggel a Teleki-kormány támogatása mellett döntöttek. Elhatározták, hogy a meginduló politikai küzdelmekben kitaranak a kormány mellett, mivel a kormány első intézkedései a Székelyföld iránt érzett rendkívüli jóakaratról tanúskodnak. E határozathoz később a többi székely város ifjú nemzedékének más képviselői is csatlakoztak és ezzel mintegy szimbolikusan kifejezték a székelyföldi ifjú magyar nemzedék bizalmát a felszabadító Teleki-kormány iránt.

A szeptember óta eltelt hónapok megmutatták, hogy ez az előlegezett bizalom indokolt volt. Valóban a Székelyföld sajátos helyzetéből következő különleges kérdések iránt még eddig egyetlen magyar kormány sem tanúsított annyi megértést, mint a mostani. A román propaganda ugyan gyakran hangoztatta, hogy 1867 után a magyar kormányzat Erdélyben csak a magyarságról gondoskodott s a románsággal csak az erőszakos magyarosítás céljából foglalkozott. Sőt az elmúlt román uralom utolsó éveiben a román újságok egyre többet írtak a Székelyföldet különleges előnyökben részesítő magyar politikáról. A történelmet ismerők előtt azonban nyilvánvaló volt ennek az állításnak valótlanága. Sőt a székelyföldiek jól tudták, hogy ennek a propagandisztikus beállításnak pontosan az ellenkezője az igaz. Sajnos, a Székelyföld különleges helyzetének általános magyar szempontból való fontosságát a dualizmus korának egyetlen kormánya sem ismerte fel eléggé. Orbán Balázs, Barta Miklós és mások beszédei a pusztában hangoztak el, senki sem hallgatta meg őket. Még aránylag Darányi Ignác tett legtöbbet a székelységért, a székelyföldi gazdakörök felállításával és támogatásával. De végeredményben a székelység nemzeti, társadalmi, egészségügyi és gazdasági szempontból egyaránt magára maradt az egész dualizmus korában és a kormányzat jóindulatú támogatását nagyon ritkán tapasztalta.

A román kormányzat bezzeg annál többet „foglalkozott“ a Székelyfölddel. Angheliescu már 1924-ben felállította a kultúrönát; különleges adókat léptettek életbe, 1933-tól kezdve pedig állandó miniszterközi bizottság működött a székelyföldi románosítás előmozdítása érdekében. Gazdasági, kulturális, politikai és közigazgatási téren évről évre növekedő elnyomás nehezedett a székelyekre. A magyar nyelvű elemi iskolai oktatás az állami iskolákban lassanként megszűnt, a román óvodák száma hihetetlenül megnőtt, az adók más vidékekhez képest 20—30%-kal emelkedtek, a román jegyzők, tanítók, papok és csendőrök pedig versenyeztek egymással a székelyek elnyomásában. Az 1937-es választások alkalmával a nyárárdmenti székelyekre sortűzet adtak és az utolsó magyar tiszviselőket is kitétek állásaikból. A bécsi döntést megelőző időt a Székelyföld népe a legszörnyűsebb csendőri rémuralom árnyékában vészelte át.

Ilyen előzmények után nem lehet csodálkozni azon a megelégedésen, melyet a Teleki-kormány első intézkedései a székelység körében kiváltottak. A jóakaratra és megértésre a székelység valóban rászolgált. Hiszen ő volt az erdélyi magyarság legizmosabb törzse, melyből a történelem folyamán a keleti határ védelmében annyi ezren és tízezren hullottak el. A belvederei határokon belül pedig a székelység jelentősége még az eddiginél is nagyobb lett. Most igazán nagyon sok tekintetben a székelységtől függ az erdélyi magyarság fejlődésének menete és jövő sorsának alakulása.

A kormányintézkedések bizonyítják, hogy állami életünk vezetői ezt a tényt fel is ismerték. A vasújtától és eddigi közlekedési lehetőségeitől megfosztott Székelyföld nehézségei a kormány részéről különleges megértéssel találkoztak. Az Erdélyrészi Gazdasági Tanács erre vonatkozó javaslatait a kormány elfogadta. A szállítási nehézségek ellenére a Székelyföld népe búzát és más nyersanyagot kap. A szociális szervezet megkezdte munkáját és megindult a tej- és cukorakció a szegény és rosszul táplált gyermekek felsegélyezése érdekében. A székelyföldi élet mindezek hatása alatt a háború miatt bekövetkezett rendkívüli intézkedések ellenére is kezd feléledni a román uralom utolsó hónapjainak bódulatából. Ennek az új életnek azonban a már említett közlekedési és anyagi bajain kívül más természetű nehézségei is vannak. Jelen soraimban főleg ezekre a nehézségekre szeretném a figyelmet felhívni.

A székelység külső, anyagi, közlekedésügyi és egyéb bajai mellett ugyancsak nagy figyelmet érdemelnek a belső nehézségek. Ezek a székely nép természetéből, gondolkodásából, szellemi és lelki életének sajátos vonásai-ból származnak. A külső nehézségek állandó hangsúlyozása miatt ez utóbbiak kissé háttérbe szorultak s nagyon sok helyen arra a téves következtetésre vezettek, mintha a székelység legfőbb baja a közlekedési lehetőségek elvágása lenne. Ez a felfogás nagy veszedelmeket rejt magában, mert a figyelmet eltereli a sok tekintetben talán még súlyosabb belső bajokról.

Ezek között első helyen a székely nép természetének félreismerése áll. A székelység a magyar köztudatban a székely írók leírása szerint helyezkedik el. Áll ez nemcsak a trianoni, de a mai Magyarország középosztályára, sőt legtöbbször magára az erdélyi magyar és székely intelligenciára is. Ennek tagjai úgy képzelik el a székelyeket, amint azok Nyíró és Tamási könyveiben szerepelnek. Nem akarom ezzel a két méltán nagyhírű magyar író ember-ábrázoló művészetét kritizálni. Hiszen kétségtelenül vannak olyan székelyek is, mint amilyeneket ők leírnak. Habár ezek elég ritkák és regénybeli képviselőiket, irodalmi kifejezéssel élve „nem a való, hanem annak égi mása”¹² ismert elve alapján kell megítélni. A székely nép valóságos képe más és kevésbé idillikus vonásokat mutat. Ezek természetesen nem egységesek: az egyes székely megyékben más és más színezéssel fordulnak elő.

Ezt, a valóságnak inkább megfelelő székely természetet kellene ismernie minden székelyföldi hivatalosnak és általa a legmagasabb fórumoknak is. Mert e természet ismerete nélkül nehéz, nagyon nehéz boldogulni a Székelyföldön. Óriási államérdekek fűződnek ahhoz, hogy a székelység a mai rendkívüli körülményeket megértse és a belőlük folyó elkerülhetetlen kellemetlenségeket türelemmel viselje el. Ám ehhez olyan közigazgatási, pénzügyi stb. alkalmazottak szükségesek, akik a székelység természetét, gondolkodását ismerik és számolnak vele. Ezt a követelményt pedig rendkívül nehéz betölteni. Papjainkon és felekezeti tanítóinkon kívül ugyanis az utolsó évek folyamán más magyar hivatalnok nem igen volt a székely falvakban. A jegyzők, csendőrök, pénzügyi tisztviselők stb. mind románok voltak. Szomorú emlékű működésük még jobban elvadtotta a népet az úgynevezett „nadrágos” emberektől.

A most kibontakozó magyar közigazgatás alkalmazottainak tehát a székely falvakban nincs éppen könnyű dolguk. A román kormány által korai

nyugdíjba küldött, vagy nyelvvizsga útján fizetés nélkül kidobott magyar jegyzők egy része még alkalmas a szolgálatra. Ezek rendszerint abban a faluban maradtak, ahol állásukból való eltávolításuk előtt szolgálatot teljesítettek. A népet és a helyzetet jól ismerik. De mivel ezek nincsenek sokan, a legtöbb faluba új tisztviselők kerültek. Legtöbb helyen olyanok, akik az illető falut és vidékét azelőtt közelebbről nem ismerték. Túlnyomó részben erdélyiek, sőt székely származásúak, de vannak jócskán a trianoni Magyarország területéről is. Egy szempontból azonban meglehetősen egységesek: a székely falvak népének természetét kevésbé ismerik. E megállapítás alól nem kivétel még a megyebeli származású, sőt az illető vidéken lakó értelmiségi sem. Az utolsó évek alatt a néppel hivatalos minőségben legtöbbjük nem érintkezett. Ezek számára óhajtanánk itt néhány megfigyelést előadni,

A székely nép igazi ismerői ugyanis jól tudják, mennyire kell számolni mindenkinek legelőször is a székely büszkeséggel. E tekintetben az összes székely megyék népe egyforma. A magyar parasztról általában megállapították, hogy lényegében arisztokrata természetű. Ez a megállapítás különösképpen talál a székelyekre. Sőt óriási különbség van pl. egy szilágymegyei vagy mezőségi és egy székely falu népe között. Amaz egységesebb, jámborabb, könnyebben irányítható és vezethető. Emez individuálisabb, büszkébb, sőt gyakran egyenesen gögös, nehezen irányítható, az egységtől irtózik, állandóan pártokra és csoportokra tagolódik. E tulajdonságok a történeti fejlődésből magyarázhatók, gyökereik elmúlt századok eseményeibe nyúlnak vissza. A székely büszkeség, rátartiság, sőt gög valószínűleg az ősi székely privilégiumok és nemesi jogok tudat alatt megőrzött sejtéséből, sokszor világos öntudatából származik. Jaj annak a papnak, jegyzőnek vagy bármely más tisztviselőnek, aki ezt nem veszi tekintetbe. A román uralom alatt ezt a büszkeséget sokszor megtépázták és megalázták. De megtörni vagy kiirtani nem lehetett. Néha elementáris erővel tört fel, mikor egy-egy verekedő román csendőrré a falu esti sötétjében kabátot vagy pokrócot dobtak és fegyverét elvéve alaposan elverték. A megszegényített és félholtra vert csendőrré magához térve fegyverét a közelben találta, de hogy ki volt a merész támadó, sohasem tudta kinyomozni. A brutális verések a székely büszkeséget a lélek mélységeibe fojtották vissza. De ott annál nagyobb erővel élt tovább s most a felszabadulás után majdnem minden téren megnyilvánul. Sajnos, nem egy elfajulása van, amiről sokat tudnak beszélni az egyházi bíróságok iratai.

Székely népünk természetének egy másik nyugtalanító vonása az alkoholfájdalmas való menekülés. Ez némely vidékeken valóságos pusztító népbetegséggé lett. Sok helyen már a dualizmus korában is megvolt, de igazán ijesztő arányokat csak a román uralom alatt öltött. Van olyan falu, ahol pár évvel ezelőtt kb. 3000 lélekre 22 kocsmára esett. Udvarhely megyében egy év alatt átlag egymilliókétszáz ezer pengő ára szeszestalt fogyasztottak el. A többi megyékben részint hasonló, részint kedvezőbb a helyzet. De sajnos, az egész székely népre érvényes az a megállapítás, hogy egyik legveszélyesebb népbetegsége az alkoholizmus. Egy erre vonatkozó részletes adatgyűjtés egészen biztosan feltárná az egyik legsürgősebb népegészségügyi és népnevelési feladat lehetőségét.

Az alkoholizmus nagyban hozzájárul a székely népünkben már amúgy is meglévő veszekedő és verekedő hajlam további nem kívánatos fejlődéséhez. Ez a gyakori bicskázás és az állandó marakodás, pártoskodás formájában jut kifejezésre. Így például az egyik faluban a menekült jegyző mellett ívet köröztek az alispánhoz menesztendő küldöttség érveinek alátámasztására. A falu persze ősi szokás szerint két pártra szakadt. Egyik párt a jegyző megtartását, másik elhelyezését kívánta. A két párt mindenike ívet körözött és a

végén ugyanazok az emberek mindkét ívet aláírták. Ezek után érthető, hogy az alispán a nála jelentkező küldöttségeknek barátságosan ajtót mutatott.

Ezek és ehhez hasonló esetek már az erkölcsiségre is némi árnyékot vetnek. De még aggasztóbb jelenség az egyke is, melynek nagyon súlyos következményei lehetnek a magyarság eme végváraiban.

Beavatottak előtt ez a gazdasági, lelki és társadalmi okokból keletkező veszedelmes népbetegség székelyföldi felbukkanása már régóta ismeretes volt. Szerencsére még nem öltött fenyegető arányokat. Egyelőre egyes vidékeket támadott meg. Nagyon feltűnő pl. az udvarhelymegyei Firtos-Váralja, Énlaka és Firtos-Martonos községekben, továbbá főként a székely városokban és a körülöttük elterülő falvak népe között. Itt-ott Csíkban is megkezdődött, habár itt a legtrikább. A másik két székely megye falvaiban szintén előfordul. Székelyudvarhely magyar lakosságának apadása és természetes szaporulatának helyzete az utolsó évek folyamán egyenesen ijesztő volt: az akkori adatok szerint Székelyudvarhely halálra ítélt városnak számított. A közelében fekvő Farcád községben ugyancsak divatos az egyke és az egyse. Egyik magyar jegyző megfigyelése szerint a gyermekáldás olyan ritka volt, hogy sorozáskor éveken keresztül gyakran egyetlen felnőtt farcádi legény sem akadt az illető évfolyamból. Mindezek az adatok tanúskodnak arról a fenyegető népbetegségről, mely a székelység izmos törzsének egyik részét már kikezdte. E betegség hatását fokozza az elvándorlás, mely a Székelyföld lakosságának természetes szaporodását sok helyen egészen láthatatlanná teszi. Vannak vidékek, hol a szaporodás nemcsak jó, de egyenesen bőséges; egy-egy családra átlag 4—5 gyermek esik. Ennek ellenére a vidék lakossága az utolsó 30 év alatt alig szaporodott, mert sokan más megyébe vándoroltak el. Akad olyan falu is, melyben a szaporulat 80%-a a cigányokra esik; viszont a székelyeknél a gyermekáldás kimaradt.

Ezek a székelység legfontosabb belső nehézségei. Amint látjuk, elég súlyosak és nagyon széles területen fordulnak elő. Pontos számbavételük igen szükséges és fontos lenne. A külső nehézségek eltüntetését ugyanis némely vonatkozásban tőlünk független körülmények akadályozzák meg. A belső nehézségeket viszont mi magunk is le tudjuk győzni, ha leküzdésükre komolyan és alaposan felkészülünk. Az ezzel kapcsolatos tennivalók több csoportra oszthatók.

Az első és legfontosabb feladat a székelyföldi tisztviselők és a székely nép közti legteltesebb megértés előmozdítása, illetve biztosítása. Ez a feladat egészen nem oldható meg, csak éppen elindítható a megoldás útján. Az elindítást egy 2—3 napos konferencián lehetne előkészíteni. Ajánlatos lenne minden székely megye központján a jegyzők és más tisztviselők részére egy konferenciát rendezni. A konferencián meg lehetne beszélni a székely falvak népének legfeltűnőbb szokásait és jellemvonásait. Ilyenformán a tisztviselők útmutatást nyernének a néppel való bánásmódra vonatkozólag. Ez a javaslat első pillanatra talán furcsának és feleslegesnek látszik. De mint a székelyföldi viszonyok régi tanulmányozója, aki a Székelyföldön nőttem fel és azóta is évente hetekig tartózkodom a székely nép között, határozottan vallom és állítom, hogy megvalósítása nagyon is szükséges. Annál is inkább, mivel a jegyzők és más tisztviselők még sok mindent nem ismernek a magyar közigazgatás szervezetéből és így a konferencia egyszersmind az ilyen természetű nehézségek és kérdések megbeszélésére is alkalmas lenne. Azonkívül a konferencia résztvevői egységes állásfoglalásra jutnának bizonyos kérdésekben, melyeket az egyik faluban így, a másikban amúgy oldanak meg.

A vázolt nehézségekkel kapcsolatban második feladatnak a részletes helyzetfeltárást és adatgyűjtést tekintem. Ez a székelység belső nehézségeinek alapos feltárást eredményezné. A most megejtett népszámlálás eredményei adnak ugyan áttekintő képet pl. a népszaporulatról, az egyikéről és az elvándorlásról. De nem felelnek a miért kérdésére.

Hasonló a helyzet az alkoholizmus kérdésénél is. Itt szintén részletes és; községenként való adatgyűjtésre van szükség, hogy a betegség méreteit pontosan megismerjük.

A harmadik és legfontosabb feladat a már alaposan és részletesen felismert nehézségek legyőzésére irányul. Ez a legnehezebb, de leg-szebb feladat is: hatalmas kísérlet és — reméljük — győzelmes erőfeszítés a székely népünket gyökerében fenyegető lelki és testi betegségek gyógyít-ására. A feladat rendkívül szétágazó, mert van anyagi, népegészségügyi» népnevelési és erkölcsi vonatkozása. Itt egy olyan nagyvonalú terv kidol-gozására és megvalósítására van szükség, melyben a belügy, pénzügy, népegészségügy és közoktatásügy egyaránt érdekelve vannak. Érzésem szerint azonban legfontosabb szerepe a közoktatásügynek van, mivel a székelyföldi belső nehézségek legyőzése sok tekintetben egy hosszú ideig tartó népnevelési tevékenységtől függ.

Valóban a magyar népnevelésnek van emberileg legtöbb lehetősége; arra, hogy a székely nép gondolkozását az ismertetett ferdeségektől meg-szabadítsa és helyesebb útra terelje. Azonban a székely nép számára igazán szükséges, nagyvonalú népnevelő program az egyházak őszinte közre. működése nélkül nem valósítható meg. A gondolkodás megváltoztatására és a lelki elferdülések helyrehozására irányuló küzdelem első sorban az egy-házak feladata. Ha székely népünk a templomban és az iskolán kívüli nép-nevelés kereteiben is ugyanazon egységes népnevelő program megvalósításá-nak sodró hatása alá kerül, akkor emberileg legalább is remélhetjük a javulást...

Nem szándékom itt a székelyföldi magyar népnevelés programjának. részletezésére kitérni. Csupán egynéhány olyan szempontra szeretném a figyelmet felhívni, melyek tekintetbe vétele meggyőződésem szerint nagyon elősegítené a népnevelési program megvalósítását.

Az egyik ilyen feltétlenül számításba veendő igazság székely népünk, már ismertetett büszkeségéből és rátartiságából következik. Ez pedig abban áll, hogy a székely nem szereti, ha Őt tanítani és nevelni akarják. A nevelők előtt ismeretes a gyermekek hasonló tulajdonsága. Észrevétlenül lehet leg-könnyebben alakítani őket. Amint észreveszik a megváltoztatásukra és neve-lésükre irányuló tudatos szándékot, rendszerint szembefordulnak vele. Székely népünkben valami hasonló vonás figyelhető meg: ha észreveszi, hogy valaki tanítani akarja, nem hallgat rá. Makacsul és bosszankodva kitarat régi felfogása mellett és legközelebb óvatosan elkertüli a hasonló alkalmakat. Sőt: az atyafiak gyakran még meg is haragusznak arra, aki nevelni akarja őket. Az erdélyi magyar falukutatás legnagyobb hőse, a már évek óta megboldogult Balázs Ferenc, bőséges tapasztalatokat szerzett erről a szo-morú igazságról. „A rög alatt“ című híres könyvében részletesen beszámol ezekről a nehézségekről, melyeknek tanulságait minden népnevelési program-nál érvényesíteni kellene. Mintahogy Balázs Ferenc könyvét ismernie kellene mindenkinek, aki a falusi néppel és különösen a székely néppel érintkezik és köztük teljesít szolgálatot.

A fenti megállapításból következik a második szempont. Mintahogy a legtökéletesebb szemléltetés a példa, azonképpen a népnevelésben is leg-jobb forma a megjelenítés, bizonyos elvek és igazságok megszemélyesítése. Innen van a falusi műkedvelő előadásoknak óriási népnevelő jelentősége. Egy nagyvonalú népnevelő tevékenységnek ezt a felismerést föltétlenül érvényesítenie kell. A vándortanítók, népszerűsítő kiadványok és előadások,, valamint néplapok cikkein kívül a népre a legnagyobb hatást a színdarabok gyakorolják. Az már technikai kérdés, miképpen lehetne különlegesen kiképzett, falura küldendő vándorszínész-társulatokat, vagy éppen vándor mozgófényképszínházat a népnevelő tevékenységbe szervesen beállítani. A román uralom utolsó éveiben láttunk ilyen kísérletet. Németországban készült, hatalmas autókra szereit mozi, berendezett nézőteremmel, 2—300

ülőhellyel, időnként megjelent egy-egy városban vagy faluban. A mozi-karaván fél óra alatt bárhol kész volt az előadás megkezdésére. A román nemzeti propagandaminisztérium tulajdonában lévő autókön gördülő mozi bizonyára nem kis szolgálatokat tett a román népnevelés ügyének. Székely népünk természetének ismerete alapján állítom, hogy a népnevelés legfontosabb eszköze ilyen, vagy valami ehhez hasonló lehetne. De persze nem szabad az úgynevezett kultúrfilmekre támaszkodni. A népnek mese kell, kidolgozott dráma vagy romantikus történet, melyből azonban kivillan az az igazság, melyért az egész darab íródott. Itt gondolok pl. Kodolányi híres darabjára a „Földindulásra“, mely mindenütt óriási hatást gyakorol a falusi rétegekre. E hatás egyik titka bizonyára abban van, hogy Kodolányi remekül eltalálta a formát, melyben a darab alapigazsága kifejezésre jutott. Valóban ez a legfontosabb a népnevelés kérdésében. Megtalálni a nép természetéhez legjobban illő formát. És bizonyára nem véletlen az, hogy a Főméltóságú Asszonyt a Székelyföldön tett őszi körútja alkalmával olyan nagyon szívükbe zárták a székely asszonyok. Mikor látták maguk között az általuk felajánlott székely ruhába öltözve, szívük megnyílt előtte. Úgy érezték, mintha ez a székelyruhás Nagyasszony mindig ott lett volna közöttük, aminthogy gondolatban bizonyára ott is volt.

Ez a legmagasabb helyről jött útmutatás szimbolikus jelentőségű. Aki meg akarja magát székely népünkkel értetni, annak alkalmazkodnia kell természetéhez. Fel kell vennünk a megfelelő ruhát és formát, ha igazi meleg és bensőséges viszonyba akarunk kerülni vele. Egy ilyen, e természettel számoló és ahhoz alkalmazkodó népnevelés bizonyára be tudná tölteni azt a hivatását, melynek teljesítésén talán az egész erdélyi magyarság jövője megfordul.

BÍRÓ SÁNDOR

A BALKÁNI HADJÁRAT

JOGOSAN MONDHATJUK, hogy minden elképzelést felülmúlt az, ami tavasszal a Balkánon mind politikai, mind katonai téren végbe ment. Azt természetesnek találta mindenki, aki az erőviszonyok felől tájékozva volt, hogy Jugoszlávia külpolitikájának utolsó alkotmányos vezetői folyó év márciusában aláírták a tengelyhatalmakhoz való csatlakozást kimondó egyezményt. Bármennyire érintette is ez a vezető szerb osztály érzékenységét, a német földi és légi haderőnek már sorozatosan bebizonyított, minden ellenállást elseprő hatása után mást tenni józan ésszel nem lehetett.

Mikor aztán Szimovics tábornok az ismeretes puccsot megrendezte és a tengelybarát kormányt a régensekkel együtt eltávolította, a semleges néző csak arra a következtetésre juthatott, hogy a puccskormány valami egészen különös, igen hatásos külföldi segítségre számíthat, mert egyébként az eddigi-elrettető példák után (Lengyelország, Norvégia, Hollandia, Belgium, Franciaország) nem szállhatott volna szembe Németországgal, vagy legalábbis nem kelthette volna annak gyanúját, hogy erre hajlandó.

Nyilvánvaló volt minden katonai képzettségű egyén előtt, hogy az említett hatásos segítséget Jugoszláviának a görögök és az angolok egymagukban nem nyújthatták. A görög katonai erőt helyhez rögzítette az olasz támadásból kialakult albániai arcvonal, valamint a bolgár terület felől fenyegető veszély. A megfelelő angol segítség — több százezer főnyi angol haderőnek a Balkánon való kihajózása és felvonultatása valahol Jugoszláviában —

pedig jelentős időt igényelt volna. Ezt az időt csak úgy lehetett megszerezni, ha Törökország teljes hadereje akár Görög-Trácia, akár Bulgária irányában támadásba megy át és ekként jelentékeny német haderőt magára von és ha egyelőre az orosz légi erő több ezer repülőgép bevetésével iparodott volna a jugoszláv és a német-olasz légi haderő között meglevő óriási létszám-beli különbséget kiegyenlíteni. Ebben az esetben a jugoszláv vállalkozást nem lehetett volna teljesen reménytelennek minősíteni. Pedig elejétől kezdve az volt.

Ahogy az ugyanis láhattuk, a külföldi támogatás elmaradt. Szimovics tábornok puccsa tehát ugrás volt a legteljesebb sötétbe. Tény, hogy az új jugoszláv kormány nem rendelte el azonnal az általános mozgósítást, haderőit sem merte a határ mentén valamilyen okos csoportosításban azonnal felvonultatni, nehogy ezzel is ingerelje a tengelyhatalmakat. Ehelyett állandóan békekészségét hangoztatta. Azt mondhatnék, hogy reménykedett a megtorlás elmaradásában.

Az említett okos csoportosítás lett volna például a békében 17 gyalog- és 2 lovas hadosztály, háborúban még ugyanennyi tartalék és népfőlkelő hadosztály erejűre tehető jugoszláv hadsereg felvonultatása két csoportban és pedig az egyik csoport az északi arcvonal: a Kulpa—Száva—Duna vonalának védelmére, a másik csoport erős keleti arcvonal kialakítására talán a déli Morava—Vardar mentén. Valamilyen hasonló haditervet lehetett kiolvasni a hadsereg béketagozásából is. Az 5 jugoszláv hadsereg parancsnoksága közül kettő (*Újvidék és Zágráb*) az északi arcvonalra, kettő (Nis és Üszküb) a keleti arcvonalra kerülhetett volna s az ötödik (Szerajevó) maradhatott egyelőre tartalékban. Csupán az említett folyók nyújthattak némi biztonságot páncélos seregek támadása ellen.

Megemlítendő még, hogy a keleti arcvonalnak különösen déli felét kellett erősen tartani, mert ott a határhegység keskenysége, aztán Szaloniki lerohanásának könnyű lehetősége Bulgária felől, nemkülönben az a veszély, ami ezzel Jugoszláviának a remélhető angol segítséggel való összeköttetését fenyegette, azt valószínűsítette, hogy az ellenséges támadás elsősorban itt fog bekövetkezni. A hadtörténelmi múlt is utalt erre. 1915 októberében a Szerbia leigázására készenléte állított német, osztrák-magyar és bolgár haderők a következő csoportosításban vonultak fel: az osztrák-magyar 3. hadsereg (Kövess tábornok alatt 4 osztrák-magyar hadosztály és 8 népfőlkelő dandár, 3 német hadosztály) a zömmel a Száva mentén, részekkel a Drina mentén, a német 11. hadsereg (Gallwitz tábornok alatt 7 német hadosztály) a Duna mentén, az 1. és 2. bolgár hadsereg (együttesen 6 hadtest erejű gyalog- és 1 lovashadosztály) a szerb keleti határ mentén. Gyalogsági erőben tehát — a népfőlkelő dandárokat $\frac{1}{2}$, a bolgár hadosztályokat 2 hadosztálynak számítva — 32 hadosztály (részben igen gyenge minőségű) készült Szerbia ellen, tehát ugyanannyi, mint ahány német hadosztály 1941 tavaszán. 1915-ben Szerbia (akkor 4.1 millió lakos) nem állíthatott ki olyan nagy haderőt, mint most, de akkor is jelentékeny hadereje volt: 6 elsővonalbeli hadosztály (Kombinált, Duna I., Drina I., Morava I., Timok I., Sumadija I.), 1 lovas-hadosztály, 5 másodvonalbeli hadosztály (Duna II., Drina II., Morava II., Timok II., Sumadija II.), aztán harmadvonalbeli alakulásokban a Belgrád védelmére rendelt hadtest, a Duna megfigyelésére rendelt, hadosztályerejű Branicevo és Krajna különítmény, végül a Dél-Szerbia védelmére szervezett Bregalnica és Vardar hadosztály: összesen 288 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 40 lovasszázad, 678 löveg. Megemlítendő, hogy 1915-ben a német és osztrák-magyar hadak csak azért vonultak fel mind a Duna—Száva vonala mentén, mert Bulgária nyugati határára nem juthattak el. Az utat oda ugyanis elzárta a rosszindu-

latúan semleges Románia. Csak a bolgár haderő gyülekezhetett azon a határon. Mégis a hadműveletek harmadik napján bolgár kézre került a Déli Morava völgyében fekvő Vranje és ezzel megszakadt a vasúti összeköttetés a szerb haderő és a Szalonikiban kihajózott antant-hadsereg között. Megmaradt azonban a részben vasúton, részben gyalogmenettel kombinálható összeköttetés a Nyugati Morava, ennek jobboldali mellékfolyója: az Ibar völgyében, aztán a Rigómezőn át dél felé, a Vardar völgyébe. A hadműveletek nyolcadik napján azonban a bolgárok megszállták a Vardar völgyében Üszkübt, majd Velest és ezzel teljesen elvágták a szerbek visszavonulási útját Szaloniki felé. Ez kényszerítette arra a szerb haderőt, hogy — mikor elvesztette a Száva—Duna vonalát — Albánián és Montenegrón keresztül az Adriai-tenger partjára (San Giovanni di Medua, Durazzo és Valona kikötőjébe) vonuljon el.

Az 1941. évi jugoszláv haderő azonban nemcsak hogy nem védte meg arcvonalának ezt a gyenge vagy különösen érzékeny délszerbiai részét, hanem még attól is elkésett, hogy az Albánián vagy a görög Epiruszon keresztül az Adriához, esetleg Görögországba vezető utat biztosítsa magának, pedig errefelé még egy aránylag könnyű áldozatokkal kivívható győzelemre is szert tehetett volna.

Az 1941-es jugoszláv haderő azonban nemcsak, hogy képtelennek bizonyult a keleti arcvonal gyenge és különösen érzékeny délszerbiai részének megvédésére, hanem még attól is elkésett, hogy az Albánián és Epiruszon keresztül akár az Adriához, akár a Görögországba vezető elvonulást utat biztosítsa magának, pedig a mondott irányban még egy aránylag olcsón vagy könnyen kivívható részletgyőzelemmel enyhíthette volna egyébként elképzelhetetlen vereségének sötét tragikumát.

Arra gondolunk ennél, hogy a Rigómező vidékéről és Montenegró felől az albániai olasz arcvonal hátába helyi túlerő alkalmazása mellett intézett erőteljes lökessel a jugoszláv haderők jelentékeny hányada megteremthette volna magának a nyugati vagy délnyugati irányban való elmenekülés lehetőségét. Így azonban, ahogyan a jugoszláv haderő élete véget ért, még azt sem mondhatjuk, hogy összeomlásában valami vigasztaló mozzanat lett volna. Nyomát sem láttuk annak a heroizmusnak amit a szerb haderő 1915-ben tanúsított. Távolról sem állítjuk azt, hogy a szerb kötelékek nem lettek volna vitézek, a kívülálló csak azt láthatta, hogy a haderő csak vérezett és pusztult az állandó visszavonulás közben kézzelfogható eredmény nélkül. 12 nap alatt eljutott a bizonyára I millió főt felülmúló és mégis csak a védelemre kiválóan alkalmas terepre támaszkodó jugoszláv hadsereg a feltétel nélküli fegyverletételig. Ilyen feltűnően rövid hadjáratra igazán senki sem gondolt. Még feltűnőbb az eset, ha a kölcsönös erőviszonyokat mérlegeljük. Jugoszlávia ellen ugyanis a rémetek még csak számbeli túlerőt sem alkalmaztak. Hitler, német-vezér adatai szerint a Balkán ellen felvonult 32 német hadosztályból csak 22-nek latbavetésére volt szükség s ezekből is 4—5 hadosztály a tráciai görög arcvonal, valamint Szaloniki ellen fordult. Az is figyelemreméltó, hogy a német véráldozat nagysága nem érte el egy világháborús hadtest komoly csatájának véres veszteségét. Hogy konkrét példát mondjunk: 1914 augusztus 20-án a gumbinneri csatában a XVII. német hadtest többet veszített, mint most a Balkánon alkalmazott 5 német hadsereg.

A döbbenetes összeomlásért nem lehet csupán a jugoszláv vagy csak akár a szerb katonanyagot felelőssé tenni, bár kétségtelen, hogy az 1914-es jugoszláv hadsereg más volt, mint az 1941-es. Nem fűtötte az a harci kedv és nem is volt egységes. A sok nemzetiség (horvát, szlovén, német, magyar, török, dalmát, hercegóc, albán és montenegrói: együttesen a lakosságnak bizonyára 60%-a) semmiesetre sem harcolt lelkesen, sőt éppen kereshette a

harc beszüntetésére alkalmas pillanatot. Azt sem állíthatjuk—az 1914/15-ös tapasztalatok után, — hogy a szerb tábornokok egyáltalában nem értettek volna a hadviselés mesterségéhez. A szerb haderő hadianyaga azonban nem mérkőzhetett a német hadianyaggal. A szerb légvédelem is igen alacsony fokon állt. Szemtanúk szerint egyetlen nap alatt romba dőlt a jugoszláv fővárosnak minden hadviselési nézőszögből fontos berendezkedése s ezenfelül innen indult ki az az óriási vakrémület, amely erőt vett Jugoszlávia lakosságán, polgárain és katonáin egyaránt.

Ítéletünket abban foglalhatjuk össze, hogy megisméltődött itt is az ellenmondás a hadviselési erő teljesítőképessége, a külpolitikai s ezenfelül még a belpolitikai célkitűzések között is. A külpolitikát illetően utalunk a már elmondottakra. Ebből csak annyit ismétlünk, hogy Jugoszlávia a legerőteljesebb orosz és török támogatás nélkül nem tarthatott ki annyi ideig, amennyi szükséges lett volna egy félmillió angol hadsereg kihajózására, még ha ez a német légi haderő jelenléte dacára súlyosabb veszteség nélkül történhetett volna is meg. A belpolitikai mozzanat pedig abban rejlett, hogy mivel a német-olasz hadak ellen északon csak a Kulpa—Száva—Duna, keleten a Morava—Vardarvonalát lehetett volna bizonyos reménnyel az ellenállás tartósságában megvédeni, a jugoszláv haderő a háborút csak önkéntes területfeladással kezdhette. Már pedig a szlovén, horvát és macedón területek kiürítése azt bizonyította volna, hogy a szerbek olyan vidékeket és nemzeteket csatoltak az 1918-ban kialakult kialakult birodalmukhoz, amelyeket komoly veszély esetén képtelenek megvédeni. Ezek a nemzetek tehát már a háború megkezdésekor leszakadtak volna a birodalom testéről.

A Jugoszlávia ellen intézett német támadó hadművelet második napján már látható volt, hogy Görögország is elbukik. Mindenesetre elismerésméltóak a görögöknek Albániában kivívott győzelmei, hasonlóan tiszteletet érdemel a görög arcvonal jobbszárnyának hősie, reménytelen védekezése Thesszáliában egészen Thermopylég, de talán okosabban cselekedett ekkor a görög balszárnyat — az olaszokkal szembenálló arcvonalszert — vezénylő görög tábornok, aki az új athéni kormány feje lett. Visszavezette csapatait Albániából a határrá, de nem folytatta tovább a visszavonulást Epiruszon át délnek, mikor csapatai talán még elmenekülhettek volna, hanem megvárta míg a német hadoszlopok Mecovonnál oldalába jutottak, majd Janinánál reáálltak visszavonulási útjára, mire letette a fegyvert. Úgyis erre került volna később a sor, de nem Epiruszban, hanem valahol a Korinthoszi-öböltől délre, természetesen az addig elszenvedett veszteségek után.

Jugoszlávia amellettt hogy összerokadt, magával rántotta a bukásba Görögországot is és emellettt igen kínos helyzetbe sodorta Angliát. El kell fogadnunk azt az angol állítást, hogy Anglia erkölcsi okokból nem tagadhatta meg Jugoszláviából a segítségnyújtás megkísérlését, bár olyan eszes angol tábornokok, mint Wawell és Wilson bizonyosan előre látták, hogy az adott viszonyok között a segítség idejében nem érkezhetik meg és hogy az Egyiptomból sebtében áthajózott néhány hadosztály sorsa az elkerülhetetlen vereség lesz. Minthogy a nagyszerűen felszerelt és felfegyverzett német haderő ellen csak páncélis csapatokkal lehet dolgozni, az angol hadvezetés kénytelen volt a Cireneika elfoglalásánál olyan eredményesen hadakozó ilyen hadosztályait kivonni, és a Balkánra átszállítani, egyben pedig a Közel-Keleten működő tengeri haderejét és légierőinek zömét a mai időkben már túlságosan sok veszélynek kitett áthajózás és partraszállás fedezésére felhasználni.

A Balkánon ezek a haderők nem használtak, csak feleslegesen véreztek és pusztultak nemcsak a földön, hanem a visszaszállítás alatt is (a teljes veszteség halottakban, sebesültekben, vízbefúltakban és foglyokban 15.000 főre tehető), ellenben nagyon hiányoztak Észak-Afrikában. Itt a minden gyenge-

ségi mozzanatot éberem figyelő és kihasználó német hadvezetés az angol lehetőséget gyümölcsöztem, bámulatos merészséggel, sőt vakmerőséggel egy páncélos hadtestet még ma is rejtélyes, körülmények között áttett Tripoliszba. A német páncélosok 1500 km-t (naponta 75 km-t) haladtak előre! Két hónapi angol erőfeszítés ment tehát veszendőbe a Balkánra való csapatátzállítás miatt. Ehhez kell számítani a Közel-Keleten beállt presztízs-veszteséget, amit Törökország külpolitikája és Irak magatartása elegendően tanúsít.

Megemlítendő még, hogy a jugoszláv viszonyokkal ismerősök a Szimovics-kormány eljárásának, valamint a szerb lakosság magatartásának magyarázatát abban találják, hogy minden szerb szinte kivétel nélkül hitt it a török és orosz segítségben, és a szerb tábornokok az 1914/15-ben szerzett tapasztalatok alapján bíztak egy Bécs irányában haladó jugoszláv támadás lehetőségében. Mi persze ezt az optimizmus sehogysen tudjuk megérteni.

A kép teljessége kedvéért még pár szót mondunk az afrikai hadieseményekről!

Mikor az angol páncélosok elfoglalták Cirenaikát, a hadászat szabályai megkövetelték volna a hadjáratnak Tripolisz nyugati határáig (Tuniszig) való folytatását. Az angolok azonban megálltak Tripolisz keleti határán. Ezt hibának mondhatnék, de ítéletünket fel kell függesztenünk addig, míg nem ismerjük az angol elhatározás indító rúgóit. Talán már akkor számítottak arra, hogy az Észak-Afrikában alkalmazott haderőkre szükség lesz a Balkánon, vagy pedig egészen biztosra vették, hogy jelentős német haderők a Földközi-tengeren nem juthatnak át Afrikába. Mindenesetre lebecsülték a német teljesítőképességet, ha az utóbbi eset bekövetkezésére nem számítottak. Ezért a hibáért megbűnhődtek.

Ami a keletafrikai hadszíntéren (Etiópiában) most végbemegy, az előre látható volt. Legfeljebb az kelthetett meglepetést, hogy az angolok ilyen későn használták ki a nekik kínálkozó hadművelési előnyöket. A háború kitörése óta elszigetelt, mintegy 120.000 főre tehető olasz védőseregnek az idők folyamán szükségszerűen hiányt kellett szenvedni sok mindenféle anyagban, ami a hadviseléshez szükséges. Az angolok, miután a háború első felében elvesztették Brit-Szomáliát, Kenya északi határterületeit és néhány fontosabb szudáni határpontot, a folyó év elejéig összehozták az ellentámadáshoz szükséges haderőket Dél-Afrikából és Indiából és megindították januárban az ellentámadást. Egy több hadtest erejű hadsereg januárban Szudánból Eritreába tört be. Egy másik hasonló erejű hadsereg Kenyából februárban Addisz-Abéba irányában kezdte meg a támadást. E kettő között a négy csapatai nyomultak elő. Márciusban csatlakozott a hadműveletekhez egy Adenből Brit-Szomáliába áthajózott angol hadtest. A nagy túlerővel végrehajtott támadás az olasz védősereget több esoportra-osztotta és egyfien szűk térre szorította vissza. Ma még egy-egy olasz csoport védekezik Etiópia élzaKTrlszében, Amba AlaginálásGmdániákegy-egy csoport tartja magát Etiópia délnyugati részében, kétségtelenül elismerésreméltó hősiességgel és kitartással, nyilvánvalóan abban a reményben, hogy megéri a háború végét. A gyarmati olasz védősereg tevékenysége és kitartása azzal a nagy eredménnyel járt, hogy kezdetben kétszeres túlerőt vont magára. Az ekként huzamosabb időn át rögzített angol hadtestek hiányoztak Egyiptomban és Görögországban. Ma már aligha lehetnek nagy erők Etiópiában: talán 30.000 olasz és valamivel több angol. Ezek az angolok azonban most hiányoznak Irakban.

Bármiként is végződjék az etiópiai háború, az ott harcoló olasz hadseregről a történelem csak azt állapíthatja meg, hogy a fegyverbecsületet hiánytalanul megővta.

JULIER FERENC

A DARLAN-KORMÁNY

AHARMADIK KÖZTÁRSASÁG eltörlése, 1940 júliusa óta, 10 hónap alatt Franciaország három politikai kormányzaton esett keresztül: 1. 1940 december közepéig Laval „trónörökösségén“ (a franciák tréfásan „dauphinat“-nak nevezik a helyettes elnökségét); 2. a decembertől februárig tartó interregnumon, amikor a helyettes elnöki állás eltöröltetvén, az esetleges utódlás a minisztertanácsra szállott volna; 3. február vége óta Francois Darlan tengernagy „dauphinat“-ja tart. Valamennyi kormányzati forma eltörléséhez és megalakításához alkotmányozó aktusra volt szükség. Ezzel kapcsolatban érdemes megfigyelni, hogy abszolút kormányzatok alatt egy alkotmányozó törvény érvénye hamarabb és könnyebben szűnik meg, mint a képviselői kormányzat alatt.

Alkotmányozó aktus, törvény, rendelet, mindez válogatás nélkül ugyanattól az egy hatalomtól származik, amely még megmaradt, egy olyan végrehajtó hatalomtól, mely nem ismer sem korlátozást, sem ellenőrzést. A valóságban tehát itt csak szóbeli különbségekről van szó. Az X94-es francia kormány közelebb áll a napóleoni cezárizmushoz, mint az 1875. vagy az 1939. köztársaságához. Csakhogy ebből a cezárizmusból hiányzik Bonaparte személye: monarchia ez dinasztia és királyi hagyomány nélkül. A változások ellenére az „Action Française“ royalista mozgalma és ideológiája a régmúlté csupán. És miközben a royalisták egyes elképzeléseit maga a marsall is felhasználja, óvakodik attól, hogy személyes közreműködésüket igénybe vegye. Egyensúlyérzéke és józan esze tartja vissza ettől. De azért a „vichy-i urak“ kormányzásának számos tétovázó, sőt önmagának ellentmondó tette magyarázható ebből az ideológiai zavarból...

A „les hommes de Vichy“ elnevezés, úgy látszik, már rajta marad ezen a kormányzaton. Nem sok esély van ugyanis arra, hogy az államfő és kormánya rövidesen áttelepedik a Szajna két partjára. S ha már a hideg ellenére — Vichyben a legtöbb rendelkezésre álló lakást nem lehet fűteni — a Pétain-kormány átszenvedte ezt a kemény telet, bizonyára a vichy-i nyári évad kellemességeit is kihasználja. Így nyugodtan kivárhatja az események fordulatait, legalább is ez év őszéig.

Francis Darlan bevonult tehát a kormányba, mint az agg marsall esetleges utódja. Az új „dauphin“ jelenléte azonban nem sokat változtatott a közigazgatás módszerein és a miniszteri gesztiók megszokott formáin.

A franciák tisztelete az államfő személye iránt napról-napra mind mithikusabb jelleget ölt. A marsall személyesíti meg önmagában a hazát, Verdunt, 1916 fájdalmas és dicső napjait. Ilyesformán, egyezkedők és ellenkezők, defetisták és bellicisták közös és őszinte bámulattal tekintenek Philippe Pétain személyére, kinek alakját szinte természetfölötti ragyogás veszi körül. A marsall a pártok, a klikkek, az emberi átlag fölött lebeg. Mindenki elfelejti, talán készakarva, talán nem, hogy 1918 március—áprilisában ingadozott és hajlandónak mutatkozott a kapitulációra, hogy 1934-ben mint hadügyminiszter nem fejtett ki különösebb tevékenységet: mindenki csak legendás történeti mondásaira emlékezik, amilyeneket a franciák mindenkor gyártottak, aminőkből szellemes írók, mint Maupassant, az egész francia történelmet összeállították, még ha talán nem egészen hitelesek is („Ils ne passeront pas ... On les aura!“ s más efféle). Mostani kiáltványaiából ilyenféle mondatok vigasztalják a mostani háború áldozatait: „Franciák, mellettek voltam a nemzeti öröm napjaiban, non akarlak benneteket elhagyni a bajban sem!... Veletek maradok, mellettek, amíg erőm engedi.“ Mikor pedig Pétain az otthonukból elszakadt honfitársait azzal vigasztalta, hogy „nem maradt más vagyionunk, mint az a büszke érzés, hogy franciák“, még azok-

nak a szívet is meghódította, akik kormányzatának eszmei tartalmáért nem tudnak rajongani.

E mellett a népszerűség mellett, mely a szörnyű összeomlás ellenére is növekedőben van, Darlan tengernagy tekintélye kissé elhomályosodik. Ez a 60 éves ember a 86 éves marsall és a kabinet többi őszhajú tagja mellett a fiatalságot képviseli. Akik közel állanak hozzá, dicsérik, hogy kitűnő tengerész, jól érti mesterségét és hogy a parancsnoksága alatt álló erőket mindig sértetlenül tudta megóvni a számban, anyagban és stratégiai képességben is fölényesebb ellenséggel szemben. Ilyesmit a francia szárazföldi és légi haderő vezetőiről bajosan lehetne elmondani. Azok, akik elődje, a furfangos auvergne-i politikus kormányzatának csapdait felismerni vélték, megnyugtatóbb érzésekkel nézik egy szigorú, fegyelemhez szokott katonának egy nálánál idősebb és rangban is magasabb katona alatti kormányzását. A megkönnyebbülés érzése fogja el az embereket, ha megállapítják, minő haladást tett a kormányzat biztonsága 1940 ősze óta. De nincsenek vajjon tévedésben? Darlan ellenségei a tengernagyban csak a „Laval en casquette“-et látják és Aubervilliers volt polgármesterénél is agyafűrtabb politikust látnak benne. Végül mások, akik elismerik, hogy Darlan nagy kitartással és energiával vezeti az ügyeket, azt hirdetik, hogy bajosan érhet el számottevő eredményeket mindaddig, míg kormánya nem lép állandó és közvetlen érintkezésbe a párizs-kömyéki munkástömegekkel és nem tér vissza a fővárosba. Ezt az államfőnek és helyettesének még személyes áldozatok árán is meg kell tennie, mielőtt a honépítés munkájához komolyan hozzáfogna ... Legalább is ez a „népi“-nek mondott „Rassemblement National“-nak a nézete, melyet azért neveznek „populaire“-nek, hogy a másiktól megkülönböztessék. Így gondolkozik Déat és Doriot, ez a két változékony, haragtartó politikus, aki különösen kiválik a megszállt területen a „vichy-i rendszer“ ellen intézett támadásaival. Igaz, támadásra van is alkalom elég ...

A múlt évi hullámzások után, melyek február végéig elhúzódtak, a Darlan-kormány mégis a viszonylagos stabilitás képét mutatja. Új emberek: Pucheu, a hajdani vasgyárkartell (Comité des Forges) bizalmi embere, a nehézipar exponense, François Lehideux, a Renault autógyár volt igazgatója és Barnaud, aki a megszálló hatalommal kiépítendő gazdasági együttműködésre vonatkozó tárgyalásokat vezeti. Új ember még Jérôme Carcopino, az École Normale volt igazgatója, aki a közoktatásügyi tárcát kapta. Yves Bouthillier, a Pavillon de Flore szürke hivatalnoka, aki Baudouinnal együtt Paul Reynaud kedvence volt a háborús miniszterelnök tündöklése korában, az egyetlen ember, aki tárcáját meg tudta tartani a marsall különböző kormányai alatt. Különös is volna, ha a politika a szakembereket egyáltalán nem becsülné meg.

Bouthillier, Pucheu, Lehideux, Barnaud csoportja erősen igyekszik, hogy a megszálló hatalommal gazdaságilag együttműködhessen. Természetesen ennek az együttműködésnek feltétele, hogy a francia nehézipar érdekei, melyeket e miniszterek a kabinetben képviselnek, szintén méltányoltatnak. A szakemberek e csoportja különben kezeskedik afelől, hogy a német-francia együttműködés mindenkor a szigorú szakszerűség elvei szerint halad és hogy a legyőzött előnytelen helyzete ellenére is élvezzi a kölcsönösségből háramló előnyöket. Szó sem lehet tehát, mint egyesek állítják, az ország egyoldalú kihasználásáról. A tünetek azt mutatják, hogy a megszálló hatóságok tiszteletben óhajtják tartani ezt a kölcsönösségi viszonylatot.

S valóban, egy távirati ügynökség jelentése szerint a német kormány május 7-én Párizsban a Darlan-kormányval egyezményt írt alá, mely a következő gazdaságilag fontos kikötéseket tartalmazza: 1. az áru- és értékgazdaság teljesen felszabadul a két övezet között; 2. a személyforgalomban újabb könnyítések lépnek életbe a megszállt és a szabad zóna között, melyek azonban halál és súlyos betegség esetére korlátoztatnak; 3. a két övezet

közötti postaforgalomban új, nem képes levelezőlapok jönnek forgalomba, melyeken egyéni vonatkozású közléseket lehet küldeni; 4; tárgyalások kezdődnek a német és francia kormány között, hogy a megszálló sereg ellátási költségei, melyek ma napi 400 millió frankra rúgnak, leszállíttassanak, állítólag napi 100 millió frankkal.

Az értékforgalom felszabadítása jelentékeny haladás. Eddig a szabad övezetből a megszállott területre csupán 300 franknál kisebb összeget volt lehetséges átküldeni postautalványon: az utalvány hátlapján a postahivatalnok a feladó utasítására odaírhatta a küldemény célját; segély, számla kifizetése stb. Bankcsekkforgalom útján sokkal nagyobb összeget is könnyen lehetett átutalni. Ellenkező irányban már a küldemények számos bonyolult és hosszadalmas formalitáshoz voltak kötve. A megszálló hatóságok így akarták megakadályozni, hogy a francia vagyont ne vándoroljon a szabad területre, ami azért is elkerülendő volt, nehogy a vagyonosabb polgárság elkerülje a különböző bírságokban való részesedést, melyekkel szabotázs esetén a közületet sújtották. Valószínű, hogy az ilyen esetek mind ritkábbak lettek, ha a megszálló hatóságok most ennyire megkönnyítik az értékforgalmat.

Az áruforgalom felszabadítása szintén igen hasznos lehet, hiszen pl. Beauce, a franciák éléskamrája is megszállt területre esik. Az is igaz, hogy az amerikai élelmiszerszállítmányok kifejezetten csak a szabad területekre szólnak, mégpedig azzal a feltétellel, hogy a szállítmányokból semmi sem kerül a megszállt területre. Már pedig a forgalom teljes felszabadítása igen megnehezítené az amerikai ellenőrzés végrehajtását s féltő, hogy így maga után vonná a szállítások teljes megszüntetését. De a szempontok kiegyeztetése azért nem látszik lehetetlennek.

A személyforgalomban az engedmény kb. a jelenlegi állapotokat rögzítene meg olyanformán, hogy aki eddig kivételes engedéllyel utazhatott — nők és 17 éven aluli gyermekek —, ezután engedély nélkül ülhet vonatra. Ez is valami... A halál- és betegségi esetre vonatkozó könnyítés, bár emberi szempontból becses engedmény, nem befolyásolhatja túlságosan a gazdasági élet forgalmát. Igaz, hogy különösen örökségi ügyeket lehetett ezelőtt nagyon nehezen elintézni az özvegy vagy a gyermekek távollétében s számos mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi üzemet kellett emiatt nagy veszteséggel vagy idő előtt likvidálni.

A „családi levelezőlap“ kimúlásán senki se bánkodik. Minden francia kellemetlennek találta, hogy szabad közléseit két sorra kellett összeszorítania. Ezután, mint hírlík, hét sor jut mindenkinek, ami már lényeges haladás, még ha a közlések csak magántermészetűek lehetnek is . . .

Az ellátási költségek leszállításával az infláció lesz elkerülhető: Pétain és Darlan az 1922. és 1923. évi német kormány példáját akarja elkerülni, tóikor is az a szükségleteinek fedezésére a bankjegynyomdához fordult. A francia hatóságok e tárgyalásokon azzal érvelnek, hogy amikor a fegyverszüneti tárgyalásokon a megszállási összeget az ismert mennyiségben állapították meg, a háború rövid befejezésével számoltak, másrészt hangsúlyozzák, hogy a frank vásárlóképesége magasabb maradt, mint a tárgyalások idején gondolták. Így a megszálló hatóságok a Banque de France-nál nagy felhasználatlan hitelekkel rendelkeznek (60 milliárd frankon felül), amit máshol hatékonyabban tudnának felhasználni. Végül a hadműveletek átterelődése folytán a francia területeken időző katonaság száma lényegesen csökkent s így kisebb összeg is elegendő lenne az ellátási költségekre.

Senki se tudja azonban, hogy a május 7-iki megállapodások mikor lépnek életbe. Azt se, hogy milyen ellenszolgáltatások fejében tettettek a fenti engedmények. Beszélnek arról is, hogy francia-olasz-német egyezmény jött létre, nehéz teherautók gyártása céljából. De vajjon ez minden?

Az események majd erre is megadják a feleletet.

A francia közvélemény egyes tényezői szívesen látnak idegen beavatkozást még olyan ügyekben is, amilyenekben pedig nyilvánvalóan ilyesmit hiába keresünk. Így például híre járt, hogy a közoktatási tárca változása,

Chevalier lemondása és Carcopino kinevezése német lépés következménye lett volna. Pedig az Ecole Normale igazgatójának kinevezése egészen más okból történt.

Pétain marsall misét hallgató katolikus, aki mindig nagy tiszteletet tanúsított a vallási élet iránt. Minisztere, Chevalier helyreállította a vallás-oktatást is az iskolai helyiségeken belül. Ez a rendelkezés azonban nem valamely tételes vallásra vonatkozott, hanem abban állott, hogy az átlagban atheista tanítók köteleztettek arra, hogy valami ködös Isten-hitet tanítsanak, melyet így beillesztettek az elemi iskolai erkölcsan tantervébe. Ez az intézkedés nagyon erős ellenkezést váltott ki még a legkatolikusabb hagyományú tömegekben is. Az általános felzúdulásra a Pétain-kormány belátta, hogy nincs értelme annak, hogy a közvéleményt magára zúdítsa.

Maguk a magasabb katolikus körök is igen tartózkodó magatartást tanúsítottak ez ügyben.¹ Ezek különben az utóbbi években igen jó viszonyt tartottak fenn a Harmadik Köztársaság kormányaival. S csakugyan a köztársasági kormányzat nagyon sokat fejlődött e tekintetben Waldeck-Rousseau és Combes óta. Az egyház vezetői kihasználták mindazokat a jelentékeny előnyöket, amelyeket az Egyház és az Állam elválasztásáról szóló törvény nyújtott számukra. Ezért most óvakodnak attól, hogy túlságosan kockáztassák szilárd helyzetüket egy olyan kormányzatért, melyről nem lehet tudni, meddig áll fenn. Egy bizonyos túlbúzgóság, melyért Chevalier miniszter vállalta a felelősséget, esetleg többet árthat a katolicizmusnak, mint amennyit használ a valóságban. De minden baj elhárult, mihelyt Chevalier átment a családügyek élére.

Ezek a körülmények magyarázzák a tárcaváltozást, nem pedig a megszálló hatóság közbelépése: olyan ügyről volt itt szó, mely őt bajosan érdekelhette.

Az új ember, Carcopino első lépése az volt, hogy visszaállította a francia állami közoktatás semlegességének és laicitásának elvét, melyet elődjének intézkedései fenyegettek. Intézkedése különben oly tapintatos formában történt, hogy senkisért sértődhetett meg. A tantervben az „Isten“ szó helyébe a „szellemi értékek, haza, keresztény műveltség“ kifejezések kerültek. A túlságos egyoldalúsággal vádolt 1940 november 23-iki és 1941 január 6-iki törvények helyébe pedig egy olyan rendelet lépett, mely nagyobb mértékben vet számot a világnézeti különbségekkel, melyek már hosszú évek óta fennállanak a francia társadalomban. Pierre Bemus, a Journal de Génévé tudósítója, aki minden, csak nem „mangeur de curés“, humoros tárcában mutatja ki, hogy a 80%-ban istentagadó francia tanítóktól nem lehet kívánni, hogy az iskolában egy attribútumok és substantia nélküli Istent tanítsanak, akit egyetlen filozófiai iskola vagy tételes vallás nem tekint magáénak. Egy ilyen parancs csak képmutatást vagy lázadást eredményezne a miniszteri intézkedések ellen, ami semmiképpen nem válhat az ország hasznára. Viszont a miniszter rendelete megadja a lehetőséget, hogy megfelelő vallásoktatást kaphasson az a gyerek is, akinek szülei azt megkívánják. Egyébként a „tanító az osztályban, a pap a templomban működjék s ha lehet, a tanító legyen a pap barátja, mert mindnyájan ugyanabban a szerencsétlenségben keverttünk össze“ ... Ez a rugalmas formula, úgy látszik, most már állandó érvényt nyer az új Franciaországban.

Nyilvánvaló, hogy a Pétain-kormány, melynek sokféle nehézséggel kell megbirkóznia, nem akar szembeszállni a francia közvélemény jelentékeny részével. Az Egyházak viszont nem óhajtanak összejátszani egy olyan kormánnyal, melynek helyzete még mindig igen bizonytalan. A két kérdés: Mi történik, ha a marsall hirtelen kidől a sorból? Mi történnék, ha a külföldi csapatok, melyek az országot megszállva tartják önszántukból hamarabb

¹ V. ö. La France catholique 1940 júliusi és következő számait (Castelnau tábornok Fédération nationale catholique-jának orgánuma).

kiürítenék azt, mint a francia hatóságok gondolják, és ha a hadifoglyokat tömegesen hazaeresztenék? E két nagy kérdés még mindig megoldatlannak látszik, telve az ismeretlen problémák tömegével. Még a legjobban tájékozott személyek is tartózkodnak e kérdésekben a jóslásoktól. Mindenesetre el lehet képzelni, hogy azokat, akik egyesegyedül a „vichy-i mű“-re építenek, kellemetlen meglepetések érhetik a jövőben.

Már pedig az Egyházak képviselői, kik mindennapos és közvetlen kapcsolatban állnak a népi tömegekkel, jól tudják mindezt, ők szinte a közvélemény pulzusán tartják kezüket, ami sokat jelent a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság mai megkötöttségei közepette.

Amikor Laval még elnökhelyettes volt, makacsul tartotta magát az a hír 1940 nyarának vége felé, hogy államfőképviselési minőségében előbb Gerlier primással, utóbb Boegnerrel, a protestáns egyház fejével tárgyalásokat akart kezdeni egy új konkordátum megkötése céljából. Laval mindkét részről udvarias, de határozott visszautasításra talált. A vichy-i kormány érthetően igyekezett a vallásos tömegek megnyeréséből politikai tőkét kovácsolni. De megérthetjük a katolikus körök ellenkezését is, hiszen ők a dolgokat „sub specie aeternitatis“ szokták tekinteni. A korábbi tekintélyuralmak alatt szerzett tapasztalatok, amikor az állam a konkordátumban biztosított betekintési jog alapján jelentékenyen akadályozta, sőt olykor üldözte a papságot szellemi munkájában, nem veszték kárba.

Bizonyos, hogy az 1906. évi törvény, mely az Egyház és az Állam elválasztását kimondta, kezdetben mindkét felekezet részére nagy anyagi katasztrófát jelentett: különösen a katolikus papság volt közel az éhenhaláshoz olyan tartományokban, ahol a hívek száma kisebb volt. De a hívők összetartása és önszegélyezése még hatásosabbnak bizonyult mint eleinte hitték és 35 év óta, hogy a törvény életbe lépett, Franciaország minden vidékén sikerült segíteni a bajokon. Mihelyt az anyagi lét biztosított, könnyű volt úgy a hívők, mint a hitetlenek előtt is bebizonyítani, milyen jelentősen kedvezőbb helyzetbe került a pasztoráció az állami gyámság elmaradása után.

Az Egyházak visszanyerték teljes függetlenségüket. Non tartoztak senkinek számot adni működésükről, saját hierarchiájukon kívül. S ez a felszabadulás a kereszténység csodálatos szellemi renaissance-ára vezetett. S ha az állam ma vagy holnap újabb anyagi előnyöket nyújtana az Egyházaknak, ez az anyagi felemelkedés nem érne fel a teljes szabadság becsével.

A Laval-kormány alatt nyert tapasztalatokat a Darlan-kormány tehát haszonnal értékesítheti: a kormány és az egyházak közötti együttműködés lehetségesnek és kívánatosnak látszik, anélkül, hogy szükség lenne — a végleges béke megkötése előtt — bárminemű új konkordátumra.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A balkáni rendezés: a horvát királyság újjáalapítása és Nagy-Bulgária — A görög-hadjárat — Törökország és a németek közelkeleti politikája — Hitler májusi beszéde a balkáni hadjáratról — Az iraki válság — Irak és Németország — Az új orosz közelkeleti politika — A francia-német megegyezés — Amerika és Németország — A Hess-ügy.

A SZERB-JUGOSZLÁV hadsereg április közepén letette a fegyvert a délszláv állam területére minden oldalról behatolt és ott teljesen új helyzetet teremtett német haderő előtt. A német seregek egyfelől Bulgáriából, másfelől pedig Szlovénia és Horvátország felől semmisítették meg a szervezetlen jugoszláv ellenállást. II. Péter, az ifjú király és kísérei, élükön Szimovics tábornokkal, nehéz körülmények között menekültek Jeruzsálembe,

Ezalatt Horvátországban a német bevonulás és az ennek hatása nyomán feltámadt liorvát szabadságmozgalom következtében az emigrációból hazatért Ante Pavelics került kormányra; mellette a belső változások felidézésében a legnagyobb része van Kvaternik tábornoknak, aki régi horvát nacionalista családból ered s 1918-ig az osztrák-magyar hadseregben szolgált, közel állott Ferenc Ferdinánd környezetéhez és a trialisztikus megoldásban felépítendő nagy horvát államnak volt a híve. A nagyhorvát gondolat lett most az egyeduralgató politikai deviza a megújuló horvát közéletben; az 1840-es évek horvát és illír nacionalista eszméiből a nagyhorvát gondolatot új életre kelti az új horvát rendszer, amely azonban annál jobban elvet minden közösséget a szerbekkel s általában azzal a délszláv gondolattal, melyet az 1840-es évektől a horvátok természetesen a maguk vezetése alatt akartak megvalósítani. A nagyhorvát gondolat egyik első követelménye volt 1918 előtt Horvátország egyesítése Bosznia-Hercegovinával: ez most megtörténik. A német-horvát határt a német és horvát tárgyalóbizottságok közös megegyezéssel húzták meg s ez a határvonal nagyjából követi a régi történelmi nyugati határvonalat. Az olasz-horvát határvonal megvonása Olaszország vezető adriai helyzete miatt hosszabb időt igényelt, mivel közmegegyezéssel kellett a feleknek a dalmát problémát is megoldaniuk. Olaszországnak a balkáni s főképpen a horvát-dalmát partok iránti fokozott érdeklődése évszázados történelmi tradíciók, tanulságok felújulását is jelenti. Olaszország a horvát-dalmát kérdésben visszatér a klasszikus nagy velencei hagyományokhoz s ezek értelmében igyekezett a maga számára megoldást találni a horvát-dalmát vonatkozásokban. Annyi bizonyos, hogy ennek a velencei politikának felújítása igen érdekes fejleményeket ígér. Olaszország és Horvátország felől egyre gyakoribbak a hangok és nézetek, melyek Itália és az új Horvátország minél teljesebb együttműködését hangoztatják, ami merőben új utakat nyit a horvát fejlődésben, melyről tudjuk, hogy annak 1918 előtti, sőt utáni fázisai nem voltak feltétlenül ilyen kedvezőek egy Olaszországnak gyümölcsöző horvát politika számára. Végre Horvátország mostani kormányzata az olasz királyi háznak felajánlotta Horvátország Zvojnimir koronáját és visszatérést hirdet az 1102 előtti időkhöz, mikor még Horvátország szuverénitása teljes birtokában volt. Zvojnimir uralkodásáról tudjuk, hogy az rendkívül szoros kapcsolatban állott a pápai politikával és VII. Gergellyel; íme ezek a tradíciók is a római kapcsolatokra utalnak. Arról is beszéltek közben, hogy Ante Pavelics kormánya az 1102 előtti való visszatérés szellemében elhelyezi Horvátország fővárosát Zágrábból, melynek hagyományai természetesen nem felelnek meg az 1102 előtti idők emlékeztetőnek és Banjalukában üti fel a kormányzat székhelyét. A Szavojai Ház szekundogenitúrája lesz tehát Horvátország uralkodóháza, amennyiben az aostai ágából származó Aimone spoletói herceg kapta meg a koronát.

Említsük meg, hogy ez nem az első szavojai szekundogenitúra a történelemben: a hetvenes években is ült szavojai herceg egy európai trónon, Spanyolország trónján.

Olaszország azonban nemcsak az új Horvátországot vonja be a nagy német balkáni győzelem által megnövekedett érdekkörébe, hanem még Szlovéniát is; ennek északi fele Németországhoz került történelmi jogon; délibb részét, Laibach-Lubljana székvárossal Olaszország kapja. A szlovén kérdés ezzel elintézését nyert a tengelyhatalmak szellemében. A szlovének igen erős egységes délszláv politikát folytattak az elmúlt ötven-hatvan évben s a horvátokkal szemben a szerb vezetés alatti délszláv egységnek voltak hívei. Németország és Olaszország most megosztják maguk közt a másfélmilliónyi szlovén nép területét s ahogy a világháború után Itália erélyes fellépése megoldotta a görzi és isztriai szlovén-délszláv mozgolódásokat, úgy oldja meg az új rendezés a szlovén probléma egészét.

Most forduljunk a Balkán keleti területei felé. Bulgária a jugoszláv vereség legnagyobb nyertese. A német haderők diadalmasan törtek előre a délszerb területeken, melyeket aztán hasonlóképpen diadalmasan s a lakosság örömjongása között, ahogy ezt jelentették, vett birtokába a bolgár haderő. Ilyenmódon Bulgária felújítja koraközépkori nagyhatalmi állását a Balkánon. Az új bolgár határok nyugat felé a volt Dél-Szerbián, illetve Macedónián át egészen Albániáig terjednek, mert a középkori bolgár nagyhatalomnak itt voltak végső határai. Uymódon Bulgária is a XI. és a XII. század jogigényeit újítja fel, melyekkel egykoron szembeszállott a bizánci hatalommal. Ugyancsak ilyen középkori alapozottságúak a bolgár igények az Égei-tenger felé; itt azonban még az 1912 előtti állapotok visszaállítása is szerepet játszik. Bulgária lesz ilymódon a Balkán legnagyobb hatalma. Az 1878-as berlini kongresszuson hajótörést szenvedtek a bolgár nagyhatalmi törekvések, mert hiszen akkor az új Nagy-Bulgáriát Oroszország akarta befolyása alatt tartani s ennek a hatalmi helyzetnek, mely a nagy balkáni felszabadító háború következménye volt, természetsszerűleg ellene szegült Ausztria-Magyarország és Bismarck Németországa. Most viszont, miután a Balkánról minden más „térídegen“ befolyást kiszorított a német hatalom, Bulgária a német szövetség segítségével végre megtalálta nemzeti igényei teljesedését s ilymódon politikája teljesen egyértelművé vált, nem lévén többé Szófiában olyan befolyás, mely más irányba taszíthatná a bolgár politikát.

A szétbomlott Jugoszlávia és a győztes Bulgária területéről a német erők most már gáttalanul zúdultak le Görögországra. A görög király és kormány Kréta szigetére menekült. Koricisz görög miniszterelnök öngyilkos lett a kétségbeejtő helyzet láttán. Athénben új kormány alakult, mely megindította a német erőkkel a tárgyalásokat és modus vivendit teremtett Görögország, a görög lakosság és a német hadsereg között. Csolakoglu tábornok új kormányának első ténye volt, hogy elmozdította trónjáról az elmenekült görög királyt.

Görögországi nagy győzelmüket nem hagyták kihasználatlanul a németek sem katonailag, sem diplomáciailag. A háború ellenállhatatlanul hullámszik tovább a Közel-Kelet felé. Törökország most egyre kényesebb helyzetbe került. A német erők ugyanis nem érték be a görög félsziget elfoglalásával és Kréta bombázásával, hanem ejtőernyőseik és repülőik, valamint gyorsnászádjaik által birtokukba vették azokat a görög szigeteket, melyek ott terülnek el a Dardanellák bejárata, valamint a kisázsiai török partvidékek előtt. Ilymódon a német hadvezetés és diplomácia igen jelentős mértékben megközelítette a Közel-Keletet és most már közvetlen közélről bírhatja más belátásra azt a török kormányzatot, mely mindez-

ideig kitarzott az angol politika mellett. Mialatt német repülők bombázzák Szeuzt, olasz ejtőernyősök ereszkednek le a német példát követvén egyes görög szigetekre és mialatt a német légitámadások akciósugarába került a nagy keleti földközitengeri támaszpont, Ciprus szigete is a haifai olajvezetékekkel egyetemben (amely olajvezeték táplálja tudvalévően a földközitengeri angol flottát), ezalatt Papén ankarai német nagykövet Berlinben és állomáshelyén rendkívül figyelemreméltó tárgyalásokat folytatott. E tárgyalások eredménye még nem ismeretes, csupán némely hangulati jelekből ítélnélünk felőlük. A török politika most már számol a realitásokkal és magatartását kezdik dicsérőleg emlegetni a német hivatalos és félhivatalos megnyilatkozások. Ez a fokozatos fordulat természetesen nem maradhat hatástalanul Angliára. Az angol politika védekező helyzete egyre kényesebb lett, minél inkább közelednek a német erők a Közel-Kelet felé. Hitler vezér és kancellár nagy május eleji beszédében elismeréssel sorolta fel a német haderő haditényeit, azonban nem tett a közelebbi tervekről újabb kinyilatkoztatásokat; azonban beszédéből annyi mégis világos, hogy az Anglia, illetve az Angliát vezetők elleni német támadások nem szünetelnek, sőt csak egyre jobban nyernek erősségükben. A támadások célpontja változatlanul London Anglia többi nagy ipartelepeivel egyetemben. Ugyanekkor a fenyegető helyzet nem bírja más megfontolásra az angol politika vezetőit; a nagy megpróbáltatások és visszavonulások ellenére is Churchill kormánya és Eden gesztója majdnem egyhangú szavazatot kapott.

Az angol politika érezvén a veszélynek a Közel-Kelet felé való eltolódását, előkészületeket tett az ottani angol pozíciók megerősítésére. India felől jelentős csapattesteket raktak partra a Perzsa-öböl melletti Basra kikötőben. Ez a kikötő Irak területén fekszik. Ezek a csapatösszevonások egyszerre kirobbantották az iraki kérdést. Tudvalévő, hogy Irak állam Anglia kreációja, hogy a Törökország területéről kihalított moszuli olajforrásokat biztosítsa idegen beavatkozás ellen; Irak első uralkodója, Feiszál emir, az arab-angol világháborús együttműködést vezető rejtelmes gentleman-tudós kalandor Lawrence ezredes barátja Szíriából, illetve Hedszászból került az iraki trónra, miután Szíriából kiszorította a világháború utáni francia imperializmus. Feiszál politikája angolbarát volt; halála után azonban egyre hevesebb formákban jelentkezett Irak területén is az új arab nacionalizmus. Pár hónappal ezelőtt jelentéktelennek látszó kormányváltzás történt Irakban s ez az államcsíny csak most érezteti messzemenő hatásait. Az új kormányzat szélsőségesen arab nacionalista s egyszerre áthidalja azokat az ellentéteket, melyek az angolbarát Irak és a többi arab államok, így a Feiszál elleni ősi családi gyűlölséget Irakra is átörökítő Ibn Szaud között uralkodtak. Az új rendszer kezdetben hangoztatta, hogy megtartja az angol-iraki szerződést, később azonban egyre erősebben tiltakozott azok ellen az angol csapatösszevonások ellen, melyek az iraki kormányzat szerint túlmentek az 1930-as angol-iraki garanciaegyezmény keretein. Ez utóbbi szerint tudvalévőleg Anglia bizonyos helyőrségeket tarthat Irakban és használhat védelmi, katonai, közlekedési és gazdasági berendezéseket. Az iraki kormányzat és Anglia között így egyre feszültebbé lett május elejére a helyzet s ez az új konfliktus sajátos módon egybeesik azzal az időponttal, mikorra a németek végeztek a görögországi hadműveletekkel. Németországban mindig nagy rokonszenvel nézték az arab nacionalizmus különféle megnyilatkozásait és ez a rokonszenv most csak növekedett. Az iraki kormány kezdetben cáfolni igyekezett a híreket, melyek szerint Németországtól kért volna angolellenes küzdelméhez segítséget; utóbb azonban már a tengely államaiból érkeztek ilyesfajta együttműködésről nyilvánvalóan megbízható utalások, jelentések, hírek. A közel-

keleti helyzet többé nem lehet közömbös annak a Németországnak, melj jelentős és tapintatos diplomáciai lépetekkel halad Törökország megnyerése felé.

Ugyanekkor a közkeleti helyzet két másik irányban is érezteti hatását. Az egyik irány a Szovjet-Únió felé mutat. Oroszországnak nem lehet érdektelen az, hogy kinek kezében vannak a tengersizorosok. A mai német politika messzemenő méltánylást mutat azok iránt az orosz törekvések iránt, melyek kijárást keresnek a déli tengerek felé a nagy kontinentális birodalomnak. Különben is megfigyelhető, hogy Németország és a Szovjet-Únió között érdekes új irányban fejlődik a viszony. Ennek a fejlődésnek nyilvánvalóan a nemrég kötött orosz-japán szerződés volt a bevezetője. Ez a szerződés aztán érezteti a maga kedvező hatását a tengely államainak és Orosz. országnak kapcsolataira. Németországnak mintha teljesen megnyugtató mértékben sikerült volna meggyőznie Oroszországot egy új világpolitika kialakításának szükségyszerűségéről. A nagy balkáni német győzelem természetyszerűleg egyszerre keresztülhúzta mindazokat a netaláni számításokat, melyek a balkáni konfliktus kirobbanása előtt közvetlenül megkötött, szovjetorosz-jugoszláv egyezményhez kapcsolódtak. Oroszország leszámolt az új helyzettel, melyet Németország nagy realitásokkal támasztott alá északkeleti, feketetengeri és közkeleti politikájában. Így szükségessé vált, hogy az orosz társadalom, politika és közvélemény egységes vezetés alá kerüljön. Vjacseszláv Molotov, a népbiztosok tanácsának elnöke és külügyi népbiztos túlhalmozott teendőire való tekintettel megvált a népbiztosok tanácsának elnökségétől és csak a külügyek vezetését tartotta meg magának; a népbiztosok tanácsának elnöke pedig Sztálin lett. Oroszország e pillanatokban teljes mértékben átérzi a nagy balkáni német győzelem jelentőségét. Egyszerre felfakadnak mindazok a panaszok, sérelmek és szemrehányások, melyekkel úgyis tele volt eddig is Anglia ellenében az orosz politika. Az orosz sajtó és rádió angolelles hangnemben kezd beszélni. Az orosz külpolitika egyre több érdeklődést tanúsít a közkeleti kérdések iránt. Oroszország elismeri Irak államot s híre járt, hogy orosz katonai szakemberek és pilóták érkeztek az iraki haderőhöz, mely német jelentések szerint elvágta a haifai olajvezetéket és hatásosan szorongatja az angol helyőrségeket, honnét különben szintén ezen jelentések szerint számosán szöknek át hindú eredetű katonák az arabokhoz, hogy szabadságukért együtt küzdjenek az arabokkal. A kisázsiai ügyek és a közkeleti kérdések Oroszország és Törökország között bizonyos hallgatag eltávolodást idézhettek elő. Törökország hasztalanul közvetít megegyezést Irak és Anglia között, ugyanekkor pedig az iraki kormányzat egyes vezetői jelentős tárgyalásokat folytattak Ankarában. Törökország tisztában van az arab nacionalizmus régi törökellenes kezdetivel s motívumaival; ezért igen. óvatos az új arab mozgalmakkal szemben. A török s az angol politika együtt-haladásának többek között az arab nacionalizmus lefékezésére irányuló-törekvés is egyik oka volt. Most, hogy az arab nacionalizmus lázaival telített Irak Németországgal és a Szovjet-Únióval egyre közeli kapcsolatba került, Törökország is óvatossági rendszabályokat foganatosít diplomáciájában. Az egyik ily óvatossági lépés a német-török közeledés mértékletes^ bár már kényszerűvé vált megvalósítása. A másik lépés az a kapcsolat-keresés, ahogy Törökország Irán, a régi Perzsia felé tájékozódik. A Szovjet-Únió sem nézi közömbösen az iráni helyzet alakulását. Úgy tetszik némely hírekből, hogy Oroszország most más irányba terelte régi politikáját, mely déli tengeri kijárásokat keres. Az európai és a balkáni helyzet meggyőzhette a Szovjet-Úniót arról, mondják egyes nézetek, hogy számára sokkal kellemesebb, ha másfelé keresi ezt a tengeri kijárást. Ezek az utalások:

arra vonatkoznak, hogy bizonyos hírek terjedtek el, melyek szerint Németország felajánlotta volna a Szovjet-Úniónak érdekszférául Indiát és Kínát és hogy megnyerte volna Oroszországot az Anglia elleni tényleges közbelépésre. Figyelemreméltó tény, hogy a japán-orsz megegyezés óta a két távolkeleti hatalom politikája számos vonatkozásban egy úton halad s Németország ugyanezeket az alapelveket akarja érvényesíteni most közelkeleti viszonylatokban. Angliára kemény próbatétel várakozik a Közel-Keleten, hiszen a Perzsa-öböl felé irányuló orosz törekvések igen régiak és igen természetesen. Most azt mondják, hogy Oroszország újra errefelé keresne hatalmi és gazdasági érvényesülést. A máris érezhető közelkeleti orosz politikai törekvések egyenes arányban növekszenek Anglia helyzetének elnehezedésével. Ami pedig az elébb említett orosz-japán egyetértést és együttműködést illeti, annak s a tengelyhatalmak és Oroszország szoros viszonyának egyik igen figyelemreméltó tanúsága Amerika elhidegülése Oroszország irányában, ami gazdasági és külpolitikai téren egyformán megnyilatkozik. Eddig igen sok közös japánellenes érdek közeli érintkezési pontokat, együttműködési lehetőségeket teremtett Oroszország és Amerika, valamint Anglia között a kínai-japán kérdésben; a tengelyhatalmak diplomáciája, valamint Anglia nehéz helyzete itt is teljesen megváltoztatta a helyzeteket és lehetőségeket.

A közelkeleti helyzet kihatásainak másik iránya Franciaország felé utal. A tengelyhatalmaknak, elsősorban a görög-török-közelkeleti helyzet kulcsát kezébe ragadni akaró Németországnak igen fontos szempontjai fűződnek Szíriához, sőt a többi francia gyarmatokhoz is. Hiszen Németország elemi érdeke, hogy az északafrikai francia gyarmatokon ne vethesse meg lábát semmi ellenséges hatalom. Hasonlóképpen érdeke Németországnak, hogy a nyugatafrikai francia partok, Dakar kikötőjével együtt, ne váljanak semmiféle ellenséges hatalom támaszpontjává. Ezért van szüksége Németországnak arra, hogy Vichy-vel és Pétain-Darlan kormányával megértse az új európai együttműködés alapelveit. Ugyanakkor a vichy-i kormány is alkalmazkodik az új helyzethez, mert így véli megmenteni, ami még megmenthető. A különféle német politikai koncepciók már régóta beillesztették Franciaországot az új Európa rendjébe. A francia fegyverletételnek, a vichy-i kormány magatartásának egyik igen lényeges motívuma az volt 1940 nagy eseményei során, hogy Pétain és Weygand azt hitték: a francia fegyverletételt és fegyverszünetet követi az angol kapituláció is a dűnkircheni nagy visszavonulás után. Vichy utóbb azonban azt látta, hogy a rettenetes bombázások ellenére is Anglia még nem tért abba az irányba, melyet a német politika Anglia népe és az új Európa érdekének tekint a mai angol kormányzat ellenében. Vichy így habozott a különféle irányok, lehetőségek között és ebben a kunktatóri politikában nagyban támogatta a francia kormányzatot az amerikai befolyás is.

Most a balkáni nagy változások nyilvánvalóan más belátásra készítették a francia kormányt, melynek tekintettel kell lennie Szíria kényes helyzetére is, hiszen az 1920-as években éppen a szíriai francia politika és hadvezetés volt az, mely az angol politika akkori szándékainak ellenében a legerélyesebben és a legkíméletlenebbül szembeszállt minden arab nacionalista mozgalommal. Vichy és Szíria kormánya meg akarja Szíriát tartani Franciaországnak és ezért úgy találja helyesnek, hogy Franciaország érdekében való, hogy elismerjék a Németország által teremtett új európai és közelkeleti helyzetet. Szíria francia vezetősége részéről nyilvánvalóan ezek a számítások hatottak közre akkor, mikor francia részről megértő hangok hallatszottak az iraki eseményekkel kapcsolatban, sőt már arról is beszéltek, hogy a szíriai francia kormányzat az ottani arab körökkel egyetértve tetteleg is támogatja Irak

magatartását. Ugyanekkor a német-francia tárgyalások oly megegyezésre vezettek, mely az afrikai francia birtokokat közelhozza a mai német érdekekhez és azokat kiegészítőként beállítja a mai európai rendszerbe. Franciaország ezzel az elhatározásával akarja biztosítani magának a nyugatafrikai francia területeket, melyek az angol és amerikai új Európa-ellenes politika szempontjából akkora fontosságúak. Dakarról van szó, Dakarról, melyet az angol flotta egyszer már megtámadott, mikor híre járt, hogy itt atlanti-óceáni német támaszpont létesül s melyre most egész nyíltan szemet vetett Roosevelt elnök egyre növekvő háborús beavatkozási politikája, azt hirdetvén, hogy a dakari flottabázis állandó fenyegetést jelent az amerikai kontinens biztonságára és szabadságára. Franciaország igen tart tőle, hogy egy adott esetben következő amerikai lépés megfoszthatja Dakar birtokától; viszont Vichy megegyezése Németországgal most már imminenssé tette ezt a fordulatot. A német-francia megegyezés az új európai felépítést akarja szolgálni s természetesen szembeállítja Franciaországot volt fegyvertársával, Angliával, mely a mostani francia kormányzati nézetek szerint eddig sem volt tekintettel Franciaországra. Amerika máris érezteti nehezételét Franciaországgal. Amerika eddig jelentős mértékben segítette Vichy kormányát a franciánép élelmezésében; most küszöbön áll ezen segítségek megvonása, sőt az amerikai-francia viszony megszakítása is, ami természetesen azonnal kiobbantja a dakari kérdést. Nyilván erre a lehető fordulatra utalnak azok a főképpen olasz feltételezések, melyek számolnak a hadihelyzetnek nyugaton való kiéleződésével, a gibraltári kijárásnak a tengelyhatalmak általi zárásával stb., sőt a spanyol és portugál viszonylatok olyatén való tisztázásával, hogy e partokon minden esetleges angol és amerikai akció lehetetlenné váljék. Ami pedig Szíriát illeti, az iraki helyzettel való összefüggések ezen tartomány révén egyre jobban a tengelyhatalmak mellé állítják a mai Franciaországot, melynek mostani rendszere természetesen ügyel arra is, a rendszer eszmei, világnézeti és társadalmi helyzete ne legyen kitéve különféle lappangó és veszedelmes hatásoknak, változásoknak. A mai német-francia viszonylatok alakulásának tehát egyik igen fontos motívuma Vichy magatartása a francia társadalmi, politikai és világnézeti problémák megrogzításában; a vichy-i konzervatív és tradicionalista rendszernek a különféle belső francia dinamizmusokkal szemben szüksége van a dinamikus Németország bel- és külpolitikai rokonszenvére. Szíria mintegy kézizáloga ennek a rokonszenvnek és egymásrautaltságnak az új Európa jegyében.

Németország most már nem is titkolja, hogy megsegíti Irakot és ezért igénybe veszi s meg is nyeri Szíria francia repülőtereit, melyeket a Pétainhez mindenképpen hű kormányzó, Dentz tábornok a német légierők rendelkezésére bocsátott, már eleve kizárván ezzel a lehetőséget, hogy Szíriát De Gaulle párthívei a maguk érdekében felhasználhassák. De annál inkább felhasználják majd a szíriai támaszpontokat a németek nemcsak az iraki kérdéstől további bonyolításában, majd pedig megoldásában, hanem az egyiptomi tervek érdekében is, — a közeljövőben számolnunk kell talán egy új nagy német északi szárazföldi előretöréssel Egyiptom és Szuezt felé. Mindezek a hatalmas tervek és kivitelezések óriási méretekben valósítják meg az 1914—18-as világháború politikai és hadászati elgondolásait, melyeknél akkor a kedvező lehetőségeket az akkori vezetés nem használta fel eléggé; a mai háború semmiképp sem az „elmulasztott lehetőségek háborúja“, mint volt az 1914—18-as küzdelem... A Berlin-Bagdad közti kapcsolatokra vonatkozó óriási tervek, az angol világpolitika akkori rémképei, most a megvalósulás stádiumába jutottak ...

Hogyan nézik ezt az április-májusi fejlődést Anglia és Amerika? Mindkét állam kormányzati köreiből a helyzet megítélése komolyra változott.

Amerika különféle hadászati és gazdasági intézkedésekkel egyre közelebb jut a tényleges beavatkozáshoz. Ezeknek az intézkedéseknek ismertetését fenntartjuk magunknak arra az időre, mikor majd a megvalósulás stádiumába jutnak, mivel e szemle keretében a tényekkel és nem a tervekkel foglalkozunk. Az amerikai beavatkozás kilátásai készítetik a német politikát arra a nagy közkeletű akcióra, melynek most tanúi vagyunk; ugyancsak az amerikai politika magatartása az oka a német-szovjetországi viszonylatok mostani alakulásának is; Németország és Oroszország viszonya szinte egyszerre romlik Amerikával. Úgyhogy nem tévedünk nagyon, ha azt állítjuk: bármilyen irányban is fejlődik a mai európai és világpolitika, az orosz-amerikai elhidegülés mindenképp nagy szerepet játszik benne, majd s az orosz-német viszonylatoknak nagy részük van abban, hogy az orosz-amerikai viszonylatok szétszakadoznak. Tehát egy adott és nagyjelentőségű világpolitikai pillanatban a Szovjet-Únió, mely így elszigetelődik a világ távolabbi összefüggéseiből, közvetlen kapcsolatba kerül egyesegyedül Németországgal, ami a mai német világpolitika messzi távlati számára igen kedvező, hasznos dolog. A szovjetországi-amerikai-angol kapcsolatok elhidegültével Németország teljes kizárólagossággal lesz a Szovjet-Únió partnere; ekképpen tehát a téridegen befolyásoktól függetlenné lett kontinens hatalmai közvetlenül kerülnek egymás mellé, vagy egymással szembe.

A német-angol viszonylatok változatlanok. London és az angol ipartelepek bombázása növekvő ütemben folyik. Ugyanakkor az amerikai fegyverszállítás is fokozódik s heveségében csak nő az atlanti óceáni küzdelem, melynek kimenetelét Lord Halifax három-négy hónapra jósolja. E küzdelem közepén igyekszik a polgári gazdasági rendből átalakítani Angliát a maga gazdagságát hadigazdagsággá, mely művelésben Németországnak vagy hét-nyolc évi előnye van Angliával szemben. Ugyanakkor arról is hallunk, hogy az amerikai társadalom is átalakul a hadi termelés céljai érdekében. Amerika hosszú háborúra számít; Roosevelttel ki akarja húzni a háborút. Az angol-német helyzetet sem változtatott a híres Hess-eset. Hess Rudolf, a Führer helyettese és alvezére egy napon eltűnt Németországból és négyórás légi út után ejtőernyővel leereszkedett Skócia szelíd zöld mezőire, honnét újabban német jelentésekből azt halljuk, hogy ott új angolelleses függetlenségi mozgalom csírázik páratlan gyors méretekben. A német hivatalos jelentések fokozatosan számoltak be az esetről, melyet az angolok eddigi propagandájukkal ellentétben nagy titoktartással kezelnek. A német jelentések szerint a régóta beteg, gyomorbajos, idegbeteg Hess szellemi megzavarodottságáról és kényszerképzetekről tanúszkodó levelet hagyott hátra; Hess, olvassuk, abban a téveszmében szenvedett, hogy meg kell mentenie Angliát és német-angol békét kell közvetítenie; majd arról értesültünk, hogy Angliában pártot akart szervezni Churchill kormánya ellen, hogy előmozdítsa a béke ügyét, — tehát Hess semmiképpen sem szökevény áruzó, hanem kényszerképzetek áldozata, idealista, akiről a Führer rég tudta, hogy nincsen reálpolitikai érzéke és ezért fokról fokra felmentette a hivatalos teendőik alól, mint erről most értesülünk. Hess Hamilton herceggel akar kapcsolatot találni, aki régi barátja a berlini olimpiász idejéről és konzervatív hajlamú sportférfiú; tehát Hess az angol konzervatív (münchenista) körökre számított akciójában. Olyan hírek is voltak a Hess-esettel kapcsolatban, hogy tulajdonképpen német küldetésben járt el és készült tevékenykedni. Az angolok viszont tartózkodnak a részletek feltárásáról és a hivatalos vizsgálat befejeztével mindenki Churchill nyilatkozatát várja. Olyan angol nézetek is hallatszanak (főleg a munkáspárt és a szociálisan orientált rétegek felől), hogy Hess jelenléte fasiszta veszedelmet jelent Angliában; tehát szigorúan kell őrizni és óvni kell őt attól, hogy véle egyes angol körök kap-

csolatot találjanak, melyek aztán hatása alatt békére hajolnának; vannak javaslatok, melyek azt mondják, küldjék vissza Hesst Németországba és ejtsék vissza ejtőernyővel a Birodalom területére. Ebből is látható, hogy az angol politika felfogása a háborúról és a német kérdéstről mit sem változott; aminthogy hivatalos német részről is kijelentették, hogy a téveszmékben szenvedő, beteg, mágusokat, csillagjósokat és magnetikus tudományokat használó tragikus Hess esete semmiféle befolyással nem lehet Németország háborús elszánására és győzelmi készségére.

GOGOLÁK LAJOS

A SZENT KORONA ESZMÉJE

A MAGYAR KÖZÉLET FÓRUMAIN és politikai irodalmunkban egyre nagyobb erővel jelentkezik a szent korona gondolata. Sajátságos ismétlődése a történelemnek, hogy amikor a királyi trón betöltését a nemzet nem tartja lehetségesnek, kifejezéseiben ismét a szent koronához fordul, akárcsak Zsigmond többhónapos fogsága idején, mikor az országos tanács a szent korona pecsétjét vésette meg, vagy Hunyadi János korában, mikor a kormányzó a szent koronának tett érdemeket jutalmazott. A nemzeti hagyományok szellemében rendelte az 1930: XXXIV. törvénycikk, hogy a bíróságok a szent korona nevében hozzák ítéleteiket, és többszázados kifejezésekkel élnek a Felvidék, Kárpátalja és Erdély visszatérő részeit „a Magyar Szent Korona testébe“ kebelező legújabb törvényeink.

Eckhart Ferenc, a budapesti egyetem jogtörténész-tanára, ennek az alapvető közjogi gondolatunknak fejlődését kutatja.¹ Munkáját nemcsak nagyfontosságú tárgya ajánlja fokozott figyelmünkbe, hanem tudományos előzményei is. Éppen tíz esztendővel ezelőtt hívta fel írója a magyar alkotmánytörténet művelőit, hogy vessék el a régi sablonokat és begyökeresedett előítéleteket, s tekintsék a magyar alkotmány fejlődését szerves egységben a nemzet szellemi életének alakulásával. Megnyilatkozása felzúdulást keltett nemcsak a jogi irodalomban, hanem a parlamentben és a napisajtóban is. Közjogi képzettségű bírálói egy mellékes megjegyzése kapcsán leginkább a szent korona tanának nem ismerésével vádoltak és hosszasan magyarázták neki ezt az alapvető gondolatot. Eckhart Ferenc most bebizonyítja, hogy ezen a téren nincs mit tanulnia, hanem tőle tanulhatunk mindannyian. Talán éppen azért, mert az eddigi irodalom olyan szívesen tört ki elragadtatott frázisokba a koronatan tárgyalásánál, ragaszkodik ez a könyv szinte túlzott Önmegtadással az adatokhoz. „Ahol csak lehetett, magukat az adatokat szóaltattam meg, mert úgy gondoltam, hogy így kerülhetem el leginkább az értéktételek kimondását“, olvassuk az előszóban. S mert a méltatás és magasztalás annyira hiányzik, különösen nagy súllyal esik latba az a néhány szűkszavú mondat, ahol a szerző levonja a tanulságokat az adatok tömegéből.

A munka címe is sokatmondó: nem a szent korona tanáról, hanem a szent korona eszméjéről lesz szó. Ez a kettő nem azonos, a második kifejezés szélesebb körű az elsőnél. A szent korona tanát, szigorúan Werbőczy nyomán, maga a szerző így fogalmazta meg egy régebbi munkájában: „A szent korona, az állam jelképe, minden jog forrása. A koronázás útján nyeri a király a jogot megválasztása után a nemesség- és jószágadományozásra. A király és nemesség ezen kapcsolata folytán a nemesek a szent korona tagjai és a királlyal együtt alkotják a szent korona testét, amely az ország-

¹ A szentkorona-eszme története. Budapest, 1941. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

gyűlésen a törvényhozás jogát gyakorolja. A szent korona az állami egységnek is jelképe és innen származnak e kifejezések: „a szent korona országai”, „a szent korona területe”. Mivel minden nemes egyformán a szent korona tagja, nincs különbség jogokban a köznemesség és főnemesség között, mert minden jog közvetlenül a koronától ered.” (Bevezetés a magyar történelembe. Pécs, 1924.) Ezt a tant a rendi különbségtől eltekintve, közjogi irodalmunk ma is alaptételnek tekinti.

A koronaeszmeről újabban beszélnek történetíróink. Ezzel általában a szent korona megszemélyesítését, a magyar állam jelölésére való felhasználását akarják kifejezni. Ebben az értelemben használja a szót Eckhart is s így mindjárt állást is foglal: a szent korona eszméje egyidős a magyar királysággal, míg a szent korona tana ennek a gondolatnak csak egyik újabb megjelenési alakja. S éppen ennek az eszmének a különböző történeti alakjait vizsgálja írónk tipikusan szellemtörténeti tanulmányában.

Honnan származik a koronaeszme? Nem valamilyen sajátos magyar közjogi gondolkozásból, mert egyetemes európai jelenség: a keresztény nemzetek nagy tanítómestere, az egyház használta először szimbólumnak a koronát. A szentségi jellegű koronázásnál használt ékszer, a diadéma, a IX—X. században már mindenütt a keresztény királyságnak, az Istentől nyert hatalomnak a jelképe. Az egyház adta nemcsak a koronát, hanem a koronaeszmet is hazánkban. A királyi hatalom jelentésében említik a koronát az intelmek, a legendák, a Szent László korabeli első történeti munka. A középkori magyar műveltség különösen erős egyházi színezete a koronaeszmet is erősebben kifejlesztette, mint a szomszédos Németországban vagy Csehországban. De gyarapította a gondolatkört a jellegzetesen erős magyar királyi hatalom is, a pogánykor lovasnomád öröksége. Mint első századaink alkotmányfejlődésében általában, a koronaeszme történetében is a pogány és keresztény elemek egyesülése adják meg intézményeink sajátos magyar veretét.

A koronának ez a jelentése Szent Istvántól az Anjoukig ugyanaz marad és e négy évszázadon keresztül változatlanul a király személyéhez kapcsolódik. A korona nemcsak testileg, hanem jelképesen is a királyé, s az övé marad akkor is, amikor a XIII. században titokzatos erőt kezdenek tulajdonítani neki (szent korona!). A király és a korona sorsa összefonódik: ami a királynak tisztességére szolgál, az a korona tisztessége, dicsősége, haszna is; ami a királynak ártalmas, az a koronának is kára. Az alattvalói hűség nemcsak a királynak, hanem a koronának is kijár, az uralkodónak tett szolgálat érdem a koronával szemben is. A korona tehát a királyi méltóságot, az uralkodói jogok összességét jelenti, s csak egy esetben válik el a személytől, amikor a királyi hatalom alapjait tevő birtokokról van szó. Mint angol és francia földön, a királyi méltóság fenntartásához nélkülözhetetlen birtokokat nálunk is kezdik a korona jogának nevezni s ezeknek a visszaszerzésében a korona szabadságának helyreállítását látni. Ettől eltekintve azonban a korona nem válik külön a királytól, tehát nem jelenti még az állam személyiségét.

A XIV. század végén nagy változás következik be. Nagy Lajos halála után ismételen lázadás tör ki a királyi hatalommal szemben, a királynő fogságba esik s a török veszedelem folytán Zsigmond nem egyszer kénytelen a rendek áldozatkészségéhez fordulni. Ezek az események felébresztik a rendek képviselőinek, egyelőre tehát az ország nagybirtokosainak gondolatvilágában a maguk fontosságának és hatalmának tudatát. Ezért jelenik meg az 1401-i interregnum idején új alakban a koronaeszme. Az ország bárói fogva tartják a királyi: és a közhatalmat, melyben eddig is részesedtek, most maguk gyakorolják. A király helyébe most a szent koronát teszik meg e hatalom alanyának: az országos tanács okleveleit a szent korona pecsétjével

látják él, intézkedéseiket a szent korona tekintélyével teszik meg. Még inkább kifejleszti a koronaeszmét I. Ulászló megválasztása és megkoronázása 1440-ben: Szent István koronája nincs a rendek kezében, ezért annak „minden jelképiségét, misztériumát és erejét“ egy másik koronára ruházzák, míg a régít vissza nem szerezhetik. Az új koronával felavatott uralkodónak az ő akaratukból jutnak a királyi hatalom jogositványai. S eljárásukat annál inkább alkotmányosnak tartják, mert „a koronázás mindig az országlakók akaratától függ és a korona hatékonysága és ereje az ő jóváhagyásukon alapul.“

Most már nem a királyé a korona, hanem az országé is. Méltán tekintik magukénak a rendek, hiszen Ulászló halála után ők gondoskodnak az ország kormányzásáról a tanács, majd a kormányzó útján. Ezért a „királyi korona“ helyét egyre gyakrabban foglalja el az „ország koronája“ kifejezés, s ezt Mátyás és utódai is megtartják; A XV. században ehhez a koronához fűződnek azok a jogok és tulajdonságok, amelyek az előző századokban a királyt illették. A korona tart számot az alattvalók hűségére, a koronától ered a birtokadomány s az elkobzott vagy urafogyott birtokok reá szállnak vissza. De mindenek fölött jelenti a korona a magyar királyság, sőt az egész magyar birodalom egységét és a benne foglalt területek összetartozását is.

A magyar szent koronának ez a területi jelentése, amelyből az integritás gondolata szervesen fejlődött ki, minden más jelentésnél fontosabbnak látszik ma előttünk. Az ország megjelölésére egyre inkább kezdik használni, a koronát. Ha valaki elválasztja az országtól egyik részét, a szent koronát károsítja meg, a visszacsatolt rész viszont a szent korona birtokába kerül vissza. Ez a kifejezésmód nemcsak a magyar kancellária sajátja, hanem meghatározható módon nyilatkozik meg a magyar birodalom egész területén. A szent korona e birodalom részeinek védője, s a részek, mint a dalmát tengerpart városai is, bíznak erejében és támogatásában.

Ha a jelen viszontagságai között elfelednők, mik voltunk régen s a magunk kicsinységének érzése indokolatlanul erőt venne rajtunk, csak Eckhart könyvéhez kell fordulnunk, hogy a magyar nagyhatalom részeinek hűségét és ragaszkodását lássuk. Raguza így ír 1426-ban: „Amint a test nem lehet lélek nélkül, úgy nem maradhat fenn ez a kis közösség a hegyek szakadékaival, a tenger hullámai és a viharok közepette, mint szikla, Magyarország szent koronájának kegye és védelme nélkül.“ És Trau, 1387-ben: „Egész tehetségünkkel iparkodtunk a Magyarország szent koronája iránti hűséget tettekkel is romlatlanul és mocsoktalanul megtartani, és iparkodni fogunk, amíg lélek lesz a testünkben; s annak felmagasztalásáért személyünket és vagyónkat szándékozunk kockára tenni és magunkat semmiben sem kímélni az említett korona gyarapodása, mintegy a mi természetes urunk érdekében.“

Éppen ez a hűség különbözteti meg a magyar koronaeszmét a cseh és lengyel oklevelekben kialakult gondolkortól. A közös egyházi eredetből származó egyezések csakugyan meglepőek: közös a magyar és cseh koronában az összetartó erő, az eszme területi vonatkozása; közös a koronához tartozó javak elidegenítésének tilalma. De a magyar koronaeszmének sajátossága, hogy mindig egy meghatározott tárgyhoz, Szent István koronájához kapcsolódik. Az alattvalót a hűségnek közvetlen, szinte személyes kapcsolata fűzi a koronához, mely hűségét adománnyal jutalmazza. Ezek a vonások a szomszédállamokban nincsenek meg.

A korona tehát a XV. századra az államhatalom alanyává lett, amelyet az ország területe, az alattvalók hűsége s az összes királyi jogositványok megilletnek. De ezzel még mindig nem alakult ki a szentkoronatan, melyet Werbőczynél olvasunk. Létrejöttéhez egy másik, ugyancsak egyházi eredetű gondolat is hozzájárul, s ez az organikus államtan. Az államot már az antik

világ emberi szervezetnek tekintette, de a középkori gondolkozást csak az egyházi tanítás, a corpus mysticum Christi termékenyítette meg. A pápák leveleiből a mi egyházi férfaink is megtanulták, hogy minden ország test, amelynek feje és tagjai vannak. III. Ince kijelentette, hogy az egyháznak, mint testnek a tagjai ugyanazt a szabadságot élvezik, s e tan következményei nem maradtak el nálunk sem.

Ha az ország test, a tagjai csak azok lehetnek, akik ügyeit intézik. Kezdetben csak a nagybirtokosokat és az országos méltóságokat, a XV. századtól már az összes nemeseket az ország tagjainak tekintik. Területi szempontból pedig a magyar birodalom összes részei az ország tagjainak mondják magukat. Ezzel az államtest elgondolása érintkezik a koronaeszmevel: hiszen a korona az állami hatalmat jelenti, s ezért már az ország báróit is kezdik a koronához érteni, másrészt a korona az államterület kifejezésére is használatos. Így érthető a két gondolat összekapcsolása: Raguza már 1413-ban a korona tagjának nevezi magát. A magyar politikai gondolkozásban mégis csak Werbőczy István egyesíti a két eredetileg különálló és külön fejlődő tant, s ezzel megalkotja a szent korona tanát.

Werbőczy koronatanának tárgyalása Eckhart bizonyításának legragyogóbb része. Kimutatja, hogy a Hármaskönyv számos helyen említi a koronát a régi értelemben: a királyi hatalom vagy az államterület jelképe gyanánt. A híressé vált koronatanat csak egy helyen alkalmazza, s ott is csak azért, hogy a nemesség egységes jogállását, az una eademque nobilitast bizonyítsa vele. Ezért veszi át a nemesség kialakulásának történetét az ősi egyenlőséget hirdető Thuróczi János krónikájából. Ezért hangsúlyozza azt, hogy a közösség ruhazza át a hatalmat az uralkodóra, de az 1440. évi rendi nyilatkozat bőséges felsorolásával szemben csupán a nemesítés és birtokadományozás királyi jogait említi, mert tételének igazolásához ezeket látja szükségessé. Ezért nem fűz semmiféle következtetést a koronatanhoz, még a törvényhozó hatalom megosztását sem ebből származtatja. Tételét bebizonyította s mikor hozzálát az egységes nemesi jog tárgyalásához, a korona organikus szemléletét elő sem hozza többé.

Mi tehát az új Werbőczy tanításában? kérdezi a szerző. Az elemek régiék, az egész doktrína mégis új, felelhetnénk rá. Werbőczy összekapcsolta a koronaeszmet és az államtest felfogását, s ezt azzal az új állítással bővítette ki, hogy minden nemes a szent korona tagja. Ez a tétel új, de nem forradalmi. Már Hunyadi János nemesleveleiben az ország tagjává emelkedett az adományos, azóta pedig a köznemesség megszerezte a királyi tanácsban való részvétel jogát, ami eddig az előkelők kiváltsága volt. Az egyenlő nemesi szabadságnak is megvoltak az előzményei az organikus államtanban. Az ország tagságától tehát csak egy lépés vezetett a koronatanagsáig; de ezt a lépést csak egy Werbőczy tehetette meg.

Ugyancsak teljesen új adatokat tárnak fel Eckhart könyvének a Habsburgokon fejlődéssel foglalkozó részei. Hiszen a középkori előzményeket, ha hézagosan is, ismertük volt. De a Werbőczyt követő korban homály borította a koronaeszmet, s eddig csak frázisokat olvashattunk róla. Eckhart impozáns anyaggyűjtésének tanulsága, hogy a Hármaskönyv utáni századok nem a szent korona tanát fejlesztették tovább, hanem a koronaeszme és az államtest gondolatának középkori elemeit alkalmazták. Werbőczy demokratikus nézeteinek csak Bocskay felkelésében, majd az 1790-es évek rendi reformmozgalmaiban jutott jelentősebb szerep, hogy azután a kiegyezést követő jogtörténeti irodalomban új méltánylást és kifejtést találjanak.

Nem tárgyalhatjuk itt sorra a koronaeszme és az újkorba is átöröklődött elemeit. Csak egyet hangsúlyozunk, mert ebben látjuk a koronaeszme legmélyebb tartalmát: az ország integritásának gondolatát. Amikor a török

betörés három részre darabolta hazánkat, a szent korona összetartó ereje forrasztotta virtuálisan eggyé. A szent korona joghatósága akkor is változatlanul kiterjedt az egész magyar birodalomra; ami idegen kézre jutott, azt a szent koronától vették el, ami visszatért, azt a rendek kívánsága szerint a szent koronához kellett visszacsatolni. Nem volt kétséges a horvát és szlavón országok, a dalmát és szepesi városok hovátartozása sem: az ország szent koronáját illették s oda is kellett őket bekebelezni. Erősítette az egységnek ezt a gondolatát az államtestnek minden magyar szemében egységes és sérthetetlen képe, ez a középkorból átmentett, hasonlóan szívós gondolat. A reformországgyűléseken azután a nemzetiségi törekvések még jobban táplálták az integritás eszméjét, amelyet most már így is neveztek.

Nem emelhetünk ki időszerűbbet Eckhartnak erre vonatkozó hatalmas anyagából, mint az Erdélyre vonatkozó megállapításokat. Az erdélyi fejedelemség megállapítása ugyanis nem szakította szét a magyar korona birodalmát. „A koronaeszme kapcsolja Erdélyt állandóan Magyarországhoz. A szent korona jogát emlegetik a Habsburg-királyok, amikor Erdélyre igényt emelnek, de a szent koronához, vagyis a magyar birodalomhoz való tartozást elismerik az erdélyi fejedelmek és rendek is. Ez a kapocs volt az, amely az önálló és a szultánnak alávetett Erdélyt ősi hagyományokban gyökerező meggyőződés erejével minden magyar nézete szerint az anyaországhoz fűzte.“ Bethlen Gábor, az önálló Erdély legnagyobb építője is a „magyari koronában“ látta az ország egységének szimbólumát. S a lényegét látták meg az országgyűlés rendjei, mikor 1790-ben elpanaszolták, hogy „csak két haza van a föld kerekégén, amelyek egymást kölcsönösen testvérnek nevezik és habár egykor az ország szent koronájának legszorosabb egységében voltak összefűzve“, most el vannak választva egymástól. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy a magyar integritás gondolata minden idők viharain keresztül fennmaradt.

Végezetül két fejezetben foglalkozik a szerző a Hármaskönyv utáni jogi irodalommal, s itt is meglepő eredményekre jut. Az első magyar közjogi írója, Lochner János óta (1666) egészen az 1890-es évekig nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget közjogászaink Werbőczy szentkorona-tanának. Mindnyájan kiemelték a koronázás fontosságát az alkotmány szempontjából, mind rámutattak a korona tiszteletére, de nem fejlesztették a koronaeszmét alkotmányos alaptétellé. Hajnik Imre fejtette ki először 1867-ben a koronát s változtatta meg azzal, hogy az eddig érvényesülő területi egység helyébe a közjogi egységet tette vezérlő gondolatává. Ezután színezték alkotmánytörténészeink és közjogászaink a tanítást egyre jobban, míg a parlamenti kormányzat és a liberális nacionalizmus összes vívmányai is bele nem olvadtak. Megdöbbentő olvasmány íróember számára, hogyan bővül ugyanaz az állítás auktorról auktorra, sőt kiadásról kiadásra anélkül, hogy az új tételeket új adatok is támogatnák! A sor Timon Ákossal zárul, aki a korszellemnek megfelelően formált koronatanát több évtizeden át hirdette tanszékén, s ezzel mindmáig döntően befolyásolta a nemzeti közvéleményt.

Eckhart az utolsó fejezetben tapintatosan eltekint a tanulság levonásától. A konklúzió azonban csak egy lehet: az alkotmánytörténeti és közjogi irodalom az utolsó évtizedekben letért a szent korona eszméjének majdnem ezeréves útjáról. Napjainkban már lelohadt a szabadelvű kor optimista lelkesedése. Nyugodtabban tudjuk látni s talán jobban is használjuk nagy nemzeti értékeinket. Ezért nagy az érdeme Eckhart felvilágosító munkájának, mikor a szent korona eszméjének azokat az elemeit hozza felszínre, amelyek a magyarság örök szellemi kincsesládájához tartoznak.

BÓNIS GYÖRGY